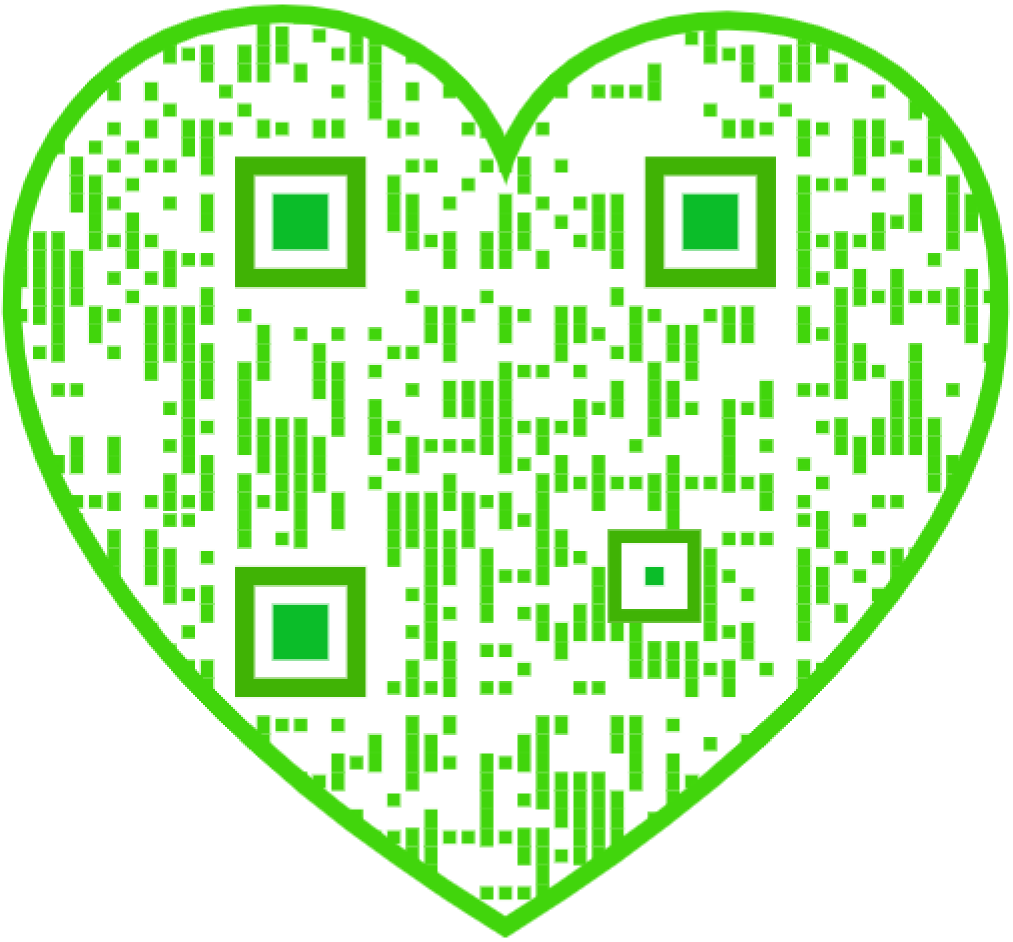

VOORTREKKERS VAN OUD NEDERLAND

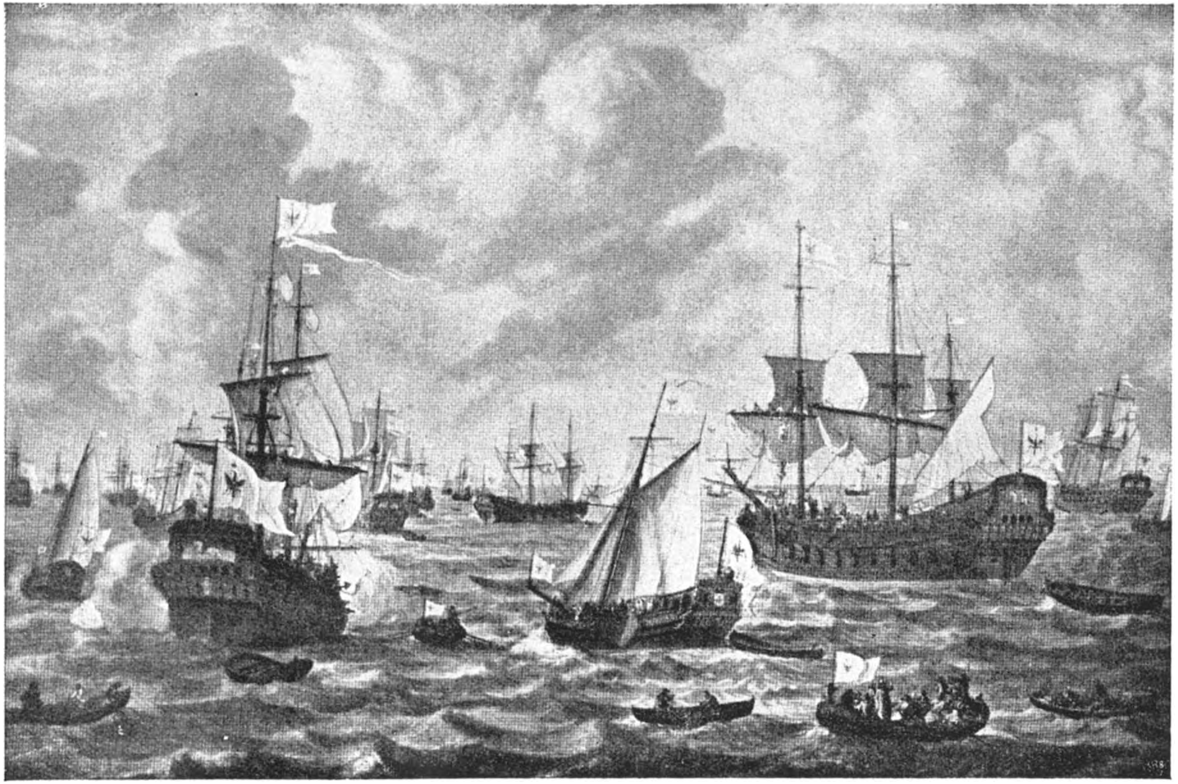

De Brandenburgsche vloot, naar een schilderij van Lieven Verschuier. (Prof. Ed. Heijck: „Der Grosze Kurfürst”).

VOORTREKKERS VAN OUD NEDERLAND

UIT NEDERLAND'S GESCHIEDENIS

BUITEN DE GRENZEN

DOOR

F. DEKKER

Oud Kolonel der Genie

L. J. C. BOUCHER · DEN HAAG

MCMXXXVIII

INHOUD

		Blz.
	Woord Vooraf	3
I.	Nederlandsche nederzettingen in Duitschland in de 12de en 13de eeuw	5
II.	De Nederlandsche kolonies in Oost-Pruisen	21
III.	De Nederlandsche kolonies in West-Pruisen	29
IV.	De Nederlandsche kolonies in de 17de en 18de eeuw en verdere Nederlandsche invloed in Brandenburg	40
V.	Nederlandsche kolonies en Nederlandsche invloed in andere streken van Duitschland	51
VI.	De Nederlanders en de Duitsche Hanze	66
VII.	Invloed van de Nederlandsche bouwkunst in Duitschland	83
VIII.	De Nederlanders in Zweden	107
IX.	De Nederlanders in Denemarken en Noorwegen	144
X.	De Nederlanders in Rusland	191
XI.	De Nederlanders in Voor-Indië	222
XII.	De Nederlanders in Brazilië	265
XIII.	De Nederlanders op Ceilon	286
XIV.	Nederlandsche invloed in Estland	318
XV.	De Nederlanders in Australië	326
XVI.	De Nederlanders in het Middellandsche Zee-gebied	343

WOORD VOORAF.

VAN HET HOOFDBESTUUR VAN HET ALGEMEEN Nederlandsch Verbond heb ik enkele jaren geleden de uitnoodiging ontvangen voor het maandblad „Neerlandia" een reeks opstellen in populairen vorm te schrijven over den grooten invloed, in vroeger tijden op zoo velerlei gebied van ons Nederlandsche volk buiten de grenzen uitgegaan, en daarbij zooveel mogelijk de aandacht te vestigen op de nog bestaande stoffelijke overblijfselen, die van dien invloed getuigenis afleggen.

Van verschillende zijden heeft men mij medegedeeld er prijs op te stellen, dat die opstellen in een boek verzameld zouden worden uitgegeven.

Al is de stof ook bij lange na niet uitgeput en zijn in mijn, in „Neerlandia" verschenen, artikelen slechts een beperkt aantal landen besproken, heb ik toch gemeend reeds aan dat verzoek gevolg te moeten geven, in de hoop daarmede een steentje bij te dragen tot het in ruimeren kring doen waardeeren van het prachtige werk, door zoovelen onzer voorzaten, in vroeger tijden, ook in den vreemde verricht.

In het maandblad van het Verbond zijn mijn artikelen verschenen onder het hoofd „Voetspoor der vaderen". Ik heb echter gemeend dezen titel niet voor mijn boek te mogen kiezen, aangezien onder dit hoofd, oorspronkelijk afkomstig van Maurits Wagenvoort, ook een aantal opstellen van dien schrijver en van andere medewerkers aan „Neerlandia" in dat blad zijn opgenomen.

Als titel heb ik thans gekozen:

„Voortrekkers van Oud-Nederland. (Uit Nederland's geschiedenis buiten de grenzen)".

Bij het schrijven van mijn artikelen heb ik de welwillende hulp mogen ondervinden van tal van instellingen en particulieren: in

den vorm van de verstrekking van waardevolle inlichtingen omtrent de behandelde onderwerpen, de toezending van afbeeldingen van gebouwen of andere monumenten van Nederlandsche kunst, het mij verschaffen van de gelegenheid tot het raadplegen van bronnen of het doen maken van reproductiën van bestaande afbeeldingen. Het zijn er te veel geweest om ze allen hier te noemen. Aan die allen mijn hartelijken dank! Niet minder aan het Hoofdbestuur van het Algemeen Nederlandsch Verbond, dat door het kosteloos ter beschikking van den uitgever stellen van alle clichés, de uitgave van mijn boek mogelijk heeft gemaakt.

Ten slotte ook mijn dank aan de uitgeefster, de firma Boucher, voor de keurige uitvoering.

F. DEKKER.

I. NEDERLANDSCHE NEDERZETTINGEN IN DUITSCHLAND IN DE 12e EN 13e EEUW

VOORZOOVER MIJ BEKEND, IS AAN DE HIERboven bedoelde nederzettingen van Nederlandsche zijde weinig aandacht geschonken, en is het eenige werk van grooteren omvang, waarin die geschiedenis, en wel van Vlaamsche zijde, uitvoerig behandeld is, de „Histoire des colonies belges, qui s'établirent en Allemagne pendant le douzième et le treizième siècle" 1865, van Emile de Borchgrave, toen Belgisch legatie-secretaris bij het Nederlandsche hof. Misschien is die geringe belangstelling daaraan te wijten, dat bij de slechte gemeenschapsmiddelen en het ontbreken van een drukpers in dat tijdperk, de uittocht van vele Noord- en Zuid-Nederlanders naar den vreemde toen weinig is opgevallen en de Nederlandsche kronieken er daarom heel weinig van hebben vermeld; terwijl daarentegen de aankomst van die vreemdelingen en het goede werk, dat zij daar hebben verricht, in Duitschland wel sterk de aandacht heeft getrokken, en de kronieken aldaar tal van mededeelingen omtrent hen bevatten.

Vele Duitsche geschiedschrijvers van naam hebben althans van die nederzettingen grondige studiën gemaakt en de geschiedenisliteratuur daaromtrent met een groot aantal waardevolle geschriften verrijkt.

Sommigen van hen zijn uitbundig geweest in hun waardeering. De Borchgrave haalt in zijn bovengenoemd, door de Belgische Koninklijke Academie bekroond, werk eenige uitingen van Duitsche schrijvers aan:

Hoche: „Historische Untersuchungen über die Niederländischen Kolonien in Niederdeutschland", Halle 1791, zegt o.a.: „Wanneer men het droogmaken en in cultuur brengen van de gronden beschouwt als den grondslag van den landbouw, dan moet men toe-

stemmen, dat Neder-Duitschland dat resultaat voor een groot deel dankt aan vreemde kolonisten, en wel voornamelijk aan Vlamingen en Hollanders."

Langethal: „Boeren, die als vrije mannen leefden, waren nuttiger voor het land en voor hun nieuwe souvereinen, dan in andere streken de lijfeigenen, die gebukt gingen onder feodale lasten. De kolonies van Vlamingen, Hollanders en andere kolonisten waren als het ware oasen van de vrijheid. Zij gaven aan Duitschland daarvan het eerste voorbeeld. Dank zij die vrijheid ontwikkelden zij den landbouw, die bron van onmetelijke stoffelijke welvaart, verschaften zij aan de landheeren en aan de kerken aanzienlijke inkomsten en schiepen zij een voorbeeld, dat op landhuishoudkundig gebied veelvuldige navolging heeft gehad."

Richard Schröder, de schrijver van „Die niederländischen Koloniën in Norddeutschland" 1880, gaat zelfs zoo ver, dat hij het herwinnen voor 't Germaansche ras van het, door Wenden en andere Slavische volken, bezette Noordduitsche land, in hoofdzaak aan de Nederlandsche kolonisten, versterkt door Saksische en Westfaalsche immigranten, toeschrijft; als bewijs voor den Nederlandschen invloed, meer in het bijzonder in Brandenburg, noemt hij in zijn boek een groot aantal oud-Brandenburgsche plaats- en familienamen, ontleend aan het Register bij Riedels „Codex diplomaticus Brandenburgensis", die groote overeenkomst vertoonen met oud-Nederlandsche en oud-Vlaamsche plaatsnamen (N.B. vier en een halve bladzijde vol!), overtuigd als hij is, dat al die Duitsche plaats- en familienamen, waaronder van zeer aanzienlijke geslachten, uit de Nederlanden afkomstig zijn.

Denzelfden geest ademt het geestdriftig geschreven boek van De Borchgrave, die onder „colonies belges", zoowel de Noord- als de Zuidnederlandsche kolonies verstaande, uit een verklaarbaar chauvinisme, de laatstgenoemde veel uitvoeriger behandelt dan de eerstgenoemde, en daaraan ook nu veel grooter beteekenis toeschrijft, daarbij steunende op het, volgens hem, bestaand feit, dat er in Duitschland wel ongeveer 40 plekken zijn, die nog de namen dragen van „Flämingsdorf", „Flemhude", Flemingstrasse", „der Fläming" en dergelijke.

Het ligt voor de hand, dat, daar de taal der oude oorkonden en kronieken, waaruit de schrijvers geput hebben, niet altijd duidelijk is, en de daarin vervatte mededeelingen, vaak berustend op mondelinge overleveringen, niet altijd ten volle betrouwbaar, lang niet alle Duitsche historici, zoowel van vroegeren als van lateren tijd, even geestdriftige, ver strekkende gevolgtrekkingen

daaruit gemaakt hebben als de voren genoemde schrijvers, en op grond van kritisch onderzoek tot andere conclusies zijn gekomen. Onder die historici neemt, zoowel wat het tijdperk zijner studiën als wat de waarde van zijn werk betreft, A. von Wersebe, een eerste plaats in.

In zijn, in 1815 verschenen, werk: „Ueber die Niederländischen Colonien, welche im nördlichen Teutschlande im zwölften Jahrhundert gestiftet worden sind", heeft deze geleerde schrijver, een scherpzinnig jurist, landdrost en landraad van het toenmalig koninkrijk Hannover, in een, wel wat zwaar op de handsch, werk (het bevat 1082 bladzijden, waarvan zeker drie vierde gedeelte uit klein gedrukte noten bestaat), een diep op de zaak ingaande studie geleverd, waarin hij, aan de hand van een zeer kritisch onderzoek van een groot aantal bronnen, en van plaatselijk onderzoek, de vruchten van zijn arbeid heeft neergelegd. Zijn werk is door De Borchgrave en verschillende Duitsche schrijvers, o.a. door Dr. Schumacher, ook een autoriteit op dit gebied, die von Wersebe's conclusies, bij alle scherpzinnigheid, bekrompen noemt, scherp bestreden. Anderen, als Dr. Theod. Rudolph: „Die Niederländischen Kolonien der Altmark" hebben zich aan zijne zijde geschaard.

Hoewel het moeilijk en waarschijnlijk wel in het geheel niet uit te maken is, in hoeverre sommige schrijvers te veel hun fantasie hebben laten werken of te lichtgeloovig zijn geweest bij het raadplegen van de bronnen, en anderen misschien al te sceptisch, heb ik gemeend bij de onderstaande mededeelingen betreffende de Nederlandsche nederzettingen, in hoofdzaak Von Wersebe te moeten volgen. Doen wij dit, dan maken wij ons stellig niet schuldig aan overschatting van wat onze stamgenooten in de 12de en 13de eeuw in Duitschland hebben verricht, maar geven hun eer te weinig dan te veel van waarop zij aanspraak mogen maken. En dan blijkt zelfs uit de mededeelingen van dien scepticus, dat onomstootelijk vast staat, dat in tal van streken Noord- en Zuidnederlandsche kolonisten, door wereldlijke of geestelijke vorsten en heeren daarheen gehaald, of uit eigen beweging daarheen getrokken, zijn opgetreden als de leermeesters der inheemschen van Germaanschen of van Slavischen stam, en een overwegenden invloed ten goede op het welvaarts- en beschavingspeil aldaar hebben uitgeoefend.

Von Wersebe's onderzoekingen hebben onwederlegbaar aangetoond, dat er in de 12de en 13de eeuw Nederlandsche kolonies, en soms zeer belangrijke, zijn gesticht in de omgeving van Bremen

en Hamburg en in het Oldenburgsche; in Westelijk Holstein, in Wagrië, in Mecklenburg, in Brandenburg, in Anhalt, in Thüringen, Keur-Saksen en de Lausitz.

Over Silezië spreekt hij niet, hoewel het zeker is, dat ook daar Vlaamsche nederzettingen zijn geweest, terwijl in de 13de eeuw, voornamelijk door de bemoeiïngen van de Duitsche orde, ook Nederlandsche kolonies in Pruisen en Pommeren zijn gesticht. Zoo vermeldt bijv. een in het Staatsarchief van Koningsbergen aanwezige oorkonde van het jaar 1297 de stichting van Pruisisch Holland, waarin o.m. de woorden voorkomen: „quam secundum primos locatores, qui de Hollandia venerant, Holland apellavimus"; vertaald ongeveer: „welke wij (d. i. de Grootmeester der Duitsche orde) naar de eerste bewoners, die uit Holland gekomen zijn, Holland hebben genoemd" [1]). In den gevel van het raadhuis heeft ook vroeger een steen gestaan met de volgende inscriptie: „Urbs haec a Batavis refugis tamquam Tutamen, structa et nomen adepta fuit", hetgeen ongeveer zeggen wil: „Deze stad is als bescherming gebouwd door Hollanders, die de wijk (naar hier) namen en naar hen genoemd."

Ook in een privilege, in 1233 door den Grootmeester Hermann von Salza aan de steden Kulm en Thorn verleend, en in 1251 door zijn opvolger Eberhard von Sayn bevestigd, is sprake van „Vlaamsch recht": „Denselben unsen burgeren verkaufte wir ire gut, die sie von unsem huse haben... zu vlemischen rechte". Het Vlaamsche recht was, volgens Schröder, die zich daar bij grondt op oorkonden in den „Codex diplomaticus Prussicus" in de landen der Duitsche orde zeer verbreid.

Over de kolonies in Pommeren wordt o.m. door R. A. Feith gesproken in een artikel in het Tijdschrift voor Geschiedenis en Aardrijkskunde van 1898, aan de hand van de kronieken van Eno en Menko van het ook door Busken Huet in zijn „Land van Rembrand" herhaaldelijk vermelde klooster Bloemhof, volgens welke in 1272, in verband met overstroomingen, Friezen naar het Oosten zijn uitgeweken. Hij maakte daarbij ook gewag van Friesche monniken, die volgens geschriften van de Premonstratenzer abdy Mariëngaarde bij Hallum, omstreeks 1230 naar Pommeren zijn getrokken voor het aanleggen van dijken, het droogleggen van moerassen en poelen en het verbreiden van het christelijk geloof; zij stichtten daar het klooster Belbuch, terwijl geeste-

1) Door de vriendelijke bemiddeling van het Nederl. Consulaat te Koningsbergen konden wij een foto van deze oorkonde laten maken, waarvan wij hiernevens een afdruk opnemen. (Zie Pl. 1).

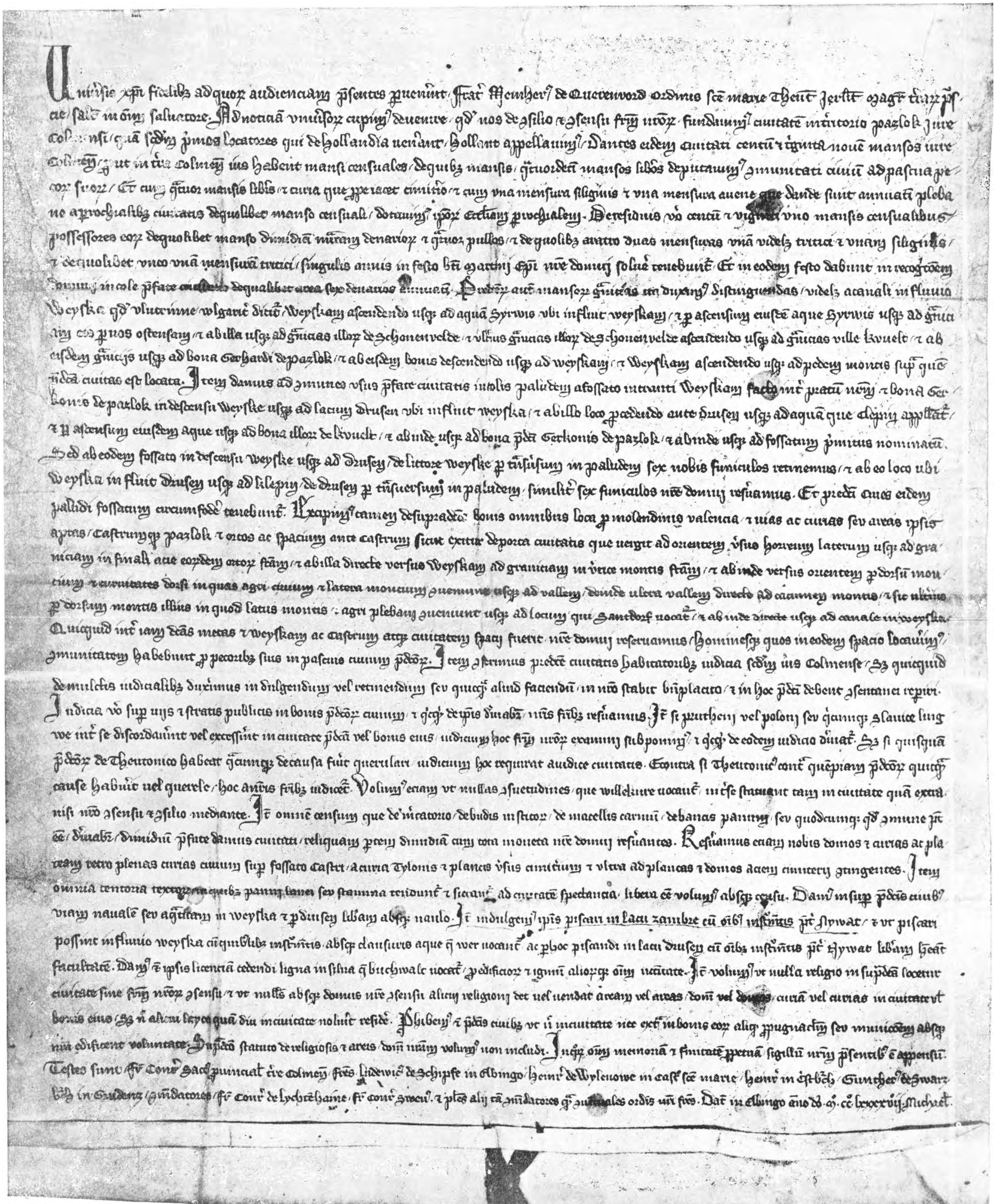

Pl. 1. Oorkonde van 1297, vermeldende de stichting van Pruisisch Holland, berustend in het Staatsarchief te Koningsbergen.

lijke zusters bij Wissekow het eerste nonnenklooster stichtten.

Op de kaart in het boek van De Borchgrave komt ook ten Westen van Kulm voor een „Flämingsche kreis".

In tal van akten en oorkonden betreffende het uitgeven van gronden wordt vermeld, dat daar zal gelden het Hollandsche of het Vlaamsche recht, of wordt de ligging en de begrenzing van de gronden aangegeven door verwijzingen als: gelegen langs den Hollenderdijk of de Hollerstrasse, of tusschen de Saksers en de Hollanders of wel aan den Vlaamschen oever der rivier. Nu is dat wel geen bewijs, dat op die plaatsen uitsluitend Hollanders of Vlamingen hebben gewoond; wij kennen in Den Haag ook een „Belgisch park", een „Gentsche straat" enz.; bij het dorp De Bilt de „Hessensteeg", zonder dat daar sprake is geweest van Belgische of Hessische nederzettingen; maar waar dergelijke aanduidingen zoo veelvuldig voorkomen, in zelfs ver uit elkaar gelegen landstreken, wijst dit er toch op, dat de Hollanders en Vlamingen vrij sterk vertegenwoordigd moeten zijn geweest en daar een rol van beteekenis moeten hebben vervuld.

Het eerste, volgens von Werbese geloofwaardige, bericht[1]) omtrent een Nederlandsche nederzetting is een oorkonde van den Bremenschen aartsbisschop Friedrich van het jaar 1106, afgedrukt in het Bremisches Urkundenbuch, zijnde een vormelijk contract, waarbij de aartsbisschop aan zes Hollanders, van wie één geestelijke, toestaat een ongecultiveerde moerassige landstreek in zijn sticht in cultuur te brengen. Die onderneming moet gelegen zijn geweest in de onmiddellijke nabijheid van de stad, aan den rechteroever van de Wezer. De 6 contractanten traden als leiders van de uitvoering op. Blijkbaar is de aartsbisschop over de resultaten zeer tevereden geweest; althans blijkt uit latere oorkonden dat het in cultuur brengen van moerassige gronden in de nabijheid van die eerste kolonie met kracht is voortgezet en over groote uitgestrektheid; niet alleen op den rechter-, maar ook op den linkeroever van de rivier. In een oorkonde van aartsbisschop Siegfried van Bremen, van 1181, is zelfs sprake van een gebied van eenige honderden hoeven groot; elke hoeve lang 720, breed 30 roeden,

1) Richard Schröder maakt melding van oudere kolonies. Volgens hem heeft reeds onder de regeering van Karel den Groote, de heilige Adelard, abt van Corvei, kolonisten uit Vlaanderen naar Duitschland verplaatst, en zijn tusschen 1079 en 1114 door bisschop Udo van Hildesheim verdragen gesloten, betrekking hebbende op Vlaamsche kolonisten bij Eschershausen in Brunswijk; dit waren politieke vluchtelingen, die hun land moesten verlaten; uit den aard der zaak waren de voorwaarden voor hunne toelating dus lang niet zoo gunstig als die voor de kolonisten, aangezocht daarheen te komen om het land in cultuur te brengen.

alzoo 21600 vierkante roeden. Volgens die oorkonde zouden het „koningshoeven" geweest zijn, die veel grooter waren dan de gewone of „Landhufen". Het is echter heel moeilijk uit de werkelijke grootte van al die verschillende hoeven wijs te worden. In vele akten wordt gesproken van „Vlaamsche" hoeven, die dubbel zoo groot waren als de landhoeven; de Vlaamsche hoeve schijnt in grootte te zijn overeengekomen met de Kulmsche hoeve in Pruisen, die volgens Schumacher ongeveer 17 hectaren besloeg. Opgaven van andere schrijvers stemmen daarmede echter weer niet geheel overeen.

Op het in cultuur brengen van de gronden aan de linkerzijde van de Wezer heeft o.m. betrekking een overeenkomst van 1142, gesloten door den aartsbisschop Adalberto met de hertogin Gertrud, weduwe van Hendrik den Trotsche, daarbij ook optredende voor haren, toen nog minderjarigen zoon, den later beroemden Hendrik de Leeuw, en met Albrecht de Beer[1]). Zoowel Hendrik de Leeuw, als Albrecht de Beer hebben zich zeer verdienstelijk gemaakt op het gebied van de kolonisatie. De bedoelde overeenkomst handelt over een uitgebreide landstreek bij Ochtum in Oldenburg.

Een akte van 1149 gewaagt van een andere Hollandsche stichting in het Oldenburgsche, waarbij de aartsbisschop Hartwig I contracteerde met twee Hollanders, Johan en Simon, als leiders van de onderneming. In deze akte wordt o.a. vermeld, dat hun dezelfde rechten worden geschonken als de Hollanders in de streek van Stade, op den linkeroever van de Elbemonding, genoten, waaruit dus blijkt dat zich toen ook daar een Nederlandsche kolonie bevond. Volgens Schröder is de laatste in 1143 gesticht.

Het zou geen zin hebben hier al de talrijke verder nog bekende oorkonden enz., betrekking hebbende op dit gebied in de omgeving van Bremen en Hamburg te bespreken. Genoeg is het te vermelden, dat volgens Rich. Schröder in ruim een halve eeuw de geheele linkeroever van de Wezer, van het riviertje de Hunte af, over een lengte van 5 geographische mijlen, dus ongeveer 36 K.M. lengte en over een aanzienlijke breedte, onder leiding van Nederlandsche dijkwerkers en boeren werd herschapen in vruchtbaar akkerland, met dorpen bezet; terwijl ook op den rechter Wezeroever reusachtige terreinen in cultuur zijn gebracht. Ook al moge Schröder zich misschien vergissen, waar hij uit de overeenkomst van daar voorkomende plaatsnamen met die van Noord- en Zuidneder-

1) Volgens Schröder was de medewerking van Albrecht de Beer hierbij noodig, omdat hij dat land in leen had.

landsche er toe besluit, dat al die Duitsche namen wijzen op Nederlandsche afkomst, blijft toch het algemeen erkende feit bestaan, dat Nederlanders met het in cultuur brengen zijn begonnen en het, vooral voor dien tijd geweldige, werk in hoofdzaak onder Nederlandsche leiding is tot stand gebracht.

Terwijl dit groote werk in het gebied van de Neder-Wezer en de Neder-Elbe werd uitgevoerd, werden, vermoedelijk door den invloed van den heiligen Vicelinus, den beroemden stichter van het klooster Neu-Münster, die uit eigen aanschouwing met het werk in het Bremensche bekend was, nederzettingen gesticht in het Westelijk deel van Holstein. Dit land was nooit in handen van de Slaven geweest; het klooster Neu-Münster lag niet ver van de grens van het Slavengebied. Dat ook onder deze kolonisten veel Hollanders geweest zijn, valt uit verschillende oorkonden af te leiden. In eene van den Holsteinschen regent Albert van Orlamunde van 10 Januari 1221 wordt bijv. een landstreek aldaar aangeduid als gelegen „tusschen de Saksers en de Hollanders". Ook pleit daarvoor eene verordening van den Deenschen koning Christiaan I van 1470, waarbij hij in het ambtsgebied van den Welterschen Marsch en den Krempener Marsch het Hollandsch recht afschaft en vervangt door het Holsteinsche recht; eveneens een oorkonde van 1450, bevattende een volledig contract, waarbij Johannes van Kampe voor zichzelf en anderen een goed te Lutteringe verkoopt, welke verkooping geschiedde voor den schepen van Crons-Moor (waarschijnlijk het tegenwoordige Cranz-Moor), tot welke banne het goed behoorde, en waarin onder meer wordt vermeld, dat het goed aan den kooper zal worden gelaten „also in den Hollanderschen Banne en recht is", en waarbij vrijwaring binnen jaar en dag beloofd wordt, „alse en Hollander en recht is".

Ook wordt in een oorkonde van aartsbisschop Adalberto van 1146, betrekking hebbende op een overeenkomst, gesloten met den prior van het klooster Neu-Münster, Vicelinus, gesproken van twaalf gecultiveerde Hollandsche stukken land en een nog niet in cultuur gebrachte Hollandsche hoeve.

In het aangrenzende land Wagrië, dat door Hendrik de Leeuw, den leenheer van Adolf II, eerst op de Slaven veroverd moest worden, zijn ook Nederlandsche kolonies geweest. Volgens de kroniek van Helmold [1]) zond Adolf, omdat het land verwoest was, „boden naar alle wereldstreken uit; naar Vlaanderen, Holland, Utrecht, Westfalen, Friesland, en liet bekend maken, dat al diegenen, die niet genoeg grond bezaten, met hunne gezinnen over konden

1) Helmold was een kloosterbroeder en intieme vriend van Vicelinus.

komen, om voortreffelijke, uitgestrekte, vruchtbare landerijen te verkrijgen, in streken met overvloed van visch en vleesch, en voortreffelijke weiden". Ook tot de Holsteiners en Stormarers richtte hij zich. Bij de verdeeling van de gronden der Slaven gaf hij de veiligst gelegene aan zijne Holsteiners en Stormarers, de minder veilig gelegene aan de overige kolonisten, die dan ook volgens het verhaal van Helmold, deerlijk van de invallen der Mecklenburgsche Slaven te lijden hebben gehad.

In enkele oorkonden betreffende dat gebied is sprake van een „Hollanderschat" of een „Hollandergravenschat", d.w.z. een schatting of cijns, waaraan juist de Hollandsche kolonisten onderworpen waren. Op een „Hollanderschat" heeft o.a. betrekking een oorkonde van den Holsteinschen graaf Gerhard II of de Blinde, van 1 November 1288, over een, voor den toenmaligen bisschop van Lubeck, Burchard van Serkem getroffen regeling, waarin o.m. het volgende wordt gezegd:

„Bovendien hebben wij met den Heer bisschop een ruil gesloten, wegens den ons toekomenden en opgebrachten cijns, die „Hollandergravenschat" genoemd wordt en jaarlijks van de volgende dorpen geheven wordt, n.l. Uthin, Nyzendorpe, Juncvrowenorde, Nündorf, Bochholt en Zarnikowe". Die „gravenschat" was een belasting, welke de Hollandsche graven hieven van de vrije, maar niet riddermatige, inwoners in die districten, waar zij de hoogste, rijksonmiddellijke overheid uitmaakten; adel en geestelijkheid waren door privilegiën van die belasting vrijgesteld of hadden in de plaats daarvan militaire of andere verplichtingen te vervullen. Dit wijst weder duidelijk op het bestaande streven om de kolonisten zooveel mogelijk in dezelfde omstandigheden te doen verkeeren als in hun eigen land, dus het „Hollandsche recht" ook in den vreemde op hen toe te passen.

Vermoedelijk heeft er ook in de nabijheid van Kiel een Nederlandsche nederzetting bestaan; daarop zou wijzen een plaatsje „Flemhude", (ik weet niet of het nog bestaat) en een „Vlaamsche straat" in Kiel.

Ook in Lauenburg en in Mecklenburg zijn Nederlandsche kolonies geweest; de kolonisten, die zich daar, nadat het land door Hendrik de Leeuw na een hardnekkigen strijd op de Slaven veroverd was, gevestigd hebben, zijn echter in hoofdzaak Westfalers geweest. De Nederlandsche kolonisten in Mecklenburg hebben een zeer werkzaam aandeel genomen in de verdediging van de vesting Mecklenburg tegen een inval van de Slaven; bij de inneming van de stad is de geheele mannelijke bevolking over de

kling gejaagd en zijn de vrouwen en kinderen door den vijand medegevoerd; van de geheele Nederlandsche nederzetting is niets overgebleven.

Van veel grooter beteekenis zijn geweest de Nederlandsche kolonies in Brandenburg. De kroniek van Helmold vermeldt, volgens von Wersebe, daaromtrent het, in het kort, hier op neerkomende:

„dat na de overwinning van Hendrik de Leeuw op de Obotrieten, Albrecht de Beer ook het land van de Britzianers en Stodramers en andere, aan Havel en Elbe wonende, Slavische volken veroverde, en nadat de Slaven die landen grootendeels verlaten hadden, hij afgezanten zond naar Utrecht en de Rijnstreken en ook naar de Hollanders, Zeeuwen en Vlamingen, die veel van de overstroomingen door de zee te lijden hadden gehad, om hun woonplaats in het veroverde land aan te bieden; die vreemdelingen zouden zich niet alleen in het bisdom Brandenburg en bij Havelberg hebben gevestigd, daar kerken hebben gebouwd en de inkomsten der tienden belangrijk hebben doen aangroeien, maar de Hollanders zouden ook begonnen zijn met het bebouwen van den linker Elbe-oever; van het slot Salzwedel af zouden zij bezeten hebben „al het land, dat Balsamerland en Marscinerland wordt genoemd, zeer veel steden en dorpen, tot aan het Bohemerwoud."

Wanneer men deze regelen klakkeloos aanneemt, zou de streek tusschen Salzwedel, (dicht bij de grens van Mecklenburg) en het Bohemerwoud, dus pl.m. de grens tusschen Beieren en Bohemen, over een groote breedte, geheel zijn ontvolkt geworden en nieuw bezet met kolonisten, in hoofdzaak uit de graafschappen Holland, Zeeland en Vlaanderen; alzoo een gebied heel wat grooter dan de laatstgenoemde landen zelf.

Is dit op zich zelf al onwaarschijnlijk, nog minder aannemelijk wordt het door het feit, dat de Hollandsche en Vlaamsche kronieken van dien uittocht geen melding maken. Bovendien heeft Helmold hier gesproken over sommige gebieden, waar, volgens von Wersebe, Albrecht de Beer nooit iets te zeggen heeft gehad.

Helmold moet hier dus, zooals von Wersebe en Rudolph beweren, wel overdreven hebben. Maar al is van een aaneengesloten bevolking van die streek door Nederlandsche kolonisten geen sprake geweest, toch zijn er in de Altmark en de Prignitz, in het Maagdenburgsche, in Anhalt, in de omgeving van Jüterbock, in Thüringen, in Keur-Saksen en den Neder-Laussitz en in 't Meissensche, alle in het bedoelde gebied gelegen, meer of minder belangrijke Nederlandsche, vooral Vlaamsche nederzettingen

geweest. Vooral de kolonie in het Balsamerland, de tegenwoordige Altmark, met Stendal en Seehausen als brandpunten [1]), en aan de andere zijde van de Elbe die in de omgeving van Jüterbock waren belangrijk; terwijl zelfs de scepticus von Wersebe heeft moeten toegeven, dat vrij zeker ook in de Ukermark en de Mittelmark van Brandenburg Vlaamsche kolonies hebben bestaan.

In Thüringen, de Lausitz en het Meissensche zijn die nederzettingen in hoofdzaak ontstaan door toedoen van de kloosters; een groot aandeel hebben daarin gehad de Cisterciensers, die uit het klooster Altencampen, bij Meurs, vlak bij de Nederlandsche grenzen, naar Walkenried en andere dochterkloosters werden overgebracht, en vele Vlamingen daarheen medenamen.

De aanwezigheid van Nederlandsche kolonies is niet alleen uit oorkonden af te leiden, maar ook uit bijzondere gebruiken en rechten, die in eenige der genoemde landstreken voor een deel der bevolking nog eeuwen lang hebben bestaan.

Over eenige dier gebruiken moge ik hier een enkel woord mededeelen.

In de „Goldene Aue", in Noord-Thuringen, in de ambten Heringen en Kelbra, onderscheidden zich de afstammelingen der oude kolonisten nog in de 19de eeuw door een bijzonderen rechtstoestand en door hunnen naam „Fläminger" van hunne medebewoners. Een zeer merkwaardig gebruik was bij die „Fläminger" in de stad Heringen en in de dorpen Görsbach en Berga, in zwang, n.l. de „Kirchgang". De Borchgrave heeft daaromtrent uitvoerige mededeelingen gedaan. Of het nog bestaat, is mij onbekend; in 1865, toen de Borchgrave zijn boek schreef, nog wel. Die „Kirchgang" was een ceremonie, die bij huwelijken verplicht was, en als bewijs strekte, dat overdracht van goederen daarbij inderdaad, volgens „Vlaamsch recht" had plaats gehad.

Zij bestond daarin, dat de „Fläminger", wanneer hij in het huwelijk was getreden, op een dag in de week, waarop een godsdienstoefening werd gehouden, zich naar de kerk begaf, in gezelschap van zijne echtgenoote en drie Fläminger, onder aanvoering van den schout, en dan na afloop van de preek op het altaar een vastgesteld offer neerlegde. Daarvoor kreeg hij dan een „Kirchgangbrief", ten bewijze, dat hij zijn „Vlaamsche" landerijen

1) R. A. Feith deelt in een opstel in het „Tijdschrift voor Geschiedenis en Aardrijkskunde van 1898", aan de hand van een artikel in de „Gartenlaube" mede, dat in de nabijheid van Salzwedel de Hollandsche naam Hans Jochem zoo veel voorkwam, dat men wel sprak van den „Hans Jochem winkel", en dat de bewoners zich daar toen nog onderscheidden door eigenaardige zeden en gebruiken, veel overeenkomst vertoonende met die in enkele Friesche en Drentsche streken.

behoorlijk „verkirchgangt" had. De met het uitreiken van den „Kirchgangbrief" belaste beambte ontving daarvoor een zeker honorarium; ook de schout. Bovendien was de „Fläming" dan verplicht aan de medewerkenden twee of meer maaltijden aan te bieden; waren de goederen in één district gelegen, één middagen één avondmaaltijd; waren zij in twee districten gelegen dan twee middagmalen en één avondmaal. Was de „Kirchgang" behoorlijk volbracht, dan verviel bij het sterven van een der echtelieden, de geheele erfenis aan den overlevende. Was zij echter nagelaten, dan verviel een derde gedeelte aan den landsvorst, waarbij echter de erfgenaam bevoegd was, dit derde gedeelte voor een bepaalde som terug te koopen.

Ongehuwden waren niet tot een „Kirchgang" verplicht; zij moesten echter hun „Vlaamsche" goederen op een bepaalde plaats laten inschrijven. Bij verzuim werd, bij afsterven, ten aanzien van hun erfgenamen, op overeenkomstige wijze als hiervoren gehandeld.

Ook in het Baljuwschap van Bitterfeld, gelegen aan de Mulde, ten Zuiden van Wittenberg, zijn zeer lang herinneringen aan, en gebruiken afkomstig van de daar gestichte Vlaamsche kolonie bewaard gebleven. Ruim 50 jaar geleden bestond daar nog de „Flämings-Societät", een vereeniging van „Flämingsche Herren", die gezamenlijk een stuk grond van 30 Vlaamsche hoeven, dus eenige honderden hectaren in bezit hadden.

Volgens de Borchgrave waren de Vlamingen der kolonie tot aan het einde der 18de eeuw vrijgesteld van belasting, en stonden zij ook onder een administratieve en judiciaire rechtspraak, afwijkende van die hunner buren.

De Borchgrave heeft het archief van de genoemde societeit bestudeerd en heeft veel merkwaardigs, wat betreft de geschiedenis der kolonie en haar wetboek medegedeeld. Woordelijk vermeldt hij in zijn meergenoemd werk den inhoud van het wetboek van 1587, samengesteld door Hermann Barthold, burgemeester van Bitterfeld, en president der societeit[1]). Ook het nieuwe wetboek

1) Dat wetboek is zoo aardig, dat de verleiding voor mij sterk geweest is, het hier geheel op te nemen; met het oog op de plaatsruimte heb ik daar van afgezien. Het bevat in hoofdzaak voorschriften en bepalingen, omtrent de wijze, waarop de leden zich, ter eerbiediging van elkaars eigendommen en rechten, tegenover elkander hadden te gedragen en de verbeurde geldboeten bij het niet nakomen daarvan.
Op een aangenamen toon tusschen de leden werd veel prijs gesteld; zoo bepaalt bijv. een der artikelen, dat wanneer de „Fleminger" bij elkaar waren, en een van het gezelschap, zonder deugdelijke reden, ruzie maakte of een ander smaadwoorden toe voegde, hij tot straf een vaatje bier moest leveren; blijkbaar om de zaak zoo spoedig mogelijk af te drinken.

van 1776, veel langer en uitvoeriger dan het oude, en door de 53 toen aanwezige leden onderteekend, heeft hij woordelijk aangehaald.

De societeit had een eigen wapen, bestaande uit een hert in rood op een groen veld, met het opschrift: „Wapen einer löbl. Societät der Flehmings-Huffner, alhier zu Bitterfeld". Het veld had betrekking op de velden en weiden der vereeniging; het hert op een fraai bosch, het „Flämingsholz", dat aan haar behoorde. Hetzelfde wapen kwam voor op een, aan de vereeniging behoorenden, beker, die het opschrift droeg „Becher einer löblichen Societät der Fläminger in Bitterfeld, 1587", welke beker werd gebruikt bij de installatie van nieuwe leden.

Toen de Borchgrave zijn werk schreef, was reeds bekend, dat de vereeniging binnenkort zou worden opgeheven en het grondbezit onder de leden zou worden verdeeld.

De Borchgrave heeft nog mededeeling gedaan van een bezoek, dat hij gebracht heeft aan de streek om Jüterbock. De bewoners van de „Fläming" onderscheidden zich toen, wat hun dialect betreft, en wat de vrouwen aangaat, ook door hare kleeding, van de overige Duitsche bewoners. Zij vormden zelfs toen nog een aaneengesloten groep, die zich weinig met de overige bewoners bemoeide; ook al omdat zij elkaar niet zonder moeite verstonden; terwijl de Borchgrave, Vlaamsch sprekend, zich vlot met hen onderhield.

Hieronder volgen nog eenige mededeelingen omtrent de wijze van de totstandkoming en de inrichting van de kolonies, zoomede omtrent de rechten en verplichtingen der kolonisten.

In het voorgaande zijn reeds een paar voorbeelden genoemd van nederzettingen, welke tot stand kwamen door rechtstreeksche overëenkomsten tusschen den vorst, hetzij een wereldlijk of een geestelijk heer, en de kolonisten. Behalve deze zijn er ook gevallen bekend, waarbij de vorst zich niet rechtstreeks met de kolonisten in verbinding stelde, maar waarbij hij de zaak overliet aan en in handen gaf van een zijner edellieden. Zoo werden in het Bremensche gebied, door den aartsbisschop Hartwig I, kolonies gesticht, waarbij een edelman, Bobo, als directeur optrad en vrijwel zelfstandig alles met de kolonisten regelde. Hendrik de Leeuw gaf een gebied, waarover hij zeggingschap had, aan Friedrich von Machtenstede, met de bevoegdheid het aan anderen te verkoopen, om het volgens Hollandsch recht te bezitten.

Een derde manier was, dat de grondbezitters met toestemming van den landsheer koloniseerden.

Zoo handelden voornamelijk de kloosters.

Bij het sluiten van contracten met de Hollandsche of Vlaamsche ondernemers werden zoowel voor dezen als voor de kolonisten in het bijzonder, bepaalde voorwaarden vastgesteld. Aangezien deze voorwaarden dooreen genomen, in de hoofdpunten op hetzelfde neerkwamen, groeide daaruit een bij deze kolonies algemeen begrip van rechten en verplichtingen tusschen de kolonisten en de hoofdondernemers aan den eenen kant en de grondeigenaren in den staat, waarin de kolonisten zich nederzetten, aan den anderen kant; en deze rechtsverhouding werd in de nieuwere oorkonden in het algemeen aangeduid met de benaming „Hollandsch" of „Vlaamsch recht". Wijl die kolonisten vrije mannen waren, die als gelijkgerechtigden met den landsheer een overeenkomst sloten, kwamen die bepalingen in hoofdzaak overeen met die, waaronder zij in hun eigen land gewoon waren te leven. Vaak zijn zeker van die contracten volgens Hollandsch of Vlaamsch recht met kolonisten van anderen landaard, Saksers of Westfalers, gesloten; de beteekenis was dan dat zij onder dezelfde omstandigheden zouden verkeeren als de bewoners van de oorspronkelijke Hollandsche of Vlaamsche kolonies.

De goederen der kolonisten waren geen leengoederen, welke hun door den landsheer elk oogenblik konden worden ontnomen, maar vrije, erfelijke cijnsgoederen; de zeer laag gestelde cijns was te beschouwen als een recognitie of erkenningsrecht, ten bewijze dat het land het eigendom van den vorst of landsheer was. Overigens mochten zij er mede doen wat zij wilden; zij mochten het zelfs verkoopen, mits onder de voorwaarde, dat de kooper de cijnsverplichting overnam; alleen had de landsheer in dat geval het recht van voorkoop. Bij sterven vervielen, volgens het Hollandsche of Vlaamsche erfrecht, de goederen aan de mannelijke en vrouwelijke erfgenamen, die op dat gebied gelijk waren gesteld.

Behalve tot het betalen van een cijns, waren de kolonisten ook verplicht tot leveringen in natura, „de tienden". Deze bestonden uit de gewone of groote tiend, die geheven werd van het akkerland, en de „Schmahlzehnt" of kleine tiend, die betaald moest worden van het weiland, c.a.

Van elke 10 H.L. koren, welke het land jaarlijks opbracht, was er één voor den landsheer; men hield zich niet altijd streng aan het $^1/_{10}$ gedeelte. Had het contract betrekking op zeer goeden grond, dan bedroeg de „tiend" wel eens meer, b.v. $^1/_9$ of $^1/_8$ van de opbrengst; bij slechten grond minder, bijv. maar $^1/_{11}$ of $^1/_{12}$.

De „Schmahlzehnt" moest, wat het klein vee betrof: lammeren,

biggen, ganzen, geiten, in natura worden voldaan; voor veulens en kalveren moest een bepaald bedrag in geld worden betaald; van bijenzwermen werd gewoonlijk geëischt $^1/_{10}$ van de honingopbrengst; ook wel eens niets.

Behalve den jaarlijkschen cijns per hoeve als erkenningsrecht, die in de akte van 1106 bedroeg 1 penning per hoeve, werd in die overeenkomst - evenals in latere - ook door den landsheer geëischt een zeker bedrag per 100 hoeven voor het aan de kolonisten verleend recht zelf te zorgen voor de administratieve en de lagere rechtspraak. Die rechtspraak werd dan uitgeoefend door een voogd of schout, door de kolonisten zelf benoemd.

Deze vordering van den landsheer was, in een tijd, waarin overtredingen of kleinere misdrijven vrijwel uitsluitend met geldboeten gestraft werden, volkomen billijk en te beschouwen als een vergoeding voor den landsheer, wegens het derven van de inkomsten uit die geldboeten, welke anders hem zouden zijn ten deel gevallen, maar nu ten bate kwamen van de kolonie.

Bij het vervallen van eigen rechtspraak door de kolonisten, verviel gelijktijdig ook de verplichting tot betaling van laatstbedoelden cijns.

De hoogere rechtspraak, over de ernstige misdrijven, hield de landsheer in den regel aan zich. Echter bestond ook te dien opzichte, in vele overeenkomsten een zeer vrijgevige bepaling, n.l. dat ook hier van de boeten $^2/_3$ ten bate van de kolonisten kwam en slechts $^1/_3$ ten bate van den landsheer. Daarbij kwam dan de verplichting van de kolonisten om op de zittingsdagen, welke de landsheer 2 of 3 maal in een jaar in de kolonie hield, of door zijn vertegenwoordiger liet houden, dezen overeenkomstig zijn rang en stand, op kosten van de kolonie te herbergen en verder gastvrijheid te verleenen.

Nog een ander voorrecht, dat in den regel aan de Nederlandsche kolonisten op het gebied der rechtspraak werd toegekend, was de vrijstelling van de „Vare"; dat wil zeggen, dat kolonisten, die wegens een misdrijf of overtreding terecht stonden, in goed vertrouwen tot den zuiveringseed werden toegelaten, en niet werden onderworpen aan een spitsvondig kruisverhoor door den rechter, ten einde hen daarbij met vroegere verklaringen in tegenspraak te brengen. Voor de overige bewoners was dit de gewone wijze van rechtspleging; en niet ten onrechte, omdat meineed in die dagen zeer veel schijnt te zijn voorgekomen. Dat de Nederland sche kolonisten daarvan waren vrijgesteld, wijst wel op het groote vertrouwen en aanzien, dat zij bij de landsheeren genoten.

Van heerendiensten waren zij in de meeste gevallen vrijgesteld.

Ook op godsdienstig gebied genoten zij dikwijls voorrechten. Zoo bleven bijv. de kolonisten in de akte van 1106, met den aartsbisschop van Bremen gesloten, toch onder het toezicht van hunnen vroegeren geestelijken opperherder, den bisschop van Utrecht. Hun geestelijke leider werd door dien bisschop of door hen zelf, met goedkeuring van dezen aangewezen. Dit geschiedde echter niet altijd; in het Bremensche Vieland werd bijv. door den aartsbisschop Adalberto aldaar den kolonisten een geestelijke aangewezen.

De kolonisten mochten op hun gebied naar goedvinden kerken bouwen; elke kerk werd dan met een hoeve begiftigd en met een deel van den, den landsheer toekomenden, cijns.

Het merkwaardige van deze, wat men zou kunnen noemen, grondwet der kolonie, is niet alleen, dat zij, met betrekkelijk geringe afwijkingen, in alle Noord- en Zuid-Nederlandsche kolonies in Duitschland op hetzelfde neerkwam, maar ook dat eeuwen later, bijv. bij de Nederlandsche kolonies in het Hertogdom Pruisen en in Poolsch Pruisen, in de 16de eeuw, voor de kolonisten bepalingen golden, die grootendeels bijna letterlijk met die uit de 12de en 13de eeuw overeen kwamen.

Tenslotte nog een enkel woord over een zaak, die met deze nederzettingen verband houdt en die een groote strijdvraag op kunsthistorisch gebied is geweest en nog niet geheel opgelost is, n.l. de vraag, van waar de eerste baksteenbouw in Noord-Duitschland afkomstig is.

De door verschillende Duitsche schrijvers en ook door de Borchgrave verkondigde stelling, dat de baksteenbouw uit de Nederlanden in Noord-Duitschland is ingevoerd, is door Theodor Rudolph in zijn reeds vroeger genoemd boek van 1889, en door O. Stiehl in diens geschriften van 1898 en 1899 betreffende dit onderwerp krachtig bestreden. Volgens laatstgenoemde schrijvers zou de baksteenbouw in de 2de helft der 12de eeuw uit Lombardije, het eigenlijke moederland, naar Duitschland, en van daaruit naar de Nederlanden zijn geraakt.

Vermeulen deelt echter in zijn belangwekkend en uitstekend gedocumenteerd werk „Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst" 1928, mede, dat G. Dehio, een der meest gezaghebbende kenners der Duitsche architectuurgeschiedenis, nog onlangs deze opvatting heeft afgewezen, wijl volgens hem, de oudste Duitsche baksteenbouwwerken geen spoor van Lombardischen invloed

vertoonen; wel zijn deze later, in de 13de eeuw zichtbaar.

Voorts doet zich, volgens Vermeulen, het eigenaardige geval voor, dat enkele van de oudste baksteenen kerken in de Altmark, o.a. de St. Nicolaaskerk te Brandenburg, die tusschen 1166 en 1170 gebouwd is, zeer groote gelijkenis vertoonen met eenige Friesche dorpskerkjes, ten deele van tufsteen gebouwd (de oudere constructie), ten deele van baksteen opgetrokken (de nieuwere constructie). Al deze kerkjes liggen in een gebied, dat het in 1163 gestichte Premonstratenzer klooster Mariengaard te Hallum tot middelpunt heeft.

Nu is het, aan de hand van hetgeen bekend is omtrent de toestanden in de Altmark in dat tijdperk, waarin Albrecht de Beer de Slaven overwonnen en grootendeels uitgedreven had, en daar zijne Nederlandsche kolonies stichtte, niet aan te nemen, dat dit type kerk uit de Mark Brandenburg naar Friesland is overgebracht, dat op een veel hooger beschavingspeil stond dan het grootendeels verwoeste Brandenburgsche land, dat door half wilde Slaven bewoond was geweest. Integendeel bewijzen, volgens Vermeulen, die tufsteenkerken in Friesland, dat het type daar inheemsch was, reeds vóór dat de Brandenburgsche kerk gebouwd werd. Daaruit wordt het waarschijnlijk, dat het type uit Friesland naar Brandenburg is overgebracht. En die waarschijnlijkheid wordt nog grooter, wanneer men daarbij in aanmerking neemt, dat die Brandenburgsche kerken vrij zeker gebouwd zijn door Premonstratenzer monniken, dus van dezelfde orde als die van Mariëngaarde in Friesland, die in het midden der 12de eeuw, van Letzou naar Brandenburg zijn getrokken.

Hoewel er bij gebrek aan oorkonden, die zulks vermelden, geen volslagen zekerheid daaromtrent bestaat, is toch de kans zeer groot, dat die Premonstratenzers, misschien wel persoonlijk met die Friesche kerkjes bekend, of door hunne Friesche ordebroeders voorgelicht, de Brandenburgsche baksteenkerken volgens het model der eerstgenoemde hebben gebouwd, en daarmede de invoerders van den baksteenbouw uit Nederland in Noord-Duitschland geweest zijn.

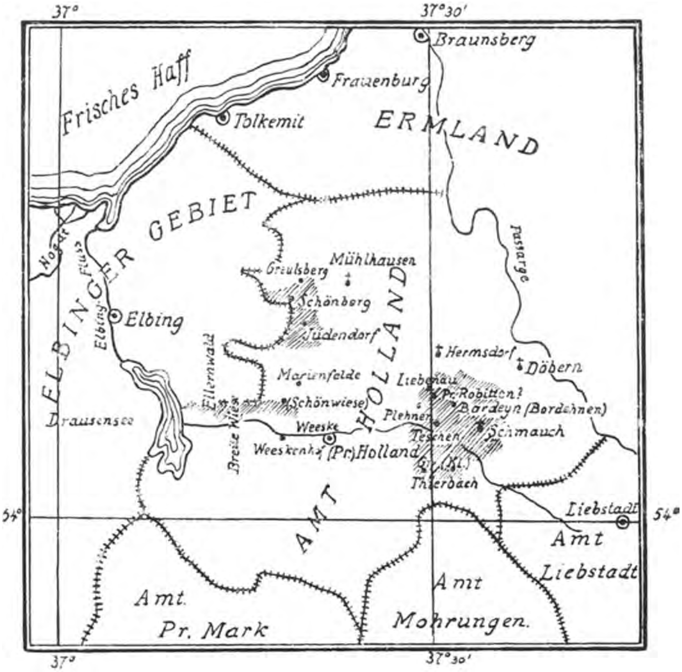

Pl. 2. Nederl. nederzettingen in Oost-Pruisen. (Dr. Bruno Schumacher: „Niederl. Ansiedelungen im Herzogtum Preussen, zur Zeit Herzog Albrechts").

Pl. 3. De Jachtkamer in de herberg op „Pfaueninsel", bij Wannsee.

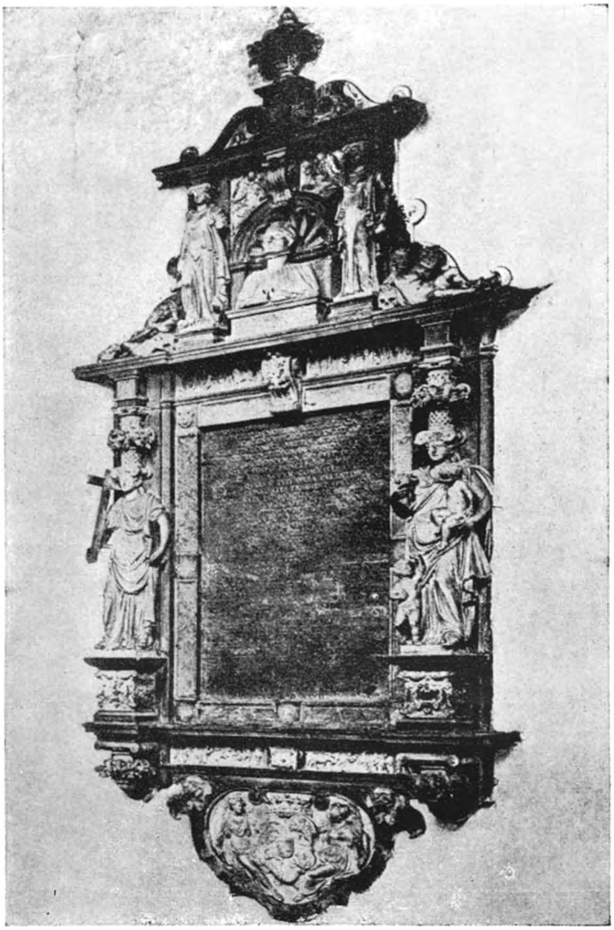

Pl. 4. Gedenkteeken voor Hertogin Dorothea in den Dom te Koningsbergen. (Hedicke: „Cornelis Floris und die Floris-Dekoration").

II. DE NEDERLANDSCHE KOLONIES IN OOST-PRUISEN

NA DE BESCHOUWINGEN OVER NEDERLANDsche kolonies in Duitschland in de 12de en 13de eeuw, moge ik thans eenige mededeelingen doen omtrent nederzettingen in lateren tijd en wel voornamelijk in Oost- en West-Pruisen. Weliswaar is de omvang van deze kolonies bij lange na niet zoo groot geweest als die van de vroeger besprokene en ook haar invloed op de staatkundige en economische ontwikkeling van de streek, waar zij zich hebben bevonden, geringer, maar toch waren zij belangrijk genoeg, om hier in het kort te worden besproken. Ook in zooverre is er een groot onderscheid tusschen de middeleeuwsche kolonies en deze, dat voor de eerstgenoemde de deugdelijke bronnen schaarsch zijn, zoodat veel van wat in verloop van tijd omtrent die kolonies verteld is, een eenigszins legendarisch karakter draagt, terwijl men omtrent de laatstgenoemde over een schat van positieve gegevens beschikt.

Aangezien de omstandigheden, waarin die nederzettingen verkeerden, nauw samenhangen met den staatkundigen toestand in Pruisen, is het gewenscht hier, zeer in het kort, de geschiedenis van dat land in de laatste helft der 15de en het begin der 16de eeuw in herinnering te brengen.

Oorspronkelijk waren zoowel West- als Oost-Pruisen bezittingen van de Ridders der Duitsche Orde, die die oud-germaansche landen op de Slaven hadden heroverd, er een geregeld bestuur hadden ingevoerd, de bevolking gekerstend en door kolonisatie van Duitschers en Nederlanders een toestand van welvaart voor die dagen hadden in het leven geroepen.

De verstandhouding ten opzichte van het naburige Polen was en bleef echter slecht; herhaaldelijk gaf dit tot ernstige botsingen

aanleiding, in den regel met ongelukkig gevolg voor de Duitsche Ridders.

Eerst moest bij den vrede van Thorn in 1466 de Orde West-Pruisen aan Polen afstaan; in 1480 verloor de Grootmeester ook zijn volledige onafhankelijkheid ten opzichte van Oost-Pruisen en werd hij leenplichtig aan den Poolschen koning. Een weigering van den nieuwen grootmeester, Albrecht van Brandenburg, den eed van trouw aan den koning te doen, gaf aanleiding tot een nieuwen strijd, waarin Albrecht het onderspit dolf. Door bemiddeling van den keizer, Karel V, kwam men in 1521 tot een wapenstilstand, die leidde tot den vrede van Krakau in 1525. Daar in Oost-Pruisen de hervorming sterk was doorgedrongen en ook Albrecht daartoe neigde, trad hij uit den geestelijken stand, seculariseerde de Duitsche orde en sloot vrede met Polen als wereldlijk vorst, de eerste hertog van Pruisen. Wel bracht – toen de Duitsche ridders tegen die secularisatie in verzet waren gekomen, en hij weigerde zijn land aan den nieuw benoemden grootmeester af te staan – dit hem in botsing met Keizer en Rijk en werd de Rijksban over hem uitgesproken, maar, aangezien deze niet met wapengeweld ondersteund werd, bleef Albrecht in het bezit van zijn hertogdom.

Poolsch Pruisen was inmiddels, onder een vrijzinnig bestuur, dat aan de groote steden Dantzig en Elbing een, voor dien tijd, groote mate van vrijheid schonk, van de rampen van den oorlog bekomen. Oost-Pruisen had veel meer geleden. Het land was deerlijk verwoest, de bevolking zeer verarmd en gedeeltelijk uitgeweken. Het is de groote verdienste van Albrecht geweest, dat hij gedurende zijn geheele regeering van 1525–1568 rusteloos gearbeid heeft, om zijn hertogdom van de doorgestane, veeljarige ellende te doen bekomen, de ontvolkte streken weder te bevolken en de welvaart te bevorderen.

Een van de beste middelen, achtte hij – op grond van wat hem uit de geschiedenis daaromtrent bekend was – kolonisatie door vreemdelingen. Vooral tot kolonisatie door Nederlanders gevoelde hij zich bijzonder aangetrokken; zoowel met het oog op de veelvuldige betrekkingen, welke hij, als grootmeester der Orde, evenals zijn voorgangers, al lang met de Nederlanders had onderhouden, die reeds toen een grooten handel op de Pruisische steden dreven, als om politieke reden: het ter wille zijn van den Keizer, die tevens Heer der Nederlanden was. Voor het verkrijgen van Nederlanders, bekend als goede landbouwers, was het oogenblik gunstig, omdat bij velen, door de stelselmatige onderdrukking

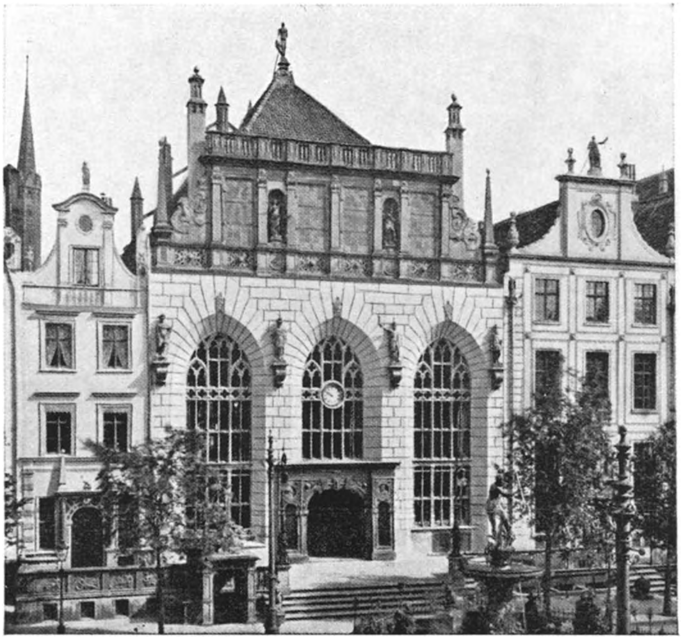

Pl. 5. De Artushof te Dantzig. (Vermeulen: „Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst").

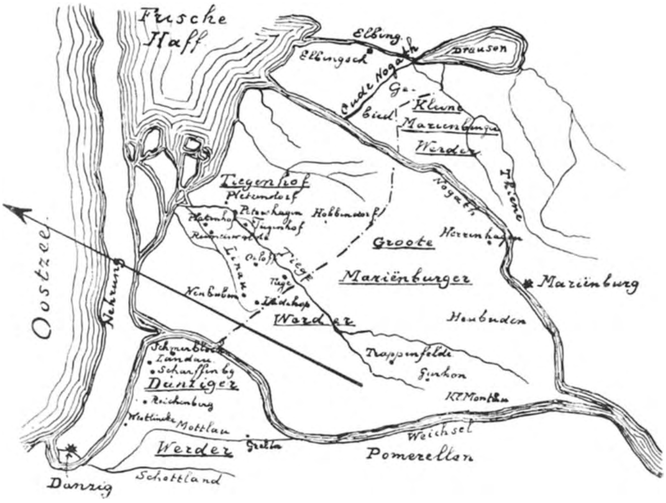

Pl. 6. Nederlandsche nederzettingen in West-Pruisen. (Acad. Proefschrift van Dr. Felicia Szper).

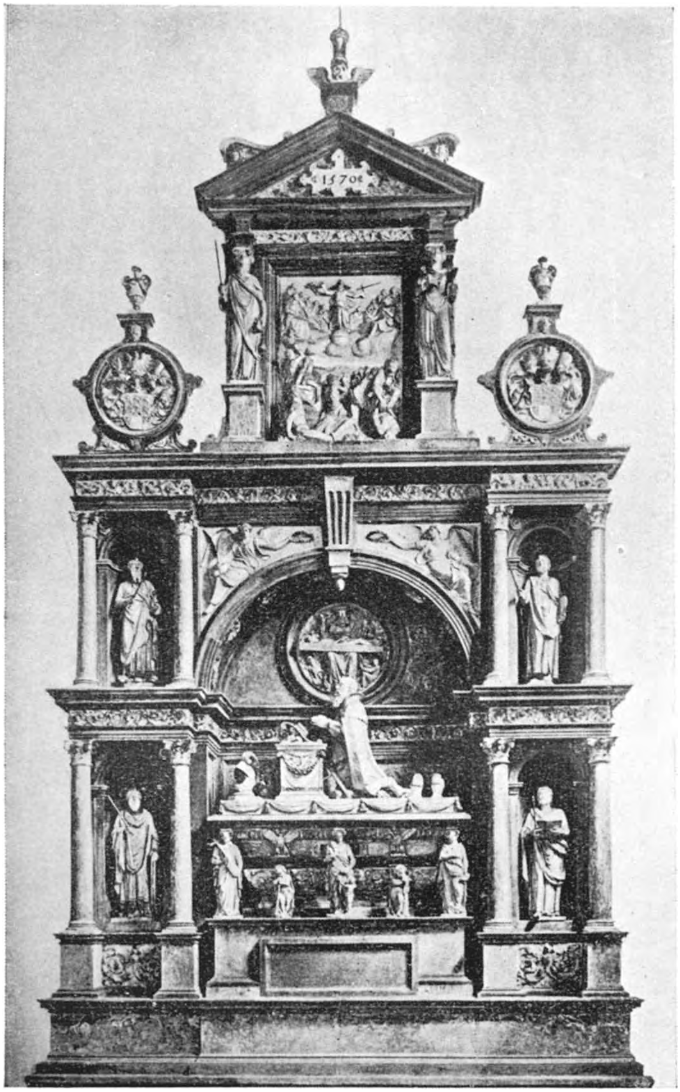

Pl. 7. Gedenkteeken voor Hertog Albrecht in den Dom te Koningsbergen. (Hedicke: „Cornelis Floris und die Floris-Dekoration").

van de hervorming, een groote neiging tot uitwijken bestond, terwijl hij uit den aard der zaak tegen het protestantsche geloof der uitwijkenden geen bezwaar had.

Verschillende bekwame Nederlanders, als Felix König, meer bekend als Polyphemus, een gewezen Karthuizer monnik, door Albrecht als bibliothecaris in dienst genomen, en later ook zijn vriend Willem de Volder of Gnapheus, bekend dichter van latijnsche verzen, oud-rector van het Haagsche gymnasium, die om den geloove het land had moeten verlaten, en Johannes Pryseus, lijfarts van de hertogelijke familie, stonden een tijdlang bij den hertog in hoog aanzien en hadden zulk een grooten invloed, dat gesproken werd van de „Hollandsche hofpartij".

Er was dus alle reden om te verwachten, dat de kolonisatieplannen zouden slagen; en toch zijn deze, na een bijna voortdurende lijdensgeschiedenis van ongeveer 30 jaren, op eene mislukking uitgeloopen.

De geschiedenis der kolonies is uitvoerig beschreven in de voortreffelijke studie van Dr. Bruno Schumacher: „Niederländische Ansiedelungen im Herzogtum Preussen, zur Zeit Herzog Albrechts"; aangezien er toch niets van die kolonies is overgebleven, zal ik mij beperken tot eenige korte mededeelingen omtrent de plaats, waar die nederzettingen geweest zijn en van de oorzaken, welke tot mislukking geleid hebben.

Met de stichting der eerste kolonie werd begonnen in 1527. De plaatsen der kolonies zijn met arceering aangeduid in het kaartje Plaat 2. Wel eigenaardig dat zij juist gevestigd zijn geweest in de omgeving van de stad „Pruissisch Holland", die door Hollanders gesticht en naar dezen genoemd is.

De keuze was op dit district gevallen, omdat dit het meest door den oorlog had geleden. Het terrein was betrekkelijk hoog gelegen en door den hertog bestemd voor akkerbouw, omdat hij dien het meest in het belang van het land achtte en die wijze van bedrijf ook meer in het geldelijk belang der schatkist was dan veeteelt en aanverwante bedrijven.

In plaats van nu overeenkomsten te sluiten met bekwame akkerbouwers, bedreven in dit vak en in de groote voorbereidende werkzaamheden, noodig om die, vele jaren lang verwaarloosde, verwilderde gronden daarvoor geschikt te maken, heeft men – waarschijnlijk uit onkunde – contracten gesloten met Noordhollandsche boeren, wel bekwaam op het gebied van de veeteelt en de zuivelbereiding, maar weinig bedreven in den akkerbouw, en gewend aan laag gelegen, vlakke, klei- en veengronden, waar,

met het oog op het bedrijf, slechts weinig te rooien en te wieden viel; en die bovendien bij hunne komst in de nieuwe woonplaatsen verhoudingen aantroffen op agrarisch gebied, voor hen minder voordeelig dan in hun vaderland.

Dit moest wel tot teleurstelling voor beide partijen aanleiding geven. Daarbij kwam nog, dat die kolonisten al zeer spoedig aan de weet kwamen, dat dicht in de nabijheid, aan de Weichselmonden in Poolsch Pruisen, gronden werden aangetroffen, bijna geheel overeenkomende met die in hun eigen land; dat zij ook daar welkom waren en onder een vrijzinniger beheer zouden staan dan in het hertogdom, hoe goed de hertog het ook bedoelde.

Het gevolg was, dat velen het land verlieten en naar Dantzig trokken en dat de zaken in het hertogdom niet opschoten; en dat maakte de verhouding tusschen de kolonisten en den „holländerhauptmann", die door den hertog met de leiding belast was, natuurlijk nog slechter.

Misschien zou hierin op den duur – door toenadering van weerskanten – wel verbetering gekomen zijn, wanneer er niet een andere ongunstige factor bij gekomen was, n.l. godsdienstige onverdraagzaamheid, uitgaande van de streng luthersche, kerkelijke overheden tegenover de kolonisten, van wie velen de leer der wederdoopers waren toegedaan of althans daarvan verdacht werden. De van huis uit zeer verdraagzame landsheer, diep teleurgesteld door de ongelukkige resultaten van zijn plannen op economisch gebied, leende hoe langer hoe meer het oor aan de stemmen dier kerkelijke overheden; de invloed van de Hollandsche hofpartij, die op de hand was van hare landgenooten, nam steeds meer af en ging eindelijk geheel te niet. (Gnapheus heeft zelfs het land moeten verlaten). Daarmede was eigenlijk het lot van de kolonie beslist. In 1543 werden de kolonisten, wegens hunne onrechtzinnigheid, ter verantwoording geroepen; een groot aantal is het land uitgezet; anderen zijn vrijwillig vertrokken; slechts een klein gedeelte bleef. Wel kwamen er nadien nog telkens nieuwe inwijkelingen zich vestigen en is zelfs in 1558 nabij Schöneberg een geheel nieuwe kolonie gesticht, maar ook deze laatste is niet tot bloei gekomen en spoedig te niet gegaan. De overblijvende bevolking der kolonies heeft zich geleidelijk in de Duitsche bevolking opgelost.

Met de Nederlanders, die zich in de steden of in de onmiddellijke nabijheid daarvan hebben nedergezet, is het gunstiger verloopen.

Wel hebben zoowel de stadsbesturen als de bevolking het ook dezen lastig gemaakt, doch de hertog beschermde hen, omdat hij hunne aanwezigheid in het belang van het land achtte. Vooral gold dit voor de te Koningsbergen gevestigde kooplieden, onder wie vele voorname, rijke lieden waren, die om des geloofs wille hun land hadden verlaten [1]). Ook de komst van bekwame handwerkslieden zag de hertog gaarne. Voor zoover dezen door de stadsbesturen niet binnen de poorten werden toegelaten of daar uit concurrentienijd ernstige tegenwerking ondervonden, schonk hij hun een onderkomen in de hertogelijke „vrijheden"; zoo werd in 1540 de „Rossgarten" bevolkt meest met Hollandsche families. Wel was dit geen gesloten kolonie, maar toch een centrum, wijl ook deze menschen sterk aan hun nationaliteit bleven hechten. Hun wonen in een vorstelijke vrijheid maakte het hun mogelijk hun bedrijf in de onmiddellijke nabijheid der stad uit te oefenen, wat hun anders door den dwang der gilden verboden zou zijn geweest.

In verschillende bedrijven, als in het metselaars- en steenhouwersvak, hebben zij den stoot gegeven tot betere beoefening van het vak, wat op den duur aan de bevolking ten goede is gekomen. Dat de vorst ook Hollandsche werklieden werkzaam stelde bij de verbouwing van hertogelijke kasteelen, bewijst wel, dat hij hen waardeerde.

Ook vermeldt Schumacher, dat, toen een groote brand te Memel tal van huizen verloren deed gaan, de hertog last gaf, dat bij den bouw van nieuwe huizen zooveel mogelijk gevolgd moest worden het model van het huis van Herman van Bommelen, een voornaam Hollandsch koopman, inwoner der stad; de bouw van vele huizen in Hollandschen bouwtrant was daar het gevolg van.

1) Hoe belangrijk de Hollandsche handel op Koningsbergen in het midden der 16de eeuw was en hoe deze zich steeds uitbreidde, blijkt wel uit een staatje, aangevende de aantallen Hollandsche schepen, die jaarlijks Koningsbergen bereikten, in vergelijking met de Hanseatische en de te Koningsbergen thuis behoorende schepen.

Jaartal	Aantal schepen		
	Koningsbergsche	Hanseatische	Hollandsche
1549	147	361	313
1550	85	458	557
1554	317	580	984
1559	547	449	436
1560	564	455	1046
1563	752	1003	2201

Hoewel in mindere mate dan de landelijke kolonisten hebben ook de stedelingen en de bewoners der „vrijheden" later de gevolgen van den ondergang der Hollandsche hofpartij en van de veranderde gezindheid van Albrecht ten opzichte van de Nederlanders wel ondervonden. Op den duur hebben ook zij hunne nationaliteit niet gehandhaafd, maar hebben zich door huwelijken met de Duitsche bevolking vermengd, zoodat ook van die stedelijke kolonies niets is overgebleven.

Na de aanvaarding van het bestuur over het hertogdom Pruisen door de keurvorsten van Brandenburg zijn er weinig Nederlanders meer naar het hertogdom getrokken; wel is in 1611, op aandrang van den Poolschen koning, aan de katholieken en gereformeerden vrijheid van godsdienst toegestaan, maar van de mennonieten moesten de streng luthersche keurvorsten niets hebben. Wel is er in het begin van de 18de eeuw, toen Littauen en Oost-Pruisen geweldig geteisterd waren door een pestepidemie, nabij Tilsit een mennonieten-kolonie gesticht, waartoe ook veel Nederlanders behoorden, en ook tot bloei gekomen. Ook deze kolonie is echter spoedig te niet gegaan door een decreet van koning Friedrich Wilhelm I, die hen dwong het land te verlaten, wijl zij op grond van hun geloofsovertuiging bezwaar maakten tegen het vervullen van den krijgsdienst.

Weliswaar is dit decreet niet met volle kracht uitgevoerd, doch de omstandigheden werden toch voor de mennonieten zoo onaangenaam, dat velen dezer een goed heenkomen zochten; ook die in Koningsbergen.

Eerst in 1751, onder koning Friedrich II, hebben de mennonieten in Koningsbergen het volle burgerrecht gekregen.

Het ligt voor de hand, dat bij de mislukking van de Hollandsche kolonies op landbouwkundig gebied en de, over het geheel, vijandige gezindheid van de bevolking in de steden tegen de Hollanders, hun invloed niet groot geweest is. Toch is er één gebied, waarop de Nederlanders wel grooten invloed hebben geoefend, waarvan nog vele tastbare bewijzen zijn overgebleven, n.l. op dat der kunst. Het was hertog Albrecht niet genoeg, de welvaart van zijn volk te bevorderen; maar, zooals zoo vele vorsten in dien tijd hechtte hij er ook groote waarde aan bekend te staan als een beschermer van kunsten en wetenschappen en zijn naam te verbinden aan schoone scheppingen op dat gebied. Daarvoor waren echter in zijn landje, gelegen in een uithoek van Duitschland, ver van de middelpunten der beschaving, en met een

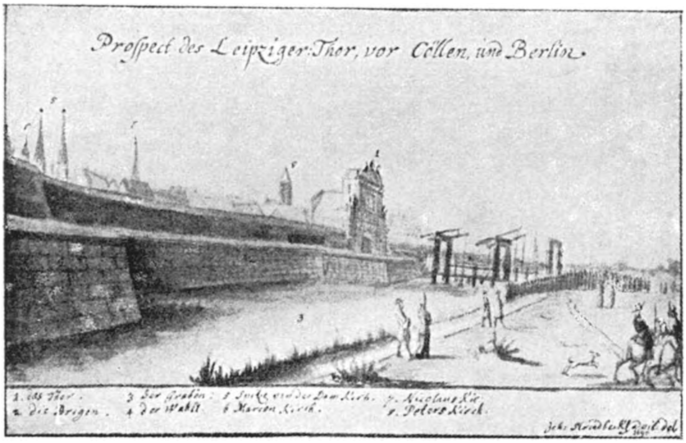

Pl. 8. De vroegere „Leipziger Poort" te Berlijn. (Prof. Ed. Heijck: „Der Grosze Kurfürst").

Pl. 9. De Lindelaan van den „Tiergarten" te Berlijn in 1691. (Prof. Ed. Heijck: „Der Grosze Kurfürst").

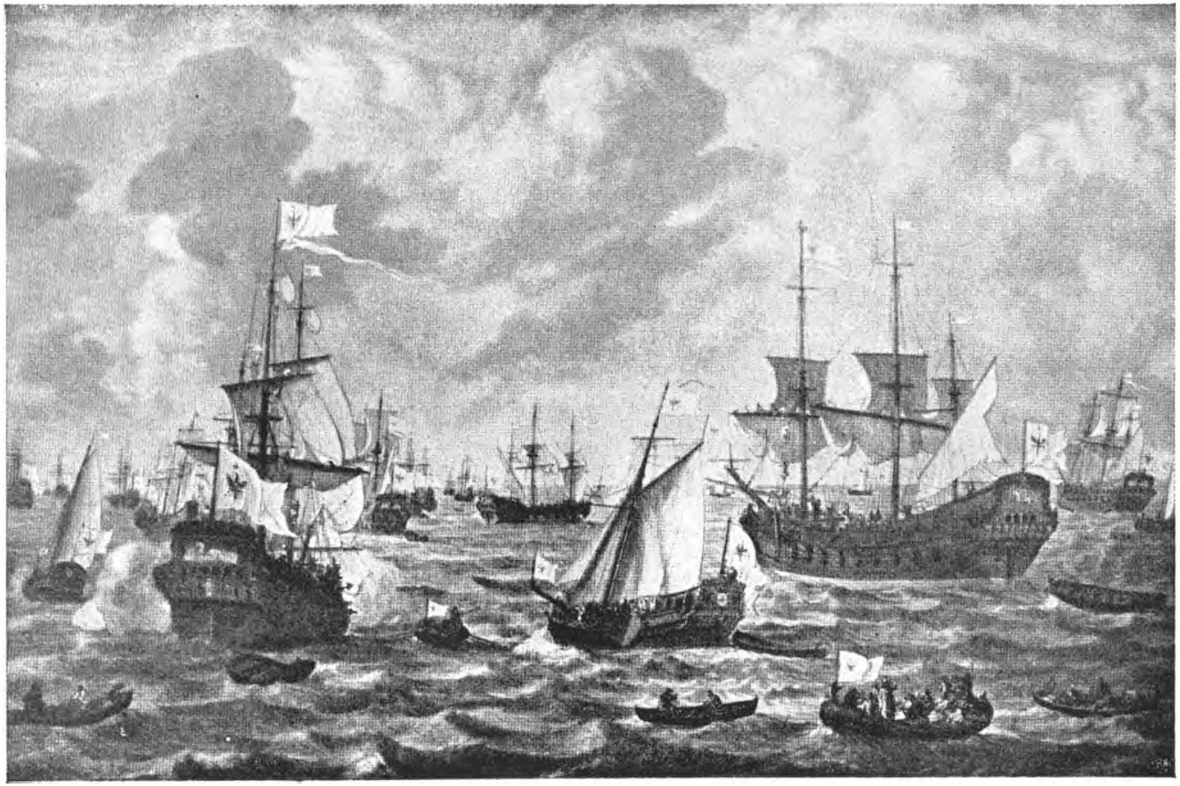

Pl. 10. De Brandenburgsche vloot, naar een schilderij van Lieven Verschuier. (Prof. Ed. Heijck: „Der Grosze Kurfürst").

bevolking, die geslachten lang een zwaren strijd om het bestaan te voeren had gehad, de krachten niet te vinden. Hij moest zich dus wel wenden tot vreemdelingen en daarvoor kwamen de Noord- en Zuid-Nederlanders toen wel het eerst in aanmerking.

Uitingen van die neiging van den hertog zijn onder meer de prachtige grafmonumenten voor zijn eerste gemalin hertogin Dorothea en die voor hem zelf *) en zijn tweede gemalin Anna Maria, welke door hem zijn besteld of ingevolge zijn verlangen zijn uitgevoerd. Alle drie bevinden zich in de domkerk te Koningsbergen. Het eerste kwam in 1552 gereed; de beide andere in het begin van de jaren zeventig. Een uitvoerige beschrijving van die monumenten wordt gegeven door Ehrenberg in „Die Kunst am Hofe der Herzöge von Preussen", waarin hij duidelijk aantoont, dat deze kunstwerken, hoewel vroeger toegeschreven aan Jacob Binck, aan wien de opdracht was gegeven, moeten zijn van de hand van den beroemden Antwerpschen beeldhouwer Cornelis Floris de Vriendt, of ten minste uit zijne werkplaats afkomstig, waarbij Binck alleen als bemiddelaar is opgetreden. Op Cornelis Floris, die in de geschiedenis der Nederlandsche renaissance een hoogst belangrijke rol vervuld heeft, kom ik later terug.

Ook aan het slot te Koningsbergen, dat Albrecht en zijn opvolger Georg Friedrich belangrijk hebben verbouwd en verfraaid, is door Nederlandsche kunstenaars gewerkt of naar Nederlandsche voorbeelden. Ehrenberg wijst in zijn bovengenoemd werk onder meer naar poort- en raamomlijstingen en naar een plafondschildering in één der zalen, ook naar tal van cartouches als versieringen van het stucwerk der wanden, die geheel in Nederlandschen stijl zijn gemaakt in den trant van Cornelis Floris en Hans Vredeman de Vries. Ehrenberg onderstelt, op grond van gelijkenis met te Dantzig aanwezige kunstwerken, dat Abraham van den Block, behoorende tot de talrijke Dantzigsche kunstenaarsfamilie van dien naam, uit Mechelen afkomstig, daarin de hand gehad heeft. Een ander lid van die familie, de bekende Willem van den Block, vervaardigde, in opdracht van hertog Georg Friedrich, het grafmonument voor de markgravin Elisabeth, ook in den Dom te Koningsbergen.

Zooals dat meer geschiedt, vond het voorbeeld van de vorsten navolging bij de aristocratie. En daaraan is het toe te schrijven, dat de meergenoemde kerk nog talrijke andere epitafen bevat, als voor den „Landhofmeister" Freiherr Albrecht von Kittlitz, den oppermaarschalk Georg van Podewils, den bisschop Mörlin, den

*) Zie Pl. 4 en 7.

Kneiphofschen raadsheer Wilhelm Plato en anderen. Wel zijn de bouwmeesters onbekend, doch al die bouwwerken staan sterk onder Nederlandschen invloed; te verwonderen is dit niet in een tijdperk, waarin de Nederlandsche kunst in het zoo nabij gelegen Dantzig als het ware hoogtij vierde. Ook Nederlandsche schilders heeft Albrecht in dienst gehad; hun werken zijn echter voor een groot deel verloren gegaan.

Belangrijk waren ook de tapijtweverij en het kantborduurwerk, van de hand van Nederlanders of onder hunne leiding tot stand gekomen. Hiervan zijn nog verschillende stukken bewaard in het Prussia-museum te Koningsbergen, die vrij zeker afkomstig zijn uit de hertogelijke bezittingen, geheel in den Nederlandschen stijl van de 2de helft der 16de eeuw.

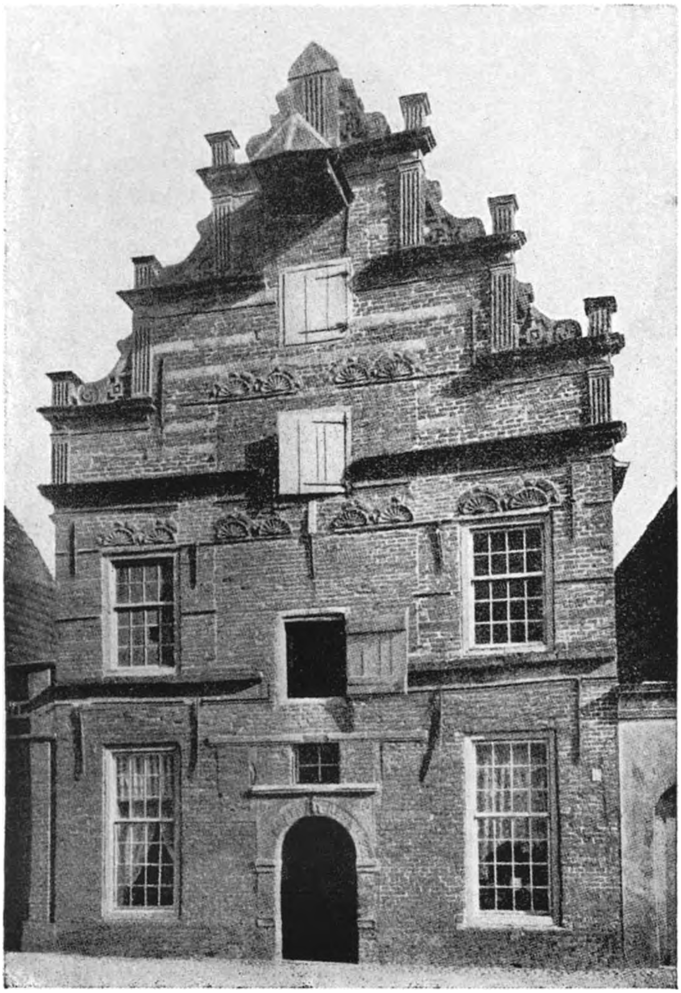

Pl. 11. Het Keurvorstelijk Compagnieshuis te Emden. (Prof. Ed. Heijck: „Der Grosze Kurfürst").

Pl. 12. Buste van Benjamin Raulé in de Marine-Schule te Flensburg Murwick. (Maandblad „Historia" 2de jaargang No. 8).

III. DE NEDERLANDSCHE KOLONIES IN WEST-PRUISEN

De nederlandsche kolonies in West-Pruisen, voornamelijk die in de omstreken van Dantzig en verder langs de Weichselmonden, beschreven door Mej. Dr. Felicia Szper, in haar belangwekkend academisch proefschrift, zijn veel belangrijker geweest dan de Oost-Pruisische. Niettegenstaande ook hier de kolonisten af en toe veel tegenkanting hebben ondervonden, is het hun veel meer voor den wind gegaan, vooral wat de landbouwkolonies betreft.

In hoofdzaak is dat daaraan toe te schrijven, dat de Nederlandsche kolonisten in West-Pruisen zijn terecht gekomen op gronden, die bijna geheel overeenstemden met die, welke zij in hun vaderland verlaten hadden, wat, volgens het voorgaande, in Oost-Pruisen niet het geval is geweest.

Ook hier moet een onderscheid gemaakt worden tusschen de nederzettingen in de steden en die op het platteland.

In de stad Dantzig bevonden zich reeds in de middeleeuwen vele Nederlanders in verband met de handelsbetrekkingen, welke nog veel drukker waren dan die met Koningsbergen. Het aantal Nederlanders was zelfs zoo groot, dat zij een eigen bank hadden in het gildenhuis, den Artushof[1]). Bij de bespreking van de Duitsche Hanze in een volgend hoofdstuk zal ik daarop terug komen. Het is dus verklaarbaar, dat bij de godsdienstvervolgingen in de eerste helft der 16de eeuw veel Nederlanders naar Dantzig

1) Kernkamp maakt in de „Baltische Archivalia" melding van verschillende handschriften enz., aanwezig in de Stedelijke bibliotheek te Dantzig, hierop betrekking hebbende, o.a. een contract „der Holländischen Bank (des Artushofes) mit dem patribus Dominicanis zu Danzig 1514", een „Vergleich der Holländischen Bank wegen der Begräbnissen 1559", en een „Contract der Hollandischen Bank mit den Dominikanern wegen der Begräbnissrechten 1599"; voorts van een verhandeling over de Hollandsche Bank, voorkomende in „Der Artushof in Danzig und seine Brüderschaften, die Banken" van Dr. Paul Simson, Danzig 1900.
Zie ook Pl. 5.

uitweken, waar zij wisten talrijke landgenooten te zullen aantreffen.

Die vluchtelingen waren echter aan het stadsbestuur in den beginne alles behalve welkom. Als lutherschen en hervormden waren zij, zoowel van het burgerrecht, als van het deelgenootschap in de gilden uitgesloten; de katholieke bisschop van Ermeland zag hen met leede oogen komen en wist dan ook spoedig van het stadsbestuur gedaan te krijgen, dat hun de toegang ontzegd werd. Intusschen hielp dat niet veel, want de eveneens katholieke bisschop van Lesslau, tot wiens gebied de omstreken van de stad gedeeltelijk behoorden, en wiens land door den oorlog zeer geleden had, had kolonisten noodig en bood hun gastvrijheid aan in Neu-Schottland, ook al waren zij van een ander geloof. De uit Dantzig gezette en de nieuw aankomende Nederlanders vestigden zich dus daar, onder den rook van de stad; en dat bleef zoo, tot in 1568 de stad Neu-Schottland van den bisschop kocht, dus daar zelf baas werd. Toen waren inmiddels de toestanden veranderd. Het stadsbestuur, dat hen eerst geweerd had, liet hen nu oogluikend toe, omdat het in hen een welkom tegenwicht zag tegen de gilden, die te veel praats kregen en stoorde zich daarbij zelfs niet aan de aanmaningen van den Poolschen koning Stephanus Bathory [1]).

Wel mochten de kolonisten van regeeringswege ook in de voorsteden geen grond of huis bezitten; maar dat bezwaar was niet groot; zij kochten op naam van Dantzigsche burgers. In 1603 werd het bedoeld verbod ingetrokken; wel werd het later weder van kracht verklaard, maar wat er ook van zij, in verloop van tijd kwam een groot gedeelte van den Neu-Schottlandschen grond in hun bezit, als uit de opgaven van grondbezitters in het Staatsarchief van Dantzig blijkt [2]).

1) Een zeer belangrijk geschrift: „Extract aus den Büchern und Schriften der Niederlandischen Gemeine alhie in Danzigh, wie dieselbige hieher gekommen, die Religion durch unterschiedliche Pershonen vortgeflanzet, und was ihnen dabey für Verhinderunge begegnet, bis dass Gott der Almächtige zu ihrem gewünschten Ausgang gebracht hat", van Cornelis Wilhelmsen, mit-Eltester, 27 Mayo Ao 1618, is door Kernkamp in de „Baltische Archivalia 1909", blz. 270, grootendeels overgenomen uit de handschriftenverzameling in de Stedelijke Bibliotheek te Danzig.

2) Kernkamp maakt in de „Baltische Archivalia" melding van een alphabetischen klapper, bevattende de familienamen na 1536, betreffende de „Bürgerbücher", bij het reeds vluchtig doorbladeren waarvan hem bleek, dat vele namen van personen, die het poortersrecht verkregen hebben, duidelijk Nederlandsche afkomst verraden. Ook de „Geburtbriefe" bevatten, volgens hem, daaromtrent veel gegevens. Verder wijst hij op de opsomming van familienamen van Dantziger mennonieten in een artikel van H. G. Mannhardt „Unsere Familiennahmen" in den „Christlicher Gemeinde Kalender aus das Jahr 1903", waaruit hetzelfde blijkt.

De doop- en trouwboeken in het archief der St. Petri und Pauli-Kirche bevatten eveneens onder de namen der oudste leden, veel Nederlandsche. De oorspronkelijke naam der Gemeente was „Niederländisch-Deutsche Gemeinde", terwijl er bij haar in 1909 nog bestond een „Niederländisch-Deutsche Armenkasse".

Het verbod, om in de stad te wonen, werd ook op den duur niet gehandhaafd, maar na de verwoesting van Neu-Schottland door de Zweden, bij het beleg van Dantzig in 1656, ingetrokken. In 1680 werd het aantal mennonietenfamilies – de meeste Nederlanders waren tot den mennisten godsdienst overgegaan, zoodat de namen Nederlanders en mennonieten in West-Pruisen vrijwel als synoniem werden beschouwd – reeds op ongeveer 180 geschat. De meesten, voor zoover geen koopman of beambte op een handelskantoor, waren passementwerker of brandewijnstoker van beroep.

Geweldig is er tientallen van jaren geharreward tusschen die passementwerkers en brandewijnstokers en de gilden; nu eens werden zij door het stadsbestuur en ook door den koning gesteund, dan weder tegengewerkt; in naam ging die strijd tegen het geloof van de kolonisten, inderdaad ging het meer om het geld; de gilden hadden n.l. te lijden van de hun aangedane mededinging, en dat in hoofdzaak van deze vaklieden; andere Nederlandsche vaklieden, al waren zij ook mennist, lieten zij met rust, want zij hadden geen last van hen. Volgens Kernkamp bevat het Staats- en Stedelijk Archief te Dantzig tal van verzoekschriften van de mennonieten aan de overheid aldaar; ook van tegenstanders, o.a. een ongedateerd verzoekschrift van de „Brüderschaft der Krämer" aan den praes. burgem. van Dantzig om aan de mennonieten de uitoefening van sommige neringen te ontzeggen. Een geschrift van 26 Februari 1666: „Deutliche Erklärung was für freyheiten die mennonistischen Bortenwirker bey dieser Stadt Dantzig von uhralten Jahre hero durch vergünstigung ihrer löblichen Obrigheit genossen, wie selbige stets von ihrer Gegenparte bestritten und welcher gestalt sie sind beschützet worden" is vermoedelijk een verweerschrift, naar aanleiding van een aanval als boven bedoeld.

Tenslotte is aan die kolonisten het burgerschap verleend en zijn zij in de menigte opgegaan. In 1681 waren er te Dantzig en voorsteden maar even 47 menniste brandewijnstokers!

In Elbing, de tweede groote stad van Poolsch Pruisen, was het verloop ongeveer overeenkomstig; de stadsraad van Elbing gedroeg zich echter veel zelfstandiger tegenover bisschop en koning en weigerde de Nederlandsche inwijkelingen uit te zetten, zooals Dantzig had gedaan. Hun leider was Gnapheus, dien wij reeds vroeger leerden kennen. Wel heeft deze in 1541 het land moeten verlaten en is toen overgegaan in dienst van Albrecht van Pruisen, maar het heeft jaren geduurd voordat de stadsraad, op aandringen van den koning, tot die uitzetting heeft besloten.

Van den concurrentiestrijd hebben de Nederlanders in Elbing minder te lijden gehad dan in Dantzig; zij waren minder talrijk, dus voor de gilden minder gevaarlijk. Wel heeft de stadsraad op den duur, toen ook de protestantsche predikanten, uit haat tegen de menniste leerstellingen der kolonisten, tegen dezen den strijd aanbonden, een uitzettingsbesluit tegen hen moeten uitvaardigen, maar het ging niet van harte en aan de uitvoering werd daarom niet krachtig de hand gehouden. De meesten bleven toch in de stad of de omstreken; reeds in 1585 werd aan eenigen van hen het burgerrecht verleend; en in 1590 bouwden zij zelfs een eigen kerk, zonder dat iemand zich daartegen verzette.

Dantzig had, behalve de voorsteden, nog vrij aanzienlijk grondbezit buiten de stad, n.l. de Nehrung, de smalle landtong, die het Frische Haff van de Oostzee afscheidt, en de Dantziger Werder, gelegen tusschen de Weichsel en haar Westelijken arm, de Motlau; het waren uiterst vruchtbare streken, maar slecht bedijkt en verwaarloosd; niet veel meer dan moerassen, die maar zeer weinig opbrachten. (Zie Pl. 6).

Toen er in Dantzig Hollanders kwamen, bekend als goede dijkwerkers, verpachtte de raad aan hen, bij wijze van proef, het dorp Landau; weliswaar niet rechtstreeks, omdat zulks niet geoorloofd was, maar door tusschenkomst van Dantzigsche burgers. De uitslag van deze eerste proef lokte zoo tot navolging uit, dat ook het dorp Scharffenburgh en later nog eenige andere dorpen, op dezelfde manier verpacht werden; weder met Dantzigsche burgers als stroomannen. Dit legde de stad geen windeieren, want de verpachting der landerijen bracht heel veel meer geld in de stadskas dan vroeger, terwijl het moeras veranderde in een welvarende landstreek. Betrekkelijk spoedig heeft dan ook de raad zijne bezwaren tegen rechtstreeksche verpachting aan de Hollanders laten varen en, zooals uit in het Staatsarchief te Dantzig bewaarde contracten blijkt, dikwijls rechtstreeks overeenkomsten met dezen gesloten. Dat er ook nog in de 18de eeuw heel wat Hollanders daar woonden, valt op te maken uit een in 1723 uitgegeven geschrift van Hartwich „Landesbeschreibung der dreyen Wertern", waarin de schrijver o.a. omtrent het dorp Schmerblock mededeelt, dat daar niet anders dan Hollanders woonden.

Natuurlijk trok, wat daar in den Dantziger Werder plaats vond, de aandacht van den Poolschen koning, die in de nabijheid kroondomeinen had, sterk overeenkomende met de stadsgronden. Hij heeft dan ook het voorbeeld, door de stad gegeven, spoedig opgevolgd en met even veel succes.

De voornaamste der hier bedoelde kroondomeinen waren de z.g. Groote Mariënburger Werder, waarvan de tenuta Tiegenhof een onderdeel uitmaakte, en de Kleine Mariënburger Werder. Volgens de waarschijnlijk juiste overlevering hebben de tenutarii van Tiegenhof[1]) zich, op grond van wat zij in den Dantziger Werder gezien hadden, in 1562 tot Hollanders gewend en hen bewogen zich hier neder te zetten; het eerste contract met hen gesloten dagteekent echter eerst uit het jaar 1578, toen die Hollanders door het aanleggen van dijken langs het Haff en de rivieren, het graven van kanalen en slooten en het bemalen van het land, dit voor bebouwing geschikt hadden gemaakt. Volgens mededeeling van Felicia Szper werd aan deze Hollanders een deel van het land verpacht voor den tijd van dertig jaar tegen een jaarlijksche betaling van „twee en vijftig gulden en dertien kippen" per hoeve. Hoe groot die hoeven waren blijkt niet; wellicht waren het ook weer Kulmsche hoeven, die volgens Dr. Bruno Schumacher overeenkwamen met ongeveer 17 hectaren. De pachters kregen vrijdom van belastingen, heerendiensten en inkwartiering en behoefden geen andere dijken in stand te houden dan die, welke op hun eigen grond lagen. Wel ging deze overeenkomst enkele jaren later te niet, omdat de verpachter in 1581 zijn „tenuta" wegens schuld aan een nieuwen tenutarius moest overdoen, maar er werd toen een nieuwe overeenkomst voor 20 jaar gesloten, die door den koning Sigismund III werd bekrachtigd.

De Hollanders verspreidden zich langzamerhand over de dorpen der tenuta en sloten met den tenutarius voor de dorpen afzonderlijke pachtovereenkomsten.

In de archieven zijn tal van die overeenkomsten bewaard gebleven; sommige daarvan hebben betrekking op het laatste gedeelte der 18de eeuw, dus na de verdeeling van Polen, waarbij Poolsch-Pruisen aan het koninkrijk Pruisen kwam. Vrijwel alle dorpen in Tiegenhof, op het kaartje aangegeven, zijn bij de Hollanders in pacht geweest. Uit die overeenkomsten volgt, dat ook buiten Tiegenhof in verschillende dorpen in den Mariënburger Werder, n.l. Herrenhagen, Heubreden, Gurken, Hollandsche nederzettingen zich hebben bevonden en dat ook deze aan Hollanders verpacht zijn geweest.

Vaak komen in die overeenkomsten dezelfde namen voor. De

1) De Poolsche koningen stelden voor het beheer over de domeingronden rentmeesters aan, die niet alleen met het geldelijk beheer belast waren, doch ook met de rechtspraak en andere bestuursaangelegenheden. Deze ambtenaren droegen den naam van tenutarius, starost of oeconoom, naar gelang van hunne bevoegdheden, welke niet altijd geheel dezelfde waren.

gezamenlijke grondoppervlakte, welke de Hollanders in pacht hebben gehad, is zeer aanzienlijk geweest, n.l. alleen in Tiegenhof meer dan 200 hoeven, dus waarschijnlijk tusschen de 3000 en 4000 hectaren.

Over het algemeen waren die kolonisten er goed aan toe; behalve de reeds hiervoren genoemde rechten en vrijheden, waren zij vrijgesteld van alle gewone en ook dikwijls van buitengewone belastingen; zij mochten hunne waren ter markt brengen waar zij wilden, hun graan laten malen waar dit voor hen het voordeeligst was; zij waren vrij voor eigen gebruik brood te bakken, bier te brouwen en brandewijn te stoken; zelfs mochten zij er eigen handwerkslieden op na houden; een heel verschil met de dwingende bepalingen, waaraan zij in het hertogdom Pruisen onderworpen waren.

Nog belangrijker is het aandeel geweest, dat de Hollanders gehad hebben in de ontginning van den Kleinen Mariënburger Werder. De overeenkomsten uit de 16de en 17de eeuw zijn verloren gegaan; alleen van de 18de eeuw zijn er nog over, doch deze hebben betrekking op nederzettingen, die zeker reeds dagteekenen van het midden der 16de eeuw. Een in het Staatsarchief van Dantzig aanwezige lijst van de „Holländische Hufen" in de beide Mariënburger Werder van 1676 noemt alleen in den Kleinen Mariënburger Werder 16 dorpen, met een oppervlakte van ruim 300 hoeven, dus nog anderhalf maal zoo groot als in den zooveel grooteren Grooten Mariënburger Werder [1]).

Ook in het overige deel van Poolsch-Pruisen zijn talrijke Nederlandsche nederzettingen geweest. Niettegenstaande vele pachtovereenkomsten verloren zijn gegaan, blijkt toch uit allerlei gegevens, dat zich langs den geheelen benedenloop van de Weichsel een dichte reeks van Hollandsche kolonies, in hoofdzaak van mennonieten, heeft bevonden. De daar gevestigde boeren stonden onder verschillende landsheeren; dientengevolge waren de pachtvoorwaarden daar niet overal gelijk; daarvan hebben zij wel bezwaren ondervonden. Maar al zijn de omstandigheden, waaronder die kolonisten geleefd hebben, ook niet zóó gunstig geweest als voor de in de beide Mariënburger Werders gevestigden, toch hebben ook zij het tot een zekeren welstand gebracht en een zekere vermaardheid onder de andere bewoners van Poolsch- of West-Pruisen verworven.

1) Kernkamp vermeldt in de „Balt. Archiv.", dat hem door Dr. W. Mannhardt, den geschiedschrijver van de menniste gemeenten in West-Pruisen, werd medegedeeld, dat in het plat Duitsch, dat in de districten Elbing en Mariënburg door de mennisten gesproken wordt, nog vele Nederlandsche woorden en uitdrukkingen bewaard zijn gebleven.

Felicia Szper deelt in haar geschrift tal van aardige bijzonderheden omtrent die nederzettingen mede en geeft een opsomming van de dorpen in deze landstreek, waarvan pachtovereenkomsten met Hollanders zijn bewaard, of waar stellig Hollandsche nederzettingen zijn geweest.

Zij vermeldt er niet minder dan vijfendertig, een eerbiedwaardig aantal! Al zijn dit uit den aard der zaak voor een groot deel kleine dorpen geweest – volgens onze hedendaagsche begrippen niet meer dan buurtschappen – dan wijst dit er toch wel op, wat een groote beteekenis de Hollandsche landbouwkolonies ook in dit deel van West-Pruisen hebben gehad.

De ontwikkeling van al die kolonies in Poolsch Pruisen vormt wel een scherpe tegenstelling met de Hollandsche landbouwkolonies in het hertogdom Pruisen, die reeds na 30 jaar op een volslagen mislukking zijn uitgeloopen. Nu heeft dit – als reeds vroeger is medegedeeld – wel in hoofdzaak daaraan gelegen, dat de Hollandsche kolonisten in Oost-Pruisen, als van huis uit veehouders, op een plaats gebracht waren, waar zij niet thuis behoorden, terwijl die in Poolsch-Pruisen werkzaam zijn geweest op een terrein, dat als het ware voor hen geknipt was; maar toch is het ook ten deele een gevolg geweest van de veel grootere verdraagzaamheid op godsdienstig gebied, welke de, toch ook tot een protestantsche secte behoorende, Hollandsche boeren, hebben ondervonden van het verre overwegend katholieke Polen, dan van het bijna uitsluitend protestantsche Pruisen.

Wel heeft het ook hier niet ontbroken aan godsdienstige ijveraars, die tegen de boeren te velde trokken, maar in de Poolsche koningen en heeren, die hun diensten over het algemeen waardeerden, vonden de boeren in den regel beschermers.

De wijze, waarop de nederzettingen in Poolsch Pruisen zijn ontstaan, komt het meest overeen met die, waarop in de middeleeuwen de kloosters hebben gekoloniseerd. De starost of oeconoom sloot een contract met de boeren, die zich op den grond wilden nederzetten en die overeenkomst werd door den koning bekrachtigd. Had de kolonisatie op stedelijk gebied of op adellijke goederen plaats, dan onderhandelde de stadsraad of de heer rechtstreeks met de kolonisten. Van een locator, zooals in de 12de eeuw Bobo voor den Bremenschen aartsbisschop, of Friedrich von Machtenstede voor Hendrik de Leeuw, en ook Eck van Reppichau voor hertog Albrecht in de Oost-Pruisische kolonies, is hier geen sprake geweest.

Het erfpachtscontract werd hier geteekend door den starost of

oeconoom, of door den adellijken heer als ééne partij, en door de gezamenlijke boeren, vertegenwoordigd door enkelen hunner, als wederpartij. Er was niet één enkele persoon verantwoordelijk voor het nakomen van de bepalingen volgens de overeenkomst, maar zij waren, zooals in verschillende contracten staat uitgedrukt, één voor allen en allen voor één daarvoor aansprakelijk. Maar, daar er toch één persoon moest zijn, die orde op de zaken stelde, werd de Hollandsche schout belast met het innen van de pacht, het toezicht op de hand- en spandiensten en werden hem eenige bevoegdheden verleend op gerechtelijk en politiegebied. In zijn ambt als voorzitter van de dorpsrechtbank werd hij bijgestaan door twee schepenen. De schout werd slechts voor een jaar benoemd, verkozen door de dorpsgenooten.

Evenmin als in de vroegere kolonies waren de kolonisten eigenaars van den grond; zij bleven erfpachters. Een eigenaardig gebruik was, dat in geval één der boeren zijn pacht aan een anderen wilde overdoen of een onderhuurder wilde aannemen, daarvoor niet alleen de toestemming van den landsheer noodig was, maar ook die van alle andere boeren; dit in tegenstelling met het overigens gebruikelijke Kulmsche recht, volgens hetwelk in zulke gevallen de toestemming van landsheer en schout vereischt werd.

Welke vergoeding die schout voor zijn werkzaamheden en bemoeiïngen kreeg, schijnt eigenlijk nergens bepaald. In andere kolonies kreeg hij wel het recht een molen of een herberg te houden of wel het genot van eenige pachtvrije hoeven; hier echter niet.

Vermoedelijk hebben zijn inkomsten – behalve die als gewoon kolonist van zijn eigen grond – alleen bestaan in het genot van $^1/_3$ deel van de opgelegde boeten bij de uitoefening van de lagere rechtspraak, waarvan de overige $^2/_3$ in de algemeene kas kwamen.

Aangezien er elk jaar een andere schout gekozen werd, was dat bezwaar niet groot, omdat ieder het op zijn beurt ondervond. Het gemis van pachtvrije hoeven zal wel daaraan toe te schrijven zijn geweest, dat de schout, op wien in de niet-Hollandsche dorpen militaire verplichtingen rustten, die vrij hooge kosten meebrachten, in de Hollandsche mennonietenkolonies, die gewetensbezwaren hadden tegen den krijgsdienst, daarvan werd vrijgesteld, zoodat er ook geen aanleiding bestond hem daarvoor schadeloos te stellen in den vorm van pachtvrije hoeven.

Evenals in de middeleeuwsche kolonies bleef de hoogere rechtspraak in handen van den starost of oeconoom, of van den landsheer. Ook de jaarlijksche cijnzen en tiendrechten kwamen in beginsel met de middeleeuwsche overeen; zij waren alleen – ook

Pl. 13. Raadhuis te Emden.

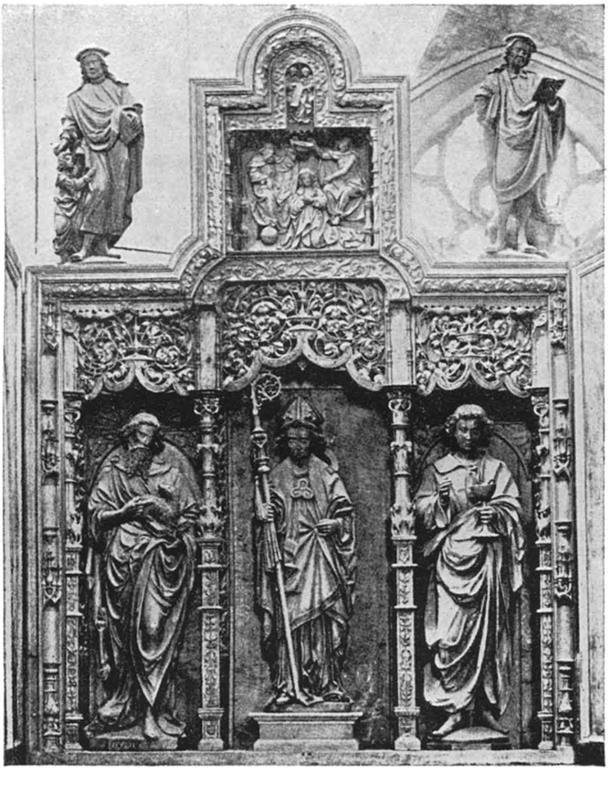

Pl. 14. Johannes-altaar in de Nicolaïkerk te Calcar. (Rich. Klapheck: „Kalkar am Niederrhein").

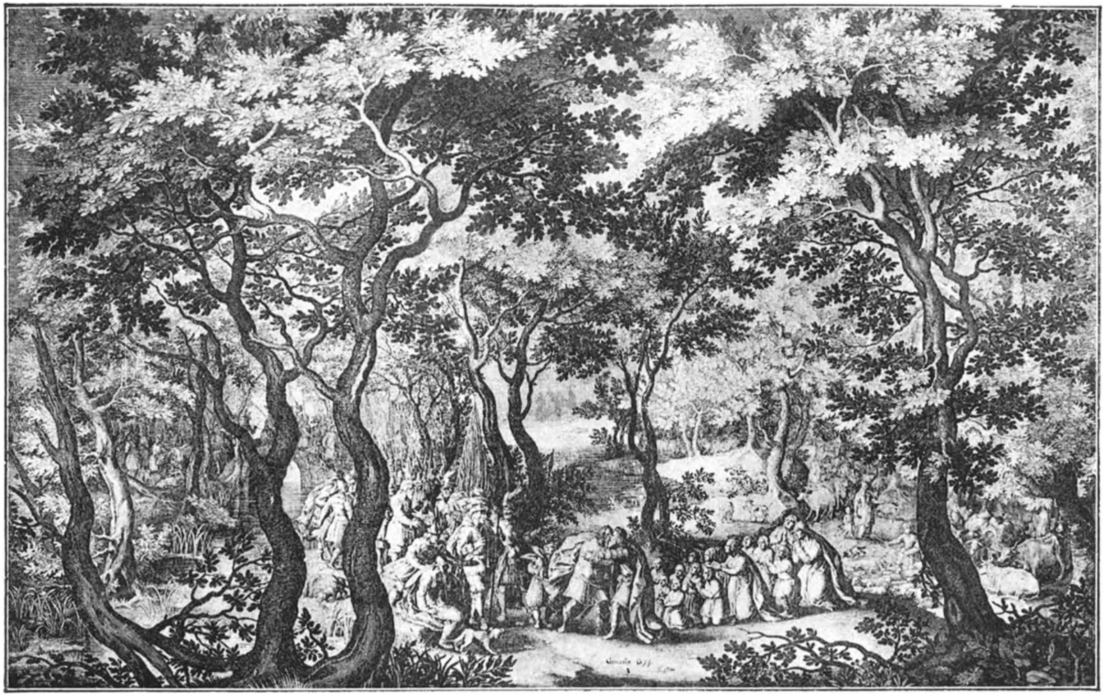

Pl. 15. Vlaamsch wandtapijt door Gillis van Coninxloo, voorstellende de ontmoeting van Jacob en Ezau. (Gedenkboek A.N.V. 1923).

afgezien van de andere waarde van het geld - wat den cijns betreft, veel hooger dan toen. Van de tienden kwam een gedeelte ten bate van den predikant en den schoolmeester, zooals vroeger ten bate van de kerk. Het kwam ook wel voor, dat de Hollandsche boeren, hoewel niet katholiek, toch ingeval van huwelijk, doop of begrafenis, een bepaalde geldsom moesten betalen aan den officieelen katholieken geestelijke van de landstreek, ofschoon zij van diens diensten bij die gelegenheid natuurlijk geen gebruik maakten.

Wijl de bescherming tegen het water in deze streken een zaak van de eerste orde was, werd aan de regeling daarvan veel zorg besteed. Naast schout en schepenen stonden in elk dorp een dijkgraaf en dijksgezworenen, die toezicht hadden te houden op het dijk- en waterwezen van hun gemeente. Daartoe hielden zij tweemaal 's jaars schouw over de dijken en walletjes rondom de akkers, over de vaarten, de slooten en de watermolens; het onderhoud daarvan werd bekostigd uit een voor dit doel van alle inwoners geheven belasting. Zoowel in den Grooten, als in den Kleinen Mariënburger Werder waren verder een dijkgraaf en dijksgezworenen, die samen met de „Schlickgeschworenen", die alleen op de waterwegen toezicht hielden, de „Damcommunität" vormden, en belast waren met de zorg over de hoofddijken langs de groote rivieren. Een en ander vertoonde dus groote overeenkomst met de inrichting van de polders en heemraadschappen, zooals wij die tegenwoordig in ons land nog kennen.

Zeer terecht had ieder dorp, naar evenredigheid van het aantal zijner hoeven, in het onderhoud van die hoofddijken bij te dragen, tenzij de boeren op grond van hun pachtcontract van die verplichting waren vrijgesteld. Die aangelegenheid heeft tot tallooze geschillen en processen tusschen de „Damcommunität" en Hollandsche boeren aanleiding gegeven, wijl dezen beweerden, van die verplichting te zijn vrijgesteld. In de meeste gevallen zijn zij in het gelijk gesteld, omdat zij dit inderdaad konden bewijzen. Intusschen teekent dit hevige verzet tegen een in beginsel goede en noodige bepaling voldoende de individualistische geaardheid ook van die Hollanders! Hun bekrompenheid en gebrek aan gemeenschapszin in dit opzicht is hun af en toe duur te staan gekomen; zij hebben meermalen zeer te lijden gehad van geweldige overstroomingen doordat de hoofddijken het begaven!

Uitvoerig beschrijft Felicia Szper ook de, in den Mariënburger Werder bestaande, Oost-Pruisische brandkeuren, waaraan ook de Nederlandsche dorpen onderworpen waren. Niet alleen was daarbij

bepaald, dat in geval van brand, alle dorpsgenooten, en als het noodig was, ook die van de naburige dorpen verplicht waren den brand te helpen blusschen; maar ook moest de brandschade vergoed worden en wel op kosten van alle boeren uit den Werder. Het was dus een soort van onderlinge brandverzekering, maar waarbij geen premie betaald werd. Van betaling was eerst sprake, wanneer er inderdaad brand geweest was. De brandwetten bepaalden hoeveel de boer zou ontvangen bij het verlies van zijn geheele boerderij, zijn woonhuis, het verlies van zijn oogst; hoeveel per trekpaard, per stuk vee, enz., hoe die zaak verder geregeld werd; en bevatten verder een aantal strenge politiebepalingen.

Na de annexatie van het Poolsche land bij Pruisen in 1773 was de goede tijd voor de Nederlandsche nederzettingen spoedig voorbij. De wijze koning Frederik de Groote was er de man niet naar om het den kolonisten onnoodig lastig te maken; maar na zijn dood is het bekend dat honderden menniste gezinnen het land hebben verlaten en naar Rusland zijn getrokken, om zich aan den Dnjepr te vestigen, waar keizerin Katharina II hun, onder waarborging van vrijheid van godsdienst, op zeer aannemelijke voorwaarden gronden ter kolonisatie had aangeboden. Dit zijn de voorvaderen van de Russische doopsgezinden, over wier droevig lot men de laatste jaren herhaaldelijk in de dagbladen heeft kunnen lezen; mijn voornemen is later meer van hen te vertellen.

Zoo zijn dus ook deze Nederlandsche landbouwkolonies, na een bestaan van langer dan twee eeuwen, als zelfstandige kolonies teniet gegaan, terwijl de niet-uitgeweken bevolking geleidelijk in de inheemsche is opgegaan.

Alvorens van dit onderwerp af te stappen, moge ik nog even terug komen op de belangrijke posten in de 16de en 17de eeuw te Dantzig ingenomen door een aantal Noord- en Zuid-Nederlanders, die niet tot de eigenlijke kolonisten gerekend kunnen worden.

Bij de bespreking van de stichting der eerste Nederlandsche landbouwkolonie in den Dantziger Werder, deelde ik reeds mede hoe de aandacht op deze Hollanders vooral viel, omdat zij bekend stonden als goede dijkwerkers. Die goede naam bepaalde zich niet tot dit betrekkelijk eenvoudige werk; ook overigens op waterbouwkundig gebied, zoowel als op dat der burgerlijke- en der vestingbouwkunde, mochten de Nederlanders van die dagen zich verheugen in een uitmuntenden naam.

Het is dus te begrijpen, dat de Dantzigsche stadsraad, hoewel

overigens, vooral onder den dwang der gilden, den vreemdelingen niet zeer genegen, gaarne hun hulp inriep, wanneer hij dit in het algemeen belang der stad noodig of wenschelijk achtte.

Talrijke Nederlanders zijn dan ook in stadsdienst geweest in leidende betrekkingen; in den eersten tijd in hoofdzaak als waterbouwkundigen of als vestingbouwkundigen, ter bescherming tegen den vijand; later ook om de stad met schoone kunstwerken te verrijken. Cuny vermeldt er in „Danzigs Kunst und Kultur im 16 und 17ten Jahrhundert" een geheele reeks.

De beroemde Antonius van Opbergen deed er in 1586 zijn intrede om het huis „Weichselmünde" tot een modern vestingwerk te herscheppen; met zijn niet minder beroemden tijdgenoot Hans Vredeman de Vries maakte hij de plannen voor de nieuwe omwalling van de stad, aan welker uitvoering hij ook krachtig heeft medegewerkt; hij diende haar ook overigens als stadsbouwmeester.

In later jaren werden in dienst genomen Kornelius van den Bosch, Daniël van Buren, Peter Jansen de Weert en Adam Wybe van Harlingen als ingenieurs bij de vestingwerken; de Alkmaarders Willem Janssen Benning, anders genoemd Ketel, Adriaan Olbrants, Peter Willer en Jacob Josten als waterbouwkundigen of technici op verschillend gebied; Peter van Perceval, generaal-inspecteur der fortificatiën in de Nederlanden, door de Generale Staten, op verzoek van de stad, daarheen gezonden, diende haar herhaaldelijk van raad bij de uitvoering van verbeteringen van het vestingwezen; de gebroeders Frederik Hendrikszoon en Gerard Hendrikszoon Vroom, uit Haarlem, Regnier uit Amsterdam, waren in dienst als stadsbouwmeesters; deze lijst kan nog met vele namen worden aangevuld.

Van al hetgeen deze mannen op het gebied van den z.g. utiliteits- of nuttigheidsbouw hebben tot stand gebracht, is uit den aard der zaak weinig meer overgebleven. Bijna alles is, in verband met de, in verloop van tijd geheel veranderde, omstandigheden en de eischen van den nieuweren tijd, verdwenen.

Maar het laatste geldt gelukkig niet voor veel van wat eenigen hunner en hunne kunstbroeders als architecten hebben verricht, nl.. het verrijken van de stad met een aantal gemeentelijke of particuliere bouwwerken, welke nog in deze dagen een schitterend getuigenis afleggen van wat in de 16de en 17de eeuw de Nederlandsche bouwkunstenaars, ook in den vreemde, hebben verricht. Het aantal van die monumenten, niet alleen in Dantzig, maar ook elders in Noord-Duitschland, is echter zoo groot, dat ik mij voorstel daaraan een afzonderlijk hoofdstuk te wijden.

IV. DE NEDERLANDSCHE KOLONIES IN DE 17^e EN 18^e EEUW EN VERDERE NEDERLANDSCHE INVLOED IN BRANDENBURG

NA DE STICHTING VAN NEDERLANDSCHE KOLOnies in de 12de en 13de eeuw in Brandenburg, is er nog eens een tijdperk geweest, waarin op groote schaal Nederlandsche kolonisten naar Brandenburg zijn getrokken.

Dit is begonnen onder de regeering van Frederik Wilhelm den Grooten Keurvorst op het einde van de eerste helft der 17de eeuw.

Vooral aan de Havel en de Spree hebben zich veel Hollandsche kolonisten gevestigd, om de gedurende den 30-jarigen oorlog verwoeste en ontvolkte streken weder in orde te brengen; zij hebben zich bezig gehouden met kanalenaanleg, droogleggen van poelen en moerassen, andere waterstaatswerken, veeteelt en zuivelbereiding. De door zijn opvoeding aan het hof van den stadhouder Frederik Hendrik goed met Nederlandsche toestanden bekende keurvorst en zijn gemalin Louise Henriëtte, dochter van Frederik Hendrik, hebben voor die nederzettingen groote belangstelling getoond. Vele kolonisten zetten zich neer in den z.g. „Holländerbruch" of „Neu-Holland", bij Liebenwald, Cremmen en Oranienburg. Volgens Feith zijn die streken nog in hoofdzaak bevolkt met nazaten van die Hollandsche boerenfamiliën. Ook in de omstreken van Friedenberg in de Neu-Mark, in de ambten Zehdenik, Fehrbellin, Chorin, Tangermünde en Gramzow hebben zij veel verwilderde streken in vruchtbaar land herschapen.

Prof. P. J. Blok maakt in zijn verslag omtrent een in 1886–'87 gehouden onderzoek in de archieven van Duitschland en Oostenrijk onder meer melding van een aanvrage van Pierre Lamy in Juni 1647 om woeste gronden in de Mark te mogen doen ontginnen door Hollandsche emigranten; welke aanvrage geleid heeft tot belangrijke ontginningen in den omtrek van Friedenberg. Ook vermeldt hij een in 1648 gesloten contract met een Noord-

Hollandsche Compagnie onder leiding van den baljuw Johan Wijngaard. De op deze aangelegenheden betrekking hebbende stukken, met nog vele andere, bevinden zich in het Koninklijk Geheim Staatsarchief te Berlijn.

In het K. K. Huisarchief aldaar trof hij een stuk aan, vermeldende de voorwaarden, waarop de Groote Keurvorst contracteerde met een compagnie Friesche huijsluijden en ingezetenen, vertegenwoordigd door hunne afgevaardigden Pieter Sikkes en Leinst Wilchels, nopens het in erfpacht geven van eenige landen nabij de stad Werwen aan de Elbe (in de Altmark in het jaar 1648.) Het is wel aardig die voorwaarden hier in haar geheel over te nemen.

1. De erfpachtsom bedroeg 2 rijksdaalders per Hollandsche morgen; elk gezin kreeg ongeveer 60 morgen land.

2. De keurvorst zou hen in hunne bezittingen beschermen.

3. De „gereformeerde religie" werd hun toegestaan „sonder turbatie".

4. Ten behoeve van de kerkdienaren en de armen waren 60 morgen land vrij; verder werd hout, steen, ijzer, kalk verstrekt voor de te bouwen kerken.

5. In strafzaken zouden de kolonisten gevonnist worden volgens het landrecht; voor civiele zaken mochten zij raadslieden en schepenen kiezen, keuren maken, over gewone zaken vergaderingen houden; de schout zou benoemd worden door den keurvorst uit een door de Hollandsche kolonisten op te maken voordracht van drie personen.

6. Gedurende de eerste drie jaren genoten zij vrijdom van pacht.

7. De 70 kolonisten-familiën kregen 10.000 rijksdaalders voorschot, in 9 jaar terug te betalen; de eerste 6 jaar 7 % rente; daarna de rest in 3 jaar te betalen met de nog loopende interesten; gedurende al dien tijd bleven zij met huis, erf en goederen verborgtocht aan den keurvorst.

8. In plaats van de gewone „landstuyren" (belastingen) moesten zij betalen na 3 jaar $^1/_2$ rijksdaalder per morgen; van heeren- of hofdiensten waren zij vrijgesteld.

9. Een beëedigd landmeter werd te hunner beschikking gesteld.

10. Zij zouden vrijheid hebben binnenlands of buitenlands te handelen, mits tegen betaling van de tollen.

11. Timmerhout (iepen- en vurenhout) mochten zij vrij halen uit de bosschen bij Rathenow en Tangermünde; met het oog op de schaarschte aan brandhout waren zij te dien aanzien gehouden aan de bestaande verordeningen; turfsteken was vrij.

12. Voor het koren malen op de keurvorstelijke molens moesten zij geven $^1/_{16}$ van het schepel.

13. Overdracht van pacht mocht alleen geschieden aan Nederlanders.

14. Bij sterfgeval erfden de naaste bloedverwanten, ook al waren zij elders; zij mochten de erfenis verkoopen; bij niet opkomen van de erfgenamen na jaar en dag verviel de erfenis aan den keurvorst; kwam binnen 6 jaar de erfgenaam nog op, dan had de keurvorst recht op $^1/_{10}$ daarvan.

15. Al de huysluyden zouden alleen den keurvorst onderdanig zijn; „als een der oude ingezetenen, die door den oorloghe verdreven off anderszins van daar ghegaen zijn, zich weder aanmeldt, zal hij òf anders worden tevreden gesteld, òf op dezelfde voorwaarden zich onder hen mogen neder zetten."

Veel is door den keurvorst gedaan in het belang van de zuivelbereiding, waartoe o.a. nabij Berlijn een modelboerderij werd opgericht. De Hollandsche Meierij op de Pfaueninsel nabij Wannsee is daarvan een overblijfsel. *) De tuinbouw en de Hollandsche groententeelt werden door de keurvorstin krachtig bevorderd. Volgens Prof. Ed. Heyck in „Der Grosze Kurfürst" oogstte zij in den „Lustgarten" de eerste aardappelen, die in de Mark gekweekt werden. De naam „Holländereien", die vaak aan de zuivelbedrijven gegeven werd, is echter niet afkomstig uit dezen tijd, maar dagteekent al van vroegere nederzettingen der Nederlanders.

Na den dood van Frederik Wilhelm den Grooten Keurvorst heeft, tijdens de regeering van zijn opvolger, die als Frederik I koning van Pruisen werd, wel eenige kolonisatie plaats gehad, doch deze wel kunstzinnige, maar zwakke vorst was er de man niet naar de regeeringszaken krachtig ter hand te nemen. Veel verdienstelijker is op dat gebied geweest de vroeger algemeen verguisde „soldatenkoning" Frederik Wilhelm I (1713–1740); van dien vorst werd voorheen in de schoolboekjes niet veel anders verteld, dan dat hij lange kerels liet oplichten om hen tegen wil en dank als soldaat in te lijven bij de Pruisische lijfgarde, en dat hij zijne vrouw en kinderen mishandelde; langzamerhand heeft men hem de eer gegeven, die hem toekomt, n.l. zijn jonge rijk zoo goed te hebben georganiseerd en financieel te hebben beheerd, dat zijn zoon Frederik de Groote in later jaren zijne geniale plannen tot uitvoering kon brengen.

Wel hebben de Nederlandsche kolonisten tijdens zijn regeering en die van Frederik den Groote een kleiner percentage uitgemaakt

*) Zie Pl. 3.

van het totale aantal, dan onder de regeering van den Grooten Keurvorst, doch het aandeel door de Nederlanders in de kolonisatie genomen, is toch niet onbelangrijk geweest. Zoo maakten zij bijv. den z.g. „Königshorst" in de Altmark, een uitgestrekt boschland aan de Havel, tot weideland. Op dezen domeingrond werden de voor veeteelt en zuivelbereiding bestemde hofsteden aangelegd naar het Hollandsche model, volgens plannen van den Haagschen bouwmeester Romand. De koning liet een ervaren landbouwer uit Zevenaar overkomen om te Königshorst onderwijs te geven in de boter- en kaasbereiding. Voor de boerenmeisjes werd een zuivelschool met tweejarigen cursus opgericht met daaraan verbonden eindexamen, de z.g. „Butter- und Käse-Akademie". Wat de Nederlandsche kolonies in West-Pruisen betreft, is des konings werk echter, zooals reeds vroeger medegedeeld, meer destructief dan scheppend geweest, door zijn dwang op de mennisten uitgeoefend, het land te verlaten.

Frederik de Groote heeft het werk van zijn vader voortgezet; een Hollandsch waterbouwkundige, Van Haarlem, heeft hem daarbij uitstekende diensten verleend. Stadelman spreekt in „Preussens Könige in ihrer Thätigkeit für die Landeskultur" (Band XI der Publikationen aus dem Deutschen Staatsarchiv) o.a. van het in cultuur brengen van een uitgestrekt woest terrein van bijna 9000 morgen in de Kurmark, welk werk na 3 jaar arbeid, in 1776 gereed kwam, waarna deze landstreek aan 310 buitenlandsche familiën „an Holländern u.s.w.", in gebruik werd gegeven met eigen, voor hen gebouwde, huizen, en waarbij hun een veestapel ten geschenke werd gegeven.

Nadien is van nieuwe kolonisatiën van beteekenis door Nederlanders geen sprake meer geweest.

Evenals in Oost- en West-Pruisen hebben ook hier een groot aantal Nederlanders, die niet tot de eigenlijke kolonisten gerekend kunnen worden, belangrijke diensten aan het land bewezen. De bekende Duitsche schrijver over Nederlandsche bouwkunst Galland noemt in een artikel in de „Zeitschrift für Bauwesen" (1896), getiteld „Die ersten Baubeambte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm" en in zijn werkje „Der Grosze Kurfürst und Moritz van Nassau" (1893) tal van Nederlandsche ingenieurs, architecten, schilders en beeldhouwers, die zich voor den jongen Brandenburgschen staat verdienstelijk hebben gemaakt; onder Brandenburg hier dan ook te verstaan de Pruisische en Kleefsche landen,

waarover de keurvorst regeerde. Over de laatste voerde, bij afwezigheid van den keurvorst, Graaf Johan Maurits van Nassau – ook in Duitschland bekend als de Braziliaan – het bestuur als stadhouder, tegelijk met zijne betrekking van veldmaarschalk in het Staatsche leger. Naast den keurvorst en zijne gemalin, is het zeker ook voor een groot deel aan hem toe te schrijven geweest, dat op zoo velerlei gebied van de diensten van Nederlanders gebruik is gemaakt. Echter waren daaraan ook politieke redenen niet vreemd. De vele strubbelingen met Polen en Zweden maakten het, voor zoover men niet over geschikte inheemsche krachten beschikte, niet gewenscht Polen of Zweden in dienst te nemen, vooral niet op militair of economisch gebied; en dan kwam men allicht bij de Nederlanders terecht.

Zoo had men reeds een halve eeuw vroeger, bij den bouw der Oost-Pruisische vesting Pillau Nederlandsche ingenieurs in dienst. Een ingenieur van grooten naam, Nicolaas de Kemp, naar ik meen uit Gorinchem afkomstig, schreef in 1602 een Hollandsch werk over de versterkingen van deze stad, waarbij hij aan den keurvorst-hertog overlegde een nog bestaande kaart met het opschrift: „Dit is die Carte van de gelegentheydt vant Quartier van des Landts van Pillaw".

Een ander Nederlandsch ingenieur, Heinrich van den Busch (Hendrik van den Bosch), naar zijn geboorteplaats 's-Hertogenbosch, maakte in 1618 plannen voor de versterking van Memel; de keurvorst Johan Sigismund onderwierp die plannen aan het oordeel „vom gewaltigsten Heerführer seiner Zeit, Moritz van Nassau-Oranien", die ze technisch goedkeurde. Tijdens de regeering van George Wilhelm, vader van Frederik Wilhelm, werd naast andere Hollandsche ingenieurs, in dienst genomen Like de Groot, die in 1640 stierf; na hem trad op den voorgrond Johan Cornelius van Doesborch en is het eerst sprake van den later zoo beroemden Memhardt, die in de eerste jaren in een ondergeschikte, weinig dankbare betrekking werkzaam was, en later in de gelegenheid werd gesteld scheppend werk te verrichten; n.l. toen Van Doesborch bleek tegen te vallen en Memhardt in zijn plaats kwam. Galland bespreekt ter zake een niet onvermakelijke correspondentie uit de jaren 1647–1649 tusschen den keurvorst, generaal Podewils, bevelhebber van Pillau en Van Doesborch, die hierop neer kwam, dat de keurvorst besliste, dat Van Doesborch voortaan 100 Thaler per jaar minder tractement zou krijgen, en dat dit gegeven zou worden aan Memhardt. Uit den aard der zaak hierover weinig gesticht, vroeg Van Doesborch ontslag, dat hem

Pl. 16. Maria-altaar in den Dom te Xanten. (Rich. Klapheck: „Kalkar am Niederrhein").

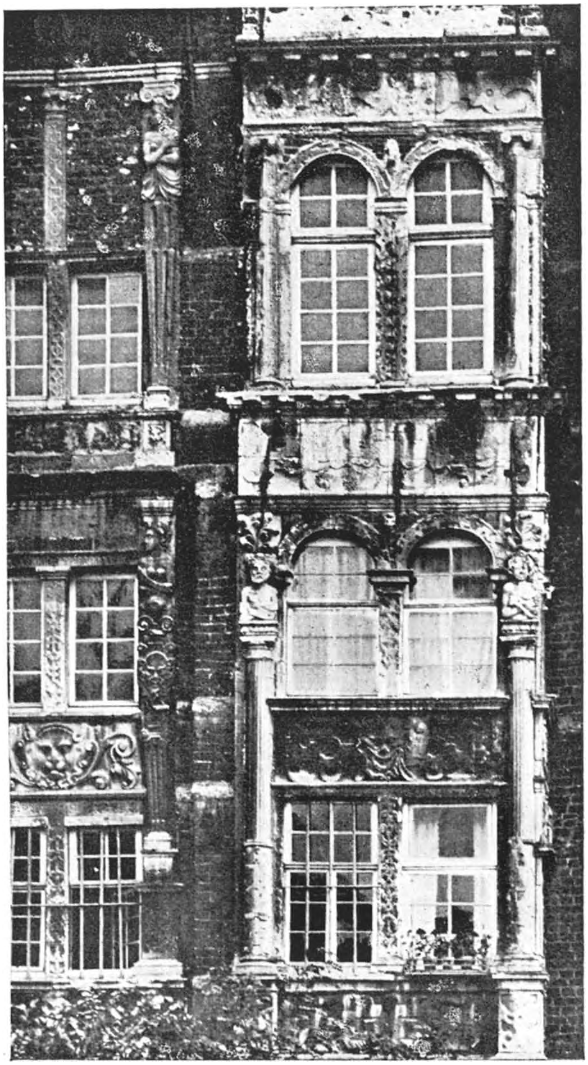

Pl. 17. Voorgevel van het Slot Horst. (Rich. Klapheck: „Die Meister von Schloss Horst im Broiche").

eerst geweigerd werd, doch later toegestaan; waarna Memhardt, eerst ondergeschikte van Doesborch, in zijn plaats werd benoemd.[1])

In Memel speelde eenige jaren later de Nederlandsche ingenieur Geraert van Belcum een belangrijke rol; hij diende aan Frederik Wilhelm onder meer een nieuw plan in voor de versterkingen der belangrijke vesting Memel: „Verklaringhe van den Abris en Desseins van der Vesting en Stadt Memel. Hoe men de plaats met Walle omvanghe en verstercke kan; het welcke alles int werck te stellen is; overghesonden aan sijne Ceurvorsth, Doorl. van Brandenborch, enz."

Hayc Steffens, een bekwaam sluizenbouwer en molenmeester uit Zaandam, tijdens den eersten Engelschen oorlog, met vele andere Hollandsche, toen werklooze, technici, naar Duitschland getrokken, stond in zoo hoog aanzien, dat men hem zelfs tot stadsbouwmeester van Berlin-Cöln wilde benoemen, om de plannen voor de uitbreiding van de toen nog kleine stad te ontwerpen en uit te voeren. Hoewel bekwaam waterbouwkundige en molenmaker, bleek hij natuurlijk voor dat werk volkomen ongeschikt te zijn. In zijn plaats is toen Memhardt benoemd, die – ook met medewerking van andere Nederlandsche ingenieurs, als Johan ten Venhuijs en Hendrik Ruse – het werk tot een schitterend einde heeft gebracht.

Memhardt legde, met medewerking van bekwame Nederlandsche tuinarchitecten en beeldhouwers, ook den reeds hiervoor genoemden „Lustgarten" aan, waarvoor de keurvorstin Louise Henriëtte, aan wie die tuin, door haren gemaal ten geschenke werd aangeboden, buitengewone belangstelling toonde.

In Prof. Heyck's meergenoemd werk „Der Grosze Kurfürst" trof ik een paar plaatjes aan betreffende die stadsuitbreiding, die wel geen twijfel laten of hier Nederlandsche bouwmeesters, of tenminste vaklieden onder Nederlandschen invloed aan het werk zijn geweest. (Zie Pl. 8 en 9).

Intusschen werd het Prinsenhof bij Kleef gebouwd volgens de plannen van den beroemden Hagenaar Pieter Post; restaureerden Hollandsche vaklieden, onder leiding van Cornelis Rijckwaert, het slot Sonnenberg van de Johanniterorde (Johan Maurits was „Herrenmeister" van de Ballije Brandenburg dier orde); bouwde Rutger van Langerveld het slot te Köpenick; geschiedde de ver-

1) Hoewel Memhardt in den regel onder de Nederlanders gerekend wordt, is dit, volgens Galland, eigenlijk niet juist. Van geboorte is hij een Oostenrijker, uit Linz. Hij heeft echter een groot deel van zijn zwervend leven in de Nederlanden doorgebracht en is daar in hoofdzaak technisch en aesthetisch gevormd.

bouwing van een gedeelte van het slot te Berlijn onder de leiding van den Bredaschen architect Michaël Matthias Smids en zijn leerling Arnold Nering. Rijckwaert maakte verder het hoofdgebouw van het slot te Schwedt en werkte aan de vestingwerken van het sterke Küstrin (de plaats, waar later Frederik de Groote door zijn vader gevangen werd gezet). Voorts werkte een groot aantal Nederlandsche beeldhouwers en schilders mede aan de versiering van de talrijke bouwwerken, parken, enz.

Italiaansche en Nederlandsche aannemers voerden het Friedrich Wilhelmskanaal uit, dat de Oder met de Spree, dus met de Elbe verbond, waardoor het handelsverkeer, dat voordien bijna geheel om de Mark heen plaats vond, over Berlijn werd geleid, dat daardoor een belangrijke stapelplaats werd.

Omtrent velen van de vorengenoemde Nederlandsche ingenieurs, bouwmeesters enz., zijn bij Galland in: „Der Grosse Kurfürst und Moritz von Nassau" 1893 en „Hohenzollern und Oranien" 1911 tal van bijzonderheden te vinden, ontleend aan in de archieven aanwezige authentieke bescheiden. Vrijwel alle brieven van die Nederlandsche technici, in Brandenburg werkzaam, de Kemp, van Belcum, Ruse, Rijckwaert, zijn in de Nederlandsche taal geschreven.

Het zou mij te ver voeren omtrent hen uitvoerige mededeelingen te doen. Een uitzondering wil ik hier maken voor Hendrik Ruse, zoowel met het oog op de avontuurlijke loopbaan van dezen man, als op zijn buitengewone bekwaamheid vooral als vestingbouwkundige, die zoo groot geweest is, dat hij door sommigen in één adem met Coehoorn en Vauban genoemd is.

In 1624 in Drente geboren, trad hij zeer jong in militairen dienst. Vijf jaar diende hij de Republiek Venetië in haren oorlog tegen de Turken, keerde toen naar het vaderland terug, om in Amsterdam belast te worden met het bevel over een compagnie voetknechten. Op verzoek van Johan Maurits aan het stadsbestuur werd hem in 1657 toegestaan den Grooten Keurvorst van raad te dienen bij het maken van plannen „tot beeter defensie vant Landt van Cleve en de Stadt Calcar". In 1658 ging hij definitief in Brandenburgschen dienst over voor werkzaamheden aan „de fortificatien bey unser Vestungen in allen unsern Landen". Hij versterkte daar Calcar en Lippstadt; bouwde bovendien voor den hertog van Brunswijk-Luneburg de citadel van Harburg en heeft ook medegewerkt aan den aanleg der vestingwerken van Berlin-Cöln.

Tot groote teleurstelling van den keurvorst, die hem zeer noode zag vertrekken, is hij in 1664 overgegaan in dienst van Frederik III van Denemarken om Kopenhagen van nieuwe vestingwerken te

voorzien. Frederiks opvolger Christiaan V stelde zijn verrichtingen zoo op prijs, dat hij hem in den Deenschen adelstand heeft opgenomen als baron van Rusenstein. Ruse is in 1679 overleden en op zijn landgoed te Sauwerd bij Groningen begraven.

Op de talrijke kunstwerken van Nederlandsche hand, die nog heden ten dage behouden zijn, kom ik in een volgend hoofdstuk terug.

Wat Brandenburg betreft, moge ik dit hoofdstuk besluiten met enkele mededeelingen omtrent een paar merkwaardige Nederlanders, die een groote rol gespeeld hebben in de tenuitvoerbrenging van Frederik Wilhelms lievelingsplannen: het scheppen van een Brandenburgsche oorlogs- en handelsmarine en van een Brandenburgsch of Duitsch koloniaal rijk, n.l. omtrent Arthur of Arnold Gysels en Benjamin Raule.

Met Gysels maakte de Groote Keurvorst kennis in Den Haag, toen hij zich, tijdens zijne verloving, aan het hof van Frederik Hendrik bevond. Hij was een der vele „malcontenten" der Oost-Indische Compagnie. In 1637, als oud-gouverneur van Amboina en oud-Raad van Indië naar het vaderland teruggekeerd, stond hij in 1640 aan het hoofd van de vloot – waarop De Ruijter als schout bij nacht diende – welke werd uitgezonden, om met hulp van de Franschen en Portugeezen, de Spanjaarden te bevechten. De hulp van de bondgenooten bleef vrijwel uit; de zeeslag bij Kaap St. Vincent bracht, tengevolge van plichtsverzuim van verscheidene kapiteins, geen overwinning; de vloot keerde in het vroege voorjaar van 1641 in het vaderland terug, zonder dat het doel bereikt was. Men nam dit aan Gijsels kwalijk, hoewel waarschijnlijk ten onrechte, want hij had zich kloekmoedig gedragen. [1])

Zich verongelijkt achtend, en door den Stadhouder met zijn aanstaanden schoonzoon in kennis gebracht, bood hij dezen zijn diensten aan. Reeds in 1647 diende hij den keurvorst een plan in voor een Brandenburgsche Oost-Indische Compagnie, in den geest van de Nederlandsche. De keurvorst kon zich daarmede zeer goed vereenigen; er is toen reeds onderhandeld met Denemarken over den aankoop van het fort Trankebaar op de kust van Coromandel en met de Hanze en de Oost-Pruisische steden over toetreding van deze tot de op te richten maatschappij. Waarschijnlijk is ook van Gijsels afkomstig het denkbeeld de compagnie niet te beperken tot Brandenburg en eenige steden, maar er een algemeen Duitsche onderneming van te maken, en er dus ook

1) Voor nadere bijzonderheden omtrent Gijsels' verblijf in Indië en zijn expeditie tegen de Spanjaarden zie Mac Leod: „De Oost-Indische Compagnie als zeemogendheid" en P. J. Blok: „Michiel Adriaensz. de Ruijter".

den Keizer in te betrekken; de Groote Keurvorst zou dan Rijks-admiraal worden. Op die wijze zou men veel meer kracht kunnen bijzetten tegen te verwachten vijandelijkheden, vooral van Nederlandsche en Engelsche zijde, waar men den nieuwen concurrent uit den aard der zaak niet met vriendelijke blikken zou aankijken.

Door allerlei binnen- en buitenlandsche verwikkelingen viel er de eerste jaren aan de uitvoering van het plan niet te denken; de voorloopige onderhandelingen werden gestaakt. Eerst na het sluiten van den vrede van Oliva, die een eind maakte aan den Noordschen oorlog, werd het plan weder opgevat. Juist gedurende dezen oorlog had Frederik Wilhelm geducht het bezwaar ondervonden van het gemis eener zeemacht, en tevens ten duidelijkste bespeurd, dat hij, bij pogingen om daartoe te geraken, bij zijn bondgenoot de Republiek niet op medewerking behoefde te rekenen, maar stellig groote tegenwerking zou ondervinden.

Gijsels werd nu als onderhandelaar naar Weenen gezonden. Aangezien het voornemen bestond ook Spanje in het verbond te betrekken, stelde hij zich in verbinding met den invloedrijken Franciskaner monnik De Roxas-Spinola, die reeds meermalen als diplomatiek agent was opgetreden, en er ook den katholieken prins Hermann van Baden inhaalde. De plannen van het drietal vonden bij Keizer Leopold oorspronkelijk een gunstig onthaal. Toen het echter op de vaststelling van een overeenkomst aankwam, werden er van de zijde der verschillende ministers en andere autoriteiten zooveel bezwaren gemaakt, dat de zaak niet opschoot. Gijsels heeft in een bewaard gebleven brief zijn misnoegen op kernachtige wijze geuit: „in summa wordt de Oostersche wereld door alle natiën bestormd en ingelijfd, behalve door het Rijk; door al dat gelanterfant laat gij het leelijk liggen; over die besluiteloosheid zult gij u later nog beklagen!" Men heeft wel beweerd, dat die ministers en anderen door de Republiek waren omgekocht; hoewel dit in dien tijd niet vreemd geweest zou zijn, valt toch, volgens Prof. Heyck, het bewijs niet te leveren.

De keurvorst had er intusschen genoeg van gekregen en zag voorloopig van de zaak af. Vele jaren verliepen zonder dat er iets meer aan gedaan werd.

Kort na het uitbreken van den coalitie-oorlog tegen Lodewijk XIV, in de jaren 70, werden de plannen omtrent het stichten van een Brandenburgsche zeemacht opnieuw opgevat. Gijsels was inmiddels gestorven, of althans van het tooneel verdwenen; maar nu trad een ander Nederlander naar voren, n.l. Benjamin Raule, een grootreeder uit Middelburg, die in het begin van den oorlog

van de Republiek tegen Engeland en Frankrijk zijn fortuin nagenoeg geheel verloren had en op middelen zon om zijn geleden verliezen te herstellen. Tijdens den inval van de Zweden in de Mark bood hij den keurvorst aan zijn vijanden met 10 fregatten onder Brandenburgsche vlag afbreuk te doen; de keurvorst ging op het voorstel in, gaf kaperbrieven uit, met het gevolg, dat Raule in enkele weken tijds 21 Zweedsche schepen opbracht. De keurvorst, die zelf over een vloot wenschte te beschikken, kocht nu enkele schepen van Raule, huurde er in Den Haag een drietal bij, en dit, nog met eenige vaartuigen aangevulde, vlootje, onder leiding van Raule, bewees in den oorlog tegen de Zweden, in de jaren 1675–1678 en ook in de daarop volgende jaren in gevechten tegen de Spanjaarden, aan den keurvorst belangrijke diensten. De meeste kapiteins en een groot deel der bemanning waren Hollanders [1]).

Wij hebben hier te doen met een herhaling van wat in vroeger jaren Cabelieau en Lodewijk de Geer gedaan hebben tot ondersteuning van de Zweedsche vorsten in hun strijd tegen Denemarken.

Raule liet het daarbij niet, doch trok naar Pillau, waar hij de haven deed verbeteren en een scheepswerf oprichtte. Verder richtte hij, met steun van den keurvorst in 1680 een Guinea-Compagnie op, die, niettegenstaande dreigementen van de Staten en van de bewindhebbers der West-Indische Compagnie, handel ging drijven met de inboorlingen. In 1682 werd het door Raule ontworpen reglement voor de compagnie vastgesteld, dat veel geleek op dat der Nederlandsche W.I.C. De keurvorst trad op als stichter en beschermheer en als groot-aandeelhouder, eenige andere vorstelijke personen of hooge staatsambtenaren en officieren waren eveneens voor belangrijke bedragen daarbij betrokken. De grootste aandeelhouder was Raule zelf.

Deze compagnie heeft verdragen gesloten met de negerhoofden en versterkte kantoren of factorijen aangelegd, op dezelfde wijze als bij de W.I.C. gebruikelijk was. De uitvoerproducten der kolonie bestonden in hoofdzaak uit goud, ivoor, gummi, struisvederen en zout, later ook slaven; waartegenover Europeesche voortbrengselen werden ingevoerd. Uit den aard der zaak had de jonge kolonie vele strubbelingen met hare concurrenten; meermalen kwam het tot werkelijke vijandelijkheden; in 1687 bijna tot een openlijken oorlog met de Republiek; dank zij de bemiddeling van de stad Amsterdam werd de zaak echter in der minne geschikt.

Ernstig ondervond men het bezwaar, dat men van de Oostzee

1) De Brandenburgsche vloot is vereeuwigd op een schilderij van Lieven Verschuier. (Zie Pl 10).

uit, altijd de Sont moest passeeren en dan aan de zware Deensche tolheffing onderworpen was. Op aandringen van Raule werd de zetel der compagnie toen verplaatst naar Emden. Weliswaar was die stad gelegen in Oost-Friesland, maar de keurvorst maakte gebruik van ernstige geschillen tusschen de regentes Christina Charlotte en hare stenden. Terwijl de regentes door de Staten werd gesteund, koos de keurvorst de partij van de stenden en wist hij den inwendigen vrede in het landje door zijne bemiddeling weder tot stand te brengen, waarbij hij als voorwaarde bedong, dat hij zijn compagnie aldaar zou mogen vestigen; natuurlijk niet erg naar den zin van de Staten. *)

Hoewel het Raule in later jaren alles behalve naar den vleeze gegaan is en hij zelfs in de gevangenis heeft gezeten, beschuldigd van oplichterij en kwade administratie, is men in Duitschland zijn groote verdiensten toch niet vergeten. Zijn borstbeeld in de Marine-Schule te Flensburg-Murwick neemt thans een eervolle plaats in onder de beeltenissen van de mannen, die de Duitsche marine hebben geschapen en groot gemaakt en houdt de herinnering aan hem levend; ook in Pillau bevindt zich voor hem aan de haven een gedenksteen [1]).

Uit een vaderlandsch oogpunt bezien, valt er zeker op de handelwijze van mannen als Gijsels en Raule heel wat af te dingen. Wat zij in dienst van vreemde souvereinen hebben verricht of getracht tot stand te brengen, was vrijwel lijnrecht in strijd met de belangen van hun vaderland. Eerzucht, eigenbelang en zucht om zich te wreken over ondervonden verongelijking of teleurstellingen waren hunne voornaamste drijfveeren. Maar zoo waren er in dien tijd velen; lang niet allen bezaten de onbaatzuchtigheid van een Jan Pietersz. Coen of een Jan de Witt. En laat men dit een oogenblik terzijde en ziet men alleen naar den ontembaren moed en ondernemingsgeest, de taaie volharding en den genialen kijk op het doen van zaken van die mannen, dan wordt men toch met grooten eerbied vervuld voor een volk, waar zulke mannen niet eens tot de hooge uitzonderingen behoorden.

1) Voor verdere bijzonderheden omtrent de levensgeschiedenis van dezen merkwaardigen man verwijs ik naar „Levensberichten van Zeeuwen" door Frederik Nagtglas, 1893, 2e deel, waarin ook eenige bronnen zijn opgegeven, en naar een artikel van Prof. Mr. J. A. van Hamel in het maandblad „Historia", 2de Jaargang No. 8: „Een Nederlander als de geniale organisator van de Pruisische zee- en koloniale macht. Benjamin Raule (1634–1707)". Vooral uit het buitengewoon interessante, uitvoerige artikel van Prof. Van Hamel, dat mij tot mijn spijt te laat in handen gekomen is, heb ik gezien, dat Raule nòg grooter figuur geweest is, dan ik, aan de hand van de door mij geraadpleegde bronnen, gedacht had. De afbeelding van het borstbeeld van dezen genialen man heb ik aan dit artikel ontleend. (Zie Pl. 12).

*) Zie Pl. 11.

V. NEDERLANDSCHE KOLONIES EN NEDERLANDSCHE INVLOED IN ANDERE STREKEN VAN DUITSCHLAND

HOEWEL IN VERSCHILLENDE ANDERE GEDEELten van Duitschland, vooral in de 16de eeuw, in den tijd der geloofsvervolgingen en gedurende de eerste jaren van den opstand tegen Spanje, een groote instrooming van Nederlanders heeft plaats gehad, kan toch in de meeste gevallen niet van Nederlandsche kolonies gesproken worden.

Zoodra toch de toestanden gunstiger werden, is de overgroote meerderheid dier uitgewekenen naar het vaderland teruggekeerd. Slechts op enkele plaatsen zijn kolonies blijven bestaan, met name in Oost-Friesland, Hamburg, Keulen, de Palts en in de nabijheid van Frankfort.

Van Oost-Friesland is het voldoende bekend welk een groote beteekenis Emden reeds spoedig na het begin der hervorming, ik meen van het jaar 1540 af, gehad heeft als centrum voor de Nederduitsch Hervormde kerk, hoe het in de eerste jaren van den opstand tegen Spanje een brandpunt is geweest voor het verzet, en welke nauwe betrekkingen eeuwen lang, ook op ander gebied met het Oosten van ons land hebben bestaan. Onder die omstandigheden ligt het voor de hand, dat tal van gebouwen daar nog een Nederlandschen stempel dragen. Zoo vertoont de Nieuwe Kerk te Emden uitwendig groote overeenkomst met de Noorder Kerk te Amsterdam, en is zij blijkbaar door een Hollandschen bouwmeester, in hoofdzaak naar dat model gebouwd. Ook de Groote Kerk vertoont een sterk Nederlandsch karakter; hetzelfde geldt voor het gebouw, dat te Emden als zetel dienst deed voor de, in 't vorige hoofdstuk besprokene, Keurvorstelijke compagnie, en vooral niet te vergeten voor het mooie raadhuis, gebouwd door Laurens van Steenwinckel, sterk herinnerende aan dat te Antwerpen, van Cornelis Floris, waarvan de fraaie toren, volgens

Vermeulen, „Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst", is ontworpen door den Delftenaar Martin Ariëns, een der helpers van Steenwinckel. (Zie Pl. 13).

In Hamburg zijn ook onder Nederlandschen invloed een aantal belangrijke gebouwen in Hollandschen renaissance-stijl opgericht. De noodlottige groote stadsbrand van 1842 heeft echter alle monumenten der Nederlandsche renaissance vernield, op één gevel na, die thans in het museum is opgesteld [1]).

In Keulen is de toestrooming van Nederlanders een tijdlang geweldig groot geweest. Richard Klapheck, de schrijver van „Die Meister von Schloss Horst im Broiche", deelt mede, dat er in 1568 bijna 150 Nederlandsche gezinnen waren, en dat het aantal uitwijkelingen uit de Nederlanden in 1570 was geklommen tot ongeveer 10.000 hoofden, dat was $^1/_6$ van de toenmalige bevolking der stad. Misschien is dat aantal overdreven; Prof. Dr. A. A. van Schelven spreekt in zijn artikel in het Gedenkboek bij het 25-jarig bestaan van het Algemeen Nederlandsch Verbond van duizend zielen in 1569; het is echter best mogelijk dat er inderdaad gedurende korten tijd een zoo geweldig groot aantal vluchtelingen in de stad is geweest, waarvan de meesten spoedig naar elders zijn getrokken. Klapheck vermeldt n.l. ook, dat velen van de Nederlanders allesbehalve welkom waren; de stadsregeering zal dus wel gezorgd hebben, dat zij de meesten spoedig kwijt raakte.

Hoewel de naar de stad uitgeweken Nederlanders, die daar zijn blijven hangen, veel hinder hebben ondervonden van de onverdraagzaamheid der Keulsche magistraten, hebben zij toch een niet onbelangrijken invloed daar en in de omstreken uitgeoefend, zoowel op het gebied van kerkinrichting en armenzorg, als op dat van den handel. Als voornaamste Hanzestad van West-Duitschland was Keulen, hoewel in de 2de helft der 16de eeuw niet meer zóó belangrijk als in de middeleeuwen, toch nog altijd een stad van groote beteekenis; uit den aard der zaak hebben dus de kapitaalkrachtige kooplieden onder de uitwijkelingen daar een ruim arbeidsveld gevonden. Hun zal de overheid het daarom wel niet al te lastig hebben gemaakt, aangezien zij tot den bloei der stad medewerkten.

Ook op industrieel gebied heeft Keulen verplichtingen aan die

1) Het bezit van vele Nederlandsche renaissance-gebouwen heeft Hamburg gemeen gehad met de meeste Duitsche steden langs de Noord- en Oostzee. Ook in Lübeck, dat bijna steeds vijandig heeft gestaan tegenover Holland, hebben zij niet geheel ontbroken.

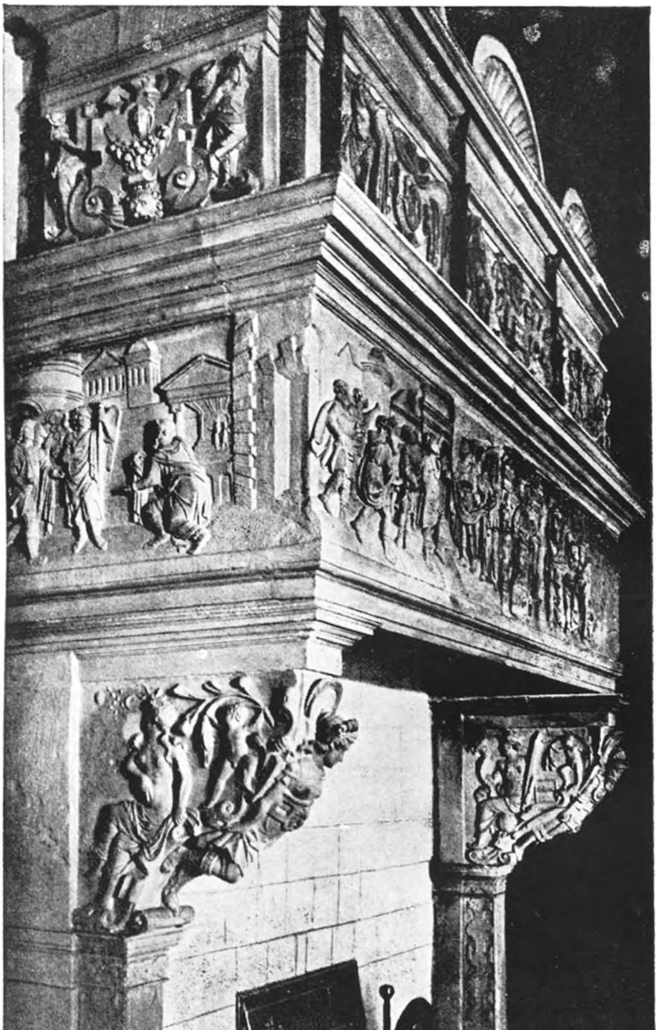

Pl. 18. Schouw afkomstig uit het Slot Horst. (Rich. Klapheck: „Die Meister von Schloss Horst im Broiche").

Pl. 19. Huizen aan de Markt te Friedrichstadt a/d Eider.

Pl. 20. Ruïne van de St. Geertruidakerk te Wisby.

Nederlanders gehad; zij hebben n.l. een nieuwe methode van zijdeverven daar ingevoerd.

Monumenten op kunstgebied hebben die Nederlanders, hoewel er onder hen verschillende kunstenaars waren, niet veel achtergelaten. In hoofdzaak zal dit wel daaraan gelegen hebben, dat de Keulsche autoriteiten, vooral de kerkelijke, zeer conservatief gezind waren op kunstgebied en vijandig stonden tegenover de renaissance-richting in de bouw- en schilderkunst, die sedert geruimen tijd uit de Nederlanden in Duitschland was binnengedrongen. Een van de weinige uitzonderingen is de voorhal van het Raadhuis te Keulen, die gebouwd is door Willem Vernukken.

Ik moet daarbij opmerken, dat Vernukken geen vluchteling was, maar een leerling van Arnt. Johannessen, den Arnhemschen bouwmeester van het slot Horst, waarop ik nader zal terugkomen bij de bespreking van den Nederlandschen invloed in het Beneden-Rijnsche gebied. Hij was eigenlijk geen geboren Nederlander, maar uit Calcar afkomstig. Zijn werk te Keulen staat echter geheel onder den invloed van den grooten Antwerpschen renaissance-bouwmeester Cornelis Floris en moet uit diens school in zijn klassicistische periode zijn voortgekomen.

De kolonisten, die, volgens Professor van Schelvens mededeelingen in het evengenoemd gedenkboek, omstreeks het midden der 16de eeuw uit Oost-Friesland naar Frankfort a. d. Main kwamen, waren in hoofdzaak Vlamingen. De bekende felle Gentsche prediker en psalmdichter Petrus Dathenus is een tijdlang hun predikant geweest; hun aanvoerder was de niet minder ijverige voorvechter van het Calvinisme, de Poolsche edelman à Lasco.

Hoewel in den beginne gastvrij in de stad opgenomen, is de vreugde daarover voor hen van korten duur geweest. Wijl n.l. van à Lasco bekend was, dat zijn denkbeelden op kerkelijk gebied aanmerkelijk afweken van die der luthersche predikanten, bonden dezen reeds spoedig hevig den strijd tegen hem en zijn kolonisten aan, en drongen bij het stadsbestuur op uitzetting van de kolonisten aan, tenzij zij in leer en kerkvorm, luthersch zouden worden, waartoe zij niet genegen waren.

Weliswaar kregen de predikanten niet dadelijk hun zin, maar het einde van de geschiedenis is toch geweest, dat de meesten uit de stad werden verdreven. Een kleine schare, die gebleven is, is ten slotte in de Deutsche Reformirte Kirche opgegaan. Hier dus ongeveer hetzelfde als wat wij vroeger in het hertogdom Pruisen gezien hebben. In hoeverre hier naast onverdraagzaamheid op

godsdienstig gebied broodnijd in het spel geweest is valt niet met zekerheid uit te maken.

Een deel van die uitgewekenen vestigde zich in 1562 in de Palts en sloot een verdrag met den keurvorst Frederik III, die hun een woonplaats aanbood in de gebouwen van het voormalige Augustijnerklooster Gross-Frankenthal. Onder het bestuur van dezen calvinistischen vorst en van zijn opvolgers, geestverwanten van de kolonisten, ontwikkelde de kolonie zich voorspoedig. Na 1583 groeide Frankenthal tot een flinke stad aan, die volgens de Nederlandsche bevestigingswijze met wallen werd omringd, en meer dan éene belegering succesvol heeft doorstaan.

Onder Johann Casimir - ook bekend in onze vaderlandsche geschiedenis, - beleefde de kolonie haren bloeitijd. De nijverheid stond er op een hoogen trap, vooral de goudsmederij en de wollen tapijtweverij; op laatstgenoemd gebied in hoofdzaak door de gelukkige samenwerking van kunstenaars en wevers, die beiden onder de kolonisten werden aangetroffen; waarbij de eerstgenoemden de gobelins ontwierpen, welke door de laatstgenoemden werden uitgevoerd; ook onder de Frankfortsche kunstenaars waren verscheidene Vlamingen, die, wanneer daartoe aanleiding bestond, hunnen Frankenthalschen landgenooten daarbij de hand reikten.

Een der beroemdste gobelins uit dat tijdperk is van Gillis van Coninxloo, broeder van Adriaan van Coninxloo, die er van Brussel uit de lakenweverijen en -ververij invoerde, en stelt voor de ontmoeting van Jacob en Ezau. *) Volgens Dr. Hoogewerff „De Nederlandsche schilders in Italië in de XVIe eeuw", heeft Gillis 10 jaren in Frankenthal gewoond.

Ook voor deze bloeiende kolonie zijn echter slechte tijden aangebroken; van 1623 tot 1632 is Frankenthal door de Spanjaarden bezet geweest; hoewel tijdens die overheersching de kolonie niet geheel is te niet gegaan, heeft zij toch ernstig geleden; in 1647 bestond hare geheele bevolking nog slechts uit 287 zielen!

Een ander deel der uit Frankfort uitgewekenen vestigde zich in 1594–1595 te Hanau, waar toen regeerde Philipp Ludwig van Hanau, die in 1596 in het huwelijk trad met Catharina Belgica, dochter van Willem den Zwijger.

Ook deze kolonie heeft, onder de bescherming van den haar welgezinden landgraaf, zoowel op geestelijk als economisch gebied, een goeden tijd gehad. Ingevolgde den wensch van den vorst, bouwde zij in de onmiddellijke nabijheid van Hanau, een nieuwe

*) Zie Pl. 15.

stad „Neu Hanau", die al spoedig zulk een vlucht nam, dat de Frankfortsche gilden zich ongerust maakten door hunne Hanausche buren overvleugeld te zullen worden.

De kolonie heeft zich onderscheiden op het gebied der plateelbakkerij. In 1661 hebben twee te Frankfort gevestigde Nederlanders Jacob van der Walle en zijn zwager Daniël Behaeghel, te Nieuw Hanau een aardewerkfabriek opgericht, waarschijnlijk de eerste in Duitschland, en die tot 1806 heeft bestaan. Het „Hanauisches Magazin, Monatsblätter für Heimatkunde", 5de Jaargang 1926 Nr. 4–5 bevat over de geschiedenis van die fabriek uitvoerige mededeelingen.

Na 1730 is de bloei der kolonie gaan tanen; toch is zij tot in de tweede helft der vorige eeuw als Nederlandsche kerkelijke gemeente blijven voortbestaan.

Dat er zich in de steden aan den Beneden-Rijn en omgeving: Emmerik, Wezel, Meurs, Kleef, Calcar, Xanten, enz. vooral in de 15de, 16de en het begin der 17de eeuw talrijke Nederlanders hebben bevonden, en dat die streken daarvan den invloed hebben ondervonden, ligt voor de hand. De grenzen tusschen Duitschland en Nederland, zoowel op staatkundig als op kerkelijk gebied, verschilden toen aanmerkelijk van de tegenwoordige. Het gebied der Geldersche hertogen lag ten deele in Duitschland; dat der hertogen van Kleef strekte zich uit over thans tot Nederland behoorend gebied; tal van Duitsche steden in het Neder-Rijnland waren onderworpen aan het geestelijk gezag van de bisschoppen van Utrecht of Roermond; in taal, zeden en gewoonten was het verschil tusschen de bewoners van Oost-Nederland en de aangrenzende Duitsche landen zeer gering; tusschen die streken onderling en ook tusschen het Neder-Rijnsche gebied en Vlaanderen en Brabant bestond een druk handelsverkeer. Daarbij komt nog dat geslachten achtereen in de 15de eeuw nauwe familiebetrekkingen hebben bestaan tusschen de Kleefsche vorsten en de hertogen van Bourgondië, die onder de regeering van Philips den Goede heer waren geworden van bijna alle Noord- en Zuid-Nederlandsche gewesten, terwijl enkele leden van datzelfde machtige heerschershuis den bisschoppelijken zetel te Utrecht hebben ingenomen.

Nadat in de 17de eeuw het Kleefsche land aan Keur-Brandenburg is overgegaan, is toch de Noord-Nederlandsche invloed daar blijven bestaan, ten deele als gevolg van de familieverwantschap tusschen de keurvorsten en het Huis van Oranje-Nassau en het stadhouderschap van Johan Maurits.

Van dien Nederlandschen invloed, vooral in den ouden tijd, zijn nog tal van sporen overgebleven, het meest op het gebied der kerkelijke kunst; ook de bouwwijze der kerken duidt op de verwantschap met Zuid- en Noord-Nederlandsche voorbeelden. Tot in Keulen toe heeft zich in de middeleeuwen die invloed op kunstgebied doen gevoelen.

Bij den grooten, zoowel stoffelijken als geestelijken opbloei van het Kleefsche land in de 15de eeuw, onder de regeering der prachtlievende, half-bourgondische hertogen, ontwikkelde zich niet alleen bij dezen, maar ook bij de prelaten en de burgerijen een krachtig streven de kerken, naar het Bourgondisch voorbeeld, uit- en inwendig te verfraaien. De vraag naar beelden en kerksieraden, vooral ook naar met houtsnijwerk versierde altaren en koorbanken, was een tijdlang zoo groot, dat daaraan alleen door massa-productie kon worden voldaan. Vlaanderen en Brabant waren in de eerste plaats de landen, waar men die kon bestellen; vooral in Antwerpen bestond op dat gebied een groote kunstnijverheid, en het Neder-Rijnsche land is toen ook als 't ware overstroomd met altaren en andere beeldsnijwerken, alles in gothischen stijl, waarvan de makers wel bijna zonder uitzondering onbekend zijn, doch waarvan de herkomst toch onwederlegbaar blijkt uit het ingebrande merkteeken van het Antwerpsche St. Lucasgilde, een uitgestrekte hand. Men treft ze nog in grooten getale aan in Xanten, Geldern, Kempen, Aldesheim, Gesten, Titz, Siersdorf, Morsch, Gulik en vele andere plaatsen. Zij zijn in die streek zelfs talrijker dan in de Zuid-Nederlandsche streken, waaruit zij afkomstig zijn; een gelukkige omstandigheid, daaraan te danken, dat de beeldenstorm van 1566, die zoo heel veel kunstschatten heeft weggevaagd, in het Neder-Rijnsche land niet overal is binnengedrongen.

In een latere periode, den overgangstijd van de gothiek naar de renaissance en het klassicisme, heeft zich naast den Zuid-Nederlandschen invloed, de Noord-Nederlandsche van de Utrechtsche school van Colijn de Nole sterk doen gevoelen, vrij zeker als gevolg van het kerkelijk gezag in die streken van de Utrechtsche kerkvorsten, die zich als kunstbevorderaars hebben onderscheiden.

Daarop is in de 17de en het begin der 18de eeuw weer een periode gevolgd van Zuid-Nederlandschen invoer, natuurlijk uitsluitend renaissance, waarbij de Antwerpenaar Johan Badis Buis op den voorgrond is getreden.

In het tweede tijdperk zijn niet alleen Nederlandsche meesters

aan het werk geweest, maar ook vele inheemsche kunstenaars, zoodat men spreekt van de „Calcarsche school", waarvan de beste vertegenwoordiger is geweest Heinrich Douvermann uit Calcar. De tot die school behoorende kunstenaars hebben den Nederlandschen stijl niet klakkeloos nagevolgd, maar in sommige opzichten uiting gegeven aan een eigen, inheemsche kunstrichting, op de Zuid-Nederlandsche en Utrechtsche gegrondvest.

Ook voor zoover de makers van de kunstwerken bekend zijn, is het toch in vele gevallen moeilijk uit te maken of zij Nederlanders dan wel inheemschen zijn geweest. Van de meesten weet men zoo weinig en de klank van hun naam geeft hier geen uitsluitsel, aangezien Nederlandsch in een groot deel van het Neder-Rijnsche gebied de volkstaal was.

Zoo heet b.v. „Meister Arnt", de stichter van de „Calcarsche school", te Calcar geboren te zijn. Toen men hem echter noodig had voor het maken van het fraaie Maria-altaar in de St. Nicolaïkerk aldaar, woonde hij te Zwolle, waar hij een belangrijke werkplaats had; toen hij gereed was keerde hij naar Zwolle terug. Ook van Jan Joest, die het prachtige schilderwerk gemaakt heeft voor de vleugels van het hoofdaltaar in dezelfde kerk, zegt de legende, dat hij uit de streek afkomstig is; hij werd echter voor zijn werk uit Haarlem ontboden; keerde later daarheen terug en is in den ouden St. Bavo begraven.

Joost van Cleve, inderdaad te Kleef geboren, was lid van het Antwerpsche St. Lucasgilde en heeft daar zijn geheele kunstopvoeding gehad.

Het werk van die mannen, geheel onder Nederlandschen invloed gevormd, kan daarom zeker wel tot de Nederlandsche kunst gerekend worden, ook al draagt het een gedeeltelijk inheemsch karakter.

Van een aantal kunstenaars is echter met stelligheid bekend, dat zij uit de Nederlanden afkomstig zijn; Willem Backerwerd, die van 1488–1492 belast is geweest met de leiding van de uitbreiding en verbouwing van de St. Nicolaïkerk te Calcar, kwam uit Utrecht; Arnold van Tricht, de schepper van het mooie Johannes-altaar *) in diezelfde kerk eveneens; Quirijn Jansen, in 1536 door Karel van Egmond in dienst genomen, was ook Nederlander; Rudolf Loes en Adriaan van Overbeek, altaarsnijders en beeldsnijders, kwamen uit Antwerpen; Van Wou, de beroemde klokkengieter, kwam uit Kampen.

Aan de kunst in het Neder-Rijnsche land is in de laatste jaren

*) Zie Pl. 14.

veel aandacht geschonken. De boeiend geschreven, door mooie foto's geïllustreerde werken van Richard Klapheck: „Die Baukunst am Nieder-Rhein", „Der Dom zu Xanten und seine Kunstschätze", „Kalkar am Nieder Rhein" geven daaromtrent een goed overzicht, waaruit ook duidelijk blijkt, hoe overwegend de invloed der Nederlandsche kunstinrichting in dit gebied geweest is.

Vooral de Dom te Xanten, gewijd aan de nagedachtenis van St. Viktor, geloofsheld en aanvoerder van een Romeisch legioen, is een waar kunstmuseum, bevattende een groot aantal kunstwerken van hooge waarde uit een tijdperk loopende over drie eeuwen. Naast echt Duitsche kunstwerken uit den eersten tijd onder Keulschen invloed, bevat de kerk ook een aantal meesterstukken van Nederlandsche kerkelijke kunst.

Uit den gothischen tijd is merkwaardig de groote bronzen boogluchter, die den toegang tot het koor overspant en het opschrift draagt: „Desen luchter is gemaeckt te Maystricht anno domini VC en eyn" (1501); een schitterend stuk smeedwerk, de gedachte weergevend van den uit Jesse gesproten stamboom van de voorvaderen van Christus, eindigende in een kruisbloem tot bekroning, dragende het beeld der Moeder Gods. De maker is onbekend; men weet echter dat het Madonnabeeld vervaardigd is door Arnold van Tricht, den grooten renaissancemeester, die onder meer ook de sierlijke pijlerbeelden voor de „heilige drie koningen" (althans stellig twee daarvan) in dezelfde kerk heeft gemaakt, zoomede het hierboven genoemde Johannes-altaar te Calcar.

De kerk bevat ook het prachtig gesneden Maria-altaar *) van de hand van Heinrich Douvermann, waarvoor opdracht werd verstrekt in 1536. Hoewel de schepper bij de behandeling van den stamboom, die de omlijsting van de altaarschrijn vormt, een eigen richting heeft gevolgd, is de indeeling in vakken en de algemeene opbouw van dit laatgothische altaar typisch Zuid-Nederlandsch.

In de kruisgang van de kerk treft men een verzameling aan van 32 epitafen, waarvan de meeste ook sterk onder Nederlandschen invloed, loopende tot ongeveer het midden der 17de eeuw. Hoewel niet al die epitafen groote kunstwaarde hebben, is die verzameling van groot belang, omdat zij, voor wat het tijdvak vóór den beeldenstorm betreft, een beter overzicht geeft van de ontwikkeling der Nederlandsche kerkelijke kunst, dan men in de Nederlanden zelf kan krijgen, omdat door die rampzalige uiting van vandalisme en godsdienstig fanatisme zooveel vergelijkingsobjecten in Zuid- en Noord-Nederland vernietigd zijn.

*) Zie Pl. 16.

Maar hoeveel schoons de trotsche St. Viktordom ook moge bevatten, staat toch de meer bescheiden Nicolaïkerk te Calcar, waar de echte Calcarsche meesters, als Douvermann, op hunnen geboortegrond werkzaam zijn geweest, zooal niet in techniek, dan toch wat de stemming, die er van hunne kunstwerken uitgaat, en de piëteit, waarmede deze behandeld zijn, op een nog hooger peil.

Was in het voorgaande slechts sprake van z.g. „kleine kunst": altaren, beelden, sacramentshuizen enz., in het midden der 16de eeuw is, onder leiding van een Nederlandschen bouwmeester, in het nabijgelegen Westfaalsche gebied een belangrijk werk van „groote kunst" gemaakt, n.l. het Slot Horst aan den straatweg Essen–Altenessen–Carnops–Horst, thans midden in het mijngebied gelegen. Die bouwmeester is geweest Arnt Johannessen, stadstimmerman van Arnhem, ook de schepper van het bekende, thans gerestaureerde „Duivelshuis" te Arnhem. Aangezien zijn helpers, Laurens van Brachum en de Vernukkens, Hendrik en Willem, vader en zoon, uit Calcar afkomstig waren, wordt het slot ook wel gerekend te behooren tot de werken der „Calcarsche school". (Zie Pl. 17).

Helaas is van dit eertijds zoo rijke en fraaie kasteel nog slechts ongeveer een vierde gedeelte overgebleven; de rest is reeds in 1850 en '51 afgebroken, omdat het kasteel, volgens de bouwautoriteiten, dreigde in te storten. Ook het nog bestaande gedeelte verkeerde tot voor kort uitwendig in zeer verwaarloosden toestand; van het eertijds zoo schoone beeldhouwwerk ter versiering was het meeste door den tand des tijds vernield. Inwendig zijn nog enkele zeer mooie beeldhouwwerken gespaard gebleven, onder andere een schouw van de hand van Willem Vernukken. *)

Gelukkig hebben de eigenaars een groot aantal bewaard gebleven stukken beeldhouwwerk opgeborgen in een tegen het kasteel aangebouwde houten schuur, die een waar museum vormt op het gebied van renaissancekunst. Drie fraaie schouwen zijn weggevoerd en thans opgesteld op het kasteel Hugenpoot nabij Düsseldorf. In 1930 is het gebouw opgenomen onder Monumentenzorg en sedert dien gerestaureerd.

De geheele, zeer belangwekkende geschiedenis van het kasteel is uitvoerig beschreven door Richard Klapheck, in zijn prachtwerk: „Die Meister von Schloss Horst im Broiche".

Naast een groot aantal foto's van de behouden stukken, bevat het ook teekeningen omtrent het vermoedelijk oorspronkelijk

*) Zie Pl. 18.

uiterlijk van het gebouw en omtrent de plannen tot restauratie, die in vroeger tijd hebben bestaan. De bouw begon in 1558 en de bemoeiïngen van Arnt Johannessen hebben geduurd tot 1567; de verdere afwerking is geschied onder leiding van den Franschen beeldhouwer Joist de la Court, een leerling van den beroemden Jean Goujon. Dientengevolge draagt ook het beeldhouwwerk uit de eerste jaren een ander karakter dan dat van de latere.

Arnt Johannessen was een leerling van de „Utrechtsche school" van Colyn de Nole en het ornamentieke werk uit de eerste jaren van den bouw draagt daarvan den stempel. Colyn is ook bekend als de schepper van verschillende nog aanwezige grafmonumenten, o.a. het epitaaf voor Joost Sasbout in de St. Eusebiuskerk te Arnhem en het praalgraf voor Reinout van Brederode en zijn gemalin in de Protestantsche kerk te Vianen. Tot de school van Colyn wordt ook gerekend Meester Vrederick, die het interieur van de beroemde schepenkamer in het Raadhuis te Kampen heeft tot stand gebracht.

Willem Vernukken is, zooals vroeger medegedeeld, later zelfstandig als architect opgetreden, en is daarbij de klassicistische richting van Cornelis Floris gaan volgen.

De bouw van het slot Horst is van belang geweest, niet alleen als de schepping van een groot kunstwerk op zich zelf, maar ook omdat hij de aanleiding is geweest tot het bouwen door de helpers en leerlingen van Arnt Johannessen, van eenige andere kasteelen in Westfalen, alle van een min of meer Nederlandsch type, afwijkend van de overige kasteelen. Van die kasteelen is er alleen nog veel van het oorspronkelijke bewaard gebleven aan het huis Assen bij Lippberg in den Kreis Beckum; de overige zijn nagenoeg verdwenen of geheel verbouwd.

Ook Arnt Johannessen zelf verbouwde nog het kasteel Frens in den Kreis Bergheim, weder in den stijl van Colyn en van Hans Vredeman de Vries.

Is dit Noordelijk Duitsche Rijngebied en het Zuidelijk deel van Westfalen dus eenigermate een centrum geweest voor de bouwkunst onder Nederlandschen invloed, hetzelfde kan gezegd worden van het Noord-Oostelijk daaraan grenzende Westfaalsche gebied, vooral Hameln en Münster, en van het Wesergebied.

Wij zullen dit voorloopig laten rusten; in een volgend hoofdstuk komen wij daarop terug.

Een enkele kolonie van het jaar 1621 verdient nog een afzonderlijke bespreking, n.l. die van Friedrichstadt aan de Eider, de

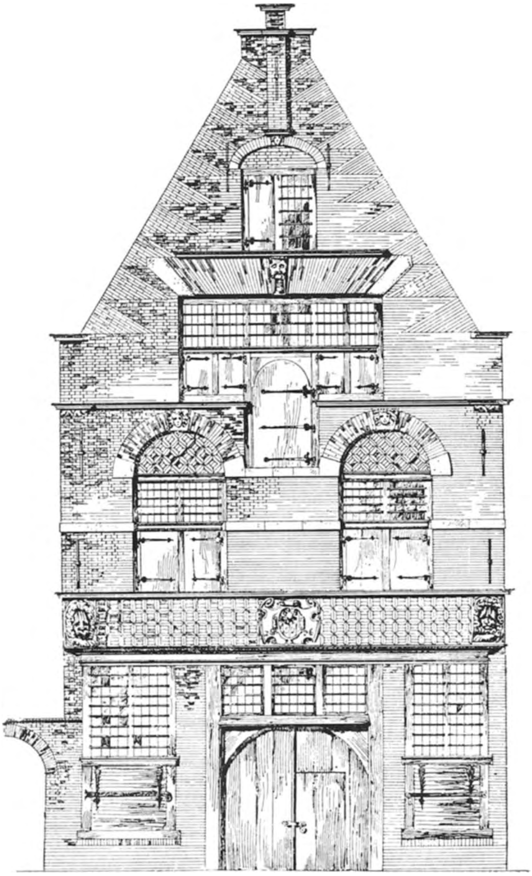

Pl. 21. Voorgevel van de „Waag" te Friedrichstadt a/d Eider. (Vermeulen: „Geschiedenis der Nederl. Bouwkunst").

Pl. 22. De „Koopmansbrugge" te Bergen (Noorwegen).
(Dr. D. Schäfer: „Die Deutsche Hanse").

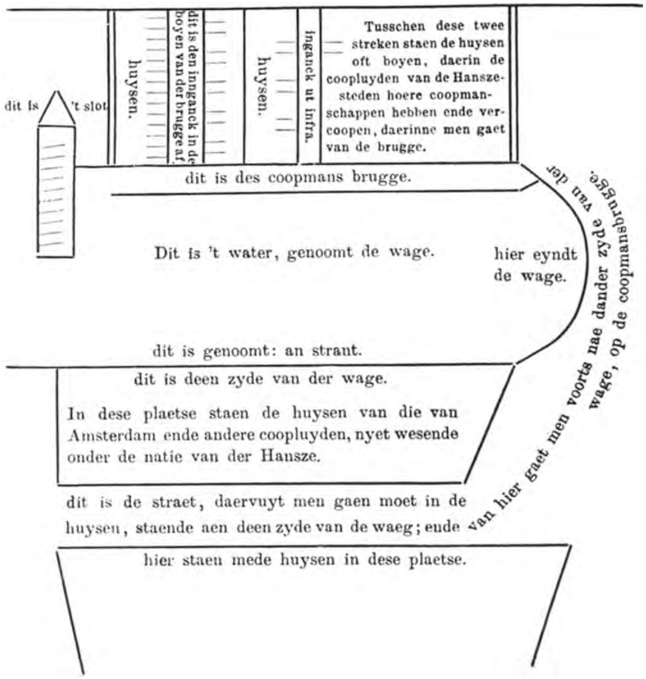

Pl. 23. De „Koopmansbrugge" te Bergen (Noorwegen), graphisch voorgesteld. (Dr. G. W. Kernkamp: „Baltische Archivaliën").

nederzetting van uitgeweken Nederlandsche Remonstranten, die daar inderdaad een Nederlandsche stad hebben gesticht.

Bij de staatkundig-kerkelijke troebelen in de Republiek der Geünieerde Provinciën, die aanleiding hebben gegeven tot de terechtstelling van Oldenbarneveld en de vervolging van zoovele, tot de partij der Remonstranten behoorende predikanten, ambtenaren en regenten, heeft tot de verbannenen ook behoord Johan de Haen, pensionaris van Haarlem. Hij heeft een toevluchtsoord gevonden op het gebied van den zeer verdraagzamen hertog Frederik III van Sleeswijk-Holstein, die hem spoedig daarna benoemd heeft tot raadsheer, en hem het kasteel Tonningen tot woonplaats gaf. Deze begaafde en ondernemende, maar wel wat fantastische, vorst had het plan opgevat in zijn rijk een handelsstad te stichten aan de Noordzee. Dit is volstrekt geen op zichzelf staand geval; de Duitsche vorsten en ook de Zweedsche koningen hebben in hunne landen tal van steden gesticht; men denke bijv. aan Gothenburg in Zweden.

Het groote verschil van de bovenbedoelde stichting met die in Sleeswijk is echter daarin gelegen, dat in de eerstgenoemde gevallen de stedenstichters een juist staatkundig en economisch inzicht bezaten, waardoor hunne werken geslaagd zijn, terwijl dit bij den Sleeswijkschen vorst ontbrak, waardoor zijn stichting: een havenstad zonder achterland van beteekenis, op een mislukking is uitgeloopen.

Frederik wilde zijn stad bouwen voornamelijk voor den handel op Spanje, waarbij hij, naar zijne meening, dan zeer in het voordeel zou zijn boven de Republiek, die met Spanje in oorlog was, en hij minder dan deze van de onder den Spaanschen koning staande Duinkerker kapers te lijden zou hebben. Als plaats voor die stad had hij uitgekozen een terrein, gelegen tusschen de Eider en een zijtak van dat riviertje, de Treene, op korten afstand van de zee. Voor het volvoeren van die plannen ontbrak het hem echter aan kapitaal, kooplieden, schepen en scheepskapiteins. Door De Haen bekend gemaakt met de toestanden in de Nederlanden, waar de in zoo groote moeilijkheden verkeerende Remonstranten onder hunne leden een groot aantal vermogende kooplieden met uitgebreide handelsrelaties telden, knoopte hij met de leiders der uitgewekenen onderhandelingen aan, om hen er toe te bewegen, aandrang op hun geloofsgenooten uit te oefenen, zich op voordeelige voorwaarden in zijn land te vestigen. Voorloopig was het succes van die onderhandelingen gering. Maar de zaak kwam in een beter spoor toen een aanzienlijk Amsterdamsch koopman,

Willem van den Hoven, ook wel Van Wedde genoemd, een neef van Hugo de Groot, zich daarmede ging bemoeien. Over de voorwaarden werd men het toen eens; Van den Hoven liet op eigen kosten Hollandsche werklieden naar Sleeswijk overkomen, en in September 1621 was men zoo ver, dat de eerste steen kon worden gelegd.

Hoewel de toevloeiïng van uitwijkelingen nog niet heel groot was, ontstond er toch langzamerhand een stadje, naar den landsheer genoemd, dat geheel in den Hollandschen bouwtrant werd aangelegd, omringd en doorsneden door grachten, waartoe men gebruik maakte van kanalen, die tusschen Eider en Treene gegraven werden. De Treene werd afgedamd en door sluizen met de zee in gemeenschap gebracht.

Aan Van Wedde, den leider der kolonie, die bij den hertog in hoog aanzien stond, schonk deze verschillende monopoliën: voor steenbakkerijen, kalkovens en een zoutkeet, aan de oprichting waarvan Van Wedde zich met veel ijver en geestkracht wijdde. Ook liet hij voor de stad een wetboek samenstellen en verordeningen opmaken, betreffende het bestuur, geheel volgens het model van die der Hollandsche steden.

Hij had het bij dat alles verre van gemakkelijk; de omwonende bevolking, die zich door de Hollandsche „indringers" in hare belangen benadeeld achtte, was hem n.l. weinig gunstig gezind, legde hem bij allerlei gelegenheden ernstige moeilijkheden in den weg en dreigde zelfs herhaaldelijk met brandstichting, zoodat de hertog meer dan eens strenge maatregelen tot bescherming van hem en de kolonisten treffen moest. Ook van de kolonisten zelf ondervond hij lang niet altijd voldoende medewerking; vaak zelfs tegenwerking.

Ten einde aan die moeilijkheden een einde te maken, stelde de hertog een stadhouder aan, die namens den vorst voortdurend ter plaatse het hertogelijk gezag zou uitoefenen. Zijne keuze viel op een Utrechtsch edelman, Adolf van de Waal, Heer van Moersbergen. Die keus was niet gelukkig en heeft den toestand niet beter gemaakt; Van de Waal was voor die betrekking niet de geschikte persoon, toonde weinig tact bij den omgang met de kooplieden, leden der vroedschap; tot voortdurende moeilijkheden en onaangenaamheden heeft dat aanleiding gegeven, en dat is zoo gebleven tot de stadhouder in 1635 zijn ontslag nam.

Volgens een artikel van J. Korthals Altes in het maandblad „Historia", 3e Jaargang No. 10: „Enkele episoden uit de stichtingsjaren van de Remonstrantenstad „Friedrichstadt a. d. Eider",

heeft bij den opbouw ook een groote rol gespeeld de waterbouwkundige Christiaan Becker.

Becker heeft zich ten doel gesteld de Megger en de Börmer See nabij het stadje droog te leggen en ook een inham af te dammen, waardoor veel land zou worden aangewonnen. In 1624 werd hem voor die grootsche onderneming, waaraan ook de beroemde Leeghwater leiding heeft gegeven, door den Hertog concessie verleend.

De onderneming is echter in hoofdzaak mislukt, doordat de, met geweldige geldelijke opofferingen tot stand gebrachte, bedijkingen door een stormvloed in 1634 bijna geheel zijn vernield, bij welke ramp vele menschen het leven hebben verloren.

De inrichting van het stadsbestuur was, zooals gezegd, geheel volgens het model van de Hollandsche steden: een aristocratische republiek. De bevolking bestond echter niet alleen uit Nederlanders; ook vele Holsteiners en andere Duitschers vestigden zich in de stad, doch de aanzienlijke families waren alle Nederlandsche; zij vormden het patriciaat en de regeerende klasse.

Op het gebied van den handel heeft de hertog vèrstrekkende plannen gehad; niet alleen had hij het oog op den handel met Spanje; zelfs naar den Czaar van Rusland en den Sjah van Perzië heeft hij gezantschappen gezonden, om met die Oostersche potentaten handelsverdragen te sluiten; maar het succes is onbeteekenend geweest. Ook de handel met Spanje beantwoordde niet aan de hooggespannen verwachtingen. Na langdurige onderhandelingen kwam men in 1627 tot een handelstractaat; daarbij had de Spaansche regeering bedongen, dat te Friedrichstadt een rijkscommissaris namens haar verblijf zou houden, met zeer vèrstrekkende bevoegdheden. Deze gingen zelfs zoo ver, dat die commissaris te beslissen had, wie tot verblijf in de stad zou worden toegelaten en wie niet. Natuurlijk gaf dat aanleiding tot hoogst onaangename verhoudingen zoowel ten opzichte van het stadsbestuur als de landsoverheid. Het is dan ook uitgeloopen op een langdurigen strijd tegen dien commissaris, welke tenslotte tengevolge heeft gehad, dat de Spaansche regeering hem, als ongeschikt voor zijn taak, teruggeroepen heeft. Of hij een opvolger gekregen heeft, is mij onbekend. In alle geval is zijn vertrek voor de kolonisten een ware opluchting geweest, evenals dat van den stadhouder Van Moersbergen.

Een groote opbloei van de kolonie is er echter niet op gevolgd. De handel bleef een kwijnend bestaan leiden; de Duinkerkers, zich aan geen nationaliteit storende, berokkenden groot nadeel, waartegenover men weerloos stond; plunderende krijgslieden

veroorzaakten – hoewel het land in den 30-jarigen oorlog neutraal is gebleven – af en toe veel last. Het is te begrijpen, dat verschillende Remonstrantsche families, toen de omstandigheden voor hen, tijdens het stadhouderschap van Frederik Hendrik, weder gunstiger waren geworden, er weinig voor gevoelden langer in Friedrichstadt te blijven, en naar het vaderland terugkeerden; en dat waren juist de flinkste en de meest vermogende. De overblijvenden waren over het geheel geen menschen om zaken flink aan te pakken. De onderneming is dan ook op een mislukking uitgeloopen; in plaats van zich tot een groote handelsstad, eene mededingster van Amsterdam en Hamburg, te ontwikkelen, is Friedrichstadt een onbeteekenend provinciestadje gebleven. Ook Willem van den Hoven, de stichter der kolonie, die gedurende vele jaren zijn groote werkkracht en zijn aanzienlijk vermogen ten dienste van de goede zaak had gebruikt, heeft doodarm en diep in de schuld de stad moeten verlaten.

Hoewel het Hollandsche aandeel in de bevolking na al die tegenslagen hoe langer hoe kleiner geworden is, heeft toch het stadje nog twee eeuwen lang, naar het uiterlijk, het Hollandsch karakter bewaard. Een aanmerkelijke verandering is daarin eerst gekomen door de belegering in 1850, waarbij het voor het grootste gedeelte is verbrand; veel schilderachtige gevels in Hollandschen renaissance-stijl zijn daarbij verloren gegaan; bij den wederopbouw van de stad zijn zij meest door nuchtere, meer moderne gevels vervangen. Toch maken enkele stadsgedeelten ook nu nog een sterk Nederlandschen indruk. Het op Pl. 19 voorgestelde stadsbeeld, ontleend aan het Gedenkboekje bij het 300-jarig bestaan der stad in 1921, is dat van een stille Hollandsche provinciestad, al is het waarschijnlijk niet meer het oorspronkelijke. Het mooiste gebouw, dat dagteekent uit de eerste jaren na de stichting, is de „Oude Munt" *) (hoewel nooit munt in de stad geslagen is) ook wel „de Waag" genoemd, dat een tijdlang heeft gediend voor de godsdienstige bijeenkomsten der mennonieten; een gebouwtje, dat door zijne verhoudingen en de schilderachtige uitvoering tot de fraaiste overblijfselen der Hollandsche renaissance in Noord-Duitschland behoort. Verder vindt men op het Remonstrantsche kerkhof nog enkele grafsteenen met Nederlandsche opschriften, terwijl in verschillende gevels nog oude gevelsteenen zijn aangebracht, jaartallen dragende van de eerste jaren van het bestaan der stad; doch daarmede is de lijst van oudheidkundige monumenten in het stadje ten einde.

*) Zie Pl. 21.

Wat de bevolking zelf aangaat, heeft de stad haar Hollandsch karakter geheel verloren. Reeds een halve eeuw geleden is de laatste nakomeling van de oorspronkelijke Hollandsche bevolking overleden; zij is thans geheel Duitsch.

Op één gebied is de stad bijzonder merkwaardig geweest, n.l. op dat der godsdienstige verdraagzaamheid. De oorspronkelijke bevolking, welke die onverdraagzaamheid aan den lijve heeft gevoeld, heeft dat ondervonden leed niet, zooals vaak geschiedt, op anderen gewroken. In het octrooi betreffende de stichting van de stad was vrije uitoefening van godsdienst bedongen, en men heeft zich daar trouw aan gehouden. Remonstranten, Doopsgezinden, Lutherschen, Katholieken, Kwakers en Joden hebben daar in vrijheid en verdraagzaamheid samen geleefd in een tijd, waarin elders nog niemand er aan dacht, dat zoo iets mogelijk was. Zoo is dat onbeduidende, door Frederik III en door Nederlandsche Remonstranten gestichte, stadje langen tijd geweest een monument op ethisch gebied.

VI. DE NEDERLANDERS EN DE DUITSCHE HANZE

MOCHT IK IN DE VORIGE HOOFDSTUKKEN HET een en ander mededeelen over de diensten, door onze voorvaderen in lang vervlogen tijden aan het stamverwante Noord-Duitschland bewezen, zoo moge ik in dit hoofdstuk eenige mededeelingen doen over de zeer veel grootere rol, door de Nederlanders in de Oostzee, dus te water gespeeld.

De Nederlandsche zeevaart en handel hebben lang in nauwe betrekking gestaan tot die van de Duitsche Hanze. Die betrekkingen zijn ten deele van vrienschappelijken aard geweest; tal van Noord- en Zuid-Nederlandsche steden hebben n.l. reeds vroeg deel uitgemaakt van dit machtige verbond. Voor wat de voornaamste zeevaarders betreft, de Hollandsche steden, is het echter reeds spoedig geweest een strijd om den voorrang, die door beide partijen twee eeuwen lang met groote hardnekkigheid is gevoerd, en niet geëindigd is vóórdat ten slotte de zwakste partij de vlag heeft moeten strijken.

Tot verduidelijking gaat hier een enkel woord omtrent het ontstaan van de Duitsche Hanze vooraf. Zoodra zich in de streken van Noord-Duitschland langs de Oostzee, die vooral door Hendrik de Leeuw voor den Germaanschen stam heroverd waren, de handel begon te ontwikkelen, deed zich de behoefte gevoelen aan vereeniging van de kooplieden, ten einde gemeenschappelijk aan de bezwaren het hoofd te kunnen bieden, en aan een middelpunt, van waar uit die gemeenschappelijke handel zou kunnen worden gedreven. Wat de Oostzee betreft, was het eiland Gothland door zijn ligging daarvoor wel de aangewezen plaats. Reeds in de 12de eeuw waren daar, vooral in de stad Wisby, betrekkelijk vaak Duitschers geweest. Toen de zeevaart zich in de 13de eeuw meer begon te ontwikkelen, nam dat aantal zoo toe, dat velen het

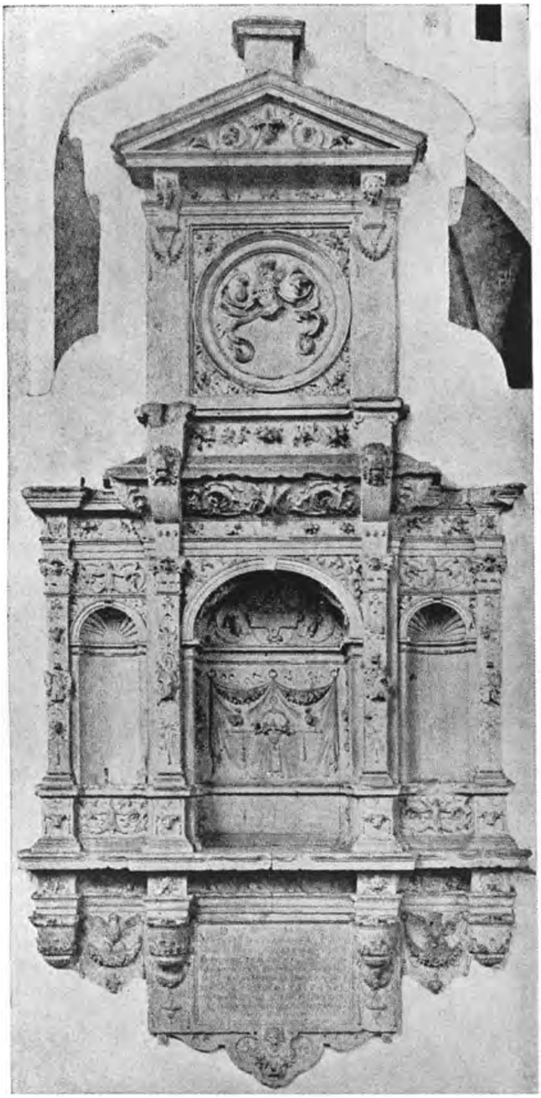

Pl. 24. Epitaaf van Jan van Dendermonde in de Groote Kerk te Breda. (Vermeulen: „Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst).

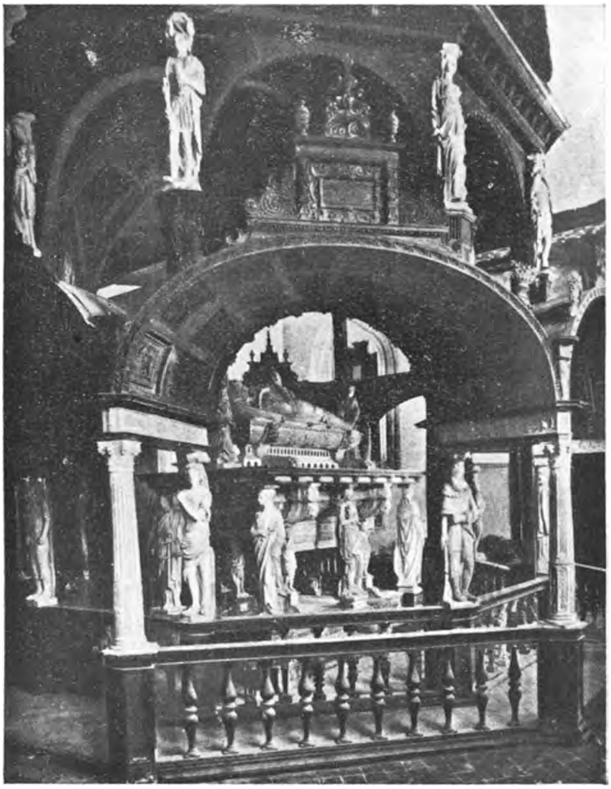

Pl. 25. Grafgedenkteeken voor Frederik I in den Dom te Sleeswijk. (Hedicke: „Cornelis Floris und die Floris-Dekoration").

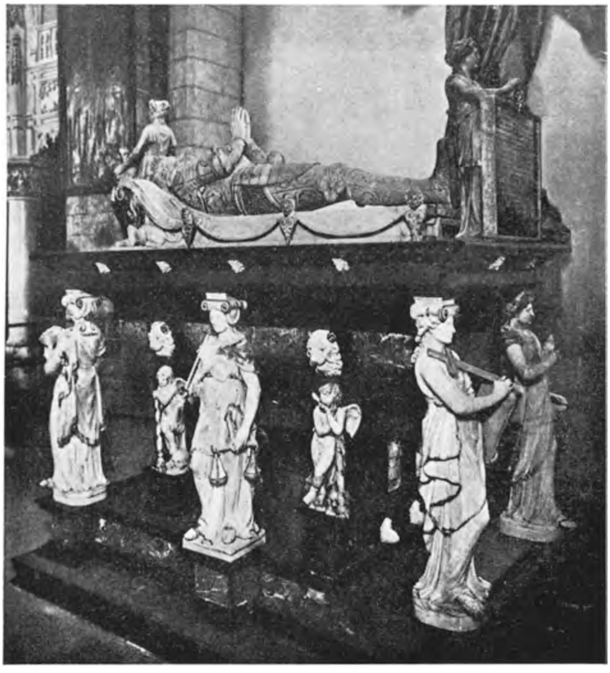

P. 26. Grafgedenkteeken voor Edo Wiemken in de stadskerk te Jever (Oldenburg). (Hedicke: „Cornelis Floris und die Floris-Dekoration").

burgerrecht verkregen; zij behielden echter hun nationaliteit. De Duitsche invloed werd er zoo sterk, dat de stadsraad er was samengesteld uit „Leuten von beiden Zungen"; dat er naast den Gothischen een Duitsche voogd was, en dat de stad zegelde met de lelie als het Duitsche zegel naast het lam met de overwinningsvaan als het gothische embleem.

Hadden de Gothen in vroeger tijd het spoor gevolgd van hunnen voorvader Rurik naar Nowgorod aan het Ilmermeer, waar hij het Russische rijk had gesticht, de Duitschers volgden hen naar die toen aanzienlijke, groote handelsstad en sloten verdragen met de Russische vorsten van Smolensk, Potolsk en Witebsk. Zij stichtten daar een zelfstandige handelmaatschappij, die ook een zekere staatkundige zelfstandigheid bezat. Wisby bleef echter de hoofdzetel van het verbond; de te Nowgorod overblijvende gelden werden n.l. naar Wisby overgebracht en daar bewaard in de Mariakerk in een kist, waarvan de 4 sleutels in handen waren onderscheidenlijk van 4 ouderlingen, één van de Duitschers op Gothland, één van de stad Lubeck, één van Soest en één van Dortmund.

Dat ook reeds in den beginne Nederlanders aan dat handelsverbond hebben deelgenomen blijkt daaruit, dat het Nowgorodsche verdrag van 1229 gesloten werd door burgers als afgevaardigden van de Duitsche Gothlanders, kooplieden uit Lubeck, Soest, Munster en nog enkele Duitsche steden, doch ook door twee uit Groningen. Het aantal deelnemende steden nam nog toe en klom spoedig tot ongeveer 30, alle gelegen tusschen Keulen en Utrecht in het Westen, en Reval in het Oosten. Tezamen vormden zij de „Vereenigde Gothlandvaarders van het Roomsche Rijk". Wel was het geen rijksinstelling en waren zij geheel op eigen kracht aangewezen, doch gaarne dekten zij zich met de vlag van het Rijk, omdat hun invloed tegenover de buitenwereld daardoor grooter was.

Wisby werd onder hun beheer een groote, machtige handelsstad. Ook de Nederlanders waren daar vertegenwoordigd, getuigen de overblijfselen van een eigen kerk, de St. Geertruida-kerk, waarvan Marcellus Emants in zijn „Reis naar Zweden" melding maakt. *) Door de welwillende medewerking van de Zweedsche Vereeniging tot bevordering van het Vreemdelingen-Verkeer is het mij mogen gelukken in het bezit te geraken van een foto van de ruïne dezer kerk.

De Vereenigde Gothlandvaarders steunden elkaar op allerlei wijzen. Teekenachtig is een voorval in 1287. Op de Estlandsche

*) Zie Pl. 20.

kust had een strandroof plaats gehad en naar aanleiding daarvan besloten de verbonden steden eenstemmig, dat alle steden, in welker nabijheid goederen door schipbreuk of strandroof verloren zouden gaan, openlijk het koopen of verkoopen van dergelijke goederen zouden verbieden; dat zij diegenen, die daardoor schade hadden geleden, met raad en daad zouden bijstaan in hunne pogingen om het verlorene terug of vergoed te krijgen. Steden, welke zich niet naar dat voorschrift gedroegen, zouden geldboeten en andere disciplinaire straffen beloopen en bedreigd worden met uitzetting uit het verbond.

De handel bleef niet beperkt tot de Oostzee; de Keulenaars hadden reeds op het einde der 12de eeuw een „Guild Hall" te Londen bezeten, met het recht daar alleen handel te drijven, of anderen tegen betaling van een zeker recht daartoe te machtigen; in 1266 verkregen ook de Hamburgers dat recht hetwelk spoedig daarop zich uitstrekte tot alle, op Engeland varende Duitschers - waaronder ook te verstaan de aangesloten Nederlandsche steden.

Nog belangrijker was de uitbreiding van het handelsverkeer met de Vlaamsche steden, vooral met Brugge, toen een der rijkste en machtigste steden van West-Europa, en als havenstad aan het Zwin een marktplaats voor alle mogelijke natiën van Zuid-Europa, en tevens voor den uitvoer van een, voor dien tijd, buitengewoon ontwikkelde weefnijverheid.

De Hanze, zooals men de vereeniging langzamerhand was gaan noemen, verbond de belangrijkste centra van West en Oost met elkander. De producten van het dicht bevolkte Vlaanderen en de voortbrengselen van Zuid-Europa werden gevoerd naar het nog slechts dun bevolkte en weinig ontwikkelde Oosten, van waar de massa-voortbrengselen, hout, graan, teer, pelswaren en andere, waaraan het Westen behoefte had, in ruil werden verstrekt.

Wel heeft de Hanze in 1494 haar kantoor Nowgorod, wegens ondervonden groote moeilijkheden met den Russischen Czaar, moeten opgeven, maar een onoverkomelijke slag is dit voor haar niet geweest; de Oostelijke steden in Pruisen en de Baltische landen hadden zich zóó ontwikkeld, dat zij de taak van Nowgorod grootendeels hadden overgenomen.

Wisby heeft zich op den duur niet als hoofdzetel van het Verbond kunnen handhaven. De stad Lubeck, begunstigd door hare ligging, beveiligd tegen vijandelijke aanvallen, ontwikkelde zich zóó snel en verkreeg, ook door de belangrijke diensten aan de verbondssteden bewezen, zóó grooten invloed, dat reeds op het einde der 13de eeuw de hoofdzetel daarheen werd verlegd. Met

Lubeck als hoofdleider heeft de Hanze haar grootste tijdperk van macht en van bloei doorleefd.

Hoeveel steden in het geheel bij het Verbond aangesloten zijn geweest is volgens Schäfer, den bekenden geschiedschrijver der Hanze, niet met volstrekte zekerheid te zeggen. Gewoonlijk wordt dat aantal aangenomen ongeveer 70 te zijn geweest. Van de Nederlandsche steden hebben daartoe behoord Arnhem, Nijmegen, Tiel en Zaltbommel aan Rijn en Waal, Roermond, Venlo en 's Hertogenbosch aan de Maas; Kampen, Zwolle, Hasselt, Deventer, Zutfen, Doesburg en Doetinchem in het IJsselgebied; de Geldersche steden Harderwijk en Elburg aan de Zuiderzee; verder Groningen, Stavoren, Hindeloopen, Sneek en Bolsward. De Friesche en Groningsche steden zijn maar tijdelijk aangesloten geweest; bij verschillende aangelegenheden neigden zij tot de Hollandsche en Zeeuwsche, die nooit lid van de Hanze zijn geweest. Kampen is de eenige Nederlandsche stad, die in de Hanze een leidende positie heeft ingenomen.

In de eerste tijden geschiedde het vervoer van goederen uit het Oosten, voor zoover over zee, met kustvaarders niet verder dan tot Lubeck. Vandaar ging het geheel over land, of met kleine vaartuigen langs de Trave en een gegraven kanaal naar de Elbe, tot Hamburg; dan langs de Waddeneilanden naar de Zuiderzee; en verder langs de Hollandsche of Utrechtsche binnenwateren naar de Zuid-Hollandsche en Zeeuwsche stroomen; naar Brugge langs Sluis, door het Zwin. Zoo ook omgekeerd. Geheel over zee waagde men zich niet. Eerst omstreeks het midden der 13de eeuw wordt gewag gemaakt van Westersche zeelieden, die om kaap Schagen en door de Sont in de Oostzee kwamen.

Omtrent die vaart door de Hollandsche binnenwateren heeft Dr. J. G. Nanninga in zijn academisch proefschrift „Het handelsverkeer der Oosterlingen door Holland in de dertiende eeuw" 1921, belangwekkende bijzonderheden medegedeeld.

Toen de z.g. „Ommelandsvaart" door de Hollanders en Friezen, die reeds vroeg als stoute zeelieden bekend stonden, meer gevolgd werd, was dit voor vele Hanzeleden, die zich daardoor voordeelen zagen ontgaan, niet aangenaam. De Lubeckers schijnen er voor gezorgd te hebben, dat die zeevaart buiten om voorloopig geen te groote afmetingen aannam. Er is althans een brief bekend van het jaar 1280, waarin de Overijsselsche steden Kampen en Zwolle, als onderdanen van den aartsbisschop van Utrecht, de Lubeckers bedanken voor hunne bemoeiïngen tot herstelling van het „oude recht", volgens hetwelk de Friezen niet naar Gothland mochten

varen en de Gothlanders niet naar de Noordzee; en waarbij er tevens op aangedrongen werd, dat de Sont voor de Engelschen gesloten zou worden.

Intusschen heeft blijkbaar de concurrentie door de „Ommelandsvaart" vooreerst de Hanzeatische belangen niet in zeer hinderlijke mate geschaad, en wel daarom, dat het overzee-verkeer uitsluitend zich bepaalde tot het betrekkelijk weinig kostbare massavervoer; terwijl voor het vervoer van de kostbare stukgoederen men de voorkeur bleef geven aan het veiliger verkeer over Lubeck–Hamburg.

De verhouding bleef daardoor voorloopig nog vriendschappelijk, al werden ook langzamerhand beschermende maatregelen tegen de Hollandsche concurrenten genomen [1]).

In den strijd van de Hanze tegen Koning Waldemar van Denemarken hebben althans Amsterdam en Brielle de uitnoodiging aangenomen tot deelneming aan een, in 1367 te Keulen gehouden, congres tot onderlingen bijstand, en hebben zij, evenals andere, wel aangesloten Nederlandsche steden, schepen geleverd voor de vloot, die met behulp van den Zweedschen koning Albrecht van Mecklenburg Kopenhagen heeft genomen, Skonen voor de Zweden heroverd en den Deenschen koning tot de vlucht heeft gedwongen. Volgens Wagenaar, Geschiedenis van Amsterdam, heeft reeds vóór dat de vrede van Stralsund in 1370 gesloten werd, Albrecht aan de Hollandsche en Friesche steden, die hem geholpen hadden, vrijheid verleend om in Denemarken en Skonen, zoover hij beide deze landen binnen den tijd van het verbond mocht machtig worden, handel te komen drijven, zoowel te water als te land, zonder dat zij, in geval van schipbreuk, eenig strandrecht schuldig zouden zijn, maar integendeel volle vrijheid zouden hebben om hare gestrande goederen alom te benaderen. De tollen, welke zij van allerlei waren hadden te betalen, werden op een matig bedrag gesteld.

Voorts vergunde de koning aan de stad Amsterdam om op Skonen, inzonderheid te Falsterbö, een loge of kantoor te mogen hebben en daar een voogd aan te stellen, belast met het gerechtelijk bewind. De bewoners van die volksplanting mochten vrij bier tappen (de brouwerij was in de Nederlanden een bedrijf van

1) Een zeer lezenswaardig boekje, waarin de ontwikkeling van den Nederlandschen handel, in concurrentie met dien van de Hanze, op duidelijke en onderhoudende wijze is beschreven, is kort geleden verschenen, n.l. „Die Holländer und die deutsche Hanse" van Friedel Vollbehr; uitgave van „Pfingstblätter des Hansischen Geschichtsvereins. Blatt XXI 1930". Het boekje bevat ook een rijke, zoowel Nederlandsche, als Duitsche literatuuropgave.

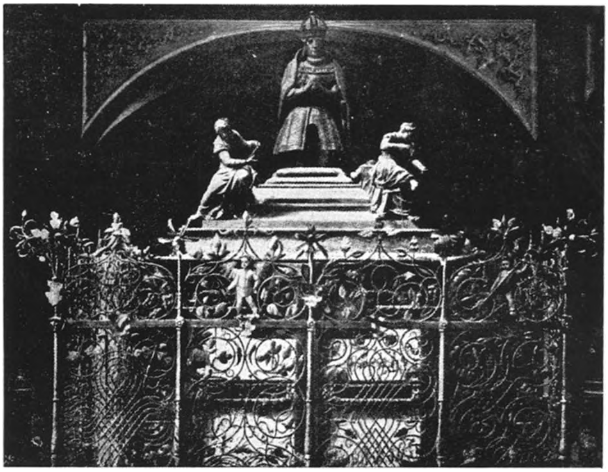

Pl. 27. Grafgedenkteeken voor Keizer Maximiliaan I in de Hofkerk te Innsbruck. (Prof. Ed. Heyck: „Kaiser Maximilian I").

Pl. 28. Marmeren relief van het gedenkteeken voor Keizer Maximiliaan I te Innsbruck. (Prof. Ed. Heyck: „Kaiser Maximilian I").

Pl. 29. Het „Rattenvangershuis" te Hameln. (G. von Below: „Das ältere deutsche Städtewesen und Bürgertum").

beteekenis), laken en lijnwaad uitsnijden en verkoopen of eenig handwerk uitoefenen. Zij mochten vrij visschen in de wateren van Skonen, en daartoe hun eigen vischschuiten gebruiken, mits betalende van elke schuit een mark Skonens. Ook mochten zij onder gelijke belasting zich bedienen van hun eigen wagen en praam. De kooplieden mochten verder hun eigen goederen in de havens des rijks van het eene schip in het andere overladen en binnenslands van de eene markt naar de andere vervoeren zonder daarvoor tol schuldig te zijn. Zij mochten op weg van hun schip naar hun herberg en terug wapenen dragen. Goederen van overledenen werden door den Voogd aanvaard en aan de wettige erfgenamen, hetzij binnens- of buitenlands, uitgeleverd. [1]).

Ook in het begin der 15de eeuw deed Amsterdam mede aan de beteugeling van de Victaliebroeders of Likedelers, een zeerooversgemeenschap op communistischen grondslag, gevestigd in Oost-Friesland, die de zee onveilig maakte en aan den Hanseatischen handel geweldige schade berokkende.

Het zooeven genoemde schiereiland Skanör of Falsterbö, de Z.W.-hoek van Skonen, is van de 13de tot de 16de eeuw van buitengewoon groot belang geweest wegens de haringvisscherij; van daar zijn beteekenis voor de Hollanders, die zich op groote schaal met dit bedrijf bezig hielden. Naast den vischhandel ontwikkelde zich daar ook een groote handel in allerlei andere artikelen; het was de plaats van waar uit Zweden voor een groot deel van zijn buitenlandsche behoeften voorzien werd; een tijdlang heeft het behoord tot de belangrijkste verkeerscentra van Noord-Europa.

De Hanze had hare handelsbetrekkingen nog verder uitgestrekt dan tot de Oostzee, Engeland en de Nederlanden, en was ook een levendigen handel begonnen op Bergen in Noorwegen, vooral in stokvisch. De Engelschen en Franschen wist zij daar vandaan te krijgen. Met de Hollanders heeft zij dat niet klaar kunnen spelen; niettegenstaande allerlei strubbelingen zijn dezen de vaart op Bergen blijven volhouden en met groot succes. De z.g. „Deutsche Brüche" werd door hen altijd druk bezocht. In de „Baltische Archivalia" van Prof. Kernkamp trof ik een aardige teekening

1) Behalve Amsterdam hebben Zierikzee, Den Briel, Dordrecht, 's-Hertogenbosch, Stavoren en Hindeloopen dat recht bezeten. Ook te Gouda en Haarlem hebben Skonenvaardersgilden bestaan.

Heel lang heeft de Skonenhandel voor de Nederlandsche steden echter niet geduurd. Reeds vrij spoedig hadden zij die pleisterplaats niet meer noodig en zijn rechtstreeks op de Oostelijke steden gaan varen. Na 1400 was Skonen door de Nederlanders grootendeels verlaten.

aan van die „coopmansbrugge" of „brücke", waarschijnlijk dagteekenend uit de tweede helft der 16de eeuw, die met een teekening, voorkomende in Dr. Schäfer's werk „Die Deutsche Hanse", een goed beeld geeft van die vroegere Bergensche haven. *)

De Hollandsche handel op Bergen werd voornamelijk gedreven door Amsterdam, waar vele jaren heeft bestaan een „Bergenvaardersgilde", dat er een eigen „Bergenvaardershuis" op na hield, gelegen aan den Amstel, even buiten de toenmalige Regulierspoort. Wagenaar vermeldt in zijn meergenoemd werk o.m. een stedelijken gildebrief van het jaar 1539, behelzende allerlei aardige bijzonderheden omtrent de rechten en verplichtingen van die gildebroeders.

De krachtige ontwikkeling van de Hollandsche en Friesche scheepvaart, die het later de Hanze zoo lastig maakte en haar een doorn in het oog is geworden, is in den beginne door vele Hanzesteden zelf bevorderd. Zij konden voor hun goederenvervoer op de Hollandsche en Friesche schepen meestal goedkooper terecht dan op hare eigen schepen en maakten er daarom veelvuldig gebruik van. Daarbij kwam dat de oostelijke steden, vooral Dantzig, de door Lubeck uitgeoefende voogdij slechts noode verdroegen, en zich hoe langer hoe meer daaraan onttrokken door rechtstreeks handel met het Westen te gaan drijven. Dantzig onderscheidde zich daarbij als groote uitvoerhaven van graan, waaraan het Westen behoefte had. Het gevolg was dat de Nederlanders zich steeds meer op de vrachtvaart gingen toeleggen en daarbij van hunne handelsbetrekkingen gebruik maakten voor de uitvoerproducten hunner zich meer en meer ontwikkelende nijverheid, vooral op het gebied der textielgoederen. Op dit gebied begonnen zij langzamerhand Brugge, de stapelplaats van de Hanze, geduchte mededinging aan te doen. Wel waren de Hollandsche goederen in den beginne van mindere hoedanigheid dan de Vlaamsche, maar ook daarin kwam gaandeweg verbetering. Hoezeer de Hanze zich ook inspande het monopolie in den Bruggeschen lakenhandel te behouden, de Hollandsche industrie, vooral de Leidsche, won steeds meer veld. Ook een in later jaren door de Hanze doorgedreven verordening, waarbij stapeldwang te Brugge voor alle lakens werd voorgeschreven, trof op den duur geen doel. De verbonden steden hielden er zich zelf niet aan; de door de Hollanders voorgestane vrije handel, die het meest hun eigen belangen diende, behaalde ten slotte de overwinning. De omstandigheid, dat de Hollandsche en Vlaamsche gewesten na 1433 onder denzelfden Heer stonden, die daarom niet alleen met

*) Zie Pl. 22 en 23.

de belangen van Brugge, maar ook met die der Hollandsche steden had rekening te houden, kwam hun daarbij in niet geringe mate ten goede.

Een ander artikel, waarmede zij de Hanze concurrentie aandeden, was het zout, dat uit West-Fransche havens door hen naar het Oosten en naar Bergen werd gebracht, terwijl in vroeger tijden de Lüneburgerheide dit uitsluitend leverde.

Het meest werd den Hollanders door de Hanze kwalijk genomen, dat zij steeds meer handel gingen drijven op de gehate, z.g. „Klipphäfen", welke niet bij het Verbond waren aangesloten en vermochten door te dringen in het achterland van sommige steden, om handel te drijven met de bewoners dier streken geheel buiten de Hanze om.

Waren de Hanze-steden in oorlog, zooals in 1426–1435 met Denemarken–Noorwegen, dan streefden de Hollanders er naar neutraal te blijven en te profiteeren van de belemmeringen, die de Hanseatische scheepvaart ondervond. Verzetten zich de Hanzesteden daartegen, door aan de Hollandsche schepen moeilijkheden in den weg te leggen of door hun kapers te doen buitmaken, dan hadden de Hollanders den steun achter de hand van den machtigen hertog van Bourgondië. In 1438 kwam het tot een openlijken oorlog met de Hanze; wel werd in dien oorlog niet veel gevochten, maar het eindresultaat was gunstig voor de Nederlanders; de pogingen van Lubeck en de Wendische steden, om de Sont door de Denen voor de Hollanders te doen sluiten, mislukten geheel. Een groot nadeel in dezen krijg was voor de Hanze, dat de weg naar Brugge en naar de Fransche zouthavens langs de Hollandsche kust liep; hiervan werd dan ook door de Hollanders gebruik gemaakt om een vloot van 23 Pruisische en Lijflandsche schepen buit te maken. Het laatste was echter eigenlijk een onrechtmatige daad; de Pruisische en Lijflandsche steden, hoewel bij de Hanze aangesloten, deden n.l. niet mede aan den oorlog tegen Holland; de inbeslagneming van die schepen is dan ook door de eigen regeering als onrechtmatig erkend, terwijl daarvoor schadevergoeding is betaald.

Dat de Oostelijke steden – zoowel de Lijflandsche als de Pruisische – niet mede deden, was, zooals reeds vroeger gezegd, daaraan toe te schrijven, dat zij de vaart van de Hollanders niet missen konden; dat hare belangen niet samen liepen met die van Lubeck en de Wendische steden, waarbij nog kwam dat de Pruisische steden niet geheel onafhankelijk waren, doch stonden onder den Grootmeester der Duitsche Orde, later ten deele onder den Pool-

schen koning, als landsheeren, wier gezindheid dus ook van invloed was. Dientengevolge werkten zij in vele gevallen niet met Lubeck samen bij tegen de Hollanders genomen maatregelen en soms zelfs openlijk tegen. Zoo ook hier. Voor de Hollanders een niet gering voordeel.

Een ander voordeel voor de Hollanders was, dat de Deensche koningen gaarne hunne mededinging tegenover de Hanze zagen, hen als welkome bondgenooten tegen de machtige Wendische steden beschouwden, en daarvan herhaaldelijk door het schenken van voorrechten deden blijken. Zoo schonk bijv. koning Jan II in 1498 aan de stad Amsterdam vrijen handel op Noorwegen, met name Bergen; uit dankbaarheid waarvoor die stad in 1502 aanbood hem met schepen bij te staan tegen de Zweden, die Stockholm belegerden. Dergelijke voorrechten waren reeds vroeger aan andere Hollandsche steden geschonken.

De verhouding tusschen de Hollandsche en de Wendische steden bleef sedert de eerste helft der 15de eeuw vijandig; ook al was er slechts nu en dan openlijke oorlog tusschen beide partijen, toch werden telkens onder het een of ander voorwendsel, over en weer schepen buitgemaakt; zoo werd in 1510 tijdens den oorlog tusschen Johan II van Denemarken en de tegen hem in opstand gekomen Zweden, die door de Lubeckers ondersteund werden, zelfs een handelsvloot van 100 Nederlandsche schepen, die het waagden met de Denen handel te drijven, uiteengejaagd en gedeeltelijk buitgemaakt.

Bijzonder ernstige verwikkelingen hadden plaats tijdens de regeering van Christiaan II, bijgenaamd den tyran. Deze geschiedenis is vooral voor de Nederlanders van groot belang geweest, omdat zij het keerpunt is geworden in de machtsverhouding tusschen de Hanze en de Hollanders; waren voorheen de Wendische steden de sterkste partij geweest, en hebben zij van de verwikkelingen gebruik willen maken om hunne oppermacht aan de Oostzee voorgoed te vestigen; de zaak is anders verloopen dan zij gewenscht en verwacht hebben; het is het begin geweest van den achteruitgang en het latere verval van den machtigen handels- en stedenbond.

Ik moge de daaraan voorafgaande geschiedenis met een enkel woord in herinnering brengen.

Bij de Unie van Calmar van 1397 was het aan Margaretha, de Semiramis van het Noorden, gelukt koningin van de drie Scandinavische rijken te worden, met de bepaling dat de drie kronen ook op haren opvolger zouden overgaan. Een ordelijke toestand

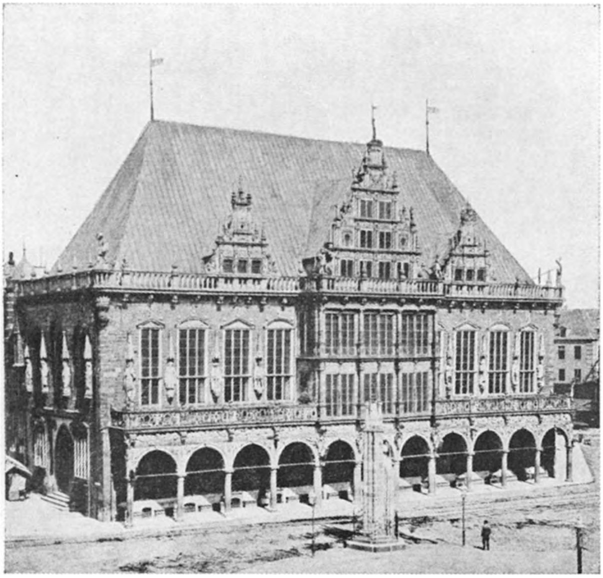

Pl. 30. Raadhuis te Bremen. (G. von Below: „Das ältere deutsche Städtewesen und Bürgertum").

Pl. 31. Raadhuis te Heilbronn. (G. von Below: „Das ältere deutsche Städtewesen und Bürgertum").

Pl. 32. Het gothische raadhuis te Trier, in een heele rij huizen met Vredeman-topgevels. (G. von Below: „Das ältere deutsche Städtewesen und Bürgertum).

Pl. 33. De „Groene Poort" te Dantzig. (Vermeulen: „Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst").

heeft echter na haren dood in 1412 nooit bestaan; een eeuw lang van bijna onafgebroken opstanden en burgeroorlogen is op hare regeering gevolgd, tot in 1513 Christiaan II, gehuwd met een zuster van den lateren keizer Karel V, heer der Nederlanden en koning van Spanje, den troon beklom en als koning van Denemarken en Noorwegen werd gekozen. Na een jaren langen strijd overwon hij de opstandige Zweden en werd in 1520 ook tot koning van Zweden gekroond. Op beestachtige wijze koelde hij, na de inneming van Stockholm, zijn wraak op de Zweedsche aristocratie, die de ziel van den opstand was geweest, de z.g. „Stockholmsche bloedbruiloft".

Hoewel een tijdlang, uit vrees voor de wraak van den bloeddorstigen koning en zijn talrijk Deensch leger, met lamheid geslagen, kwamen de tot wanhoop gebrachte Zweden opnieuw in opstand onder aanvoering van Gustaaf Wasa, een bloedverwant van de beroemde Stures, daarbij gesteund door de Lubeckers. Toen kort daarop ook de Deensche adel in zijn eigen land tegen den koning in opstand kwam, en Frederik van Sleeswijk-Holstein tot koning uitriep, werd het Christiaan te machtig en vluchtte hij naar de Nederlanden, om de hulp van zijn zwager in te roepen. Hoewel die hulp niet daadwerkelijk werd verleend, en de landvoogdes Margaretha van Oostenrijk maatregelen trof tot voorkoming dat hij de Nederlanden als basis voor het heroveren van zijn rijken ging gebruiken, beschouwden toch de Lubeckers de Nederlanders als vijanden en benadeelden hunnen handel op ernstige wijze; de Sont werd voor hunne scheepvaart gesloten en de Nederlandsche kusten werden door Lubecksche oorlogsschepen bekruist. Daartegenover stonden zij vrijwel weerloos, omdat zij geheel door den oorlog van den keizer tegen Frankrijk in beslag waren genomen. Tot overmaat van ramp viel Christiaan, woedend omdat de landvoogdes hem belet had schepen uit te rusten, met een in Oost-Friesland geworven troepenmacht in de Nederlanden, waarbij o.a. Alkmaar deerlijk geplunderd werd, en hij trok eerst terug, nadat hem een groote geldsom, die hij beweerde van den keizer te vorderen te hebben, was uitbetaald en 12 schepen waren geleverd.

In 1531 slaagde hij er in met een vloot uit Medemblik uit te zeilen. Zijn poging om na eene landing in Noorwegen, van daaruit zijn rijken te heroveren, mislukte. Hij werd in het volgend jaar door de Denen gevangen genomen en heeft zijn verder leven in gevangenschap moeten doorbrengen.

De keizer had inmiddels de handen weer vrij gekregen; een

sterke Nederlandsche oorlogsvloot kon uitzeilen om voor de staatsbelangen op te komen; het kwam tot onderhandelingen, zoowel met Frederik als met de Lubeckers, die een voorloopig einde maakten aan de vijandelijkheden. Bij die onderhandelingen verwekte het bij de Lubeckers groote ergenis, dat de Deensche koning, wiens belang het meebracht op den duur den Hollanders niet te veel bezwaren in den weg te leggen, ongenegen was aan de eischen zijner Lubecksche bondgenooten toe te geven, en een verdrag met de Hollanders sloot, dat naar hunnen zin voor dezen veel te voordeelig was. Hierbij trad vooral op den voorgrond een, uit Hamburg afkomstige, democratische, Lubecksche volksleider Jurgen Wollenwever.

Bij de onderhandelingen zijn zin niet krijgende, vatte deze het plan op in Denemarken en Holstein de heerschende machten door Lubeck onderste boven te doen werpen, om aan de stad een overheerschende positie aan de Sont te verzekeren en zoo het overwicht van Lubeck en de gelegenheid het Oostzeeverkeer te regelen voor goed te vestigen.

Oorspronkelijk had men succes, doch toen ook Gustaaf Wasa, beducht voor de al te eerzuchtige plannen der Wendische steden, zich daartegen keerde, liep de zaak geheel mis. Lubeck werd nauw ingesloten en tot het sluiten van vrede gedwongen. Kopenhagen, dat op de hand der Lubeckers was, moest zich aan den Deenschen koning Christiaan III, opvolger van Frederik, overgeven, en Wollenwever boette zijn vermetelheid met den dood op het schavot.

Voor de Nederlanders bracht de uitslag alles wat zij maar hadden kunnen wenschen. Zij behielden alle voorrechten, die hun vroeger waren toegestaan. Voor Lubeck en de Wendische steden was het toppunt hunner macht voorbij; zij hielden zich voortaan meer op den achtergrond. In een oorlog, eenige jaren later, van 1542–1544, door Christiaan III met zijne bondgenooten Frankrijk en Kleef, tegen Karel V gevoerd, waagden zij zelfs geen poging om hun verzwakt overwicht te herstellen; zij waren reeds blijde eenigszins behoorlijk hunne neutraliteit te kunnen dekken.

Met het afnemen van de macht der Hanze en het toenemen van de macht der Hollanders veranderde langzamerhand ook de gezindheid tegen de laatsten; in het begin der 17de eeuw was deze zelfs gunstig geworden. Tijdens den Calmar-oorlog, tusschen Zweden en Denemarken, sloten de Lubeckers in 1613 een verbond met de Republiek om zich tegen de willekeur van den Deenschen

koning Christiaan IV te verzetten; in 1615 trokken Lubeck en eenige andere Hanze-steden met Nederlandsche hulp te velde om Brunswijk te ontzetten, dat door den zwager van den Deenschen koning, zeer tot schade van de belangen der Hanze, belegerd werd. In 1628 weigerden de steden deel te nemen aan een expeditie van de keizerlijke troepen onder Wallenstein tegen de Nederlanden.

Van de Hanze was voor de Nederlanders niet veel meer te vreezen. Denemarken was in de tweede helft der 16de en de eerste helft der 17de eeuw de vijand, waartegen men steeds op zijn hoede moest zijn, zooals later Zweden, toen het Denemarken over het hoofd groeide. Het ging om de Sont, waar men geen zelfden heer en meester aan beide oevers wilde zien, en waar men zich niet aan elke willekeurige tolheffing door den Deenschen koning wenschte te onderwerpen. Het „verdeel en heersch" werd door de jonge, krachtige Republiek voortaan in practijk gebracht, daarbij, zoo eenigszins mogelijk, zorgende, dat „de sleutels van de Sont te Amsterdam lagen!"

Wat er in de volgende jaren om de Sont te doen geweest is komt vanzelf ter sprake in volgende hoofdstukken, bij de bespreking van Nederlandsche betrekkingen tot Zweden en Denemarken.

Uit het voorgaande zal het duidelijk zijn waarom in Dantzig en andere Duitsche steden langs de Oostzee zoo veel meer sporen van Nederlandschen invloed zijn achtergebleven dan in Lubeck. Lubeck is in de Hanze de groote vijand van de Hollanders geweest; als hoofd van de Hanze heeft het de opkomst van den Nederlandschen handel en de Nederlandsche scheepvaart met groote geestkracht bestreden en dien strijd eerst gestaakt toen het gevoelde overvleugeld te zijn en de nutteloosheid van verder verzet inzag. Dantzig en de Oostelijke steden zijn gedurende een groot gedeelte van dien strijd meer vriendschappelijk dan vijandig tegen de Nederlanders gezind geweest. Het is dus licht te verklaren, dat bij de geloofsvervolgingen in de 16de eeuw, Lubeck en de Wendische steden hunne poorten gesloten hielden, terwijl de Noordzee- en de Pruisische steden de vluchtelingen opnamen, en dat in laatstgenoemde de Nederlandsche invloed op economisch en op kunstgebied zich veel sterker heeft doen gelden dan in Lubeck.

Der Hanze is het verder niet zeer voor den wind gegaan; vooral niet in het Westen. Nadat Brugge, door het verzanden van het Zwin, als groote havenstad hare beteekenis verloren had, is de

handel geleidelijk naar Antwerpen overgegaan, en heeft zij ten slotte haar kantoor naar die stad verplaatst [1]).

De woelige toestanden in de Nederlanden waren echter, hoezeer de Hanze hierbij met groote geestkracht te werk ging, niet gunstig. De Spaansche furie deed aan het Verbond geweldige schade; en nog grooter ramp trof haar, toen na de verovering van de stad door de Spanjaarden in 1585, de Republiek de Schelde sloot.

Ook elders is het haar niet medegeloopen. Zoodra in de laatste jaren der 16de eeuw zich de handel op Archangel begon te ontwikkelen heeft ook zij getracht haar aandeel daarin te bemachtigen. Het is haar echter niet mogen gelukken daar staande te blijven [2]). De Engelschen en Nederlanders hebben zich daar kunnen handhaven; de Hanze heeft het moeten opgeven. Haar tijd van macht was voorbij.

Ik wil dit hoofdstuk besluiten met eenige beschouwingen over den Nederlandschen Oostzeehandel aan de hand van daaromtrent bekende cijfers. Een tijd lang is die handel zeker wel de voornaamste bron van inkomsten voor de Republiek geweest, en door dezen vooral heeft zij een tijd aan de spits gestaan van alle zeevarende natiën der wereld.

Hoe belangrijk in de 17de eeuw de Oost- en West-Indië-vaart ook geweest is, toch haalt zij niet in beteekenis bij de Oostzeevaart. Nog in 1666 was $^3/_4$ van het Amsterdamsch beurskapitaal belegd in den Oostzeehandel; van het resteerend $^1/_4$ meer dan de helft in den Noordzeehandel en de visscherij; slechts het overblijvende was in hoofdzaak bij de Oost- en West-Indische compagnieën betrokken.

Reeds in het artikel over de Nederlandsche koloniën in Pruisen deelde ik eenige cijfers mede, waaruit bleek welk zeer belangrijk aandeel de Hollandsche scheepvaart had in de vaart op Koningsbergen en hoe dit voortdurend toenam; Koningsbergen was

1) Het overbrengen van het kantoor van Brugge naar Antwerpen, dat met groote strubbelingen gepaard is gegaan – het heeft ongeveer een halve eeuw geduurd vóór Antwerpen officieel het Hanzekantoor werd – is levendig beschreven door Häpke in „Der deutsche Kaufmann in den Niederlanden" (Pfingstblätter des Hansischen Geschichtvereins. Blatt VII 1911); het boekje bevat ook een fraaie teekening met beschrijving van het „Oosterlingenhuis", dat helaas in 1893 door brand vernield is.

2) Zie in de studie van Mr. J. H. de Stoppelaar „Balthazar de Moucheron", de geschiedenis betreffende de stichting van Archangel, dat eigenlijk een Hollandsche stad is geweest, en de hoogst belangrijke rol daar door Melchior de Moucheron en verschillende Nederlanders op het einde der 16de en in de eerste helft der 17de eeuw gespeeld.

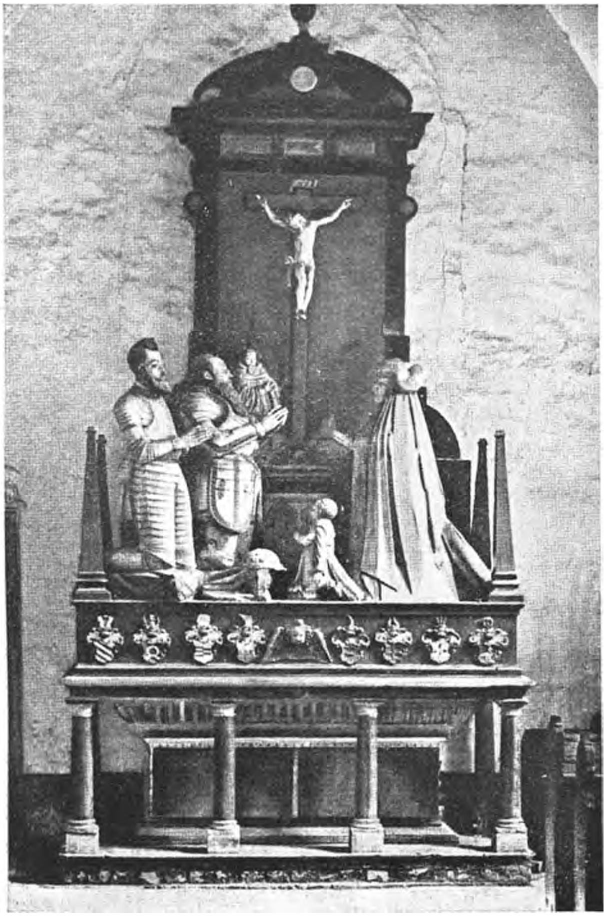

Pl. 34. Gedenkteeken voor de familie Kosz in de Kloosterkerk te Oliva. (Cuny: „Danzigs Kunst und Kultur im 16 und 17 Jahrhundert").

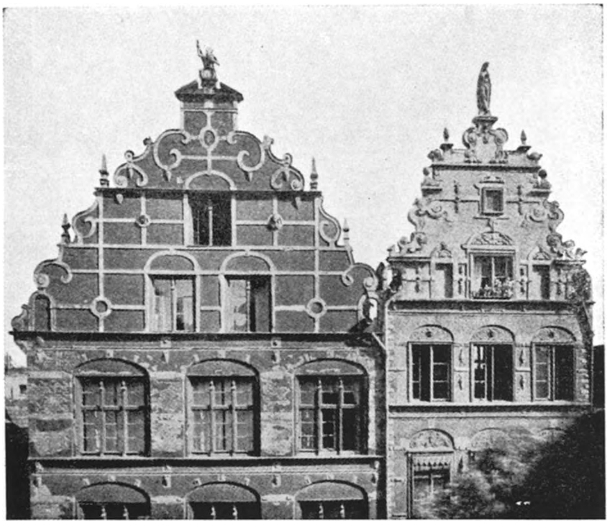

Pl. 35. Nederlandsche renaissance-gevels te Dantzig. (Vermeulen: „Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst”).

Pl. 36. Pastoriën van de St. Catharinakerk te Dantzig. (Vermeulen: „Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst”).

echter lang niet de meest beteekenende Pruisische Oostzeehaven.

In verschillende Nederlandsche en buitenlandsche werken zijn cijfers te vinden betreffende den omvang van dat scheepvaartbedrijf; maar alle berustende op overlevering, en lang niet altijd betrouwbaar.

De eenige juiste gegevens betreffende de Nederlandsche Sontvaart waarover men vroeger beschikte, waren eigenlijk die in het korte tijdperk Juni–November 1645, toen Witte de With met zijn vloot in de Sont lag, en ingevolge opdracht van de Staten nauwkeurig aanteekening heeft gehouden van alle passeerende schepen.

Een schat van betrouwbare gegevens hebben wij echter sedert 1906 te danken aan de Deensche geschiedschrijfster, Mevr. Nina Ellinger Bang, die den reusachtigen arbeid ondernomen heeft al de bewaard gebleven tolregisters van 1497–1660 van de Sont te onderzoeken en te ordenen en daaromtrent tabellen samen te stellen. Die tabellen lichten in omtrent landen, gewesten, steden, waar de schepen thuis behoorden; grootte en inhoud en ladingen; richting van de doorvaart; of zij in ballast, dan wel geladen waren; uit welke haven zij waren uitgezeild. Prof. Kernkamp heeft over die studie, onder den titel „De Nederlanders op de Oostzee", in de „Vragen des Tijds" 1909, uitvoerige mededeelingen gedaan.

Uit den aard der zaak zijn ook die opgaven niet volledig. Een aantal registers zijn verloren gegaan. Terwijl de Sont-tollen reeds omstreeks 1429 door den koning Erik van Pommeren, den opvolger van Margaretha, zijn ingesteld, loopen de eerste opgaven van Mevr. Ellinger Bang over het jaar 1497; verder over 1503, 1528, het tijdvak 1536 tot Maart 1548; dan over dat van 1557 tot het einde (1660), met gapingen voor de jaren, 1559, 1561, 1570 en 1573, 1632 en 1634.

De onderzoekingen hebben aangetoond, dat vele vroegere mededeelingen onjuist waren; zoo o.a. een mededeeling van Velius in de Kroniek van Hoorn, volgens welke vóór 1522 het aantal Oostlandsche schepen grooter zou zijn geweest dan dat der Nederlandsche en dat dit in dat jaar zou zijn omgeslagen. De Sontregisters van 1497, dus van reeds 25 jaar vroeger, toonen n.l. aan, dat van de 795 schepen, die dat jaar door de Sont gevaren zijn, 567 Nederlandsche waren. Van de 228 overige behoorde ongeveer de helft te Dantzig thuis. Anders dan men verwacht zou hebben, bedroeg het aantal Lubecksche schepen slechts 4. In 1503 was het totale aantal schepen aangegroeid tot 1222, waarvan 856 Nederlandsche, van de 366 overige kwamen er 120 uit Dantzig, 95 uit Stralsund en 48 uit Pommeren; uit de havens van

Hamburg, Lubeck, Rostock, Oost-Pruisen en Denemarken slechts weinige.

Het aantal Nederlandsche schepen door Van Meteren vermeld, als in 1601 uitgevaren om graan te halen, n.l. 800 à 900, is waarschijnlijk drie maal te groot opgegeven.

In het tijdperk 1497–1657 is – voor zoover de registers bewaard zijn – aanteekening gehouden van tezamen bijna 404.000 schepen, waarvan 59½ % Nederlandsche; onder Nederlandsche dan ook te rekenen Brabantsche en Vlaamsche; deze waren echter weinig talrijk.

Van 1562–1569 maakten de Nederlandsche schepen gemiddeld 70 % van het totale aantal uit. Toen is er een daling ingetreden, gevolg van het begin van den 80-jarigen oorlog; in 1580 weder een herleving tot een maximum in het tijdperk 1611–1620. Dan volgt een sterke daling van het totale aantal schepen. Uit die daling moet men echter niet afleiden dat de scheepvaart toen zoo sterk verminderd is. Zij is in hoofdzaak daardoor veroorzaakt, dat men in die jaren grooter schepen in de vaart gebracht heeft en de kleine uit de vaart heeft genomen. Terwijl vóór 1550 het aantal groote, middelsoort en kleine schepen ongeveer gelijk was, bedroeg het aantal kleine schepen na 1620 nog maar 1 à 2 % van het totale aantal, tegen ongeveer 52 % groote en ongeveer 47 % van de middelklasse; in het tijdvak 1640–1645 maakten de groote schepen zelfs 90 % van het totale aantal uit[1]).

Vrij zeker werd er dus meer vervoerd dan vroeger, maar met een kleiner aantal schepen. Dit stemt volgens Kernkamp goed overeen met de kroniek van Velius, die er van spreekt dat men de schepen langer ging maken, waardoor zij meer konden laden en sneller zeilden; en ook met het werk van den burgemeester Nicolaas Witsen over den scheepsbouw.

Duidelijk geven de tolregisters aan, hoe de Nederlandsche scheepvaart door de politieke gebeurtenissen beïnvloed werd. Zoo daalde in 1542 het percentage sterk door den oorlog van Karel V met Denemarken en werd het in 1543, tijdens de sluiting van de Sont, zelfs 0. In de jaren 1566, 1567 en 1568 bedroeg het percentage onderscheidenlijk 86, 77,4 en 71,9; (de daling wijst reeds op den onrustiger wordenden toestand); in 1569 valt het plotseling tot 33,9, als gevolg van de groote uitwijking uit de Nederlandsche

1) Onder groote schepen verstond men schepen van meer dan 100 last (1 last = 2 ton van 1000 K.G.); middelsoort schepen tusschen 30 en 100 last; kleine minder dan 30 last. Ook de „groote" schepen waren dus, naar onze hedendaagsche begrippen, voor zeeschepen al zeer klein.

gewesten en het optreden van de Watergeuzen. Helaas ontbreken de registers 1570–1573. De stijging van het percentage in de jaren 1574–1580 tot 48,5, geeft duidelijk aan, dat de toestand toen verbeterde; die stijging heeft aangehouden; in het tijdperk 1581–1590 bedroeg het aandeel van de Nederlandsche scheepvaart reeds weder gemiddeld 53 %, om geleidelijk te klimmen tot 70 % in 1610.

Aardig is het dat die dorre cijfers ook uitwijzen dat zoovele kooplieden en schippers in het begin van den 80-jarigen oorlog naar Londen en Oost-Friesland zijn uitgeweken en hun bedrijf daarheen hebben overgebracht; en eveneens dat velen naar hun vaderland terug zijn gekeerd toen het getij keerde. Zoo ziet men het aantal door de Sont varende Oost-Friesche schepen, dat in het tijdperk 1562–1568 slechts hoogstens 150 bedroeg, plotseling klimmen tot 781 in 1569; in 1574 bedroeg het 807, om in de daarop volgende drie jaren geleidelijk af te nemen tot ongeveer 650. Daarna is het met kleine schommelingen blijven afnemen; in het eerste kwartaal der 17de eeuw bedroeg het gemiddeld per jaar nog 154; in het tweede kwartaal nog slechts 34. De eerste Engelsche oorlog geeft natuurlijk in de registers weder een belangrijke inzinking van het Nederlandsche Sont-verkeer te zien; merkwaardig is dat in die jaren Vlaamsche schepen geregistreerd zijn, die anders niet meer in de Sont-registers voorkwamen; in 1653 zijn er 40, in 1654 31 aangeteekend. Na 1654 verdwijnen zij weder voor goed uit de registers. Blijkbaar zijn dat ten deele Noordnederlandsche schepen geweest, die tijdelijk onder neutrale, Spaansch-Nederlandsche vlag zijn gaan varen, of schepen van Zuid-Nederlanders, die van de gelegenheid gebruik hebben gemaakt wat te verdienen, terwijl zij er in normale tijden geen kans toe hadden. Bekend is hoe men te Brugge in die jaren getracht heeft, in overleg met de Hanze, van de ongelegenheid van de Republiek gebruik te maken, deze stad weder tot een stapelplaats voor den Oostzeehandel van Engeland te maken, waartoe Aitzema, de resident der Hanze te den Haag, schijnt te hebben meegewerkt.

De registers geven ook een aardig inzicht omtrent de beteekenis van een aantal Nederlandsche havens in verschillende tijdperken en omtrent de wijze, waarop het handels- en scheepvaartverkeer in de Republiek geregeld waren.

Zoo ziet men daaruit, hoe Kampen, de meest beteekenende Nederlandsche Hanze-stad, na het uitbreken van den 80-jarigen oorlog, hare beteekenis als handels- en scheepsvaartstad bijna geheel heeft verloren. Voorts hoe Zeeland, dat wel een belangrijke

scheepvaart had, toch slechts een ondergeschikte plaats bekleedde in het Oostzee-verkeer, en zich hoe langer hoe meer op de vaart naar het Westen is gaan inrichten.

Dat Holland het leeuwenaandeel in de Oostzee-vaart heeft gehad is overbekend, maar de Sontregisters geven verrassende resultaten omtrent de verdeeling van de schepen over de Hollandsche havens. Volgens de registers is het aantal van Amsterdam afkomstige schepen gedurende de laatste 3 kwartalen der 16de en de geheele 17de eeuw (tot het jaar 1660, waarover de studie van Mevr. Ellinger Bang loopt) betrekkelijk gering, en wordt het aanzienlijk overtroffen door die afkomstig uit Enkhuizen en Hoorn (ook voor elk dier steden afzonderlijk); wanneer het aantal van Hoorn en Enkhuizen afneemt, komen daar Terschelling en Vlieland voor in de plaats. Wat den eigenlijken handel betreft, geven die cijfers een onjuist beeld; deze is voor wat aangaat de schepen uit Hoorn, Enkhuizen, Medemblik, Vlieland en Terschelling uitgezeild, wel voor verreweg het grootste gedeelte te Amsterdam gevestigd geweest; blijkbaar waren echter, vermoedelijk ten deele om fiscale redenen, de reederijen, die voor Amsterdam voeren, in hoofdzaak in de kleine Zuider- en Noordzeeplaatsen gevestigd.

Dat de ladingen dier Noordhollandsche schepen wel in hoofdzaak uit Amsterdam afkomstig of voor Amsterdam bestemd waren, blijkt ten duidelijkste uit het korte tijdperk Juni–November 1645, toen Witte de With aanteekening van de vaart door de Sont heeft gehouden.

Natuurlijk behelst het vorenstaande slechts enkele grepen uit het rijke, door de Deensche schrijfster verzamelde materiaal. Van hoeveel belang deze gegevens voor de geschiedenis zijn valt echter ook daaruit af te leiden, dat ook Dr. Schäfer, de bekende geschiedschrijver der Hanze, daaraan een studie „Die Sundzollrechnungen als intern. Geschichtsquelle" in de „Intern. Zeitschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik", 1e Jaargang, No. 12 en 13, heeft gewijd.

VII. INVLOED VAN DE NEDERLANDSCHE BOUWKUNST IN DUITSCHLAND

REEDS IN DE VOORAFGAANDE HOOFDSTUKKEN betreffende Nederlandsche nederzettingen of Nederlandschen invloed in Duitschland, heb ik, waar daartoe aanleiding bestond, ook de werken van Nederlandsche kunstenaars ter sprake gebracht. Zoo vermeldde ik eenige kunstwerken in het voormalig hertogdom Pruisen, in Oost-Friesland en het Noordelijk deel van Oldenburg, in het Noordelijk deel der Rijnprovincie en Zuid-Westfalen.

Ik zal nu uitvoeriger op de overblijfselen van Nederlandsche kunst in Duitschland terug komen, mij daarbij bepalende tot de bouw- en beeldhouwkunst. Schilderijen, hoewel ook zeker tot de kunstmonumenten te rekenen, vallen buiten het kader van dit opstel; dit alleen al omdat een eenvoudige opsomming van de schilderijen van Nederlandsche meesters, in de Duitsche musea aanwezig, – om van die in particuliere verzamelingen niet eens te spreken – meer ruimte zou innemen dan de redactie van Neerlandia voor mijne reeks artikelen zou willen en kunnen beschikbaar stellen.

De Nederlandsche kunst, zoowel in het eigen land als in hare uitstralingen naar buiten, is in het laatste deel der middeleeuwen en in de eerste helft der 16de eeuw overwegend van Zuidnederlandschen bodem. Wel ontbreken de kunstenaars onder de Noord-Nederlanders niet, maar de Vlamingen en Brabanders waren toen toch van veel meer beteekenis. Het hoogere welvaartspeil, waarop de Zuidelijke Nederlanden in dat tijdperk stonden, gevoegd bij de, van huis uit grootere begaafdheid der Zuid-Nederlanders op kunstgebied, geven daarvoor een gereede verklaring.

Tegen het einde der 16de eeuw beginnen echter ook de Noord-Nederlanders meer naar voren te komen; terwijl in de 17de eeuw, in verband met de toeneming in macht en rijkdom van de on-

afhankelijke Republiek, en den achteruitgang van de Zuidelijke provinciën in bijna elk opzicht, onder de Spaansche heerschappij, haar invloed, ook op het gebied der kunst, die van haar Zuidelijke zuster heeft overtroffen.

Reeds in de vorige artikelen heb ik hier en daar naast door Nederlanders vervaardigde kunstwerken in Duitschland ook melding gemaakt van werken, door inheemschen vervaardigd, die zóó sterk onder Nederlandschen invloed stonden, dat hun werken zonder bezwaar tot de Nederlandsche kunst gerekend kunnen worden.

Hoe groot die Nederlandsche invloed geweest is kan moeilijk kernachtiger worden uitgedrukt dan in twee aanhalingen, die Vermeulen in zijn meergenoemd werk boven het desbetreffende hoofdstuk heeft geplaatst; n.l. van Louis Réau „L'architecture de la Renaissance" in „Michel, Histoire de l'Art":

„L'histoire de l'architecture de la Renaissance dans l'Europe septentrionale n'est en réalté q'un chapitre de l'expension de l'architecture hollandaise" en van Georg Dehio in „Geschichte der Deutschen Kunst":

„Man kann sagen, dass damals alle baltischen Küsten, die dänisch-schwedischen, eben so sehr wie die deutschen, in der Kunst eine holländische Kolonie waren".

Natuurlijk moet ook hier het woord „Hollandsche" niet in de beperkte beteekenis worden opgevat, maar hieronder verstaan worden „Nederlandsche".

Voor zoover die overblijfselen van Nederlandsche kunst dagteekenen uit de middeleeuwen of de eerste helft der 16de eeuw behooren zij voor verreweg het grootste deel tot de kerkelijke kunst: altaren, koorhekken en oksalen, koorbanken, preekstoelen, sacramentshuizen. Met het doordringen van de hervorming verandert dit. In de door de Hervormden in beslag genomen katholieke kerken was voor kunstwerken als de vorenbedoelde geen plaats meer; nieuwe katholieke kerken werden in Noord-Nederland en Noord-Duitschland niet meer gebouwd, protestantsche kerken voorloopig ook niet, want men gebruikte voor den eeredienst de katholieke kerken, waarop men beslag had gelegd; bestellingen op het gebied der kerkelijke kunst bleven dus vanzelf uit. Daarentegen deed zich nu, bij de sterke ontwikkeling van het burgerlijke openbare leven en de toeneming van de macht en de welvaart der steden, meer dan vroeger de behoefte gevoelen aan raadhuizen, beurs- en marktgebouwen en andere gebouwen van burgerlijke openbaar belang, terwijl ook de rijke kooplieden en industrieelen

Pl. 37. Het „Tuighuis" te Dantzig. (Vermeulen: „Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst").

Pl. 38. Beeld van Pallas-Athene te Kleef, door Quellinus.

Pl. 39. Groote wandschildering in de „Marmeren Zaal" van het Slot te Potsdam, van Jacob Vaillant. (Prof. Ed. Heyck: „Der Grosze Kurfürst").

er meer en meer prijs op stelden hun rijkdom en aanzien ook in den bouw hunner woningen tot uiting te brengen.

Wel bestond dat streven ook reeds vroeger, maar nooit kwam het veld winnen van de z.g. profane bouwkunst ten opzichte van de kerkelijke sterker aan den dag, dan bij de verandering in de kerkelijke gezindheid tijdens de hervorming en in de eerste eeuw daarna.

Op één gebied der Nederlandsche bouwkunst, waarvan in Duitschland nog vele overblijfselen aanwezig zijn, veranderde de toestand niet van beteekenis, n.l. op dat der epitafen en grafmonumenten, zij het ook, dat in deze uit den aard der zaak bij de uitvoering de veranderde wereldbeschouwing der opdrachtgevers en der kunstenaars eveneens tot uiting kwam.

Al de hiervoren bedoelde kerkelijke kunst, voorzoover betrekking hebbende op de inwendige inrichting en versiering der kerken, wordt met de grafmonumenten, schouwen, portalen, torenspitsen enz. gerekend tot de zoogenaamde kleine kunst, ter onderscheiding van de architectuur, die zich bezig heeft gehouden met het stichten van geheele bouwwerken: kerken, paleizen, raadhuizen, woonhuizen en dergelijke.

Omtrent monumenten van Nederlandsche kerkelijke kunst in West-Duitschland, voornamelijk van Brabanders en Vlamingen, heb ik in een vorig artikel reeds het een en ander medegedeeld. Ook op tal van andere plaatsen in Duitschland is die kunst uit het einde der 15de en het begin der 16de eeuw vertegenwoordigd. Zoo vermeldt Prof. C. Horst, hoogleeraar te Marburg, in zijn in 1930 bij Mart. Nijhoff verschenen werk: „Die Architectur der Renaissance in den Niederlanden und ihre Ausstrahlungen. Erste Abteilung", onder meer:

het hoofdaltaar van de Pfarrkirche te Güstrow in Mecklenburg, van de hand van den Brusselaar Jan Borman, van het jaar 1522;

het Maria-altaar in het linkerzijschip van den St. Leonard te Frankfort a/d. Main;

de doopkapel van St. Gereon te Keulen van het jaar 1520, van een Antwerpschen meester;

het oksaal in de kerk St. Maria in het kapitool te Keulen, vervaardigd door een Mechelschen, en het oksaal in den Dom te Hildesheim van een Antwerpschen meester.

Tot de Nederlandsche altaren van dien tijd behoort volgens hem vermoedelijk ook het groote altaar in den Zuidelijken dwarsarm van den Dom te Keulen.

Onder de grafkapelaltaren van lateren tijd, het begin der 17de

eeuw, afgeleid van Nederlandsche voorbeelden, noemt hij ook het „Scharfensteiner-altaar" in den Dom te Mainz van de jaren 1606–1609; het „Bassenheimer altaar" aldaar, van het jaar 1613; het „van Riedensche altaar" van het jaar 1622; een epitaaf tegen den pijler ten Zuiden van het oksaal in den Dom te Hameln; het grafmonument van Lewin von der Schulenburg in den Dom te Maagdenburg.

Al deze gedenkteekenen vertoonen groote overeenkomst met het bekende epitaaf voor Jan van Dendermonde in de Groote Kerk te Breda *), van de hand van Cornelis Floris de Vriendt, den schepper van de vroeger vermelde epitafen in den Dom te Koningsbergen voor den hertog Albrecht en zijne achtereenvolgende gemalinnen Dorothea en Anna Maria (zie het artikel over de Nederlandsche kolonies in het hertogdom Pruisen).

Hedicke heeft in zijn, met prachtige foto's versierd, werk „Cornelis Floris und die Floris-Dekoration" een afzonderlijke studie aan dezen rijk begaafden bouwmeester-beeldhouwer gewijd. Niet alleen heeft hij een uitvoerige beschrijving gegeven van de talrijke werken van de hand van den vruchtbaren kunstenaar zelf, of uit zijne werkplaats te Antwerpen afkomstig, maar ook den grooten invloed toegelicht, die er van zijne geschriften is uitgegaan; hoe zijn beroemde werken „Veelderley veranderinghe van Grotissen en Compartimenten gemaect tot Dienste van alle, die Conste beminnen ende gebruicken", en „Veelderley nieuwe Inventien van antycksche Sepulturen, die men zeer gebruickende is, met noch seer fraije Grotissen ter bequame voor beeldsniders, antycksniders, schilders en alle cunstenaers", en afbeeldingen van door hem uitgevoerde kunstwerken, hun weg over geheel Noordwestelijk Europa hebben gevonden, en daar nog geslachten lang, na zijn dood in 1575, een overheerschenden invloed op de beoefening der bouw- en beeldhouwkunst hebben uitgeoefend.

Nergens elders zijn volgens Hedicke de monumenten uit zijn school zoo sterk vertegenwoordigd als in de stad en de provincie Sleeswijk; dat zal wel hieraan toe te schrijven zijn, dat omstreeks 1600 in die provincie een werkplaats heeft bestaan van vermoedelijk Nederlandsche meesters, die een geheele reeks van grafmonumenten heeft afgeleverd.

Als voorbeelden daarvan beschrijft of vermeldt Hedicke: het grafmonument voor den Deenschen koning Frederik I, in den Dom te Sleeswijk [1]); het monument voor den in 1556 overleden

*) Zie Pl. 24.

1) Het werd vervaardigd in opdracht van koning Christiaan III voor zijn in 1533 overleden vader. Het moet tusschen 1550 en 1560 gemaakt zijn. De opdracht werd

bisschop hertog Frederik, gelegen achter het hoofdaltaar in die kerk; dat voor Anna Brodere uit Eiderstadt, gemalin van Nicolaus Tongen uit Dittmarchen; dat voor Berend Munden, vervaardigd in 1590; voorts in de provincie het grafmonument voor Anna Boyens in Meldorf en verschillende andere; terwijl ook het Maria-altaar te Flensburg en altaren te Halle, Starup en Bestoft, zoomede een aantal koorhekken, kansels, enz. duidelijk als navolgingen van Floris zijn te herkennen.

Naast Cornelis Floris heeft een andere Nederlandsche beeldhouwer-bouwmeester, in vele opzichten zijn voorganger, in dien tijd school gemaakt; n.l. Colyn de Nole, ook wel Colijn van Kamerijk of Colijn van Utrecht genoemd. In een mijner vorige hoofdstukken, bij de bespreking van het Westfaalsche slot Horst, heb ik van hem reeds melding gemaakt. Tot zijn school rekent Hedicke onder meer de koorafsluiting in de Groote Kerk te Emden, het grafmonument in dezelfde kerk voor graaf Enno II van Oost-Friesland, in 1548 voor hem opgericht door zijn weduwe Anna, en het monument voor Edo Wiemken en zijn dochter Maria in de stadskerk te Jever in Oldenburg. (Zie Pl. 26).

Het monument voor Enno II heeft in verloop van tijd zeer geleden; bij de restauratie is waarschijnlijk van het oorspronkelijke heel wat verloren gegaan. Volgens Vermeulens „Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst" zijn ook de zoldering van het slot te Jever en de portalen van het koor der stadskerk, zoomede het vroegere rentmeestershuis aldaar Nederlandsche kunstwerken.

Van de hand van Nederlandsche kunstenaars of met medewerking van dezen ontstaan zijn verder het prachtige grafmonument voor Philips den Grootmoedige, landgraaf van Hessen, in de Martinikerk te Kassel, gemaakt omstreeks 1567 door Elias Godefro uit Emmerik en den Nederlander Adam Beaumont; het epitaaf van der Lühe in den Dom te Wismar en het grafmonument van Borwin II te Güstrow, beide van de hand van den vroeger genoemden Utrechtenaar Philips Brandyn, dagteekenend uit het laatste kwartaal der 16de eeuw, alles door Prof. Horst in zijn vorengenoemd werk beschreven;

het praalgraf voor keizer Maximiliaan I in de hofkerk te Innsbruck *), vervaardigd door Alexander Colins uit Mechelen, die ook een zeer werkzaam aandeel heeft gehad in den bouw van het beroemde Heidelbergsche slot. De zijwanden van dit schitterende

aan Floris verstrekt door bemiddeling van denzelfden Jacob Binck, die voor de Koningsbergsche monumenten als bemiddelaar optrad. (Zie Pl. 25).

*) Zie Pl. 27.

grafmonument bevatten 24 relieftableaux van marmer, buitengewoon rijk behouwen, voorstellende verschillende belangrijke episoden en roemrijke daden uit het leven van den keizer, onder meer zijn huwelijk met Maria van Bourgondië, en de ontvangst van zijn dochter Margaretha. *) Ook deze tableaux zijn op drie na, die door een Italiaanschen beeldhouwer zijn vervaardigd, van Colins afkomstig. **)

Verder nog het grafmonument voor Maurits van Saksen, den grooten tegenstander van keizer Karel V, in den Dom te Freiburg, door Anton van Zerroen uit Antwerpen, van het jaar 1566; de reliefs van het grafmonument voor hertog Cristoph in Schwerin, van de hand van Robert Coppens, een leerling van Cornelis Floris, dagteekenende van het jaar 1595;

het grafmonument voor den broeder van den landgraaf Philips van Hessen in de Stiftskerk te St. Goar, van de hand van den reeds vroeger genoemden Willem Vernukken; het epitaaf voor hertog Julius van Brunswijk te Wolffenbüttel, door Hans Vredeman de Vries.

De reeks is hiermede nog lang niet ten einde. Te Dantzig en omgeving, in Brandenburg en ook elders zijn nog vele Nederlandsche bouwwerken, die tot de kleine kunst gerekend moeten worden. Een aantal daarvan zullen tegelijk met de grootere bouwwerken te Dantzig en in Brandenburg worden vermeld.

De reeds herhaaldelijk genoemde Hans Vredeman de Vries is in de geschiedenis der Nederlandsche bouwkunst een hoogst merkwaardige figuur. Dat merkwaardige is niet alleen gelegen in zijn avontuurlijke loopbaan, maar ook daarin, dat – hoewel hij slechts zeer weinig kunstwerken van beteekenis heeft uitgevoerd, – toch zijn invloed op de Nederlandsche bouwkunst en hare uitstraling naar buiten buitengewoon groot geweest is, en hij de man is geweest, die zelfs meer nog dan Cornelis Floris den stoot heeft gegeven tot het doordringen van den Nederlandschen renaissancestijl in zijn volle consequentie. Is de invloed van Floris voor een groot deel aan zijn geschriften en teekeningen toe te schrijven geweest, nog veel sterker geldt dit voor Vredeman de Vries. Hij is eigenlijk *alleen* architect met de graveernaald en de pen geweest. De invloed uitgeoefend door zijne „Architectura" en ook andere geschriften, bevattende tallooze ontwerpen van gevels voor gebouwen, onderdeelen daarvan en versieringen van allerlei aard,

*) Zie Pl. 28.

**) Colins is ook de schepper van het praalgraf van Ferdinand I en Anna in den Veitsdom te Praag, later uitgebreid met dat van Maximiliaan II.

is daarom zoo groot geweest, omdat zijn ontwerpen, hoewel minder fijn en voornaam dan die van Floris, zich geheel aanpasten aan de behoeften en den volksaard van diegenen, voor wie hij ze bestemd heeft.

In beginsel is hij bij zijne scheppingen trouw gebleven aan den geest der gothiek, die zoo sterk het omhoog strevende en romantische van het oud-germaansche karakter tot uiting brengt; het overheerschen van de verticale lijn en de eigenaardige neiging tot asymmetrie; met verwerking daarbij van tal van motieven en ornamenten, aan de antieken ontleend, deze wijzigend en omwerkend tot de grillige fantastische vormen, die zijn speelsch vernuft hem ingaf. Karakteristiek voor zijn werken zijn de veel voorkomende cartouches, die met hunne uitsnijdingen, krullen en doorvlechtingen geheel den indruk maken van metalen plaatwerk, welke indruk nog wordt versterkt door dat zelfs de boutkoppen tot bevestiging daarin niet ontbreken.

Door zijn langdurig verblijf in Duitschland heeft hij uit den aard der zaak den invloed van dat land ondergaan, hetgeen duidelijk blijkt uit het werk van zijn aldaar werkzame Nederlandsche en Duitsche leerlingen. En eigenaardig is het, dat zijn van huis uit Nederlandsche stijl, naar Duitschland overgeplant, na het ondergaan van dien Duitschen invloed, sterk op de bouwkunst in de Nederlanden heeft terug gewerkt, wat vooral in de Noordoostelijke provinciën merkbaar is [1]).

Te Leeuwarden geboren in 1527, als zoon van een Duitsch militair bij het leger van Schenck van Toutenburg, Stadhouder in Friesland voor Karel V, is hij opgeleid en werkzaam geweest als schilder, afwisselend in zijn geboorteland Friesland en in de Zuidelijke Nederlanden, waar hij met de geschriften van Pieter Coecke van Aalst en Cornelis Floris heeft kennis gemaakt. Antwerpen was zijn meest geliefde verblijfplaats. Aangezien hij de hervormde beginselen was toegedaan, moest hij echter in 1570 voor Alva vluchten. Zoodra die stad aan de zijde van den Prins kwam, keerde hij daar terug en werd daar in 1575 benoemd tot stadsvestingbouwkundige, welk ambt hij vervuld heeft tot in 1585 de stad door Parma werd veroverd. Dan begint zijn zwerftocht door Duitschland, waarbij hij ook in Brunswijk terecht kwam, waar hij het hierboven genoemde epitaaf maakte. In 1592 kwam hij in dienst van de stad Dantzig, waar hij, als in een vorig hoofdstuk medegedeeld, plannen maakte voor de omwalling van de

1) Vermeulen spreekt dan ook herhaaldelijk van den Vlaamsch-Duitschen Vredemanstijl van verschillende gebouwen aldaar.

stad; deze plannen zijn echter niet tot uitvoering gekomen, wijl de Stadsraad de voorkeur gaf aan die van Antonius van Opbergen, en Vredeman daarom uit haren dienst ontsloeg. In verband daarmede is zijn verblijf te Dantzig niet van langen duur geweest, doch is hij vrij spoedig, waarschijnlijk in 1595, naar elders vertrokken; een tijdlang heeft hij te Hamburg verblijf gehouden, waar door hem uitgevoerde schilderwerken niet meer over zijn gebleven, doch door brand vernield; later heeft hij ook te Praag vertoefd, waar hij voor den Keizer een nog bestaande, doch gedeeltelijk verbouwde, kunstgalerij voor diens schilderijenverzameling bouwde. In 1604 vestigde hij zich te 's-Gravenhage: op 77-jarigen leeftijd heeft hij daar pogingen gedaan om tot hoogleeraar te Leiden te worden benoemd. Wijl deze mislukten schijnt hij weder naar Hamburg te zijn vertrokken, waar hij in 1606 is overleden.

Tijdens zijn verblijf in Dantzig heeft hij eenige schilderwerken uitgevoerd, waarvan thans nog slechts over zijn eenige wandschilderingen in de z.g. Roode zaal (de groote raadskamer van het stadhuis te Dantzig) en een schilderij, voorstellende Orpheus, boven de schepenbank in den „Artushof"; de door hem uitgevoerde beschildering van de zoldering van de Raadszaal is vervangen door die van Isaäc van den Block.

Het is dezen veelzijdig begaafden, onvermoeiden kunstenaar wel alles behalve voor den wind gegaan. Noch in zijn eigen vaderland, noch in den vreemde heeft hij de waardeering ondervonden, waarop hij aanspraak mocht maken. Toch is er geen kunstenaar geweest, die zooveel invloed op de ontwikkeling der Nederlandsche bouwkunst in de tweede helft der 16de en het begin der 17de eeuw heeft uitgeoefend als hij; zeer vele Nederlandsche en vele buitenlandsche kunstenaars uit dat tijdvak en de daaropvolgende jaren zijn als zijn leerlingen te beschouwen; en dat vooral in Noord-Duitschland, maar ook veel Zuidelijker zooveel bouwwerken zijn ontstaan, die onmiskenbaar den Nederlandschen invloed verraden, is voor een groot deel aan Vredeman de Vries te danken geweest.

Hoewel veel van die kunstwerken door brand of slooping verloren zijn gegaan, en andere in verloop van tijd zóó gewijzigd zijn, dat van het oorspronkelijke weinig meer is overgebleven, zijn er toch nog zooveel over, dat het opmaken van een volledige verzamelopgave een geweldigen arbeid zou vorderen. Ik zal daarom volstaan met hier en daar een greep te doen, waaruit dan reeds duidelijk zal blijken, hoe uitgebreid het gebied is, waarop de

Nederlandsche renaissancebouwkunst haren invloed heeft doen gelden. Wel zijn dat niet uitsluitend bouwwerken in den Vredemanstijl, maar zijn er, vooral onder die uit een later tijdperk, die nader staan tot de Haarlemsche school van Lieven de Key of tot de, meer naar het klassicisme overhellende, Amsterdamsche school van Hendrik de Keyser, maar ook deze groote bouwmeesters hebben voor hunne vorming veel aan Vredeman de Vries te danken gehad en hetzelfde geldt zeker ook voor den beroemden Straatburgschen bouwmeester Wendel Dietterlin, die een generatie jonger is dan Vredeman de Vries.

Bijzonder sterk is de Vredemanstijl verbreid geweest in Westfalen en het Wesergebied, waar vooral in Hameln en Munster daarvan nog zeer fraaie voorbeelden zijn overgebleven. De bouwmeesters schijnen onbekend te zijn. In eerstgenoemde stad treft men aan het „Rattenvangershuis" *) met zijn uitbundig versierden topgevel en zijn fraaie raamomlijstingen, met de karakteristieke leeuwenkoppen; verder het „Bruiloftshuis" en in de onmiddellijke nabijheid der stad het kasteel „Hämelsche brug"; zij dagteekenen uit het laatst der 16de en het begin der 17de eeuw; in Munster het huis van het Kramersgilde, het Stadswijnhuis en eenige woonhuizen aan de „Principalmarkt", ongeveer in hetzelfde tijdperk ontstaan.

Te Bremen vond ik een voorbeeld van den Nederlandschen renaissancestijl, dat doet denken aan Lieven de Key, met een baksteengevel, zeer levendig aandoend door de in de bogen en neggen der raamopeningen aangebrachte talrijke stukken zandsteen.

Het rijkste monument der Nederlandsche renaissance te Bremen is het prachtige raadhuis **), toegeschreven aan Luder van Bentheim, geboren in de onmiddellijke nabijheid van onze landspalen; dezelfde, die lang te boek heeft gestaan als architect van het helaas in Febr. '29 afgebrande raadhuis te Leiden, tot Gonnet eindelijk ontdekt heeft, dat het een werk is geweest van Lieven de Key, en dat Luder, als steenhouwer en leverancier van de zandsteen, daarbij slechts een ondergeschikte rol heeft gespeeld. Niet onwaarschijnlijk is zijn aandeel in den gevelbouw van het Leidsche raadhuis de aanleiding geweest, dat hem opdracht is gegeven voor het maken van een ontwerp voor de verbouwing van het Bremensche raadhuis. Vermeulen acht het echter lang niet zeker, dat dit ontwerp inderdaad van Luder afkomstig is, maar is van meening, dat in elk geval de Middelburgsche architect Jeronimus van der

*) Zie Pl. 29.
**) Zie Pl. 30.

Elst en andere Nederlanders in den bouw een belangrijk aandeel hebben gehad. Luders werkzaamheid te Bremen heeft zich niet bepaald tot den bouw van dit raadhuis; ook de stadswaag, het in 1591 gebouwde graanpakhuis en de in 1592 verbouwde Stadsapotheek worden namelijk aan hem toegeschreven.

In Hamburg hebben, zooals ik reeds vermeldde, veel Nederlandsche renaissance-gebouwen bestaan, doch deze zijn bij den grooten stadsbrand van 1842 vrijwel alle vernield.

In Lubeck zijn zij, zooals ik reeds in mijn artikel over de Duitsche Hanze mededeelde, slechts schaars vertegenwoordigd geweest. Volgens Dr. Rudolph Struck „Das alte bürgerliche Wohnhaus in Lubeck", bestonden er, tijdens het niet lang geleden verschijnen van zijn werk, nog slechts twee woonhuizen in dien stijl en zijn er nooit veel geweest. Toch bezit ook Lubeck onder de overheidsgebouwen een fraai voorbeeld van dien stijl in den vóórbouw tegen den Noordelijken gevel van het gothische raadhuis, bestaande in een galerij met bovenbouw en drie topgevels, terwijl ook op het gebied der kleine kunst de Nederlandsche bouwmeesters vertegenwoordigd zijn. Zoo vindt men o.a. in de Noordbeuk van de Mariakerk een epitaaf in marmer en albast voor den raadsheer Johann Füchting van de hand van Pieter Adriaanse en zijn neef Arys Claesz uit Delft, beiden leerlingen van de Amsterdamsche school van Hendrik de Keyser.

Men behoeft zich echter niet tot Noord-West- en Noord-Duitschland te beperken om bouwwerken te vinden in den Nederlandschen renaissancestijl. Ook op tal van andere plaatsen in dat groote land treft men ze aan. Een fraai voorbeeld heb ik indertijd afgebeeld gevonden in het „Algemeen Handelsblad" van December 1932, n.l. het „Hexenbürgemeistershaus" in Lemgo, in het voormalige vorstendom Lippe.

Van andere gebouwen vond ik afbeeldingen in het boek „Das ältere deutsche Städtewesen und Bürgertum" door G. von Below, in 1925 verschenen, die duidelijk hunne verwantschap met de Nederlandsche bouwkunst vertoonen. Men zie slechts de hier afgebeelde topgevels van het raadhuis te Heilbronn *) met hunne rijke versieringen met rolwerk, pilasters en pinakels en beelden op den top. Het is of zij uit Brugge of Brussel zijn overgeplant.

Het gothische raadhuis te Trier **) staat in een heele rij van huizen met Vredeman-topgevels; het huis van den bouwmeester van het Rothenburgsche raadhuis, dat ik daarin aantrof, gelijkt, wat zijn

*) Zie Pl. 31.
**) Zie Pl. 32.

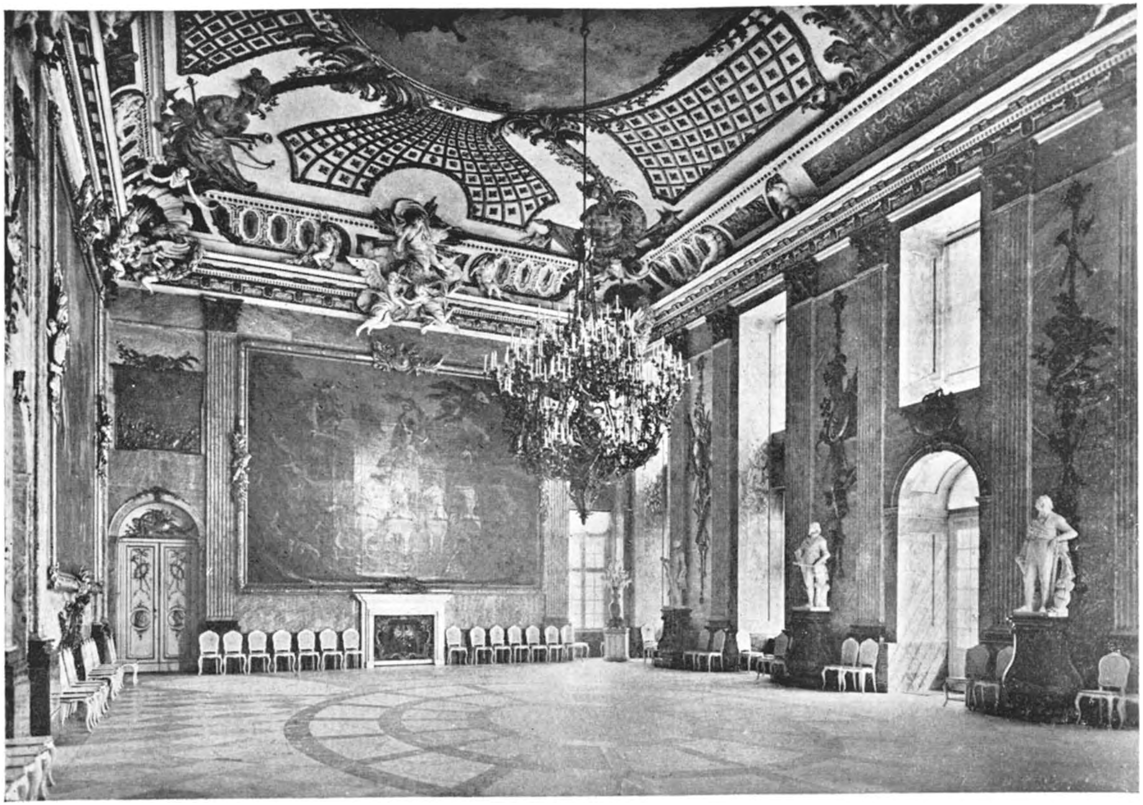

Pl. 40. De „Marmeren Zaal" in het slot te Potsdam. (Prof. Ed. Heyck: „Der Grosze Kurfürst").

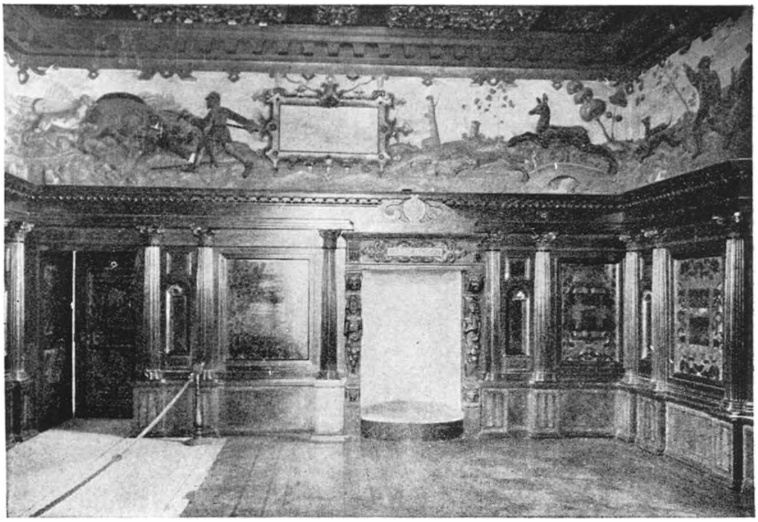

Pl. 41. De „Koningszaal" in het Slot te Kalmar.

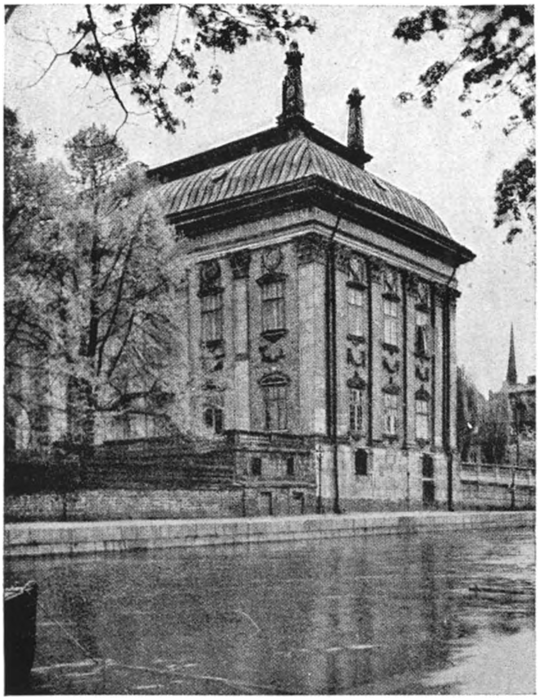

Pl. 42. Riddarhuset (het Adelshuis) te Stockholm.

topgevel betreft, heel veel op verschillende Oud-nederlandsche gevels te Groningen, terwijl de in kariathyden overgaande hermen tegen de vensterdammen, als dragers van de friezen, die de verdiepingen afscheiden, sterk aan Colijn de Nole herinneren. Nog van bouwwerken in veel Zuidelijker gelegen steden geeft von Below afbeeldingen, o.a. van het „Frauenhaus" te Straatsburg, dat sterk Nederlandsch aandoet.

Dit zijn slechts enkele voorbeelden, die met talrijke vermeerderd zouden kunnen worden, want wanneer men in Duitschland reizende, zijn oogen den kost geeft, komt men herhaaldelijk van die gevels tegen. Wel zijn natuurlijk al die gebouwen niet door Noord- of Zuid-Nederlanders gesticht, maar de invloed der Nederlandsche bouwkunst is daarbij toch omiskenbaar.

Van enkele kunstwerken is echter met zekerheid bekend, dat het scheppingen zijn van Nederlandsche kunstenaars. Zoo is bijv. de schilder, beeldhouwer en architect Peter de Witte onder de regeering der Beiersche keurvorsten Wilhelm V en Maximiliaan belast geweest met de hoofdleiding bij den bouw van het keurvorstelijk paleis te München. (Zie Prof. Dr. Heins Ockel „Bayerische Geschichte") en zijn verschillende andere kunstwerken aldaar door hem tot stand gebracht. Een nauwkeurig onderzoek naar de herkomst van vele Duitsche gebouwen zou waarschijnlijk nog heel wat Nederlandsche kunstenaars aan den dag brengen, die daarin de hand hebben gehad.

Nergens in Duitschland is de Nederlandsche kunstinvloed in de 16de en 17de eeuw echter zoo groot geweest als in Dantzig.

In deze groote koopstad, met hare eeuwenlange scheepvaart- en handelsbetrekkingen met de Nederlanden, in welker omgeving, als vroeger medegedeeld, Nederlandsche landbouwers zoo groote dingen hebben tot stand gebracht, is een schare van kunstenaars werkzaam geweest, die de Nederlandsche kunst in het buitenland daar als het ware hoogtij hebben doen vieren.

De Nederlandsche renaissance-bouwkunst werd ingeleid in 1548–'49, met den bouw van het kinderhuis van het St. Elisabeth hospitaal. De bouwmeester, Gabriël van Aken, was wel geen Nederlander, maar afkomstig uit het Rijnland, doch zijn schepping vertoont, volgens Vermeulen, geheel de vormentaal der Zuidnederlandsche renaissance.

Niet lang daarna, in 1563, werd de Amsterdamsche stadsbouwmeester Regnier uitgenoodigd in dienst van de stad te treden. Hij bouwde daar de z.g. „Groene Poort" *), aldus genoemd naar de

*) Zie Pl. 33.

kleur waarin het metselwerk geschilderd werd. Dit gebouw was oorspronkelijk bestemd om als paleis te dienen voor den Poolschen koning, wanneer deze de stad bezocht; het heeft echter nooit voor dit doel dienst gedaan en heeft slechts éénmaal een vorstelijk persoon gehuisvest, n.l. de koningin van Polen, Maria Conzaga, hertogin van Mantua en Nevers, in het jaar 1646; overigens is het meest gebruikt als tuighuis. Vaak wordt het toegeschreven aan den Duitscher Hans Kramer, die als stadsbouwmeester van Dantzig, de chef van Regnier is geweest; vermoedelijk echter tenonrechte, want het ontwerp is van 1564, terwijl Hans Kramer eerst in 1565 te Dantzig kwam. Wel heeft waarschijnlijk Hans Kramer, bij de uitvoering, eenige wijzigingen in het oorspronkelijk ontwerp aangebracht, maar dan is dit volstrekt geen reden om dit gebouw niet tot de Nederlandsche renaissance-gebouwen te rekenen; zulks nog te minder, omdat Hans Kramers stijl sterk onder Nederlandschen invloed stond. Een van zijn meest bekende bouwwerken is het z.g. „Engelsche Huis" te Dantzig.

In zijne beschouwingen over de bouwkunst te Dantzig uit zich Cuny, „Danzigs Kunst und Kultur im 16 und 17 Jahrhundert", geheel in denzelfden geest als die van mijne vroegere aanhalingen van Réau en Dehio. De Nederlandsche invloed op den bouwstijl is, volgens hem, in het laatste deel der 16de en het begin der 17de zoo overwegend geweest, dat de Dantzigsche kunst van dien tijd geheel een Nederlandsch stempel draagt. Gerard Hendrikszoon Vroom en zijn broeder Frederik Hendrikszoon (in Dantzig bekend als Friedrich Fromm), Willem van den Block, Willem Barth, vader en zoon, en Antonius van Opbergen, allen van Nederlandsche afkomst, zijn de vertegenwoordigers geweest van de Dantzigsche hoog-renaissance. Die periode is omstreeks 1560 begonnen en geëindigd met het gereedkomen van het Groote Tuighuis, het levenswerk van Van Opbergen, die kort daarna, in 1611, is overleden.

Hieronder moge ik eenige bijzonderheden omtrent die bouwmeesters en hunne werken mededeelen, in hoofdzaak aan Vermeulen en Cuny ontleend.

De familie Vroom, uit Haarlem, waartoe de door Cuny genoemde broeders behoorden, heeft nog meer kunstenaars dan die twee aan Dantzig geleverd. Gerard Hendrikszoon is als bekwaam bouwmeester van 1578 tot 1585 in dienst van de stad geweest; zijn zoon als beeldhouwer. Tot dezelfde familie behoorde ook de bekende schilder Hendrik Corneliszoon Vroom, die eveneens jaren lang te Dantzig verblijf heeft gehouden. Maar de beroemdste van

hen is de jongere broeder van Gerard, Frederik Hendrikszoon, in 1593 als stadsbouwmeester, beeldhouwer en landmeter der stad overleden en toen door Antonius van Opbergen opgevolgd.

Van de nog bestaande gebouwen, – buiten zijn werk voor de stad – worden aan hem toegeschreven de gevels van de huizen Brotbänkengasse 1 en 11 en de gevel van het huis Langgasse 14. Behalve te Dantzig heeft hij ook te Thorn werkzaamheden verricht, n.l. ontwerpen gemaakt voor de verbetering der vestingwerken.

De familie van den door Cuny genoemden Willem van den Block, afkomstig uit Zuid-Nederland, is ook door talrijke kunstenaars te Dantzig vertegenwoordigd geweest. In 1573 verwierf een lid dier familie, Egidius van den Block, uit Mechelen, het burgerrecht te Dantzig als beeldhouwer. Zijn zoon Willem kwam in 1584 in de stad met een aanbeveling van den Poolschen koning Stephanus Bathory, voor wiens broeder, den Vorst van Zevenburgen, hij te Zevenburgen een epitaaf had vervaardigd. Enkele jaren te voren had hij toen reeds, in opdracht van den hertog Georg Friedrich van Pruisen, het reeds vroeger vermelde grafmonument gemaakt voor de markgravin Elisabeth, in den Dom te Koningsbergen.

Op dat gebied zijn – echter buiten Dantzig – nog verscheidene werken van zijne hand aanwezig als een grafmonument in de „Pfarrkirche" te Koburg en de epitafen van de aartsbisschoppen in den Dom te Mainz;

het gedenkteeken voor de familie Kosz in de Kloosterkerk te Oliva *), en het marmeren epitaaf voor Simon en Inditha Bahr, de schoonouders van den kunstlievenden Dantzigschen burgemeester Speiman, in de St. Mariakerk aldaar.

Verder bouwde hij den gevel van de Hooge Poort te Dantzig (1586–1588) en verschillende woonhuizen, o.a.:

het woonhuis „Roter Speicher", hoek Bader- en Jesuitenstrasse in Thorn; den gevel Brotbänkengasse 24 in Dantzig; den gevel Hundegasse 58 en den gevel Langebrüche 11, beide aldaar; terwijl volgens Cuny nog verschillende gevels, waarvan de bouwmeester niet met zekerheid bekend is, als de huizen Spiringgasse 21 en Heiligegeiststrasse 18 te Elbing en het vroegere „Stadthaus der Abte von Palphin", in de Elisabethkirchengasse 3 te Dantzig, aan hem worden toegeschreven [1]).

1) Voor het thans nog juist zijn van de bovengenoemde huisnummers kan ik uit den aard der zaak niet instaan.

*) Zie Pl. 34.

Van zijn vier zonen waren Isaäc en David beiden schilders van naam; eerstgenoemde maakte het prachtige plafondwerk in de Roode zaal van het Raadhuis, ter vervanging van de beschildering door Hans Vredeman uitgevoerd. Zijn derde zoon, Jacob, die stadstimmerman is geweest, maakte naast andere werken, de sierlijke spits van den raadhuistoren op de Lange Markt; (ook de bekroning van den toren der St. Catharinakerk te Dantzig is door een Jacob van den Block gemaakt, doch niet door denzelfde). Zijn vierde zoon, Abraham, in 1572 te Koningsbergen geboren, kreeg in 1596 het Dantzigsch burgerrecht. Als stadsbeeldhouwer heeft hij, onder leiding van Antonius van Opbergen, een groot gedeelte van het beeldhouwwerk van het Groote Tuighuis vervaardigd. Eerst na den dood van Van Opbergen in 1611, is hij als zelfstandig architect opgetreden. Als zoodanig is hij de bouwmeester geweest van de „Langgasser thor", dateerende van de jaren 1612–1614; en van den nieuwen gevel van den reeds herhaaldelijk vermelden „Artushof" *), dagteekenend van de jaren 1616–1617; oorspronkelijk was dit een gothisch gebouw; de bouwmeester heeft het onderste deel van het gebouw in dien stijl met de spitsbogen behouden en zich bepaald tot het aanbrengen van eene bekleeding met natuurlijke steen, terwijl hij het bovengedeelte geheel nieuw heeft gemaakt in renaissancestijl, die sterk den invloed van Hendrik de Keyser verraadt. Nog is van zijn hand het woonhuis Langgasse 30, van het jaar 1619, terwijl hij waarschijnlijk ook het ontwerp heeft gemaakt voor de Neptunus-fontein, die, eerst na Abrahams dood, door Wilhelm Richter is opgesteld.

Willem Barth, vader en zoon, eigenlijk Willem van der Meer geheeten, waren ook uit Zuid-Nederland herkomstig. De oudere Willem, geboren te Gent, week voor de troebelen in de Nederlanden uit naar Dantzig, waar hij het burggerrecht verkreeg. Zijn zoon Willem van der Meer, de Jongere, verkreeg als Mr. metselaar, steen- en beeldhouwer, in 1585 dat recht. Hij is in hoofdzaak kleinkunstenaar geweest. Van hem zijn afkomstig twee fraaie schoorsteenschouwen, n.l. de groote schouw in de meer genoemde „Roode Zaal" van het Dantzigsche raadhuis en een in de tegenwoordige ontvangkamer. Ook buiten Dantzig heeft hij gewerkt; hij maakte o.a. voor Sigismund, koning van Zweden en Polen, een grafmonument voor diens in 1592 overleden vader Johan III, en heeft vermoedelijk ook de schouw gemaakt in het woonhuis Heilige Geistgasse 18 te Elbing, die thans is opgesteld in het huis van een Koblentschen kunstminnaar. Onder de leiding van

*) Zie Pl. 5.

Antonius van Opbergen heeft hij gewerkt aan de gevels van de „Peinkammer" en het „Groote Tuighuis" te Dantzig. Hij had, kort na zijn verkrijging van het burgerrecht, gehoopt de opdracht te krijgen voor de verbouwing van de Hooge poort. Toen deze opdracht echter niet aan hem, maar aan Willem van den Block werd gegeven, voelde hij zich daardoor zeer verongelijkt; en, om zich op zijn mededinger te wreken, heeft hij het dezen geducht onaangenaam gemaakt.

Willem van den Block is lang niet de eenige geweest, die van den nijd zijner kunstbroeders te lijden heeft gehad. Ook Paul van den Dorne, een Antwerpenaar, die in 1571 het burgerrecht kreeg als meester-metselaar, en die o.a. den „Ankerschmiede-turm" te Dantzig gebouwd heeft, heeft men het zoo lastig gemaakt, dat hij herhaaldelijk de bescherming van den Raad heeft moeten inroepen. Intusschen is het zijne familie blijkbaar wel naar den vleeze gegaan; want zij heeft later behoord tot de aanzienlijkste familiën van de stad.

De beroemdste van de schare van Dantzigsche bouwmeesters van Nederlandsche afkomst is geweest Antonius van Opbergen. Ook hij heeft verschillende kunstbroeders-familieleden te Dantzig gehad. In 1574 woonde tenminste aldaar een Mr. metselaar Hieronymus van Opbergen, afkomstig uit Antwerpen, terwijl ook genoemd wordt een Rombout van Opbergen; waarschijnlijk behoorde de bouwmeester, Hercules van Obernberg, (men verbasterde in dien tijd vaak de namen van vreemdelingen), die bekend is wegens den bouw van het slot te Hadersleben, in dienst van Frederik II van Denemarken, en ook een deel van de vestingwerken van Küstrin gebouwd heeft, tot de familie.

Antonius van Opbergen, die eerst gewoond heeft in Mechelen, was na het verrichten van studiereizen, om zich in de bouwkunst en den vestingbouw te bekwamen, in 1574 in Denemarken gekomen, heeft daar zijn naam beroemd gemaakt door zijn werkzaamheden aan het Slot Kronborg bij Helsingör en kwam in 1586 te Dantzig.

Met het oog op zijn bekende bekwaamheid als vestingbouwkundige, legde de Raad reeds spoedig beslag op hem voor het moderniseeren van het „Huis Weichselmünde", dat den toegang tot de rivier verdedigde. Op datzelfde gebied werd hij later door den Raad belast met het maken van plannen voor de nieuwe omwalling van Dantzig, tegelijk met Hans Vredeman de Vries; waarbij aan zijn ontwerpen, zooals reeds vroeger medegedeeld, de voorkeur werd gegeven, en die dan ook in hoofdzaak onder zijne leiding zijn uitgevoerd.

Bij de gevaarlijke positie waarin de stad Dantzig in de laatste jaren der 16de en de eerste der 17de eeuw verkeerde, bij de voortdurende strubbelingen tusschen koning Sigismund van Zweden en Polen en zijn broeder Hertog Karel, regent in Zweden, lag het voor de hand, dat de Raad er in de eerste plaats op bedacht was de veiligheid der stad te verzekeren.

Antonius van Opbergen heeft ook den stadsraad van Thorn advies gegeven, toen men een vesting van de stad wilde maken; zijn succes is daar evenwel niet groot geweest; hij heeft zelfs het begin van de uitvoering zijner plannen niet mogen beleven; niet omdat deze niet goed waren, maar omdat de stad ze te duur vond en er het geld niet voor over had. Eindelijk is hij nog in Keur-Brandenburgsche dienst geweest voor werkzaamheden aan de vestingwerken van Küstrin, waaraan zoovele Nederlanders van naam gewerkt hebben.

Maar meer dan door zijn werk als vestingbouwkundige heeft hij naam gemaakt door zijn prachtige scheppingen op het gebied der burgerlijke bouwkunst.

Uit zijn eersten tijd te Dantzig zijn afkomstig de fraaie bekroning van den „Stockturm" van 1587 en het sierlijke „Altstädtische Rathaus" [1]), dagteekenend van de jaren 1587–1589.

Na zijne aanstelling in 1593 tot stadsbouwmeester, als opvolger van Frederik Hendrikszoon Vroom, heeft hij, naast zijn andere werkzaamheden, de leiding gehad van de artistieke afmaking van het groote raadhuis. Ook het sierlijke gebouwtje de „Peinkammer", de „St. Mariaschule" en het „Haus der Naturforschenden Gesellschaft" te Dantzig, het laatste oorspronkelijke gebouwd als koopmanshuis, zijn van zijne hand. De topgevels aan die gebouwen vertoonen sterk het Nederlandsche karakter.

Typisch Nederlandsch zijn ook de door hem gebouwde pastorieën van de St. Catharinakerk te Dantzig *) en het huis Pfefferstadt 47, welk laatste aan den stijl van Hendrik de Keyser doet denken.

In Thorn verbouwde hij nog in de jaren 1602 en 1603, in samenwerking met Antonius Möller, het oude raadhuis.

Maar zijn levenswerk is geweest de bouw van het Groote Tuighuis **), een der schoonste bouwwerken der Nederlandsche renaissance, waarvan de gevels aan de Jopengasse en aan de Kohlmarkt, alles wat hij verder te Dantzig gemaakt heeft, in de schaduw stellen.

1) Dit baksteenen gebouw heeft wel in 1881 een ingrijpende restauratie ondergaan, maar toch zijn Nederlandsch karakter ten volle behouden.

*) Zie Pl. 36.

**) Zie Pl. 37

Nog zijn in Dantzig verschillende bouwmeesters werkzaam geweest, die wel niet van Nederlandsche afkomst waren, doch die toch zoo sterk onder Nederlandschen invloed hebben gestaan, dat hun werken eigenlijk tot de Nederlandsche kunst behooren. Hiervóór noemde ik in dien zin reeds Hans Kramer. Daartoe zijn verder te rekenen Hans Voigt, leerling van Abraham van den Block; hij bouwde het „Steffensche Haus", Langemarkt 7, voor den burgemeester Speiman; Hermann Knust, geheel gevormd in de school van Hendrik de Keyser, die de „Legethor" te Dantzig heeft gebouwd; Wilhelm Richter uit Bielefeld, eerst gezel van Abraham van den Block, later met zijn weduwe getrouwd, en last not least Andreas Schlüter, vader en zoon.

Van Schlüter den Oudere zijn o.a. afkomstig de gevels Brotbänkengasse 28 en 29 *) en het beroemde „Schlüterhaus", Jopengasse 1. Uit de afbeelding in het werk van Vermeulen, van het laatstgenoemde huis met zijne buren, blijkt wel heel duidelijk hoeveel huizen te Danzig naar den Nederlandschen bouwtrant zijn gemaakt; de geheele rij behoort als het ware thuis in een Nederlandsche stad. Ook de afbeelding van de „Frauengasse", in hetzelfde werk, maakt den indruk van een straat in Amsterdam.

Wat Schlüter betreft, die uit Hamburg afkomstig heet te zijn, is het lang niet onwaarschijnlijk, dat zijn ouders uit de Nederlanden afkomstig waren. Cuny althans acht, op grond van het door en door Nederlandsch karakter van zijn werk, die kans groot.

Andreas Schlüter de Jongere bouwde eerst in een stijl, sterk onder den invloed van den Nederlandsch-Vlaamschen renaissancestijl; uit dien tijd zijn afkomstig het huis Langemarkt 20 en het portaal Hundegasse 25; later, onder den invloed van de Amsterdammer Philips Vingboons en Jacob van Campen ging hij over naar de klassieke richting en bouwde in dien stijl de „Koninklijke Kapel". Na zijne indiensttreding bij koning Frederik I van Pruisen, het glorietijdperk van zijn loopbaan, is hij een eigen stijl gaan volgen, die niet meer tot de Nederlandsche kunst gerekend kan worden.

Hierboven zijn van de Nederlandsche kunstenaars, die te Dantzig verblijf hebben gehouden, slechts de grootsten genoemd. Buiten dezen zijn er echter in de Dantzigsche burgerboeken nog heel wat meer beeld- en steenhouwers uit Noord- en Zuid-Nederland ingeschreven; Cuny noemt de namen van velen hunner, terwijl ook Kernkamp in zijn „Baltische Archivaliën" melding maakt van een aantal schilders, graveurs en andere kunstenaars,

*) Zie Pl. 35.

die volgens zijne nasporingen in de Dantzigsche archieven, aldaar hun bedrijf hebben uitgeoefend. Aangezien de meesten hunner echter geen kunstenaars van groote beteekenis zijn geweest, acht ik het niet noodig hun namen in dit artikel op te nemen.

Van de talrijke Nederlandsche water- en vestingbouwkundigen, die verder in Dantzig werkzaam zijn geweest, heb ik in het artikel over de Nederlandsche koloniën in West-Pruisen reeds melding gemaakt.

Een ander centrum van Nederlandsche kunst, maar in een iets later tijdperk dan te Dantzig, is, zooals reeds in een vorig hoofdstuk aangestipt, de provincie Brandenburg geweest, en op kleinere schaal ook het onder denzelfden keurvorst staande land van Kleef.

In het laatste zijn de overblijfselen van Nederlandsche kunst wel niet talrijk, maar toch belangwekkend, omdat zij betrekking hebben op Johan Maurits van Nassau, die bij verschillende gelegenheden ons Vaderland zulke onschatbare diensten bewezen heeft.

Het vroegere Prinsenhof, door Pieter Post gebouwd, gelegen nabij den Friedenberg, in de richting van Xanten, en later dienstdoende als hotel, heb ik al eerder vermeld.

Van het fraaie park, met prachtige fonteinen enz., volgens aanwijzingen van den Amsterdamschen bouwmeester Jacob van Campen aangelegd, tot versiering van de keurvorstelijke residentie, is in zijn oorspronkelijken staat weinig meer overgebleven; bij den inval der Franschen in 1794, is bijna alles vernield. Een marmeren beeld van Pallas Athene *), tegenwoordig staande in het plantsoen bij het „Park-Hotel", is daarbij echter in hoofdzaak gespaard gebleven, al heeft het ook helm en speer en den rechterarm er bij ingeschoten, die gerestaureerd zijn. Dit beeld, indertijd door Vondel bezongen, is vooral merkwaardig om de daaraan verbonden geschiedenis. Het is n.l. een geschenk van de stad Amsterdam aan Johan Maurits geweest en in de jaren 1659–1660 door Artus Quellinus Sr. vervaardigd. Volgens Galland „Der Grosze Kurfürst und Moritz von Nassau 1893" bevatten de rekening-boeken der stad Amsterdam een aanteekening nopens het ter zake aan Quellinus uitbetaald bedrag van achttienhonderd gulden en ook een resolutie van den Amsterdamschen schatmeester van 23 October 1659, waarbij aan den beeldhouwer opdracht werd verstrekt tot het maken van een Pallasbeeld, acht voeten hoog, op een voetstuk met vier dolphijnen, volgens model

*) Zie Pl. 38.

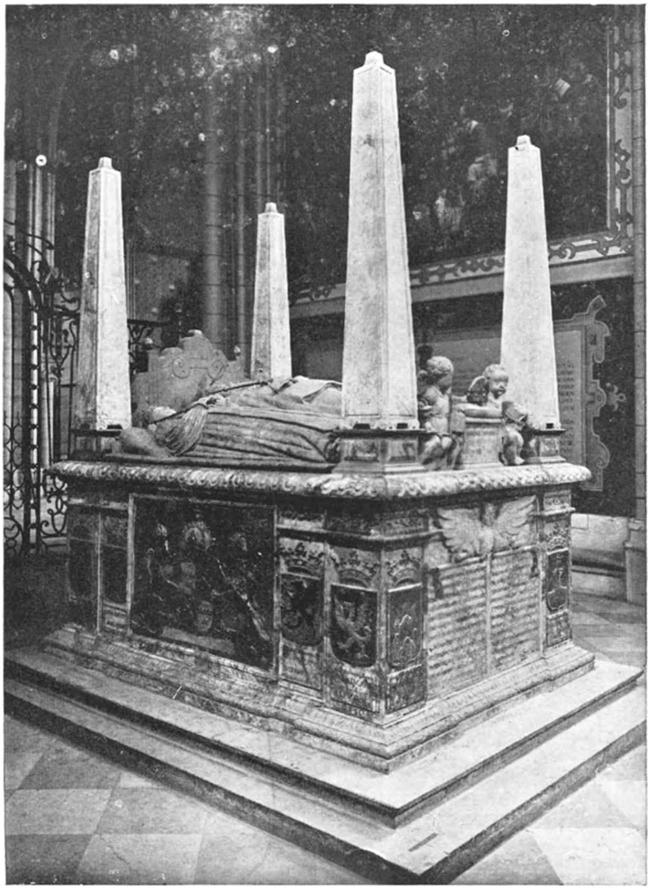

Pl. 43. Grafmonument voor Gustaaf Wasa in den Dom te Upsala.

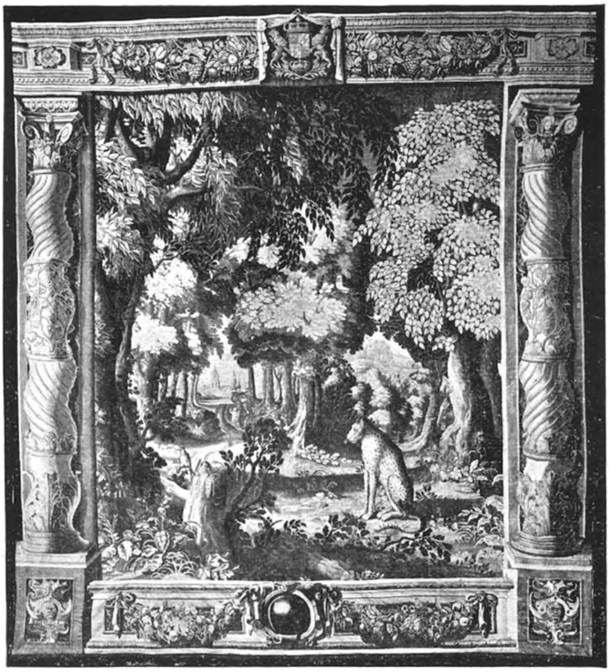

Pl. 45. Wandtapijt, vervaardigd bij Van der Gucht te Delft.

Pl. 46. Wandtapijt, vervaardigd bij Van der Gucht te Delft.

aan Heeren Burgemeesters vertoond, om ingevolge hunne order, aan Prins Maurits tot een fontein te Cleve vereerd te worden. Voorts is te Bergenthal nog aanwezig de ijzeren tombe voor den graaf, misschien volgens ontwerp van Jacob van Campen gemaakt. Hij is daar echter niet begraven; volgens de legende is zijn lijk wel oorspronkelijk daar bijgezet, maar is het spoedig daarna naar Siegen overgebracht[1]). Ook dit monument hebben de Fransche republiekeinen eerst willen vernielen, doch de Fransche overheid heeft dat belet en in 1811 bij de tombe een grafsteen doen plaatsen om de nagedachtenis van den Kleefschen Stadhouder te eeren. Aan een der bijgebouwen van het bekende Hotel Maywald te Kleef treft men aan een metalen gedenkplaat, voorstellende het wapen van den graaf, waaronder een hoogdravend Latijnsch gedicht, waarin hij wordt gehuldigd.

In de provincie Brandenburg zijn meer Nederlandsche kunstmonumenten overgebleven. Om bij Johan Maurits te blijven, voor wien, als reeds vroeger medegedeeld, Cornelis Rijckwaert het orde-slot Sonnenberg, als residentie van den graaf in zijne hoedanigheid van „Herrenmeister" der Johanniter-orde in de Provincie Brandenburg verbouwde, treffen wij in de eerste plaats aan in de sacristie der slotkerk een door Bartholomeus Eggers vervaardigd borstbeeld van den graaf; verder hangt in de groote zaal van het slot, boven de schouw, een levensgroot portret van hem, ten voeten uit, geschilderd door Peter Nason, die als hofschilder ook verschillende leden der keurvorstelijke familie heeft gekonterfeit. Hoewel aan het kasteel in verloop van tijd veel is veranderd, is die groote zaal nog in hoofdzaak in haren oorspronkelijken toestand gebleven. Galland heeft een aantal aardige bijzonderheden omtrent den bouw van het slot, aan de hand van de brieven en rekeningen, in de archieven bewaard gebleven, daaromtrent medegedeeld: o.a. een memoriaal van 25 aan den graaf gestelde vraagpunten tijdens diens verblijf te Kleef; vragen van den bouwleider van allerlei aard, zoowel op technisch als op ander gebied, omtrent de bedoeling van den graaf, en hoe hij daar mede aan moest; bijv. over de betaling van de reiskosten van een paar nieuw aangenomen Hollandsche timmerlieden; hoe gehandeld moest worden met de dokters- en apothekershulp als de Hollanders ziek mochten worden; alles uitvoerig door den graaf beantwoord. Of Rijckwaert ook de ontwerper van de verbouwing

1) Bij een bezoek aan het stadje Siegen deelde men mij mede, dat hij daar in het z.g. „Untere Schloss" begraven ligt. Tot mijn leedwezen heb ik, wijl men bezig was met het verbouwen van het kasteel, het niet van binnen kunnen bezichtigen.

van het kasteel geweest is wordt door sommigen betwijfeld; er wordt wel beweerd, dat het plan hem door den Stadhouder zou zijn verschaft. Als het laatste inderdaad waar is, zal het ontwerp wel opgemaakt zijn door Pieter Post, die overal – ook in Brazilië – zijn trouwe raadsman op bouwkundig gebied is geweest.

Dat Rijckwaert ook het hoofdgebouw van het slot Schwedt bouwde en werkzaam is geweest bij de vestingwerken van Küstrin, heb ik al vroeger vermeld. Buitendien heeft hij gewerkt te Zerbst in Noord-Beieren aan den bouw van het slot, te Rügenwalde aan de verbetering van de haven, terwijl hij in Anhalt het slot „Oranienbaum" gebouwd heeft, dat, naar ik meen, verbrand is.

„Oranienbaum" vormde met „Oranienburg" in Brandenburg en „Oranienstein" in Diez, het klaverblad van lustsloten, gesticht door de dochters van Frederik Hendrik; Henriette Catharina, gemalin van den Vorst van Anhalt stichtte „Oranienbaum", Louise Henriette, gemalin van den Grooten Keurvorst „Oranienburg", Albertine Agnes, gemalin van den Frieschen Stadhouder Willem Frederik „Oranienstein". Wie nog eens een bedevaart doet naar het stamland van ons Vorstenhuis, verzuime vooral niet dit laatste slot met zijn talrijke herinneringen aan de Oranjes en zijn overigens ook zeer belangwekkend museum te bezoeken. Hoewel door een Oranje-vorstin gesticht, mag het echter niet worden gerekend onder de Nederlandsche kunstwerken; het is n.l. gebouwd door den bekenden Franschen architect Daniel Marot, die onder meer het Koninklijk Paleis het Loo en het gebouw in het Lange Voorhout in den Haag gebouwd heeft, waarin thans de Koninklijke Bibliotheek gehuisvest is.

In een vorig artikel heb ik ook den naam genoemd van den Nederlandschen architect Michael Matthias Smids, een Bredanaar van geboorte, die o.a. naam gemaakt heeft als bouwmeester van den keurvorstelijken stal in de „Breitestrasse" te Berlijn, de bekroning van den toren der Mariakerk en verschillende particuliere huizen aldaar. Zijn hoofdwerk is geweest de gedeeltelijke verbouwing van het slot te Berlijn, in samenwerking met zijn leerling Arnold Nering. De tijdens de regeering van Frederik III, later als Frederik I, koning van Pruisen – dus in later tijd – aangebrachte, rijke in- en uitwendige versieringen en belangrijke verbouwingen en uitbreidingen van dat slot zijn echter van de hand van den beroemden Berlijnschen bouwmeester-beeldhouwer Andreas Schlüter, den Jongere.

De voornaamste zaal in dat slot, bestemd voor groote plechtigheden, was oorspronkelijk de z.g. „albasten zaal", die in veel

opzichten groote overeenkomst vertoonde met het Koninklijk Paleis, vroeger Raadhuis, te Amsterdam; dat is niet te verwonderen, want de beeldhouwer Simon Bosboom, een van de voornaamste medewerkers aan het Amsterdamsche raadhuis, heeft ook gewerkt aan het Berlijnsche slot.

De „albasten zaal" is in 1728 als middelpunt van de ceremoniën verdrongen door de z.g. „witte zaal", en heeft nadien voor niet veel meer dienst gedaan dan meubelmagazijn. Oorspronkelijk waren daarin opgesteld de standbeelden der 11 keurvorsten van Brandenburg: Frederik I, Frederik II, Albrecht Achilles, Johan Cicero, Joachim I, Joachim II, Johan George, Joachim Frederik, Sigismund, George Wilhelm, en Frederik Wilhelm, waaraan later nog toegevoegd werd dat voor Frederik III, den lateren koning Frederik I van Pruisen; al die beelden zijn van de hand van Barth. Eggers, die ook het monument in de St. Jacobskerk te 's-Gravenhage, voor den Admiraal Wassenaar van Obdam heeft vervaardigd; zij staan thans in de „witte zaal", in nissen in de dammen tusschen de vensteropeningen. De „witte zaal" bevat nog meer werken van Eggers, n.l. de standbeelden van Julius Cesar, Constantijn den Groote, Karel den Groote en Keizer Rudolph, terwijl ook 6 gipsen relieftableaux, eveneens oorspronkelijk bestemd voor de albasten zaal, vrij zeker van hem afkomstig zijn. Die „keurvorsten- en keizerbeelden" met de allegorische reliefs, hebben tezamen één geheel uitgemaakt, strekkende tot verheerlijking van den Grooten Keurvorst. Gurlitt, die deze meening heeft bestreden, heeft de reliefs, in plaats van aan Eggers, toegeschreven aan Andreas Schlüter den Jongere. Volgens Galland is echter de stijl daarvan zoo door en door Nederlandsch en doen zij zóó sterk aan de school van Quellijn denken, dat Barth. Eggers, die de standbeelden heeft gemaakt, ook wel de schepper van de reliefs moet geweest zijn; waarvoor ook nog pleit een in de archieven aanwezige brief van Eggers van het jaar 1680, waarin sprake is van 6, door hem vervaardigde, beeldhouwwerken, waarmede moeilijk anders dan die reliefs bedoeld kunnen zijn. Dat de naam van Schlüter er mede in verband gebracht is, meent hij aldus te mogen verklaren, dat de oorspronkelijke marmeren reliefs van Eggers gebroken zijn, en dat Schlüter van de stukken, zooveel noodig na herstelling, de afgietsels in gips heeft gemaakt, die nu in de „witte zaal" aanwezig zijn.

Ook het grafmonument in de Mariakerk te Berlijn voor den veldmaarschalk van Sparr werd vroeger aan Eggers toegeschreven; Galland heeft evenwel onomstootelijk bewezen dat dit van den

ouderen Artus Quellinus afkomstig is; in ieder geval is ook dat dus een Nederlandsch kunstwerk.

Van den, al in een vroeger artikel vermelden, prachtigen Lustgarten bij het slot, onder de leiding van Memhardt door Nederlandsche tuinarchitecten aangelegd en door Nederlandsche beeldhouwers kwistig met fonteinen en andere beeldhouwwerken versierd, is weinig meer overgebleven, sedert koning Frederik Wilhelm I er een exercitieterrein voor zijn troepen van heeft gemaakt.

Daarentegen bevat het Potsdammer slot nog talrijke stukken van Nederlandsche kunst, vooral in de z.g. „marmeren zaal". Onder de reusachtige allegorische schilderijen, die de wanden van deze zaal versieren, die sterk doet denken aan de Oranjezaal in het Huis ten Bosch, zijn er twee van Theodoor van Thulden uit 's Hertogenbosch, leerling van Rubens, de eene voorstellend de geboorte van kroonprins Friedrich, de andere den vrede van St. Germain in 1679; en één van Jacob Vaillant, eene allegorie op den Grooten Keurvorst. (Zie Pl. 39).

Koning Frederik de Groote heeft daaraan later door Amadeus van Loo een zolderschildering doen toevoegen, voorstellende de „Vergötterung des Groszen Kurfürsten".

Tegen de dammen tusschen de vensters staan de standbeelden van vier Oranje-vorsten: Willem de Zwijger, Maurits, Frederik Hendrik en Willem II, alle van de hand van Frans Dusart; de eerste drie komen op de afbeelding voor; de gelaatstrekken van Maurits en Frederik Hendrik zijn daarop duidelijk te onderkennen*). Volgens Galland heeft die beeldhouwer ook een standbeeld voor den Grooten Keurvorst op jeugdigen leeftijd vervaardigd, in opvatting en uitvoering geheel overeenstemmende met die van de 4 Oranje-vorsten, dus blijkbaar bij de groep behoorende. Een tijdlang heeft dat beeld in het Charlottenburgsche Slotpark gestaan; thans is het ook ondergebracht in het Slot te Berlijn.

In het Slotpark Sans-Souci bevond zich nog niet lang geleden een groep van acht marmeren borstbeelden van een Nederlandschen kunstenaar afkomstig; bij het publiek stonden zij bekend als „de Oranjes". Zij stelden voor Maurits, Frederik Hendrik en Amalia van Solms, Willem II en Maria Stuart, den Grooten Keurvorst en Louise Henriette, en – vermoedelijk – Philips Willem, den oudsten zoon van Willem I. Galland heeft ze in „Hohenzollern und Oranien" uitvoerig beschreven. Blijkens ontvangen inlichtingen zijn zij thans niet meer aanwezig; waarschijnlijk wegens bouwvalligheid opgeruimd. Toen Galland ze in 1911 beschreef,

*) Zie Pl. 40.

verkeerden zij trouwens reeds in zeer verwaarloosden toestand.

Onder den opvolger van den Grooten Keurvorst, Frederik III, later als Frederik I de eerste koning van Pruisen, zijn voornamelijk Fransche en Duitsche kunstenaars in Brandenburg werkzaam geweest. Toch noemt Prof. Ed. Heyck in zijn levensbeschrijving van den koning nog verschillende Nederlanders. De Haagsche schilders Terwesten en Peter de Coxes zijn de scheppers geweest van vele plafondschilderingen in de sloten te Berlijn, Oranienburg en Charlottenburg; Abraham Cornelisz. Begeyn (Bega) heeft de gobelins ontworpen, met afbeeldingen uit het leven van den Grooten Keurvorst. Volgens dezen schrijver is ook het denkbeeld tot de stichting van de Berlijnsche kunstacademie, in 1696 door den keurvorst opgericht, van Terwesten uitgegaan, in navolging van de te 's-Gravenhage bestaande inrichting.

Dat, buiten de hierboven genoemde kunstenaars, nog vele andere Nederlandsche schilders, graveurs en beeldhouwers, als de Honthorsten, Govert Flinck, Nicolaas Willing, Andreas Vaillant, Artus Sitte, om maar enkelen te noemen, voor de Brandenburgsche keurvorsten werkzaam zijn geweest, is algemeen bekend.

Hoewel in het vorenstaande slechts een beperkt aantal werken besproken zijn, waarvan het vast staat, dat zij van Nederlanders afkomstig zijn, en het aantal scheppingen van Nederlandsche kunstenaars, of onder Nederlandschen invloed tot stand gebrachte kunstwerken, ook in Brandenburg grooter is, zal ik het hierbij laten.

Echter wil ik nog gaarne eenige mededeelingen doen omtrent één bijzonder gebied der Nederlandsche kunstnijverheid, n.l. dat der kerkklokken. Het is n.l. zeker niet van algemeene bekendheid, dat er in Noord-Duitschland talrijke kerkklokken zijn, die eeuwen geleden in de Nederlanden zijn vervaardigd, en waarvan de ouderdom van enkele tot op de middeleeuwen terug gaat. Bij de meeste van die klokken behoeft geen twijfel te bestaan, of men hier met Nederlandsch fabrikaat te doen heeft; niet alleen zijn n.l. van vele de opschriften in het Nederlandsch, maar zij vermelden bovendien den naam van den gieter, naast het jaartal van de vervaardiging.

R. A. Feith maakte in zijn reeds vroeger vermeld artikel in het Tijdschrift voor Geschiedenis en Aardrijkskunde van 1898 gewag van een paar Nederlandsche klokken; één in de St. Catharinakerk, en één in de St. Gotthardtskerk, beide in de stad Brandenburg, vermeld in het werk van R. Bergau: „Inventar der Bau- und Kunstdenkmäler in der Provinz Brandenburg".

De eerstgenoemde klok draagt het opschrift:

Yohannes gaf men die name my,
yen Yaer MCCCC en de LXXII daerby;
Henric Weghemens heeft my ghemaect;
God heb lof ende wel gheraect.

De tweede heeft tot opschrift:

Me heft geghoten meester henigh van peine;
de dode bewene ick grot vn cleine;
de levendighe rope ich to godesdienste vn eren;
blixem döre hilpe ich afkeren.
Anno M°CCCC°LXI°.

Een Deensch architect, F. Ulldall, die bijzondere belangstelling voor dit onderwerp gevoelde, heeft nadien tal van torenklokken, niet alleen in Noord-Duitschland, maar ook in Denemarken en elders, onderzocht en afdrukken van de daarop voorkomende opschriften en versieringen gemaakt, en deze ten geschenke aangeboden aan het Rijksmuseum te Amsterdam, met eene bijbehoorende toelichting.

De verslagen omtrent 's Rijks verzamelingen van Geschiedenis en Kunst bevatten uitvoerige beschrijvingen van die onderzochte klokken, tezamen 32 nummers. De overgroote meerderheid daarvan bevindt zich in Duitschland, vooral in Sleeswijk-Holstein, een achttal zijn er in Denemarken, één in Zweden en één in IJsland. Dat deze lijst stellig onvolledig is, volgt reeds hieruit, dat de twee Brandenburgsche klokken, hierboven vermeld, niet in Ulldall's opgaven voorkomen.

De meeste dier klokken dagteekenen uit de eerste helft der 16de eeuw; eenige uit de 15de eeuw; slechts twee zijn in de 17de en 18de eeuw vervaardigd; de oudste, n.l. de groote klok „Osanna" te Dänischenhagen in Zuid-Sleeswijk, is van 1435.

Vele van die klokken zijn gegoten door de vermaarde klokkengietersfamilie Van Wou, uit Kampen; een paar dragen den naam van Henric van Campen, volgens Ulldall vermoedelijk een bloedverwant van de Van Wous; enkele zijn gemaakt door leden der Mechelsche familie Weghenens, welke naam ook vóórkomt op één der genoemde Brandenburgsche klokken.

Eeuwenlang zijn die klokken geregeld in gebruik geweest; men behoeft niet te vragen of die klokkengieters ook meesters in hun vak waren!

VIII. DE NEDERLANDERS IN ZWEDEN

„ER WAS EEN TIJD, WAARIN DE WEEGSCHAAL DER volken van Europa door hare vorsten niet ter hand werd genomen, of de Hollandsche maagd, aan hunne zijde op het regtsgestoelte gezeten, wierp er mede haar oorlogszwaard of haren olijftak in, en deed door deze bijwijlen den evenaar overhellen."

Zullen deze regelen, waarmede Potgieter zijn opstel over het „Rijksmuseum te Amsterdam" aanving, hem misschien reeds voor den geest zijn gekomen, toen hij ongeveer honderd jaar geleden zijn reis naar het Noorden deed? Wij zouden het haast denken, want zoo ergens, dan zijn daar die woorden van toepassing.

Wat een invloed, wat een kracht is er in dat tijdperk onzer „gouden eeuw" van Nederland naar Zweden, of beter gezegd naar geheel Scandinavië, uitgestraald op bijna elk gebied: de staatkunde en de krijgskunst; de handel, de scheepvaart en de nijverheid; de kunst en de wetenschap! Wanneer wij alle mannen van Nederlandschen stam – vergeten wij daarbij vooral onze Zuidnederlandsche stamverwanten niet! – die toen een rol van beteekenis daar hebben vervuld, hetzij in dienst van den Zweedschen Staat, hetzij als leermeesters van het Zweedsche volk, dan wel aan den anderen kant de belangen der Republiek door bestrijding van het opkomend koninkrijk als grootmacht, hebben gediend, in gedachte de revue laten passeeren, dan vormen zij een statige rij van mannen van de bovenste plank. Een kapitaal aan bekwaamheid, geestkracht, durf, ondernemingszucht en doorzettingsvermogen, als zeker geen land ter wereld van die grootte en dat bevolkingscijfer toen bezat. Waarlijk geen wonder, dat het zwaard of de olijftak, door de Nederlandsche Maagd in de schaal geworpen, af en toe den evenaar deed doorslaan!

De tijden zijn voorbij, waarin de Zweedsche koningen de hulp inriepen van Nederlandsche kooplieden om steden te stichten in hun rijk; hun scheepvaart, handel en nijverheid te organiseeren en tot bloei te brengen; hun het geld te verschaffen voor hunne krijgstoerustingen of geheele oorlogsvloten met admiraals en kapiteins incluis, om hunne vijanden te verslaan; de tijden zijn voorbij, waarin de Nederlanders onderhandelden met de koningen en landsgrooten in Scandinavië en de landen langs de Oostzee tot in de Baltische landen toe, in hun eigen Nederlandsche taal. Maar al zijn die tijden lang voorbij, vergeten zijn wij ze nog niet. En het doet goed te ontwaren, dat men ook aan de overzijde de herinnering daaraan bewaard heeft. Nog steeds bestaan in Zweden talrijke aanzienlijke geslachten, afkomstig van eenvoudige Nederlandsche koopmansfamiliën, of nazaten soms van ruwe zeebonken, wegens hunne verdienste tegenover hun nieuwe vaderland in den adelstand opgenomen, die in de hoogste betrekkingen met eere hebben gediend en nog trotsch zijn op hun afkomst van die 17de eeuwsche Nederlanders.

Hoezeer bij Zweedsche mannen van wetenschap nog de overtuiging leeft van de groote verplichtingen, welke zij aan het oude Holland hebben, is indertijd wel zeer duidelijk gebleken toen, bij de viering van het 25-jarig regeeringsjubileum van Koning Oscar II, de Lundsche professor E. Wrangel hem een boekwerk opdroeg, ook in het Nederlandsch vertaald, onder den titel „De betrekkingen tusschen Zweden en Nederland"; een uitvoerige, degelijke beschrijving van die betrekkingen, geschreven door een man met groote zaakkennis, blijkbaar bezield met groote liefde en waardeering voor ons vaderland, en die zijn inleiding besluit met de bede: „God behoede Nederland en Zweden".

Voor mijn artikel over Zweden heb ik dit mooie boek dikwijls geraadpleegd.

Al hebben de Zweedsch-Nederlandsche betrekkingen in de 17de eeuw hun hoogtepunt bereikt, zij dateerden reeds van honderden jaren te voren. In mijn artikel over de betrekkingen der Nederlanders ten opzichte van de Hanze, is dat reeds ter sprake gekomen. Dat zij al vroeg op Wisby vertegenwoordigd waren, getuigt de nog aanwezige ruïne van de St. Geertruidakerk; zij hadden een levendig aandeel in den Skonenhandel; zij waren altijd op de een of andere wijze betrokken bij de strubbelingen tusschen de Hanze-steden en de Scandinavische vorsten of van dezen onderling; al trad daarbij in den eersten tijd Denemarken, als het

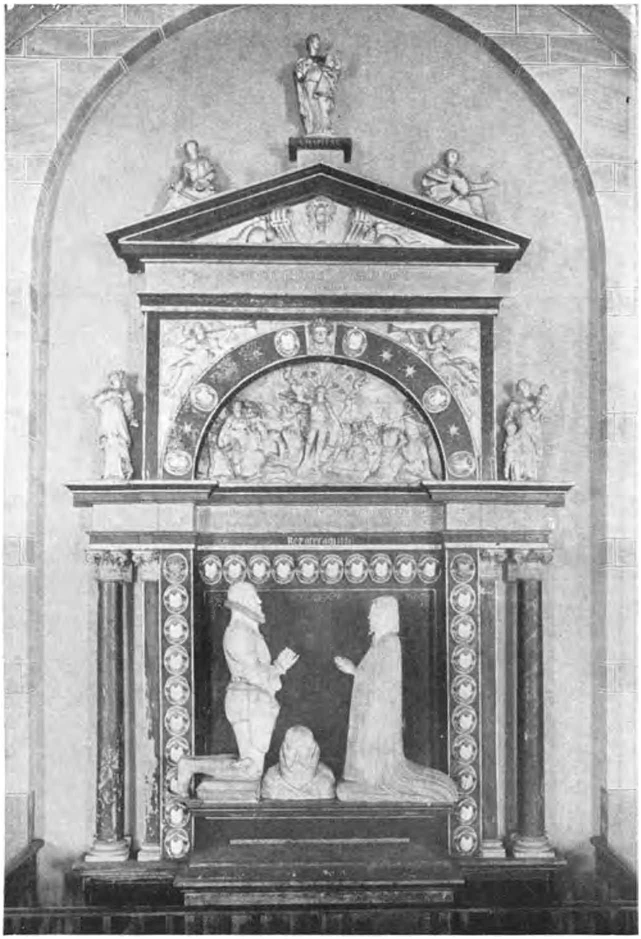

Pl. 47. Grafmonument van de familie Bing te Smidsdrup in Skonen. (Vermoedelijk van Hans van Steenwinckel den Oudere).

Pl. 48. Penning geslagen ter gelegenheid van de stichting van Gothenburg door Karel IX. (Rechts voorzijde).

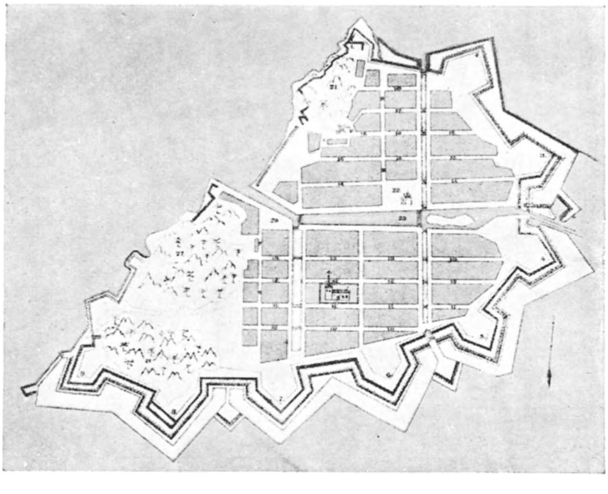

Pl. 49. Plattegrond van Gothenburg in het jaar 1644.

machtigste der Noordsche rijken, het meest op den voorgrond. Zelfs nog veel vroeger zijn de Friezen in Zweden bekend geweest als handelslieden.

Op staatkundig gebied liepen in de late middeleeuwen en in de 16de eeuw de belangen van Holland en Zweden meestal parallel. Beiden ondervonden den last, eerst van de hegemonie van Lubeck en de Wendische steden aan de Oostzee, later van de Deensche Sonttollen; beiden hadden als Protestantsche landen op het laatst der 16de eeuw een zwaren strijd te voeren tegen machtige katholieke rijken: Holland tegen Spanje, Zweden tegen Polen. Het ligt dus voor de hand, dat de verhouding gewoonlijk vriendschappelijk was. In de eerste helft der 17de eeuw is dat zoo gebleven. Meer dan eens werden Holland en Zweden bedreigd door dezelfde vijanden; meer dan eens zien wij ook Nederlandsche gezanten als bemiddelaars optreden; in 1616 bij de vredesonderhandelingen met Rusland, in 1627–'28 met Polen, in 1644–'45 bij die met Denemarken.

De betrekkingen tusschen de Nederlanden en Zweden beperkten zich echter niet tot de staatkundige.

Ook op het gebied der schilderkunst en der bouwkunst waren reeds in de late middeleeuwen de Noord- en Zuid-Nederlanders in Zweden geen onbekenden. Tal van nog bestaande middeleeuwsche altaarstukken zijn door Nederlanders, voornamelijk Vlamingen, vervaardigd, - bijvoorbeeld een fraaie triptiek (drieluik) in de kerk te Strengnäs - of door inheemsche kunstenaars onder Vlaamschen invloed. In later tijd werden ook Noordnederlandsche schilders door de Zweedsche koningen werkzaam gesteld; zoo gaf Gustaaf Wasa aan den beroemden Utrechtschen kanunnik-schilder Jan van Scorel opdracht voor het schilderen van een madonna; zijn zoon, de later krankzinnig geworden, Erik XIV volgde zijn voorbeeld. De invloed van de Vlaamsche school is echter, ook in later jaren, grooter gebleven dan die der Noordnederlandsche; wel hebben de Noordnederlandsche kopergraveurs in Zweden school gemaakt.

Vele Nederlandsche bouwmeesters zijn onder de regeering van Gustaaf Wasa en zijne opvolgers Erik XIV, Johan III en Karel IX, met belangrijke opdrachten belast geweest. Zoo herstelde Adam van Duren de Domkerk te Lund en werkten Nederlandsche architecten bij den bouw van de kasteelen van Stockholm, Kalmar, Orebö, Swartsjö, Nyköping, Linnköping, Wadstena en elders. De architect, tevens schilder, Dominicus Verwilt, was de bouwmeester van de fraaie „Koningszaal" in het slot van Kalmar *);

*) Zie Pl. 41.

Arent de Roy was werkzaam aan de sloten Wadstena en Linnköping; Hendrik van der Huftue en Willem Boyen, later slotvoogd van Swartsjö, en daarna Caspar Planten, werkten vele jaren aan het – in 1697 afgebrande – Stockholmer slot; Lodewijk van Hoffwen ontwierp voor Karel IX de plannen voor een nieuwe stad bij Gullberg. Van de Zuidnederlandsche familie de Besche, bestaande uit vier broeders, was de oudste, Willem, op wien wij nader terug komen, de hoogst bekwame medewerker van den beroemden Lodewijk de Geer; bouwde Gerard de, later afgebrande, torenspitsen van de Domkerk te Upsala, maakte Gilles de ontwerpen voor het kasteel Wibyholm, voor de weduwe van Karel IX, en bouwde hij gelijktijdig het slot te Nyköping; werkte de jongste, bouwmeester van den toren der Duitsche kerk te Stockholm, ook aan het reeds boven genoemde slot aldaar.

Hoewel die bouwmeesters verdienstelijk werk hebben verricht en hebben bijgedragen tot het doordringen van de Nederlandsche renaissance, ook in Zweden, waren zij toch op kunstgebied geen evenknieën van de groote Nederlandsche bouwmeesters in Noord-Duitschland en Denemarken. Het meest op den voorgrond getreden is de Mechelsche architect-beeldhouwer Boyen, een leerling van Cornelis Floris en gunsteling van Johan III. Dat zijne scheppingen op een minder hoog peil stonden dan die van de besten zijner Nederlandsche kunstbroeders, is misschien wel ten deele daaraan te wijten, dat de koning zichzelf als zeer kunstzinnig beschouwde en veel invloed op de uitvoering van de bouwwerken uitoefende. Er is van al die kasteelen in hun oorspronkelijken vorm weinig meer overgebleven; de meeste zijn verbrand en anders opgebouwd of als ruïnes overgebleven. Alleen Wadstena en Kalmar geven, volgens Prof. Slothouwer, nog eenigen indruk van de vroegere pracht.

Uit een later tijdperk is voor ons Nederlanders nog van belang het tusschen 1641 en 1660, op last van Axel Oxenstjierna gebouwde „Riddarhuset" (het Adelshuis) *), opgetrokken van baksteen met zandsteenen pilasters, omdat naast den Franschen bouwmeester Jean de la Valleé, de bekende Amsterdammer Justus Vingboons een belangrijk aandeel in den bouw heeft gehad.

De Nederlandsche beeldhouwkunst is nog door vele monumenten vertegenwoordigd. Zoo vindt men in den Dom te Upsala de grafmonumenten voor Gustaaf Wasa **) en voor Johan III en in de kerk te Strengnäs voor prinses Elisabeth, alle van de hand van

*) Zie Pl. 42.
**) Zie Pl. 43.

Boyen; ook het grafmonument te Upsala voor Koningin Catharina, de hellebaardiersdochter, waarmede de ongelukkige koning Erik zich in den echt had doen verbinden; in de kerk te Riddarholm de monumenten voor Magnus Laduläs en Karl Knutson *), van de hand van Lucas van der Weerdt; in den Dom te Upsala bevinden zich verder nog het grafmonument voor Gustaaf Benér en zijn echtgenoote, door Aris Claes van Haarlem, en dat voor den veldmaarschalk Dohna, van de hand van Pieter Verbrugghen te Antwerpen. Merkwaardig zijn ook de bronzen beelden der fontein in het park van Drottningholm van den Haagschen meester Adriaan de Vries, een leerling van den Nederlander Giovanni di Bologna [1]), vooral om de daaraan verbonden geschiedenis. Deze beelden hebben n.l. eerst deel uitgemaakt van een fontein in het door Christiaan IV gestichte kasteel Frederiksborg; en zijn tijdens het beleg van Kopenhagen, in 1659 door de Zweden meegenomen en te Drottningholm opgesteld.

Volgens Slothouwers „Bouwkunst der Nederlandsche Renaissance in Denemarken", heeft ook Hans van Steenwinckel, de groote bouwkunstenaar in Denemarken, die ook het Raadhuis te Emden heeft gebouwd, in Zweden gewerkt **). Vermoedelijk heeft hij bemoeiïngen gehad met den bouw van het kasteel Svenstrup in Skonen. Hij maakte ook een gedeelte van de vestingwerken van Halmstad.

Blijkens een grafsteen in de kerk te Halmstad (Zweden), is Hans van Steenwinckel daar in 1601 begraven. Zijn zoon Hans, de Jongere, heeft te Christianstad in Skonen, door Christiaan IV gesticht, de „Drievuldigheidskerk" gebouwd, die volgens Slothouwer door Hendrik de Keyser gemaakt zou kunnen zijn.

Van den rijkdom aan Nederlandsche tapijtweverijen getuigen nog de overblijfselen van vele seriën van wandtapijten met voorstellingen van historischen of allegorischen aard of uit de sagenwereld, vaak volgens ontwerpen van groote meesters, als Rubens, Jan van Scorel en anderen. Zoo leverde de fabriek van Fr. Aerts Spieringh te Delft, den vader van den zoo bekenden lateren Zweedschen gezant bij de Staten, P. Spieringh Silfercroen, een groote tapijtenreeks voor de bruiloft van Gustaaf Adolf; een aantal tapijten werden, ter gelegenheid van de kroning van koningin Christina, ook te Delft vervaardigd bij Van der Gucht ***); be-

1) Eigenlijk Jan van Boulogne (1524–1608), afkomstig uit Fransch Vlaanderen. Hij werkte vooral te Florence, waar nog zeer fraaie beelden van hem worden aangetroffen.

*) Zie Pl. 44.

**) Zie Pl. 47.

***) Zie Pl. 45 en 46.

roemd is ook de serie „De maanden en de elementen", ontworpen door den schilder Jan van der Hoecke.

Dat ook Nederlandsche water- en vestingbouwkundigen zich in Zweden niet onbetuigd hebben gelaten, spreekt wel haast van zelf; zij waren nu eenmaal over de geheele wereld bekend. Johan Claessen bouwde in de eerste jaren der 17de eeuw de waterstaatswerken aan de Gotha-elf en de sluis bij Lilla Edet, ten behoeve van den bouw van het eerste Gothenburg, dat spoedig daarop, in 1612, door de Denen werd verwoest. J. v. d. Weerdt en J. v. Arnts maakten de grachten in de in 1618–1620 gebouwde nieuwe stad; Joh. Kuyl, de stamvader van het aanzienlijk adellijk geslacht Kuylenstjerna, bouwde de sluis- en vestingwerken der stad; bovengenoemde Johan Claessen maakte met Gerdt Gerdtson en anderen het in 1640 gereed gekomen Hjelmarkanaal, dat later door de Nederlanders Tilleman de Moll en de Bourg verbeterd werd; de geniale fantast Willem Usselincx, op wien wij later terug komen, ontwierp nog op zijn 75ste jaar plannen voor de droogmaking van meren in Zweden, in navolging van de droogmaking van de Noordhollandsche meren, waarbij hij geldelijk zeer betrokken was geweest; de Nederlander Jac. Dijkman, inspecteur der vestingwerken, was werkzaam bij den aanleg van het Karelskanaal, dat de Noord- met de Oostzee binnendoor moest verbinden; hoewel onder de regeering van Gustaaf Wasa ontworpen, is dit groote werk echter eerst in de 19de eeuw gereed gekomen. Johan van Rodenburch, een Nederlandsch genie-officier, was omstreeks 1641 in dienst als generaal-ingenieur in Lijfland en Ingermanland, toen staande onder de Zweedsche kroon.

Eigenlijk was er geen enkel gebied, waarop de Nederlanders zich in de 17de eeuw in Zweden niet hebben doen gelden.

Het wereldgenie Hugo de Groot diende, na zijne verbanning uit de Nederlanden, meer dan tien jaar lang den Zweedschen staat, in hoofdzaak als gezant te Parijs. Jacob van Dijck, een tijd lang burggraaf van Gothenburg, Johannes Rutgersius, Erik Larsson van der Linden [1]), Pieter Spieringh, Thomas van der Noot, P. J. Coyett, allen Nederlanders in Zweedschen staatsdienst, bewezen als diplomaten en staatslieden, aan hunne vorsten en het rijk

1) Erik Larsson van der Linden, groot Nederlandsch koopman te Stockholm, is koninklijk rentmeester geweest en in den adelstand opgenomen. Als handelsagent van de Zweedsche regeering dreef hij jaren lang, met Falckenberg, voor de kroon den koperhandel met De Geer, Trip en andere Hollandsche kooplieden.

Pieter Spieringh (van Silfercroen) was langen tijd Zweedsch gezant in de Nederlanden.

Thomas van der Noot, een Brabander, in Zweedschen militairen dienst getreden, en in den adelstand opgenomen als Friherre van Stjerneberg, nam deel aan de onder-

onschatbare diensten; niet minder Nederlandsche kooplieden als de De Geers, de Trips, Samuel Bloemaert, Abraham Cabilieau, Hans Wittmaker, Leenaart van Sorgen, Abraham Jacob Momma, en vele anderen, wier werkzaamheid zich volstrekt niet uitsluitend tot den handel bepaalde, maar die vaak een overwegenden invloed op de Zweedsche politiek en op het financiewezen hebben uitgeoefend, waarbij hunne Hollandsche betrekkingen den Zweedschen koningen uitstekend te stade kwamen.

Sommigen van de beste Zweedsche legeraanvoerders als Jacob de la Gardie, Horn, Torstenson en anderen, beroemd uit den 30-jarigen oorlog en later, hebben hun vak geleerd in de legers van Prins Maurits; de geschriften over de inrichting van vestingen en het aanvallen en verdedigen daarvan, volgens de methode der Prinsen van Oranje, werden ijverig bestudeerd en toegepast; Gothenburg werd bijv. op de Nederlandsche wijze bevestigd. Vele Nederlandsche officieren dienden in het Zweedsche leger. Hetzelfde geldt voor de vloot. De Jonge maakt in zijn „Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen" melding van een groot aantal zeeofficieren, stuurlieden, luitenants en schippers, die in de jaren 1623 en 1624, op verzoek van Gustaaf Adolf, en met toestemming van de Amsterdamsche Admiraliteit, in Zweedschen

handelingen, door Zweedsche bemiddeling, over den vrede van Breda in 1667; in 1674 maakte hij den veldtocht mede in het leger van Prins Willem III.

P. J. Coyett, buitengewoon gezant bij de Staten in 1659–1660, was een broeder van den bekenden gouverneur van Formosa tijdens den overval in 1656 door de Chineesche zeeroovers onder Coxinga; leden van zijn familie hebben groote verdiensten gehad als muntmeesters; hetzelfde geldt voor de familie Kock, in den adelstand opgenomen als Cronström, een naam ook in de Nederlandsche geschiedenis bekend; een lid van deze familie, de oude generaal Cronström, was n.l. bevelhebber van Bergen op Zoom tijdens het beleg van 1747.

Hans Wittmaker, (Palmstruch), heeft den grondslag gelegd voor de Zweedsche Rijksbank. (Zie o.m. het artikel van Jhr. Ir. W. Quarles van Ufford te Stockholm in „Historia" 3de Jaargang No. 9).

Leenaart van Sorgen is in zekeren zin de stichter geweest van den Zweedschen postdienst, die nog niet lang geleden zijn 300-jarig bestaan heeft gevierd.

Abraham, Jacob Momma (van de nog in Nederland levende familie Momma), in den adelstand verheven als Reenstjerna, was de ontginner van de vroeger beroemde kopermijnen van Svappavaara in Lapland. Hij is ook vermaard door een uiterst snellen tocht met rendieren van Svappavaara naar Stockholm, teneinde de Zweedsche regeering in kennis te stellen met de bedreiging van die mijnen door de Russen in 1669; een feit door den schilder Ehrenthal vereeuwigd. Zijn broeder Jacob, gouverneur van Gothland, heeft zich verdienstelijk gemaakt bij de stichting van scheepstimmerwerven. Zijn zoon is later directeur geweest van de Koninklijke drukkerij.

Onder de mannen, die zich tegenover den Zweedschen staat verdienstelijk hebben gemaakt, mag ook niet vergeten worden Christiaan Constantijn Rumpf (of Rumphius), Nederlandsch gezant te Stockholm (1674), die om zijn beleidvol optreden, zoowel bij den Stadhouder-Koning Willem III als bij de Zweedsche regeering, in hoog aanzien heeft gestaan. (Verschillende van deze bijzonderheden zijn mij medegedeeld door Jhr. Ir. W. Quarles van Ufford te Stockholm).

dienst overgingen. Omgekeerd heeft het Staatsche leger ook – zooals onze geschiedenis leert – tal van Zweedsche officieren in zijn gelederen geteld, die zich door dapperheid en beleid hebben onderscheiden. Zelfs een koningszoon, Gustaaf Karelszoon, diende als regimentscommandant in het leger van Willem III, evenals Lewenhaupt en Magnus Stenbock, later twee van de voornaamste krijgsoversten van Karel XII.

Marten Thyssen, de admiraal van De Geers hulpvloot, die met Wrangel in 1644 bij Femern de Deensche vloot vernietigde, als „Anckarhjelm" in den adelstand opgenomen, bewees ook later in Zweedschen dienst belangrijke diensten bij het reorganiseeren van de Zweedsche oorlogsvloot; zijne ondercommandanten Hendrik Gerritson (Sjöhjelm), Diederik Thys Cornelisz. (Anckarstjerna), Jan Brandt (Anckarcreutz) hebben ook later, tot hooge betrekkingen opgeklommen, met roem onder de Zweedsche vlag gestreden, soms ook wel tegen hun eigen landgenooten; Sjöhjelm voerde bijv. in 1658 als schout bij nacht de Zweedsche voorhoede aan in den slag bij Kopenhagen tegen Wassenaar van Obdam, en is voor deze een allesbehalve gemakkelijke tegenstander geweest. Hunne namen zijn bij de Zweedsche marine nog niet vergeten, en worden nog steeds met eere genoemd [1]).

Tal van Nederlandsche geleerden zijn als classicus, geschiedschrijver of medicus, naar Zweden geroepen of hebben met het Zweedsche hof in nauwe betrekking gestaan; het laatste vooral tijdens de regeering van koningin Christina. Wij noemen er slechts enkelen, als den beroemden Leidschen hoogleeraar Daniel Heinsius, een tijdlang in dienst als Zweedsch historiograaf en raadsheer; zijn zoon Nicolaas Heinsius; Gerard Vossius, de beroemde hoogleeraar in de kerkgeschiedenis, eerst te Leiden, daarna te Amsterdam; zijn zoon Isaäc Vossius; Johannes Wullenius, hofarts der koningin; Narssius, die de geschiedenis van Gustaaf Adolf heeft geschreven in verzen. Op hen komen wij later terug.

Merkwaardig is het zooveel Zweedsche studenten als in de 17de eeuw, vooral tusschen 1620 en 1650 aan Nederlandsche

1) Sjöhjelms einde is echter, naar Wilhelm Berg, de geschiedschrijver van Gothenburg verhaalt, minder eervol geweest. Zijn laatste tocht is een kaapvaart geweest, half in Zweedschen Rijksdienst, half in particulieren dienst van de Koningin Weduwe en eenige anderen, ondernomen om zich te wreken over het kapen van Zweedsche schepen door onderdanen van den Sultan van Turkije. Hij heeft toen in de Roode Zee een paar rijk beladen Turksche schepen buitgemaakt; maar zijn lastgevers hebben daar geen profijt van getrokken; Sjöhjelm heeft vermoedelijk den buit in hoofdzaak voor zich gehouden; heeft zijn Zweedsche oorlogsschip te Goa verkocht en is daarna naar Holland gegaan, waar hij kort na zijn terugkomst in het vaderland is overleden.

Pl. 50. Willem Usselincx. Ets van W. Steelinck naar een oud schilderij.

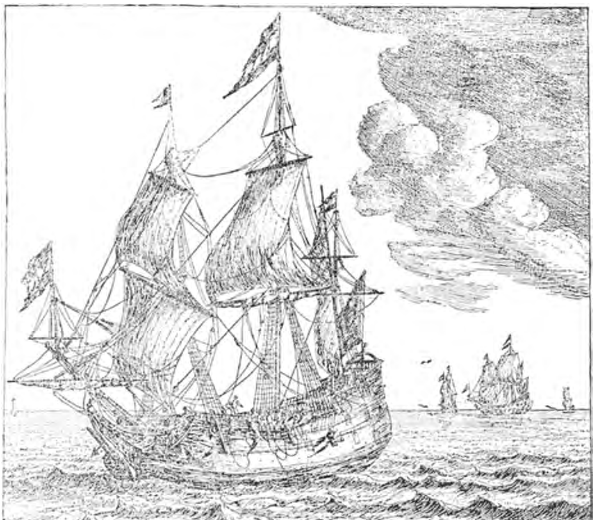

Pl. 51. Den Dubbelen Arent een Westindis Vaerder.
(Naar een oude prent).

Pl. 52. Lodewijk de Geer. (Gravure van J. Falk naar een schilderij van D. Beck).

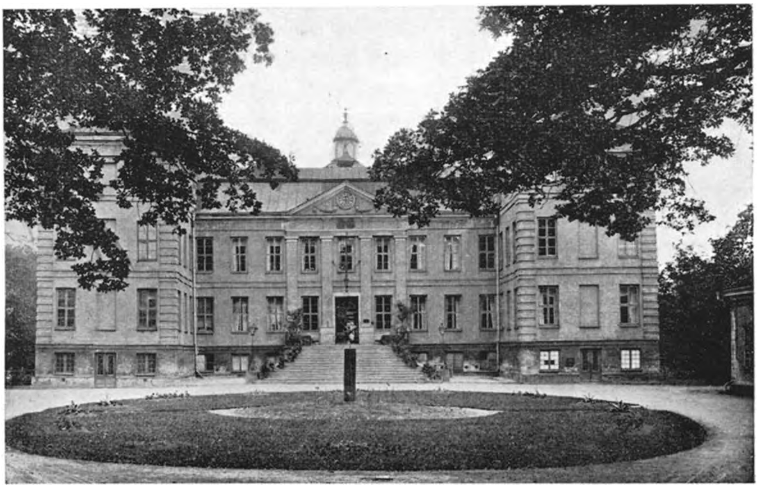

Pl. 53. Slot Finspong, gesticht door Louis de Geer.

universiteiten hebben gestudeerd. Hun aantal overtrof soms dat der aan Duitsche en Fransche universiteiten studeerenden. Vooral te Leiden studeerden er velen; ook wel te Utrecht, Franeker, Groningen en Harderwijk, maar toch in veel geringer aantal. Wrangel deelt mede, dat het totale aantal ongeveer 800 heeft bedragen, waarvan tusschen 1640 en 1650 alleen 150 te Leiden; bij de beoordeeling van die getallen moet men er natuurlijk rekening mee houden, dat het totaal aantal studeerenden toen zeer veel geringer was dan tegenwoordig. Vooral voor de adellijke jonge Zweden, bestemd om later aanzienlijke betrekkingen in den staat te bekleeden, was het een tijdlang gebruikelijk, dat zij een deel van hunnen studietijd in Leiden doorbrachten; maar ook vele niet-adellijken, die uit hoofde van hunnen aanleg, naar de meening van het staatsbestuur daarvoor in aanmerking kwamen, doch meestal de middelen niet bezaten, werden van hoogerhand daartoe door toelagen in staat gesteld, of werden als mentors aan jonge edellieden toegevoegd.

De studiën, welke zij daar volgden, waren van allerlei aard; zoowel godgeleerdheid, letteren en wijsbegeerte, als de z.g. exakte wetenschappen: wis- en natuurkunde, vestingbouwkunde en handelswetenschappen vonden onder hen beoefenaars. Velen der Zweedsche studenten aan de Nederlandsche universiteiten werden later op hunne beurt de onderwijzers van hunne landgenooten. Het ligt dus voor de hand, dat op de opvattingen en zienswijze van de meesten der afgestudeerden een Nederlandsch stempel werd gedrukt, en dat hierdoor, zoo mede door de omstandigheid, dat vele Nederlanders in Zweden hooge betrekkingen vervulden, het tot stand komen van nieuwe staatsinstellingen en van nieuw opgerichte wetenschappelijke instellingen, scheepvaart- en handelmaatschappijen enz. vaak geschiedde naar Nederlandsche voorbeelden. Zoo werd bijv. het stadsbestuur van Gothenburg geheel ingericht naar Nederlandsch model; werd door toedoen vooral van Hendrik de Moucheron, die in 1665 president was van het Admiraliteitshof, het Zweedsche zeerecht gegrondvest op Nederlandsche grondslagen; en geldt hetzelfde voor de handelswetgeving; de meeste Zweedsche handels- en scheepvaartcompagnieën waren copieën van Nederlandsche compagnieën. Op wetenschappelijk gebied werden de geschriften van Nederlandsche wis- en natuurkundigen, als Gemma, Simon Stevin, Snellius, de Van Schotens (Schotanus) veel gelezen; instrumentmakerijen, observatoria en laboratoria werden ingericht naar Nederlandsche voorbeelden; voor het in kaart brengen van Zweden hebben ook Nederlanders

veel gedaan, met name de bekende uitgeversfamilie Blaeu; de stoot tot de beoefening der botanie werd uit Nederland gegeven; zelfs de groote Linnaeus deelde uit Nederland zijn onderzoekingen en ontdekkingen aan de wereld mede.

Op geen gebied der wetenschap is de Nederlandsche invloed zoo groot geweest als op dat der geneeskunde; deze is als het ware uit Nederland in Zweden geïmporteerd. Het was daarmede in dat land in het begin der 17de eeuw treurig gesteld; goede Zweedsche geneesheeren waren er eigenlijk niet; de meesten waren vreemdelingen, van wie velen uit Nederland afkomstig of daar opgeleid. Eerst onder Gustaaf Adolf kwam er een leerstoel voor de medicijnen aan de universiteit te Upsala. Eenigen tijd daarna hebben Rudbeck en Hoffwenius (de Zweedsche Hippocrates), die beiden in Nederland waren opgeleid, een krachtigen stoot aan de ontwikkeling gegeven, daarbij flink gesteund door hunne Leidsche collega's, aan wie zij bijna al hunne begaafde leerlingen ter verdere opleiding zonden. Groot is het aantal bekwame Zweedsche medici, dat aan de Nederlandsche hoogescholen werd opgeleid, en – dank zij Boerhaave – is dat tot een eind in de 18de eeuw zoo gebleven. Te Upsala, Abo (in Finland) en Lund waren de meeste hoogleeraren in de medicijnen in Nederland gevormd.

Behalve door de hoogleeraren aan de universiteiten werd de geneeskunde in Zweden voornamelijk vertegenwoordigd door het korps der Stockholmsche geneesheeren, dat in de eerste jaren der 17de eeuw een „Collegium medicum" had opgericht, dat spoedig het hoogste gezag kreeg in de medische aangelegenheden buiten de universiteiten, en ook cursussen gaf, zoowel voor medische studenten als voor vroedvrouwen. Wel teekenachtig voor den Nederlandschen invloed is, dat van de 50 leden, die van de oprichting tot in het jaar 1750, in dat gezaghebbend college werden verkozen, er meer dan 40 aan Nederlandsche universiteiten hadden gestudeerd.

Een van de merkwaardigste uitingen van den Nederlandschen invloed in Zweden is wel geweest de stichting van Gothenburg.

Kolonisatie van Nederlanders in Zweden was niet iets geheel nieuws. Al tegen het einde der 16de eeuw hadden zich Nederlanders gevestigd in Nieuw Lodöse, waar zij in 1580 een stapelplaats wenschten te bezitten. Ook in later jaren hebben Nederlanders vergunning gevraagd voor het stichten van kolonies in de Baltische provinciën onder de Zweedsche kroon. Kernkamp maakt bijv. in de „Scandinavische Achivaliën" melding van onder-

handelingen in 1629 over een voorgenomen „Ingrische compagnie", die handel- en landbouwkolonies wilde tot stand brengen in onbebouwde streken van Ingermanland, en waarvan de „hoofdcontractanten ende fondateurs" waren Volckert Overlander van Purmerlandt, oud-burgemeester van Amsterdam, Reynout van Brederode, vrijheer tot Wisenberch, enz., Johannes van den Broeck en Dr. Christian Rumpf. De stichting van Gothenburg is echter, zoowel voor de Nederlanders, als voor Zweden zelf, van veel grooter belang geweest.

Toen Karel IX in de eerste jaren der 17de eeuw – vóór zijne kroning in 1607 nog „Hertog Karel" – een stad wenschte te doen verrijzen aan den mond der Gotha-elf [1]), heeft dit een Nederlandsche kolonisatie op groote schaal tengevolge gehad. De bedoeling is geweest Zweden voor een groot gedeelte vrij te maken van den, door den Deenschen koning geheven Sonttol; Gothenburg was bestemd de voornaamste uit- en invoerhaven van Zweden te worden voor den handel met het Westen. Het graven van het reeds hierboven genoemde kanaal, ter verbinding van de Noord- en de Oostzee, waarvoor ook de Staten groote belangstelling hebben aan den dag gelegd, lag geheel in dezelfde lijn en heeft de bedoeling gehad ook het Oosten des lands zooveel mogelijk van de Denen onafhankelijk te maken; zooals gezegd, is men daarin de eerste twee eeuwen echter niet kunnen slagen; de technische moeilijkheden waren, voor de hulpmiddelen, waarover men toen beschikte, te groot.

De grootste verdienste, wat de stichting van de stad betreft, komt toe aan Abraham Cabilieau, een Amsterdamsch koopman uit de Zuidelijke Nederlanden, vrij zeker een bloedverwant van den beroemden Watergeus uit de eerste jaren van den 80-jarigen oorlog. Als groot koopman stond hij al lang met de Zweedsche koningen in betrekking.

De reeds in 1604 aangevangen onderhandelingen nopens het aan Cabilieau en zijne medewerkers te verleenen privilege leidden in 1606 tot een resultaat. Kernkamp maakt in zijne „Scandinavische Archivaliën" onder meer melding van een op 5 December van dat jaar, uit Amsterdam aan hertog Karel geschreven brief, waarin A. Cabilieau, Paulus de Kempenaere, P. Coymans, Herman Pelgroms, Nyclaes de Hane, Peeter Langer, Parridon van Horn, afkomstig uit Hoorn, en eerstgenoemde bovendien namens Jeronimus van der Bruggen en Hans en Cornelius Quatgebeur, zich bereid verklaren over de stichting van een Hollandsche kolonie

1) Zie Pl. 48.

te Gothenburg te onderhandelen en beloven, zoodra het weer het toelaat, begin Februari, eenige personen van hunne compagnie naar Zweden te zullen zenden. Met den bouw van de stad is toen spoedig begonnen; althans verzoeken in een brief, weder uit Amsterdam, van 2 Februari 1608, Anthonie van Leest, Israël Wijdts, Nyclaes de Hane, Hans Rogiers, Michiel Sprangh, Jan Bencken, P. Coymans, en namens eenige afwezigen, A. Cabilieau, aan koning Karel IX „genaedichlic (te) gelieve(n) te committeren „Abraham Cabilieau, Isr. Wijdts, Anthonie van Leest, Melchior „van Pelken, Cornelis Cornelisz, Hendrik Bencken en Pieter Ranst, „als Raeden van de stadt Gothenburch en de aenhoorige landen „om de stadssaeken te dirigeren volgens het formelier van de „commissie, hierneffens gaende enz." Tevens wordt daarbij verzocht aan Z. M. om „onvermindert de electie van het burchgraef„schap, dat Syne Ho. Ko. Magt toecompt, genaedichlic (te) com„mitteren ende met aparte commissie te versien Mr. Lambert van „Someren, om het ampt van 't burchgraefschap te bedienen, tot„dertyd toe dat den groten Stadsraet, Burchgrave, Burgemeester „ende Schepenen volgens den inhout van de privilegie volcomen „sullen worden gecommitteert"; zoomede Abraham Cabilieau, Parridon van Horn, Israël Wijdts, Peeter Coymans en Pieter Ranst te benoemen tot „Directores ofte bewindhebbers" van de te stichten „compagnie van Coophandelinge".

Verschillenden der genoemde personen waren in Zweden al lang geen onbekenden, maar kooplieden, die reeds jaren groote zaken met het land hadden gedaan.

Aardig is dat, volgens Dr. Emil Wolff „Studier rörande Göteborgs äldsta författning" (Göteborg 1894), waarin het, in 1607 verleende, privilege is afgedrukt, de oudste regeeringsvorm der stad geheel ontleend is aan dien van Amsterdam.

De bouw vond met voortvarendheid plaats, niettegenstaande het gewone bezwaar bij de Zweedsche kroon, dat zij nalatig of traag was in het terugbetalen van gedane voorschotten of het nakomen van aangegane geldelijke verplichtingen.

Een lang leven is aan het nieuw gebouwde stadje niet beschoren geweest; reeds enkele jaren na de stichting is het in 1612, door de Denen, die de bij de stichting voorzittende bedoeling blijkbaar zeer goed begrepen, volledig verwoest. De in 1611, na den dood van Karel IX, aan de regeering gekomen koning Gustaaf Adolf was er de man niet naar het hierbij te laten zitten. Het oude Gothenburg was vernield; er zou een nieuwe stad gesticht worden, in de nabijheid, maar op een iets gunstiger gelegen plaats. Ook

Pl. 54. Graftempel der familie de Geer in het Aurorapark bij Finspong.

Pl. 55. Gedenkpenning ter herinnering aan den slag bij Femern. (Marten Thijssen).

Pl. 56. Gedenkpenning der Zweedsche Academie van 1829.

Pl. 57. Prof. Daniel Heinsius.

hiervoor werd, en niet tevergeefs, een beroep gedaan op Cabelieau, die burgemeester der stad was geweest en zich nu in Nederland bevond. Aan die nieuwe stichting waren ernstige moeilijkheden verbonden. Bij den in 1613 gesloten vrede met Denemarken had n.l. Zweden in de onvoordeelige voorwaarde moeten toestemmen, dat de sterke vesting Elfsborg, aan den mond der Gotha-elf, in handen der Denen zou blijven, wanneer niet binnen 6 jaar tijds, het voor dien tijd geweldige bedrag van één millioen rijksdaalders aan den Deenschen koning als losgeld werd betaald. Zweden was zeer arm, en kwam die aflossing niet tot stand, dan zou de bouw van een handelsstad aan de Gotha-elf geen doel treffen, wijl dan de Denen toch den riviermond zouden beheerschen. De trouwe Cabilieau redde ook hier den koning uit den brand. Door zijn groot crediet en zijne vele handelsrelatiën, slaagde hij er in den koning de geldmiddelen te verschaffen; bovendien bood hij hem, uit eigen middelen, 10 à 12 schepen van oorlog aan, om, voor het geval dit noodig mocht zijn, tegen de Denen te gebruiken. Ook tijdens den oorlog had hij de Zweden reeds bijgestaan met een eigen eskadertje, waarover hij zelf het bevel voerde, en waarmede hij den Denen belangrijke schade had toegebracht.

De nieuwe stad Gothenburg werd geheel in Nederlandschen trant gebouwd met grachten, waarin de waterstand door sluizen werd geregeld; zij werd ook volgens de Nederlandsche bevestigingswijze met aarden wallen en natte grachten omringd [1]). Ook het stadsbestuur was oorspronkelijk weder geheel volgens het Nederlandsche model ingericht. De notulen van de raadsvergaderingen werden in het Nederlandsch en het Zweedsch gemaakt; drie van de twaalf raadsleden waren Nederlanders. Wel kwam daarin langzamerhand verandering door sterke immigratie van Zweden en Duitschers, maar de stad heeft toch langen tijd haar Nederlandsch karakter bewaard. Jammer dat in 1690 de stad voor het grootste gedeelte is verbrand, waarbij niet alleen ongeveer alle Nederlandsche gebouwen, maar ook alle, ten stadhuize bewaarde, archiefbescheiden betreffende de stichting der stad en hare geschiedenis zijn verloren gegaan. Gelukkig zijn elders een aantal, voor de Nederlanders van belang zijnde, bescheiden bewaard gebleven. Zoo vindt men in het werk van Wilhelm Berg „Samlinger till Göteborgs historia", F. G. Beyer's Forlag te Stockholm, in een bijlage van het 1ste deel: „Tyska för samlingens i. Göteborg midlemmar" een lijst van de ingezetenen sedert 1620, waarin de namen van alle Hollanders met een H zijn gemerkt; en in

1) Zie Pl. 49.

het 3de deel de registers van geboorte, trouw en overlijden.

Uit een werk van Emil Wolff „Göteborgs förmyndare ordnung af den 10 Dec. 1640, och dess källa", Göteborg 1899 (Gothenburgs voogdijverordening van den 10den December 1640 en de bron daarvan), blijkt dat deze verordening geheel naar het model der Amsterdamsche ordonnantie voor de weeskamer aldaar is opgesteld.

Een hoogst belangrijke rol heeft Gothenburg in den handel gespeeld. Bijna alle, in Zweden in de 17de eeuw opgerichte handelscompagnieën – grootendeels gesticht naar de aanwijzingen van Nederlandsche kooplieden en met Nederlandsch geld – reedden van daar uit. Op die compagnieën komen wij later terug.

Tal van Nederlanders, die in de Zweedsche politieke en economische geschiedenis op den voorgrond zijn getreden, hebben een tijdlang in Gothenburg verblijf gehouden. Cabelieau en Parridon van Horn, die zich in hoofdzaak op handelsgebied voor den Zweedschen staat verdienstelijk hebben gemaakt, heb ik reeds herhaaldelijk genoemd. Eerstgenoemde bleef daar niet; met het oog op zijn groote capaciteiten werd hij tot hoogere betrekkingen geroepen; behalve directeur of bewindhebber over handelscompagnieën, was hij sedert 1624 generaal-boekhouder van het rijk, in welke betrekking hij het financiewezen geheel en al hervormde; en sedert 1630 directeur-generaal van den scheepsbouw. Aan eervolle betrekkingen heeft het hem dus niet ontbroken; de groote bedragen, welke hij uit zijn eigen beurs bij allerlei gelegenheden aan Zweden heeft voorgeschoten, zijn hem echter nooit ten volle terugbetaald. Wel werden hem tot vergoeding daarvan en tot belooning van zijne groote diensten de aan de kroon behoorende landgoederen Lilla Edet, bij Gothenburg, Ballesta en Emby geschonken, maar toch hadden bij zijn dood in 1645 zijne erfgenamen nog het, voor dien tijd zeer groot, bedrag van 100.000 zilveren daalders van den Zweedschen Staat te vorderen. Zijn zoon Johan, te Amsterdam geboren, die te Leiden in de rechten gestudeerd heeft, en een korten tijd een hoogleeraarsplaats aan het Amsterdamsch Atheneum bekleed heeft, is volgens Wrangel, ook als burgemeester van Gothenburg, in Zweedschen dienst geweest [1]). Hij is in den Zweedschen adelstand opgenomen en ligt in de kerk te Riddarholm begraven. Cabelieaus dochter Margaretha heeft tot koning Gustaaf Adolf in een liefdesbetrekking gestaan en hem een zoon geschonken, Gustaf Gustafsson van Wasaborg, die tot

1) In de door Berg in zijn werk opgenomen lijst van Gothenburgsche magistraten heb ik zijn naam echter niet aangetroffen.

den vrede van Munster het bisdom Osnabrück heeft bezeten.

Een ander Nederlander van grooten naam, die lang te Gothenburg vertoefd heeft, was Dr. Jacob van Dijck, ridder en heer van Salnecke (Upland), geboren te Haarlem. Als gezant van Zweden bij de Staten heeft hij herhaaldelijk het sluiten van leeningen in de Nederlanden, ten behoeve van Zweden, weten te bewerken en subsidiën van de Staten los weten te krijgen, waaraan de berooide schatkist in Zweden steeds groote behoefte had. Verder regelde hij den verkoop van koper, het voornaamste Zweedsche artikel van uitvoer, in samenwerking met den ook reeds vroeger genoemden Nederlander Janus Rutgersius, die eveneens in Zweedschen dienst was. Hij had een belangrijk aandeel in het tot stand brengen van het handelsverdrag tusschen de Staten en Zweden in 1614, dat in hoofdzaak tegen Denemarken gericht was. In later jaren werd hij eerst commissaris; en in 1620 burggraaf van Gothenburg, welke betrekking hij tot aan zijn dood in 1631 heeft vervuld. Als diplomaat en als commercieel agent stond hij, zoowel in Zweden als in de Nederlanden, in hoog aanzien. Hij was bevriend met Vondel, die hem in 1628 te Gothenburg bezocht heeft; en bij zijn vertrek een geestig sonnet naliet: „Als een tol aan den Zweedschen koning, den Heer Jacob van Dijck in Gothenburg betaald".

Verschillende bekende Nederlandsche families te Gothenburg, als van Ackeren, van Eyck, Braunjohan, van der Hagen, van Schoting, Hartzen, Amija, hebben aan de stad burgemeesters en raden geschonken of zijn stamvaders geworden van aanzienlijke Zweedsche geslachten; een Amija monsterde bijv. in 1688 een der naar Nederland vertrekkende Zweedsche regimenten van het hulpkorps van Lewenhaupt af.

De reeds eerder genoemde Willem Usselincx verkeerde ook een tijd lang te Gothenburg, waarheen hij, ter bevordering van de haringvisscherij, Nederlandsche visschers deed overkomen. Fr. Demminck bouwde aldaar de eerste haringbuizen. Nederlandsche boeren en tuinders vestigden zich in den omtrek der stad en voorzagen van daaruit de tuinen der kasteelen van zaden, bollen en planten. Er is eigenlijk geen enkel gebied geweest, waarop te Gothenburg, in de 17de eeuw, de Nederlanders niet aan de spits hebben gestaan. Bij het in de 18de eeuw ingetreden verval van de Republiek is dit echter langzamerhand veranderd.

Van bijzonder groote beteekenis zijn geweest de handelsbetrekkingen tusschen Zweden en Nederland. Gustaaf Adolf zag

reeds dadelijk bij zijne aanvaarding van de regeering in, dat, wilde hij de welvaart van zijn land verhoogen en tevens de middelen verkrijgen voor zijn oorlogsuitrustingen, het noodig was het voorbeeld te volgen van de Republiek der Vereenigde Provinciën en den handel en de scheepvaart in zijn rijk zooveel mogelijk te bevorderen.

Met het oog daarop stichtte hij in 1615 de „Kopercompagnie", in het belang van den handel in koper, het voornaamste uitvoerproduct van zijn land, vooral in die roerige tijden van overwegende beteekenis als onmisbaar voor de vervaardiging van oorlogsmaterieel. De trouwe Abraham Cabelieau zal ook hier wel weer zijn raadsman zijn geweest; hij werd althans de eerste directeur der compagnie. Al jaren te voren, n.l. in 1608, had Cabelieau getracht een handelmaatschappij op te richten voor den handel op Perzië; aangezien de geldmiddelen daardoor in Zweden alleen niet te krijgen waren en ook omdat op een hevigen strijd tegen de Portugeezen gerekend moest worden, trachtte hij zulks te doen in samenwerking met de kort te voren opgerichte Nederlandsche Oost-Indische Compagnie. Van de oprichting is echter weinig terecht gekomen; de Staten waren allesbehalve op Zweedsche mededinging gesteld.

Omstreeks 1623 dook in Zweden een plannenmaker op, op veel grootscher schaal, in den persoon van Willem Usselincx[1]), een in 1567 te Antwerpen geboren Zuid-Nederlander, die op ongeveer 30-jarigen leeftijd in Noord-Nederland was gekomen, aldaar vergeefs getracht had groote ondernemingen op touw te zetten, en na veel tegenwerking en teleurstelling te hebben ondervonden, naar Zweden was getrokken, om daar den koning Gustaaf Adolf zijne diensten aan te bieden, in de hoop bij deze een williger oor te vinden voor zijn plannen dan in de Republiek.

Een prachtige studie over dezen hoogst merkwaardigen man is indertijd verschenen van de hand van Prof. Dr. G. Ligtenberg in de Utrechtsche Bijdragen voor Letterkunde en Geschiedenis, IXe Jaargang. Usselincxs leven is ook beschreven door J. Franklin Jameson: „William Usselincx founder of the Dutch and Swedish W. I. companies". Zeer in het kort deel ik hieronder iets mede, ook omtrent zijn vroegeren levensloop in de Nederlanden, omdat dit voor de beoordeeling van zijn latere verrichtingen in Zweden noodig is. Hij is een man geweest van genialen aanleg, ver vooruitzienden blik, onuitdoofbare energie, die zijn geheele leven, met voorbijzien van zijn eigen belangen, onvermoeid gevochten heeft

1) Zie Pl. 50.

Pl. 58. Gedenkpenning ter herinnering aan den troonsafstand van Koningin Christina.

Pl. 59. Prof. Johannes Meursius.

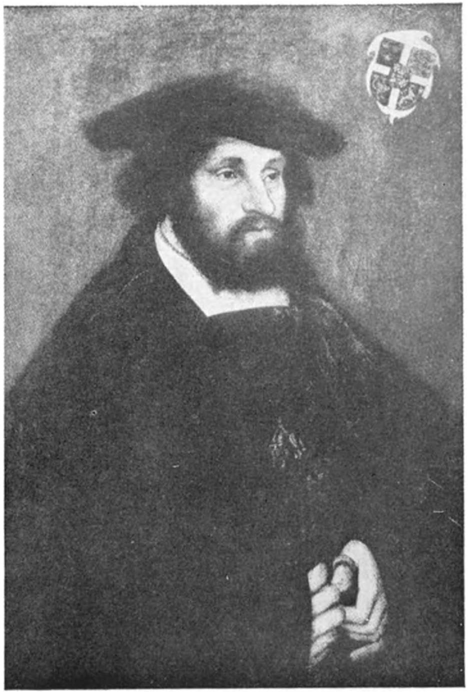

Pl. 60. Christiaan de Tweede.

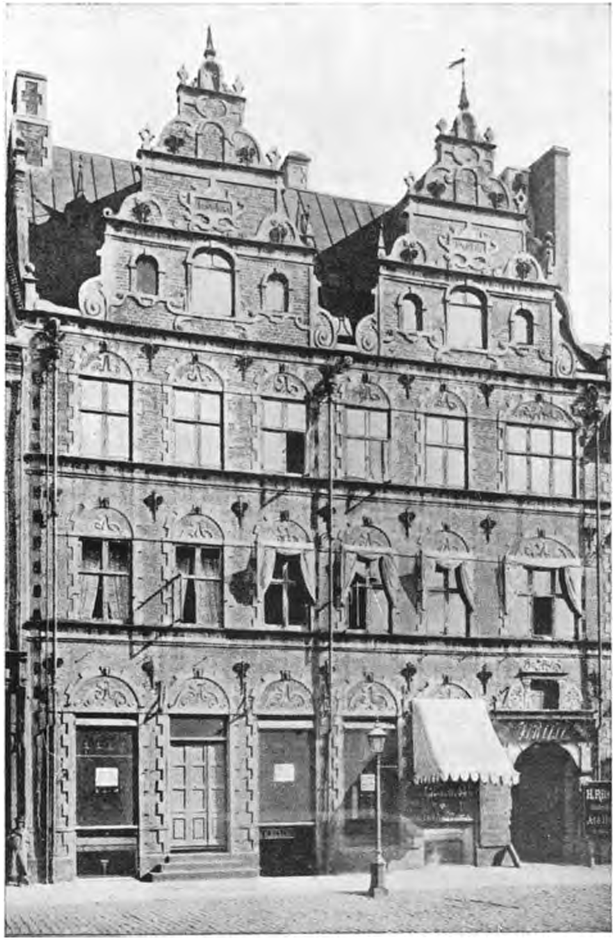

Pl. 61. Duvekenshuis op den Amagertorn te Kopenhagen. („Vermeulen: „Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst").

voor de totstandkoming van zijn grootsche plannen, maar ze alle heeft zien mislukken en tenslotte moe en afgetobd in het kerkje van het stille Noordhollandsche dorpje Egmond Binnen is begraven. 's Mans grootste gebrek is geweest dat hij zijn tijd ver vooruit was en denkbeelden koesterde, die eerst eeuwen later algemeen zijn doorgedrongen.

Hij kwam, na geruimen tijd in Spanje, Portugal en de Azoren te hebben vertoefd en daar veel over Amerika te hebben gehoord, in Holland aan in den tijd, toen ook daar ernstig over de vaart op Amerika en Guinea gedacht werd, om als mededingers van de Spanjaarden en Portugeezen op te treden; plannen waaraan in de laatste jaren der 16de eeuw door ondernemende Hollandsche en Zeeuwsche kooplieden ook gevolg is gegeven. Toen 20 Maart 1602, vooral door toedoen van Oldenbarneveld, de Vereenigde Oost-Indische Compagnie was opgericht, rees bij Usselincx het denkbeeld ook een West-Indische compagnie te stichten, zoowel met het doel handel te drijven, als om de Spanjaarden in hunne rijke goud- en zilverlanden afbreuk te doen. De tijd voor het aanvragen van octrooi voor zulk een onderneming was niet gunstig; de onderhandelingen over het sluiten van het bestand waren n.l. juist begonnen. Oldenbarneveld en de Staten van Holland verlangden naar vrede, waren daarom op die plannen in het geheel niet gesteld en werkten tegen.

Inziende dat er voorloopig van zijne plannen toch niets kon komen, legde Usselincx ze voorloopig opzij en wierp zich op wat anders: het droogmaken van Noord- en Zuidhollandsche meren. Zijn krachtige financieele steun heeft zeker de totstandkoming zeer bevorderd van die groote ondernemingen, die duizenden tot heil zijn geweest; hem heeft die deelneming evenwel geen zegen gebracht; hij heeft er al zijn geld bij verspeeld en is failliet gegaan.

In 1617 is hij opnieuw begonnen te werken voor zijn vroegere plannen, niettegenstaande de tegenwerking van Holland en de O. I. C. Ten slotte is in 1621 aan de compagnie octrooi verleend en is zij inderdaad opgericht. Maar het was een geheel andere compagnie dan Usselincx gewild had. Het strenge monopoliestelsel, waarbij ieder, desnoods met geweld, geweerd werd, die geen deelgenoot was, achtte hij zeer verkeerd. Bovendien was zijn doel geweest in Amerika koloniën te stichten van Europeanen, vriendschappelijke aanraking te zoeken met de inboorlingen, hun beschaving en welvaart te brengen, en zoo aan de overzijde van den oceaan een onder Nederlandschen invloed staand, bevriend rijk te stichten, in nauwe handelsbetrekking staande met het

moederland, ten bate van beide partijen. Met zulke denkbeelden behoefde men in het begin der 17de eeuw hier niet aan te komen; de tijden waren er lang niet rijp voor; zulke plannen moesten wel mislukken!

Usselincx zag in dat hij in de Nederlanden het pleit verloren had; en na eerst het voornemen gekoesterd te hebben zich te Dantzig te vestigen, en na een kort verblijf in Denemarken, toog hij naar Zweden om daar zijn geluk te beproeven. Door Dr. Jacob van Dijck, den burggraaf van Gothenburg, voorgesteld aan koning Gustaaf Adolf, ontwikkelde hij dezen zijn plannen, waarnaar de koning voorshands wel ooren had. In 1624 had hij een ontwerp-octrooi in 37 artikelen gereed voor een „Generaele Comp. voor de commercie en de zeevaert op de landen van Africa, Asia, America en de Magellanica, binnen de limiten, hierna uitgedruckt".

In de toelichtende memoriën bepleitte hij ongeveer dezelfde denkbeelden, die hij vroeger in Nederland verkondigd had. Kernkamp maakt in zijn Scandinavische Archivaliën melding van verschillende, ter zake in het Stockholmsche Rijksarchief aanwezige bescheiden betreffende die „Generale Compagnie", o.a. een stuk ter aanprijzing daarvan, beginnende aldus: „Nademael Godt „Almachtigh na sijne onbegrypelycke wijsheyt de werelt alsoo „heeft geschapen ende geordonneert, dat hij elck landt sijn be- „sonderen segen heeft verleent, soo sijn de menschen daerdoor „beweeght ende genootsaeckt geworden tot ontdekkinge en be- „settinge van nieuwe landen" enz. Ik haal hier deze woorden opzettelijk aan, om te doen zien, hoe Usselincx zich in zijne, ook voor den koning bestemde, stukken van de Nederlandsche taal bediende; dat Gustaaf Adolf inderdaad de Nederlandsche taal zeer goed verstond, blijkt ook uit de door den koning onderteekende goedkeuring van het ontwerp-octrooi, waarin enkele veranderingen door hem zelf zijn aangebracht, n.l. eenige Hollandsche woorden zijn doorgeschrapt en in het kantschrift door Duitsche bijschrijvingen vervangen.

Usselincx kreeg vergunning in Zweden met onderhoorige landen te reizen, propaganda te maken voor de op te richten maatschappij, die den naam zou krijgen van „Suijder Compagnie" en te trachten het noodige kapitaal bij elkaar te krijgen. Voorspoedig ging dat in den beginne niet; Zweden was een arm land en de hoogere standen gevoelden weinig voor den handel. Nadat echter het octrooi in 1626 was verleend en de koning en zijn kanselier Oxenstjierna er zich persoonlijk mede bemoeiden, kwam er in zoo verre voortgang, dat een compagnie, voorloopig op kleine

schaal, kon worden opgericht; maar voor het uitreeden van een schip waren de middelen nog niet voldoende. Intusschen ging Usselincx in Estland, Lijfland, Littauen en Koerland voort met zijn propaganda; ook in Nederland werd propaganda gemaakt. Een dankbaar werk was dat niet, en daar kwam nog bij dat de Zweedsche regeering het hem toegezegde salaris niet betaalde, waardoor hij bijna armoede leed. Bij zijn thuiskomst kwam hij tot de aangename ontdekking, dat zijne mede-directeuren, tijdens zijne afwezigheid, en geheel buiten hem om, geld van de compagnie hadden gestoken in allerlei ondernemingen, die er niets mee te maken hadden, o.a. in de reeds vroeger vermelde „Koper-compagnie" en een door De Geer opgerichte touwslagerij!

Dit was Usselincx te machtig; hij keerde naar de Nederlanden terug om te probeeren of hij de West-Indische Compagnie in de door hem gewenschte banen kon leiden en tevens of hij daar geld voor zijne Suyder Compagnie los kon krijgen. De Suyder Compagnie was inmiddels samen gaan werken met de in 1629, ook al weder door Cabelieau, opgerichte „Scheepvaart-compagnie"; een maatschappij, op aandringen van den koning gesticht, die schepen noodig had met het oog op zijn deelneming aan den oorlog in Duitschland; de compagnie had de verplichting op zich genomen 18 schepen te bouwen en uit te rusten, die in vredestijd voor de koopvaardij, in oorlogstijd als oorlogsschepen gebruikt zouden worden.

Usselincxs verblijf in de Nederlanden, waar zijn succes niet groot was, duurde niet lang. Met nieuwen moed begon hij een propagandatocht in Noord-Duitschland te Emden, Hamburg, Stralsund, Stettin; hij volgde den koning op zijn zegevierenden veldtocht dwars door Duitschland; trachtte in Frankfort, Heilbronn, Neurenberg, zelfs tot in Ulm toe, de landsgrooten en kooplieden voor zijn plannen te winnen, zoowel met woord als geschrift; maar overal stootte hij op geldgebrek, angstvalligheid of onverschilligheid, niettegenstaande de hem door Oxenstjerna medegegeven aanbevelingsbrieven. Toen in 1632, na het sneuvelen van den koning in den slag bij Lützen, de krijgskansen keerden en na den ongelukkigen slag bij Nördlingen zelfs een noodlottige wending voor Zweden dreigden te nemen, en men aansluiting zocht bij Frankrijk, om gezamenlijk de keizerlijke legers te keeren, trachtte hij ook daar, bij Richelieu hulp te vinden; en toen dit niet gelukte, andermaal in Nederland, Zweden en Noord-Duitschland, met niet veel grooter succes.

Aan al die mislukkingen waren zijn Nederlandsche landgenooten

lang niet vrij van schuld; door zijn propaganda had hij zich vele vijanden gemaakt; het ontbrak niet aan personen, die hem bij de Zweedsche autoriteiten zwart maakten als een „infaam persoon, die alleen eigen gewin zocht" of hem, als Samuel Bloemaert, afschilderden als „een man van weinig reputatie en crediet"; en het bleef niet alleen bij woorden. Hadden Usselincx's mededirecteuren reeds in 1628, tijdens zijn tocht in de Baltische landen, allerlei ongeoorloofde dingen achter zijn rug gedaan, op een dergelijke manier tracteerden zij hem tijdens zijn nieuwe propagandatochten. Toen hij van daar in Zweden terug kwam vond hij de combinatie Scheepvaart–Zuider Compagnie samengesmolten tot een nieuwe kleinere maatschappij, de Zweedsche West-Indische, ook wel genoemd Floridaansche of Amerikaansche compagnie, voor den handel op Amerika, door Samuel Bloemaert en Peter Minuit opgericht, met Zweedsch en Hollandsch geld met Gothenburg als stapelplaats; en zich zelf er uitgewerkt. Dat was de belooning voor al zijn rusteloozen arbeid! De oprichters van die nieuwe compagnie waren zeker niet zoo geniaal als Usselincx, maar het waren bekwame, doortastende mannen, die met beide voeten op den vasten grond der werkelijkheid stonden en zich niet door geniale droombeelden lieten leiden; hun plannen op meer bescheiden voet gelukten, terwijl Usselincx's veel grootschere plannen alle jammerlijk schipbreuk hebben geleden.

Maar hoe groot die nieuwe teleurstelling ook was, voor Usselincx was het geen reden er het bijltje bij neer te leggen. Het volgende jaar kwam hij al weer met een nieuw plan voor den dag: een „Generale Handelscompagnie" van eenige bondgenooten, Frankrijk, Engeland en Zweden tegen Habsburg. Kernkamp vermeldt een daaromtrent in het Rijksarchief te Stockholm berustend stuk van 21 Maart 1639: „Octroy et Prévilèges de la Comp.ie du Sud", waarin mededeelingen over onderhandelingen met den Franschen gezant d'Avaux en den Engelschman Thomas Roe staan. Toen deze onderhandelingen geen resultaat hadden, wendde hij zich, met het oog op het afloopen van het tusschen de Republiek en Zweden gesloten handelsverdrag, tot de Staten-Generaal met een plan voor een Zweedsch-Nederlandsche compagnie, waarin hij ook Emden en eenige Oostzeesteden wilde betrekken, en dat voornamelijk gericht was tegen Denemarken, ter gemeenschappelijke bestrijding van de Sonttollen.

Toen Usselincx voor zijn plan tot stichting van een Zweedsch-Nederlandsche Compagnie geen voldoende medewerking vond, kwam hij in 1642 weer met iets anders voor den dag; n.l. een

Pl. 62. Amagermuseum.

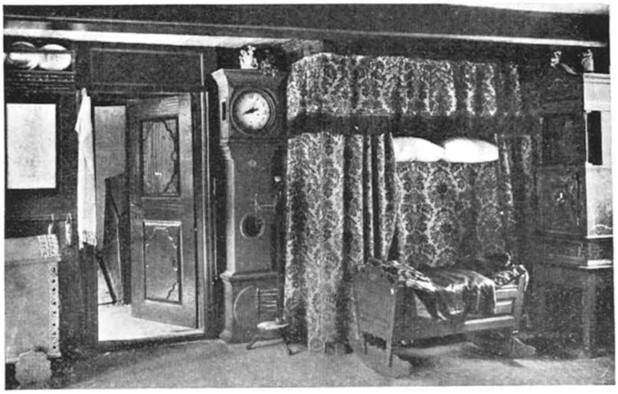

Pl. 62a. Amagerbinnenhuisje (in het museum).

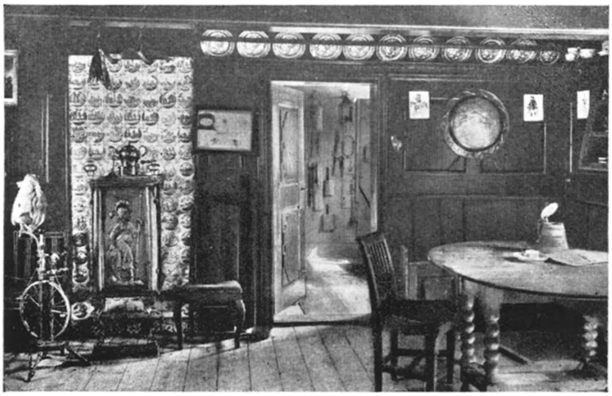

Pl. 62b. Amagerbinnenhuisje (in het museum).

Pl. 63. Oud-Hollandsche Dorpskerk op Amager.

Pl. 64. Het katknuppelen op Amager.

octrooi-aanvrage voor het droogmaken van eenige Zweedsche meren. Op zijn 75ste jaar is hij toen midden in den winter, in opdracht van de Kroon, een onderzoek gaan instellen en opmetingen gaan verrichten. Maar voor de uitvoering waren, met het oog op de zware oorlogslasten, geen gelden beschikbaar, terwijl er ook geen uitzicht bestond, dat dit binnenkort wel het geval zou zijn. Ook van deze plannen, hoe goed ook op zich zelf, kwam dus weer niets.

Eerst toen zag Usselincx in, dat er aan alles een einde komt. Hij is kort daarop, in het genot van een bescheiden jaargeldje voor de aan de Zweedsche regeering bewezen diensten, naar Holland teruggekeerd. Van zijne laatste levensjaren is weinig meer bekend dan dat hij in 1643 nog bemoeiïngen heeft gehad in het naar Gothenburg doen overkomen van visschers uit de Nederlanden; hij is in Holland als een vergeten burger overleden en, zooals vroeger gezegd, in een klein dorpskerkje begraven.

Hoe geheel anders zou de Nederlandsche stam er misschien thans voorstaan, wanneer men in Holland niet doof was gebleven voor de stem van Usselincx, en in later jaren mannen als Johan Maurits van Nassau en Peter Stuyvesant, in vele opzichten zijne geestverwanten, niet in den steek had gelaten.

De geschiedenis van de nieuw opgerichte Zweedsche West-Indische Compagnie, die voor Usselincxs Zuidercompagnie in de plaats gekomen is, is vooral merkwaardig omdat zij de aanleiding is geweest tot de stichting van de kolonie Nieuw-Zweden, vlak bij Nieuw-Nederland. De oprichters, zoowel Samuel Bloemaert als Peter Minuit, behoorden tot de „malcontenten". Eerstgenoemde werd omstreeks 1634 bij de Zweedsche autoriteiten geïntroduceerd door Michel le Blon, een te Amsterdam wonenden Zuid-Nederlander, die als diplomatiek agent (alias spion) en kunstkooper een belangrijke rol in de Zweedsche geschiedenis gespeeld heeft en wiens naam in de diplomatieke en andere bescheiden in de archieven ontelbare malen voorkomt [1]).

Bloemaert was oppercommies en koopman geweest bij de Oost-Indische Compagnie, gehuwd met een dochter van den Gouverneur-generaal Gerard Reijnst en een van de oprichters van de West-Indische Compagnie.

1) Le Blon heeft in de Republiek veel relaties gehad; zoo is hij bijv. bevriend geweest met Vondel. In een bloemlezing van Vondels werken trof ik o.a. aan twee grafdichten op Isabelle le Blon, dochter van Michel, en een gedicht getiteld: „Vertroostingh aan de ouders van Isabelle"; alle van het jaar 1636.

Volgens le Blon was hij de leermeester geweest van den vroeger genoemden Larsson van der Linde, en „een coopman van sinrijcke aanslaegen, die met fondement discoureert van de negotie en navigatie, die men in Sweden sou cunnen veroorsaecken". Bij de Zweedsche machthebbers viel hij zoo in den smaak, dat hij in 1635 tot Zweedsch commissaris te Amsterdam werd aangesteld en over allerlei handelsaangelegenheden werd geraadpleegd. Peter Minuit (of Minnewit), afkomstig uit Wezel, van een daar heen uitgeweken Walenfamilie, was gouverneur geweest van Nieuw-Nederland, en door de bewindhebbers der West-Indische Compagnie verongelijkt en ontslagen.

De, in overleg met Spieringh, den Zweedschen resident bij de Staten, opgerichte compagnie werd gesticht om handel te drijven op en volksplantingen aan te leggen aan de kusten van Noord-Amerika, waar zich nog geen Engelschen en Hollanders gevestigd hadden. Van het benoodigde kapitaal, f 20.000,— - men wilde op bescheiden voet beginnen - brachten Bloemaert, Minuit en zijne handelsvrienden de helft in, de andere helft werd door de gebroeders Oxenstjerna, admiraal Fleming en Spieringh bijeengebracht.

Over het ontstaan van de compagnie bevat het Stockholmer Rijksarchief belangrijke stukken, o.a. een memorie van Peter Minuit van 15 Juni 1636, waarin hij het plan ontwerpt voor een reis naar „de Virgines, Nie-Nederland en andere plaatsen, daeromtrent seckere plaetsen mij wel bekentelyck syn"; hij vraagt daarbij octrooi voor 70 jaar, „stellende de limiten van Terra-Neuff tot Florida", dus de geheele Oostkust van de tegenwoordigde Vereenigde Staten. In het volgend jaar werd hij benoemd tot directeur en is met de schepen „Calmar Nyckle" (de Calmarsleutel), schipper Jan Hendrikse van de Waeter, en „Gripen" (de Griffioen), schipper Erasmus Jeurianse, uitgevaren, met een door Bloemaert te voren uit Amsterdam toegezonden bemanning en lading. Er werd inderdaad aan de Delaware een kolonie gesticht, waaraan men den naam heeft gegeven van Nya Sverige (Nieuw Zweden); het ter bescherming gebouwde fort werd naar de koningin, Christina, genoemd.

De zaken schijnen niet naar wensch te zijn gegaan; Bloemaert klaagt daar ten minste over; ook over den last, dien de bewindhebbers der West-Indische Compagnie hem aandeden, nu hij hun concurrentie ging aandoen. Daarom stelde hij voor het plan tot koloniseeren en ook den handel maar te laten varen en gaf in overweging, dat men zich meer op de kaapvaart zou gaan toeleggen, in het bijzonder op de Spaansche zilvervloten.

In later jaren is de bekende Hendrik de Moucheron, de vervaardiger van het Zweedsche zeerecht, een der bestuurders geweest; deze heeft gedurende de laatste jaren van het bestaan der Zweedsche Afrikaansche Compagnie, ook in het bestuur van die compagnie gezeten.

De kolonisten van Nieuw Zweden zijn ten deele Nederlanders geweest, velen afkomstig uit de provincie Utrecht, en in 1640, onder leiding van een zekeren Joost van den Boogaerdt, met het schip „Fredenburg" daarheen getrokken. Kernkamp maakt in de Scandinavische Archivaliën melding van een „Memorie van den Heer Hoochkamer" om den „Heer Resident Spierinck te vertoonen", waarin deze Hoochkamer, ook al weer een „malcontent" van de West-Indische Compagnie, zich, door bemiddeling van Samuel Bloemaert, in betrekking stelde met de Zweedsche regeering en octrooi vroeg om een kolonie in Nieuw-Zweden te stichten „op de manier van de in „Nieuw-Nederland bestaande patroonschappen". In die memorie uit Hoochkamer onder meer eenige bezwaren tegen de voor de nieuwe kolonie voorgestelde plaats, waarvan hij moeilijkheden verwacht met de Nederlandsche kolonie, welker fort men, de rivier op- of afgaande, altijd zou moeten passeeren. Of men aan de wenken van Hoochkamer gevolg heeft gegeven en een andere plaats gekozen heeft, is mij niet bekend; maar wel, dat de moeilijkheden met Nieuw-Nederland inderdaad niet zijn uitgebleven en dat in 1655 „Herr Petrus Styfesandt hier „in Neu-Schweden mit all sin macht van schipffen und volkern „gekommen und gegen all unser vermuthen Ihre Königl. Magt. „zu Schweden rechtmäszige possession hir hostiliter auffeischt und „invadirt, die unterthanen gefänglich auff die schipffe bringen und „sonder einige anmeldung oder clarigation von hostile ankompft, „noch über des dieses Königl. fort Christina auff allen seiten „berendt (hat)" en ook „die gantze revire" had laten opeischen. Het Stockholmer archief bevat nog een groot aantal andere bescheiden over dien overval, en over de, naar aanleiding daarvan, gevoerde onderhandelingen; o.a. een uittreksel uit de boeken der Amerikaansche compagnie over de schaden en verliezen, welke de Nederlandsche West-Indische Compagnie haar aan plantages, gebouwen enz. had toegebracht. Bij de onderhandelingen schijnt men tot overeenstemming te zijn gekomen en de grenzen nauwkeurig te hebben vastgesteld, om in de toekomst geschillen te voorkomen. Die toekomst is echter niet van langen duur geweest, want bij den overval door de Engelschen in 1664, is niet alleen de Nederlandsche, maar ook de Zweedsche kolonie door hen

veroverd en bij den vrede van Breda in hunne handen gebleven.

De lotgevallen van de kolonie zijn uitvoerig beschreven door C. F. Odhner in zijn werk „Kolonier Nya Sveriges Grundläggning".

In de 18de eeuw is weder een Zweedsche West-Indische Compagnie opgericht; aangezien de Nederlanders daarbij niet in belangrijke mate betrokken zijn geweest, zal ik daarover zwijgen [1]).

Voor ons belangwekkend is ook de geschiedenis van de Zweedsche Afrikaansche Compagnie; niet omdat de door haar behaalde resultaten van zoo groote beteekenis zijn geweest, maar omdat dit eigenlijk een zuiver Nederlandsche onderneming is geweest, onder Zweedsche vlag. Mr. N. de Roever heeft in een studie „Twee concurrenten van de Eerste West-Indische Compagnie" onwederlegbaar aangetoond, dat het een geheel met Nederlandsch geld gestichte en geheel door Nederlanders bestuurde onderneming is geweest, waarbij slechts een paar Zweedsche hofdignitarissen als stroomannen in het bestuur waren opgenomen, om haar het uiterlijk van een Zweedsche onderneming te geven. Hij heeft daartoe woordelijk overgenomen een door Hendrik Carloff, (den man, met wiens hulp de maatschappij is opgericht) op aandringen der W. I. C., op 12 October 1662, voor notaris Jacob de Winter te Amsterdam afgelegd schriftelijk getuigenis, onder bereidverklaring dit onder eede te bestigen.

De stichters van deze, te Gothenburg gevestigde, „simulante" compagnie waren eigenlijk alleen Lodewijk de Geer met familie en vrienden; van het daarin gestoken kapitaal, 178.000 rijksdaalders, had Lodewijk de Geer alleen 84.000 rijksdaalders, dus bijna de helft, ingebracht. Carloff was natuurlijk al weer een „malcontent" ambtenaar der W. I. C., die in 1649 vrij was gekomen. Het met de compagnie beoogde doel was het drijven van handel op West-Afrika en het bestrijden van de West-Indische Compagnie, dus eigenlijk van eigen landgenooten. Het contract werd gesloten voor notaris van Swieten te Amsterdam.

Tot de handelsartikelen hebben een tijd lang ook behoord negerslaven, die men kocht aan de kust van Guinea, om die te verkoopen in West-Indië of te ruilen tegen Westindische producten. (Zie „Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch

1) Het doet eigenaardig aan, dat men in Zweden te dezer dagen zooveel ophef gemaakt heeft van de stichting van de kolonie Nieuw-Zweden vóór 300 jaar, wanneer men daarbij bedenkt hoe gering het aandeel van de Zweden in die onderneming eigenlijk geweest is.

Genootschap". Deel XXII, 1901). De uitgeruste schepen „Christina" en „de Liefde" zijn op de eerste reis uitgezeild naar het gebied der W. I. C., waar men Cabo Corso (het tegenwoordige Cape Coast Castle), een door de W. I. C. verlaten factory, heeft bezet en ook andere plaatsen der W. I. C. heeft aangedaan, zonder op verzet te stuiten. Op de terugreis was de Eerste Engelsche Oorlog met de Republiek uitgebroken, en zijn de schepen door Blake, die meende met Nederlandsche schepen te doen te hebben (de geheele bemanning bestond ook inderdaad uit Nederlanders), opgebracht. Diplomatieke vertoogen van de Zweedsche regeering hebben tengevolge gehad, dat zij door de Engelsche regeering later zijn vrij gelaten; het grappige geval heeft zich hierbij voorgedaan, dat de Staten hiertoe hebben meegewerkt, en dus de vrijlating hebben bevorderd van schepen, die bepaaldelijk bestemd waren om hunne belangen te benadeelen. Men wist blijkbaar niet welk vleesch men in de kuip had en wilde De Geer ter wille zijn.

In den beginne liepen de zaken naar wensch; maar zoodra in 1656 Carloff met Laurens de Geer ruzie kreeg, veranderde het. Nauwelijks was Denemarken met Zweden in oorlog geraakt, of hij bood aan den Deenschen koning zijn hulp aan en richtte een Deensche Afrikaansche compagnie op, die weer evenzeer een „simulante" compagnie was, als de Zweedsche. In den grond van de zaak was het niet anders dan een onderneming van Amsterdamsche kooplieden, zooals Carloff later ook officieel heeft verklaard, blijkens een door De Roever eveneens woordelijk overgenomen getuigenis.

Met een schip, bemand met Nederlandsche zeelieden en soldaten, maar nu onder Deensche vlag, verscheen hij in 1658 voor Cabo Corso en bezette het. Wel werd hij er kort daarna door de inboorlingen weder uitgedreven, maar op andere nederzettingen bleef hij meester. Ditmaal begreep de gouverneur der W. I. C. echter hoe de vork in den steel zat; hij trad krachtig tegen de „simulante" Denen op en verjoeg hen; Cabo Corso kwam weer in handen van de West-Indische Compagnie als wettige eigenaresse [1]).

1) Holberg beweert in zijn „Dänische Reichshistorie", dat de Hollanders zich van een list bediend hebben om de Deensche versterking in handen te krijgen. Zij zouden n.l. den Deenschen gouverneur Schmit hebben wijs gemaakt, dat in den, inderdaad voor de Denen zeer ongelukkigen, oorlog tegen Zweden, die met den vrede van Roskilde eindigde, Karel Gustaaf den Deenschen koning had gevangen genomen, en dat de zaak er voor de Denen hopeloos voorstond. Schmit zou toen dienst genomen hebben bij de West-Indische Compagnie en de vestiging voor een som geld aan deze hebben verkocht; en toen zijn opvolger als gouverneur, Joh. Kramer, daar aankwam om de kolonie van hem over te nemen, vond hij haar in Hollandsche handen.

Ook tegen de „simulante" Zweden trad men nu krachtiger op; de agenten van De Geer werden verjaagd; het schip „Christina" opgebracht en ten bate van de W. I. C. verkocht.

Langdurige onderhandelingen van de Staten, zoowel met de Denen als met de Zweden, zijn daarvan het gevolg geweest; wijl de Staten beider vriendschap noodig hadden, zijn zij er bij die onderhandelingen, wat schadevergoeding betreft, tamelijk goed afgekomen; maar zoowel de Deensche, als de Zweedsche compagnie zijn in elk geval van de baan geraakt.

Enkele jaren later, in 1664, had de overval van de Guineesche bezittingen door de Engelschen plaats, die aanleiding is geweest tot de bekende geheimzinnige „Afrikaansche reis" van De Ruijter, en het begin heeft gevormd van den Tweeden Engelschen oorlog. De geschiedenis valt buiten de perken van dit opstel.

Een Zweedsche Oost-Indische Compagnie, in de 17de eeuw opgericht, heeft slechts een zeer kort bestaan gehad; de stichter er van, Olavus Bergh, ging later over in dienst van de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie.

In 1731 is een nieuwe compagnie opgericht, waarin ook wel heel wat Nederlandsch geld is gestoken, maar waarvan de leiding toch niet in Nederlandsche handen heeft berust.

Wel is dat het geval geweest met de „Zweedsche Teercompagnie", een geoctrooieerde maatschappij, in 1648 door Hans van Schwindern opgericht; die maatschappij is echter in 1678, bij den vrede van Nijmegen, opgeheven, op aandringen van de Staten, omdat zij aan de Nederlandsche vrachtvaart afbreuk deed.

Onder de talrijke Nederlanders, die in Zweden een groote rol hebben gespeeld, is er geen, die zoo op den voorgrond is getreden, en vooral voor de economische en industrieele ontwikkeling van het land van zoo groote beteekenis is geweest als Lodewijk de Geer. Daarom heb ik gemeend hem uitvoerig te mogen bespreken.

In 1587 geboren uit een Luyksche patriciër-familie, die om des geloofswille naar Holland was uitgeweken, vestigde hij zich, na een tijd lang te Dordrecht te hebben gewoond, en in Frankrijk te hebben vertoefd om den handel te leeren, in 1615 te Amsterdam, waar hij ging wonen in het thans nog bestaande „Huis met de Hoofden" aan de Keizersgracht. Op aanraden van zijn zwager Trip dreef hij een handel in wapenen en ander oorlogsmaterieel, waaraan in dat tijdperk groote behoefte bestond.

Met het oog op zijn groot vermogen en zijn toen reeds bekende

P. 65. Theodorus Rodenburch (naar een gravure van L. Kilian).

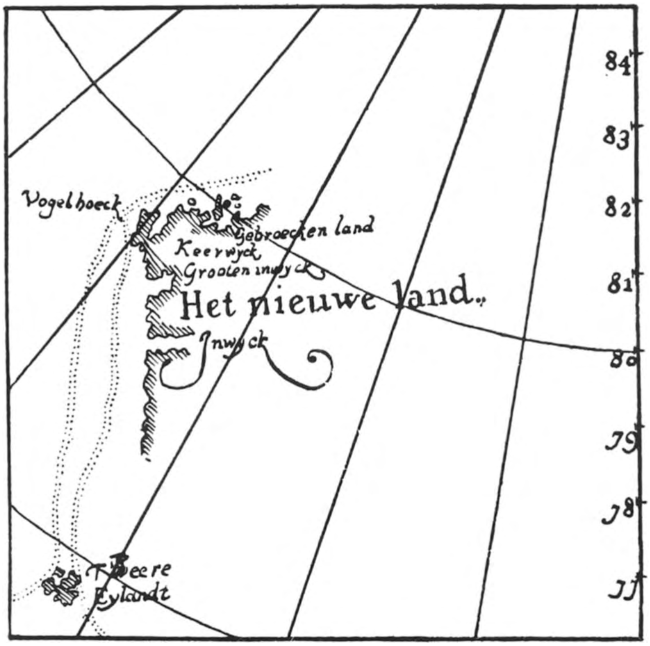

Pl. 66. Spitsbergen naar de kaart van Barents (1598).

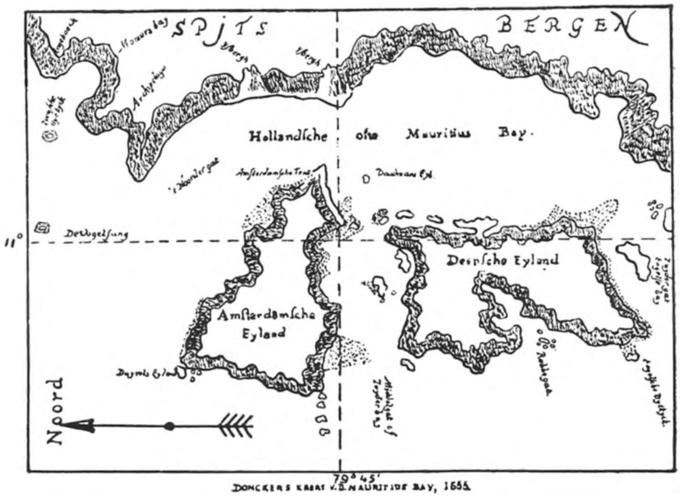

DONCKERS KAART V.D. MAURITIUS BAY, 1655.

Pl. 67. De Hollantsche ofte Maurits-Bay.

groote bekwaamheid, was hij al dadelijk daar een man van aanzien, die herhaaldelijk met opdracht van de Staten naar Zweden gezonden werd om te onderhandelen over den aankoop van artilleriematerieel, en ook meer dan eens belast werd met het uitrusten van troepen voor bondgenooten der Staten, waarbij het voor deze een groot gemak opleverde, dat De Geer door zijn groot fortuin en crediet de voor de betaling vereischte bedragen kon voorschieten en ook vaak te hulp kwam bij het, aan die bondgenooten, verleenen van subsidiën ten behoeve van hunne krijgstoerustingen. Het ligt voor de hand, dat hij bij den Zweedschen koning Gustaaf Adolf, dien hij op die wijze, samen met zijn zwager Trip, herhaaldelijk uit den nood geholpen had, een gaarne geziene persoonlijkheid was.

Zijn handel in oorlogstuig nam snel in omvang toe; de Staten en de stad Amsterdam, die daarin een niet gering voordeel zagen, verleenden hem, waar zulks pas gaf, verschillende faciliteiten, en zoo werd Amsterdam een der grootste stapelplaatsen van oorlogsmaterieel voor West-Europa; De Geer was als het ware de 17de eeuwsche Krupp. Bij het plaatsen van een Zweedsche leening in Holland, waarbij van Zweedsche zijde de opbrengst van de kopermijnen als waarborg werd aangeboden, was De Geer een der voornaamste inschrijvers. Daardoor werd zijn aandacht op die mijnen gevestigd, waarvan op grond van den indruk, dien hij daaromtrent bij zijne reizen in Zweden had gekregen, de exploitatie, naar zijne meening, niet zoo doelmatig en voordeelig geschiedde, als wel mogelijk was. Dit was inderdaad zoo, en in nog hoogere mate gold dit voor de ijzerindustrie. Men bepaalde zich in Zweden, wat de laatste betreft, tot het, uit de uitmuntende ijzerertsen, bereiden van ruw ijzer. Dit werd dan naar Lubeck en andere Hanzesteden vervoerd, om daar verder te worden bewerkt, en kwam dan voor een groot gedeelte weder naar Zweden terug. Veel van het voordeel, aan dezen hoogst belangrijken tak van nijverheid verbonden, ging dus voor het land verloren en kwam aan de Duitsche steden ten goede. Den koning was dit ook niet onbekend.

Nu bevonden zich toentertijd in Zweden twee, reeds vroeger genoemde, Zuidnederlandsche bouwmeesters, Willem en Gerard de Besche, die op het denkbeeld kwamen zich te wijden aan de mijn-exploitatie en aanverwante industrieën. Zij vroegen en verkregen octrooi voor het beheeren van de ijzersmelterijen van Forsmark, met het recht deze later aan te koopen. Met hen stelde De Geer zich in verbinding teneinde goed van de Zweedsche

metaalindustrie en den handel in metalen enz. op de hoogte te komen; alles tegen ruime belooning.

Het einde van die onderhandelingen was dat De Geer met Willem de Besche in 1618 een overeenkomst sloot, waarbij hij hem opdroeg de aan de Zweedsche kroon behoorende ijzersmelterij van Finspong in Oost-Gothland voor hem te pachten. Volgens Kernkamps „Baltische Archivaliën" is in het Rijksarchief te Stockholm het op 20 Juli 1618 aldaar gesloten contract met Willem de Besche aanwezig, door den rijkskanselier Axcel Oxenstjerna, op last van den koning, geteekend en bezegeld, waarbij De Geer borg blijft voor de jaarlijks te betalen pachtsom van 5675 rijksdaalders.

Korten tijd daarna vroeg hij aan den koning vergunning zich met zijn gezin in Zweden te vestigen en, voor het tot ontwikkeling brengen van de metaalindustrie, de noodige terreinen te koopen of te huren; zoolang zijn eigen zaken hem in Holland hielden, zou De Besche de noodige gebouwen maken en de zaken drijven.

Zijn drukke werkzaamheden in Holland lieten De Geer de eerste jaren niet toe naar Zweden te verhuizen. De zaken waren trouwens bij den hoogst bekwamen De Besche in uitmuntende handen; met behulp van uit de Duitsche steden naar Zweden gehaalde werklieden, die den Zweden het vak leerden, bracht hij niet alleen een groote installatie voor het gieten en smeden tot stand, maar zelfs een volledige kanonnenfabriek; na enkele jaren kon het land zelf in alle artillerie-behoeften voorzien.

In 1626 riep de koning De Geer aan het hoofd van een enkele jaren te voren opgerichte maatschappij voor het exploiteeren van de koninklijke koperfabrieken. Hij nam het aanbod aan, stak veel geld in de zaak en vestigde zich te Norköping. Het werk werd zeer krachtig aangepakt en op de meest economische wijze, waarbij op groote schaal van waterkracht gebruik werd gemaakt. Ook zijn overige zaken breidde hij belangrijk uit, door in 1627 met De Besche voor 6 jaar de werken van Osterby, Leufsta en Gimo, in de provincie Upland, te pachten; hier werden in hoofdzaak Waalsche werklieden aan den gang gezet.

De verhouding tusschen De Geer en Willem de Besche was ook persoonlijk van den meest vriendschappelijken aard; bij diens overlijden trad hij als voogd over de kinderen op. Een zijner dochters is met Karel de Besche, een zoon van Willem getrouwd. In later jaren, nadat de zaken van De Geer en De Besche gescheiden waren, zijn echter met de De Besches geschillen gerezen over de afwikkeling, die zelfs zoo hoog zijn geloopen, dat de rijkskanselier Oxen-

stjerna er bij te pas kwam. (Zie Kernkamps artikelen in de Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap XXIX).

Natuurlijk ontbrak het De Geer niet aan benijders, die hem op allerlei wijzen trachtten zwart te maken en dwars te zitten, niet alleen onder de Zweden, maar ook Hollandsche en Vlaamsche handelaars, Lubecksche wapensmeden, die hij overbodig gemaakt had, terwijl ook de Engelschen hun best deden hem uit de markt te werken. Zelfs met de Trips geraakte hij op gespannen voet, zooals onder meer blijkt uit een brief aan Oxenstjerna over zijn octrooi voor het kanonnen gieten, waarin hij bijv. zegt: „ce que je n'eusse faict, n'eust esté que je voy que les jeunes Trip tachent „à s'y fourrer et me contreminer, comme ils ont tousiours faict."

Hij kon echter op den steun rekenen zoowel van Gustaaf Adolf, als van den kanselier, die na den dood van den koning, tijdens de minderjarigheid van koningin Christina, aan het hoofd van het regentschap stond; die niet alleen hooglijk waardeerden wat hij voor de ontwikkeling van nijverheid en handel deed, maar ook niet blind waren voor het groote voordeel, verbonden aan de vriendschap met een zoo vermogend man, welke hun bij de schatten verslindende deelneming aan den oorlog in Duitschland zoo goed te pas kwam. Oxenstjerna nam persoonlijk deel in zijne zaken, niet alleen uit winstbejag, maar ook om een voorbeeld te stellen aan den Zweedschen adel, die zich in den beginne afkeerig toonde van dat koopmansbedrijf.

De zaken gingen steeds beter. Norköping werd een van de voornaamste havens van het land; de fabrieken van Norköping en Finspong [1]) konden het werk niet af; naast de vroeger genoemde fabrieken, in Upland, verrezen ijzer- en koperwerken te Sodermaland, te Shylberg in Nericke; te Godegard in Oost-Gothland (een groote fabriek van pieken, nagels en hoefijzers). De reeds oude mijnen van Dannemora leverden veel meer op dan vroeger; de producten werden wereldberoemd.

De schrijver Frantzen zal niet overdreven hebben toen hij Lodewijk de Geer den schepper noemde van de moderne metaalindustrie in Zweden.

In 1641 werd De Geer, die reeds lang Zweedsch staatsburger was, als erkenning van zijn verdiensten, met al zijn nakomelingen opgenomen in den Zweedschen adelstand. De motiveering daarvan was aldus: dat hij door zijne belangrijke ondernemingen en door

1) Van bevriende zijde werd mij onlangs verteld, dat de, ook hier te lande gunstig bekende, geschutgieterijen van Bofors uit De Geers fabrieken te Finspong zijn voortgekomen.

zijn handel in wapenen had bijgedragen tot de verdediging van het land tegen de vijanden; dat hij een betere methode had ingevoerd voor het gieten van ijzer, voor het smeden en voor de wapenfabricage; dat door zijn zorg kostbare werkplaatsen en fabrieken waren opgericht; dat op zijn oproep talrijke vreemde werklieden waren toegesneld; en dat hij aldus een belangrijke bron van nationale welvaart had geschapen. Hij werd nu lid van het Heerenhuis en kwam, in verband daarmede, te Stockholm wonen. Hij kocht groote eigendommen in de provincie, in de eerste plaats Finspong, een paar jaar later ook Osterby, Leufsta en Gimo. Zijne nakomelingen in Zweden dragen nog den titel van baron De Geer van Finspong en Leufsta. Ook de familie De Besche is in den Zweedschen adelstand opgenomen.

Buitengewoon groote diensten heeft De Geer aan Zweden bewezen bij den oorlog met Denemarken in 1644–1645. Het is niet mijn bedoeling de aanleiding en het verloop van dien oorlog nauwkeurig te beschrijven. Genoeg zij het hier te vermelden, dat de oorlog begon met een feitelijk verraderlijken aanval van den Zweedschen generaal Torstenson in Holstein, die in Denemarken een paniek veroorzaakte, welke echter door de kloekmoedige houding van den ouden koning Christiaan IV bezworen werd, door wiens verstandige en doortastende maatregelen, daarbij geholpen door een keizerlijk legertje, de kansen keerden en de Zweden zelfs tot het aannemen van een verdedigende houding gedwongen werden; dat de Staten, hoewel door een verdrag van 1640 met Zweden verbonden, zich niet tot deelneming aan den oorlog verplicht achtten, maar zich bepaalden tot het aannemen van neutraliteit, het aan beide partijen aanbieden van bemiddeling, en het later tot tweemaal toe zenden van een vloot onder Witte de With, tot machtsvertoon en tot bescherming van hunne koopvaarders. Ik zal ook niet uitweiden over het geharrewar tusschen Frederik Hendrik en de stad Amsterdam over de, in het geschil, aan te nemen houding en over het toelaten dat De Geers hulpvloot niet alleen uitzeilde, maar na verslagen te zijn en teruggekeerd om de schade te herstellen, opnieuw naar Zweden stevende, met het bekende succes, terwijl men den Denen bij hun pogingen om zich hier van schepen en troepen te voorzien, later allerlei moeilijkheden in den weg legde; evenmin over het verloop der onderhandelingen van de bemiddelaars met de beide oorlogvoerende partijen. Dit alles is uitvoerig en boeiend beschreven in Kernkamps bekende werk „De sleutels van de Sont".

Ik wil alleen de aandacht vestigen op het hoogst merkwaardige

feit, dat het hier een Nederlandsch koopman is geweest, die met een, voor eigen rekening uitgeruste, vloot van Nederlandsche schepen, bemand met Nederlandsche zeelieden en soldaten, in een strijd tusschen twee, toen machtige, rijken den doorslag heeft gegeven, en er veel toe heeft bijgedragen, dat een door de Denen verwachte overwinning in een nederlaag is verkeerd.[1]) De Geer schijnt er zelf den gek mee gestoken te hebben. In het boek „Lodewijk de Geer" door zijn naneef J. L. W. de Geer geschreven, haalt deze althans eenige regels aan uit een briefje van De Geer aan den Zweedschen bisschop Matthiae: „Je suis le marchand converti en homme de guerre. Le marquis Spinola est mort; il faut qu'un autre le remplace".

Waren bij de onderhandelingen over den vrede te Brömsebro de Staten op het laatst niet bang geworden, dat het den Zweden al te goed zou gaan, en zij Denemarken daarbij niet te hulp gekomen, dan had het waarschijnlijk reeds toen de tegenwoordig Zweedsche provinciën Skonen en Blekingen aan Zweden moeten afstaan.

De ommekeer in de houding der Nederlandsche regeering ten gunste van Zweden tijdens den oorlog is voor een niet gering deel een gevolg geweest van den invloed en het diplomatiek beleid van De Geer, bij het uitvoeren van de hem in December 1643 verstrekte opdracht, vervat in het „Memorial deren, so von Ihr Köngl. Magt unser allergenädigsten Königin dem Herrn Louys de Geer, Erbgesessen zu Finspongh, in Niederlandt zu verrüchten, anvertraut worden."

Hierbij zij nog vermeld, dat een van zijn zoons, Louis de Geer, de koningin op eigen kosten een regiment had aangeboden.

Geen wonder dat men hem op de handen heeft gedragen; geen wonder ook dat men den wakkeren admiraal Marten Thysen (later geadeld als Anckarhjelm), als een redder in den nood, met gejuich heeft ingehaald!

Dat men De Geer ook geraadpleegd heeft bij de vredesonderhandelingen van 1644–'45 spreekt wel van zelf. Bekend is dat Grotius schreef, dat hij zoo blij was, dat de gevolmachtigden Louis de Geer als raadsman bij zich hadden, die zoo goed op de hoogte was van den handel en de scheepvaart [2]).

1) Zie Pl. 55.

2) Bij die onderhandelingen zijn ook ter sprake gekomen de reusachtige vorderingen, welke het huis Trip toen nog op den Zweedschen Staat had; de familie schijnt toen gedeeltelijk schadeloos gesteld te zijn met gronden in de provincie Halland; de processen over nog te vorderen bedragen bebben bijna twee eeuwen geloopen. De reis van Potgieter naar Zweden is in hoofdzaak geschied tot definitieve regeling van de zaken der familie.

Over de belangstelling van De Geer in groote overzeesche ondernemingen, met name in de Zweedsche Afrikaansche Compagnie, heb ik hiervóór al gesproken. Ook de scheepsbouw vond in hem een krachtig bevorderaar, getuige de oprichting, in hoofdzaak door zijn toedoen, van een scheepswerf te Westerwijck en van een lijnbaan, met de bedoeling Zweden zoo veel mogelijk op dat gebied onafhankelijk van het buitenland te maken.

Ook op het gebied van kunst en wetenschap heeft hij zich zeer verdienstelijk gemaakt. Tal van Vlaamsche en Hollandsche schilderijen, veel fraaie stukken porcelein en aardewerk, thans in de musea of particuliere verzamelingen in Zweden aanwezig, zijn door hem – en door zijn zoons – naar Zweden gebracht. Veel heeft hij gedaan voor de Zweedsche studenten, die in Holland studeerden. Bekend is ook zijn krachtige ondersteuning van den Tsjechischen paedagoog Commenius, die lang in Zweden vertoefd heeft en te Naarden begraven ligt.

In 1648 heeft De Geer zich uit zijn zaken terug getrokken en afstand gedaan van al zijn waardigheden, ten behoeve van zijn kinderen; de laatste jaren van zijn leven heeft hij in hoofdzaak te Amsterdam doorgebracht, waar hij in 1652 is overleden.

Koningin Christina heeft uit erkentelijkheid voor de door hem bewezen diensten, door den schilder David Beck, leerling van Van Dijck, zijn portret laten schilderen, als dat van een harer beroemdste onderdanen [1]). Dit portret is geplaatst in de Koninklijke galerij te Gripsholm. Verder schonk zij hem eenige gronden bij Norköping.

Al heeft het De Geer aan eerbewijzen en loffelijke getuigenissen van de zijde der Zweedsche regeering niet ontbroken, op geldelijk gebied heeft men hem op dezelfde wijze behandeld als zooveel andere trouwe dienaren van den Zweedschen staat van die dagen. Evenals van de Trips, Cabelieau, Parridon van Horn en anderen, berusten ook van hem vele brieven in de archieven, waarin hij op betaling voor gedane leveringen of teruggave van gedane voorschotten aandringt, omdat anders zijn zaken dreigen mis te loopen. Zelfs de groote kosten van de hulpvloot, waarmede hij zulke onschatbare diensten heeft bewezen, zijn hem, volgens Wrangel, niet eens ten volle terugbetaald.

Het Zweedsche volk heeft hem echter wel in gedachte gehouden. Tot eering van zijn nagedachtenis heeft de Zweedsche Academie in 1829 een medaille laten slaan, dragende aan de eene zijde zijne beeltenis en vertoonende aan de andere zijde een zeetrophee,

1) Zie Pl. 52.

waarnaast een kanon, een degen en een Mercuriusstaf, en voorzien van het randschrift: „His amat hospes civisque vocari" [1]).

In 1839 heeft de te Stockholm gevestigde maatschappij voor het verbeteren van het lot van arme zeelieden hem hulde gebracht door zijn naam te geven aan een nieuw opgerichte school voor kinderen van matrozen. Volgens mij verstrekte inlichtingen bestaat die school thans niet meer.

Lodewijk de Geers zonen, hoewel niet van talenten ontbloot, bezaten niet den machtigen geest van hun vader.

Zijn zoon Laurens trad in zijne voetsporen als commissaris van den koning van Zweden in de Nederlanden; als zoodanig is van hem bekend, dat hij koning Karel X Gustaaf uit Holland op de hoogte hield van de toerustingen der Staten om de Denen in den Noordschen oorlog te helpen. Hij zette ook de industrieele zaken voort, o.a. de Norköpingsche werken, en nam actief deel aan het beheer van handelscompagnieën, o.a. als bewindhebber van de Zweedsche Afrikaansche Compagnie, bij de bespreking waarvan ik zijn naam reeds vroeger genoemd heb. Evenals zijn vader ondersteunde hij Commenius.

Louis de Geer, dezelfde die aan koningin Christina, in den oorlog van 1644–'45 een regiment had aangeboden, stond bekend als een kunstzinnig man en als weldoener. Hij liet het fraaie kasteel Finspong met kapel en grafmonument [2]) bouwen, die nog bestaan.

In het kasteel (zie Pl. 53) is thans het kantoor gevestigd van de ook hier te lande welbekende Linngström-turbinesfabriek.

In later tijd hebben verschillende nakomelingen van De Geer nog een belangrijke rol gespeeld. Karel, baron de Geer was op het einde der 18de eeuw een der aanvoerders van den Zweedschen adel in den strijd tegen koning Gustaaf III; in de 19de eeuw heeft een andere Zweedsche baron de Geer naam gemaakt als wetenschappelijk schrijver op meteorologisch, aardrijkskundig en natuurkundig gebied.

Reeds in het begin van dit hoofdstuk heb ik met enkele woorden gewaagd van den Nederlandschen invloed in Zweden op wetenschappelijk gebied. Het drukke bezoek van studenten uit de hoogere Zweedsche kringen aan Nederlandsche universiteiten en het levendige handelsverkeer tusschen beide landen en de omstandigheid dat talrijke Nederlanders zeer hooge posten bekleed-

1) Hij hield er van landgenoot en staatsburger genoemd te worden. Zie Pl. 56.
2) Zie Pl. 54.

den in het Zweedsche Staatsbestuur, moesten wel van invloed zijn op de bekendheid van vele Zweden met de Nederlandsche taal. Hiervoren mocht ik reeds korte aanhalingen doen uit brieven of andere bescheiden, door Cabelieau, Usselincx en anderen, in de Nederlandsche taal aan den koning Gustaaf Adolf en zijn rijkskanselier Axel Oxenstjerna gericht. Ook Wrangel deelt in zijn meer genoemd werk mede, dat niet alleen Gustaaf Adolf en Christina, maar ook de Karels met de Nederlandsche taal bekend waren en dat tal van landsgrooten die taal volkomen verstonden; als voorbeelden daarvan voert hij aan dat Johan Casimir met Grotius briefwisseling in het Nederlandsch onderhield, en dat de Zweedsche schrijver Columbus Wrangel een gesprek laat voeren met een Nederlandsch koopman, dat geheel in die taal plaats heeft; verder vermeldt hij dat Nederlandsche tooneeltroepen voor het beschaafde publiek uitvoeringen gaven, die zeer goed gevolgd werden. Toch is de invloed van de in het Nederlandsch schrijvende dichters en prozaschrijvers in Zweden niet groot geweest; wel die der in de Latijnsche taal schrijvenden of dichtenden als Grotius, Heinsius en anderen.

De stellingen van Grotius over staatsrecht, volkenrecht en ethiek werden reeds gedurende diens leven van de katheders der Zweedsche hoogescholen verkondigd; echter zonder dat men ze daarom practisch toepaste. (Torstenson en Horn vielen Deensche provinciën binnen zonder voorafgaande oorlogsverklaring). Ook zijn theologische werken en zijn studiën over handelsrecht (hij was advocaat geweest van de Oost-Indische Compagnie) werden ijverig bestudeerd. Gaarne had men hem in 1634 opgedragen de geschiedenis van Zweden te schrijven, toen men Heinsius wel wilde missen; hij heeft die opdracht echter niet willen aanvaarden [1]).

Wat de periode van Gustaaf Adolf betreft, was die geschiedenis toen reeds beschreven door een ander Nederlander, Van Naerssen of Narssius, eigenlijk doctor in de medicijnen; evenals zoovelen, tijdens de Arminiaansch-Gomaristische geschillen uitgeweken, en door den koning tot zijn geschiedschrijver aangesteld; hij heeft die opdracht in een lange reeks – niet zeer fraaie – Latijnsche

1) Zooals bekend werd Grotius in dat jaar benoemd tot Zweedsch resident in Frankrijk, met welk rijk men nauwere aansluiting zocht, toen de zaken in den 30-jarigen oorlog niet naar wensch gingen en men in Zweden prijs stelde op een uitstekende vertegenwoordiging in dat land. In verband daarmede heeft hij, uit den aard der zaak, in hoofdzaak in Frankrijk vertoefd, waar hij echter bij Richelieu nooit gezien is geweest. In 1644–'45 heeft hij een poos de vredesonderhandelingen bijgewoond; doch is in het begin van 1645 naar Rostock vertrokken, waar hij kort daarna is overleden.

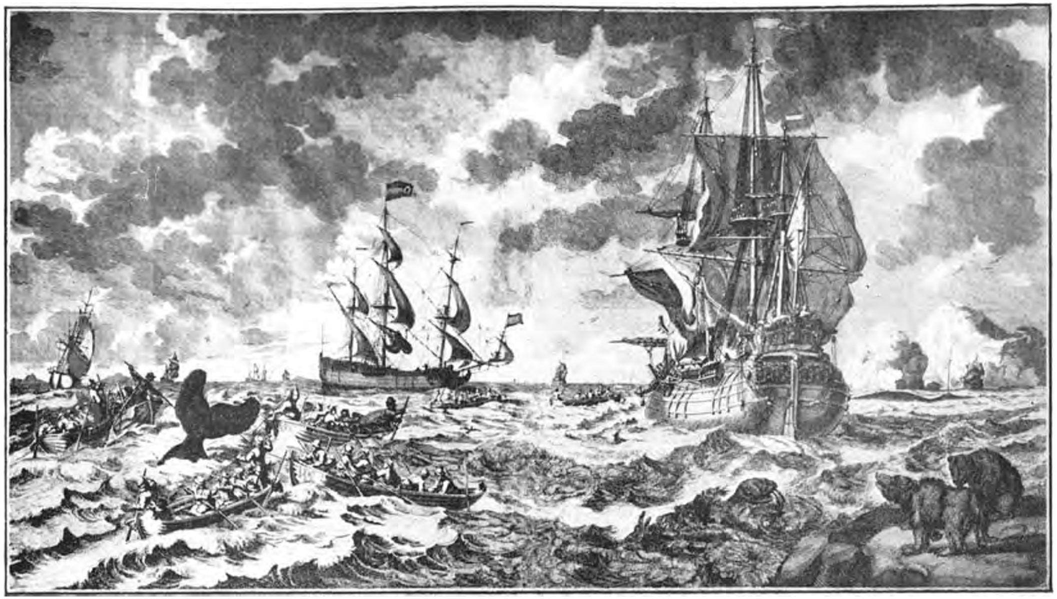

Pl. 68. Walvischvangst in de Noordelijke IJszee, naar een gravure van A. van der Laan in het Nederlandsch Historisch Scheepvaartmuseum te Amsterdam.

Pl. 69. Plaatsing van den gedenksteen op Spitsbergen. (1878).

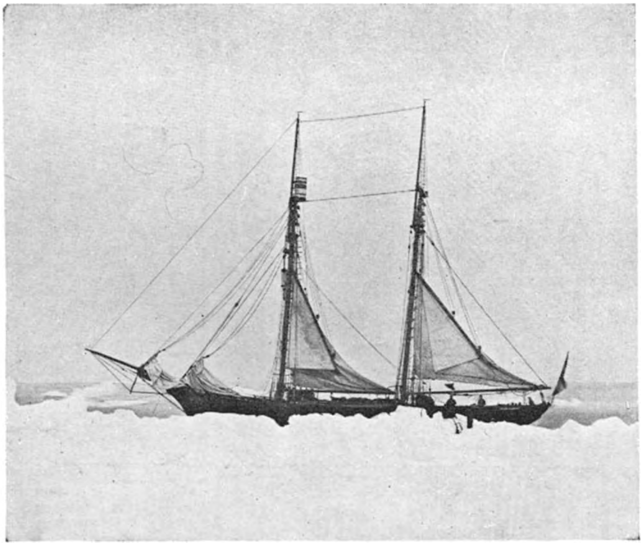

Pl. 70. De Willem Barents in het ijs.

verzen uitgevoerd. Na den dood des konings achtte de Zweedsche regeering hem verder overbodig en keerde hij tot zijn eigenlijk vak terug en werd geneesheer bij de Oost-Indische Compagnie.

De beroemde Daniël Heinsius, wiens groote vermaardheid vooral zooveel Zweedsche studenten naar Leiden heeft gelokt, heeft in zijne betrekkingen tot Zweden heel wat teleurstelling ondervonden. Zijne benoeming tot Zweedsch historiograaf in 1618 heeft hij waarschijnlijk aan zijn zwager Rutgersius, die Zweedsch resident in de Nederlanden was, te danken gehad; ook zijn benoeming tot raadsheer. Toen Rutgersius stierf, schijnt hij er op gerekend te hebben tot diens opvolger te worden benoemd. Men scheen weinig van hem gediend te zijn; bij den dood van Gustaaf Adolf bedankte men hem voor zijn aanbod de geschiedenis van den koning te schrijven, terwijl hem niet lang daarna ook zijn titels ontnomen werden en zijn jaargeld als historiograaf werd ingetrokken. Zijn groote onverdraagzaamheid op godsdienstig gebied is daartoe vermoedelijk wel de aanleiding geweest. Bekend is zijn zeer slechte verhouding tot Grotius en Vossius, die theologisch in het tegenovergestelde kamp thuis behoorden. Dat hij echter toch in Zweden wel waardeering heeft gevonden, blijkt uit de aanwezigheid van zijn, in olieverf geschilderd, portret in de bibliotheek te Lund, waar ook dat van Grotius hangt. [1])

Intusschen heeft hij later de voldoening mogen smaken, voor zijn zoon, Nicolaas Heinsius, een aanstelling bij koningin Christina te verkrijgen.

Een ander geschiedschrijver, maar meer nog kenner der oude talen, die in Zweden hoog gewaardeerd werd, was Joh. Meursius; [2]) hij werd ook beroepen naar de universiteit te Sorö, waar hij dus tevens Deensch historiograaf werd. Verscheidene zijner nagelaten werken over de Grieksche antiquiteiten, zijn, volgens Wrangel, door Zweden of door toedoen van Zweden uitgegeven.

Tot het eenige jaren schitterende en geleerde hof van koningin Christina, door Vondel bezongen als „de Zweedsche Pallas" en ook door tal van Nederlandsche en andere geleerden bewierookt, hebben, als reeds vroeger vermeld, behoord de Nederlandsche geleerden Isaäc Vossius en Nicolaas Heinsius.

Vossius heeft zijn komst aan het hof in hoofdzaak te danken gehad aan de vriendschap, welke de zoons van den invloedrijken rijksraad en gezant bij de Staten, Johan Skytte en andere edellieden, tijdens hunne studiën in Holland, van hem en zijn vader,

1) Zie Pl. 57.
2) Zie Pl. 59.

den beroemden G. J. Vossius ondervonden hadden. Hij kwam in 1649 uit Nederland naar Zweden, tegelijk met Nicolaas Heinsius en Descartes (Cartesius), oorspronkelijk om de koningin te onderwijzen in de Grieksche taal. Zijn werkzaamheden hebben echter in hoofdzaak bestaan in het voor haar aankoopen van belangrijke handschriften, o.a. de geheele bibliotheek van zijn vader. Gedurende zijn verblijf kreeg hij ruzie met Salmasius, den beroemden, eveneens uit Leiden naar Zweden gekomen Franschen hoogleeraar, naar aanleiding van het door Salmasius' zoon niet terugbetalen van hem door Vossius geleend geld; een twist, waarin zelfs de koningin gemoeid werd. Het gevolg was dat Vossius in ongenade viel en het land verliet. Na eenigen tijd is hij weer in genade aangenomen, en heeft hij de koningin na haren troonafstand op reis vergezeld, en is aan haar hof gebleven.[1] Daar ging het toen heel wat vroolijker toe dan in de eerste jaren harer regeering, hetgeen bij Vossius, die bij al zijn geleerdheid, een libertijnsche natuur was, wel in den smaak viel. De koningin is Vossius, die door zijn geschriften op theologisch gebied velen heeft geërgerd, steeds genegen gebleven om zijn geestigheid en zijn geleerdheid en heeft hem ten slotte een voordeelige plaats bezorgd als kanunnik te Windsor.

Nicolaas Heinsius, zeer bevriend met Vossius, was bekend om zijn sierlijke Latijnsche verzen, o.a. een loflied op de koningin; bij feestelijke gelegenheden maakte hij in den regel de toepasselijke Latijnsche verzen. Bovendien verzamelde ook hij voor de koningin kostbare handschriften. Zijn invloed op hare wetenschappelijke studiën was de eerste jaren groot; daarom heeft het hem, in tegenstelling met Isaäc Vossius, zeer gehinderd, dat door den invloed van een Franschen hofarts, die op matiging van hare studiën aandrong, gedurende de laatste paar jaren harer regeering, in het hofleven een zoo veel wuftere toon kwam. Bij den troonafstand van 1654, verloor hij, als vele andere geleerden, zijne betrekking aan het hof, wijl de Zweedsche regeering niet genegen was, het schatten verslindende hof op dien voet voort te zetten. Hij heeft het echter goed getroffen, doordat hij later benoemd is tot Nederlandsch resident te Stockholm.

Van de vele andere buitenlandsche geleerden aan het hof der koningin stonden vooral de Duitschers meest in nauwe betrekking tot de Leidsche en Amsterdamsche hoogleeraren.

Wrangel heeft in zijn meergenoemd werk over die betrekkingen uitvoerige mededeelingen gedaan; ook voor wat aangaat de me-

1) Zie Pl. 58.

dische en andere exacte wetenschappen, waaromtrent ik in het begin van dit hoofdstuk reeds het een en ander heb vermeld. Ook omtrent het leven van de Zweedsche studenten aan de Nederlandsche universiteiten en hun omgang met de professoren bevat dat werk belangwekkende mededeelingen.

In het laatste deel der 17de eeuw is de invloed der Nederlanders aanmerkelijk geringer geweest; de Zweden hebben zich schrandere leerlingen getoond en hadden hunne leermeesters niet meer noodig. Bovendien waren de verhoudingen anders geworden. Bij den Westfaalschen vrede was Zweden een groot, machtig rijk geworden, terwijl het vroeger zoo sterke Denemarken op den tweeden rang begon te raken. Voor de Staten was er dus weinig aanleiding meer de Zweden tegen Denemarken te helpen; de bordjes waren daarentegen verhangen. Wanneer wij dan ook de staatkundige en economische betrekkingen tusschen Nederland en Zweden in dat tijdperk bezien, zijn zij meer van vijandigen, dan van vriendschappelijken aard.

In 1656, wanneer de Zweden Dantzig bedreigen, verschijnt Wassenaar met een vloot op de reede; in 1658 zien wij denzelfden vlootvoogd het belegerd Kopenhagen ter hulp snellen, en in 1659 De Ruijter, met zijn bondgenooten, de Zweden van Funen verjagen. Wel waren bij den vrede van Breda in 1667, die een einde maakte aan den Tweeden Engelschen oorlog, Zweedsche bemiddelaars en werd kort daarop de Engelsch-Zweedsch-Hollandsche Triple Alliantie gesloten, maar niet lang daarna behoorde Zweden tot de vijanden der Republiek en zien wij Cornelis Tromp met de Deensche vloot de Zweden bevechten.

En al streden ook in den negenjarigen oorlog weer Zweedsche troepen – het hulpkorps Lewenhaupt – naast Nederlandsche, bijzonder hartelijk is die verhouding toen toch niet geweest, getuige de maatregelen, welke Zweden heeft getroffen om zich tegen de kaperijen zijner Nederlandsche bondgenooten te beschermen!

Met het verval zoowel van Nederland als van Zweden in den loop der 18de eeuw, zijn vanzelf de betrekkingen van veel minder beteekenis geworden, omdat van beide landen toen niet veel kracht naar buiten meer uitging. Beiden waren afgedaald tot Staten van den tweeden rang.

Verschillende afbeeldingen, in dit artikel opgenomen, zijn te danken aan de groote welwillendheid van de „Swenska Turistföreningen" (Zweedsche Vereeniging tot bevordering van het Vreemdelingenverkeer) en van de directie der Boforswerken, die mij foto's hebben doen toekomen.

IX. DE NEDERLANDERS IN DENEMARKEN EN NOORWEGEN

De betrekkingen tusschen Nederland en Denemarken – waaronder, met het oog op de vereeniging van Denemarken en Noorwegen onder één vorst, hier ook die met Noorwegen te verstaan – zijn reeds van zeer ouden datum.

Al vóór den tijd van Karel den Groote dreven de Friezen een uitgebreiden handel, ook met de Scandinavische landen. Bekend is ook hoe vóór het tijdperk der Hollandsche graven, de Nederlanders veel te lijden hebben gehad van de invallen der Noormannen en hoe zelfs Viking-koningen, als Godfried de Noorman, in deze landen een tijdlang den scepter gevoerd hebben. Dit alles behoort echter grootendeels tot het rijk der legenden, waarvan slechts weinig met zekerheid bekend is.

Over de betrekkingen in de latere middeleeuwen heb ik reeds gesproken in het hoofdstuk over de Nederlanders en de Duitsche Hanze. In het laatstgenoemde tijdperk, toen de koningen van Denemarken en Noorwegen ook de Zweedsche kroon droegen, zij het ook meer in naam dan in werkelijkheid, zijn die betrekkingen meestal van vriendschappelijken aard geweest; men had elkander noodig, om een tegenwicht te vormen tegen de macht en de heerschzucht van dien stedenbond, waarin Lubeck den boventoon voerde.

Uit den aard der zaak hebben zich toen die betrekkingen niet uitsluitend bepaald tot het handel- en scheepvaartbedrijf, doch zich ook uitgestrekt over ander gebied. Als bewijs daarvoor kunnen b.v. strekken de talrijke kerkklokken van Nederlandsche herkomst, die thans nog in Denemarken en het toen staatkundig nauw met dat rijk verbonden Sleeswijk worden aangetroffen.

Bij het verval van de Hanze en de toenemende macht van de Nederlanden is die verhouding veranderd en heeft zij plaats

gemaakt voor eene van wantrouwen en af en toe zelfs openlijk vijandige gezindheid. De heffing van tol aan de Sont en ook elders door de Deensche koningen en de willekeurige wijze, waarop die vorsten daarbij te werk gingen, zeer ten nadeele van de Nederlandsche kooplieden en schippers, zijn daarvan de voornaamste, zoo niet eenige oorzaak geweest.

Die tolheffingen beperkten zich niet tot die aan de Sont, voor de geheele vaart op de Oostzee, welke soms al drukkend genoeg was, doch de Deensche koningen hebben een tijdlang ook tol geheven te Glückstadt voor de vaart op Hamburg en te Bergen en gingen zelfs zoo ver, dat zij getracht hebben den geheelen handel op de Noord-Russische havens om Noorwegen heen te verhinderen, alleen omdat zij daardoor de tolgelden aan de Sont van de schepen misten.

In de eerste 20 jaren van hunnen worstelstrijd tegen Spanje, hebben de Noord-Nederlanders, wat die tolheffingen betreft, heel wat over hunnen kant moeten laten gaan, geheel als hunne krachten door den strijd om het bestaan in beslag waren genomen. Tot eer van de Brusselsche regeering moet gezegd worden, dat zij, wanneer de Deensche koning zich niet hield aan de regeling van de tollen, bij het verdrag van Spiers in 1544 overeengekomen, meermalen krachtig voor hare onderdanen is opgekomen. Het na den opstand weg vallen van dien steun hebben zij dan ook in de eerste jaren geducht ondervonden. Maar nauwelijks kregen zij de handen meer vrij, of zij hebben zich zelf doen gelden, en daarbij steun gezocht bij Zweden, der Denen aartsvijand; een toestand, die tot ongeveer het midden der 17de eeuw zoo is gebleven.

Het ligt voor de hand, dat onder deze omstandigheden, de cultureele invloed, die juist in de eerste helft dier eeuw zoo sterk van Nederland naar Zweden is uitgegaan, zich niet in die mate in Denemarken heeft doen gevoelen.

Toch is die invloed lang niet zonder beteekenis geweest.

Wel hebben Deensche studenten niet in zoo grooten getale als jonge Zweden, de Nederlandsche universiteiten bezocht, en zijn, ook in verband daarmede, niet zóó talrijke Nederlanders of in Nederland gevormden, als leermeesters opgetreden, als dit in Zweden het geval is geweest; ook heeft de Deensche staat geen Nederlandsch wereldgenie als Hugo de Groot in zijn dienst gehad; maar toch hebben vele Nederlanders in niet geringe mate tot de ontwikkeling van het Deensche rijk en zijn bevolking bijgedragen, en eenigen van hen zelfs een belangrijke rol in de geschiedenis van dat land vervuld.

Hebben wij in Zweden door Nederlanders steden zien stichten, in Denemarken zien wij landbouwkoloniën ontstaan en zich eeuwen lang handhaven; evenals in Zweden, zijn het in Denemarken Nederlanders geweest, die den stoot hebben gegeven tot de oprichting van maatschappijen voor den handel op verre gewesten of de stichting van koloniën in andere werelddeelen; een overeenkomstige rol als door Lodewijk de Geer, de Trips, Cabelieau, in Zweden gespeeld, zien wij in Denemarken spelen door Gabriël Marcelis en Theodorus van Rodenburg; leerden verschillende groote Zweedsche krijgsoversten hun vak in de legers der Prinsen van Oranje, zoo vond de Noor Koert Adelaar, volgens den bekenden geschiedschrijver Holberg de beste admiraal, dien de Scandinavische volken hebben voortgebracht, zijn opleiding op de vloot van Maarten Harpertsz. Tromp, wiens schoonzoon hij ook geweest is; een Nederlandsche vrouw van lage afkomst, (in een wat vroeger tijdperk), heeft jarenlang een overwegenden invloed op de Deensche staatkunde uitgeoefend en feitelijk met den koning samen, het land geregeerd; Nederlandsche kunstenaars hebben Denemarken verrijkt met een aantal bouwwerken, behoorende tot de belangrijkste scheppingen op het gebied der Nederlandsche renaissance: de Noord- en Zuid-Nederlandsche schilderscholen hebben in de 16de en 17de eeuw ook de schilderkunst in Denemarken beïnvloed.

En later, toen door de opkomst van Zweden als groote mogendheid, de staatkundige verhoudingen veranderd, en Denemarken van een vijand, een vriend en bondgenoot der Republiek was geworden, zien wij bij meer dan één gelegenheid de Nederlandsche oorlogsvloot onschatbare diensten bewijzen en optreden als redder in den nood, en zelfs een Nederlandsch admiraal, geplaatst aan het hoofd der geheele Deensche zeemacht, deze ter overwinning leiden.

In een vroeger hoofdstuk heb ik reeds het een en ander medegedeeld over de regeering van koning Christiaan II en de verwikkelingen, waarin de Nederlanden, door diens vlucht naar die landen, zijn geraakt. [1])

Ik wil daarop hier terugkomen, ter bespreking van de rol, die enkele Nederlanders - in hoofdzaak eigenlijk Nederlandschen - in het leven van dien koning en tegelijk daarmede in het leven van het Deensche volk hebben gespeeld.

Drie Nederlandsche vrouwen hebben n.l. daarop een invloed van beteekenis uitgeoefend: in de eerste plaats Duveken, de dochter van Sigbrit; in de tweede plaats prinses Elisabeth, dochter van

1) Zie Pl. 60.

Philips den Schoone, Heer der Nederlanden en Koning van Spanje; in de derde plaats Sigbrit zelf. Ik noem ze hier in chronologische volgorde; bij rangschikking naar hare beteekenis zou ik de volgorde moeten omkeeren.

Christiaan maakte in 1513, tijdens zijn stadhouderschap over Noorwegen, het eerst kennis met Duveken, de nog zeer jonge dochter van Sigbrit, een Amsterdamsche weduwe, die te Bergen een herberg had opgezet. De aartsbisschop Erik Walkendorf had hem reeds vroeger van hare buitengewone schoonheid verteld. Haar te Bergen ziende, geraakte de jonge kroonprins smoorlijk op haar verliefd, en noodigde op een feest, dat hij in het Raadhuis gaf, in het geheim ook Sigbrit en hare dochter uit, om nader met haar kennis te maken; en van dat oogenblik af, tot aan haren dood, is zij de geliefde van den kroonprins, later koning, geweest. Te Oslo, het latere Christiania, thans weder met den ouden naam herdoopt, liet hij een fraai huis voor haar bouwen, dat niet meer bestaat. Wel is haar naam verbonden aan het te Kopenhagen staande „Duvekenshuis" [1]), een fraai voorbeeld van Hollandsche renaissance-bouwkunst; maar daar kan zij onmogelijk gewoond hebben, want het dagteekent uit het begin der 17de eeuw, dus van ongeveer honderd jaren na haar dood. Duveken is n.l. reeds in 1517 overleden en in de Helsingörsche kloosterkerk begraven. Volgens de legende is zij vergiftigd. Sommigen hebben daarvan Koningin Elisabeth of hare vrienden beschuldigd. Bekend is, dat Keizer Karel V van de betrekking tusschen den koning en Duveken geweten heeft, en, bij het geven van de hand zijner zuster aan Christiaan, bepaaldelijk als voorwaarde gesteld heeft, dat die betrekking verbroken moest worden; aan die voorwaarde heeft de koning zich echter niet gehouden. Dat de koningin de hand gehad heeft in dezen moord wordt door de meeste geschiedschrijvers onwaarschijnlijk geacht, niet alleen omdat zulks in het geheel niet met haar karakter strookte, maar ook omdat daarvoor geen enkele bewijsgrond kan worden aangevoerd. Anderen beschuldigden daarvan een Zweedsch edelman, Torben Oxe, die eveneens op Duveken verliefd schijnt te zijn geweest en met haar wilde trouwen. Volgens Dr. J. Wacky Eysten in een artikel in het Algemeen Handelsblad van eenige jaren geleden, was Oxe iemand van een zeer laag karakter, die zich uit wraak, omdat Duveken van zijn aanzoeken niet gediend was, door den Rijksraad als werktuig heeft laten gebruiken om zich van haar te ontdoen. Volgens Holberg „Dänische Reichshistorie" is Oxe aan Divekens dood volkomen

1) In dat gebouw is thans de Koninklijke Porceleinfabriek gevestigd. (Zie Pl. 61.)

onschuldig geweest en is hij het slachtoffer geworden van zijn openhartigheid den koning op diens vraag ronduit te bekennen, dat hij zijn medeminnaar geweest was. Wat er ook van zij, Oxe heeft zijn verhouding tot Duveken met den dood moeten boeten; het doodvonnis is uitgesproken door een speciale, door den koning ingestelde, rechtbank van boerenrechters, door hem zelf gekozen, van wie hij van te voren kon verwachten, dat zij een vonnis zouden vellen in den door hem gewenschten zin.

Prinses Elisabeth, in de Deensche geschiedenis bekend als van een zachten, lieftalligen aard, was haren landgenooten, den Nederlanders, zeer genegen, en heeft een invloed uitgeoefend veel overeenkomende met dien van een latere Nederlandsche prinses, Louise Henriette, gehuwd met den Grooten Keurvorst, in Brandenburg. Evenals deze laatste, stelde zij er bijzonder veel prijs op hare tafel te doen voorzien van Hollandsche groenten en vruchten, en hare tuinen te doen aanleggen en onderhouden door Hollandsche landbouwers en kweekers. Dit is de aanleiding geweest tot de stichting van de Hollandsche kolonie op Amager, bij Kopenhagen, waarvan de oorsprong nog heden ten dage algemeen bekend is, en die ook nu nog in hoofdzaak de Deensche hoofdstad van tuingroenten en zuivelproducten voorziet.

Veel belangrijker echter dan die van Duveken en prinses Elisabeth, is de rol geweest van Sigbrit. Was haar invloed tijdens het leven van Duveken reeds groot, nog grooter is deze geworden na den dood van hare dochter. Het was den koning, die een zeer heerschzuchtig karakter had, zwaar gevallen, bij de aanvaarding van zijne regeering, de capitulatie te moeten bezweren, waarbij hij, omdat Denemarken een kieskoninkrijk was, zich verbond te regeeren samen met den Rijksraad, waarin de hooge adel en de geestelijkheid groote macht bezaten. Zijn streven was gericht op het absolute koningschap en op het breken of ten minste beperken van de macht van dien raad. Bij dat streven vond hij in de schrandere, moedige Sigbrit een krachtigen steun. Met haar behandelde hij de gewichtigste staatsaangelegenheden, buiten den Rijksraad om. Haar invloed was zoo groot, dat zelfs de hoogsten in den lande, die wat gedaan wilden zien te krijgen, zich tot haar wendden. Naar Holberg vertelt, kwam het voor, dat zelfs hooge edellieden geruimen tijd in de koude vóór de deur van hare woning stonden te wachten, om haar een gunst af te bedelen. Zij hield er als het ware een eigen hofhouding op na, waartoe natuurlijk alleen gunstelingen en werktuigen in hare hand werden toegelaten. Tot de voornaamsten onder dezen behoorde haar bloedverwant Diederik

Pl. 71. Witte Cornelisz de With.

Pl. 72. Jacob, Baron van Wassenaar van Obdam.

Slaghek, een Westfaalsche wondheler-barbier, uit de Nederlanden afkomstig, op wien wij hierna terug komen.

Van haren grooten invloed maakte Sigbrit gebruik, zoowel ten goede als ten kwade. Veel van de wreede maatregelen van den koning werden, terecht of ten onrechte, aan haar inblazingen toegeschreven. Echter schijnt het ook vast te staan, dat eenige zeer verstandige regeeringsdaden van den koning van haar afkomstig zijn geweest.

Tot de hoogst belangrijke betrekkingen, welke aan haar zijn opgedragen geweest, heeft o.a. behoord die van het oppertoezicht over de Sonttollen; en wanneer men in aanmerking neemt, dat de opbrengst daarvan, – „des konings speelpenning" – waarvan hij geen verantwoording aan den Rijksraad schuldig was, de voornaamste bron van inkomsten vormde voor zijn eigen huishouding en voor zijn oorlogstoerustingen, dan blijkt daaruit wel ten duidelijkste, hoe groot het vertrouwen was, dat Christiaan in „Moeder Sigbrit" stelde. Voor de Nederlandsche schippers en kooplieden is dat een tijdlang een gunstige factor geweest, want tot de goede eigenschappen van Sigbrit heeft zeker behoord, dat zij in het algemeen haren landgenooten een goed hart toe droeg.

Die tol werd oorspronkelijk geheven te Elseneur. Bij het afstaan van gebied op Amager aan Hollandsche kolonisten, had Christiaan nog verder willen gaan en o.a. ook het gebied om Elseneur met Hollandsche kolonisten willen bevolken. Maar het verzet van de bewoners tegen de toelating [1]) van deze buitenlanders, wier concurrentie men vreesde, was zoo groot, dat de koning daarvan heeft moeten afzien. Hij heeft het hun echter geducht kwalijk genomen; en dat is ook een van de redenen geweest, waarom hij, vermoedelijk ook wel op aandringen van zijne raadgeefster, den tol van Elseneur naar Kopenhagen verplaatst heeft, wat voor de bewoners van eerstgenoemde stad een flinke schadepost beteekende.

Het spreekt wel van zelf, dat de haat tegen Sigbrit bij den adel en de geestelijkheid, wegens de beperking hunner macht, met den dag groeide; niet alleen in Zweden, waar men de bloedige wraak des konings – de beruchte Stockholmer bloedbruiloft – in hoofdzaak aan haar toeschreef, maar ook in Denemarken. In 1519 trad zelfs de Pauselijke Legaat, die met den koning overhoop lag, openlijk tegen haar op en beweerde onder meer, dat zij zich zou

1) Ook op het eiland Sprö is een poosje een Hollandsche landbouwkolonie geweest; de kolonisten zijn echter spoedig naar Falster vertrokken; of er nog iets van die kolonie is overgebleven, is mij onbekend.

hebben uitgelaten, dat zij, als zij koning was, den legaat met zijn geheele gevolg zou laten verdrinken.

Niettemin bleef zij bij Christiaan in hoog aanzien, en ook bij koningin Elisabeth, die haar zelfs de opvoeding van een harer zonen toevertrouwde. In het geheele rijk was er slechts één man, voor wien zij bang was: de admiraal Norby, een der weinige landsgrooten, die den koning ook in het ongeluk zijn trouw gebleven, en die om zijn onverschrokkenheid en groote bekwaamheid, in tegenstelling met alle anderen, ook bij den koning in hoog aanzien stond.

Het verzet tegen den koning nam inmiddels voortdurend in hevigheid toe, niet alleen in Zweden, maar ook in Denemarken. Het kwam zelfs zoo ver, dat in 1523 de Deensche Rijksraad een oproeping om bijeen te komen tot bespreking van de moeilijkheden, beantwoordde met een weigering om te verschijnen, en met het opzeggen van de gehoorzaamheid aan den koning (een precedent van de afzwering van Philips II in 1581 door de Nederlanders). In het manifest van den Rijksraad wordt ook Sigbrit ter sprake gebracht en o.m. gezegd: „Wij hebben ook aan den Stockholmer Rijksdag gedacht, waar zoovele bisschoppen, ridders en eerlijke mannen, zonder recht, zijn omgebracht; en hebben daarom gemeend, dat het ons, op raad van de booze vrouw Sigbrit, die ons edellieden hier in het rijk allen te zamen als schelmen en verraders afgeschilderd heeft, ook zoo zal gaan. Wij zijn bezorgd dat Uwe Genade de vreemde volken in ons land geroepen heeft om ons aan te vallen, ook op aandringen van diezelfde vrouw".

Of Sigbrit die afschildering inderdaad ten volle verdiend heeft, is niet meer uit te maken; ook is het niet onmogelijk, dat Christiaan zelf, die vaak vergeleken wordt met den Franschen koning Lodewijk XI, bij al zijn wreede daden, in de meeste geschiedboeken zwarter wordt geteekend, dan hij verdient. De strijd tegen hem – ook op schrift – is in hoofdzaak gevoerd door het Zweedsche volk, dat onafhankelijk wenschte te zijn, en door de Deensche aristocratie, die zich achteruit zag gezet door den koning, die daarbij steun zocht bij de boeren en de burgerij. Een feit is het in elk geval, dat na zijne afzetting, een groot deel van de lagere volksklasse hem trouw is gebleven, en dat zijne opvolgers Frederik I van Holstein en Christiaan III een harden strijd hebben moeten voeren om dien weerstand te breken.

Ook bij den grootsten tegenslag heeft Christiaan II Sigbrit niet los gelaten en is zij ook hem trouw gebleven. Bij zijn vlucht naar de Nederlanden in 1523 heeft de koning Sigbrit mee aan boord

genomen, naar men zegt, opgesloten in een kist, om haar voor vermoording of ernstige mishandeling te vrijwaren (een niet overbodige maatregel, want zij was vroeger reeds op een wandeling aangevallen en te water geworpen en met moeite aan den dood ontkomen). Omtrent haar verblijf aan boord zegt de bekende anecdote, dat zij den koning getracht heeft te troosten met de gedachte, dat de keizer Karel V hem wel burgemeester van Amsterdam, hare geboorteplaats, zou maken!

Van haar verder wedervaren in de Nederlanden is weinig bekend; zij is niet meer op den voorgrond getreden. Een merkwaardige vrouw is het geweest; volgens sommigen een wreed monster en een duivelin; volgens anderen een wijze bestuurster en weldoenster van den minderen man. Maar in elk geval een hoogst merkwaardige figuur van zeldzame geestkracht en groote begaafdheid! [1])

Valt het niet moeilijk van Sigbrit, naast veel kwaads, ook wat goeds te zeggen, van haren bloedverwant Diederik Slaghek is dit vrijwel onmogelijk, hoewel ook hij ontegenzeglijk talenten heeft bezeten.

Ook in hem stelde koning Christiaan een tijdlang groot vertrouwen. Zoo werd hij in 1520 als gezant naar Lubeck gezonden, om namens den koning een, tijdens diens afwezigheid, door de koningin met de Lubeckers gesloten vredesverdrag te onderteekenen, waarbij hun, op hun hevigen aandrang, werd toegestaan op Zweden handel te drijven.

In de Stockholmer bloedbruiloft en de daarop gevolgde andere wreedheden, heeft hij sterk de hand gehad. „Tot belooning" voor die diensten werd hij door den koning benoemd tot den voordeeligen post van bisschop van Skara. Toen de opstand der Zweden onder Gustaaf Wasa steeds gevaarlijker werd, is hem zelfs het bevel over het kasteel van Stockholm opgedragen. Heel eervol heeft hij er dat niet afgebracht, want toen de nood op het belegerde slot hoog steeg, verliet hij dat heimelijk en trok naar Denemarken terug. Toch heeft de koning hem dit niet zeer kwalijk genomen en hem zelfs in 1521 benoemd tot aartsbisschop van Lund, de hoogste geestelijke waardigheid in Zweden. Maar dat is voor Slaghek het begin van het einde geweest! De benoeming van

1) Voor verdere bijzonderheden omtrent haar leven verwijs ik naar het artikel van wijlen generaal-majoor A. N. J. Fabius, „Sigbrit Willemsz., een Amsterdamsche vrouw in het Noorden", in het Jaarverslag van het Kon. Oudheidk. Genootschap, 1902–1903.
Dat Sigbrit nog altijd beschouwd wordt als een historische persoonlijkheid blijkt wel daaruit, dat zeer onlangs door den Deenschen schrijver Kaj Munk een tooneelstuk aan haar gewijd is, getiteld „Diktatorinden" (de dictatrice).

„dezen goddeloozen en beruchten man, en bovendien een buitenlander van geringe afkomst" verwekte bij de geestelijkheid en een groot deel der bevolking zulk een hevigen tegenstand, dat de koning zag, dat hij niet meer tegen den stroom op kon. Om de woede te stillen, heeft hij Slaghek losgelaten; hij heeft hem zelfs beschuldigd door zijn raadgevingen de oorzaak te zijn geweest van de Stockholmer bloedbruiloft en daardoor van den afval der Zweden. Slaghek is ter verantwoording geroepen en ter dood veroordeeld, welk vonnis op afschuwelijke wijze aan hem is voltrokken.

Nog een ander Nederlander is tijdens Christiaans regeering op den voorgrond getreden, maar een van een heel wat edeler gehalte dan Sigbrit en Slaghek, n.l. Cornelius Scepper uit Nieuwpoort in Vlaanderen. Als vice-kanselier van Denemarken heeft hij zijn vorst tot den einde toe trouw gediend met verweerschriften, zoowel tegen den door den Jutlandschen adel uitgeroepen tegenkoning Frederik I van Holstein, als tegen de Lubeckers. Hem worden geen wreedheden en misdaden, als aan Sigbrit en Slaghek, ten laste gelegd.

Reeds heb ik met een enkel woord melding gemaakt van de op Amager onder de regeering van Christiaan II gestichte landbouwkolonie. Deze kolonie verdient een afzonderlijke bespreking, vooral omdat zij langen tijd haar nationaal karakter heeft bewaard.

Volgens den Deenschen schrijver Jörgen Jörgensen, die een artikel over die Nederlandsche kolonie geschreven heeft in het orgaan der Zuid-Sleeswijksche jeugdvereeniging „Holger Danske", is de kolonie in 1516 gesticht en bestond zij oorspronkelijk uit 24 gezinnen, in het geheel 184 personen. Zij kwamen in hoofdzaak uit Waterland, dus uit de provincie Noord-Holland. Hun werd als woonplaats aangewezen het Grote-Magledorp, dat ook nu nog genoemd wordt „Hollaenderby" of het dorp der Hollanders.

Zij kregen allerlei voorrechten, hadden minder belasting te betalen dan andere boeren, mochten zich zelf besturen, volgens wetten en rechtspraak, als in hun vaderland in gebruik, terwijl een uit hun midden verkozen schout aan het hoofd van de gemeente werd gesteld. Hun werd vergund op hun tafelgoed of hun naamplaatjes een koningskroon te voeren, ten teeken, dat zij hofleveranciers waren; zij werden daarom ook wel „'s Konings boeren" genoemd.

Hoewel bij den brand van het Stadhuis te Kopenhagen veel bescheiden betreffende Amager verloren zijn gegaan, bevindt zich toch volgens Kernkamp in de Koninklijke Bibliotheek aldaar, een

exemplaar van de, aan de bewoners van Amager verleende, privilegiën, in het Deensch, en ook een beschrijving op rijm, in het Deensch, van de kleederdracht, zeden en gewoonten van de bewoners, van de hand van den schrijver M. H. Jernskiaeg, 1698.

De bevolking van Amager nam in het begin sterk toe; in later jaren minder. De kolonisten trouwden n.l. uitsluitend onder elkander; daardoor werd wel het ras zuiver gehouden, maar de gevolgen bleven niet uit. Later hebben de Amagers zich met de Deensche bevolking vermengd; de Nederlandsche taal is daardoor langzamerhand bij hen verloren gegaan, maar toch nog blijven voortleven in vele familienamen en de nog veel voorkomende voornamen Dirck, Gerth, Crilles, Willem, Marchen, Trijn, Neel, Aght en andere.

Op het kerkhof worden op de grafzerken nog tal van Hollandsche namen aangetroffen.

Volgens een hierna te noemen opstel van Dirck Jansen in een feestschrift, uitgegeven ter gelegenheid van de opening van het hierna te bespreken Amagermuseum,[1]) op 14 Juni 1922, is tot aan het jaar 1811 in de Hollandsche kerk geregeld in de Nederlandsche taal gepreekt; daarna tot 1833 afwisselend in het Nederlandsch en het Deensch; toen is men opgehouden in het Nederlandsch te preeken.

Ook is nog veel van het oud-Hollandsche volkskarakter bij hen bewaard gebleven, en weten de Amagers nog zeer goed, dat zij van Hollandsche afkomst zijn. Onlangs las ik een artikel in het Algemeen Handelsblad over een oud-Hollandsche Vastenavondviering op Amager, waaruit bleek, dat zij, de eeuwen door, taai hebben vastgehouden aan eenige oude volksvermaken, die nog steeds de aandacht trekken en die zelfs nog vaak door de koninklijke familie worden bijgewoond. Tot die vermaken behoort nog het bekende „katknuppelen" en „ganstrekken". Al sedert zeer langen tijd worden daarvoor echter niet meer, als vroeger, levende dieren gebezigd.

In het hierboven vermeld feestschrift zijn die vermaken ook ter sprake gebracht en nog verschillende andere, in vroegeren tijd gebruikelijke feestelijkheden. Van het „katknuppelen" is daarin een afbeelding opgenomen. (Zie Pl. 64).

In één opzicht zijn de kolonisten vooral aan zich zelf gelijk gebleven: als landbouwers zijn zij naar Amager getrokken en nog steeds oefenen zij uitsluitend dat bedrijf uit.

Niet altijd is het lot van die kolonisten dat „des gerusten landmans" geweest. Kopenhagen heeft in verloop van tijd heel wat

1) Zie Pl. 62, 62*a* en 62*b*.

beroeringen doorstaan, en daarin hebben natuurlijk de Amagerbewoners behoorlijk hun aandeel gehad. Tijdens de langdurige belegering van Kopenhagen door de Zweden in 1658–1659, zoowel van de zee- als de landzijde, hebben ook zij soms zwaar moeten lijden. Bij een poging van de Zweden om van Amager af, de stad te veroveren, is het geheele Hollandsche dorp door de Zweedsche troepen in de asch gelegd. Bij een uitval van de Denen bij die gelegenheid, is de op het eiland aanwezige Zweedsche koning KarelX August bijna in de handen van zijn tegenpartij gevallen.

Kort daarop heeft Amager de feestelijke ontvangst gezien, door Frederik III aan De Ruyter en zijn vloot bereid na de roemrijke overwinning bij Nyborg.

In 1922 is in het Hollanderdorp een klein museum gesticht, bevattende allerlei bijzonderheden betreffende de geschiedenis van het dorp, oud huisraad, oude kleederdrachten enz., in hoofdzaak afkomstig van een reeds bestaande verzameling van Dirck Jansen, wiens naam ik al vroeger heb genoemd, aangevuld met schenkingen van tal van anderen, grootendeels afstammelingen van de Hollandsche emigranten. Van den Heer J. G. M. Rietbergen, consul-generaal der Nederlanden voor Denemarken, mocht ik ontvangen een catalogus van de, in het museum aanwezige, voorwerpen met vermelding van de namen der schenkers, zoomede het bij de opening van het museum uitgegeven feestschrift. Verschillende in dit artikel opgenomen afbeeldingen zijn aan dat feestschrift ontleend.

In dat geschrift wordt de totstandkoming van het museum uitvoerig beschreven. Het bevat ook een zeer lezenswaardig opstel van den heer Dirck Jansen over de kerk in het Hollandersdorp. [1]) De oorspronkelijke kerk bestond wel reeds lang vóór de aankomst van de Hollanders, doch zij is herhaaldelijk door brand geheel of gedeeltelijk vernield en opnieuw opgebouwd of hersteld, het laatst in 1731. Aan den laatsten wederopbouw herinnert een gedenksteen met het opschrift:

Anno 1731.
Is desse Kerck omgebouwet up vnse egen Bekostning. Dit selve
Jahr Als den 6 Juny Köning Christian de 6 Gekronet.
Cornelis Cornelissen
Skoudt.

De kerk bevat vele merkwaardigheden. In het koor hangt een schilderij „Jezus aan het kruis", naar men zegt door koning

1) Zie Pl. 63.

Christiaan II aan de Hollandsche kerk geschonken. De preekstoel in Nederlandschen renaissance-stijl is zeer rijk versierd. Verder worden er nog bewaard „kerktafels", dat zijn houten bakjes, welke des Zondags door de 3 oudste schooljongens werden rondgedragen, opdat de gemeente daarin een gave zou kunnen offeren ten bate van de kerk, de school en het armwezen. Een daarvan draagt het opschrift:

1659.
Ick wills so hebben - was fragest tü darna -
Gott geve ons den ewigen Friede.

(N.B. 1659 is het jaar van de belegering van Kopenhagen!); op den kant staat te lezen:

Dieser Taffel hat Jan Crillisen de Armen forehret Ihr
gelder In Tho sammelen.

De andere bakjes dragen de opschriften:

K.T.S. 1729. P.K.W.
Luc. 6. 38. Geeft zo wer Du gegeven.
en
1775.
Dit is de Arme-Back Geeft zo wordt Due gegeven.

Uit die opschriften blijkt wel, dat de taal van de kolonisten aan zuiverheid nog al wat te wenschen overliet[1]).

De Nederlandsch-Deensche betrekkingen op het gebied van handel en scheepvaart heb ik reeds in vroegere hoofdstukken in het kort besproken. Ik moge hier wat meer vertellen over de diensten, door Nederlanders aan de ontwikkeling daarvan en van de nijverheid in Denemarken, aan dat land bewezen, en daarbij eenige bijzonderheden mededeelen omtrent enkele merkwaardige persoonlijkheden, die daarbij op den voorgrond zijn getreden.

Bij de Nederlandsch-Zweedsche betrekkingen heb ik, omdat de Deensche zaken daarbij ten nauwste betrokken waren, gesproken van de door Carloff opgerichte Deensche Afrikaansche Compagnie voor den handel op de kust van Guinea, die eigenlijk een Nederlandsche compagnie was, werkende onder Deensche vlag.

Was het wedervaren van die Deensche Afrikaansche Compagnie een geschikt onderwerp voor een operette, hetzelfde kan eigenlijk

1) Een bijzonder belangwekkend artikel over Amager is verschenen in het Tijdschrift van het Kon. Aardrijksk. Genootschap, van de hand van Dr. J. van Hinte, getiteld: „Een Nederlandsche nederzetting in Denemarken. Store Magleby. Het Hollandersdorp op Amager", met een uitgebreide literatuuropgave.

gezegd worden van de Deensche Oost-Indische Compagnie, die een kleine veertig jaar vroeger werd opgericht. Ook aan deze werd weder de stoot gegeven door een Nederlander, n.l. door Marcelis de Boshouwer, gewezen koopman bij de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie.

Vóór dat ik over de oprichting van die Deensche compagnie ga spreken, wil ik eerst, aan de hand van het werk van den Vice-Admiraal MacLeod „De Oost-Indische Compagnie als zeemogendheid", het een en ander vertellen over het vroegere leven van Boshouwer, vooral omdat de mededeelingen van MacLeod over dien man, wat zijn karakter betreft, vrijwel geheel overeenstemmen met die van den Deenschen schrijver Holberg, van 150 jaar vroeger, die het heeft over zijn werkzaamheid in Deenschen dienst. Bij de V.O.I.C. heeft Boshouwer een dwaze rol gespeeld; in dienst van de Deensche compagnie niet minder. Misschien is het echter nog de vraag of die rol door Boshouwer gespeeld, wel den naam van dwaas verdient en of zij zooveel verschild heeft van die van den Engelschman Cecil Rhodes en den Duitscher Dr. Peters, die ook op hun eigen houtje te werk gingen; ook zij werden oorspronkelijk gedesavoueerd, maar schonken ten slotte aan hun vaderland reusachtige koloniale gebieden.

Als koopman der O. I. Compagnie had hij met den Maharadja Adasin op Ceilon, stiefbroeder van den in 1604 overleden moordenaar van Sebalt de Weert [1]), in 1612 een contract gemaakt en hem allerlei beloften gedaan, hem schepen ter ondersteuning te zullen zenden, zonder daartoe gerechtigd te zijn; voorts had hij zich in zijn dienst begeven onder den titel van prins van Mingone [2]). Door Van Berchem, Directeur van Coromandel, over zijn zonderling en ongeoorloofd gedrag onderhouden, schreef hij dezen een onbehoorlijken brief en trok zich verder van die terechtwijzing niets aan. Hij bleef tot 1615 op Ceilon en keerde in dat jaar over Coromandel en Bantam naar het vaderland terug, na vóór zijn vertrek uit Kandi, nog aan den Maharadja verzekerd te hebben, dat hij spoedig met een vloot terug zou komen om de Portugeezen weg te jagen.

In Holland schijnt men nog al om hem gelachen te hebben, en

1) Sebalt de Weert was vice-admiraal op de eerste vloot, die door de O. I. Compagnie onder commando van Wybrant van Warwijck werd uitgezonden. Met vredelievende bedoelingen op Ceilon aangekomen, werd hij in 1603 door den Maharadja, waarschijnlijk uit wantrouwen en wegens onbeleidvol optreden van eenigen der bemanning, met een gedeelte van zijn volk omsingeld en vermoord.

2) Holberg spreekt van Prins van Migomme, waarmede toch blijkbaar hetzelfde wordt bedoeld.

Pl. 73. Zeeslag in de Sont. 8 November 1658.

Pl. 74. Deensche medailles ter herinnering aan den oorlog met Zweden (1659).

daarom boos geworden, vertrok hij naar Denemarken, waar hij aan Christiaan IV zijn diensten aanbood voor de oprichting van een handelscompagnie, waartoe hij, volgens zijn zeggen, met het oog op zijn groote zakenkennis en relatiën, zeer goede diensten zou kunnen bewijzen. De koning stemde in hoofdzaak met zijn voorstellen in, en sloot met den „Prins van Migomme", als vertegenwoordiger van den Keizer van Ceilon, een tractaat, waarvan het Hollandsche handschrift van 18 Augustus 1618 aldus eindigt: „Geschiet, believet, bewilligt, accordeeret, versproocken en de toegesegt in der Conincklijken Stadt-Copenhaven den ... Augustus 1618 Styliveteris", onderteekend door Marcelis de Boshouwer, Pieter van Sante en Roland Krape (de laatste namens den koning) [1]).

Na het sluiten van het tractaat begaf Boshouwer zich nog hetzelfde jaar met twee schepen op reis naar Ceilon, terwijl de koning tegelijk eenige oorlogsschepen, onder bevel van Ove Gieddes als admiraal meezond; na een moeilijke reis landde men in Mei 1620 op Ceilon.

Van de Kaap de Goede Hoop schreef Boshouwer op 27 Juli 1619 een brief aan den Koning, waarin hij zich noemt: „Marchelis, Prince van Migomme, Coeckelecoele, Annanogaparre en de Niwitegael, Here van de Ordre der Gulden Son, Praesident van de Hooge en de Krijchsraaden, Tweeden in den Secreten Raad, Admiraal, Capiteyn-Generael vant Keiserryck Seylon enz."

Onder weg liet – wat niet te verwonderen valt – de verhouding tusschen den „Prins" en den admiraal veel te wenschen over; vooral toen Boshouwer bemerkte, dat Gieddes er niets voor voelde de Portugeezen aan te vallen.

Kort vóór of bij de aankomst te Ceilon is Boshouwer overleden, en toen zulks den keizer ter oore kwam, wilde hij van het geheele contract niets weten; ontkende zelfs, dat hij Boshouwer tot het sluiten daarvan gemachtigd had; de Deensche expeditie kon onverrichter zake terugkeeren. Zij is toen naar Coromandel gezeild en heeft, na langdurige onderhandelingen vergunning gekregen om te Trankebaar een factory te stichten, beschermd door een fort Dansborg. Die nederzetting is langen tijd in Deensche handen gebleven; erg voorspoedig is het der Deensche Compagnie echter niet gegaan.

De reeds vroeger genoemde Deensche gouverneur-generaal Krape heeft ook te Makassar, te Japara en op Borneo handels-

1) Krape is later generaal-commandeur van de Deensche O. I. Compagnie geworden, nadat onderhandelingen met Jan Fransz. de Vries – ook al weer een Nederlander – mislukt waren, omdat men het over de voorwaarden niet eens kon worden.

betrekkingen aangeknoopt; ook te Bantam is de compagnie gevestigd geweest, maar in 1683 door Bantammers met steun van de V.O.I.C., van daar verdreven. Kernkamp maakt in zijne Scandinavische Archivaliën melding van brieven in het Kopenhaagsche archief over de houding der Hollandsche compagnie tegen de Deensche, o.a. een van den commandeur in Dansborg Willem Leyel (een Hollander) aan den Gouverneur der kust van Coromandel, waarin hij klaagt over „onbehoorlicke acten van hostiliteit ende disrespect" door onder dezen staande scheepsbevelhebbers tegen de Denen bedreven. De meeste brieven van Deensche zijde zijn in het Nederlandsch, omdat zoo vele ambtenaren der Deensche compagnie Nederlanders waren.

Zagen wij dus Nederlanders, die Deensche maatschappijen voor den handel op verre gewesten oprichtten en daar koloniën trachtten te stichten, als tegenhangers van andere Nederlanders, die hetzelfde in Zweedschen dienst nastreefden, zoo zien wij ook in Denemarken een tegenhanger optreden van Lodewijk de Geer, n.l. Gabriël Marcelis, door Prof. P. J. Blok, daarom ook wel „den Deenschen De Geer" genoemd.

Wanneer het in den oorlog tusschen Zweden en Denemarken in de jaren 1644 en 1645 niet tot een strijd van een vloot van Hollandsche Zweden tegen een van Hollandsche Denen gekomen is, is dit eigenlijk alleen daarvan het gevolg geweest, dat De Geer van de Nederlandsche regeering meer medewerking of beter gezegd minder tegenwerking heeft ondervonden dan Gabriël Marcelis, zoodat er wel een hulpvloot van Hollandsche Zweden, maar geen van Hollandsche Denen heeft kunnen uitzeilen.

Ook die Marcelissen waren geweldig ondernemende kerels. Gabriël Marcelis, de oudere, van Nederlandsche afkomst, woonde omstreeks 1639 in Hamburg; volgens Kernkamps „De Sleutels van de Sont", schijnt hij toen plannen gehad te hebben, met eenige Hamburgsche en Amsterdamsche kooplieden, te Glückstadt een handelscompagnie op te richten, „dewelcke met de D.O.I.C. tot Copenhagen zouden eens sijn", zooals de Nederlandsche resident van Cracauw schreef. Hij stond ook in nauwe relatie met den hertog van Sleeswijk-Holstein en den Deenschen koning, voor wien hij handelszaken dreef. Bij zijn dood in 1643 liet hij twee zonen na: Gabriël (de jongere) en Pieter. Gabriël werd factor van koning Christiaan IV; hij hielp dezen vorst op overeenkomstige wijze als Lodewijk de Geer de Zweedsche regeering. Hij leverde schepen, krijgsbehoeften, zorgde ook wel voor bootsvolk, trad als bemiddelaar op tusschen den koning en Nederlandsche kooplieden; en

hielp hem soms bij handelsondernemingen, door op eigen risico voorraden over te nemen, waar de koning geen weg voor wist.

Toen nu in de eerste dagen van het jaar 1644 onverwacht de oorlog tusschen Denemarken en Zweden was uitgebroken, verkeerde Christiaan IV in groote moeilijkheid door gebrek aan schepen en scheepsvolk, zoowel voor zijn oorlogsvloot als voor de gemeenschap tusschen de verschillende deelen van zijn rijk. Daar wist Marcelis wel raad op. Nederlandsche veekoopers waren gewoon geregeld in het vroege voorjaar in grooten getale „magere" ossen uit Holstein en Jutland aan te koopen en naar Holland te halen, om deze eenigen tijd in de malsche Hollandsche weiden te laten grazen en dan met winst te verkoopen. Dadelijk liet Marcelis nu een groot aantal schepen uitrusten, maar bemand met wel driemaal zooveel scheepsvolk als noodig was; zooals het heette om ossen te halen, maar inderdaad met de bedoeling, dat zij in Denemarken zouden blijven. Natuurlijk bleef dit voor den Zweedschen resident Spiering niet geheim, die daartegen ernstig protesteerde bij de Staten. In den beginne gaven deze – vooral omdat de Stadhouder op de hand van den Deenschen koning was – daaraan weinig of geen gevolg; maar toen de stemming in de Nederlanden zich weldra ten gunste van de Zweden keerde en Frederik Hendrik moest toegeven, werden Marcelis allerlei moeilijkheden in den weg gelegd, terwijl men De Geer oogluikend zijn gang liet gaan. Intusschen heeft hij den Koning toch belangrijk kunnen helpen en hem heel wat oorlogsmaterieel, ook schepen, kunnen verschaffen. Hij is ook de eerste geweest, die Christiaan bericht heeft gezonden omtrent het uitrusten van De Geers hulpvloot.

In den oorlog tegen Zweden in 1658 heeft hij eveneens zijn best gedaan om den koning met Nederlandsche schepen te helpen, Kernkamp vermeldt in zijn „Scand. Archivaliën" een verklaring van 62 schippers en reeders van schepen, door hem bevracht om troepen van Jutland naar Funen en Seeland over te brengen. Hij is daarin echter niet geslaagd; en die mislukking heeft hem veel verdriet bezorgd, wijl men hem verweten heeft, dat dit door zijn schuld geweest is.

Ook zijn broeder Pieter Marcelis, eerst wonende te Antwerpen, daarna te Amsterdam, en in 1643 te Moscou, is een man van invloed geweest. In dat jaar werd hij als gezant van den Grootvorst van Moscovië naar Denemarken gezonden om te onderhandelen over een huwelijk van diens dochter met een zoon van den Deenschen koning. Volgens Scheltema's „Rusland en de Nederlanden", heeft de oude Gabriël, die ook een tijdlang in Rusland

gewoond heeft, zich daar verdienstelijk gemaakt op het gebied der metaalindustrie en is hij een der eersten geweest, die met de mijnexploitatie in Moscovië is begonnen; met zijn zwager Thomas Kellerman zette hij daar een fabriek op van geschut en ander gietwerk, staafijzer, munitiën, enz., en kocht hij voor den vorst ook wapenen in de Nederlanden.

Was er dus groote overeenkomst in de wijze van optreden van de Nederlandsche kooplieden in Denemarken en in Zweden, die overeenkomst heeft ook bestaan in de behandeling, welke zij van hunne lastgevers hebben ondervonden. Aan Gabriël Marcelis heeft het evenveel moeite gekost van den Deenschen koning geld los te krijgen, als aan de De Geers, de Trips en anderen in Zweden. Te langen leste is Marcelis, evenals zij, schadeloos gesteld met domeingoederen. De familie Marcelis heeft landgoederen gekregen in het ambt Kallandsborg; in een door Kernkamp vermeld contract teekent hij zich: „Gabriël von Marcelis, auff Harballe und Callandsburg Erbgesessen"; zijn zoon, Willem von Marcelis, Heer van Skanstrup, werd in den adelstand verheven als Baron Güldencrone von Vilhelmsborg, een geslacht, dat waarschijnlijk nog bestaat.

Een ander groot Nederlandsch koopman in Denemarken is geweest Paul de Willem of de Wilhelm, die als Deensch agent in de Nederlanden op allerlei gebied van advies diende. Zoo stelde hij o.a. in 1621 aan den koning voor eenige reizen te doen maken door schepen van Kopenhagen op Candia en Zante, Cyprus, Egypte, Moscovië, Spanje, Guinea, Angola, enz., waarbij dan de koning en hij ieder de helft van de winst of het verlies zouden krijgen of dragen, en hij bovendien een zeker percentage van het kapitaal zou genieten als provisie voor de uitrusting.

Behalve de hierboven genoemden zijn er nog verschillende andere kooplieden naar Denemarken getogen, op aanzoek van den Deenschen resident Dr. Jonas Carisius, die daartoe in 1607 naar de Nederlanden werd gezonden, terwijl ook de Trips en de De Geers groote zaken met Denemarken hebben gedaan.

Wel één van de meest belangwekkende figuren onder de Nederlandsche kooplieden in Denemarken is geweest Theodorus (eigenlijk Dirk) Rodenburch,[1]) „ridder van de Ordre van den Huyze van Bourgondiën". Dit behoort er vooral bij vermeld te worden, want daar was hij niet weinig trotsch op. In de Nederlandsche letterkunde heeft hij zich naam gemaakt als tooneelschrijver; als zoodanig schijnt hij bevriend te zijn geweest met Vondel. Als diplomaat is hij in dienst geweest van den hertog van Holstein en van

1) Zie Pl. 65.

de Hanze-steden; herhaaldelijk noemt hij zich: „Chevalier, Conseillier du Ser.me Duc de Holstein et Résident des Villes Hanséatiques en Allemagne à Bruxelles"; door den vroeger genoemden Michel le Blon, kunstkooper en geheim diplomatiek agent (alias spion) van Zweden, heeft hij ook tot dat land in betrekking gestaan. Le Blon meldt o.a. in een van zijn brieven aan Oxenstjierna, dat hij er in geslaagd is een contract aan te gaan met zekeren agent te Brussel, zijnde „ditto heer Agent Ridder ende met seer heerlijcke kwaliteyten begaeft, treffelyck gestudeert ende in alle taelen seer expert; ook te hove aldaer heel wel gesien, so om de voorsz. kwaliteyten als om de Spaensche spraecke, die hem heel eygen schijnt te wesen" enz.

Voor al die landen behandelde hij zaken, den handel en andere aangelegenheden rakende, maar van nog meer beteekenis is geweest, wat hij in Denemarken gedaan heeft. Zijn veelzijdigheid op het gebied van handel en nijverheid grenst aan het wonderbaarlijke. Kernkamp heeft in de „Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap" van 1902 een hoogst belangwekkend artikel geschreven over Rodenburchs werkzaamheid in Denemarken en over een tweetal door hem aan Christiaan IV in de jaren 1618 en '19 ingediende memoriën, bevattende een groot aantal door hem toegelichte voorstellen, aan vele waarvan de koning zijn goedkeuring heeft gehecht. Zij bevatten onder meer het voorstel leerlooiers uit Nederland te doen overkomen om den Denen het leerlooien te leeren; met het oog op den grooten Deenschen veestapel van groote beteekenis; een dergelijk voorstel betreffende de lakenbereiding en de lakenververij, en in verband daarmede den invoer van geverfd laken in Denemarken te verbieden; een octrooiaanvrage voor de oprichting van oliemolens; eene voor de oprichting van bierbrouwerijen en aanverwante industrieën als de kuiperij, en in verband daarmede een aanvrage om de beschikking te mogen hebben over terrein voor den aanleg van hoptuinen (in een van die tuinen wilde hij dan ook voor zich een huis doen bouwen voor zijne vele kunstschatten; hij was n.l. ook een zeer bekwaam kunstkenner en kunstkooper); een octrooi-aanvrage voor de oprichting van een steen-, pannen- en tegelfabriek, alsmede voor het bereiden van tras en cement; een verzoek om het zeep- en zoutmonopolie te verkrijgen; een verzoek tot het oprichten van een staalgieterij en een fabriek tot het vervaardigen van brouw- en verversketels ten behoeve van de vorengenoemde industrieën, het maken van ijzeren potten en allerlei ander ijzerwerk, ook geschut, wapenen, landbouwgereedschappen enz.; een voorstel tot bevorde-

ring van den scheepsbouw en met het oog daarop een touwslagerij te mogen oprichten; een aanvrage om vergunning in Denemarken turf te doen steken; alles onder aanbieding van het daartoe doen overkomen van meesterknechts en andere vaklieden, in hoofdzaak uit de Nederlanden.

Kon Gabriël Marcelis vergeleken worden met Lodewijk de Geer op het oorlogspad, Rodenburch kan met hem vergeleken worden op industrieel gebied; waarschijnlijk wel lang niet zoo degelijk, maar nog veel veelzijdiger.

Wij zijn met het bovenstaande nog niet aan het einde van wat Rodenburch in Denemarken heeft willen tot stand brengen. Ook op handelsgebied heeft hij allerlei voorstellen gedaan; o.a. een expeditie met 4 schepen onder Jan Jansen van Vlieland, onder bescherming van den koning naar de Kaap de Goede Hoop en Mauritius te zenden, om van daar goud en gewassen te halen, en een en ander op de terugreis te Guinea te verhandelen; verder heeft hij voorgesteld den beroemden Isaäc le Maire (den vader van Jaques, die, om het octrooi der O.I.C. te ontgaan, een nieuwen weg naar Oost-Indië vond, door de naar hem genoemde zeestraat), en anderen op te nemen in de Deensche Oost-Indische Compagnie, en hij verzocht ook zelf daaraan te mogen deelnemen.

Ook op wetenschappelijk gebied heeft hij zich bewogen, als blijkt uit zijn briefwisseling met den beroemden cartograaf Hessel Gerritsz., over het in kaart brengen van de Scandinavische landen en de Noordelijke zeeën.

Daarbij dan nog al zijn diplomatieke en letterkundige werkzaamheden en zijne kunstkooperij!

Of deze edelman van stand en van geest ook een edelman van gemoed is geweest, is een andere vraag. Bewaard gebleven correspondentie van le Blon met dezen „Heer Ridder met seer heerlijcke kwaliteyten" doet daar ernstig aan twijfelen. Bij verschillende tijdgenooten stond hij blijkbaar niet hoog aangeschreven. Er wordt wel gezegd dat hij de „Spaansche Brabander" van Breeroo is geweest. Koning Christiaan IV, hoe zeer ook van zijn diensten gebruik makende, schijnt het ook niet erg op hem voorzien te hebben gehad. Niettegenstaande alle pogingen van dezen hoog begaafden, maar ijdelen man, om den titel van „resident" van den koning van Denemarken in de Nederlanden te verkrijgen, is hij daarin – in tegenstelling met andere landgenooten – toch niet geslaagd, doch heeft zich met den titel van „correspondent" moeten tevreden stellen. Een ideaal mensch is hij in geen geval geweest!

Bij de beoordeeling van menschen als Rodenburch moet men

Pl. 75. Groote gouden medaille, vereerd aan den Vice-admiraal Cornelis Evertsen. (boven voor-, onder achterzijde).

Pl. 76. Penteekening betreffende den havenslag van Bergen. (Warnsinck, De retourvloot van Pieter de Bitter).

Pl. 77. Gedenkpenning ter herinnering aan den havenslag van Bergen. 1665. (Geijl, Geschiedenis van den Nederlandschen stam).

echter te rade gaan met den tijd, waarin zij leefden. De Ségur, adjudant van Napoleon, beschrijft in zijne „Campagne de Russie" het sneuvelen van een Franschen generaal, dien hij roemt niet alleen als een voortreffelijk soldaat, maar ook als een braaf echtgenoot en vader en een door en door rechtschapen mensch, en laat daarop volgen, dat dat wel een bijzonderheid was in dien tijd, waarin de meeste bekwame menschen immoreel en de meeste moreele menschen onbekwaam waren. Dat gold ook wel voor den tijd, waarin Rodenburch leefde.

Zeer bijzondere persoonlijkheden komen gewoonlijk met bijzondere persoonlijkheden in aanraking en het behoeft ons daarom allerminst te verbazen wanneer Kernkamp in zijne „Scand. Archiv" melding maakt van een anderen fantast Nicolaes Cornelisz Schaepekaes de Witte, uit Alkmaar, door Jacobus Gruterus aan Rodenburch aanbevolen. Deze Schaepekaes diende aan den koning drie toegelichte voorstellen in, waarvan - bij den toenmaligen stand der techniek - wel het meest fantastische was, met acht schepen naar Algerië te varen, daar de gansche Algerijnsche vloot en de stad Algiers in de lucht te laten vliegen en vervolgens te plunderen. Die vernieling wilde hij bewerkstelligen door een „crachtich vuijrwerck", waartoe hij genegen was van te voren voor den koning een demonstratie te houden, om de kracht van dat „vuyrwerck" aan te toonen. De koning is echter niet op de voorstellen ingegaan.

Hij schijnt te zijn beschouwd als een „chevalier d'industrie". Of dat juist is geweest met het oog op zijn Algerijnsche plannen, kan ik niet beoordeelen. Wel is mij echter bekend, dat Schaepekaes een zeer bekwaam waterbouwkundige is geweest; dat hij in Italië uitmuntend werk verricht heeft bij pogingen tot het droogmaken van een gedeelte der Pontijnsche moerassen, een werk dat eerst in onze dagen, door het toedoen van Mussolini, op krachtige wijze is teneinde gebracht. Dit Nederlandsche werk is onlangs door Dr. Hoogewerff, bij de plechtige inwijding van het „Institutum Neerlandicum" in tegenwoordigheid van den Duce, ook met blijkbare instemming van dezen herdacht.

Schapekaes' bekwaamheid blijkt ook nog hieruit, dat la Rochelle, de Hugenotenstad, die langen tijd als onneembaar beschouwd werd, in 1628 tot de overgave gedwongen is op vrij wel dezelfde wijze, als volgens een door hem in November 1621 aan Lodewijk XIII daarvoor aangeboden plan, n.l. door het bouwen van hoofden in zee. Vrij zeker heeft men daarbij zijn voorstellen wel geraadpleegd.

Nog op ander gebied zijn Nederlanders in Deenschen dienst werkzaam geweest.

Tot de onderwerpen, waarvoor koning Christiaan IV een groote belangstelling aan den dag heeft gelegd, behoorden ook de betrekkingen tot de landen in het hooge Noorden, vooral Groenland. Reeds tegen het einde der 10de eeuw hadden de Noormannen daar kolonies gesticht; er zijn zelfs bisschoppen van Groenland geweest; een IJslandsche schrijver, Jonas Arngrim vermeldt daarvan een volledige lijst. Tusschen IJsland en Groenland heeft een tijdlang een belangrijk handelsverkeer bestaan. Een ernstige ziekte omstreeks 1350 heeft echter onder die Groenlandsche kolonisten een groote slachting aangericht; daarop zijn gevolgd aanvallen van de vijandige Eskimo's tegen de zeer verzwakte bevolking; dientengevolge zijn die kolonies te niet gegaan, en zijn de betrekkingen van Noorwegen en IJsland met Groenland vanzelf geheel opgehouden [1]). Twee eeuwen later heeft Christiaan III getracht weder betrekkingen met Groenland aan te knoopen, maar daar is niets van gekomen. Christiaan IV heeft dat werk opnieuw aangepakt en op de energieke manier, waarop hij alles deed. In 1605 en de beide volgende jaren heeft hij drie expedities uit doen rusten van eenige schepen, die ook inderdaad op Groenland en in Straat Davis zijn geland. De pogingen om met de inboorlingen – toen alleen Eskimo's – vriendschappelijke betrekkingen aan te knoopen, zijn echter mislukt, zoodat men het voorgenomen doel niet heeft bereikt. Voor ons is deze aangelegenheid van belang, omdat, al stond ook een Deensch officier aan het hoofd van die expeditiën, de leiding toch weer was opgedragen aan een Zuid-Nederlander, Olivier Brunel, geboren te Brussel, een man, die door zijn langdurig verblijf in, en zijne betrekkingen met Noord-Rusland aan de Nederlanders onschatbare diensten bewezen heeft en beschouwd mag worden als de grondlegger van den later zoo belangrijken Nederlandschen handel op die Russische streken. Hij is een man geweest van Europeesche vermaardheid, over wien een uitgebreide literatuur bestaat; aangezien zijn verdere werkzaamheid echter valt buiten de perken van dit hoofdstuk, zal ik daarover thans niet

1) Charles Marshal Smith, de schrijver van een kort geleden verschenen boek „Northmen of adventure", deelt mede, dat omtrent die christelijke gemeenten op Groenland in de middeleeuwen ook in het Vaticaan gegevens berusten. Omtrent Groenland en zijn vroegere geschiedenis behelst dit boek belangwekkende mededeelingen, grootendeels aan de oude IJslandsche en Noorsche sagen ontleend. De ziekte, welke de kolonies heeft doen te gronde gaan, door sommige schrijvers genoemd een pestepidemie, wordt door hem, op grond van historische nasporingen, toegeschreven aan gebreken in de voeding der bewoners; als gevolg van het gemis aan groenten en van voldoenden graantoevoer uit het moederland, veroorzaakt door politieke maatregelen van de regeering. Het gebrek aan vitaminen heeft die bevolking waarschijnlijk doen ondergaan! Maar daar dacht de middeleeuwsche Noorsche regeering nog niet aan!

uitweiden. In een der volgende artikelen hoop ik meer van hem te vertellen.

Het mislukken van de aanknooping van betrekkingen met Groenland bracht daarom niet het einde van des konings bemoeiïngen met het hooge Noorden. In 1596 was door Heemskerck en Barents Spitsbergen ontdekt, men wist toen echter nog niet, dat het een eiland was [1]). Door velen, o.a. door den koning, werd geloofd, dat het vast zat aan Groenland, en daarop grondde hij zijne aanspraak op Spitsbergen als Deensch of Noorweegsch gebied. De eerste jaren na die ontdekking werd van Spitsbergen weinig nota genomen; toen echter Hudson, bij een zijner, toen in Engelschen dienst, verrichte ontdekkingsreizen, in 1608 ook op Spitsbergen terecht kwam, en de aandacht vestigde op den rijkdom van de zee aan walvisschen, walrussen en zeehonden, en het groote voordeel, aan de jacht op die dieren verbonden, zonden ondernemende Engelsche kooplieden een jachtexpeditie uit, ook met opdracht de zeeën verder te onderzoeken; een voorbeeld dat spoedig door de Hollanders gevolgd werd. De voorloopige resultaten lokten uit tot voortzetting van het bedrijf. In Engeland werd een compagnie opgericht, die het monopolie kreeg voor de visscherij op Spitsbergen.

Wijl men in Holland inzag, dat het, tot verweer tegen de Engelsche concurrenten, die van den beginne af een minder vriendschappelijk karakter droeg, noodig was, sterk te zijn, volgde men ook hier weer het Engelsche voorbeeld door eveneens zich te vereenigen in een maatschappij met een monopolistisch karakter. Deze maatschappij, waarvan het eerste hoofd was Lambert van Tweenhuysen, ook al weer een Zuid-Nederlander, kreeg den naam van „Noordsche Compagnie". Het aan haar, in den beginne voor slechts enkele jaren, verleend octrooi werd herhaaldelijk verlengd tot het jaar 1642, toen de walvischvaart in de Nederlanden vrij werd verklaard.

In de eerste jaren hebben de Engelsche en Nederlandsche visschers elkaar geducht in het vaarwater gezeten. Herhaaldelijk heeft men over en weer elkaars inrichtingen aan den wal beschadigd of vernield en zelfs elkaars schepen genomen. Betrekkelijk spoedig is men echter tot een vergelijk gekomen; de Engelschen, die weliswaar met de walvischvangst begonnen waren, zagen n.l. in dat de Hollanders, die de zaak met grootere energie aanpakten, en bovendien van regeeringswege door oorlogsschepen werden be-

1) Het onomstootelijk vaststaand bewijs dat het een eiland is, heeft ook lang op zich doen wachten, in de 19de eeuw is men het voor het eerst omgevaren. (Zie Pl. 66.)

schermd, op den duur te sterk werden. Men kwam toen overeen, dat de Nederlanders zich zouden vestigen aan de Noordzijde van het toen bekende gedeelte van Spitsbergen, de Engelschen aan de baaien aan de Westzijde. De voornaamste vestigingsplaats der Nederlanders was Mauritiusbaai, naar den Stadhouder genoemd, door een paar eilandjes grootendeels van de zee afgesloten. Een dier eilandjes kreeg den naam van „Amsterdam", en hier ontstond op den Oostelijken punt het zoo vermaard geworden „Smeerenburg".

Zoodra koning Christiaan bericht ontving omtrent de verrichtingen der walvischvaarders, zond hij in 1615 een paar oorlogsschepen, ten einde zijn recht op Spitsbergen vast te stellen, tevens met de opdracht, in verband daarmede van de Engelschen en Hollanders voor het visschen in die wateren een zeker erkenningsrecht te eischen. Dit werd echter geweigerd, terwijl ook de daarop gevolgde diplomatieke onderhandelingen van den koning zonder gevolg bleven. De Noordsche Compagnie, die zich tegenover de vijandige houding der Engelschen gesteld had op het standpunt van de „Mare librum", de vrije zee, een beginsel vooral door Hugo de Groot bij de onderhandelingen met kracht verdedigd, nam tegenover den Deenschen koning hetzelfde standpunt in; aangezien men, met het oog op de goede verstandhouding tusschen de Deensche en Engelsche koningen, die zwagers waren, een Deensch-Engelsche combinatie voor niet uitgesloten hield, liet men in den beginne toe dat Deensche visschers, die als particulieren ook in de Mauritiusbaai vischten, ook de inrichtingen voor hun bedrijf, als de behandeling van het afkomend walvischspek, de traankokerij, enz. vestigden op Smeerenburg. Later verbood men hun dit en zij vestigden zich toen op het vlak bij het eiland Amsterdam gelegen „Robben-eiland".[1]) Dat eiland werd daarom ook wel het „Denen-eiland" genoemd. Gevaarlijk waren die Deensche concurrenten voorloopig niet; de Hollanders waren hun verre de baas!

Toen de „Noordsche Compagnie" bemerkte, dat de Engelschen tot het inzicht waren gekomen, dat zij de Hollanders toch niet konden verdrijven, en hen daarom verder wel met rust zouden laten, en dat men zich voor de Denen ook niet ongerust behoefde te maken, beriep zij zich niet langer op het recht der vrije zee, maar werd zij overmoedig en stelde zij zich op het standpunt, dat, aangezien Spitsbergen door Hollanders ontdekt was, dezen alleen het recht hadden daar te visschen, met uitsluiting van alle andere natiën; met inachtneming van de ter zake vroeger met de Engel-

1) Zie Pl. 67.

Pl. 78. Cornelis Tromp.

Pl. 79. Grafgedenkteeken in de kerk te Herlufs holm voor Adm. Herluf Trolle, vervaardigd door Cornelis Floris. (Hedicke, Cornelis Floris und die Floris-dekoration).

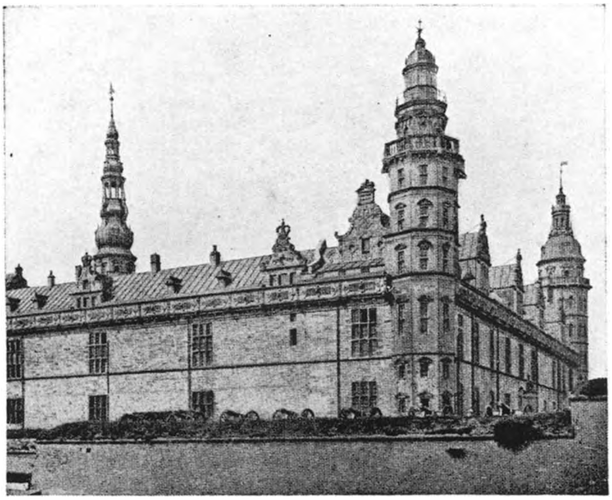

Pl. 80. Slot Kronenburg, van buiten gezien. (Vermeulen: „Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst").

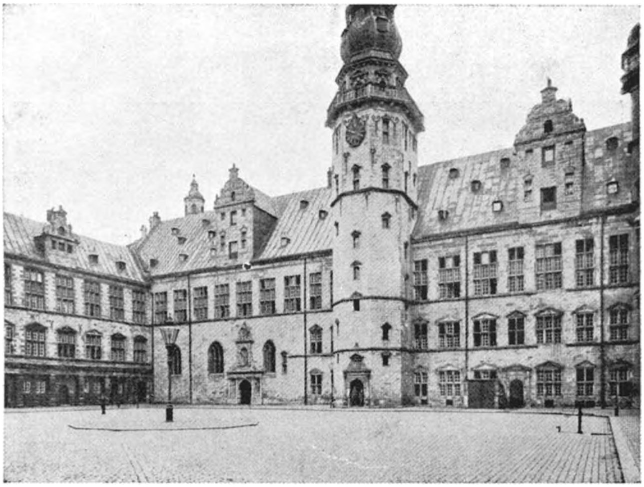

Pl. 81. Slot Kronenburg. Binnenplaats. (E. Redslob. „Arch. u. Kunst gew. in Alt-Dänemark").

schen gesloten overeenkomst. Wel kon zij van de Regeering niet gedaan krijgen, dat al die anderen bepaaldelijk geweerd zouden worden, maar zij bemoeilijkte hun toch het bedrijf, zooveel als zij maar kon; aan de Denen werd duidelijk te verstaan gegeven, dat hun toelating uitsluitend moest beschouwd worden als een welwillendheid en geenszins als een recht.

Dit nu is oorzaak geweest van nieuwe strubbelingen met den Deenschen koning, die geleid hebben tot onderhandelingen en processen, welke, zelfs bij het voor goed eindigen van het octrooi in 1642, nog niet waren afgeloopen.

De rechtstreeksche aanleiding is geweest de oprichting van een Deensche compagnie voor walvischvangst, in 1622, aan het hoofd waarvan kwam te staan een Duitscher Johann Braam, met octrooi voor de visscherij aan de Noordkaap en op Groenland. Toen Braam het eerste jaar kwam visschen met Deensche schepen, had men hem rustig zijn gang laten gaan; maar toen hij het volgend jaar verscheen met Baskische visschers (de meest ervaren walvischvaarders, van wie Hollanders en Engelschen het vak geleerd hadden), met wie hij een contract had gesloten, dat zij in zijn naam zouden visschen, werd aan dezen de toegang tot de Mauritiusbaai en andere baaien op Spitsbergen geweigerd. De Deensche koning, die daarin een inbreuk zag op zijn kroonrechten, heeft daar hevig tegen geprotesteerd. Tal van vertoogen heeft hij gericht tot de Staten, meermalen heeft hij met vergeldingsmaatregelen gedreigd, maar aangezien deze niet door daden gevolgd werden, heeft hij het pleit niet kunnen winnen. Na het eindigen van het octrooi der compagnie, toen de Nederlandsche walvischvaart vrij was gesteld, heeft men van beide zijden ingezien, dat de Nederlandsche en de Deensche walvischvaarders, ook al hadden zij vreemdelingen in dienst, best naast elkaar konden bestaan, zonder elkaar te hinderen of geweld aan te doen; daarmede was de zaak eindelijk opgelost.

Bij het eindigen van dat octrooi is de Nederlandsche walvischvangst eerst flink gaan bloeien. Zwaarder en veel sterker bemande schepen werden toen uitgerust; ook het aantal schepen en de vangsten namen sterk toe. Trokken in den compagniestijd, zelfs in de beste jaren, hoogstens 25 schepen uit, en dan nog tamelijk kleine, later bedroeg dat aantal gemiddeld wel 150 per jaar. Volgens een bij de firma Enschedé te Haarlem, in 1770 uitgegeven „Alphabetische Lijst van alle Goenlandsche en Straat Davis Commandeurs enz.", kwam dat aantal soms boven de 200 uit. Er liepen ook wel slechte jaren tusschen, zooals bijv. die van den Negen-

jarigen oorlog 1688–1697, toen de vrees voor den onverschrokken Jan Bart met zijn Duinkerker kapers er, niet ten onrechte, in zat. Maar spoedig herstelde de vaart zich en tot ver in de 18de eeuw is de walvischvaart voor de Hollanders een goudmijn gebleven, vooral voor de Zaanlanders, die er een bijzonder werkzaam aandeel in namen.

Volgens de la Court, den grooten voorvechter van den vrijen handel, verschafte zij aan 12.000 man een bestaan. Sir Martin Conway in zijn boek „Nomans' land", spreekt zelfs van 18.000; misschien heeft hij daarin ook begrepen al degenen, die in Holland werkzaam waren in bedrijven, onmiddellijk verband houdende met de walvischvangst.

Het zou mij te ver voeren hier uiteen te zetten hoe dat bedrijf eigenlijk in zijn werk ging [1]). Aardige beschrijvingen zijn daarvan te vinden in S. Mullers beroemde werk „De Noordsche Compagnie". Ook in het zoo juist genoemde boek van Conway. Het laatste is niet alleen boeiend geschreven en aardig, omdat hij de zaken van den Engelschen kant – maar over het geheel zeer onpartijdig en ridderlijk – bekijkt, maar ook versierd met een aantal mooie foto's van schilderijen en teekeningen betreffende de walvischvangst [2]). Het behandelt de geschiedenis van Spitsbergen tot aan het begin onzer eeuw. Het bevat een groot aantal reproducties van hoogst merkwaardige kaarten, te beginnen met een schets uit het logboek van Willem Barents en geeft een misschien wel ongeveer volledige bibliografie van alles wat er over Spitsbergen geschreven is. Wat die geschriften en journalen betreft, zijn de Hollandsche, vooral in de 17de eeuw, sterk vertegenwoordigd.

Omtrent 1650 heeft men Smeerenburg, waar de behandeling gedurende het zomerseizoen plaats vond – in het najaar trok men naar huis, omdat het onherbergzame, koude oord geen winterverblijf toeliet – verlaten. De walvisschen waren door de geweldig drukke jacht blijkbaar schuw geworden, en ontweken de Mauritiusbaai. Men is toen wel blijven visschen in de wateren van het later ontdekte Oostelijk deel van het eiland „Nieuw Friesland", naar de visschers uit Stavoren, Hinloopen en Harlingen genoemd, maar in hoofdzaak heeft men zich toch toegelegd op de visscherij in de open zee. De schepen werden toen ingericht op het vervoer van de vangst naar Holland, waar de verdere bereiding dan plaats

1) Zie Pl. 68.
2) Onder meer zijn in dit boek opgenomen reproductiën van een paar schilderijen in het „Zaandlandsch museum van oudheden" te Zaandijk, onder beheer van den heer G. J. Honig.

vond, vooral in de Zaanstreek en te Rotterdam. Smeerenburg werd den eersten tijd nog wel als pakhuis gebruikt, doch ook dit heeft niet lang geduurd.

Van de uitgebreide inrichtingen is geen spoor overgebleven; op het gewezen kerkhof bevindt zich alleen een eenvoudig monument, dat de herinnering daaraan bewaart. Ik kom daar dadelijk op terug.

In de tweede helft der 18de eeuw is de deelneming der Nederlanders in de visscherij zeer afgenomen; ook hier teekende zich blijkbaar ons verval af. In het begin der 19de eeuw is de Nederlandsche walvischvaarderij geheel opgehouden. Walvisschen worden ook tegenwoordig nog in grooten getale gejaagd, maar Holland, eens no. 1 op dat gebied, doet daaraan niet meer mede.

Om op het zooeven genoemde monument terug te komen, wil ik hier even meedeelen, wat de aanleiding tot het stichten daarvan geweest is.

Wanneer de walvischvloot in het najaar van Spitsbergen naar het vaderland terug ging, moest zij al hare inrichtingen aan den wal: huizen (z.g. „tenten"), kokerijen, kuipers- en andere werkplaatsen, pakhuizen en magazijnen onbewaakt achterlaten. Nu was het voorgekomen, dat Duinkerkers en Basken, die door de Hollanders geweerd werden, zoowel op Spitsbergen als op Jan Mayen, waar de Hollanders ook op groote schaal het bedrijf hebben uitgeoefend, na het vertrek der vloot, uit wraak veel hebben vernield of medegenomen en daardoor aan de, het volgend jaar, terugkomenden veel schade en ongerief hadden veroorzaakt. Om daaraan tegemoet te komen, besloot men een proef te nemen met het doen achterblijven van eenig bewakingspersoneel in het barre winterseizoen. In 1633 bleven daartoe, zoowel op Jan Mayen als op Spitsbergen, zeven vrijwilligers, voorzien van wapenen en uitrusting en eenig proviand achter. Op Jan Mayen stierven allen; op Spitsbergen slaagde de proef; allen bleven in leven en gezond; vrij zeker dank zij de uitmuntende leiding van hun energieken commandant Jacob Seegersz van der Brugge. Een keurig door hem aangehouden journaal bestaat nog. Het volgende jaar heeft men de proef op Spitsbergen herhaald, echter met een droevig resultaat; allen zijn overleden aan scheurbuik en uitputting. Ook hier is het journaal bijgehouden tot aan den dood van den laatst overlevende.

Ter nagedachtenis nu van die gevallenen, is in het jaar 1878 door de bemanning van ons Nederlandsch poolscheepje „Willem Barents" onder bevel van den luitenant ter zee L. R. Koolemans Beijnen, een steenhoop op het kerkhof gebouwd, waartegen een,

uit het Vaderland medegebrachte steen [1]) werd geplaatst, met het opschrift:

†
In Memoriam
Spitsbergen of Nieuland
ontdekt
tot 79° 30 N.Breedte
door de Hollanders.
Hier overwinterden 1633–1634
Jacob Seegersz. en zes anderen.
Hier overwinterden en stierven 1634–1635
Andries Jansz. van Middelburg en zes anderen.

De bij die gelegenheid door luitenant Beynen gehouden toespraak, door Charles Boissevain opgenomen in zijn warm geschreven boekje „Leven en Streven van L. R. Koolemans Beijnen", aan de nagedachtenis van dezen wakkeren Nederlandschen marine-officier gewijd, is ook door Conway, vrijwel woordelijk vertaald, in zijn geheel overgenomen. Een bewijs hoe ook de vreemdeling het waardeert, wanneer Holland toont, dat het nog bestaat.

Dank zij de welwillendheid van den heer W. Voorbeijtel Cannenburg, Directeur van het Nederl. Hist. Scheepvaartmuseum te Amsterdam, ben ik in staat gesteld in dit hoofdstuk afbeeldingen van de Willem Barents en van de steenlegging op Spitsbergen op te nemen, ontleend aan het officieele verslag van de reizen van het poolschip. De ouderen onder ons zullen zich nog wel herinneren, hoe goed het ons als jongens deed, mee te helpen geld bijeen te krijgen, om op EIGEN kosten een Nederlandsch schip te doen bouwen en uitrusten om in de Poolzeeën weder als van ouds onze roemrijke vlag te doen waaien. Met wat een gevoel van trots en een popelend hart hebben wij die Willem Barents voor zijn eerste reis zien uitzeilen en toegejuicht op zijn tocht naar het Noorden, naar het land der Eskimo's, onder wie toen de Hollander in de overlevering nog voortleefde als de „Arpanjak, d. i. mensch, die den walvisch doodt" [2]).

Dr. Hendrik Muller heeft einde 1918 door warme pleidooien getracht de geesten wakker te maken in Nederland, om op het te houden congres betreffende het bezit van „Niemandsland", zijn oud recht op Spitsbergen te doen gelden. (Zie het artikel „Nederlands historische rechten op Spitsbergen" in het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap, 1919); maar het heeft weinig gebaat; de tijden waren daarvoor misschien niet gunstig.

Thans leeft de naam van Nederland nog voort in tal van namen

1) Zie Pl. 69.
2) Zie Pl. 70.

Pl. 82. Slot Frederiksborg met de fontein van Adr. de Vries. (E. Redslob, „Arch. u. Kunstgew. in Alt-Dänemark").

Pl. 83. Slot Rosenborg. (Vermeulen: „Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst").

Pl. 84. Slot Frederiksborg. Binnenplaats met de arcade van Steenwinckel. (E. Redslob, „Arch. u. Kunstgew. in Alt-Dänemark").

op de kaart, als eiland Amsterdam, Vogelsang, Nieuw Friesland, Barents-eiland, Hinloopenstraat, Wybe Jans.z Water, enz. en door de Nederlandsche mijnontginningen, terwijl nog kort geleden de dappere Van Dongen, door zijn reddingspogingen bij de schipbreuk van het luchtschip van Nobile getoond heeft, dat de geest van onze onversaagde Noordpoolvaarders ook in het tegenwoordige geslacht gelukkig nog niet geheel is uitgedoofd!

Ook op Jan Mayen is in 1930 door H. Ms. „Nautilus" bij „Walrusgat" een gedenkteeken geplaatst voor Outgert Jacobsz van Grootebroek en zijn zes daar overleden makkers. En dit is niet het eenige gedenkteeken, dat voor die mannen is opgericht. Reeds 45 jaar vroeger had n.l. een Oostenrijksche Noordpool-expeditie hunne nagedachtenis geëerd door aan de z.g. „Zeven Hollandersbaai" een kruis te plaatsen. En in den zomer van 1931, dus kort na de plaatsing van het gedenkteeken door de Nautilus, heeft de Noorsche visscherij-inspecteur Thor Iversen den vermoedelijken grafheuvel in de nabijheid van den Hollandschen gedenksteen onderzocht en daarin inderdaad overblijfselen van doodkisten en menschelijke geraamten aangetroffen, waarvan wel met zekerheid kan worden aangenomen, dat zij betrekking hebben op de overwinteraars. Als daad van piëteit heeft ook Iversen op dien heuvel een gedenkteeken doen aanbrengen, bestaande uit een steenhoop, waarop een houten kruis, dragende het opschrift: „Het hiler tapre Hollandske Menn" (Hier rusten dappere Hollanders).

Deze mededeelingen heb ik ontleend aan een artikel van den Heer J. Sibinga Mulder in de aflevering van Mei 1936 van het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap. Zij vormen een nieuw bewijs, dat de sportiviteit nog niet de wereld uit is!

Het ligt eigenlijk niet in de bedoeling van mijne artikelenreeks de staatkundige betrekkingen van Nederland ten opzichte van andere landen te bespreken. Toch wil ik ten aanzien van de Nederlandsch–Deensche betrekkingen in de 2de helft der 17de eeuw daarop een uitzondering maken, omdat in de veel bewogen tijden, welke de Republiek na den Westfaalschen vrede heeft moeten doormaken, haar belangen af en toe zeer nauw met die van Denemarken verbonden waren, en zij ongeveer een halve eeuw lang bijna onafgebroken Denemarkens bondgenoot is geweest; en vooral met het oog op de belangrijke taak, welke bij verschillende aangelegenheden daarbij aan de Nederlandsche zeemacht was opgedragen en de roemvolle wijze, waarop deze zich van die taak heeft gekweten.

Bij dat bondgenootschap is van een idieele verstandhouding tusschen beide rijken allerminst sprake geweest. Het was een zuiver „mariage de raison"; men had elkander noodig; en daarmede uit. Zoowel Denemarken als de Nederlanden stelden prijs op elkanders steun tegenover de opkomende macht van het krijgshaftige Zweden; Denemarken uit vrees voor zijn bestaan, de Nederlanders met het oog op de handelsbelangen in de Oostzee, die voor hen ook bijna een levenskwestie waren; bovendien met het oog op de gespannen verhouding ten opzichte van Engeland, den onder Cromwell tot zulk een geduchte macht gegroeiden mededinger.

Het lag daarbij niet in den aard der nuchtere, practische politiek der Staten gevoelsargumenten te laten gelden. Bij meer dan ééne gelegenheid heeft Nederland dan ook zijn bondgenoot in den steek gelaten, omdat zijn eigen belang zulks meebracht. Zelfs te midden van den felsten krijg, verloor de politiek der Vereenigde Provinciën geen oogenblik uit het oog, dat Denemarken wel geholpen moest worden, maar toch ook weer niet te veel. Het mocht den bondgenoot niet al te goed gaan; dat zou gevaarlijk kunnen worden!

Toen Karel X August in 1656 half Europa in beroering bracht door met zijn toenmaligen bondgenoot Brandenburg, Polen nagenoeg onder den voet te loopen en Dantzig bedreigde, was de Nederlandsche gezant in Kopenhagen druk in de weer om Frederik III aan te sporen Zweden aan te vallen, en werd een Nederlandsche vloot, onder Wassenaar van Obdam, naar de Oostzee gezonden om de Nederlandsche belangen te verdedigen. Maar zoodra de handelsbelangen door het verdrag van Elbing in veiligheid waren gebracht, keerde, tot groote teleurstelling van de Denen, die vloot zonder een schot gelost te hebben, weder naar het vaderland terug. Toen in het volgend jaar de Deensche koning werkelijk tot den oorlog besloot, heeft het van hulp van de Staten al heel weinig bemerkt. In den winter van 1657–'58 heeft Karel X, door zijn vermetelen tocht over de bevroren zeearmen, nagenoeg het geheele – door een paniek bevangen – Denemarken bemachtigd en het tot den hoogst nadeeligen vrede van Roskilde gedwongen. Denemarken heeft daarbij niet alleen al zijn Zweedsche provinciën, maar nog uitgebreide andere gebieden aan zijn overwinnaar moeten afstaan, zonder dat de Staten zich veel moeite hebben gegeven om die harde voorwaarden verzacht te krijgen. Nu was het wel waar, dat de Nederlanden alleen hadden kunnen helpen met een vloot, en dat die vloot in dien strengen winter toch niets had kunnen uitrichten, maar toch krijgt men den stelligen indruk dat het den Staten eigenlijk wel aangenaam was, dat Denemarken

de nederlaag had geleden, omdat de oevers van de Sont nu voor goed in twee handen waren gekomen.

Toen Karel X zich echter in den loop van het jaar 1658, onder allerlei voorwendsels, andermaal op het nu machteloos gewaande Denemarken wierp, blijkbaar om het geheel te vernietigen en zich van de Deensche kroon meester te maken, zien wij de Republiek plotseling geheel anders optreden. Dit moest tot elken prijs voorkomen worden. Met den grootsten spoed werd toen een vloot uitgerust, weder onder Wassenaar [1]), om het ernstig bedreigde, vrij wel slechts door gewapende studenten, burgers, handswerkslieden en boeren heldhaftig verdedigde Kopenhagen, te hulp te komen. Het is bij die gelegenheid geweest dat Wassenaar in zijn bekenden brief aan de Staten schreef, dat het immers de bedoeling was om „aan de Denen zooveel mogelijk secours te bieden, en ieder, die zich daartegen verzette, op zijn bakhuys te slaen". Braaf heeft onze vlootvoogd zich van die taak gekweten; de Zweedsche vloot, onder Wrangel, is in een bloedigen slag op 8 November 1658 in de Sont verslagen en in de haven van Landscrona opgesloten. Een flinke, versche troepenmacht en een groote hoeveelheid proviand zijn in het hongerende Kopenhagen binnengebracht, en het gevaar voor den val der vesting is daardoor in hoofdzaak bezworen, hoewel de belegering aan de landzijde nog langen tijd is voortgezet.

Eigenaardig doet het aan in een verhaal van Zweedsche zijde te lezen, dat de zeeslag onbeslist bleef, en dat het eenige voordeel door de Hollandsche vloot behaald, is geweest, dat zij proviand en troepen binnen de stad heeft kunnen brengen! Daar was nota bene alles om begonnen!

De afbeelding van dien zeeslag vertoont aan den Deenschen oever van de Sont (rechts) duidelijk het bekende slot Kronborg (Kronenburg), waarover later meer. (Zie Pl. 73.)

Ons is die overwinning duur komen te staan door het sneuvelen van de vice-admiraals Witte Cornsz. de With en Pieter Floriszoon. Wel heel hard moet het voor onzen ijzervreter „Dubbelwit" geweest zijn, om hoewel doodelijk gewond, toch nog vóór zijn dood, zijn aan alle kanten met kogels doorzeefd, zinkend schip, de „Brederode", door den vijand te zien bespringen, en zich te moeten overgeven. Die smart heeft gelukkig niet lang geduurd; een paar uur later was hij niet meer in het land der levenden, en de overwinning was behaald! [2]) [3])

1) Zie Pl. 72.

2) Het scheepsjournaal van De With is, naar ik meen, nog altijd in Zweedsch bezit. Gelukkig bestaat hier te lande een afschrift daarvan.

3) Zie Pl. 71.

Na dien slag heeft Wassenaars vloot aan geen groote ondernemingen meer mede gedaan en zich beperkt tot het belemmeren van aanslagen der Zweden. Volgens de Deensche geschiedschrijvers en die van Brandenburg (dat inmiddels tot de partij der Denen was overgegaan), heeft die houding bij de Denen en hunne bondgenooten teleurstelling en zelfs ergernis opgewekt. Men heeft deze houding geweten aan opzettelijke tegenwerking van de zijde der Replubliek, waar men niet genegen zou zijn geweest om de Denen meer te helpen dan dringend noodig was, en den energieken Brandenburgschen keurvorst, aangetrouwd familielid en vriend der Oranjes, zelfs medevoogd van den jongen Willem III, niet vertrouwde. Die meening der bondgenooten was misschien niet geheel zonder grond. Intusschen moet niet uit het oog worden verloren, dat Wassenaars vloot, die in den slag geducht had geleden, toch bijna onafgebroken in dienst is gebleven, en er dus reden genoeg is geweest haar te sparen. Dat het in de Sont warm was toegegaan, volgt ook wel daaruit, dat de binnen Landscrona gevluchte Zweedsche vloot, na een half jaar repareeren, ñog niet eens weer gevechtswaardig was!

De zaken werden inmiddels hoe langer hoe ingewikkelder. Frankrijk en Engeland, beide met hun sympathie staande aan de zijde der Zweden, zagen met leede oogen het optreden van de Staatsche vloot in de Deensche wateren. Daarom werd een Engelsche vloot uitgerust om in het voorjaar naar de Sont te worden gezonden, om de Hollanders in het oog te houden; en zoodra zulks bekend was, werd met spoed door de Staten een tweede vloot, onder bevel van De Ruijter, in gereedheid gebracht, om zoo noodig het ingrijpen van de Engelschen te neutraliseeren, welke vloot drie weken na de Engelsche, onder Montague, in de Sont aankwam. Ingevolge de opdrachten van beide regeeringen kwam het niet tot vijandelijkheden tusschen die vloten. Door het aftreden van Richard Cromwell, den zoon van den grooten „Protector”, die hem na zijn vaders dood was opgevolgd, veranderde bovendien de stemming in Engeland. De nieuwe regeering naderde al spoedig tot het door de Staten ingenomen standpunt, dat aller belang mee bracht, aan de heerschzucht van Karel X paal en perk te stellen. Men gunde hem de bij den vrede van Roskilde behaalde voordeelen, maar verder wilde men niet gaan; ook Frankrijk werd het daarmede eens. Bij het „Eerste Haagsche concert” van Mei 1659 werd tusschen beide rijken en de Republiek overeen gekomen, dat krachtige pogingen tot bemiddeling zouden worden ingesteld om te komen tot een vrede op den voet van de voor-

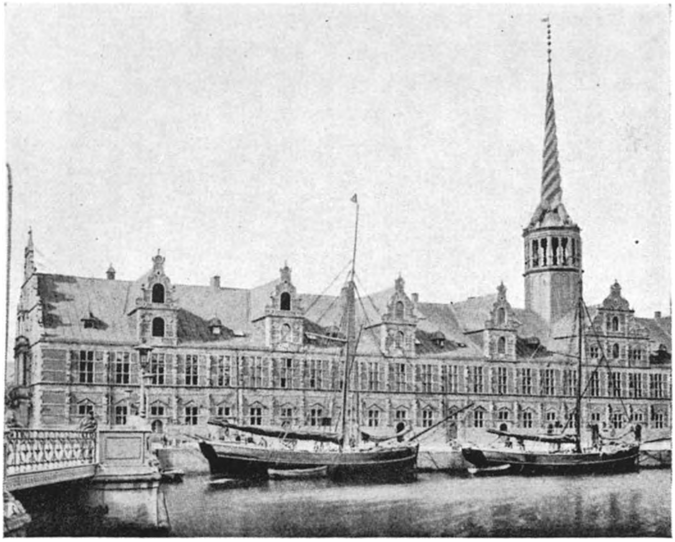

Pl. 85. Beurs te Kopenhagen. (Vermeulen: „Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst").

Pl. 86. Toren van de Nicolaïkerk te Kopenhagen. (E. Redslob, „Arch. u. Kunstgew. in Alt-Dänemark").

waarden van Roskilde. Zooals te verwachten was, was in den beginne geen van beide partijen met die opgedrongen bemiddeling ingenomen. Inmiddels werden de besprekingen tusschen de bemiddelaars voortgezet, waarbij de Staten er, na aanvankelijken tegenstand bij Frankrijk en Engeland, in slaagden in het opgemaakt ontwerp voor het vredesverdrag de voorwaarden van Roskilde voor de Denen wat te verzachten, waardoor dezen er toe gebracht werden anders te staan tegenover de voorstellen, terwijl bij de Zweden de verbittering tegen de Hollanders toenam en niet onder stoelen en banken werd geschoven.

De oorlogvoerende partijen verklaarden zich echter, na eenig onderhandelen bereid om een wapenstilstand voor eenige weken te sluiten.

Bij het in Juli gehouden „Tweede Haagsche concert" gingen de bemiddelaars nog een belangrijken stap verder en eischten van de oorlogvoerende partijen, dat zij de gestelde voorwaarden zouden aanvaarden, onder bedreiging, dat wanneer één der partijen zulks weigerde, de Engelsche en Hollandsche vloten zich bij de wederpartij zouden aansluiten.

Toen Zweden onwillig bleef, Denemarken daarentegen zich in beginsel genegen verklaarde om de voorwaarden aan te nemen, kregen de vloten van Wassenaar en De Ruyter, die tot groote ergernis van hunne admiraals zoo langen tijd werkeloos hadden moeten blijven, bevel de noodige maatregelen tot ondersteuning van de Denen te treffen. Montague was ondertusschen, met het oog op de omstandigheden in Engeland, naar zijn land terug geroepen, zoodat de geheele uitvoering van de sanctie aan de Hollanders werd overgelaten.

Bekend is hoe de krachtige hulp der vereenigde vloot, na het vertrek van Wassenaar met een gedeelte daarvan, onder de bevelen van De Ruyter gesteld, zoowel bij het overbrengen van de Brandenburgsche en Poolsche troepen van het vasteland naar de eilanden, als bij den aanval op de vesting Nijborg, het geheele eiland Funen, waar zich de kern van het Zweedsche leger bevond, in een paar weken tijds, in de handen der Denen heeft doen vallen. Voor bijzonderheden omtrent die krijgsverrichtingen moge ik verwijzen o.a. naar het bekende werk van Prof. P. J. Blok „Michiel Adriaanszoon de Ruijter".

Door die verrichtingen bekoelde de oorlogszuchtige houding van Zweden; nog meer toen zijn koning Karel X 23 Februari 1660 overleed. De Denen hadden daarentegen, na de herovering van Funen, gaarne hun succes voortgezet, doch stuitten daarbij op

bezwaren van de zijde van De Ruijter, met het oog op de te geringe sterkte der beschikbare troepen en het vergevorderde seizoen. Ook hierover zijn de Deensche en Brandenburgsche geschiedschrijvers slecht te spreken, en wijten ook dit – niet geheel ten onrechte – aan onwil bij de Staten; althans heeft De Ruijter, die steeds heeft moeten handelen, in overleg en met goedvinden van de vertegenwoordigers der Staten-Generaal te Kopenhagen, de nog altijd in Landscrona liggende Zweedsche vloot, welke hij best had kunnen vernietigen, niet aangetast, en is hij – alleen op dringend verzoek van den Deenschen koning – later met de vloot naar het vaderland teruggezeild dan oorspronkelijk in de bedoeling van de Staten had gelegen.

Intusschen was er voor Denemarken alle reden tot dankbaarheid aan de Republiek; want ook al had zij nòg meer kunnen doen, zoo had zij toch feitelijk het bestaan van het Deensche rijk gered. Ook mag bij klachten van Deensche zijde over het niet altijd ondervinden van medewerking van de Staten niet worden vergeten, dat De Ruijter in zijn geschriften telkens weer heeft geklaagd over de langzaamheid en onbeholpenheid van de Denen, die volgens hem wel een grooten mond opzetten, maar weinig deden.

Verdere bemiddeling was nu niet meer noodig; beide oorlogvoerende partijen verlangden naar vrede, en door rechtstreeksche onderhandelingen kwam deze te Kopenhagen dan ook spoedig tot stand.

Bij deze gelegenheid was de Republiek wel echt opgetreden als „groote mogendheid", als gelijke van de machtigste rijken van Europa. De gebeurtenissen van de jaren 1658–1660 vormen wel een der schoonste bladzijden in onze geschiedenis; het dapper en beleidvol optreden van onze admiraals en hun mannen, waardoor zij een trotschen overwinnaar zijn prooi hebben ontrukt; de moed van de Nederlandsche regeering om die opdrachten aan hare vlootvoogden te verstrekken, terwijl zij wist, dat in den beginne zoowel Frankrijk als Engeland op de hand van de Zweden waren; en onder zoo moeilijke omstandigheden door te zetten.

Wat een andere toestanden, dan waarin wij thans leven! „Greece how deep art thou fallen!"

Hoezeer men aan Deensche zijde overtuigd is geweest van het groote gevaar, waarin de Staat verkeerd heeft, is duidelijk te zien aan de medailles, die naar aanleiding van dien oorlog vervaardigd zijn; zoowel die met aan de ééne zijde de beeltenis van den koning Frederik III, als die met het wapen van Kopenhagen, vertoonen aan de keerzijde een hand, die door een zwaard wordt afgehouwen;

een zinnebeeldige voorstelling van de mislukte greep van Zweden naar de Deensche kroon [1]). In het hanteeren van dit zwaard heeft de Republiek een belangrijk aandeel gehad! Van beide medailles is in het Rijkspenningkabinet te 's-Gravenhage een exemplaar aanwezig.

Op ondubbelzinnige wijze heeft de Deensche regeering de verdiensten der Hollandsche vlootvoogden erkend. De Ruijter ontving een groote gedenkpenning in goud, met de beeltenis van den koning, met kostbare edelgesteenten omzet en aan een zwaren gouden ketting opgehangen; de vice-admiraal Cornelis Evertsen eveneens een gouden medaille aan zwaren gouden ketting [2]). Volgens de Jonge, „Levensbeschrijving van Johan en Cornelis Evertsen", zijn de medailles gelijk geweest; daar wordt echter geen melding gemaakt van een versiering met edelgesteenten. Voorts werd De Ruijter met al zijn nakomelingen opgenomen in den Deenschen adelstand, onder toekenning van een groot jaargeld. Wassenaars verdiensten waren reeds vroeger erkend door zijn benoeming tot ridder in de Oliphantsorde, eveneens een zeer hooge onderscheiding.

De Deensche koning, die het behoud van zijn land grootendeels aan het ingrijpen van de Republiek te danken heeft gehad, heeft die uitstekende hem bewezen diensten, eenige jaren later wel op buitengewoon ondankbare wijze vergolden .Ik bedoel hier den bekenden „havenslag" van Bergen, met wat daarmede verband hield.

Ik moge ook deze merkwaardige gebeurtenis nog even in de herinnering terug roepen.

De Middellandsche-zee- of Smyrnavloot van ongeveer 50 schepen, had op de thuisreis met een buitengewoon rijke lading, met het oog op den juist uitgebroken oorlog met Engeland, den weg door het Kanaal vermeden en den meer veiligen weg Noordelijk om Schotland gevolgd, en was in de neutrale haven van Bergen binnen gevallen, teneinde aldaar de convooivloot af te wachten, die haar naar het vaderland zou geleiden. Een Indische retourvloot onder Pieter de Bitter, als commandeur, van ongeveer 10 schepen, had dit voorbeeld gevolgd. De waarde der lading van die gezamenlijke vloot was zóó groot, dat Pepys, Secretaris der Engelsche admiraliteit, schrijver van het bekende „Pepys' Diary" spreekt van „The greatest treasure that ever was together in the world". Om nu dien rijken buit machtig te worden, die hem in volle zee ontgaan was, eischte de Engelsche admiraal, Lord Sandwich (Mon-

1) Zie Pl. 74.
2) Zie Pl. 75.

tague), toegang tot de haven, om de bijna geheel uit koopvaardijschepen, met zeer zwakke bewapening, bestaande vloot aan te vallen. Alleen de Indische retourschepen beschikten over een bewapening van eenige beteekenis. Toen hem de vergunning tot dien aanval op Deensch gebied door den Stadhouder van Noorwegen, Ahlefeld, met beslistheid geweigerd werd, is hij een der volgende dagen toch met een sterk eskader daartoe overgegaan. De tegenstand der vloot, onder bevel van De Bitter, daarbij geholpen door het vuur uit de Deensche vestingwerken, is echter zoo krachtig geweest, dat de Engelschen met groot verlies aan schepen en manschappen de haven hebben moeten verlaten. Een overwinning van een vloot van koopvaarders op een oorlogsvloot! [1])

Als men dit zoo leest, is de houding van de Denen in alle opzichten gepast en eerbiedwaardig geweest, en die van den Engelschen admiraal in hooge mate onbetamelijk. De geschiedenis heeft echter geleerd, dat de Engelsche admiraal niet anders gedaan heeft dan de bevelen van zijn koning uitvoeren, en dat de Deensche stadhouder gehandeld heeft in lijnrechten strijd met de wenschen van zijn vorst, alleen omdat diens bevelen hem niet tijdig bereikt hebben. Wat was n.l. de zaak? De Engelsche gezant, Talbot, had met goedvinden van koning Karel II, met den Deenschen koning Frederik III afgesproken, dat de aanval zou plaats hebben. De buit zou dan tusschen beiden gelijkelijk verdeeld worden. Aangezien Frederik niet met de Republiek wilde breken, zou de schijn bewaard moeten blijven, alsof die schending van het volkenrecht geheel tegen den zin der Deensche regeering plaats vond. Van Deensche zijde zou daartegen hevig geprotesteerd worden, en tegenover Holland als reden voor het uitblijven van gewapend verzet worden opgegeven, dat men zich tegen een zoo machtigen tegenstander niet opgewassen gevoelde, en de stad Bergen en hare bevolking tegen vernietiging had willen vrijwaren. Dat die verraderlijke toeleg mislukt is, is daaraan te danken geweest, dat de Engelsche admiraal een paar dagen te vroeg den aanval heeft gedaan, toen de Stadhouder Ahlefeld nog geen instructies ter zake van zijn koning had ontvangen; deze bereikten hem eerst toen de Engelschen met schade en schande hadden moeten afdeinzen.

De 17de eeuwsche Deensche schrijver Holberg, groot vereerder van Frederik III, heeft de, het eerst van Engelsche zijde gedane, onthullingen fel bestreden en voor laster verklaard. De mooie, rijk gedocumenteerde studie van den kapitein-luitenant ter zee J. C. M. Warnsinck „De Retourvloot van Pieter de Bitter", die

1) Zie Pl. 76.

daarin ook het geheele verloop van den strijd en wat daarmede samenhing, zoo boeiend heeft beschreven, laat echter geen twijfel omtrent de ware toedracht der zaak over.

Merkwaardig is, dat die toeleg voor de, overigens bijna altijd goed ingelichte, regeering der Republiek zoo lang verborgen is gebleven. Had men geweten welk een dubbelzinnige rol Ahlefeld en de gouverneur van Bergen, van Cicignon, na het ontvangen van hunne instructies hebben gespeeld, n.l. het onderhandelen met den Engelschen admiraal over een tweeden aanval, waarbij zij zich neutraal zouden houden, dan zouden de Heeren XVII der V.O.C. zeker niet zulke royale belooningen aan hen hebben toegekend „voor hare bewesen hulp ende gepresteerde diensten aan de retourschepen gedurende derselver aenwesen in Bergen en bysonderlyck in de bewuste rencontre met de Engelschen aldaer voorgevallen" [1]).

De gevolgen van deze tragi-comedie zijn geweest, dat de Engelsche koning woedend is geworden over het mislukken van de onderneming, en dat de Deensche koning, om zijn figuur te redden, de zijde der Nederlanders koos en Engeland den oorlog heeft verklaard. Voor de Denen is het echter een oorlog op papier gebleven, want de Engelschen hebben in dien krijg aan de Hollanders de handen meer dan vol gehad; wellicht ook heeft Karel II het zijn collega opzettelijk niet lastig gemaakt.

Groot zijn de diensten geweest, in den volgenden oorlog tegen Zweden, in de jaren 1675–1678, door de Staten aan hun Deenschen bondgenoot bewezen, niet alleen door het zenden van de zoo welkome Hollandsche hulpvloot, maar ook door dat zij onzen grooten zeeheld Cornelis Tromp hebben vergund tijdelijk in Deenschen dienst te gaan. Als commandant der Hollandsche hulpvloot in 1675 in Denemarken aangekomen, is hij, na het overlijden van zijn zwager Koert Adelaar, in het volgend jaar benoemd tot opperbevelhebber van de geheele Deensche zeemacht, met den rang van admiraal-generaal [2]).

Verschillende belangrijke ondernemingen zijn door den voortvarenden vlootvoogd persoonlijk geleid; bij andere heeft hij met de vloot krachtige hulp verleend; ik noem hier slechts de verovering van het eiland Gothland, dat bij den vrede van Brömsebro in 1645 aan Zweden was afgestaan, het toebrengen van een vernietigende nederlaag aan de Zweedsche vloot onder Creutz in 1676; zijn aandeel in het, door de Denen, veroveren van de vroegere Deensche

1) Zie Pl. 77.
2) Zie Pl. 78.

provinciën Skonen en Bleking in Zuid-Zweden, waar hij, door de verovering van IJsted, den weg baande voor de na hem komende troepentransporten, en van verschillende Zweedsche kuststeden, ook buiten die gewesten; het in 1678 veroveren van het eiland Rügen, dat in dien krijg herhaaldelijk van de eene in de andere hand is overgegaan; het door de Brandenburgers veroveren van de Zweedsche provincie Pommeren.

Tromps bevelhebberschap over de vloot heeft heel wat Nederlanders er toe gebracht bij de Deensche vloot dienst te nemen. Het marinearchief te Kopenhagen bevat lange lijsten van Nederlandsche officieren en mindere schepelingen in Deenschen dienst in dat tijdperk. De Jonge (Geschiedenis van het Nederlandsche zeewezen) vermeldt, dat volgens een bericht van Willem Bastiaanse van de 26 schepen der Deensche vloot in 1677 er ten minste 17 of 18 door Nederlanders gecommandeerd werden; dat de meeste officieren Hollanders waren; dat het eigenlijk grootendeels een Hollandsche vloot was onder Deensche vlag, waartegen de Zweden hadden te strijden.

Groot zijn de successen geweest, die de Denen en hun bondgenooten in dien Skonenschen oorlog, vooral ter zee, hebben mogen boeken. Dat die voordeelen in 1679 weer bijna geheel verloren zijn gegaan, doordat de Republiek en Spanje in 1678 te Nijmegen, de Groote Keurvorst kort daarop te St. Germain vrede sloten met Frankrijk en Zweden, waardoor Denemarken, door zijne bondgenooten verlaten, ook wel gedwongen was, vrede te sluiten, kon Tromp niet helpen. Zijn verdiensten zijn er niet minder groot om geweest en dan ook door den Deenschen koning Christiaan V ten volle erkend, zoowel door zijn verheffing in den Deenschen adelstand met den titel van graaf, als door de toekenning van de Oliphantsorde. Bekend is de anecdote, dat toen Tromp, bij het ontvangen van het ordeteeken, naar gewoonte, 2000 rijksdaalders aan de Kanselarij moest betalen, hij tot de aanwezigen zeide: „Maar duivel, het beestje komt mij een beetje duur te staan".

Ook de commandanten en ondercommandanten der Hollandsche hulpvloot zijn door den koning niet vergeten; Willem Bastiaanse is in den adelstand verheven en begiftigd met de Danebrogsorde, voor dien tijd eveneens een zeer hooge onderscheiding, omdat het aantal ridders volgens de statuten zeer beperkt was; nog te meer van waarde, omdat het ridderkruis hem door den koning persoonlijk werd uitgereikt. Van Nes en Philips van Almonde werden op andere wijze beloond.

Pl. 87. Slot Lystrup. (Edwin Redslob, „Architectur und Kunstgewerbe in Alt-Dänemark").

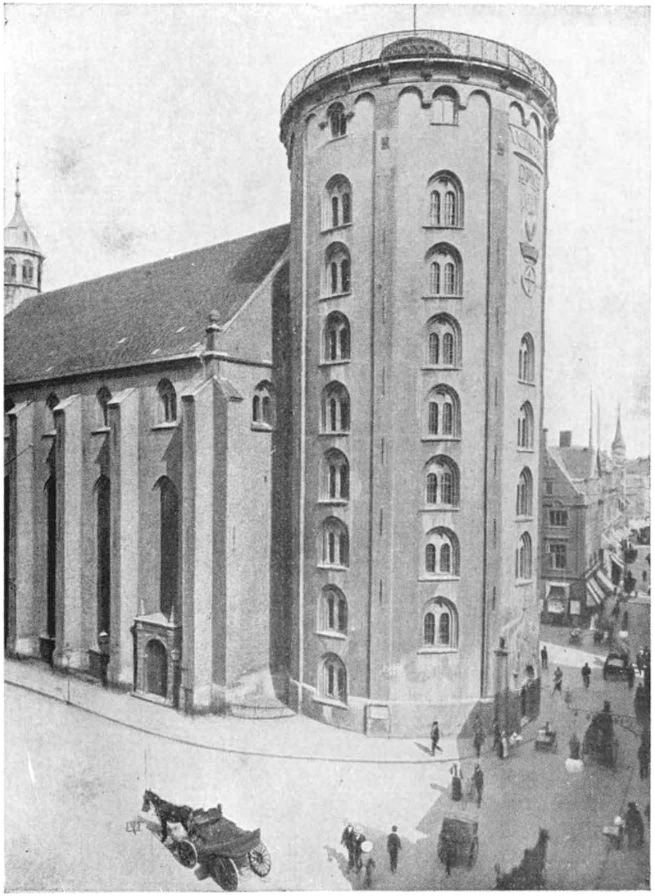

Pl. 88. Toren van de Trinitaskerk te Kopenhagen. (Edwin Redslob, „Architectur und Kunstgewerbe in Alt-Dänemark").

Pl. 89. Nicolaas Witsen.

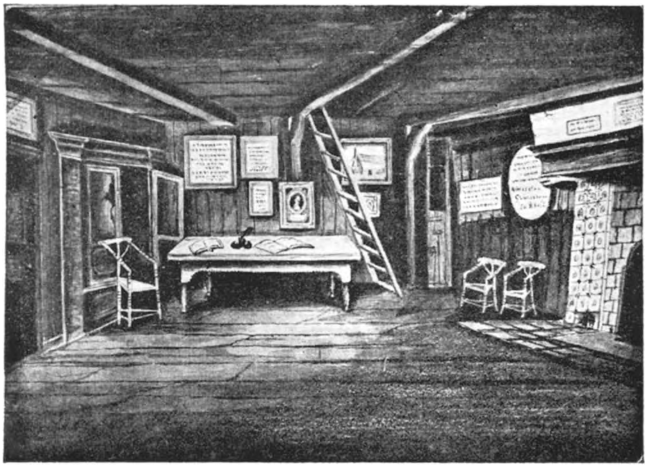

Pl. 90. Het Tsaar Peterhuisje te Zaandam (van binnen).

Dat, zooals ook uit Tromps brieven blijkt, zijn verhouding tot den Deenschen admiraal Nils Juel nog al eens wat te wenschen heeft overgelaten, ligt voor de hand. Tromp was lang geen gemakkelijk heer, en voor de Deensche vlagofficieren was het niet aangenaam in hun eigen land onder het bevel van een vreemdeling te worden gesteld.

Maar toch heeft de Deensche zeemacht nooit een schitterender figuur gemaakt dan toen zij stond onder de bevelen van een Hollandschen admiraal!

In den Negenjarigen oorlog tegen Jacobus II en Lodewijk XIV hebben de Denen de Staten trouw geholpen; een Deensch eskader heeft deel uitgemaakt van de vloot, welke Willem III uit Hellevoetsluis naar Engeland heeft overgebracht, en ook Deensche troepen hebben onder zijne bevelen aan de Boyne gestreden. Ook in den Spaanschen successieoorlog hebben Deensche troepen naast de Nederlandsche gevochten tegen den gemeenschappelijken vijand Lodewijk XIV.

In de 18de eeuw zijn de Nederlandsch-Deensche betrekkingen echter geleidelijk achteruit gegaan, evenals de Nederlandsch-Zweedsche; ook Denemarken heeft het lot moeten deelen van Zweden en de Nederlanden: af te dalen tot een meer bescheiden rang; verval van eigen krachten door den ouderdom, en toeneming in kracht van andere, grootere volken, die geleidelijk de plaats gingen innemen, die hun toekwam.

Rest ons nog een bespreking van de betrekkingen op het gebied van wetenschap en kunst.

Al is het aantal Deensche studenten, dat de Nederlandsche universiteiten bezocht heeft, minder groot geweest dan dat der Zweden, zoo hebben zij daar toch volstrekt niet ontbroken. Hun bezoek is het drukst geweest in de 2de helft der 17de eeuw, terwijl voor de Zweedsche studenten het aantal het grootst geweest is in het tweede vierde gedeelte dier eeuw. In tegenstelling met de Zweedsche collega's, die in hoofdzaak in Leiden hebben gestudeerd, zijn de Denen voornamelijk naar het stille Friesche stadje Franeker getrokken, om daar af te studeeren. Wel hebben velen van hen daarna een tijdlang te Leiden vertoefd, maar de meesten zonder zich bepaaldelijk als student te doen inschrijven. Het doel van dat verblijf schijnt in hoofdzaak te zijn geweest hen in dat wetenschappelijk centrum een opleiding van algemeene beschaving te doen verkrijgen. Zij volgden daar colleges in natuurlijke historie, meetkunde, geschiedenis en staatkunde, maar namen ook lessen

in moderne talen, dansen, paardrijden, van groot belang voor de jonge edellieden, die een carriere in de diplomatie wenschten te maken. Dr. W. N. du Rieu (zie „Handelingen en Mededeelingen der Mij. van Letterkunde" 1874), heeft, aan de hand van mededeelingen van Dr. J. G. Burman Becker te Kopenhagen, omtrent die Deensche studenten interessante mededeelingen gedaan, grootendeels ontleend aan door hen aangehouden dagboeken, waarvan er nog vele zijn bewaard gebleven. In de bibliotheek te Kopenhagen zijn nog verscheidene proefschriften aanwezig, door Deensche studenten te Franeker verdedigd.

Onder de namen dier studenten worden er aangetroffen van mannen, die op lateren leeftijd beroemd zijn geworden of hooge posten in Denemarken hebben ingenomen.

Van de Deensche studenten, die in Nederland hun wetenschappelijke opleiding genoten, wil ik enkelen noemen:

In Leiden heeft o.a. een tijd lang gestudeerd in de medicijnen en ook in de Oostersche talen de bekende Dr. Schumacher, graaf van Griffenfeld; de man, die van nederige afkomst, tot de hoogste posten in den Deenschen staat geklommen is, en zelfs jaren lang als rijkskanselier van Christiaan V een overwegenden invloed op de staatszaken heeft uitgeoefend; zooals bekend is hij later ten val gebracht en tot levenslange gevangenis veroordeeld, beschuldigd van omkoopbaarheid en hoogverraad.

Tot die studenten hebben verder behoord Ole Borch of Borrichius, tijdens zijn studietijd reeds bestemd voor een hoogleeraarszetel te Kopenhagen en later een beroemd geneeskundige; Nicolaas Stenonius, bekend geworden als een voornaam ontleedkundige; Laurids Thura, later bisschop van Ribe; Paulus Winding, een beroemd hoogleeraar in het Grieksch en rechtskundige, bevriend met Schumacher; Corfitz Braem, later gezantschapssecretaris aan verscheidene Deensche gezantschappen, en een groot aantal anderen, die in de dagboeken als vrienden of bekenden van de schrijvers worden vermeld. Over den laatste vermeldt Kernkamp in zijn „Scandinavische Archivaliën" de aanwezigheid in de Kopenhaagsche Groote Kon. Bibliotheek van een verhaal van zijn reizen door verschillende landen, waarin uitvoerige mededeelingen omtrent zijn verblijf in Nederland en zijn omgang met beroemde Nederlandsche professoren als Gronovius, Cochejus e.a.

In een vorig artikel over het verblijf van de Zweedsche studenten in de Nederlanden, deelde ik mede, dat dezen niet uitsluitend behoorden tot de voorname en rijke klassen, maar dat ook wel onbemiddelden daartoe behoorden, die dan als gouverneur aan

zeer jeugdige studenten werden toegevoegd of van rijkswege tot het volgen van de studies werden in staat gesteld.

Ook voor de Deensche studenten geldt dit. In de positie van gouverneur heeft bijvoorbeeld verkeerd de bovengenoemde Thura, die toen hij als Leidsch student werd ingeschreven, reeds rector was geweest van een school te Thiöge op Seeland. Ook Schumacher behoorde tot de arme studenten, die op kosten van den koning (Frederik II) gestudeerd hebben.

Aan Nederlandsche hoogleeraren in Denemarken heeft het niet ontbroken. De beroemde geschiedkundige en klassicus Johannes Meursius (zie zijn portret Pl. 59), is een van de eerste hoogleeraren geweest aan de school te Sorö op Seeland. Deze school was oorspronkelijk een gymnasium. Door Christiaan IV is zij hervormd tot een academie voor adellijke jongelieden. Kort nadat Denemarken de provincie Skonen aan Zweden heeft moeten afstaan, is die academie opgeheven, omdat hare inkomsten toen zoo verminderden. Blijkbaar trok zij, zoolang Skonen Deensch was, veel studenten uit die provincie tot zich en hield dit na den overgang op [1]).

Van de betrekkingen op wetenschappelijk gebied zijn uit den aard der zaak weinig stoffelijke bewijzen meer over. Des te meer echter op het gebied der kunst.

Schitterend leeft de naam van Nederland in Denemarken nog voort in de oude Nederlandsche renaissancebouwkunst, waarvan het slot Kronborg bij Helsingör (Elseneur), de sloten Frederiksborg en Rosenborg en de beurs te Kopenhagen, tot de schoonste voorbeelden in den vreemde behooren; alle te danken aan den even kunstzinnigen als energieken koning Christiaan IV, die van 1596 tot 1648 zijn rijk heeft bestuurd. De vele strubbelingen, welke die vorst op staatkundig en economisch gebied met de Nederlanders heeft gehad, hebben hem niet weerhouden van hunne diensten gebruik te maken, wanneer hij dit in het belang van zijn rijk of van zijn huis dienstig achtte. Hij heeft dit getoond op het gebied van den handel en de nijverheid, niet minder op het gebied der kunst.

Christiaan IV is evenwel niet de eerste van zijn geslacht geweest, die dat gedaan heeft. Ook zijn voorgangers, Christiaan III en

1) Als een bijzonderheid kan ik mededeelen, dat in de gebouwen dezer academie tegenwoordig een inrichting voor middelbaar onderwijs gevestigd is. Van bevriende zijde ontving ik nog niet lang geleden een jaarverslag over het onderwijs aan die school.

Frederik II, in de 16de eeuw, hebben hem reeds het voorbeeld gegeven, de hulp van Nederlandsche ingenieurs, bouwmeesters en beeldhouwers in te roepen. Onder hun namen treffen wij weinig onbekende aan. Met de meesten hebben wij bij de bespreking van de Nederlandsche renaissance-kunst in Duitschland en Zweden al kennis gemaakt. Cornelis Floris, Antonius van Opbergen, de Steenwinckels zijn ook hier de meest op den voorgrond getredenen [1]).

Verschillende prachtige grafmonumenten uit de 16de eeuw zijn afkomstig uit de werkplaats van den beroemden Antwerpenaar of geheel onder zijn invloed gemaakt. Daartoe behoort het in 1549 door Christiaan III bestelde monument voor zijn in 1533 overleden vader koning Frederik I, tevens hertog van Sleeswijk en Holstein, en te Sleeswijk opgesteld. Christiaan was na verwant aan hertog Albrecht van Pruisen, en zoodoende heeft de bestelling van het gedenkteeken voor koning Frederik plaats gehad door bemiddeling van denzelfden Jacob Binck, die, als vroeger medegedeeld, voor de totstandkoming van de Konigsbergsche monumenten gezorgd heeft.

Floris leverde verder het grafmonument in de kerk te Herlufsholm, bij Naestved, voor den Deenschen admiraal Herluf Trolle [2]), die op 25 Juni 1565 stierf aan in den zeeslag tegen de Zweden bekomen wonden; het gedenkteeken is tevens opgericht ter nagedachtenis van zijne, in 1574 overleden, weduwe Brigitte Gjö.

Het grafmonument in de kerk te Hudrup in Jutland voor Niels Lang en zijn echtgenoote, waarvan nog slechts fragmenten over zijn, in de kerk ingemetseld, was eveneens van Floris afkomstig, evenals dat voor koning Christiaan III in de Heilige Driekoningenkapel van den Dom te Roskilde. In diezelfde kerk is ook aanwezig de graftombe voor Christiaans zoon Frederik II, maar deze is van de hand van Gert van Egen, een opvolger van den grooten meester.

De Zuid-Nederlander Philips Brandijn, dien wij al vroeger vermeld hebben als bouwmeester van het slot te Güstrow in Mecklenburg, verbouwde voor Frederik II's weduwe, koningin Sophia, het thans niet meer bestaande kasteel te Nykjöbing. Hercules van

1) Eigenlijk kan men nog verder teruggaan. Men vindt n.l. in Denemarken nog zeer fraaie, van hout gesneden altaren uit de eerste helft der 16de eeuw, in Vlaanderen vervaardigd. In mijn artikel over Nederlandsche kunst in het Rijnland enz. heb ik reeds verteld, dat op het einde der 15de en in het begin der 16de eeuw uit Vlaanderen en Brabant op groote schaal altaren van houtsnijwerk werden uitgevoerd: ook Denemarken heeft zijn deel in dien uitvoer op het gebied der kunstnijverheid ontvangen.

2) Zie Pl. 79.

Obernberg, ook reeds vroeger genoemd, van wien wel ondersteld wordt, dat zijn naam verbasterd is, en dat hij behoort tot de familie der Van Opbergens, werd in 1577 door Christiaan III als koninklijk bouwmeester in dienst genomen; hij werkte aan verschillende kasteelen van de vorstelijke familie, o.a. dat te Hadersleben in Noord-Sleeswijk.

Ook Antonius van Opbergen, in 1543 te Mechelen geboren, de later zoo beroemde Dantzigsche bouwmeester, heeft in Denemarken zijn naam verbonden aan een meesterwerk, n.l. aan den bouw van het slot Kronborg (Kronenburg) te Elseneur.

Op die plaats bestond toen reeds een oude burcht Kröge, die dienst deed bij de inning van de tolgelden te Elseneur; zooals bekend, is die tol door Christiaan II naar Kopenhagen verplaatst. Het grondplan voor Kronborg was niet van Van Opbergen, maar van den Antwerpenaar Hans Paaske, met wien Frederik II in 1574 een contract voor den bouw had gesloten. Paaske was ook de eerste jaren de bouwleider, en werd daarin bijgestaan o.a. door Gert „den steenhouwer", waarschijnlijk dezelfde als de vroeger genoemde Gert van Egen. In 1578 volgde Van Opbergen Hans Paaske als bouwleider op; vele metselaars, steenhouwers en andere vaklieden heeft hij daarvoor uit Emden en vooral uit de Nederlanden doen overkomen; onder dezen behoorde ook Hans van Steenwinckel, een van de voornaamste medewerkers aan den bouw van het Raadhuis te Emden, met wien hij op een zijner zakenreizen te Emden had kennis gemaakt. Verder werkte onder Van Opbergen als bouwmeester Hans Floris, broeder van Cornelis; ook aan Frederiksborg heeft hij medegewerkt.

Men volgde in dien tijd vrij algemeen de werkwijze, dat de architect tevens als aannemer voor het werk optrad; de architect was dus niet alleen de ontwerper van de plannen en de leider van de uitvoering, maar ook de man, die de materialen leverde en voor de betaling van het werkvolk zorgde.

Het slot, dat in 1585 voltooid was, heeft geen lang leven gehad; in 1629 is het door brand bijna geheel vernield. Christiaan IV heeft toen opdracht gegeven aan Hans van Steenwinckel den Jongere, den zoon van den in 1602 overleden Hans den Oudere, het in hoofdzaak volgens den vroegeren toestand te herbouwen. Hans en zijn broeder Laurens hadden van 1602–1610 in Nederland gewerkt en daar kennis gemaakt met de werken van den Haarlemschen meester Lieven de Keij. Volgens Vermeulen „Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst" hebben zij sterk den invloed van dezen ondergaan, en kan daarom Kronborg beschouwd worden als een

monumentale uiting van den Vlaamschen stijl, zooals deze aan het einde der 16de eeuw door de Haarlemsche school werd verwerkt [1]).

De foto's geven een goeden indruk van het kasteel, zoowel gezien van buiten af, als van de binnenplaats.

Van het inwendige van het eens zoo fraaie kasteel is helaas weinig meer overgebleven; het gebouw is voor allerlei doeleinden gebruikt, onder meer als kazerne; bij de verbouwingen in verband met die bestemmingen is het deerlijk mishandeld.

Een geheel ander karakter dan het, in de eerste plaats als vestingwerk, bedoelde Kronborg, draagt het slot Frederiksborg. In zijn oorspronkelijken vorm dagteekende het van de jaren 1571–1576, als stichting van Frederik II; Christiaan IV werd er in 1577, dus kort na de voltooiïng geboren.

Na de aanvaarding van de regeering vatte deze koning reeds spoedig het plan op het bestaande kasteel te sloopen en in de plaats daarvan een nieuw vorstelijk lustvervlijf te doen bouwen.

De kunstzinnige vorst, die in de uitvoering buitengewoon veel belang stelde, schijnt het grondplan, volgens hetwelk de gebouwen op drie, door bruggen verbonden, eilandjes zijn gemaakt, in hoofdtrekken zelf te hebben ontworpen. De uitvoering is voor een zeer groot deel aan Nederlandsche bouwmeesters, Caspar Bogaert en Hans van Steenwinckel den Jongere opgedragen. Intusschen heeft ook de Deen Jörgen Friborg een zeer belangrijk aandeel in den bouw gehad.

Daar hier vele bouwmeesters aan het werk zijn geweest, is niet altijd meer uit te maken van wiens hand verschillende onderdeelen afkomstig zijn. Het uiterlijk van het gebouwensamenstel vertoont echter een sterk Nederlandsch karakter.

De galerij, die de binnenplaats van het hoofdgebouw afsluit [2]) is stellig afkomstig van Steenwinckel; ook de groote hoektoren en de beide erkers op de binnenplaats tegen den koningsvleugel aangebouwd; eveneens de twee verdiepingen hooge arcade tegen dien vleugel. De beelden zijn afkomstig uit de werkplaats van Hendrik de Keijser te Amsterdam, gelijk onderzoekingen van Dr. Elisabeth Neurdenburg hebben aangetoond. Volgens Prof. Slothouwer zijn de beelden, die daar nu staan, niet de oorspronkelijke, maar geschilderde zinken copieën daarvan; fragmenten van de oorspronkelijke beelden, die door verschillende oorzaken erg hebben geleden, zijn in het slot opgeborgen.

1) Zie Pl. 80 en 81.
2) Zie Pl. 82 en 84.

De foto van het hoofdgebouw van buiten gezien vertoont op den voorgrond een fontein. Ook deze is niet de oorspronkelijk door Adriaan de Vries gemaakte. Bij de invallen van de Zweden in 1658 en '59 is n.l. de oorspronkelijke fontein vernield en zijn de beelden medegevoerd en opgesteld te Drottningholm in Zweden. De tegenwoordige fontein is naar oude gegevens opnieuw gemaakt en de tegenwoordige beelden zijn afgietsels van de in Zweden aanwezige [1]).

Eenige gedeelten van het slot zijn niet Nederlandsch van karakter, maar wijzen door de – naar onzen smaak – overdadige versiering op den invloed van den bekenden Straatburgschen meester Wendel Dietterlin.

Ook dit slot in (in 1859) door een geweldigen brand voor een groot gedeelte vernield, doch zooveel mogelijk in zijn vroegeren toestand weer opgebouwd onder leiding van den architect Mehldal, voor rekening van den rijken bierbrouwer I. C. Jacobson, een kunstminnaar, die op dat gebied nog meer groote diensten aan zijn vaderland heeft bewezen.

Het derde van het drietal beroemde kasteelen is Rosenborg [2]), gebouwd in de jaren 1608–1617. Ook hiervan heeft de koning het grondplan in hoofdzaak zelf aangegeven. De leiding van de uitvoering is toevertrouwd geweest aan Willem Cornelisz., den vroegeren opzichter van Hans van Steenwinckel den Oudere; waardoor ook dit bouwwerk aan het werk der Steenwinckels herinnert. Rosenborg heeft, evenals Kronborg en Fredriksborg, heel wat lotswisselingen ondergaan, al is het ook niet verbrand. Tweemaal heeft het groote restauraties ondergaan; de laatste maal in 1866; de laatste herstelling die 25 jaar geduurd heeft, is met zorg uitgevoerd.

Voor de beschrijving van deze kasteelen en bijzonderheden betreffende de uitvoering, moge ik verwijzen naar de reeds meermalen genoemde werken van Vermeulen „Geschiedenis der Nederl. Bouwkunst", Prof. Slothouwer „Bouwkunst der Nederlandsche Renaissance in Denemarken", en „Denkmäler der Renaissance in Dänemark" van Neckelmann en Mehldal, waarvan vooral het laatste werk een groot aantal prachtige foto's, ook van de onderdeelen bevat.

1) Adr. de Vries is ook bekend door zijn werken in Oostenrijk en in Bohemen. Een bronzen standbeeld voor Keizer Rudolf II in het Kunsthistorisches Hofmuseum te Weenen is van zijn hand. Ook de bronzen figuren voor een groote fontein op de binnenplaats van het voor Wallenstein gebouwde Friedländerhaus in Praag heeft hij gemaakt; deze beelden zijn door de Zweden bij hunnen inval onder Gustaaf Adolf meegenomen naar hun land en opgesteld te Drottningholm.

2) Zie Pl. 83.

Hiermede zijn wij nog niet aan het eind van wat de Steenwinckels in Denemarken hebben tot stand gebracht. In 1588 heeft de oudere Hans van Steenwinckel, die in 1582 tot koninklijk bouwmeester was aangesteld, den bouw geleid van de kerk te Slangerup; aan zijn zoon Laurens is in 1615 de bouw opgedragen van de grafkapel tegen de Noordzijde van de Domkerk te Roskilde. Een nog belangrijker werk van hun hand is geweest de bouw van de zoo schilderachtig aan het water gelegen Kopenhaagsche beurs [1]). In vorm wijkt zij geheel af van het gewone type der in dien tijd gebouwde beurzen, die in den regel bestonden uit een vierkante of rechthoekige open binnenplaats, omringd door overdekte galerijen, met daarop uitkomende achtergelegen vertrekken.

Merkwaardig is dat die beurs, gesticht in 1619 en volgende jaren, toen Kopenhagen nog een kleine stad was, ook nu nog als zoodanig in gebruik is.

De opdracht is oorspronkelijk gegeven aan Laurens; deze is spoedig daarna overleden en toen is de leiding van het werk door zijn broeder Hans overgenomen. Wel is er in verloop van tijd aan dit gebouw heel wat gerestaureerd, waardoor het niet fraaier is geworden; maar toch is het oorspronkelijk karakter als Nederlandsch renaissance-gebouw bij die restauratie goed bewaard gebleven. Eigenaardig is de torenspits, gevormd door de ineen gestrengelde staarten van vier dofijnen.

Laurens van Steenwinckel heeft ook toezicht gehouden bij den bouw van het Waldemar-slot op Tassinge en wordt ook wel genoemd als ontwerper van den ronden toren der Trinitaskerk [2]) te Kopenhagen, die een geheel ander karakter draagt dan zijn overige bouwwerken. Die toren moet evenwel niet beschouwd worden als kerktoren, maar is oorspronkelijk bestemd geweest als sterrewacht.

Het is niet onwaarschijnlijk, dat bij den bouw van dien toren, Laurens van Steenwinckel geraadpleegd is, want de Steenwinckels hebben in betrekking gestaan tot de Deensche sterrekundigen. Bekend is onder meer dat Hans van Steenwinckel de Oudere lessen in de wiskunde en de astronomie heeft gekregen van den beroemden astronoom Tycho Brahe.

1) Zie Pl. 85.

2) Volgens een niet lang geleden door den Deenschen kunsthistoricus Dr. Vilhelm Lorenzen te Amsterdam gehouden voordracht, is die kerk, evenals de Holmenskerk gebouwd door den Nederlandschen architect Leonard Blasius, die in 1644 als Deensch Landsbouwmeester is gestorven, dus een tijdgenoot is geweest van de jongere Steenwinckels. Al heeft Blasius het werk uitgevoerd, toch kan het ontwerp even goed van Steenwinckel afkomstig zijn. (Zie Pl. 88.)

Pl. 91. Intocht van Koenraad van Klenck in Moscou (naar een gravure van Romein de Hooghe).

Pl. 92. Standbeeld van Tsaar Peter den Groote te Zaandam (naar een teekening).

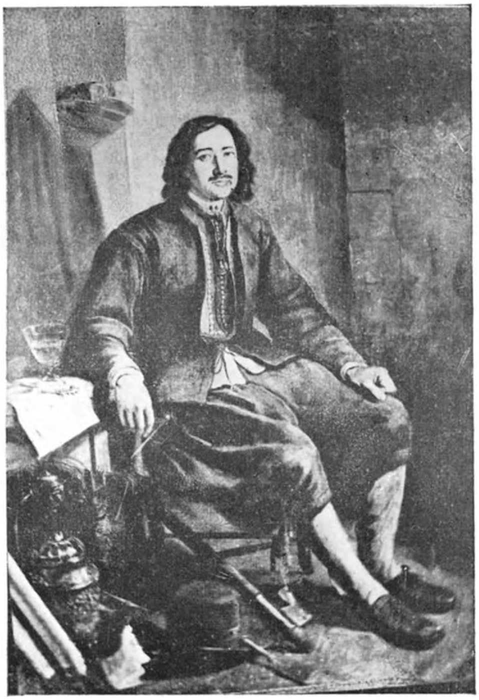

Pl. 93. Tsaar Peter als timmerman.

Laurens van Steenwinckel is in 1639 overleden en in de St. Nicolaaskerk te Kopenhagen begraven; nabij zijn graf ligt dat van zijn in 1640 overleden broeder Maarten, die minder naam heeft gemaakt, maar toch ook den titel van „koninklijk bouwmeester" heeft gevoerd.

De toren van die St. Nicolaaskerk [1]) heeft ook een typische Nederlandsche renaissance-spits. Zij is, naar ik meen, verbrand en daarna, volgens een oude teekening, weder opgebouwd. Wie de bouwmeester is geweest is mij niet bekend, maar of het een Nederlander is geweest, daaraan behoeft men niet te twijfelen. De toren vertoont hetzelfde geestige silhouet als onze oude Amsterdamsche torens.

Natuurlijk bestaan er nog wel meer van die Nederlandsche renaissance-gebouwen, waarvan de stichters niet meer bekend zijn. Een aardig voorbeeld daarvan trof ik aan in het reeds herhaaldelijk genoemde werk: „Architektur und Kunstgewerbe in Alt-Dänemark van Edwin Redslob, n.l. het hier afgebeelde slot Lystrup, volgens dien schrijver gebouwd in 1579. (Zie Pl. 87.)

Van de woonhuizen in Nederlandschen renaissance-stijl te Kopenhage noemde ik reeds vroeger „Duvekens Huis"; de bouwmeester ervan is onbekend; het vertoont veel overeenkomst met de te Dantzig sterk vertegenwoordigde huizen in den Nederlandstijl. Veel andere zijn er in Kopenhagen en eigenlijk in geheel Denemarken niet te vinden, en ook nooit geweest. De oorzaak daarvan is daarin gelegen, dat Denemarken in dat tijdperk in geheel andere omstandigheden verkeerde dan Holland en Noord-Duitschland. Daar vond men een reeds geslachten lang bestaanden rijken stand van kooplieden, die hun aanzien ook in den bouw van voorname, weelderig ingerichte woningen tot uiting wilden brengen; in Denemarken ontbrak deze nagenoeg. De bouw van patriciershuizen, behalve voor den hoogen adel, was dus van zelf uitgesloten.

Ook Nederlandsche ingenieurs hebben zich in de 17de eeuw in Denemarken verdienstelijk gemaakt op het gebied van dijk- en havenaanleg en vestingbouw. Dr. Lorenzen heeft o.m. genoemd Johan Semb (overl. 1619), als den schepper van de indijkingswerken van Zuid-Jutland en van de uitbreiding van Christiaanshaven, een deel van de stad Kopenhagen; Abraham de la Haye, die inspecteur-generaal over de rijksvestingen geweest is, en Isaäc van Geelkerk, die in Noorwegen schijnt te hebben gewerkt.

De vermaardste onder die ingenieurs is geweest Hendrik Ruse (in den Deenschen adelstand verheven als baron van Rusenstein), over wien ik bij de bespreking van de Nederlandsch–Brandenburg-

1) Zie Pl. 86.

sche betrekkingen reeds het een en ander heb medegedeeld, en die zich vooral verdienstelijk heeft gemaakt door de verbetering van de vestingwerken van Kopenhagen en van Randsborg. Zijn werk is later voortgezet door zijn leerling Joost van Scholten, een Nederlandsch militair ingenieur, die in 1685 benoemd is tot chef over de vestingwerken van het geheele land (een betrekking blijkbaar overeen komende met de bij ons te landen vroeger bestaande van directeur-generaal der fortificatiën).

In Noorwegen is niet veel door Nederlandsche ingenieurs of bouwmeesters tot stand gebracht. Waar Van Geelkerk werkzaam is geweest en wat hij daar gemaakt heeft, is mij niet bekend.

X. DE NEDERLANDERS IN RUSLAND

IN MIJN VORIGE ARTIKELEN HEB IK GESPROKEN over den Nederlandschen invloed in de Scandinavische landen. Ook in Rusland hebben in vroeger eeuwen onze land- en volksgenooten een groote rol gespeeld. Het is heusch geen toeval geweest, dat Peter de Groote, bij zijn reis naar het Westen, om de kennis op te doen voor het moderniseeren en op Europeesche leest schoeien van zijn nog vrijwel geheel Aziatische rijk, in de eerste plaats zijn schreden naar het kleine Holland heeft gericht.

Hem was voldoende bekend hoeveel zijn groote rijk reeds toen aan de Nederlanders te danken had; hoeveel invloed ten goede de bewoners van de lage landen aan de zee daar toen al hadden uitgeoefend.

De evenknieëen van de Cabelieaus, de De Geers, de Trips, de Marcellissen en zoovele anderen in Scandinavië hadden ook in Rusland al meer dan een eeuw lang hun krachtig werk verricht en aan de bewoners van Moscovië voorbeelden gesteld op bijna elk gebied; en ook de Russen hebben zich geen ondankbare leerlingen getoond.

De Nederlandsch-Russische betrekkingen dagteekenen reeds uit de middeleeuwen; geleidelijk aan zijn zij toegenomen, vooral sedert het einde der 16de eeuw; tijdens de regeering van Peter den Groote hebben zij haar hoogtepunt bereikt. Daarna is spoedig verval ingetreden. De Republiek der Vereenigde Provinciën was uitgebloeid. De tijd van de kunstmatige grootmacht der Nederlanden – zooals een Duitsch geschiedschrijver het misschien zeer juist heeft uitgedrukt: een lichaam met alleen hoofd en ledematen, maar zonder romp – was voorbij.

In het hoofdstuk over de Duitsche Hanze heb ik al verteld hoe reeds in de 13de eeuw ook Nederlandsche steden betrokken waren

bij de stichting van het kantoor te Nowgorod, de van Rusland onafhankelijke, republikeinsche stad, die door de Hanze zóó rijk en machtig werd, dat van haar gezegd werd: „Wie kan tegen God en Groot Nowgorod". Alle grootheid is echter vergankelijk en dat heeft ook de trotsche koopstad, na hare verovering in 1477 door den Russischen Tsaar Iwan, ondervonden. Toen de Gezant van de Staten Reinout van Brederode in 1615 de stad bezocht vond hij daar niet veel anders dan ruïnes van de eenmaal zoo trotsche gebouwen en overal de grootst mogelijke armoede.

De betrekkingen van de Nederlanders met Rusland waren echter door den val van Nowgorod volstrekt niet geheel verloren gegaan. De handel overzee op de Russische Oostzeesteden, vooral Narwa, was voor dien op Nowgorod in de plaats gekomen en werd krachtig bevorderd door Tsaar Iwan II, die wel om zijn gestrengheid genoemd wordt „den Verschrikkelijke", maar die toch als bevorderaar van de kracht en de welvaart van zijn rijk groote verdiensten heeft gehad. Van hem is bekend dat hij met keizer Karel V onderhandelingen heeft gevoerd, om op groote schaal landbouwers, handwerkslieden, buskruitmakers, geschutgieters, wapensmeden, krijgslieden, ook bouwmeesters en kunstenaars, zelfs geleerden naar Rusland te doen overkomen. Dit grootsche plan is, vooral door tegenwerking van de Lubeckers en Lijflanders, mislukt, maar toch zijn er naar aanleiding van die onderhandelingen vele Duitschers en Nederlanders in Rusland terecht gekomen. Zoo blijkt uit oude brieven, dat de hennepteelt reeds in de 16de eeuw, door een Hollander, Witmond uit Dordrecht, in het land is ingevoerd, en leest men van Nederlandsche artsen en apothekers omstreeks 1580: Elisaeus Bommelius en Johannes Eyloff als lijfartsen van den Tsaar, Arent Claessen als lijfapotheker. Bommelius werd, als verdacht betrokken te zijn geweest bij een samenzwering, ter dood veroordeeld. Berichten van Engelsche kooplieden, leden van de „Fellowship of Merchants Adventurers", ook wel de „Moscovische Compagnie" genoemd, die in de eerste jaren van de 2de helft der 16de eeuw den weg naar den mond der Dwina hadden gevonden, een nederzetting hadden gesticht op het „Rozeneiland" en van den Tsaar privilegiën betreffende den handel in Moscovië hadden verkregen, maken ook reeds gewag van Nederlandsche kooplieden, te Nowgorod, Moscou en elders gevestigd, van wie zij tegenwerking ondervonden.

Van groote beteekenis zijn de Nederlandsche betrekkingen met Rusland echter eerst geworden nadat de Nederlanders, in navolging van de Engelschen, ook handel op de Dwinamonden zijn begonnen,

en zich daar gevestigd hebben. Volgens de „Dwina-kroniek" zou dat reeds in 1555 het geval zijn geweest. Nieuwere onderzoekingen hebben echter aangetoond, dat dit onjuist is en dat het eerste Nederlandsche schip eerst in 1578, dus een kwarteeuw na de Engelschen, den Dwina-mond is binnengeloopen.

Wel schijnt reeds in 1566 een schip uit Antwerpen onder bevel van Simon van Salingen en Cornelis de Meijer, waarop zich de Brusselaar Olivier Brunel bevond, de Witte Zee en den mond der Onega te hebben bezocht.

Hoewel de eer van het ontdekken van den handelsweg naar de Dwina dus aan de Engelschen toekomt [1]), is de beteekenis van de deelneming aan dien handel door de Nederlanders toch heel wat grooter geweest en komt hun de eer toe de stichters te zijn geweest van de belangrijke handelsstad Archangel – zoo lang de Russische Oostzeeprovinciën in handen waren van de Zweden –, de eenige havenstad van het groote rijk.

De eerste tochten naar de Dwina werden ondernomen in opdracht van Vlissingsche kooplieden: Gillis van Eyckelenberg, gezegd Hoofman, afkomstig uit Antwerpen, daartoe aangespoord door den bovengenoemden Olivier Brunel, door jarenlang verblijf met Russische toestanden bekend, en door Balthazar de Moucheron, eveneens uit de Zuidelijke Nederlanden naar Vlissingen gekomen. Ook hier dus weer, evenals in het moederland en in Scandinavië, ziet men bij de Nederlandsche handelsondernemingen, de uitgeweken Zuid-Nederlanders aan de spits. Als factor van Hoofman ging mede Jan van de Walle, een man niet alleen met groote koopmanstalenten, maar ook een uitstekend diplomaat. Zoowel bij de bevolking, die hem noemde „den man met den witten baard", als bij den Tsaar Iwan II, dien hij persoonlijk kende en meermalen van goeden raad diende, was hij zeer gezien; zelfs de Engelsch concurrenten achtten hem. Groot zijn zijn verdiensten geweest ten opzichte van de, door zijn landgenooten aangeknoopte, handelsbetrekkingen. Na 1589 hoort men niet meer van hem; waarschijnlijk is hij in dat jaar overleden.

1) Hier te spreken van „ontdekken" is eigenlijk niet juist. In een vroeg-middeleeuwsch werk, geschreven in het Angel-Saksisch door den Engelschen koning Alfred den Groote, dus uit het laatst der 9de eeuw, wordt reeds gesproken van het omzeilen van de Noordkaap door een Noorman Othere, die naar zijn verhaal te oordeelen, door de Barentszee in de Witte Zee moet zijn terecht gekomen, en daar den mond van een groote rivier, de Onega of de Dwina moet hebben ontdekt, en met de daar aangetroffen bevolking handelsbetrekkingen heeft aangeknoopt. (Zie Charles Marshal Smith „Northmen of Adventure"). Blijkbaar is de kennis van die vaart verloren gegaan en hebben de Engelschen bijna zeven eeuwen later dien weg opnieuw ontdekt.

Die eerste tochten zijn spoedig door andere gevolgd. Melchior de Moucheron, optredende als zaakgelastigde voor zijn broeder Balthazar, kreeg in 1584 vergunning tot het bouwen van een fort, tot beveiliging van den koophandel, nabij het klooster St. Michael. Daarbij verrezen woningen, pakhuizen, enz.; ook de Engelschen, wien het niet gelukte alleen in het bezit te blijven van het privilege handel op het rijk te mogen drijven, moesten later op last van de Russische regeering, daarheen overgaan, en dat is de oorsprong geweest van Archangel [1]).

De invloed van de Nederlanders nam snel toe. Volgens een Russisch geschiedschrijver is er bij de plechtigheden ter eere van de kroning van Tsaar Feodor I, weinige jaren na de aankomst der eerste Nederlanders in het Noorden, reeds strijd over geweest, wie den voorrang zou genieten: Horsey, de agent der Engelschen of van de Walle, die der Nederlanders; wel is die quaestie toen beslist volgens den wensch der Engelschen, die zoo veel oudere rechten hadden, doch dat zij ontstaan kon bewijst op zich zelf reeds genoeg.

Er zijn nog heel wat akten en contracten betreffende de Nederlandsche ondernemingen in de eerste jaren bewaard. D. S. van Zuiden heeft er in zijn „Bijdrage tot de kennis van de Hollandsch-Russische relaties in de 16de–18de eeuw", in 1911 verschenen met een voorrede van Prof. C. C. Uhlenbeck, een aantal bijeengebracht uit notarieele bronnen. Natuurlijk is dat geen volledige verzameling; veel van die officieele bescheiden zijn verloren gegaan. Jammer ook, dat er van de andere zijde weinig bronnen voor de studie daaromtrent zijn overgebleven, wijl het archief der stad Archangel, als zoo vele archieven, in 1770 door een brand is vernietigd. Die akten en notarieele protocollen bevatten vele belangwekkende bijzonderheden betreffende de verhouding tusschen opdrachtgevers, factors of commiezen en de kapiteins der schepen; ook omtrent de aan die commiezen en schippers voorgeschreven gedragsregelingen. Wij komen daarin ook heel wat familienamen tegen van personen, die in later jaren, in Rusland of elders een belangrijke rol hebben gespeeld: van Jurgen Jansz. Klenck, van de De Vogelaars, Isaäc le Maire, François le Fort, de De la Dales, Syon Lus Ackema en anderen.

Terwijl Nederlands aandeel in den handel steeg, ging dat der Engelschen achteruit. De Russische geschiedschrijver der stad

1) Voor meer bijzonderheden omtrent Balthazar de Moucheron en zijne familieleden – ook wat betreft hun aandeel aan de Noordpoolreizen van Heemskerck, Barents en anderen, moge ik verwijzen naar de studie van Mr. J. H. de Stoppelaar: „Balthazar de Moucheron".

Archangel, S. Ogorodnikow, deelt mede, dat de Hollanders aldaar reeds in 1618 de Engelschen verre de baas waren; van de 43 schepen, welke in dat jaar het stadje bezochten, kwamen er wel 30 uit Nederland. De toeneming van den Nederlandschen invloed hield daarmede gelijken tred.

Die stijging van het aanzien der Nederlanders, vooral bij den Tsaar zal ook wel voor een deel daaraan te danken zijn geweest, dat de Nederlandsche kooplieden, uit welbegrepen eigenbelang, zich niet blind staarden op onmiddellijk voordeel, maar in vele gevallen ook aan den vorst en het land belangrijke diensten bewezen. Tot dezen mag zeker wel gerekend worden Isaäc Massa, die in 1612 een kaart uitgaf van het „Noordtsche Russisch Samojeden- en Toengoesenland" en reisbeschrijvingen, ten einde Rusland in de Europeesche landen bekend te maken. Werken van Massa werden ook eeuwen later zoo belangrijk gevonden, dat zij door het Ministerie der Volksontwikkeling te St. Petersburg, in het Russisch vertaald, werden uitgegeven, o.a. „Een cort verhael van begin en oorspronck deser tegenwoordighe oorlogen en troebelen in Moscovia" [1]). Hij was de eerste, die den Tsaar wees op het groote belang voor Rusland van het bezit van een haven aan de Finsche golf, op de groote voordeelen verbonden aan den handel over de Wolga en de Kaspische Zee; over den doorvoer door Rusland van den handel met Perzië; denkbeelden, die later door andere Nederlanders: van Klenck en Nicolaas Witsen, opnieuw naar voren zijn gebracht en warm bepleit; waarbij zij uit den aard der zaak de belangen hunner landgenooten niet uit het oog verloren. [2]).

Op Massa's raad hebben ook Russische kooplieden getracht aan den overzeeschen handel deel te nemen; toen echter met weinig succes.

Het vertrouwen in de Nederlandsche kooplieden gaf aanleiding tot zeer vriendschappelijke gezindheid en een hoogen dunk van de macht en het aanzien der Republiek, op wier vriendschap en bijstand in den oorlog, tegen de vijanden, Zweden en Polen, men hoogen prijs stelde. De gezantschappen uit Rusland naar de Staten in de jaren 1614, 1615 en 1618, dus drie in enkele jaren tijds,

1) In de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage is de Fransche tekst van dit werk aanwezig, n.l.: „Isaäc Massa. Histoire des guerres de la Moscovie (1601–1610), publiée pour la première fois, d'après le texte hollandais original de 1610".

2) Naar aanleiding van een tweetal portretten van Massa, op de in 1937 te Haarlem gehouden Frans Hals-tentoonstelling, was in het maandblad „Historia", 3de Jaargang No. 6, een uitvoerig artikel over Massa opgenomen, van de hand van Jhr. Dr. J. van Rijckevorsel.

hadden dan ook in hoofdzaak ten doel dien bijstand te erlangen, of in elk geval van uit de Nederlanden krijgsmateriaal te betrekken.

Al slaagde men in het eerste opzicht niet, in het tweede vond men een willig oor. Heel wat oorlogsmaterieel uit de welvoorziene wapenmagazijnen te Amsterdam van Elias Trip, Pieter Ranst en anderen, heeft zijn weg naar Rusland gevonden, om den grooten vriend in het Oosten bij te staan. Wel vleiend moet het ook voor de jonge Republiek geweest zijn, dat op verzoek van den Tsaar in 1615 een buitengewoon gezantschap, bestaande uit de Heeren Reinout van Brederode, Diederik Bas en Albert Joachimi op reis is gegaan, om te trachten den vrede met Zweden te herstellen; ook al is men daarin toen niet geslaagd.

In later jaren zijn nog meermalen gezantschappen naar Holland gezonden, o.a. in 1632 en 1645; het laatstgenoemde kwam kennis geven van de troonbestijging door den nieuwen tsaar Alexis Michaelowitsj. Ik zal hiet niet uitweiden over de schitterende ontvangst, welke aan die gezantschappen werd bereid; maar toch wil ik omtrent dat van 1645 een gedeelte aanhalen van hetgeen Uhlenbeck, aan de hand van het door hem in de Russische archieven daaromtrent aangetroffene, heeft verteld, omdat er zoo duidelijk uit blijkt, dat het Tsarenrijk toen nog een zuiver Aziatisch rijk was. In de opdracht aan den gezant Matwej Spiridonef komt onder meer het volgende voor: „En indien de Hollandsche Staten en de Prins of de pristaven [1]) vragen naar den leeftijd van den Souverein Tsaar en Grootvorst Alexis Michaelowitsj van geheel Rusland... dan moet Matwej zeggen: „De groote Souverein Onze Tsaar en Grootvorst Alexis Michaelowitsj van geheel Rusland Zelfbehouder, Z. Ts. Majesteit, is 17 jaar oud, maar God heeft hem, den grooten Souverein, Z. Ts. M., versierd met een schoon gelaat en een forsche gestalte en dapperheid en verstand en voorspoed, en hij is genadig jegens alle lieden en goed van karakter voor allen; God heeft hem, den Souverein, meer dan alle anderen met voortreffelijkheden versierd".

In zijn verslag van de zending vermeldt Matwej o.m.:

„En toen Matwej op den Hof aankwam, waar de Staten zich bevonden, stonden er op dien Hof aan beide kanten allerlei lieden op een rij; en hij kwam bij den stoep; en van den stoep tot de voorzaal zelf van het paleis stonden edellieden met ontblooten hoofde.

En Matwej ging in het paleis, met den brief van den Souverein, waar de Staten zaten.

1) Hoogwaardigneidsbekleeders.

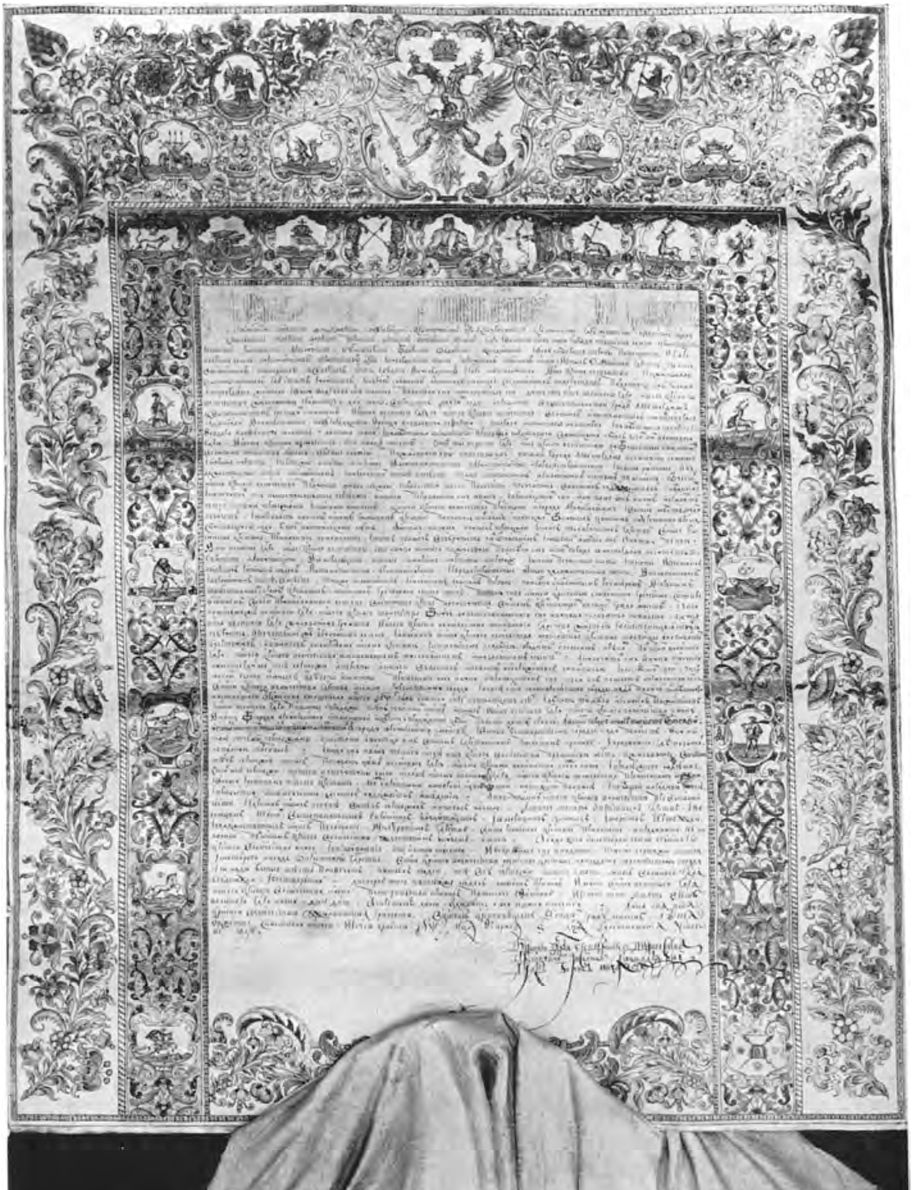

Pl. 94. Oekase Thesing.

Pl. 95. Het inwendige van de Hollandsche Kerk te St. Petersburg.

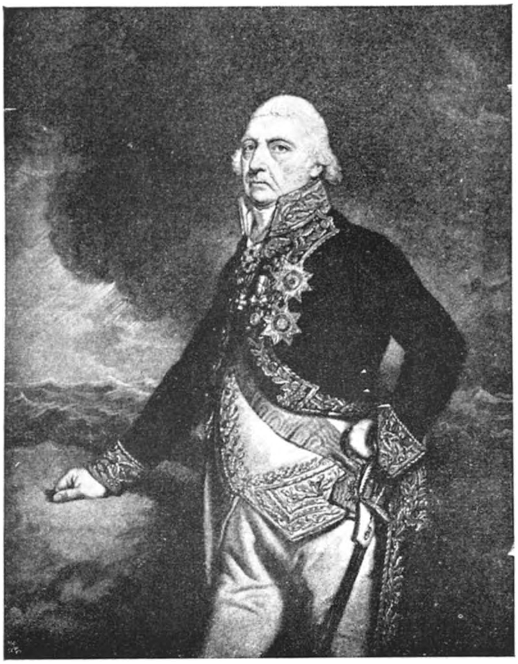

Pl. 96. Jan Hendrik van Kinsbergen.

En toen Matwej met den brief van den Souverein in de zaal binnentrad, zaten de Staten om de tafel en zij waren met hun allen 27 in aantal en, toen Matwej dicht bij hen kwam, namen zij de hoeden af en stonden zij zelven op en de President zeide dat ik tegenover hem moest plaats nemen. En Matwej zeide: „Te zitten is mij onmogelijk, omdat ik de titels van Zr. Ts. Maj. niet heb opgezegd en gij die niet hebt gehoord."

En de President en de Staten stonden op.

En Matwej stond op om de titels van Zr. Ts. Maj. op te zeggen".

Zoo gaat het verhaal in oud-testamentischen stijl voort.

De herhaalde Russische gezantschappen naar de Staten en de belangen van den Nederlandschen handel leidden er toe, dat ook de Republiek in 1630 een plechtig gezantschap naar Rusland zond, onder leiding van Albert van den Burgh en Johan van Veltdriel, dat naar Oostersch gebruik prachtige geschenken voor den Tsaar en zijn rijksgrooten medenam. Op het laatste punt behoefde men toen niet zuinig te zijn, want Piet Hein had kort te voren de Spaansche Zilvervloot genomen. Kort daarop benoemden de Staten ook een agent om aan het Russische hof de Hollandsche natie te vertegenwoordigen, wat vooral gewenscht was omdat, bij de gestadige uitbreiding van de Nederlandsche handelsbetrekkingen, uit den aard der zaak de geschillen toenamen, zoowel met de Russische ambtenaren als met de kooplieden; door de aanwezigheid van een officieelen regeeringsvertegenwoordiger konden deze gemakkelijker en spoediger vereffend worden.

Hoezeer de handel en de werkzaamheid der Nederlanders op elk gebied toenam, blijkt niet alleen uit eigen bronnen, maar ook uit berichten van buitenlanders. Olearius, die toegevoegd was aan een gezantschap, dat Frederik III van Holstein, de vroeger genoemde stichter van Friedrichsstadt aan de Eider, naar Rusland en Perzië zond, heeft in zijn reisbeschrijving uitvoerige mededeelingen daaromtrent gedaan; overal in Rusland trof hij Nederlanders aan, die aan het hoofd stonden van groote handelshuizen of belangrijke industrieele ondernemingen op allerlei gebied.

Dr. P. L. Muller maakt in zijn „Onze Gouden Eeuw", melding van een bericht, als zouden omstreeks het midden der 17de eeuw te Archangel meer dan 200 Nederlandsche factorijen hebben bestaan. Dit bericht zal echter, ook al waren die kantoren klein, wel overdreven zijn geweest; in de statistiek had men het in dien tijd nog niet ver gebracht.

Dat Archangel echter een levendige stad was kunnen wij zien uit een gravure van Romein de Hooghe, gemaakt naar aanleiding

van het vertrek uit de stad van den grooten koopman Koenraad van Klenck, dien wij later nog zullen tegenkomen.

De Engelsche arts Samuel Collins, die in 1667, na een verblijf in Rusland, terugkeerde en gezien had hoe overal de Nederlanders de Engelschen hadden verdrongen, schreef met spijt: „De talrijke en bemiddelde Hollanders zwermen hier als sprinkhanen rond en nemen den Engelschen het brood voor den mond weg". Inderdaad was er voor de Engelschen wel reden om spijtig te zijn. Zij hadden het eerst vrijheid van handel op Moscovië gekregen; en in verloop van tijd hadden zij het moeten aanzien, dat niet alleen dezelfde, maar nog grooter privilegiën aan de Nederlanders werden geschonken; en zelfs dat de vroeger aan hen, Engelschen, geschonken voorrechten hun werden ontnomen, terwijl de Hollanders ze behielden.

De meergenoemde Russische schrijver van de „Beiträge", opgenomen in het Verslag van Prof. Uhlenbeck vermeldt o.m. een akte-stuk van 1 Juni 1649, getiteld „Van de uitwijzing der Engelschen uit Rusland", leverende het onomstootelijk bewijs, dat op grond van klachten van Russische kooplieden, aan de Engelsche kooplieden het verblijf in Moscovië werd ontzegd; dat zij het land met al hun goed en have moesten verlaten en dat hun alleen toegestaan werd over zee met Archangel handel te drijven, met de verplichting in het najaar met hunne schepen weder naar hun land terug te keeren. Wel ondervonden ook de Nederlanders af en toe moeilijkheden, maar toch lang niet in die mate; van uitzetting is bijv. nooit sprake geweest.

Was het te verwonderen, dat onze kooplieden en industrieelen met hun voor niets terugdeinzenden moed en hun onuitputtelijke ondernemingszucht onder die omstandigheden de vleugels in Rusland uitsloegen op elk gebied!

Lang niet uitsluitend op het gebied van den handel bleven zij zich bewegen, al was deze voor hen ook de voornaamste bron van inkomsten. Gabriel Marcelis, van dezelfde familie als de vroeger reeds in Denemarken herhaaldelijk vermelde Marcelissen, exploiteerde met Thomas Kellerman een der eerste bergwerken in Rusland, tusschen Tzcherspekoff en Tuti en bracht dat tot grooten bloei; hij maakte geschut voor het leger; ter afwerking werden die kanonnen naar Holland gezonden; hij had zooveel Hollandsche werklieden in dienst, dat er bij zijn bergwerk zelfs een afzonderlijke protestantsche gemeente bestond. Tieleman Lus Ackema, uit Harlingen, opende een ander bergwerk aan de Proddowa, op den weg naar Kaluga; hij vervaardigde staafijzer, ankers en allerlei ander ijzerwerk. Warner Muller richtte te Istria, dicht bij Moscou, samen

met een Deen, een groote ijzergieterij op; Johan van Sweeden stichtte bij Moscou, met Hollandsch werkvolk, een lakenfabriek; Julius Coyett een glasblazerij voor het maken van flesschen; een ander Nederlander richtte te Moscou de eerste papierfabriek op. De Nederlander Denys Jovis bestuurde de keizerlijke kopermijnen; later werd hij opgevolgd door Marcelis. Ten behoeve van den in Archangel opgekomen houthandel werden daar zaagmolens gebouwd, door wind of door water gedreven. Toen in 1663 de van hout gebouwde stad Archangel bijna geheel was afgebrand, werd zij – op vele plaatsen van steen – weder opgebouwd door den Nederlandschen architect Willem Scharf, in hoofdzaak voor rekening van Marcelis. Archangel had toen, naar Scheltema meedeelt, geheel het uiterlijk van een Hollandsche stad. Van dat karakter is echter, volgens mij verstrekte inlichtingen door personen, die er bekend zijn, zoo goed als niets overgebleven. Van een groote verzameling afbeeldingen van gebouwen te Archangel, mij welwillend ter inzage verstrekt, was het eenige, dat aan Holland herinnert een veemgebouw, dat heel sterk doet denken aan het oude marine-arsenaal te Amsterdam.

Er zouden nog vele Nederlandsche ondernemingen genoemd kunnen worden. De door Van Zuiden verzamelde notarieele akten bevestigen dit door melding te maken van tal van Hollandsche werklieden, voor wie vrijheid gevraagd en verkregen werd om naar Rusland te gaan en daar hun bedrijf uit te oefenen; of met wie van rijkswege contracten gesloten werden betreffende hun indienstneming. Ook van goud- en zilversmeden en bewerkers van edelgesteenten is in die akten sprake.

Niet altijd ging het den Nederlanders voor den wind. De Eerste Engelsche oorlog van 1652–1654 deed bijv. den Nederlandschen handel op het Noorden vrijwel stilstaan; in Rusland gevoelde men den invloed terdege, niet alleen door het stilstaan van de verdiensten, maar ook door verandering in de behandeling door de Russische ambtenaren, wier gezindheid tegenover de Nederlanders minder gunstig werd, toen er weinig of niets meer aan hen te verdienen viel. Na den vrede van Westminster keerde zich echter alles in korten tijd weder ten goede.

Ook de in Rusland veelvuldige opstanden en troebelen veroorzaakten soms groote schade; maar over het geheel gingen de zaken toch zeer bevredigend, vooral ook omdat de tsaren onder alle omstandigheden den Nederlanders gunstig gezind bleven.

De tsaren hadden ook heel wat aan die bekwame mannen te danken, die ook al stelden zij uit den aard der zaak hun eigen belang

op den voorgrond, toch in vele opzichten werkzaam waren als pioniers voor de bevordering van de welvaart en de beschaving van het rijk.

Niet alleen verschaften de Nederlandsche handels- en industrieele ondernemingen aan duizenden in het land een goed bestaan, maar de Nederlandsche kooplieden traden ook op verschillend gebied op als de leermeesters van het nog zoo heel weinig ontwikkelde Russische volk, en ook in het staatsbestuur vonden de tsaren in hen soms uitnemende raadslieden en dienarenl

Zoo werd in 1665 door Johan van Sweeden, dezelfde als de stichter der lakenfabriek, het postwezen ingericht, waarvan hij in 1667 als directeur optrad. Pieter Marcelis volgde hem op; later Andreas Winius, die den titel kreeg van tsaarsch postmeester. Winius heeft ook de eerste zeevaartschool in Rusland gegrondvest. Diezelfde Van Sweeden heeft ook later de uitvoering van de reeds vroeger door Massa geopperde plannen bevorderd voor den handel op de Kaspische Zee en op Perzië en er den Tsaar toe gebracht schepen te doen bouwen voor de vaart op Astrakan. Met behulp van Hollandsche scheepstimmerlieden, uit Amsterdam overgekomen, is er toen een werf gebouwd te Djedilowo, bij de samenvloeiïng van de Moskowa en de Oka. Een op die werf gebouwd fregat is met een Hollandsche bemanning inderdaad de Wolga afgevaren; tengevolge van een geweldigen opstand van de Donsche kozakken heeft de bemanning echter het schip moeten verlaten om een goed heenkomen te zoeken; en zoo is die onderneming mislukt. Slechts de scheepstimmerman Karsten Brandt en de chirurgijn Johan Termond zijn naar Moscou teruggekeerd na een avontuurlijke en gevaarlijke reis. Later, onder de regeering van Peter den Groote, zullen wij hen weder ontmoeten.

De schade, die de Nederlandsche kooplieden van tijd tot tijd door beroeringen in het rijk leden, was ook voor een deel daaraan te wijten, dat vele ambtenaren misbruik maakten van de verslapping van het centrale gezag, tot het eigendunkelijk nemen van allerlei maatregelen in hun eigen voordeel en ten nadeele van de kooplieden en schippers, en zelfs tot gewelddaden overgingen, wanneer dezen zich aan die maatregelen niet goedschiks wilden onderwerpen. De vele klachten over die wantoestanden, welke bij de Staten in kwamen, brachten deze er toe in 1664 een tweede groot gezantschap naar Rusland te zenden onder Mr. Jacob Boreel.

Van dat gezantschap heeft ook deel uitgemaakt de latere burgemeester van Amsterdam Nicolaas Witsen [1]), die door zijne ge-

1) Zie Pl. 89.

schriften de kennis in Europa omtrent de Russische staten zeer heeft doen toenemen, en door zijn vriendschap met Peter den Groote op de ontwikkeling van het land in menig opzicht indirect een invloed van beteekenis heeft uitgeoefend.

Het gezantschap van Boreel is in 1675–'76 gevolgd door de groote ambassade van den reeds vroeger genoemden Koenraad van Klenck, een gezantschap, zoo schitterend, dat het langen tijd in Rusland als een groote gebeurtenis in gedachten is gehouden. Van Klenck, de machtige groot-koopman van één der eerste Nederlandsche handelshuizen in Archangel en Moscou, was in 1672 te Amsterdam gaan wonen; was daar in 1674 verkozen tot lid van het stadsbestuur en van de Staten van Holland. Hij was onmetelijk rijk en stond bij den Tsaar in hoog aanzien. De voornaamste bedoeling van de Staten met dit gezantschap was te trachten een verbond met Rusland tegen Zweden te sluiten. Van Klenck vertrok met een schitterend gevolg, dat in pracht het Prinsenhof overtrof. De ontvangst te Moscou was daaraan geëvenredigd. Tal van Bojaren met hun gevolg, tezamen meer dan 10.000 man, waren daarvoor in het geweer geroepen; alle Duitsche en Nederlandsche kooplieden te paard, met oranjestrikken getooid, vormden een eerewacht. Ook de ontvangst door den Tsaar was allerhartelijkst; de luisterrijke feesten, door Van Klenck gegeven en zijn prachtige geschenken zullen daartoe wel het hunne hebben bijgedragen.

Met groote bekwaamheid en handigheid kweet Van Klenck zich van zijn taak. Wel was de Tsaar niet bereid openlijk aan Zweden den oorlog te verklaren, maar Van Klenck wist toch gedaan te krijgen, dat een groote Russische troepenmacht aan de grenzen der Zweedsche Oostzeeprovinciën werd samengetrokken, waardoor een aanzienlijk deel van het Zweedsche leger gebonden werd. De bondgenooten der Staten, Denemarken en Brandenburg, erkenden de diensten, door Van Klencks optreden aan hen bewezen. Voor den Nederlandschen handel wist hij belangrijke voordeelen te bedingen, o.m. den vrijen doorvoer van Perzische waren door Rusland.

De beroemde graveur Romein de Hooghe heeft den schitterenden intocht van Van Klenck in Moscou op metaal vereeuwigd.[1])

Nadat Koenraad Van Klenck naar het vaderland teruggekeerd was, bleef als agent van de Staten achter Johan Willem Baron van Keller, die als hofmeester aan het gezantschap toegevoegd was geweest en meer dan 20 jaren lang, tot aan zijn dood in 1697, de belangen zijner landgenooten in Rusland op uitstekende wijze heeft gediend.

1) Zie Pl. 91.

Veel strijd heeft Van Keller te voeren gehad tegen de Engelschen, die natuurlijk geen poging onbeproefd lieten om de hun ontnomen voorrechten terug te krijgen; ook tegen de Franschen, die trachtten zich daar in te dringen. Een gelukkige omstandigheid daarbij was, dat zoowel de Engelsche koning Jacobus II als de Fransche koning Lodewijk XIV felle katholieken waren, en om die reden in Rusland zeer gehaat, waardoor men er van zelf toe kwam, in de Nederlandsche calvinisten bondgenooten te zien tegen den gemeenschappelijken vijand.

Langzamerhand zijn wij genaderd tot het tijdperk van Peter den Groote, waarin de Nederlandsche invloed in Rusland zijn hoogtepunt bereikt heeft. Voor het goed begrip is het noodig de jeugdgeschiedenis van dezen grooten vorst in het kort mede te deelen.

Peter werd geboren in het jaar 1672, uit het tweede huwelijk van zijn vader Alexis met Natalia Narischkin. Van de twee zonen uit het eerste huwelijk is de eerste jong gestorven en was de tweede, Iwan, zeer zwak van lichaam, bijna blind en bovendien zwak van geest. Bij het overlijden van zijn vader was Peter nog slechts 4 jaar oud en werd toen onder het toezicht gesteld van zijn moeder.

In zijn kinderjaren ontving Peter veel onderwijs van Hollanders, die meer op de hand waren van de Tsarina-weduwe, dan van Sophia, de dochter uit het eerste huwelijk; voornamelijk van Frans Timmerman, die hem onderwees in het rekenen en de meetkunde [1]). Zijn gouverneur, de generaal Manesius, een Schot van geboorte, was gehuwd met de weduwe van den Nederlandschen koopman Pieter Marcelis. Aan het hof verkeerden toen ook Zacharias van der Hulst, zoon van den bekenden admiraal, en Johan Termond, de man van den mislukten scheepstocht naar Astrakan, beiden geneesheeren; verder Andreas Winius, ook reeds vroeger genoemd en Evert IJsbrandz. Ides, die later onder Tsaar Peter een belangrijke rol zouden spelen.

Bij een geweldig oproer van de woeste Strelitzen, de onbetrouwbare lijfwacht der tsaren, naar aanleiding van de vraag, wie tot tsaar zou worden uitgeroepen, Iwan of Peter, ontkwamen de Tsarina en Peter ternauwernood aan den dood. Het slot van de zaak was dat bepaald werd, dat Iwan en Peter tezamen als tsaren zouden opvolgen, voorloopig onder het regentschap van hunne zuster Sophia, een eerzuchtige, maar bekwame vrouw, die met

1) Timmerman bracht hem in kennis met Karsten Brandt. Peter heeft zelf heel aardig over die twee geschreven in een door hem eigenhandig opgemaakt historisch bericht over den aanvang van het zeewezen in Rusland. (Zie v. d. Meulen: „Peter de Groote en het Hollandsch". Onze Eeuw 1913 III).

haren minister Gahtzin, met krachtige hand de teugels van het bewind gevoerd heeft.

Als jongeling had Peter ook weder in hoofdzaak Nederlandsche leermeesters; in de krijgskunde ontving hij onderwijs van François le Fort, een eenige jaren te voren in Russischen dienst getreden Zwitser met veel Nederlandsche relaties; in den scheepsbouw, waartoe hij zich bijzonder voelde aangetrokken, van Karsten Brandt, dien wij reeds vroeger leerden kennen. Om den uit het oog verloren scheepsbouw weder ter hand te nemen, liet men scheepstimmerlieden uit Holland komen, vooral uit Zaandam. Scheltema noemt onder dezen Couwenhoven, Ales, Kist, namen van te Zaandam nog bestaande familiën.

Ten behoeve van Peters onderwijs in de krijgskunde werden door le Fort kleine korpsen opgericht, geheel op Europeeschen voet; onder de officieren daarvan waren ook Hollanders.

De eerzuchtige Sophia, die weinig lust gevoelde het bewind aan Peter over te geven, beschouwde dit alles als een onschuldig vermaak van haren jongeren broeder, zeer welkom om zijne gedachten van het recht op den troon af te leiden; en oorspronkelijk geleek het er veel op of zij gelijk had. Maar plotseling kwam er een keer! Zoodra Peter 17 jaar geworden was, eischte hij opeens de regeering voor zich zelf op. Le Fort met zijn troepen ondersteunde hem; de Schot Gordon, die een belangrijke militaire positie in het leger bekleedde, sloot zich bij hem aan. Sophia en Galitzin, door een ongelukkigen oorlog tegen de Turken impopulair geworden, en door het grootste deel van hunne legermacht in den steek gelaten, stonden tegenover deze revolutie machteloos.

Zij waren gedwongen te vluchten. Iwan en Peter werden als tsaren uitgeroepen. De zwakke Iwan liet echter alles aan zijn jongeren broeder over, zoodat Peter in werkelijkheid alleenheerscher werd.

De eerste jaren na het aanvaarden van het bewind besteedde de jonge tsaar in hoofdzaak aan het vormen van een geregelde legermacht, waaraan groote behoefte bestond, daarin door le Fort en Gordon krachtig ter zijde gestaan [1]).

Peters belangstelling en liefde voor de scheepvaart en den scheepsbouw bleef onverzwakt voortbestaan. Persoonlijk bezocht hij Archangel, waar hij ten huize van Nederlandsche kooplieden

1) Le Fort heeft ook later op militair gebied groote diensten bewezen. Hij heeft ook deel uitgemaakt van het gezantschap, dat met den Tsaar naar Holland is gegaan, als „generaal-admiraal en gouverneur van Nowgorod". Hij is in de Hollandsche Gereformeerde kerk te Petersburg begraven, waar een gedenkteeken voor hem is opgericht.

verkeerde. Om grondig het zeemansvak te leeren, maakte hij zeiltochten op Hollandsche en Engelsche schepen en volgde zelfs een leerschool in alle rangen, van kajuitsjongen af.

Op een te Archangel gestichte werf werd door zijn toedoen door Hollandsche timmerlieden het eerste Russische koopvaardijschip op stapel gezet en afgebouwd. De vlag, die het schip moest voeren werd ontleend aan de Hollandsche vlag door omzetting van de kleuren: wit, blauw, rood in plaats van rood, wit, blauw.

Om op de hoogte te komen van het metaalbedrijf ging de Tsaar een tijdlang werken in de vroeger genoemde ijzerfabriek van Warner Muller te Istra, nabij Moscou, waar talrijke Luyksche en Brabantsche werklieden werkten onder Hollandsche opzichters.

Het nut inziende van de handelsbetrekkingen met Perzië, waarvoor, zooals gezegd, verschillende Nederlanders, als Massa, Van Sweeden en Van Klenck reeds zoo groote belangstelling aan den dag hadden gelegd, zond hij een gezantschap daarheen onder leiding van den Nederlandschen koopman Evert IJsbrandsz Ides, die daarbij in hoofdzaak reisde volgens de aanwijzingen van Nicolaas Witsens kaarten en beschrijvingen.

Zelf heeft Ides ook een boek over zijn reizen uitgegeven: „De driejarige reize naar China"; het is eerst in 1710 verschenen, maar is vele jaren vóór dien tijd geschreven. Witsen schijnt er, wat de kaarten en platen betreft, aan te hebben medegewerkt.

Witsen, bekend om zijn boek over den scheepsbouw, en wiens levensgeschiedenis uitvoerig is beschreven door J. F. Gebhart Jr. in zijn door het Prov. Utr. Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen met goud bekroonde werk „Het leven van Mr. Nicolaas Cornelisz. Witsen", heeft zich groote verdiensten verworven door zijn werken op aardrijkskundig en land- en volkenkundig gebied. Zijn „Nieuwe landkaart van het Noorder en Ooster deel van Azië en Europa, strekkende van Nova Zembla tot China" en zijn rijk geïllustreerd boek „Noord- en Oost-Tartarije" zijn langen tijd standaardwerken geweest voor de kennis van het Tsarenrijk.

Na zijn persoonlijke kennismaking met den Tsaar tijdens diens reis naar Holland in de jaren 1697 en '98 heeft hij Peter den Groote en zijn eigen landgenooten verder groote diensten bewezen.

Wat aangaat het in dienst nemen van vreemdelingen volgde Peter het voorbeeld van zijn voorgangers; waarbij hij er naar streefde, – zooals Van Zuiden uit de door hem verzamelde akten aantoont – zooveel mogelijk superieure werkkrachten in dienst te nemen, geschikt om als leermeesters voor zijne Russen op te treden.

Aan zijn vèrstrekkende plannen tot ontwikkeling van zijn land

Pl. 97. Grafgedenkteeken voor Admiraal van Heiden te Ziegelskoppel bij Reval (Tallin).

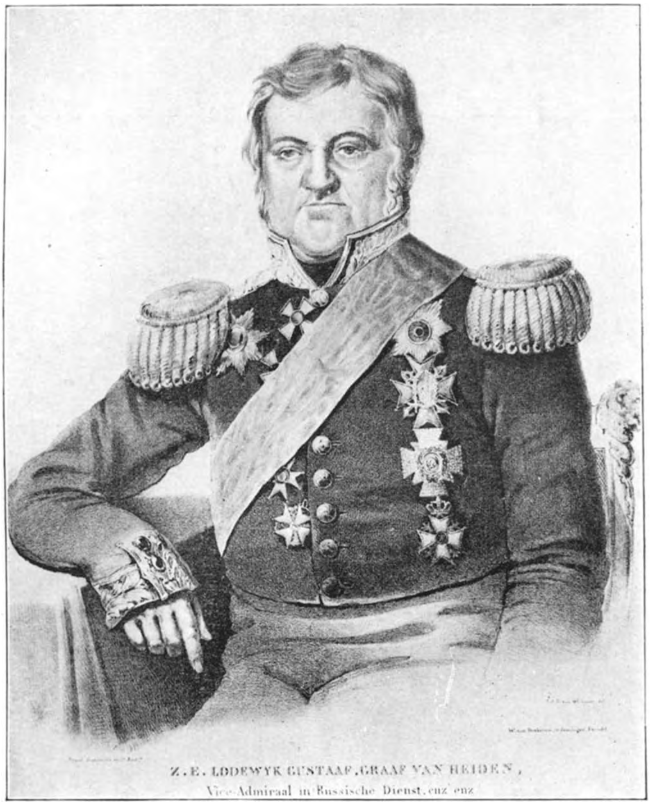

Pl. 98. Z.Exc. Lodewijk Gustaaf Graaf Van Heiden. (Cliché Onze Vloot.)

Pl. 99. Grieksche postzegels, in 1927 uitgegeven, met de beeltenissen van de drie zeehelden, die den zeeslag bij Navarino in 1827 ten voordeele van Griekenland

kon hij zich toen echter nog niet met zijn volle kracht wijden; daartoe moest hij nog te veel aandacht schenken aan zijn oorlog tegen de Turken. Een aanval op Azof, om dien oorlog te beeindigen, mislukte; voornamelijk omdat dezen over een vloot beschikten en hij zelf niet, waardoor het hem niet mogelijk was de vesting geheel in te sluiten. Maar deze tegenvaller had ook zijn goede zijde, want hij bracht hem er toe den scheepsbouw in het Zuiden met kracht ter hand te doen nemen. Nabij Woronesj aan de Don werd een scheepstimmerwerf gemaakt. Een groot aantal Hollandsche, Engelsche en Venetiaansche scheepstimmerlieden werden aan het werk gezet, en met zooveel succes, dat Peter het volgend jaar beschikte over een bescheiden oorlogsvlootje, waarmede hij er in slaagde de Turksche scheepsmacht van Azof te verdrijven en de stad, „de Sleutel van de Zwarte Zee", te bemachtigen.

Hierdoor aangemoedigd liet hij het aantal werven van Woronesj en elders aan de Don uitbreiden. Evert IJsbrandzoon Ides werd daar met het oppertoezicht over den scheepsbouw belast, en deze bekwame en voortvarende man slaagde er in, in 5 jaar tijd een oorlogsvloot te bouwen van 40 groote oorlogsschepen, 25 galeien en een groot aantal kleinere en platboomde vaartuigen om over de ondiepten in de rivieren te komen.

In 1696 is bij den Tsaar het plan gerijpt tot het doen van een reis naar het Westen, in de eerste plaats naar Holland. Over de bijzonderheden van die reis, waarbij Peter in streng incognito zich bij het gezantschap had aangesloten; hoe hij daar eenige dagen te Zaandam en vervolgens langeren tijd te Amsterdam als gewoon timmermansgezel heeft gearbeid, zal ik hier niet uitweiden. Scheltema heeft daarover in zijne werken „Peter de Groote, Keizer van Rusland, in Holland en te Zaandam, in 1697 en 1717" en „Rusland en de Nederlanden, beschouwd in derzelver wederkeerige betrekkingen" uitvoerige beschrijvingen gegeven, bevattende ook een groot aantal anecdotische bijzonderheden, ontleend aan het „Dagboek van J. K. Nomen", een Zaandamsch ingezetene van dien tijd. Ook het proefschrift„ Czaar Peter de Groote in Holland", van Dr. Boris Raptschinsky, een aan de Universiteit te Amsterdam tot doctor in de Nederlandsche letteren gepromoveerden Rus, ten deele een kritiek op de werken van Scheltema, geeft daaromtrent veel bijzonderheden. Voor ons doel is dit alles evenwel niet van zóóveel belang om daarbij lang stil te staan.

Dat te Zaandam de schamele woning, waarin de groote keizer een week vertoefd heeft, nog bestaat, mag als algemeen bekend

ondersteld worden[1]); ook dat de Russische regeering, ter herinnering aan het verblijf van den Tsaar, aan de gemeente Zaandam een fraai gedenkteeken ten geschenke heeft aangeboden. (Zie Pl. 92).

Minder bekend is, dat de Hoogere Burgerschool te Zaandam beschikt over een fonds, gesticht door den Russischen generaal De Jasikoff, om de herinnering aan den grooten keizer levendig te houden, en bestemd om aan leerlingen dier school, die zich onderscheiden hebben, bij het verlaten daarvan prijzen te schenken.

In het z.g. Tsaar-Peterhuisje hangt een schilderij, voorstellende den keizer in het gewaad van een gewonen scheepstimmerman.[2])

Het hoofddoel van dit gezantschap is eigenlijk geweest het sluiten van een verbond met de Staten, waarbij deze hem met een sterke vloot zouden bijstaan tegen de Turken. Dat doel is niet bereikt; eensdeels omdat de Republiek door den Negenjarigen oorlog zelf te veel had geleden; anderdeels omdat er haar te veel aan gelegen was goede vrienden met den Sultan te blijven, met het oog op den handel op de Levant. Maar de niet-rechtstreeksche gevolgen van die reis zijn van buitengewoon groot belang geweest voor de ontwikkeling van het Russische rijk.

Na zijn terugkeer in eigen land heeft de Tsaar de krachtige hervormingen in Westerschen zin ingeluid. Met het oog op die plannen heeft hij van zijn verblijf in Holland gebruik gemaakt om een groot aantal bekwame mannen op verschillend gebied in dienst te nemen: zeeofficieren en andere varensgezellen, leeraren in de stuurmanskunst en het scheepsteekenen, handwerkslieden, geneesheeren en apothekers, kunstenaars. Nicolaas Witsen, Johan Thesing, Calf en anderen hebben hem daarbij flink geholpen.

Onder die in dienst genomen mannen hebben enkelen in de ontwikkeling van het Russische rijk een rol van zeer groote beteekenis gespeeld. In de eerste plaats mogen hier wel genoemd worden Cornelis Cruys, schout bij nacht in Staatschen dienst, die de schepper is geworden van de Russische zeemacht, en Nicolaas Bidloo, de stichter van het medisch onderwijs in Rusland. Op Cruys, door den Tsaar in dienst genomen, na de weigering daartoe door den bekenden admiraal Gillis Scheij, een van onze fermste zeelieden op de vloot van den Koning-Stadhouder, kom ik later terug. Bidloo, die ook lijfarts geweest is van den Stadhouder-Koning Willem III, werd den Tsaar aanbevolen door Boerhaave. In de meer genoemde „Beiträge" bij het Verslag van Prof. Uhlenbeck vermeldt de schrijver een boek van I. Tschistowitsj „Geschie-

1) Zie Pl. 90.
2) Zie Pl. 93.

denis van de eerste medische scholen in Rusland" 1883, waarin deze mededeelt, dat aan Bidloo, lijfarts van den Tsaar, de stichting van het eerste militair hospitaal in Moscou en de daaraan verbonden opleidingsschool voor medici op 25 Mei 1706 te danken is geweest. Hij muntte niet alleen uit door zijn bekwaamheid als medicus en docent, maar was ook een man met groot organiseerend en administratief talent, die zich door zijn arbeid grooten roem heeft verworven. Bij zijn dood in 1735 had hij een groot aantal leerlingen gevormd, die zijn werk hebben voortgezet.

Behalve de levensbeschrijving van Bidloo, heeft Tschistwitsj in zijn boek ook die van eenige andere Nederlandsche geneesheeren gegeven, die in Rusland naam hebben gemaakt, als Johannes en David de Gorter, Zacharias van der Hulst, (reeds vroeger genoemd), Andreas van der Noorden, Frederik Scheidius en anderen.

In de aktenverzameling van Van Zuiden komt Bidloos naam ook voor bij het aangaan van een overeenkomst op 18 Mei 1703, met Gijsbert Agterkerk, waarbij deze zich verbindt naar Moscou te gaan om Bidloo „te dienen in het bereiden van medicamenten". In die akte worden ook de voorwaarden genoemd, waarop Agterkerk in dienst werd genomen; daaruit blijkt echter, dat dat apothekersbaantje niet erg in aanzien was; die voorwaarden zijn n.l. nagenoeg dezelfde, als waarop, volgens een andere akte van ongeveer denzelfden tijd, een Hollandsche dienstbode werd gehuurd om naar Moscou over te komen.

Uit die aktenverzameling blijkt ook, dat de Tsaar in 1717 door zijn lijfarts Laurentius Bloementroost en zijn lijfapotheker Albertus Seba, van den vermaarden Amsterdamschen hoogleeraar in de geneeskunde Frederik Ruysch, diens beroemde „collectie rariteiten" heeft doen aankoopen voor het toen buitengewoon hooge bedrag van *f* 30.000,–, welke collectie met verzamelingen van Musschenbroek en anderen in de keizerlijke kabinetten bewaard zijn. De „rariteiten-collectie" van Ruysch schijnt echter in allesbehalve schitterenden toestand in Rusland te zijn aangekomen, omdat het scheepsvolk onderweg braaf van den conserveerenden alcohol gesnoept had.

Een van de eerste zorgen van den Tsaar, na zijn terugkomst in Rusland, is geweest het organiseeren van zijn leger op Westersche leest, waarmede als vroeger gezegd, Le Fort en Gordon reeds een begin hadden gemaakt. Volgens Scheltema komen onder de namen der kolonels van de eerst opgerichte regimenten verschillende Hollandsche voor; hij vermeldt ze echter niet.

Ook onder de commandanten der Russische oorlogschepen van

dien tijd trof hij vele Hollandsche namen aan, als Rees, Voogd, Kien, Beekman en andere.

De scheepsbouw, een lievelingskind van den Tsaar, werd nog krachtiger ter hand genomen dan vroeger; niet alleen te Woronesj, waar Ides vervangen werd door Cruys, maar ook bij Azof, dat tot een oorlogshaven werd gemaakt, te Archangel, te Kazan en te Astrakan.

Te Astrakan wordt gewag gemaakt van den commandeur Laurens van den Burg, die vele Hollandsche bazen onder zich had en schepen maakte voor de vaart op de Kaspische Zee. Te Archangel werd beroemd Klaas Jansz. Tromp van Westzaan, die daar zelfs met 1300 werklieden werkte aan het bouwen van smakken en tjalken voor de vaart op de rivieren.

Ook ter bevordering van de volksontwikkeling werden allerlei maatregelen getroffen. Tal van Duitsche en Hollandsche onderwijzers liet hij overkomen als leer-krachten voor de te stichten scholen. Vele nuttige boeken werden in het Russisch vertaald, gedrukt en uitgegeven; onder meer Witsens boek over den scheepsbouw: „Aeloude en Hedendaegsche Scheepsbouw en Bestier", en een ander Nederlandsch werk „De ervaren stuurman", ook fraai verluchte reisbeschrijvingen van den beroemden Nederlandschen reiziger Cornelis Bruijn, tevens dichter en schilder, over zijn reizen in Klein Azië, Griekenland, Egypte, Syrië en Palestina.

Johan Thesingh te Amsterdam verkreeg voor 15 jaar het uitsluitend recht land- en zeekaarten, prenten van land- en zeevolk, mathematische, bouwkundige en andere boeken met Hollandschen en Russischen tekst te verspreiden. Van de oekase, een meesterstuk van calligraphie, waarbij hem dat octrooi werd verleend, is het origineel nog in het bezit van den Heer A. H. Thesingh te Steenwijk, die zoo welwillend is geweest mij in de gelegenheid te stellen, daarvan een foto te laten maken.[1]) De Nederlandsche tekst van dat bevelschrift is bij Scheltema volledig afgedrukt.

De „Bijdragen" van Van Zuiden bevatten ook een notarieele akte, waarin van dit octrooi gesproken wordt, en welke betreft het door Thesing in dienst nemen van een voormaligen Littauwschen predikant, om verschillende in de Latijnsche taal geschreven boeken in het Russisch te vertalen. De Tsaar stelde in dergelijke werkzaamheden niet alleen groot belang, maar nam er zelfs persoonlijk aan deel. Zoo heeft hij bijv. uit het boek van Witsen een lijst samengesteld van de Nederlandsche scheepstermen, omdat daarvoor in het Russisch in de meeste gevallen geen woorden

1) Zie Pl. 94.

bestonden, of althans aan het samenstellen van die lijst medegewerkt.

Een belangrijke studie is aan dit onderwerp gewijd door Dr. R. van der Meulen. „De Hollandsche Zee- en Scheepstermen in het Russisch", opgenomen in de Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, Afd. Letterkunde 1909, waaruit blijkt, dat een groot aantal woorden nagenoeg onveranderd in het Russisch zijn overgenomen.

Op kaartengebied hebben ook andere Nederlanders dan Johan Thesingh, die zelf een belangrijk aandeel heeft gehad in het in kaart brengen van het terrein tusschen de Dnjepr en de Don, groote verdiensten gehad. De beroemde cartografen Van Keulen, Donker, Ottens en Gebr. Valcke kregen talrijke bestellingen voor kust- en zeekaarten van Rusland.

Vóór den tijd van Tsaar Peter hadden Ortelius, Mercator en Massa op dat gebied reeds veel verricht.

Ook voor het doen van peilingen had de Tsaar Nederlanders in dienst. Scheltema noemt Adriaan Schoonebeek en A. Maas; hunne opmetingen werden door den plaatsnijder Pieter Pickart op koper gebracht.

Ter bevordering van den landbouw en de nijverheid in zijn rijk bepaalde hij zich niet tot het naar Rusland lokken van vreemdelingen; hij volgde ook den tegenovergestelden weg: Russische jonge mannen naar het buitenland te zenden om een vak of een bedrijf te leeren. Volgens sommige schrijvers heeft het aantal Russen, dat hij alleen naar Holland heeft gezonden om opgeleid te worden in den landbouw, het molenaarsbedrijf, den scheepsbouw en het tuindersvak, het maken van sluis- en dijkwerken, de beschuitbakkerij; of om onderwijs te ontvangen in de wis- en natuurkunde en den vestingbouw, in de duizenden beloopen. Misschien heeft Scheltema, aan wien ik deze mededeeling ontleend heb, hier wel overdreven, maar dat vele Russen inderdaad zijn uitgezonden, wordt ook door Russische schrijvers aan de hand van authentieke stukken bevestigd. Men zie o.m. het artikel van Dr. R. van der Meulen „Peter de Groote en het Hollandsch" in den 13den jaargang van „Onze Eeuw", Deel III.

Peters vriend Nicolaas Witsen en zijn Zaandamsche vriend Calf, door Voltaire spottend de „Comte de Veau" genoemd, hebben hem bij het plaatsen van al die jonge mannen met raad en daad bijgestaan.

Zijn Nederlandsche vice-admiraal Cruys maakte zich verdienstelijk op zeer uiteenloopend gebied. Behalve zijn omvangrijke taak

als oppertoezichthebbende op den scheepsbouw en wat daarmede verband hield te Woronesj, te Azof en omstreken, als het aanleggen van vestingwerken met door sluizen en dijkwerken voorbereide onderwaterzettingen, den bouw van steenen magazijnen, zaagmolens, blokmalerijen, den aanleg van lijnbanen en van een geschutgieterij, heeft hij – voor dien tijd prachtige – kaarten gemaakt van de rivier de Don, de Zee van Azof en een gedeelte van de Zwarte Zee, met nauwkeurige aanteekeningen omtrent alle banken en ondiepten; ook heeft hij een kanaal ontworpen en doen aanleggen ter verbinding van de Moskowa met de Don, met alle daarin vereischte kunstwerken; en heeft hij Moscou verbonden met Woronesj door een weg van ongeveer 800 K.M. lengte, grootendeels loopende door onbewoond steppenland. Bovendien heeft hij zich in den oorlog tegen Zweden onderscheiden en een zeer groot aandeel gehad in het organiseeren van de Russische oorlogsvloot, ook daar aanwerving van bekwame officieren en schepelingen, vooral uit Holland, waarbij hem zijn relatiën met het vaderland natuurlijk van groot nut waren. Het is jammer, dat een gedeelte van zijn werk niet ten volle tot zijn recht is gekomen; bij het sluiten van vrede met de Turken heeft Peter namelijk in 1711 Azof weder aan den Sultan moeten afstaan, waardoor Rusland opnieuw van de Zwarte Zee werd afgesloten.

De werven te Woronesj, ten behoeve van de Zwarte-Zeevaart zijn toen wel blijven bestaan, doch uit den aard der zaak tengevolge van die afsluiting nooit tot bloei gekomen. Vele Hollandsche families zijn, naar Scheltema mededeelt, daar echter blijven hangen, zoodat volgens een in 1816 uitgegeven boek, de huizen der landlieden in die streek den indruk maakten alsof men uit het hart van Rusland naar Holland was overgeplaatst.

Over de groote verdiensten van Nederlandsche kooplieden, als de Marcelissen, Tieleman Lus Ackema, Kellerman, Warner Muller en anderen voor de ontwikkeling van den mijnbouw en de metaalen andere nijverheid, reeds onder de voorgangers van Tsaar Peter, heb ik al vroeger gesproken. Zij zelf en hunne nakomelingen hebben die werken onder Peters bewind in het algemeen met klimmend succes voortgezet.

Zoodra Peter vasten voet had gekregen aan de Oostzee, liet hij ook daar scheepswerven aanleggen. De vroeger genoemde Tromp is in verband daarmee van Archangel naar St. Petersburg overgeplaatst.

Belangrijk is ook het aandeel geweest, dat de Nederlanders gehad hebben in de ontdekkingstochten in de Poolzeeën tijdens Peters

regeering, en door zijn toedoen. De vriendschap van den Tsaar met Nicolaas Witsen is daar stellig niet vreemd aan geweest. De beroemde Duitsche wiskunstenaar Leibnitz schijnt er echter den stoot aan te hebben gegeven. Terwijl de oude ontdekkingsreizigers den Noordelijken weg om Rusland altijd uit het Westen gezocht hebben, is men onder Peters bewind van het Oosten, van Japan uitgegaan. Scheltema noemt bij die tochten Hendrik Busch als schipper, Jacob Hens als stuurman, Hardebol als mineraalkundige en Alexander Scheltinga, de zoon van den schout-bij-nacht, als leider van de expeditie. Ze zijn er in geslaagd door de Beringstraat in de Poolzee te komen, waarmede het vraagstuk aangaande de scheiding tusschen Azië en Amerika was opgelost. Onze Nederlandsche ontdekkingsreizigers hebben zich dus ook daar niet onbetuigd gelaten!

De stad St. Petersburg had, volgens de bedoeling van Peter den Groote, gebouwd moeten worden als een Hollandsche stad. Petersburg had een tweede Amsterdam moeten worden. Vergissingen, gemaakt in de oorspronkelijke plannen, schijnen oorzaak te zijn geweest, dat daar niet van gekomen is. Wel zijn er toen toch tal van huizen door Hollandsche architecten gebouwd. De Russische schrijvers Dmitri Novik en Victor Llona van een onlangs verschenen levensbeschrijving van den keizer, „Pierre le Grand", vertellen daarin onder meer, dat gedeelten van de stad er geheel als een Hollandsche stad uitzagen. Zij vermelden er echter bij hoe op het einde der 18de eeuw daarin een groote verandering is gekomen en dat het Hollandsche karakter van die stadsgedeelten geheel verloren is gegaan. Men behoeft dan ook in Sint Petersburg niet meer naar belangrijke monumenten der Nederlandsche bouwkunst te zoeken. Ook zelfs het kerkgebouw van de Nederlandsche Protestantsche gemeente, die tot in onze dagen bestaan heeft, vertoont geen bepaald Nederlandsch karakter. (Zie Pl. 95).

Wel zijn de Nederlandsche schilderscholen er rijk vertegenwoordigd.

Aan al die werkzaamheden heeft de Tsaar lang niet onverdeeld zijn aandacht en zijn werkkracht kunnen schenken. In 1700, tengevolge van bemoeiïngen van zijn bondgenoot August den Sterke van Polen en Saksen met binnenlandsche twisten in Lijfland, toen behoorende onder de Zweedsche kroon, is de oorlog tegen Zweden begonnen, die bijna een kwarteeuw geduurd heeft.

Alle pogingen van de Staten en Engeland om dezen te voorkomen zijn mislukt.

Het ligt niet in de bedoeling dezen strijd, waarin de Russen in

den beginne tegen de beproefde Zweedsche legerscharen onder een veldheer als Karel XII volstrekt niet opgewassen bleken te zijn, doch op den langen duur, dank zij onvermoeide pogingen van den Tsaar ter opleiding en organiseering van zijn strijdmacht, de talrijke bevolking en de onuitputtelijke rijkdommen van het onmetelijke rijk, de overwinning hebben behaald, eenigszins uitvoerig te bespreken. Wij zullen ons bepalen tot die aangelegenheden, waarbij de Nederlandsche belangen nauw betrokken waren, of Nederlanders op den voorgrond zijn getreden.

Van groote beteekenis voor de latere geschiedenis is geweest, dat Peter in 1703 er in slaagde eenige vestingwerken, Nyeschans en Noteborch, aan de Newa te veroveren, omdat dat de aanleiding was tot de stichting van St. Petersburg, bestemd later de hoofdstad te worden van het tsarenrijk, en daardoor tevens Peters lievelingswensch vervuld is geworden om havens te krijgen aan de Oostzee.

In verloop van tijd zijn ook Narwa, Riga, Dunamunde, Pernau, Reval en andere Oostzeehavens in zijn handen gevallen, terwijl ten slotte bij den vrede Zweden al zijn Russische Oostzeeprovinciën aan den Tsaar heeft moeten afstaan en van zijn tijdelijk hoog standpunt van groote mogendheid is afgedaald tot een mogendheid van den tweeden rang. De afstand van Azof in 1711, dat Peter, na zijn nederlaag tegen den Sultan, weder aan Turkije heeft moeten teruggeven, is in dien oorlog eigenlijk de eenige verliespost geweest.

Voor den Nederlandschen handel op de Oostzee is die langdurige krijg, waaraan vele jaren ook Denemarken als bondgenoot van Rusland heeft deelgenomen, in menig opzicht noodlottig geweest. Geen der beide oorlogvoerende partijen was er langen tijd voor te vinden het beroemde beginsel van Hugo de Groot, „de vrije zee" te huldigen; Russische of Deensche kapers brachten Hollandsche schepen op, voor de Zweedsche havens bestemd, en Zweedsche die, welke op de Russische of Deensche voeren. Door den Spaanschen successie-oorlog waren de Staten zóó in beslag genomen, dat zij daartegen geen afdoende maatregelen vermochten te nemen. Ook na den vrede van Utrecht bleven die uit. Wel is een paar malen een Hollandsche scheepsmacht naar de Oostzee gezonden ter bescherming van de koopvaarders; in 1718 zelfs een vrij sterke vloot onder den Schout bij nacht Van Koperen, doch het is bij een demonstratie met vrij matigen uitslag gebleven. De Staten hebben zich gelukkig mogen rekenen, dat zij, toen door allerlei intriges, ook van Engelsche zijde, de toestand hoe langer hoe ingewikkelder werd, er ten slotte door diplomatieke vertoogen in geslaagd zijn, van de oorlogvoerende partijen gedaan te krijgen, dat

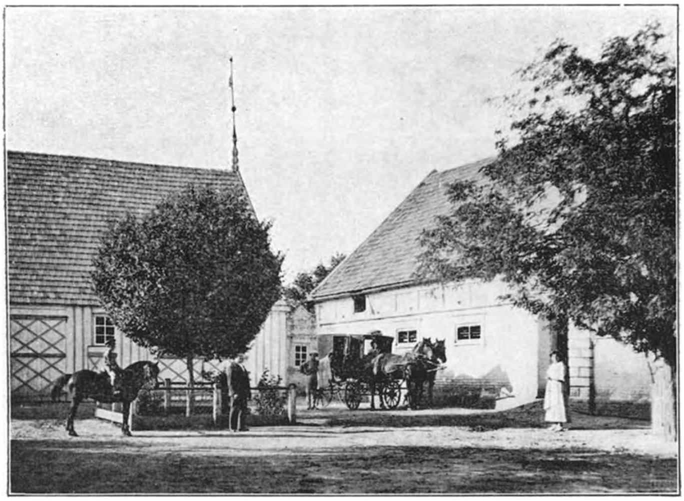

Pl. 100. Stal en schuur van een hoeve in de Oud-Hollandsche Doopsgezinde kolonie Ohrloff in Zaporosch Oekraïne. (Gedenkboek A.N.V. 1923).

Pl. 101. Oud-Hollandsche Korenmolen te Bloemoord (Blumenort) in Zaporosch, Oekraïne (Gedenkboek A.N.V. 1923).

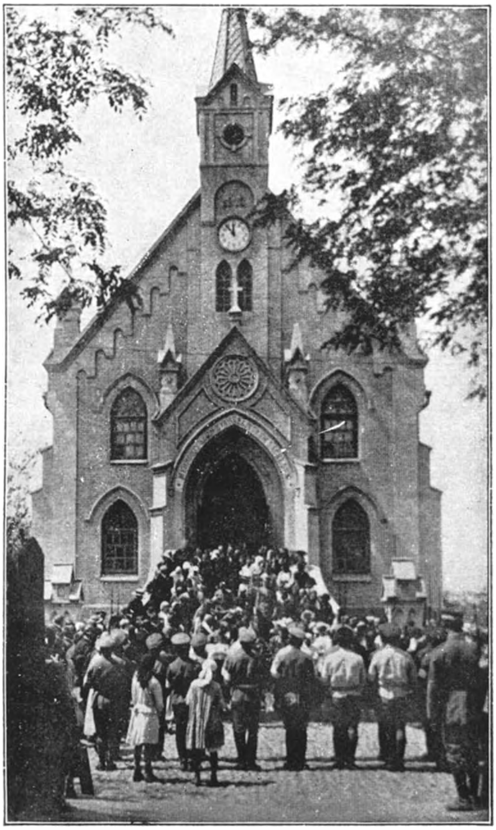

Pl. 102. Doopsgezinde Kerk te Mebitopol in Zaporosch, Oekraïne. (Gedenkboek A.N.V. 1923).

zij de vaart der Nederlandsche schepen op de havens hunner tegenpartij vrij lieten. Maar van krachtdadig ingrijpen was geen sprake meer; de sleutels van de Sont lagen niet meer in Amsterdam!

Toch hebben vele Nederlandsche kooplieden in die bewogen tijden door de levering van oorlogsmaterieel nog heel goede zaken gemaakt, dank zij de gewone koopmanspolitiek der Staten, waaraan zij ook nu weder trouw bleven. Oogluikend heben zij toegestaan, dat heel wat „commissievaarders" uit Hollandsche havens naar Rusland zeilden, om nooit weder terug te keeren, maar daar in de oorlogsvloot te worden opgenomen. Heel wat buiten emplooi geraakte zeeofficieren, onderofficieren en matrozen zijn in Russischen dienst overgegaan. Lang niet ongegrond was het verwijt van den Zweedschen gezant, dat zijne landgenooten hadden te vechten tegen „een vloot, waaraan eigenlijk niets Russisch was „dan de vlag; een vloot van Hollandsche schepen met Hollandsche „bemanningen onder Hollandsche bevelhebbers, die met Hol„landsch buskruit Hollandsche kogels schoten uit Hollandsche „kanonnen". Al was ook Hollands glorietijdperk ter zee verstreken, erkend moet worden dat Hollands Janmaat ook toen, onder Russische vlag zijn goeden naam geen oneer heeft aangedaan en getoond heeft nog niet verbasterd te zijn. De namen van Cruys Rees, Scheltinga, Sievers, Sanders, Hooft, allen Nederlandsche zeeofficieren, als vice-admiraal, schout-bij-nacht of kapitein bij de Russische marine in dienst, worden in de marine-annalen met eere genoemd; zij zijn door Tsaar Peter, toen eindelijk te Nystedt met Zweden de vrede gesloten werd, ook niet vergeten.

Cruys heeft in dien langdurigen oorlog onder meer medegewerkt bij het verijdelen van Zweedsche aanvallen op St. Petersburg. Bij één daarvan is hij echter niet gelukkig geweest; hij heeft n.l. de Zweedsche vloot laten ontsnappen, wat hem de ongenade van den Tsaar op den hals heeft gehaald en bijna zijn hoofd heeft gekost. Met het oog op zijn vroegere groote diensten, aan het land bewezen, is hij evenwel spoedig weder in genade aangenomen en in zijn rang van vice-admiraal hersteld.

Ook onder de bevelvoerende officieren op de Zweedsche vloot treffen wij, in de eerste jaren van den oorlog, een bekenden naam aan. De Oostzeevloot werd toen gecommandeerd door Anckarstjerna, een nakomeling van Diederik Thys Corneliszoon, een der kapiteins van den admiraal Marten Thysen van De Geers hulpvloot in 1644.

Hoezeer Peter, na het sluiten van den vrede met Zweden, de verplichtingen heeft gevoeld, welke hij aan de Hollandsche zee-

lieden heeft gehad, is wel heel duidelijk gebleken bij de ter eere van dien vrede gehouden feesten, waarvan Scheltema een uitvoerig verhaal heeft gegeven. Bij een in 1722 te Moscou gevierd feest, waarbij een verkleind model van een met 24 stukken bewapend fregat in den optocht werd rondgevoerd, speelden de Hollanders een groote rol. Peter zelf was bij die gelegenheid gekleed als Hollandsch scheepskapitein; er werden exercities uitgevoerd door als Hollandsche matrozen gekleede jongens; de keizerin zat, gekleed in Noord-Hollandsche kleederdracht, in een roeijacht met spiegelruiten, een Zaansch z.g. „glazen jachtje"; de Hollandsche kooplieden, als Oost-Indiëvaarders gekleed, vormden een afzonderlijke afdeeling.

Ook bij een in het volgend jaar te St. Petersburg gevierd feest, tot viering van de „geboorte van de Russische vloot", zijn de verdiensten der Hollanders op in het oog vallende wijze gehuldigd. Het kleine zeilscheepje, door den Zaanschen scheepstimmerman Ariën Meetje met Peters hulp gebouwd, en waarin hij van Karsten Brandt het zeilen had geleerd, kreeg toen een eereplaats aan het hoofd van de daar verzamelde vloot; het werd gedoopt „Grootvader" en door alle schepen, bij het voorbijvaren, met het strijken van de vlag en met saluutschoten begroet. Peter zelf stond aan het roer, terwijl het door vlagofficieren als roeiers werd voortbewogen. Bij het daarop volgend feestmaal zat de admiraal Cruys aan de rechterhand van den Tsaar en werd door hem steeds met „Vader" aangesproken. Die boot is als een reliquie bewaard en bij het eeuwfeest ter eere van de stichting van St. Petersburg opnieuw geëerd.

Hoe hoog het Hollandsche zeewezen bij den Tsaar stond aangeschreven, blijkt ook op ondubbelzinnige wijze uit het bekende „Zeereglement en de Scheepszeynen", in 1720 gedrukt, op de linker bladzijden in het Russisch, op de rechter bladzijden in het Nederlandsch. Dit zeereglement is in hoofdzaak ontleend aan „De zeepolitie van Tjassens", waarbij geheele stukken daaruit letterlijk zijn overgenomen. Het eedsformulier in het „Zeereglement" stemt volkomen met het Hollandsche overeen. Ook leest men daarin, dat men reeds toen op de vloot, naar het Hollandsche voorbeeld, vlootpredikanten heeft aangesteld.

In het vlugschrift van den bekenden historicus generaal-majoor F. A. Hoefer „Indrukken van een reis naar Rusland", is een afbeelding opgenomen van een in zijn bezit zijnd exemplaar van het oorspronkelijk boek, door Peter onmiddellijk na de verschijning gezonden aan den Hollandschen admiraal Van Wassenaar. Volgens mededeelingen van Prof. Dr. A. A. van Schelven zijn van dit reglement herhaaldelijk herdrukken verschenen; de laatste van

1771, belangrijk afwijkend van het oorspronkelijke, blijkbaar ter aansluiting aan de inmiddels gewijzigde toestanden.

Dat dit reglement zoowel in de Nederlandsche als in de Russische taal gedrukt is geworden, bewijst wel, dat de Nederlandsche taal, althans voor zoover het de zeezaken betrof, in dien tijd een eervolle plaats in Rusland innam. De Tsaar zelf was van onze taal vrij goed op de hoogte, getuigen zijn persoonlijke medewerking bij het samenstellen van de lijst van scheepstermen en de, in de Russische archieven aangetroffen, brieven van Witsen, aan Peter gericht in het Nederlandsch. (Zie Gebharts levensbeschrijving van Witsen).

Ook Dr. R. van der Meulen vertelt daaromtrent in zijn vroeger genoemd artikel in „Onze Eeuw" aardige bijzonderheden, aan buitenlanders ontleend; bijv. een mededeeling van den Oostenrijkschen resident te Londen over een gesprek tusschen Peter en Willem III, in de Hollandsche taal gevoerd; een andere van den Duitschen geschiedschrijver Brückner over een ontmoeting te Weenen tusschen den Tsaar en den Keurvorst van Brandenburg, den lateren Koning Frederik I van Pruisen, waarbij ook uitsluitend Nederlandsch gesproken werd. Verder maakt hij melding van een ontmoeting, welke de beroemde reiziger Cornelis Bruyn gehad heeft, ten huize van Van der Hulst te Moscou met den Tsaar en eenige Russische groote heeren, waarbij de Tsaar belangstellend vroeg naar allerlei bijzonderheden omtrent zijn reizen, alles in het Nederlandsch; en hoe hij dit nauwkeurig in het Russisch overbracht voor de heeren van zijn gevolg, die geen Nederlandsch verstonden.

Onder de hooge Russische autoriteiten waren er volgens Van der Meulen verscheidenen, die de Nederlandsche taal voldoende machtig waren.

Wel bleek uit verschillende schrifturen in het Nederlandsch, die van Peter bewaard zijn (of waren?), dat hij het in de orthographie der Nederlandsche taal niet ver gebracht had, maar zijn eigen Russische taal schreef hij ook alles behalve feilloos.

Dat hij het leeren van onze taal, ook door het laten samenstellen van Hollandsche leerboeken, aanmoedigde, is bewezen door een paar, volgens v. d. Meulen in de Openbare Keizerlijke Bibliotheek en de Bibliotheek der Keizerlijke Academie van Wetenschappen te St. Petersburg aanwezige boekjes, n.l. de „Colloquia Familiara" van Erasmus in Russische en Hollandsche vertaling naast elkaar, op bevel van den Tsaar in October 1716 gedrukt (in het Hollandsch getiteld „Vriendschappelijke gesprekken"), en een Nederduitsche Spraakkunst van Sewel, in het Russisch.

Scheltema moge dus overdreven hebben, toen hij in zijn boek vermeldde, dat Peter van plan geweest is het Nederlandsch als tweede taal in zijn rijk in te voeren, zeker is dat er in Rusland in zijn tijd heel wat beschaafde Russen zijn geweest, die eenigszins met onze taal bekend waren, ook buiten het scheepvaartgebied.

Langzamerhand is dat geheel veranderd. Toen in der tijd Gebhart aan den Directeur van het Archief te Moscou inlichtingen vroeg betreffende in de Russische archieven aanwezige correspondentie met Witsen, werd hem in antwoord daarop medegedeeld, dat aan dat verzoek niet kon worden voldaan, omdat niemand van het archiefpersoneel, noch te Petersburg, noch te Moscou met de Hollandsche taal bekend was.

Merkwaardig is voor den heerscher over een nog half of meer dan half barbaarsch rijk als Peter de Groote was, zijn godsdienstige verdraagzaamheid; en ook deze is voor een deel te danken geweest aan Nederlandschen invloed. Er wordt zelfs verteld, dat er bij hem plannen hebben bestaan om de Russisch-Grieksche kerk, waarvan hij als Tsaar aan het hoofd stond, te doen samensmelten met de Nederduitsch Hervormde kerk, en dat alleen de tegenstand der geestelijkheid hem daarvan weerhouden heeft.

In de hiervoren genoemde levensgeschiedenis van den keizer: „Pierre le Grand" door Dmitri Novik en Victor Llona, las ik evenwel, dat ook de Roomsch Katholieken in Oostenrijk bij bezoeken van den Tsaar den indruk hadden gekregen, dat deze hun bijzonder welgezind was. Waarschijnlijk niet ten onrechte deelen die Russische schrijvers daarbij mede, dat de, zoowel bij Protestanten als bij Roomschen teweeggebrachte, indruk omtrent de sympathie voor hunnen godsdienst meer het gevolg is geweest van leergierigheid en algemeene belangstelling bij Peter, dan van godsdienstige overtuiging. Dat hij echter niet vijandig stond tegenover de Nederduitsch Hervormde kerk, heeft hij herhaaldelijk getoond door uit eigen middelen in de stichting van kerken voor de in zijn rijk wonende Nederlanders bij te dragen.

In 1725 stierf Tsaar Peter, die, niettegenstaande de buitensporigheden, waartoe hij zich door zijn hartstochtelijken aard dikwijls heeft laten verleiden, zeker meer dan menig vorst aanspraak mag maken op den bijnaam van „den Groote".

Eerbied vervult ons voor den geweldenaar, den niets en niemand - zich zelf wel het allerminst - ontzienden, verlichten despoot, die zijn geheele leven in dienst heeft gesteld van zijn plannen om zijn onmetelijk rijk naar zijn inzichten omhoog te stooten in de rij der natiën; tegelijk „de groote man, voor wien niets te klein was".

Maar eerbied ook voor de zeldzame bekwaamheid, de geweldige geestkracht van die Nederlandsche staatslieden, kooplieden, varensgezellen en technici; van dat stoere Nederlandsche geslacht van onze „gouden eeuw".

Men mag dan van hen wel als hatelijkheid gezegd hebben, dat zij ter wille van de negotie desnoods naar de hel zouden zijn gevaren tot hun zeilen er van schroeiden; kerels van stavast zijn het geweest!

In de jaren na den dood van Tsaar Peter is de Nederlandsche invloed in Rusland geleidelijk aan verminderd. Wel werd nog door Nederlandsche kooplieden met den handel veel geld verdiend, maar het was een voortbouwen op grondslagen door vroegere geslachten gelegd. Nieuwe banen werden nog slechts door zeer weinigen gezocht of ingeslagen.

Toch was men in Rusland de goede diensten, in vroeger tijd door de Nederlanders bewezen, nog niet vergeten en sloeg hen misschien nog hooger aan dan zij inderdaad in dat tijdperk verdienden. Toen n.l. de keizerin Catharina II, in 1762 aan het bewind gekomen, de Russische zeemacht in een toestand van verval aantrof, wendde zij zich tot de Staten om hulp, om haar daaruit op te heffen, door bekwame zeeofficieren ter beschikking te stellen. Het van 1770 tot 1775 in Russischen dienst treden van den toenmaligen luitenant ter zee Van Kinsbergen[1]), later een der mannen van Doggersbank, is daarvan een uitvloeisel geweest.

Hoewel slechts vijf jaar in Russischen dienst, heeft Van Kinsbergen daar toch een belangrijke carrière, vol afwisseling, gehad. Reeds spoedig werd hem de rang verleend van kapitein ter zee. Herhaaldelijk onderscheidde hij zich in den oorlog tegen de Turken; in het bijzonder in het jaar 1773, toen hij in een slag op de Zwarte Zee, met 5 schepen door de vijandelijke linie heen brak en het vijandelijk admiraalschip tot zinken bracht; een daad, waarvoor hij den bijnaam kreeg van den „held der Zwarte Zee". Ook op theoretisch gebied bewees hij aan de Russische marine belangrijke diensten, door het ontwerpen van een nieuwe methode voor het slag leveren, nader door hem uitgewerkt in een geschrift „Grondbeginselen der Zeetactiek", en ook door het uitvinden van een nieuw seinstelsel met behulp van beweegbare seinen.

Met veel eerbewijzen van Russischen kant keerde hij in 1775 in het Vaderland terug. Als een bewijs, hoe hij ook in later jaren nog gewaardeerd werd, mag dienen, dat een in 1915 te water gelaten

1) Zie Pl. 96.

Russisch oorlogschip, de na den oorlog aan Estland overgegane en toen „Vambola" herdoopte torpedojager, bij de tewaterlating den naam had gekregen van „Kapitan Kinsbergen".

Uit een artikel in „Onze Vloot" van Mei 1935, is mij – wat mij niet bekend was – gebleken, dat Van Kinsbergen in 1787 opnieuw is aangezocht in Russischen dienst te treden, en dat hij voornamelijk op aandringen van de Prinses toen voor dit aanbod heeft bedankt; ook dat hij een tijdlang aan het hoofd heeft gestaan van de Deensche zeemacht, vóór dat hij in 1806 weder in Hollandschen dienst terugkeerde onder de regeering van Koning Lodewijk Napoleon.

In de eerste helft der 19de eeuw heeft een ander, in Russischen dienst getreden, Nederlandsch zeeofficier grooten naam gemaakt, n.l. graaf Van Heiden.[1]) In 1795 als jong luitenant ter zee in dienst zijnde van de Republiek, verliet hij dezen als trouw aanhanger van het Oranjehuis na het vertrek van den Stadhouder Willem V naar Engeland en ging over in Russischen dienst, waar hij zoowel groote bekwaamheid als dapperheid aan den dag heeft gelegd. In de jaren 1808 en 1809 versloeg hij met de onder zijn bevelen gestelde schepen tot driemaal toe een Zweedsche flotille; in 1813 nam hij een roemrijk aandeel bij den aanval op Fransche batterijen bij Dantzig. In 1827 commandeerde hij de Russische scheepsmacht, deel uitmakende van de Engelsch-Fransch-Russische vloot, welke in de baai van Navarino de sterkere Turksch-Egyptische vloot nagenoeg vernietigde en daarmede de opgestane Grieken bevrijdde van het Turksche schrikbewind.

Hoewel vreemdeling ontving hij gedurende zijn loopbaan de hoogste militaire onderscheidingen. Onder meer is hij Russisch „Kriegsgouverneur" in Estland geweest. Op 5 October 1850 is hij overleden. Hij ligt begraven op het kerkhof te Ziegelskoppel bij Reval.

Door de bemiddeling van den Nederlandschen Consul-generaal te Tallinn (Reval) in Estland ben ik in staat gesteld in dit artikel een foto van het monument op Van Heidens graf op te nemen.[2]) De bedoelde consul-generaal is tevens zoo vriendelijk geweest het monument van te voren te doen reinigen. Het werd vroeger door de keizerlijke Russische regeering onderhouden, maar na de revolutie niet meer, en verkeerde dientengevolge in verwaarloosden toestand.

In Griekenland leeft van Heidens naam nog voort. In Athene is een straat naar hem genoemd. Bij de in 1927 in Griekenland gevier-

1) Zie Pl. 98.
2) Zie Pl. 97.

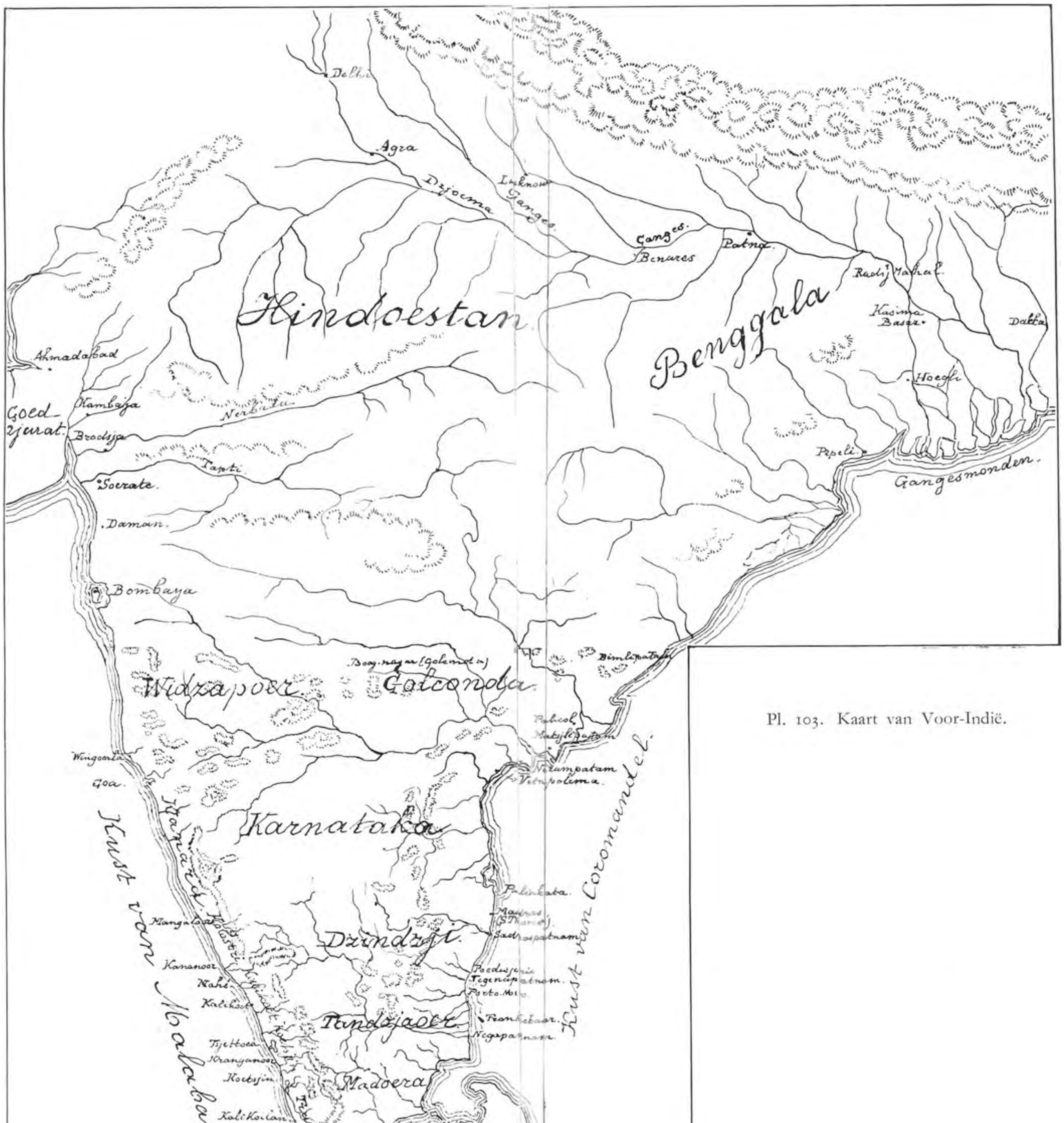

Pl. 103. Kaart van Voor-Indië.

de jubileumfeesten ter herdenking van den zeeslag bij Navarino zijn onder meer postzegels gemaakt, die zijn beeltenis en zijn naam dragen; bij vergissing heeft men den laatsten gespeld „Van der Heiden" in plaats van „Van Heiden". (Zie Pl. 99).

De laatste bijzonderheden en de afbeelding van de postzegels – ook die betrekking hebbende op de Engelsche en Fransche eskadercommandanten – heb ik ontleend aan het maandblad van „Onze Vloot" van Mei en December 1929.

In de allerlaatste jaren is de aandacht gevestigd op een vrij talrijke groep menschen in Rusland, die weliswaar niet meer als Nederlanders zijn te beschouwen, maar toch zeker voor een groot deel van Nederlandsche afkomst zijn. Ik bedoel de doopsgezinde boerenkolonies in Oekraïne, waarover eenige jaren geleden belangrijke artikelen in de bladen verschenen zijn [1]).

In het hoofdstuk over de Nederlandsche landbouwkolonies in West-Pruisen deelde ik mede, dat van de daar gevestigde mennistenlandbouwers, omdat men het hun na den overgang van Poolsch Pruisen aan het koninkrijk Pruisen, om hunne geloofsovertuiging te lastig maakte, velen gehoor hebben gegeven aan de roepstem van Catharina II, naar Rusland te komen, waar hun, onder waarborging van volkomen vrijheid van godsdienstoefening, uitgebreide landstreken in het sroomgebied van den Dnjepr op voordeelige voorwaarden werden aangeboden.

In 1788 zijn de eerste kolonisten, ongeveer 200 gezinnen, daarheen getrokken; zij kregen ter bewoning het land rondom Choritsa, een dorp aan den Dnjepr, op eenige uren afstand van de stad Alexandrovsk. Deze kleine „oude kolonie" was in 1914 met hare dochterkolonies aangegroeid tot 40 dorpen met 20.000 doopsgezinde bewoners. In het jaar 1803 of 1804 volgde een tweede trek. Aan deze kolonisten schonk keizer Alexander I een groot gebied in het gouvernement Taurië, even ten Oosten van de Krim. Het was een boomloos steppengebied, slechts schaars door woeste nomadenstammen bevolkt. Ds. F. C. Fleischer heeft in zijn artikel

1) Ik heb in oude couranten o.a. aangetroffen: „Een verre loot van den Nederlandschen stam", naar ik meen in het blad der vereeniging „Nederlandsch Fabrikaat"; „De taal der Doopsgezinden in het vroegere Rusland", door E. M. t. C. in de „Zondagsbode" van 8 September 1918; „Onze stamverwanten in de Oekraïne" door M. R. H. Calmeyer in het „Bataviasch Nieuwsblad" van 7 Januari 1922; „De Duitsch-Russische vluchtelingen" in een nummer van het „Algemeen Handelsblad" van April 1930; naar aanleiding van mededeelingen van Ds. S. N. H. Gorter, doopsgezind predikant te Rotterdam, die nadien nog herhaaldelijk de rampen van deze lieden onder de aandacht van het publiek heeft gebracht en hulp voor hen heeft ingeroepen.

in het Gedenkboek, bij het 25-jarig bestaan van het Alg. Ned. Verbond verschenen, het een en ander omtrent het wedervaren van die kolonisten in hunne eerste jaren medegedeeld, waaruit blijkt, dat zij het in den beginne ver van gemakkelijk hebben gehad. Maar het waren geen lieden om bij de pakken te gaan neerzitten. Reeds weinige jaren later was het onbergzame oord, waarin zij zich moesten vestigen, herschapen in een welvarende landbouwstreek. De bevolking, ook van die nieuwe kolonies, nam snel toe, zoodat alles bijeen, in 1904 in Oekraîne 74.000 doopsgezinden woonden, die grootendeels van Nederlandsche afkomst waren.

Dit laatste valt niet alleen af te leiden uit de veel voorkomende familienamen: Jans, Jansssen, van Kampen, Klaassen, Koop, Martens, Pauls, Peters, Reimers, De Veer, Vlaming, enz. en voornamen als Trientje, Neeltje, Santje, Weijer en andere; maar ook uit een aantal woorden en uitdrukkingen in hunne „spraak", die nagenoeg volkomen Nederlandsch luidden. De „Zondagsbode" van 8 September 1918 vermeldde een aantal bij hen gebruikelijke woorden en uitdrukkingen als voorbeelden daarvan: biester (voor bijster), mooi, achterbaks, dorchbieten (voor doorbijten), diezelig (voor duizelig), belhaomel, mank, vertalen (voor vertellen), opdirken, in de malk te brokken hebben, enz.

Velen van die kolonisten waren zich, volgens den schrijver van dat artikel, hunne afkomst zeer wel bewust.

De snelle opkomst van die kolonie is, behalve aan het flink gehalte van de kolonisten, vooral te danken geweest aan één buitengewoon man, Johan Cornies, die als hun leider is opgetreden. Van hem moet Keizer Alexander I, bij een bezoek aan de gemeenten in Noord-Taurië, gezegd hebben: „Wanneer Cornies wilde, benoemde ik hem dadelijk tot gouverneur van een mijner gouvernementen. Cornies heeft daar in korten tijd wonderen verricht. Hij richtte modelboerderijen op, verbeterde de veeteelt, gaf den stoot aan den graanbouw, waardoor Zuid-Rusland een tijd lang de korenschuur van Europa is geweest.

De plaatjes 100 t/m 102 zijn ontleend aan het bovengenoemd artikel van Ds. Fleischer van 1923.

Toen de nieuwere denkbeelden omtrent het meer intensief drijven van den landbouw doordrongen, ging men zich ook toeleggen op de vervaardiging van gereedschappen en werktuigen. Er ontstond een nijverheid op dit gebied, welkde door het geheele rijk hare voortbrengselen leverde. Volgens Calmeyer was er één fabriek, die alleen per jaar 15.000 maaimachines, 3.000 dorschmachines en duizenden ploegen vervaardigde.

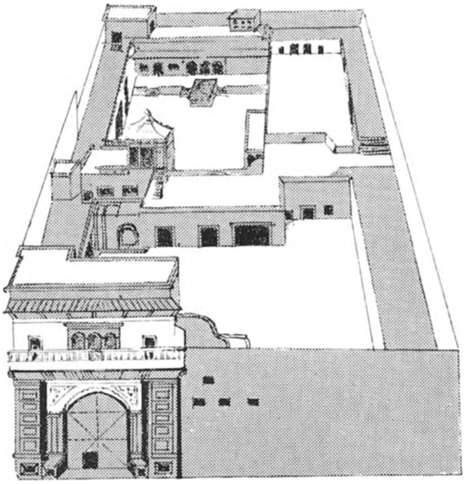

Pl. 104. Compagniesloge te Agra (naar een prent in het Rijksarchief).

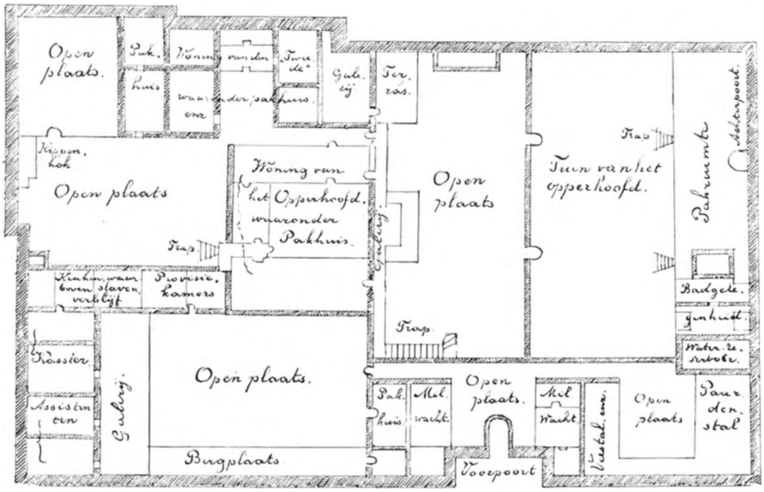

Pl. 105. Plattegrond van de compagniesloge te Golconda (Ontleend aan Havart „Op en ondergangh van Coromandel".

Pl. 106. Cornelis Speelman.

De in 1914 uitgebroken oorlog heeft den kolonisten veel onheil gebracht, waartoe vooral hunne vrijstelling van den krijgsdienst op grond van hun geloof veel aanleiding heeft gegeven. Bij andersdenkenden in de omringende landstreken heeft die vrijstelling namelijk een niet onverklaarbare verbittering tegen hen gewekt; men is hen op allerlei manieren gaan lastig vallen; verdacht hen bovendien – als uit Duitschland afkomstigen – van onbetrouwbaarheid en spionnage. Onder den druk van de tegen hen gevoerde campagne werden ook van regeeringswege allerlei harde maatregelen tegen hen genomen, als onteigening van het grootgrondbezit. Na het sluiten van den vrede, die hun geen verademing bracht, is hun landstreek jaren lang het strijdperk geweest tusschen de bolsjewistische en de contra-revolutionnaire troepen van Denikin en Wrangel. In 't begin van 1922 heeft men een oogenblik gemeend, dat het „Witte" leger van laatstgenoemde den bolsjewistischen vloed uit het Noorden voorgoed zou stuiten. Het heeft niet zoo mogen zijn. Een nieuw schrikbewind heeft vrijwel al het mooie werk der kolonisten vernield. Duizenden zijn vermoord; ook de laatste nakomeling van den grooten Cornies. De bevolking is voor een groot deel verstrooid en naar andere landen gevlucht. Velen hebben getracht in de Nieuwe Wereld een nieuw leven te beginnen. Dat is het droevig einde geweest van deze groote bloeiende kolonies van landbouwers, grootendeels van Nederlandsche afkomst!

XI. DE NEDERLANDERS IN VOOR-INDIË

MIJNE VORIGE ARTIKELEN HANDELDEN OVER Nederlandsche nederzettingen en Nederlandschen invloed in Noord-Duitschland, Scandinavië en Europeesch Rusland. Van daar naar Voor-Indië is wel een heele sprong; vooral schijnt die vreemd, omdat de belangstelling voor dat land bij ons Nederlanders in het algemeen gering is. Van Ceilon hooren wij nog al eens; het ligt in de route naar onze koloniën; en ook wordt meer en meer bekend, hoe de afstammelingen der Nederlandsche kolonisten de laatste jaren op ondubbelzinnige wijze doen blijken, dat zij hunne Nederlandsche verwantschap op prijs stellen – men denke slechts aan „The Dutch Burgher Union"; maar van de Nederlandsche betrekkingen in Voor-Indië in vroegere tijden hooren wij nog minder dan van „het verloren Braziel".

Ik wil eerlijk bekennen, dat ik er ook niet uit mijzelf toe zou zijn gekomen over Voor-Indië te gaan schrijven, ware het niet dat mij vóór eenigen tijd een belangwekkend artikel onder de oogen was gekomen van den bekenden medewerker van het Algemeen Handelsblad „Si Omong" over de geschiedenis van de kust van Malabaar, het Zuidelijk gedeelte van de Westkust van het schiereiland.

De geschiedenis van de betrekkingen onzer voorvaderen met Vóór-Indië is zeker voor ons lang niet zoo belangrijk als van die in onzen archipel, maar toch is zij in menig opzicht van beteekenis; niet alleen omdat Voor-Indië tot het werkterrein behoord heeft van eenigen der merkwaardigste figuren uit onze koloniale geschiedenis – ik noem slechts Van Diemen, Rijcklof van Goens, van Reede tot Drakesteijn, Van Imhoff – maar ook omdat wij daarin zoo duidelijk zien weergegeven de opkomst en den bloei, maar ook de tragedie van het verval en den ondergang der Oost-Indische Compagnie in de tweede helft der 18de eeuw; de opkomst der jonge, krachtige, overmoedige maatschappij, die hare schepen

overal heen zond, waar zij meende, dat voor haar wat te verdienen viel; haar bloeitijdperk, waarin zij als „Zeemogendheid" niet schroomde tegen machtige tegenstanders, soms met veel oudere rechten dan zij: Portugeezen, Spanjaarden, Engelschen, Franschen, den strijd aan te binden, en – gevraagd of ongevraagd – zich te mengen in de zaken der Hindoesche of Mohammedaansche rijken, wanneer hare belangen dat medebrachten; de tragedie van haar verval en haren ondergang. Want een tragedie kan men de laatste halve eeuw van haar bestaan in Voor-Indië terecht noemen. Voor ons nationaal gevoel is het geen aangename herinnering. Haar is niet het voorrecht te beurt gevallen onder te gaan na een hardnekkigen, heldhaftigen strijd tegen een sterkeren tegenstander, zooals de Portugeezen voor ons bijna overal in Indië het veld hebben moeten ruimen; de ondergang der Compagnie in Voor-Indië is in hoofdzaak het besluit geweest van een tijdperk van steeds toenemende machteloosheid en krachteloosheid; haar leven heeft daar in die dagen alle symptomen vertoond van de vermoeidheid van den ouden dag, en is ten slotte, als tegen geen schokken meer bestand, als een nachtkaars uitgegaan.

Een aantal graftomben en grafsteenen, enkele gebouwen of bouwvallen ter plaatse van vroegere nederzettingen zijn vrijwel de eenige overblijfselen, die nog de herinnering bewaren aan de eens zoo machtige wereldmaatschappij.

Ik zeg hier „de eenige" overblijfselen, maar gelukkig is dat toch niet juist; ik had moeten zeggen de „eenige stoffelijke" overblijfselen, want wel degelijk is er van dat Nederlandsche bewind, ook met al zijn gebreken, een groote invloed ten goede uitgegaan. Wat Malabaar betreft, getuigt daarvan een niet lang geleden verschenen belangwekkend boekwerk „Malabar and the Dutch" van den Britsch-Indischen advocaat K. M. Panikkar.

Het heeft vooral waarde omdat de schrijver voortgekomen is uit den eertijds zoo machtigen Malabaarschen adel, wier overheerschende macht juist van de Oost-Indische Compagnie een geduchten knak gekregen heeft. In een uitvoerige, rijk gedocumenteerde studie over de Compagnie heeft hij zich in vele opzichten met groote waardeering over haar bewind uitgelaten, al toont hij zich ook niet blind voor hare gebreken en heeft hij, waar zulks pas gaf, de kritiek niet gespaard.

„Economisch" schrijft hij, onder meer, „onderging Malabaar gedurende het Nederlandsche tijdperk groote verandering. Het opheffen van de Portugeesche blokkade en de daarmede verband houdende openstelling van de havens door de Hollanders, leidde

tot een herleving van den Malabaarschen handel. Schepen van de Roode Zee, uit Moka, Goedzjerat, zelfs uit China kwamen naar de Malabaarsche havens.

De Hollanders hebben veel gedaan voor de verbetering van den land- en tuinbouw en voor het invoeren van nieuwe producten. Cocosnoot en rijst verbouwde de Compagnie zelf op groote schaal. In de kleine, ver uiteen gelegen bezittingen der Compagnie groeiden niet minder dan 49.000 vruchten dragende cocospalmen. Het eiland Valpien, bij Koetsjin, was zelfs zoo dicht beplant, dat volgens den gouverneur Moens, de verdediging der daar gebouwde versterkingen er door geschaad werd. De Hollanders voerden nieuwe cultuurmethoden en verbeterde zaden in. Zelfs nu nog leveren de streken, vroeger door de Hollanders beplant, cocosnoten van betere hoedanigheid dan elders. Langs de geheele kust heeft men het door de Hollanders gegeven voorbeeld tot aanplant van cocospalmen nagevolgd, vooral omdat er groote vraag naar vezelstof en cocosnoot was ontstaan. De rijstaanplant is eveneens door hen zeer bevorderd en aangemoedigd.

Ook de indigo-aanplanting in Malabaar is van hen afkomstig. Hoewel deze plant op Malabaarschen grond thuis behoort, was men er nooit toe gekomen, stelselmatig indigo te kweeken op commercieelen grondslag. Uit Soerate overgebrachte zaden zijn toen gezaaid in het land van Mangat en Ernakoelan; ook in Vendurti, Tsjettoea (Chettwai), Papanetti, Kranganoor, alle in de nabijheid van Koetsjin (Cochin).

Ook de aanplant van een aantal andere Malabaarsche gewassen is, door toepassing van verbeterde methoden en het te werk gaan volgens een wetenschappelijk stelsel, verbeterd; de economische ontwikkeling van Malabaar is daardoor zeer gebaat geworden.

De Hollanders voerden verder verschillende industrieën in; onder andere de zoutwinning, die een van de voornaamste Malabaarsche bedrijven werd. De Compagnie bezat zelf 19.700 zoutpannen; de Indische regenten volgden, zeer ten bate van de bevolking, het voorbeeld van de Compagnie na.

Ook op het gebied van de katoenfabricage en het verven en bedrukken van de weefsels hebben zij aanspraak op den dank der bevolking. De opleving van die bedrijven en de openstelling van de havens bevorderden krachtig het handelsverkeer. Alle Malabaarsche havens vertoonden welvaart en vooral Koetsjin was tegen het einde der 18de eeuw een zeer belangrijke havenplaats. De Engelsche schrijver James Forbes vermeldt, dat het onder Nederlandsch bewind staand Koetsjin in 1770 een groot handelsverkeer had en

een sterke tegenstelling vormde met het Portugeesche Goa: een haven vol schepen, straten vol kooplieden en magazijnen opgevuld met goederen uit alle deelen van Azië en Europa, getuigend van de nijverheid, den handel en den rijkdom der bewoners.

In gelijken zin wordt gesproken van andere Malabaarsche havens, wier bloei is begonnen bij het bedwingen van de macht der Portugeezen door de Hollanders.

Nu is dit alles zeker niet uitsluitend het gevolg geweest van het Nederlandsche bestuur, maar ook van de toeneming in geestkracht van de bevolking zelf. Welk een groote opleving er in de 18de eeuw onder de Malabaarsche bevolking heeft bestaan, bewijst wel de opkomst van het rijk van Travankoor in het Zuiden, onder de krachtige leiding van Martanda Varma, dien men den Malabaarschen Mussolini zou kunnen noemen; een man, die in eenige jaren tijds een chaos wist om te scheppen tot een sterk centraal gezag. Maar de omstandigheid, dat die opbloei is begonnen na de komst der Nederlanders, die de Portugeezen verdreven of in bedwang hielden, wijst toch zeker op den gunstigen invloed dien zij op Malabaar hebben uitgeoefend.

Met groote waardeering spreekt Panikkar verder over van Reede's beroemde plantkundige werk, de „Hortus Malabaricus", waaraan ook verschillende Indische geleerden, plantenkenners en teekenaars hebben medegewerkt. Eveneens over de administratieve bekwaamheid en het tactvol optreden van de Nederlandsche bestuurders en kooplieden, dat sterk afstak bij de aanmatiging van de meestal onbekwame Portugeesche bestuurders, die tot onophoudelijke wrijvingen aanleiding gaf, en wier financieele zaken, volgens hem, altijd hopeloos in de war waren; over de uitmuntende rapporten en verslagen, welke volgens hunne instructies, de „opperhoofden" en andere bestuursambtenaren der Compagnie geregeld hebben opgemaakt en die eigenlijk de eenige bron vormen voor de geschiedenis van het land in dat tijdperk. Hij spreekt ook over de humane wijze, waarop zij zich in het algemeen hebben gedragen. Nooit, zegt Panikkar, hebben zij zich schuldig gemaakt aan de barbaarsche wreedheden, die kenmerkend zijn geweest voor het Portugeesche bestuur.

In het bijzonder roemt hij de wijze, waarop die calvinistische ambtenaren en kooplieden de beschermende hand hebben uitgestrekt over de bijna uitsluitend katholieke inlandsche Christenen langs de kust, zoodat het zelfs is voorgekomen, dat een paus openlijk daarvoor zijn dank en erkentelijkheid heeft betuigd.

De eerste betrekkingen van de Nederlanders met Voor-Indië

dagteekenen van de eerste jaren der 17de eeuw. In 1603 zette Sebalt de Weert, vice-admiraal van Wybrand van Warwyck te Benggala voet aan wal [1]). In het volgend jaar verscheen de bekende Steven van der Haghen aan het hoofd van een vloot van 12 schepen der Oost-Indische Compagnie vóór Kalikoet, aan de Westkust. Hij versloeg daar een Portugeesche scheepsmacht en sloot, in naam van Prins Maurits, met den Zamorin, „keizer van Malabaar", een verdrag van samenwerking tot het verdrijven van de Portugeezen uit zijn gebied. Voorloopig is daarvan niets gekomen. Eerst in 1642 is de aanraking met de Malabaarsche staten hersteld. Men heeft toen een verdrag gesloten met den radja van Poerakhad, een meer zuidelijk gelegen staatje.

Een van de schepen van Van der Haghens vloot is, na het bezoek aan Kalikoet via Atjeh, naar de Oostkust gezeild, heeft daar Matsjlipatnam (Vischstad) in het rijk van Golconda bezocht en daar een vertegenwoordiger van de Compagnie met eenig personeel achtergelaten. Het volgend jaar is ook het Zuidelijker gelegen Paliakata, in het rijk van Karnataka, bezocht en zijn daar, evenals te Nizampatnam en Petapoeli (Vetapolema) vertegenwoordigers geplaatst; niet lang daarna ook te Tegenapatnam.

Een korte uiteenzetting van den toestand op staatkundig gebied in Voor-Indië, is vóór dat wij verder gaan met de bespreking van de Nederlandsche nederzettingen noodig. [2]) Het Noordelijk deel behoorde tot het machtige Mohammedaansche rijk van den keizer van Hindoestan, den Groot-Mogol. Zuidelijk grensden daaraan de eveneens groote Mohammedaansche rijken van Widzjapoer en van Golconda, waarvan zich het eerste van de Westkust af tot in het binnenland uitstrekte. Het Zuidelijk deel van het schiereiland, beoosten de bergketen, die in Noord-Zuidelijke richting loopt, werd ingenomen door eenige Hindoesche staten: Karnataka, Dzindzji, Tandzjaoer en Madoera, waarvan Dzindzji en Tandsjaoer schatplichtig waren aan Karnataka; terwijl de Westelijke kuststrook, het z.g. Malabaar, bestond uit een aantal kleinere dichtbevolkte rijken, waarvan de voornaamste waren Kanara, Kalikoet, Koetsjin en Travankoor. Een eigenlijk rijk van Malabaar bestond niet; het was dus niet juist, dat Steven van der Haghen een verdrag sloot met den „Keizer van Malabaar". De Zamorin was alleen koning van het rijk van Kalikoet. Dat was echter bij de komst van de Hollanders verreweg de krachtigste en best georganiseerde staat, waar-

1) Soerate in het land Goedzjerat in het Noordwesten is nog twee jaar vroeger bezocht.

2) Zie de kaart Pl. 103.

door de Zamorin inderdaad de meest invloedrijke persoon in geheel Malabaar was.

De Compagnie begon, met behulp van de op de Oostkust van Voor-Indië gevestigde kantoren, daar een geregelden handel. Zij ondervond daarbij veel tegenwerking van de Portugeezen, die er ook grooten invloed hadden en te S. Thomé, dicht bij het tegenwoordige Madras, een sterk fort bezaten. Ten einde eenheid in het bestuur te krijgen en de ter kuste geplaatste ambtenaren beter te kunnen controleeren, werden in 1610 al die kantoren onder het toezicht gesteld van een „hooft ende continueel president van alle cantoren en plaatse van de Custe"; daarmede was het gouvernement van Coromandel ingesteld. De eerste gouverneur was Jan van Wesick, een paar jaren later opgevolgd door Wemmer van Berchem.

De vestiging aan de kust van Coromandel gedurende de eerste jaren is uitvoerig beschreven in het academisch proefschrift van Dr. H. Terpstra „De vestiging van de Nederlanders aan de kust van Coromandel" 1911, waarin tevens is opgenomen een rijke literatuuropgave, en ook in het werk van den vice-admiraal Mac Leod „De Oost-Indische Compagnie als zeemogendheid in Azië".

Voor het tegengaan van de vijandelijkheden der Portugeezen werd in 1612, met toestemming van den Naik van Karnataka, te Paliakata een fort gesticht „Geldria", terwijl daar ook geregeld een stationschip op de reede gehouden werd. Dit werd een tegenhanger van S. Thomé. Het was een zeer wijze maatregel; dit bleek vooral spoedig daarna uit de waardeering van de vestiging door de bevolking, die den Portugeezen niet goed gezind, maar bang voor hen was, en nu een gevoel van veiligheid kreeg. Voor de Portugeezen is daarmede hun ondergang op de Oostkust ingeluid. S. Thomé is door Paliakata overvleugeld. Na een wisselvallige geschiedenis en na herhaaldelijk in andere handen te zijn overgegaan, is het tenslotte door den Sultan van Golconda met den grond gelijk gemaakt.

In Havarts „Op en ondergangh van Coromandel" treft men een plattegrond van het fort „Geldria" en ook van de later om de stad Paliakata aangelegde vestingwerken aan. De uitbreiding van de oorspronkelijke vestingwerken heeft plaats gehad niet alleen tot betere bescherming van de Compagniesdienaren, maar ook van de inlandsche schilders, wevers en verdere werkers, die aan de Compagnie leverden, zoowel tegen aanvallen van de Portugeezen als met het oog op aanvallen van inheemschen, waarmede de stad, tengevolge van den burgeroorlog in Karnataka en den lateren strijd van dat rijk tegen Golconda herhaaldelijk bedreigd is geworden.

De overige loges of factorijen der Compagnie op de kust zijn niet versterkt geweest, met uitzondering van Negapatnam, dat later door Van Reede tot Drakesteijn tot een sterke vesting is gemaakt.

Een loge bestond in den regel uit een steenen ringmuur, waarin een of meer toegangspoorten. Daar binnen bevonden zich de woning van het opperhoofd, die gewoonlijk den rang van kapitein had, de verblijven voor de kooplieden, commiezen en assistenten tot het kantoor behoorende, die voor de meestal zwakke militaire bezetting, in hoofdzaak bestemd voor politiediensten en tegen aanslagen van kwaadwilligen; ruime pakhuizen voor het opslaan van goederen en lokaliteiten voor het in- en uitpakken, wegen en ter verzending gereed maken daarvan; open plaatsen of pleinen tusschen de gebouwen en in den regel ook een flinke tuin voor het opperhoofd; soms ook een begraafplaats; de laatste was zeer noodig, want de sterfte was groot. De tuin en de begraafplaats waren vaak gelegen buiten de omheining van de factorij of loge.

In Dr. Aalbers' belangwekkende studie over Rijcklof van Goens komen aardige teekeningen van factorijen voor. De Pl. 104, voorstellende de loge te Agra (in het rijk van Hindoestan, een eind bezuiden Dehli, aan de rivier de Dzjoema, een zijrivier van de Ganges) geeft een goed beeld van de inrichting. Het meergenoemde boek van Havart geeft platte gronden van bijna alle loges, die de Compagnie in Coromandel bezeten heeft. In Pl. 105 is opgenomen die van de loge te Golconda, een der weinige, die evenals de loge te Agra in het binnenland lag; de meeste lagen aan zee. De loge te Golconda was van belang met het oog op den diamanthandel; later ook omdat men gaarne een resident had in de nabijheid van de woonplaats van den Sultan.

De taak van het opperhoofd was veelzijdig en moeilijk. Hij had in de eerste plaats toe te zien, dat tegenover de Compagnie geen onrechtvaardige handelingen werden gepleegd, en wanneer deze voorkwamen, daartegen beklag in te dienen. Dit vereischte veel beleid, waarbij nog kwam, dat de ambtenaren, wegens onvoldoende bekendheid met de taal, zich bij onderhandelingen vaak van tolken moesten bedienen, die lang niet altijd betrouwbaar waren. Verder was het opperhoofd belast met het verkoopen van de aangevoerde waren en het inkoopen van de voortbrengselen van het land, en daarbij zooveel mogelijk de geldelijke belangen van de Compagnie te behartigen. Werd de loge bedreigd dan moest hij optreden als militaire commandant, soms als leider van een belangrijke expeditie, aan het hoofd van door de Compagnie gezonden hulptroepen; zelfs wel als eskader-commandant.

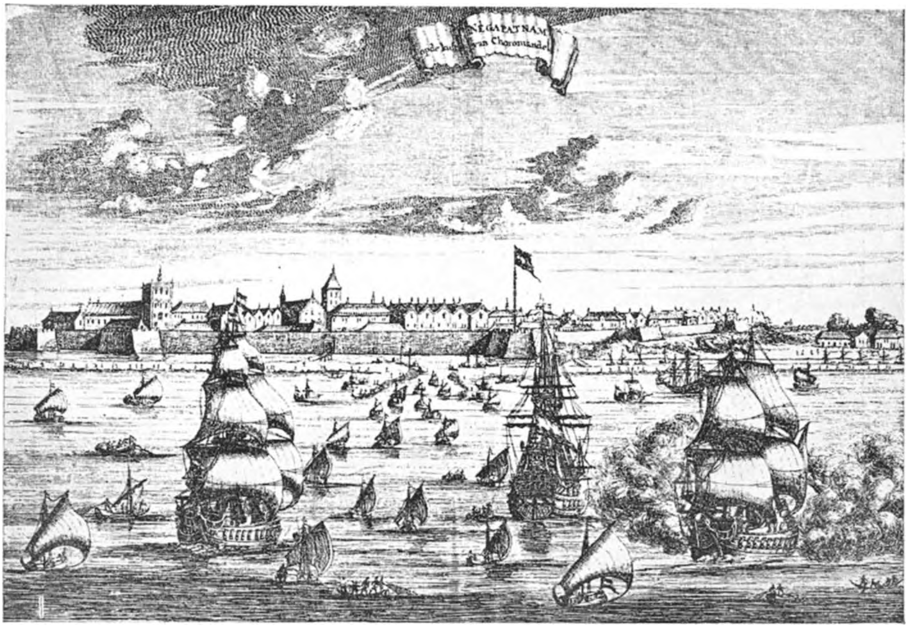

Pl. 107. Gezicht op Negapatnam.

Pl. 108. Oude Hollandsche Kerk te Zjinsoera.

Er is altijd veel geklaagd over geknoei: „particulariteyten en vuyligheden" door de dienaren der Compagnie. In hoofdzaak bestonden die daarin dat dezen, tegen het strenge verbod in, eigen handel dreven en daarmede groote winsten behaalden, die voor de Compagnie verloren gingen, en in het aannemen van fooien of geschenken voor van hunne zijde betoonde welwillendheid. Hoewel dit inderdaad een groot euvel is geweest, heeft de Compagnie zelf daaraan toch veel schuld gehad. Zij betaalde zelfs hare hooge ambtenaren, die een geweldige verantwoordelijkheid droegen, zoo schriel, dat zij eigenlijk niet van hun salaris met bijkomende toelagen overeenkomstig hunnen rang konden leven.

Bovendien waren die menschen geplaatst in een land, waar niets te bereiken viel, wanneer men niet begon met het aanbieden van geschenken aan den vorst of zijne ambtenaren, waarbij men dan nog soms openlijk ten antwoord kreeg, dat de „schenkage" te klein was. Het personeel der Compagnie bestond verder voor een gedeelte uit avonturiers, die wel kerels van durf waren, maar nu juist niet tot de braafsten behoorden. Niettegenstaande zeer krachtige pogingen is het den Bewindhebbers nooit gelukt dit kwaad geheel den kop in te drukken.

De Compagnie heeft echter onder hare dienaren ook tal van mannen gehad, die niet alleen uitmuntten door flinkheid en bekwaamheid, maar die ook door het hooge zedelijke peil, waarop zij stonden, zelfs de bewondering van de, in mentaliteit zoo zeer van hen afwijkende, Aziaten opwekten. Een van die mannen is geweest de gouverneur en directeur van Coromandel Arent Gardenijs, die door zijn wijs en krachtig beleid grooten invloed op de elkaar vijandige partijen in Karnataka bezat. Herhaaldelijk heeft hij, in het belang der Compagnie, een openlijken burgeroorlog weten te voorkomen. Door zijn toedoen verkreeg de Compagnie ook vergunning tot het oprichten van een loge met het recht tot vrijen handel te Tegenapatnam. Zooals meer gebeurt heeft hij van zijn meesters, die hij zoo trouw gediend heeft, niet altijd de behandeling ondervonden, waarop hij aanspraak mocht maken. Hij ligt begraven op het kerkhof te Paliakata, waar zijn grafsteen nog aanwezig is.

Een ander was de opperkoopman van Heussen, die als commandant van Paliakata, de stad met goeden uitslag verdedigd heeft, toen Karnataka door de troepen van Golconda werd overstroomd en ook Paliakata werd aangevallen. Een gewezen makelaar der Compagnie Si Rangga, een schatrijk, eerzuchtig Malabaarsch koopman, heeft daarbij een allergemeenste rol gespeeld. De vice-admiraal Mac Leod vertelt in „De Oost-Indische Compagnie als

zeemogendheid" van Van Heussen onder meer, dat bij een gesprek tusschen den veldheer van Golconda, Moestapha, en Si Rangga, eerstgenoemde zijn verwondering te kennen gaf, dat de Hollanders niet de zijde van Golconda hadden gekozen, want dat dat toch in hun belang was geweest; en dat zelfs een schurk als Si Rangga toen geantwoord had, dat zij te eerlijk waren om Paliakata, dat zij van den Naik van Karnataka in gebruik hadden gekregen, aan den vijand te geven; dat men van hen kon leeren wat deugd (blijkbaar in de beteekenis van karakter) was. Ook na de verovering van het geheele rijk van Karnataka door den Sultan van Golconda toonde van Heussen zijn diplomatiek beleid door van zijn vroegeren vijand, die nu meester in het land was geworden, zelfs nieuwe handelsvoordeelen voor de Compagnie te verkrijgen. Tot de gouverneurs van Coromandel heeft ook behoord de later zoo beroemd geworden Cornelis Speelman [1]). De Oost-Indische Compagnie heeft in haar goeden tijd daar prachtkerels aan het werk gehad!

De bloei van Paliakata heeft geen stand gehouden; de handel heeft zich langzamerhand naar elders verplaatst; en, wijl het wegens gebrek aan goed drinkwater niet tegen een langdurige belegering bestand was, is het door toedoen van Van Reede tot Drakesteijn later als residentieplaats van den gouverneur vervangen door Negapatman.

De Portugeezen bleven daar niet de eenige vijanden of concurrenten. Weldra verschenen er ook andere kapers op de kust: Engelschen, Denen, Franschen. Met de eersten heeft men zoolang mogelijk getracht – althans voor het uiterlijk – vrede en vriendschap te onderhouden, omdat men in Europa geen vredebreuk aandurfde; de Franschen waren den eersten tijd niet gevaarlijk; voor de Denen heeft men zich nooit ongerust gemaakt. Hoewel het den Engelschen, vooral in de eerste jaren, niet om grondgebied, maar alleen om handelsbelangen te doen is geweest, hebben zij toch al spoedig het voorbeeld der Portugeezen en der Hollanders gevolgd, en waar noodig, gezorgd voor versterkte posities. Kort na de verovering van S. Thomé door de Hollanders hebben zij de nabijgelegen stad Madraspatnam tot een sterke vesting gemaakt; veel krachtiger dan Paliakata.

Volgens Havart – als predikant in dienst van de Compagnie ter plaatse – was de Engelsche Compagnie in het algemeen minder bang dan de Nederlandsche om geld uit te geven, dat niet dadelijk rente opbracht. Ook met het uitdeelen van geschenken was zij royaler, tot groote ergernis van de Nederlandsche „opperhoofden" die zich, daardoor menige kans zagen ontgaan.

1) Zie Pl. 106.

Onder de brave Nederlanders van die dagen zijn er ook hier velen geweest, die, wanneer zij het met de Compagnie niet konden vinden, zich tot hare buitenlandsche mededingers wendden, evenals ik in vorige artikelen over Brandenburg, Zweden en Denemarken daarvan reeds voorbeelden heb besproken. Bakhuizen van den Brink heeft in een studie over Isaäc Lemaire (Studiën en Schetsen, 4de Deel) uitvoerige mededeelingen gedaan over de onderhandelingen, welke deze te Parijs heeft gevoerd om te komen tot een Fransche Oost-Indische Compagnie; en hoe Lemaire daar een heel gezelschap Nederlanders aantrof, die daar voor een overeenkomstig doel aanwezig waren; onder meer een van de De Moucherons en zijn beroemde trawant Joris van Spilbergen, de eerste Nederlander die later te Ceilon voet aan wal zette, en die in 1614–'16 zijn merkwaardige reis voor de Compagnie door Straat Magellaans maakte, door Mac Leod uitvoerig beschreven; ook de beruchte Algerijnsche zeeroover Simon de Danser was daar van de partij. Maurits Wagenvoort noemt in zijn verhaal over de Hollanders in Noordelijk Indië (Elsevier's Maandschrift 19..) ook verschillende Hollandsche namen onder de eerste Engelsche pioniers in Indië en elders: Pieter Florisz. opende voor de „East Indian Company" den handel op de kust van Coromandel; Lucas Antheuniszoon en Jan Joosten werkten voor haar in Siam; Jacob de Hollander in Agra; en zoo waren er meer.

Matsjlipatnam, de meer Noordelijk gelegen belangrijke nederzetting der Compagnie, heeft niet minder roerige tijden doorleefd dan Paliakata. Het is de residentie geweest van het „Opperhoofd om de Noord", onder wiens toezicht ook de volgende kantoren gesteld waren: Nagelwanza, dat maar kort bestaan heeft, Golconda, Palicol, Daatzerom en Bimlipatnam, de meest Noordelijk gelegen Coromandelsche factorij. De Golcondasche, Musulmansche vorsten en ambtenaren waren over het algemeen hooghartiger en lastiger dan de Hindoes in Karnataka. Met hen heeft de Compagnie eigenlijk van het begin af aan moeten kibbelen over uitlegging van de gesloten verdragen, terwijl de Aziatische gouverneurs of stedehouders meesters waren in het bedenken van middelen om haar geld af te persen. De „opperhoofden" stonden daartegenover in den beginne vrijwel machteloos. Op den duur wist evenwel de Compagnie, door versterking van hare machtsmiddelen en door van tijd tot tijd krachtig op te treden, hen wel tot rede te brengen. Havart heeft in zijn boek verschillende „firmans" van de sultans woordelijk vertaald opgenomen. Ik wil er hier één van aanhalen, n.l. van het jaar 1639, nadat er weder moeilijkheden waren geweest.

Aardig blijkt daaruit wat een hoogen dunk die heeren van zichzelf hadden; maar ook dat het dien vorsten en hoogwaardigheidsbekleeders niet aan geletterdheid ontbrak en dat zij over vaardige penvoerders beschikten.

„Daar is een bevelschrift van de wereld te gehoorzamen en verheven als de Zon, van het hoog aanzienlijke Hof, overvloedig in heerschappije op de Regenten en officiers en bedienaars van de quartieren, omtrent de woning van veyligheyd de Stad Hyderabad en den oord van Wildenda, tot aan de volkrijke zeeplaats van Matzulipatnam toe, in dezer voege met een luijster uitgegaen, namelijk dat: Alzo het puijk van de Hollandsche natie, volgens het beleijd van een vèrziend, oordeel, zich in de schaduwe en beschutting van het dagelijks vermeerderende hof begeven hebbende, in de Zeekoopplaats Matzulipatnam is komen wonen, zo hebben wij uijt een Koninklijke gonste en beleeftheyd hare verzoeken en begeerten met de eere van inwilliging te zamen gevoegd en bij dit bevelschrift geboden.

Dat zij Hollanders in de bovengenoemde quartieren allerley zoort van koopmanschap en goederen mogen kopen en verkopen, naar of in die Zeeplaats aanbrengen en wederom van die Zeeplaats naar andere plaatsen, om te verkopen, vervoeren, hebbende zij (Regenten) haar hierin de behulpzaamheyd te betonen, zonder haar ter zake van „Pullery" (d. i. een geschrift wegens de gerechtigheyd, die aan den Heer voor het weiden van draagbeesten betaald werd), weegs- en plaatsgerechtigheyd, „Moetawizaal" (d. i. een recht van iedere overdracht van goed) en sommige andere afvorderingen moeylijk te vallen; zich daartegen te stellen of yet te eysschen en te vorderen; noch in geene manieren yet te begeeren ofte verwagten, aangezien alle hare goederen en koopmanschappen, zoowel die zij kopen als verkopen, aan haar (Hollanders) vrij verklaard zijn; dierhalve moeten zij (Regenten) zich naar luyd van dit werelds onderdanige bevelschrift gedragen en zich van het zondigen daartegen wagten en houden dit voor een hoognoodige zaak van sterken aandrang. Geschreven in de grote eerwaardige mane „Sjaban Anno Mohammed 1049. Anno Christi 1639."

Werd door den gouverneur van den Sultan vaak onredelijk tegen de Compagnie opgetreden, toegegeven moet worden, dat zij zelve ook soms allesbehalve schuldeloos was. Meermalen heeft zij Portugeesche of Engelsche schepen bedreigd of vernield, die in de havens of op de reeden van Golconda, dus onder de bescherming van dat rijk lagen. De sultan had dan volkomen gelijk, dat hij zulke inbreuken op zijn recht niet over zijn kant wilde laten gaan en een vijandelijke houding aannam.

Matsjlipatnam is minder dan Paliakata door den vijand bedreigd geworden. Maar toch is het in 1673 maanden lang door de Franschen bezet geweest. Ook heeft het veel rampspoeden van anderen aard moeten doormaken: in 1666 een geweldige brand; in 1679 een overstrooming, die een groot deel van de stad en ook de loge vernield heeft; in 1687 een hongersnood als gevolg van den oorlog van Golconda tegen Hindoestan, die met de inlijving van eerstgenoemd rijk bij Hindoestan gevolgd is. Bij al die rampen zijn tallooze menschenlevens verloren gegaan; ook aan vele compagniesdienaren hebben zij het leven gekost.

Eigenaardig is, dat onder die rampen Havart ook rekent de, op het einde der 17de eeuw, door de Bewindhebbers ingevoerde bezuinigingen, misschien niet ten onrechte, en heeft ook daar, als in zooveel gevallen, de zuinigheid de wijsheid bedrogen.

Matsjlipatnam heeft een tijdlang uitmuntende opperhoofden gehad; een tweetal moge ik hier met enkele woorden herdenken. Zoo Willem Carel Hartsinck, die zich ook als officier bij het beleg van Jaffnapatnam op Ceilon zeer heeft onderscheiden. Hij was een hoogst bekwaam man, volkomen met de landstaal en de zeden en gebruiken van het volk bekend en die daardoor uitstekend met den Sultan en zijn vertegenwoordigers over weg kon. Verder Laurens Pit de Jongere, als krijgsman en als bestuurder eveneens een man van beteekenis. Hij heeft zich o.a. onderscheiden door met zijn scheepsmacht een Fransch eskader te verslaan, dat nog wel stond onder het bevel van den beroemden Du Quesne, bekend uit zijn strijd tegen De Ruijter.

In 1685 is hij gouverneur-directeur van Coromandel geworden en in verband daarmede naar Paliakata verplaatst. Hij stond bekend om zijn tact en zijn humaniteit. Pit is ook bekend door een groote ambassade naar Golconda, waarvan hij zelf aan het hoofd heeft gestaan. Hij is daarheen gereisd voor het oplossen van moeilijkheden, gerezen over de pacht van het dorp Palicol, ten Noorden van Matsjlipatnam gelegen, en dat geheel onder het beheer van de Compagnie stond; verder gold die reis een quaestie met een Aziatisch koopman, op wien de Compagnie een zeer groote vordering had, maar waaraan die koopman niet kon voldoen tengevolge van knevelarijen door een van des Sultans ministers.

Havart heeft van dien tocht een aardige, uitvoerige beschrijving gegeven, toegelicht door een fraaie teekening van den grooten stoet, bestaande uit honderden ruiters en voetgangers; en waarin zich ook olifanten en kameelen bevonden. Tot mijn spijt heb ik in mijn artikel geen reproductie van die teekening kunnen opnemen.

Pit is met dat gezantschap niet gelukkig geweest; na maandenlang oponthoud is hij terug gekeerd zonder zijn doel te hebben bereikt. Hij was er echter de man niet naar het daar bij te laten zitten. Kort na zijn thuiskomst heeft hij spoedig door geweld gedaan weten te krijgen, waartoe de Sultan niet goedschiks te bewegen was. Hij bezat ook, evenals ik eens in een korte karakterschets van den maarschalk Hindenburg door Ir. Mussert las, dat mengsel van hardheid en zachtheid, dat den man van karakter van den bruut en van den zwakkeling onderscheidt. De Compagnie was in hare goede dagen zoo gelukkig velen van dat slag onder hare dienaren te tellen.

Mijn artikel zou te lang worden wanneer ik ook de overige loges, die de Compagnie in Coromandel gehad heeft, ging bespreken. Negapatnam, dat in 1658, na afloop van de expeditie van Van Goens tegen Ceilon, door de Portugeezen bij verdrag werd overgegeven [1]), Porto Novo, Tegenapatnam, Sadrangapatnam (of Sadraspatnam) in het Zuiden; Palicol, Daatzerom en Bimlipatnam in het Noorden. Van Golconda in het binnenland heb ik reeds het een en ander vermeld.

Van Benggala in het Noorden en Madoera in het Zuidelijkste gedeelte van de Oostkust, beide niet behoorende tot Coromandel dient echter nog het een en ander te worden medegedeeld, vooral omdat Benggala een van onze belangrijkste vestingen geweest is.

Met Benggala heeft Sebalt de Weert, die later op Ceilon vermoord is, al in 1603 betrekkingen voor de Compagnie aangeknoopt. De uitvoerproducten waren in hoofdzaak opium, salpeter, gomhars, zijde en prachtige weefwerken. Tot de vestiging van een kantoor, en wel te Hoegli aan de Ganges, ongeveer 40 km. stroomopwaarts van het tegenwoordige Calcutta, is het eerst in 1632 gekomen. Men heeft toen gebruik gemaakt van het gunstige oogenblik, dat de Benggaleezen de Portugeesche „bandieten" met groot verlies uit Hoegli hadden verdreven. Men hechtte aan dat kantoor waarde vooral met het oog op de mooie verbinding langs de rivier met het binnenland, de zich daar bevindende talrijke steden en met de Compagniesloge te Agra. (Zie de kaart Pl. 103). Die loge was wel gesteld onder het beheer van Soerate aan de Westkust, maar langs de Ganges veel gemakkelijker en althans veel veiliger te bereiken dan over land van Soerate uit, waarop ik hierna zal terug komen. De vestiging te Hoegli viel in den beginnen alles behalve mede. De tegenwerking zoowel van de zijde der bevolking, als van den gouverneur des Sultans was een tijd lang zoo groot, dat de directeur van Coromandel, Carel Reynierse, ernstig geadviseerd

1) Zie Pl. 107.

heeft het kantoor op te heffen en te Pipeli, aan de zee te gaan zitten. De gouverneur-generaal Van Diemen zag evenwel in den Gangeshandel een groot belang en heeft doorgezet. Machtsvertoon, geduld en beleid hebben toen ook hier tot een bevredigenden toestand geleid. Het kantoor is eerst ondergeschikt geweest aan den gouverneur van Coromandel; later is het rechtstreeks onder de Regeering te Batavia gesteld.

De vestiging beperkte zich niet tot Hoegli, later vervangen door die in het nabij gelegen Zjinsoera, maar ook hooger de rivier op, te Razjimahal, te Patna, te Zjapara, te Kazima Basar, een voorstad van Moersjedabad, te Dakka, aan de uitwatering van de Brahmapoetra, werden met toestemming van den Keizer, compagnieshuizen gebouwd. Overal waar wij zaten, had ook de Engelsche Compagnie een loge; op enkele plaatsen zaten ook de Franschen.

Behalve een groot aantal grafsteenen en graftomben - waaronder zelfs zeer monumentale - waarop wij later zullen terugkomen, herinneren nog verschillende bouwwerken, aan die vestigingen. Maurits Wagenvoort heeft zijn reeds meer genoemd artikel, waarin de geschiedenis onzer vestiging in Benggala levendig wordt beschreven, met eenige fraaie foto's van nog bestaande gebouwen der Compagnie verlucht. Zoo treft men daarin aan afbeeldingen van de vroegere opiumfactory te Patna, die hoewel vergroot, thans nog als zoodanig in gebruik is; van het Hollandsche kerkje te Zjinsoera [1]), eveneens nog in gebruik bij de Engelsche High Church; van een Hollandsch woonhuis aldaar, nog bekend als „The Dutch villa". Mevr. den Hertog-Bartelink, die in Voor-Indië woont, heeft mij verteld, dat er in die streken nog veel meer herinneringen aan de Hollanders bewaard zijn.

Langen tijd is de vestiging in Benggala vooral financieel voor de Compagnie van belang geweest. Wel ondervond men nog af en toe moeilijkheden van de knevelarijen der onderkoningen en stedehouders en later ook van de herhaalde opstanden en burgeroorlogen in het groote Hindoestansche rijk, die vooral in Benggala werden uitgevochten, maar onder de leiding van flinke directeuren gingen de zaken over het geheel niet kwaad en wist de Compagnie ook goed haar gezag te handhaven. De tweede helft der 18de eeuw bracht hierin, evenals elders, verandering.

De Engelsche Oost-Indische Compagnie, die in den beginne minder in de melk te brokken had dan de Nederlandsche, nam in de 18de eeuw in beteekenis toe, terwijl onze Compagnie, al was het nog niet in het oog vallend, verzwakte. Kort na den dood van

1) Zie Pl. 108.

den grooten keizer Aurengzebe trad in het rijk een toestand van anarchie in. De Mahratta's, de Perzen, de Afghanen uit het Westen, de krijgshaftige volken uit de bergen in het Noorden deden invallen en drongen ver over de grenzen door. De vroegere onderkoningen en stedehouders gedroegen zich als onafhankelijke vorsten; de verwarring, die tientallen van jaren duurde, nam hand over hand toe. Van dien chaos wist de plaatselijke leider van de Engelsche Compagnie, de geniale en energieke Robert Clive, handig en door alle mogelijke middelen, ook omkooperij, intriges, geweld, gebruik te maken om de Engelsche macht sterk uit te breiden en hoe langer hoe meer over de Indische onderkoningen den baas te spelen.

Vóór zijn komst in Benggala had Clive, als jonge man van nog geen dertig jaar, en nog geplaatst in een bescheiden administratieve betrekking, een einde gemaakt aan de heerschappij van den avontuurlijken Franschen gouverneur Dupleix, die van uit Pondisserie (Pondichéry) bijna geheel Zuidelijk Vóór-Indië had veroverd. In Benggala zette hij even krachtig zijn werk voort. Na een strijd tusschen twee Indische grooten om de heerschappij in Benggala, waarin hij zich gemengd had, bracht Clive zijn beschermeling op den troon, als regeerend Nabab, en gedroeg zich in het land als heer en meester. Wat den handel betreft, stelde hij zelf - zooals het heette in naam van den Nabab - alle bepalingen vast, uitsluitend in het belang van zijn eigen Compagnie, zonder zich aan iemand te storen.

De Regeering te Batavia zag terecht in, dat het bij dezen voortgang met de Nederlandsche macht in Benggala spoedig gedaan zou zijn. Zij besloot daarom een krachtige poging te wagen om den wassenden Engelschen invloed te stuiten, desnoods door geweld. Hoewel de Republiek met Engeland in vollen vrede was, rustte zij, in geheim overleg met den Nabab, die op den duur zijn positie ondragelijk was gaan vinden en dolgraag zich van zijn Engelschen voogd wilde ontdoen, een vloot van 7 schepen uit, die in 1759 met een troepenmacht van 1500 Europeanen en Boegineezen werd uitgezonden om onze strijdkrachten in Zjinsoera te versterken. Het oogenblik was niet ongunstig, want Clive had een gedeelte zijner troepen noodig tegen de, ook in Benggala gevestigde, Fransche Compagnie, waarmede hij in oorlog was.

Clive was van ons voornemen niet onkundig gebleven. Na onderhandelingen van onaangenamen aard over het toelaten van de Nederlandsche oorlogsschepen op de rivier, kwam het al spoedig tot vijandelijkheden. Deze hadden voor de onzen een noodlottig verloop. De strijdkrachten der Compagnie leden, hoewel zij zich

Pl. 109. Pieter van den Broecke (Kopergravure naar Frans Hals).

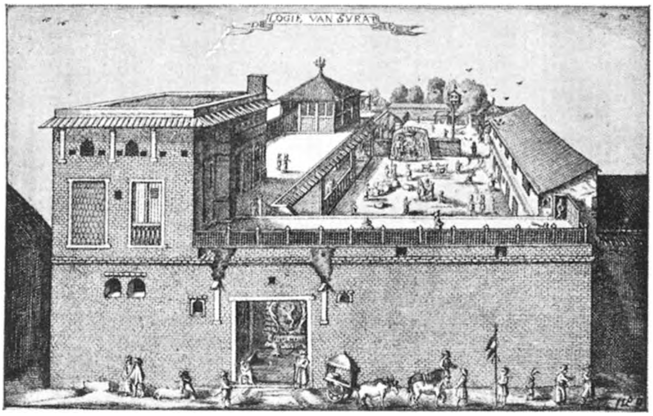

Pl. 110. Compagniesloge te Soerate.

Pl. 111. Anthony van Diemen.

Pl. 112. Rijcklof van Goens.

dapper hebben gedragen, een volledige nederlaag. Clive, die zich ook reeds vroeger ontpopt had als een geboren veldoverste van den eersten rang, was voor hen geen partij! De Compagnie was gedwongen op zeer vernederende voorwaarden den door haar verbroken vrede te herstellen. Haar gezag in Benggala was voor goed ten einde. De houding van den Nabab, die zoodra de zaken voor ons verkeerd liepen, ons in den steek had gelaten en weder geheel onder Engelschen invloed was gekomen, werd met den dag aanmatigender. En het was te danken aan een zekere overwinnaarsgrootmoedigheid van Clive, dat de Compagnie daar nog werd geduld en zij in de gelegenheid bleef gesteld daar nog jaren lang tamelijk wat geld te verdienen.

Droevig en tegelijk belachelijk is geweest de wijze, waarop zij nadien nog getracht heeft door groot praalvertoon haar rang in de oogen van de inlandsche bevolking op te houden. Het was alleen uiterlijke schittering zonder eenige innerlijke kracht. Maurits Wagenvoort heeft in zijn artikel, aan de hand van mededeelingen van Stavornius, die in de jaren 1769–1770 het land bezocht, daarvan een belangwekkende schildering gegeven. Stavornius woonde o.a. de plechtigheden bij van de dienstovergave van den Directeur Vernet aan zijn opvolger Versélewel Faure en de gebruikelijke „nationale" bezoeken aan de directeuren der Engelsche en Fransche Compagnieën; deze plechtigheden werden nota bene onderbroken, doordat de Benggaalsche Nabab de nederzetting te Zjinsoera met troepen insloot, omdat de Directeur ongenegen was om de tolrechten te betalen, waarop de Nabab beweerde recht te hebben; en toegeven was het eenige, dat men kon doen. De Engelschen gedroegen zich ten opzichte van de Nederlandsche nederzetting beschermend vriendelijk. Wij waren volkomen onschadelijk geworden; men kon gerust vriendelijk zijn tegen de vroegere „mortal enemies". In 1780 kwam daarin bij het uitbreken van den Vierden Engelschen oorlog tijdelijk verandering. Maar die oorlog is in Benggala, waarbij het fort Gustavus door de Engelschen genomen is, een tragi-comedie geweest. De vrouw van den Engelschen directeur Warren Hastings en die van den Hollandschen directeur Ross waren vriendinnen, en kwamen vaak bij elkaar logeeren. Toen de oorlog uitbrak, werd overlegd, hoe Ross het fort Gustavus zonder bloedvergieten toch op „eervolle" wijze zou kunnen overgeven! De Compagnie heeft in 1784 hare bezittingen in Benggala bij het sluiten van den vrede wel terug gekregen, en heeft haar bestaan nog een aantal jaren kunnen voortslepen, maar het in 1795 door de Engelschen „in bewaring nemen" van een aantal Neder-

landsche bezittingen voor den naar Engeland uitgeweken Prins Willem V, bracht een herhaling van het voorgaande!

Op één gebied heeft het kantoor Benggala met onderhoorigheden, ook zelfs in zijn besten tijd, een heel slechten naam gehad, n.l. op dat van den z.g. „morshandel". Nergens heeft het geknoei door eigen handel zoo gebloeid als daar. Door alle ambtenaren, van den laagsten tot den hoogsten werd daaraan deelgenomen. Nu gold dit niet in het bijzonder voor de ambtenaren der Nederlandsche Compagnie, want die van de Engelsche en van de Fransche Compagnie waren zeker geen haar beter; maar dat is geen verontschuldiging! Spottenderwijze sprak men wèl van de „Kleine Compagnie", omdat men de onrechtmatig gemaakte winsten volgens een bepaald stelsel onder elkaar verdeelde. Vooral met den opiumhandel werd geweldig geknoeid, want deze was gemakkelijk en er viel veel mee te verdienen. Alle pogingen van de Bewindhebbers om daaraan een eind te maken, hebben gefaald; het kwaad scheen onuitroeibaar. Geen wonder, wanneer men bij Macaulay leest, wat het zelfs een man als Clive een moeite gekost heeft, bij zijn eigen compagnie dit kwaad tijdelijk te beperken!

Ook in het Zuidelijk deel van het schiereiland, aan de kust van Madoera, het land van de parelvisschers, waarvan de bevolking in hoofdzaak uit Christenen bestond, heeft de Compagnie nederzettingen gehad, die echter nooit tot bloei zijn gekomen. Aldaar heeft Adr. van der Meyden, later gouverneur van Ceilon, in 1645 een klein kantoortje opgericht te Kailpatnam. Evenals elders heeft zij, vooral omdat de Portugeezen te Toeticorijn stevig gevestigd waren, het eerst moeilijk gehad. Nadat die stad in 1658, als een onderdeel van de expeditie naar Ceilon, veroverd was, is daarin ook hier verbetering gekomen. Bij de verovering van Toeticorijn en van het eiland Manaar heeft de „Teuver", de voornaamste vazal van den Naik van Madoera, als bondgenoot van de Compagnie medegeholpen. In later jaren heeft men echter daar nog ernstig verzet ondervonden. Pogingen om namelijk de Katholieke inboorlingen tot den Protestantschen godsdienst te bekeeren, hebben de vele Portugeesche geestelijken, die daar waren achter gebleven, er toe gebracht de bevolking tot opstand aan te zetten. Slechts door wapengeweld heeft men toen dat verzet kunnen breken.

De parelvisscherij heeft nooit beantwoord aan de verwachtingen, welke men daarvan heeft gekoesterd.

In hetzelfde jaar 1604, waarin Steven van der Haghen Kalikoet

bezocht, zonder dat zulks tot de vestiging van een kantoor aldaar geleid heeft, is ook Soerate (Surat) in de bocht van Kambaja, in het land van Goedzjerat, behoorende tot het rijk van den Grooten Mogol, door schepen van de Compagnie aangedaan.

Dit was niet het eerste bezoek aan Goedzjerat, want reeds twee jaar vroeger, nog vóór de oprichting van de O. I. Compagnie, waren uit Atjeh schepen daarheen gezeild en hadden er een paar kooplieden, De Wolff en Lafer achter gelaten. De Portugeezen, die aan de Westkust op vele plaatsen, als Koetsjin, Goa, Daman, Dioe, reeds lang loges bezaten en zelf een loge te Soerate begeerden, waren met dat bezoek van Nederlanders allesbehalve ingenomen. Zij hebben de bevolking tegen die Nederlandsche „indringers" opgestookt en zijn ook zelf tot daden overgegaan. De Wolff en Lafer zijn op een reis naar Malabaar, door hen gevangen genomen en opgehangen, terwijl het verblijf in Soerate ook aan den koopman der Compagnie Van Deynsen, opvolger van de daar eerst gevestigden, het leven heeft gekost.

Het is evenwel nooit uitgemaakt kunnen worden, of hij vermoord is, dan wel uit vrees voor dreigementen zichzelf het leven heeft benomen.

Na Van Deynsens dood in 1607 of 1608 is de nederzetting verlaten en de handel met Goedzjerat voorloopig door tusschenkomst van Atjeh gedreven. Aangezien deze wijze van zaken doen niet voordeelig was, de vestiging in Atjeh niet lang daarna werd opgeheven, en het bekend werd, dat de Engelschen zich in Goedzjerat gevestigd hadden, achtte men het geraden opnieuw te trachten daar een kantoor te verkrijgen.

Door den gouverneur van Coromandel Wemmer van Berchem zijn toen schriftelijk onderhandelingen geopend over het terug verkrijgen van de door Van Deynsen achter gelaten goederen, die niet dadelijk tot een afdoend gevolg leidden. De in 1615 van Matsjlipatnam, om verder te onderhandelen, dwars door Voor-Indië te paard naar Soerate gezonden koopman Pieter Gillisz van Ravesteyn, kwam echter met de Hindoestansche overheden spoedig tot vriendschappelijk overleg. Deze machthebbenden zagen in een goede verhouding ten opzichte van de Hollanders een voordeel met het oog op de macht der Portugeezen, die zij haatten, maar tegelijk vreesden. Van Ravesteyn ondervond daarbij medewerking van den Engelschen gezant Sir Thomas Roe, die er, namens den koning Jacobus I, de belangen van zijne landgenooten behartigde. Hij diende na zijn terugkeer een uitvoerig rapport in aan de Regeering omtrent zijne bevindingen, maar zag weinig heil in een

vestiging te Soerate, met het oog op al de moeilijkheden en bezwaren, die hij gedurende zijn verblijf had ondervonden en ook in de toekomst verwachtte. De Regeering dacht er echter anders over en achtte, vooral met het oog op den handel op Perzië en Arabië, waarmede de inlandsche kooplieden in Goedzjerat een druk verkeer onderhielden, een vestiging te Soerate juist van groote beteekenis. Daarom werd bij wijze van proef Pieter van den Broecke [1]) met het schip „Nassau" naar Moka aan de Roode Zee gezonden, om daar lading te verkoopen, en op de terugreis te Soerate voor de ontvangen gelden inkoopen te doen. Van den Broecke bleef slechts kort in Soerate, doch liet bij zijn vertrek den onderkoopman Wouter Heuten met eenig personeel daar achter. Heuten heeft de zaken der Compagnie met veel ijver behartigd en met beleid getracht de ondervonden moeilijkheden tot oplossing te brengen.

In 1617 werd Van den Broecke andermaal, nu met twee schepen, uitgezonden, met opdracht eerst naar Mauritius en Madagascar te zeilen en op de terugreis Soerate aan te doen. Hij had bij zich de kooplieden Van Ravesteyn en Goeree, bestemd om Heuten af te lossen.

Die reis is volkomen mislukt; beide schepen zijn nabij Soerate gestrand, waarbij men slechts het geschut en een klein gedeelte der lading heeft kunnen bergen. Wijl Van den Broecke spoedig terug moest zijn, en de Engelsche scheepscommandant, die naar Bantam zou vertrekken, ongenegen was hem en zijn scheepsvolk daarheen mee te nemen, is hij, na achterlating van de zieken, met ruim 100 man, te voet dwars door Voor-Indië naar Matsjlipatnam moeten trekken. Geen kleinigheid in een geheel onbekend, allesbehalve veilig land! Van Ravesteyn en Goeree bleven met een klein gedeelte van het personeel en de zieken te Soerate achter.

Zij zijn er in geslaagd van den onderkoning een firman [2]) voor een vestiging en voor het drijven van handel te verkrijgen en hebben veel moeite gedaan - ook door reizen - zich van de toestanden en verhoudingen in het rijk op de hoogte te stellen en onderhandelingen aan te knoopen. Hoewel de verhouding ten opzichte van de Engelschen voor het oog vriendschappelijk was, werd er achter de schermen door de „geveynsde vrienden" flink gestookt, zooals ook blijkt uit de brieven door Roe aan de bewindhebbers zijner Compagnie gericht. Na den z.g. „moord van Ambon" in 1623, werd de verhouding bepaaldelijk onvriendelijk.

1) Zie Pl. 109.

2) Of ferman, een aan 't Perzisch ontleend woord, dat hoog bevel, verlofbrief, pas beteekent.

Van handel drijven was bovendien eigenlijk geen sprake, wijl de Compagnie nagenoeg geen schepen zond en de kooplieden zonder contanten liet zitten. Aanhoudend hebben zij daarover bij de Regeering geklaagd. Bovendien liet de verhouding van Van Ravesteyn en Goeree onderling: twee kapiteins op één schip, veel te wenschen over. Een voordeelige post was het kantoor Soerate in die jaren dus zeker niet.

In 1620 kwam daarin verbetering. Van den Broecke werd toen voor de derde maal naar Soerate gezonden, nu als „Commandeur en de opperhooft van de negotie van Moka en Soerate", ter vervanging van Van Ravesteyn en Goeree; en de Regeering, die thans elders de handen meer vrij gekregen had, pakte de zaak flinker aan door meer schepen te zenden en den Commandeur beter van geldmiddelen te voorzien.

Goedzjerat met omgeving was inderdaad voor den handel een land van beteekenis. Soerate was een bloeiende handelsstad, uitvoerhaven voor belangrijke nijverheids- en handelscentra; Brotsja (Barotsj) en Baroda (of Brodera) voor de weefnijverheid; Ahmedabad met een drukken handel in ingemaakte vruchten, kunstvoorwerpen en in de bergen aangetroffen edelgesteenten. Het diep in het binnenland gelegen Agra was belangrijk voor de indigo. In die steden werden door de Compagnie ook factorijen gevestigd. Volgens de beschrijving van Dr. J. Aalbers in: „Rijcklof van Goens" krioelde het op den bazaar te Soerate van vele soorten van menschen: Vóór-Indiërs, Perzen, Maleiers, Javanen, Portugeezen, Hollanders, Engelschen, Franschen, zelfs Joden. Er werd een drukke handel gedreven op Arakan, Perzië, Afrika, Atjeh en tal van andere landen. De Groot-Mogol deed zelf mee aan dien handel. Op den bazaar stonden zoowel de Engelsche als de Hollandsche factorij; de Hollandsche is afgebeeld in Pl. 110. De factorijen te Barotsj, Ahmedabad en Agra waren van kleineren omvang; die te Agra is in 1716, als niet meer van belang geacht, verlaten. Van enkele nederzettingen zijn nog overblijfselen. Het mooie artikel van Maurits Wagenvoort in de Januari- en Februari-nummers van Neerlandia 1907 over Vóór-Indië bevat een foto van het factorijgebouw te Barotsj, in het midden van het stadje gelegen, met het bekende naamcijfer „V.O.C." der Compagnie boven den ingang. Ook van het gebouw van de Nederlandsche factory te Ahmeadbad, in den toestand van een 25 jaar geleden bevat dat artikel een afbeelding. Dit gebouw, waar de Bank of Bombay een tijd lang is gevestigd geweest, was toen reeds zeer in verval en in gebruik voor winkeltjes, werkplaatsen en stallen. Lord Curzon, die zooveel heeft

gedaan in het belang van het in stand houden van historische monumenten, heeft in den gevel boven een der ingangen een marmeren gedenkplaat doen aanbrengen: „This factory was erected about the year 1618 by the Dutch, who came to Achmedabad in that year and carried on trade in indigo and callico-printing" [1]. Die handel te Ahmedabad schijnt niet heel winstgevend te zijn geweest; in 1744 heeft de Compagnie die factory verlaten; misschien wel met het oog op de onrustige „binnenlandsche toestanden".

Van de factory te Soerate is niets meer overgebleven; wel is daar nog aanwezig de „Hollandsche Werf" of „Wolanda Bandar", een sterke waterkeering tegen overstroomingen door de rivier de Tapti. De naam „Wolanda" is volgens Maurits Wagenvoort bij de inlanders te Soerate en in de omgeving, nog wel bekend, als die van machtige, groote kooplieden uit vroegeren tijd; maar van de „Dutch" heeft de eenvoudige inlander nooit gehoord!

De resultaten van den handel bleven, ook na de aankomst van Van den Broecke, den eersten tijd nog beneden de verwachting; bij de groote onveiligheid, die in het rijk Hindoestan heerschte, was dat niet te verwonderen. De geheele handel met het binnenland geschiedde overland met karavanen, die soms geheel of gedeeltelijk buit gemaakt werden door sterke, onverschrokken rooverbenden, die het land doorkruisten en door den keizer en zijne stedehouders niet in bedwang konden worden gehouden. Koos men een omweg, zooveel mogelijk buiten het gebied der roovers, dan had men verschillende rivieren over te trekken, die telkens buiten hare oevers traden en dan groote bezwaren en gevaren opleverden. De kooplieden der Compagnie reisden nooit zonder een gewapend eskorte van 20 tot 30 man. Al die risico's aan het goederenvervoer verbonden en de kosten van de beveiliging waren natuurlijk van invloed op de prijzen, welke de Compagnie bij inkoop voor de waren had te betalen.

Ook ondervond men soms ernstige moeilijkheden van de Hindoestansche hooge ambtenaren, die als de meesten hunner Aziatische collega's van dien tijd echte knevelaars waren. Daarbij moet niet vergeten worden, dat het optreden van de Compagniesdienaren tegenover hunne gastheeren af en toe ook allesbehalve feilloos was. Dikwijls hebben zij door hun ruw en ondiplomatiek gedrag de Indische grooten, die in beschaving vaak ver boven hen stonden, onnoodig voor het hoofd gestooten. Herhaaldelijk ook hebben zij zich schuldig gemaakt aan het kapen van Mohammedaansche

1) Tot mijn grooten spijt ben ik er niet in geslaagd nadere inlichtingen of foto's omtrent den tegenwoordigen toestand van die gebouwen te verkrijgen.

schepen, dus zeeroof, en nog wel van schepen, die van de Compagnie een paspoort hadden ontvangen. Met één geval van dien aard heeft zich zelfs de Sultan van Turkije, als „hoofd van de geloovigen" bemoeid. De „Sampson" en de „Wesp" hadden n.l. eenige schepen buit gemaakt, toebehoorende aan Aziatische kooplieden, waardoor de Pasha van Yemen, in Arabië, stedehouder van den Sultan, zoowel als de onderkoning Azaf Khan, zwager van den Grooten Mogol, ernstige schade leden.

Daarover is heel wat te doen geweest, want men heeft zich toen de woede, zoowel van de Arabische, als van de Hindoestansche overheden op den hals gehaald. In Moka heeft de Compagnie het moeten aanzien, dat beslag werd gelegd op al de goederen in haar factorij, en dat het opperhoofd, de opperkoopman De Milde en ook zelfs een gedeelte van de bemanning van een der schepen van de z.g. vloot van defensie, onder den admiraal Dedel, dat zoo onvoorzichtig was geweest zich aan wal te begeven, gevangen werden genomen. De schepelingen zijn toen spoedig weer vrij gelaten, maar De Milde is jaren lang vastgehouden. Te Soerate heeft Van den Broecke ook groote onaangenaamheden ondervonden. Tot overmaat van ramp had een onbesuisde scheepscommandant op de reede van Soerate een Portugeesche vloot van kleine handelsvaartuigen aangetast, waardoor de woede der overheden nog gestegen was.

Uitvoerig zijn al die beslommeringen beschreven in de rijk gedocumenteerde studie van Dr. H. Terpstra: „De opkomst der Westerkwartieren van de Oost-Indische Compagnie (Suratte, Arabië, Perzië)" 1918.

Gelukkig voor de Compagnie is de vriendschappelijke verhouding vrij spoedig weer hersteld; daarbij is zeker van invloed geweest, dat de Indische vorsten begrepen, dat de Hollanders hun op zee veel kwaad konden doen.

De verhouding tusschen de Engelschen en de Hollanders was door het in 1621 gesloten verdrag van samenwerking zeer eigenaardig geworden. De scheepsmacht van Dedel versloeg in 1622 een Portugeesche vloot en blokkeerde in het voorjaar van 1623 Goa, beide met hulp van Engelsche schepen; maar dit belette niet dat men op handelsgebied elkaar bij elke voorkomende gelegenheid trachtte een beentje te lichten.

Voorloopig waren de Engelschen nog in het voordeel; niet alleen doordat zij de oudste rechten hadden en jaren lang in den bekwamen Sir Thomas Roe, een geslepen diplomaat, een uitstekenden vertegenwoordiger hebben gehad, maar ook doordat zij zich toe-

legden op de vrachtvaart voor de Aziatische kooplieden, wat de Compagnie aan hare dienaren verbood, en zij bovendien royaler was met „schenkages", voor de Oostersche grooten een zeer gevoelig punt! In 1634 dreigde de toestand bedenkelijk te worden, toen de Engelschen met de Portugeezen een wapenstilstand sloten, zoodat kans bestond dat beide concurrenten tegen de Compagnie zouden gaan samenwerken. Gelukkig behoefde zij zich daarvoor nog niet erg bevreesd te maken, aangezien zij hare krijgsmacht in de laatste jaren aanzienlijk versterkt had. Met het oog op zijn grootere machtsmiddelen achtte de doortastende gouverneur-generaal Anthony van Diemen [1]) nu het oogenblik gekomen om de Portugeezen in hunne hoofdvestiging te Goa geregeld te blokkeeren, teneinde hun te beletten van daaruit versterkingen te zenden naar andere, door de Nederlanders bedreigde bezittingen. Van 1636 tot 1645 heeft men die blokkade volgehouden, telkenjare zoo lang als de heerschende winden dit veroorloofden, d.w.z. ongeveer van October tot April. Die blokkades zijn door den vice-admiraal Mac Leod, in zijn reeds vroeger genoemd werk uitvoerig beschreven; de in 1645 met Portugal gesloten wapenstilstand maakte er een eind aan. Zij zijn van grooten invloed geweest op het prestige van de Compagnie aan de Westkust.

Tijdens de beschreven blokkades hebben onze landgenooten veel gerief ondervonden van een kleine factorij, die zij te Wingoerla, iets ten Noorden van Goa hadden gekregen. Weliswaar is de handel daar nooit van groote beteekenis geweest; maar als ververschingsplaats voor de schepen en als vast punt om Goa en de Westkust in het oog te houden, was Wingoerla van groot belang. De inrichting blijkt uit de teekening, ontleend aan het meergenoemde boek van Dr. J. Aalbers. Bij vergelijking met de afbeelding van de factorij te Soerate, valt in het oog, dat de factorij slechts weinig pakhuisruimte bevatte. (Zie Pl. 113.)

De handel te Soerate en op Perzië en de Roode Zee, welke reeds onder het bewind van Van den Broecke, die tot 1628 commandeur bleef, in goede banen was geleid, ontwikkelde zich inmiddels hoe langer hoe meer, dank zij ook het af en toe krachtig optreden tegen de Moorsche overheden, wanneer zij te lastig waren. De compagnieschepen voerden te Soerate kruidnagelen, foelie, noten, koper en tin in en men kocht daar allerlei kleeden, dekens, garens, indigo, drogerijen, salpeter, ruwe diamant, zeep en granen. De koffieplant werd uit Moka naar Indië overgebracht.

De Engelschen, die in de eerste jaren een grooten voorsprong

1) Zie Pl. 111.

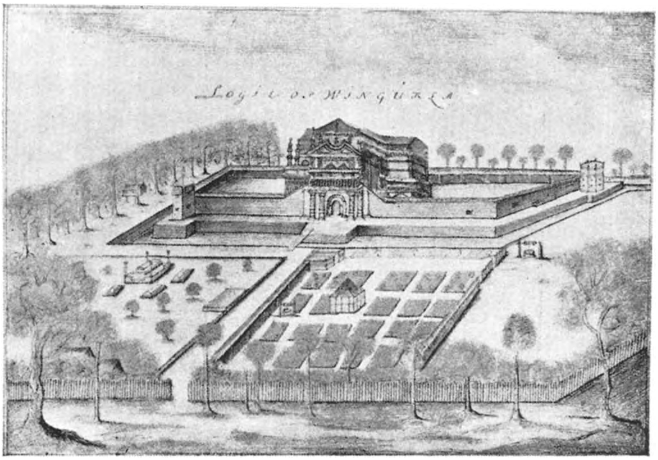

Pl. 113. Compagniesloge te Wingoerla.

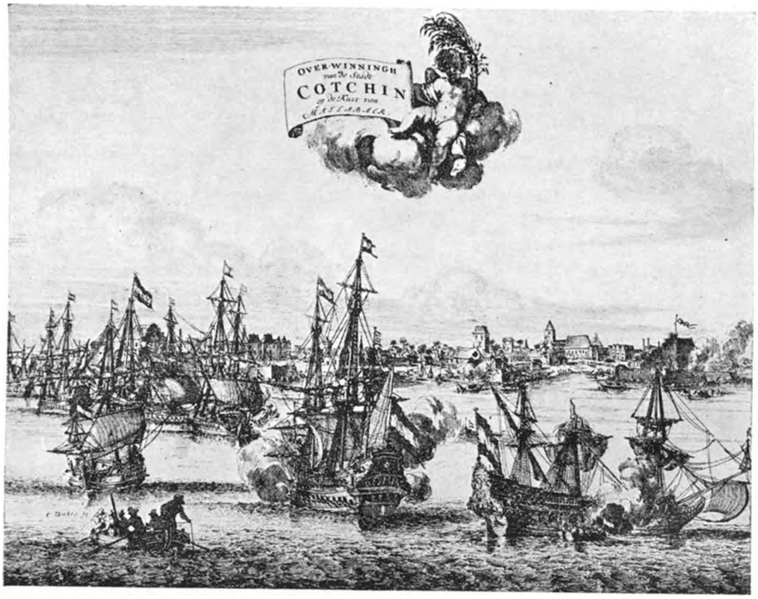

Pl. 114. De verovering van Koetsjin.

Pl. 115. Hendrik Adriaan van Rheede tot Drakesteijn.

Pl. 116. Plaat uit de „Hortus Malabaricus”.

op ons gehad hadden, verloren gestadig meer terrein en werden langzamerhand door onze Compagnie overvleugeld. Zij hebben toen een heel verstandigen zet gedaan en kans gezien, door vriendschappelijk overleg, van de Portugeezen het eilandje Bombaya (Bombay) in bezit te krijgen, dat zij tot een onneembare basis voor hunne oorlogsvloot en voor hunnen handel hebben gemaakt. Voorloopig zouden wij daarvan echter nog niet veel last ondervinden; tot een heel eind in de 18de eeuw is onze Compagnie zoowel den Aziatischen vorsten, als den Engelschen en Franschen nog de baas gebleven. Eerst tegen het midden dier eeuw is, als elders, de lijdensperiode voor haar aangebroken.

Teneinde de zaken op staatkundig- en handelsgebied nader te regelen, tevens met opdracht een onderzoek in te stellen naar onregelmatigheden in de administratie op de kantoren der Compagnie, werd in de jaren 1653–'54 het lid van den Raad van Indië Rijcklof van Goens [1]), als Commissaris naar „de West" gezonden. Bij dat onderzoek vond hij heel wat op te knappen. Gedurende zijn tocht had hij verder het geluk aan de Portugeesche zeemacht een paar geduchte klappen toe te brengen en gelegenheid zich van den toestand op een groot gedeelte van de Westkust op de hoogte te stellen. En die kennismaking heeft geleid tot de eenige jaren later gevolgde vestiging aan de kust van Malabaar.

Wel is een in 1656–'57 onder Van Goens, toen „bevelhebber van de navale macht en der militie der Compagnie" uitgezonden expeditie, met de bedoeling Dioe en misschien zelfs Goa te veroveren en op de terugreis Kananoor en Kailong (Quilon) af te loopen, door storm en andere tegenspoeden mislukt; maar in 1662, nadat inmiddels de Portugeezen van geheel Ceilon en uit Tocticorijn en Negapatnam op de Oostkust waren verdreven, heeft men een nieuwen tocht gemaakt naar de Westkust met meer succes. Eerst werd Kailong genomen, vervolgens na een eerste mislukte poging, het sterke Koetsjin [2]), waar de Portugeezen uit het geheele rijk verdreven werden; zeer kort daarop ook Kananoor in het rijk van Kollastri. In Koetsjin maakte de Compagnie handig gebruik van een uitgebroken burgeroorlog over de troonsopvolging, waarbij zij de partij van een, van de regeering uitgesloten, prins en den rijksbestuurder ondersteunde, en waarbij zij rekenen kon op de hulp van den machtigen Zamorin van Kalikoet en een paar kleine rijkjes.

De vestiging aan de kust van Malabaar is vooral daarom belang-

1) Zie Pl. 112.
2) Zie Pl. 114.

rijk, omdat de Compagnie hier een andere positie heeft ingenomen dan elders in Vóór-Indië; heeft zij daar, gevestigd in over het algemeen, groote machtige rijken uitsluitend de rol van gast vervuld – zij het ook een gast met soms heel wat noten op zijn zang – in Malabaar heeft zij inderdaad grondgebied bezeten en in een aantal aangrenzende staatjes als suzerein gezag uitgeoefend. En dat is eigenlijk – althans in den beginne – van zelf gegaan, wijl zij, door het verdrijven van de Portugeezen, die daar al lang gezag uitoefenden, in hunne plaats is gekomen. Van Goens trad onmiddellijk op de, bij hem gebruikelijke, krachtige en beleidvolle wijze op bij het ter hand nemen van de bevestiging van de commercieele en politieke macht. Het voor de Compagnie opeischen van de rechten, die de Portugeezen bezeten hadden, kostte weinig moeite, want de Compagnie had den vorst zelf op den troon gebracht, terwijl zij in den rijksbestuurder, die onder hare bescherming stond, een bondgenoot had. Wat den handel aangaat, trof zij het heel gelukkig, dat de groote Moorsche handelshuizen, die vroeger bestaan hadden, onder het Portugeesche bewind vrij wel te gronde waren gegaan, dus geen ernstige mededingers meer waren, terwijl de Kananeezen, een Hindoegemeenschap, die nu den handel in handen hadden, als agenten der Portugeesche machthebbers gewerkt hadden en nu eenvoudig van meesters veranderden.

Al vóór Koetsjin gevallen was had Van Goens onderhandelaars naar verschillende naburige staatjes gezonden om met deze verdragen te sluiten tot het verkrijgen van den alleenhandel in peper tegen vastgestelde prijzen en was daarbij over het algemeen naar wensch geslaagd. Ook met den radja van Travankoor werd later, na eenige moeilijkheden, een dergelijk verdrag betreffende den peperuitvoer en den handel in opium gesloten, tevens een verbond van eeuwige vriendschap. Men wist den radja nog een dienst te bewijzen door als bemiddelaar op te treden bij moeilijkheden met naburige rijkjes.

Bij een verdrag met den Noordelijken buurman van Koetsjin, den Zamorin van Kalikoet, werd bepaald, dat als compensatie voor zijn welwillende houding, het tegenover Koetsjin gelegen eiland Valpien aan zijn rijk zou worden toegevoegd. Aan den wensch van den Zamorin, dat Koetsjin zou worden teruggebracht in den toestand vóór het Portugeesche bewind, toen hij eenig gezag over dat rijk had uitgeoefend, werd door Van Goens, om staatkundige redenen, niet voldaan. Dit heeft men in Kalikoet nooit vergeven, ook al werd Kranganoor aan dit rijk afgestaan.

Wijl het voor de controle op den peperhandel met het binnen-

land noodig was, dat deze geheel over de haven van Koetsjin werd geleid, streefde Van Goens er naar den toestand in het rijk geheel te beheerschen. Het liep de Compagnie mee, dat de kroonpretendent nog vóór de kroning kwam te sterven; zijn neef, die toen tot zijn opvolger werd verkozen, werd door Van Goens zelf de kroon op het hoofd gezet. Die kroon was versierd met het wapen der Compagnie; de afhankelijkheid van den vorst werd zoo op onmiskenbare wijze tot uitdrukking gebracht.

Nadat Van Goens ook nog de betrekkingen met eenige naburige rijkjes, Poerakhad [1]), Mangat, Kailong en Madakkumkur op bevredigende wijze had geregeld, vertrok hij naar Ceilon, het voorloopig bevel overlatend aan Jacob Hutstaart, die het in 1665 overgaf aan Ludolf van Coulster, het eerste afzonderlijk opperhoofd van Malabaar. Dit bleef echter tot den ambtskring van Van Goens, het gouvernement van Ceilon, behooren.

Tot de mannen, die zich bij al het, in korten tijd volbrachte, omvangrijke werk bijzonder onderscheiden hebben, zoowel op militair als op politiek gebied, behoorde in de eerste plaats Hendrik Adriaan van Reede tot Drakesteyn [2]), van hetzelfde Utrechtsche geslacht, waartoe ook de beroemde Godard Baron van Reede Ginkel, graaf van Athlone en baron van Agrim, tijdgenoot en vriend van den Koning-Stadhouder Willem III behoort. Van Reede, reeds als jongen van 14 jaar naar zee gegaan, had als luitenant op de vloot van Van Goens geplaatst, door zijn buitengewone bruikbaarheid de aandacht van deze getrokken en was bij allerlei moeilijke opdrachten als het ware zijn rechterhand geweest. Van Goens heeft dan ook jaren lang zijn diensten hoog gewaardeerd en van die waardeering herhaaldelijk in berichten aan de Regeering te Batavia doen blijken. In die goede verhouding kwam verandering toen Van Reede, na eenige jaren op Ceilon werkzaam te zijn geweest, in 1669 werd benoemd tot „Commandeur van Malabaar", echter niet ondergeschikt aan Van Goens, maar rechtstreeks onder het bevel van de Hooge Regeering. Wellicht is die benoeming, welke Van Goens zeer geprikkeld heeft, een gevolg geweest van een intrige en heeft daarbij de bedoeling voorgezeten de goede verstandhouding tusschen deze beide krachtige mannen te verstoren.

In dat geval is men er uitstekend in geslaagd; want men heeft de trouwe vrienden tot doodsvijanden gemaakt. Botsingen op

1) Poerakhad, dat – niettegenstaande het in 1642 met dat rijkje gesloten verdrag – de zijde der Portugeezen had gekozen, werd tot rede gebracht; een zich daar bevindende Engelsche factorij werd opgeheven.

2) Zie Pl. 115.

principieel gebied konden, waar de inzichten van deze sterke persoonlijkheden op menig gebied uiteen liepen, niet uitblijven. Bij Van Goens, van kind af aan in de Compagnie groot gebracht, hoe ruim van blik en breed van opvatting ook, woog het geldelijk belang van de Compagnie, zooals hij het inzag, het zwaarste. De aristocraat Van Reede beschouwde zich echter in de eerste plaats als het hoofd van het gewest, boven alles voor den plicht gesteld dat tot ontwikkeling te brengen.

Autocratisch van aanleg, zich gevoelende als een verlichte despoot, trad hij daarbij vaak trotsch en aanmatigend op, en heeft zich zoodoende en ook door zijn meedoogenlooze strengheid tegen alle plichtsverzuim, onnoemelijk veel vijanden gemaakt. Zijn niet altijd strikt vasthouden aan het monopoliestelsel, zijn groote uitgaven tot verbetering van de vestingwerken, voor het stichten van mooie gebouwen en tuinen en tot verfraaiïng van zijn residentie, hebben aanleiding gegeven tot aanvallen op zijn beleid van de zijde van zijn vroegeren chef Van Goens en zijn vele andere vijanden, waarbij zelfs zijn eerlijkheid werd in twijfel getrokken.

In een memorie aan de Regeering, geschreven in 1677, kort nadat hij het bewind in Malabaar had neergelegd, is hij tegen die beschuldigingen opgekomen, en heeft daarin omgekeerd kritiek uitgeoefend op het beleid van Van Goens op Ceilon, waar hij door zijn vroegere werkzaamheden aldaar, ook goed met de toestanden bekend was. Aan het slot schreef hij de merkwaardige woorden: „Zoo wij nu in de landen, die wij van de Portugeezen gewonnen hebben, de volken niet beter en zachter dan zij, maar nog erger regeeren, dan zullen zij zeker niet nalaten ook anderen tegen ons tot hunne hulp in te roepen, gelijk zij met ons tegen de Portugeezen gedaan hebben."

Zeer in het kort moge hier de verdere geschiedenis van dezen buitengewonen man volgen. Voor meer uitvoerige mededeelingen moge ik verwijzen naar de sympathiek geschreven artikelen van Prof. P. J. Veth in „De Gids" van 1887 en van S. Kalff in „Elsevier's Maandschrift" van 1905 „De Maecenas van Malabaar".

Na zich in 1677 te Batavia tegen de aantijgingen van zijn vijanden verdedigd te hebben, is hij als commandant eener retourvloot naar het vaderland terug gegaan. Aldaar heeft hij zich, behalve aan andere werkzaamheden, gewijd aan de uitgave van zijn beroemde boek, de „Hortus Malabaricus" [1]). Dit reuzenwerk op plantkundig gebied in 12 deelen, met 794 platen, bevattende beschrijvingen van tallooze, op Malabaar en ook wel elders voorkomende boomen,

1) Zie Pl. 116.

kruiden en andere gewassen, heeft hij in hoofdzaak gedurende zijn verblijf in Malabaar samengesteld. Verschillende Europeesche en ook Indische geleerden, plantenkenners en teekenaars hebben hem daarin bijgestaan; ook Indische vorsten hebben er aan medegewerkt door in hunne tuinen planten te doen aankweeken. Van de, in de Latijnsche taal, verschenen uitgave zijn twee deelen door Dr. Abraham Poot in het Nederlandsch vertaald onder den titel „De Malabaarsche Cruythoff".

In 1684 is Van Reede weder naar Indië onder zeil gegaan als Commissaris-Generaal der Heeren XVII, met opdracht een onderzoek in te stellen omtrent misbruiken, achteruitgang van den handel en middelen tot herstel, in het bijzonder in „De West van India", d.w.z. Ceilon, Malabaar, Soerate, Coromandel en Benggala. Hem was een zeer uitgebreide volmacht verleend. Onderweg heeft hij de Kaap aangedaan en is na een verblijf van eenige maanden naar Ceilon gezeild. Een van zijn eerste daden is geweest het uit zijn ambt ontzetten van Rijcklof van Goens den Jongere, den zoon van zijn vroegeren beschermer en vriend. De reden, waarom hij dit gedaan heeft, is nooit met zekerheid bekend geworden. De Regeering te Batavia heeft geen termen gevonden Van Goens schuldig te verklaren. In December 1686 is deze naar het Vaderland vertrokken en op die reis overleden. Zijn afzetting heeft een zeer pijnlijken indruk gemaakt en is door velen Van Reede hoogst kwalijk genomen.

Bij de verdere onderzoekingen zijn Van Reede en zijn toegevoegde commissarissen, met ijzeren hand, en volgens sommige – ook hoogstaande – tijdgenooten niet altijd rechtvaardig te werk gegaan. Havart doet in zijn „Op- en ondergang van Coromandel" daaromtrent uitvoerige mededeelingen. Het aantal geschorste ambtenaren was zoo groot, dat men Van Reede spottenderwijze best „Jan Schorsal, die ons al schorsend regeert" – een naam later door Multatuli voor een anderen Indischen gouverneur uitgevonden – had kunnen noemen. Men was doodsbang voor hem, en toch is hij, als vroeger gezegd, er niet in geslaagd de misbruiken op afdoende wijze uit te roeien.

Tijdens zijn verblijf in Benggala in 1687 heeft Van Reede een reis met een gezantschap gemaakt naar den Groot-Mogol Aurengzebe, die toen juist het rijk van Golconda onderworpen had, en heeft hij voor de Compagnie belangrijke handelsvoordeelen weten te bedingen.

Daarna is hij naar Coromandel getogen, waar hij geruimen tijd gebleven is. Een van zijn voornaamste werken aldaar is geweest

het overbrengen van de residentie van den gouverneur van Paliakata naar Negapatnam.

Hij heeft die stad tot een sterke vesting gemaakt, naar het voorbeeld van de door Coehoorn aangelegde vestingwerken om Naarden; daarbinnen een prachtige woning voor den gouverneur en verblijven voor de bedienden. Ook hierop hebben zijn vijanden een scherpe kritiek uitgeoefend en hem verspilling van compagniesgelden verweten, evenals vroeger te Koetsjin.

In 1691 is Van Reede naar Soerate gegaan, om ook op dat kantoor met onderhoorigheden een onderzoek in te stellen. Hij heeft de stad echter niet bereikt, maar is onderweg op zee, na een kortstondige ziekte overleden. Er is wel beweerd, dat hij vergiftigd is; daarvoor is echter het bewijs niet geleverd. Zijn familie heeft te Soerate, waar hij met groote praal is begraven, een prachtig grafmonument voor hem opgericht, dat nog bestaat en een van de voornaamste bezienswaardigheden van de stad vormt. (Zie Pl. 117).

Keeren wij tot Malabaar terug. De vernederende positie, waarin de Radja van Koetsjin was geraakt, was natuurlijk niet naar den zin van een groot deel van den Malabaarschen adel, wiens macht bij de verdragen, welke de koning met de Compagnie had moeten sluiten, zeer beperkt was geworden. Verzet daartegen werkte uit, dat de Compagnie zich hoe langer hoe meer mengde in de inwendige aangelegenheden van het rijk. Ook in de naburige rijkjes breidde zij haar invloed gestadig uit. De daardoor in het leven geroepen verbittering was zoo groot, dat het tot een opstand kwam, zoo hevig en zoo uitgebreid, dat de Compagnie alleen door de hulp van haren bondgenoot, den Zamorin van Kalikoet, den toestand is kunnen meester worden. Als belooning voor zijn hulp kreeg de Zamorin nu eenige uitbreiding van grondgebied ten koste van Koetsjin. De houding van den Kalikoetschen vorst tegenover zijn zwakkeren nabuur werd nu voortdurend onaangenamer en driester; allerlei gebiedsschendingen en beleedigingen heeft de arme vorst van Koetsjin zich moeten laten welgevallen zonder dat de Compagne voorloopig iets deed om haren vazal te beschermen. Men zag zulk een vijandige verhouding blijkbaar gaarne, gedachtig aan de zoo vaak in practijk gebrachte spreuk: „Verdeel en heersch". Eerst toen de Zamorin het al te bont maakte en zelfs Koetsjinsch gebied ging annexeeren, en bovendien bekend werd, dat hij met de Engelsche Compagnie onderhandelde over de vestiging van een factorij in zijn rijk, trad men krachtiger tegen hem op en bracht hem tot rede (1707). De verhouding tegenover den Zamorin bleef

na dien tijd gespannen. In 1715 kwam het zelfs tot een openlijken oorlog met dien vorst, waarin de Compagnie wel de overwinning behaalde, maar met geweldige inspanning. Na die overwinning op den machtigsten staat van Malabaar achtte de Commandeur het oogenblik gekomen nu ook te trachten de kleine Malabaarsche staten in denzelfden toestand van vazalschap te brengen als waarin Koetsjin zich bevond. Hij kwam daartoe, omdat daarin de eenige weg werd gezien om het monopolie van den peperhandel te behouden, dat door de vestiging van de Engelschen in Kalikoet en van de Franschen in Mahé ernstig in gevaar werd gebracht. Reeds was gebleken dat belangrijke hoeveelheden peper zonder hare toestemming naar andere havens dan de Compagnies-uitvoerhavens vervoerd werden. Onder het bewind van den Commissaris-generaal Van Imhoff bereikte die inmengingspolitiek der Compagnie haar hoogtepunt. In eenige kleine rijkjes slaagde zij naar wensch, en wellicht zou zij haar doel bereikt hebben, niettegenstaande den toen reeds begonnen achteruitgang van hare machtsmiddelen en de geheime en openlijke dwarsbooming van die politiek door dën Zamorin, zoowel als door de Engelsche en Fransche Compagniëen, wanneer niet juist in dat tijdperk het rijk van Travankoor, vroeger beschouwd als een „quantité négligeable", wegens de daar altijd heerschende woelingen en burgeroorlogen, onder de krachtige leiding van Martanda Varma zich tot een militaire macht van beteekenis had ontwikkeld. Deze energieke man was er in geslaagd zich tot dictator op te werpen en alle kleinere potentaatjes met hunnen aanhang aan zijn gezag te onderwerpen. Van Imhoff had onderhandelingen met hem aangeknoopt, maar deze mislukten. Dit leidde tot een expeditie van de Compagnie naar Tavankoor, die geheel anders uitliep, dan men verwacht had, want de Nederlandsche troepen werden, na aanvankelijk succes, door den Radja verslagen. De nog steeds wrokkende Zamorin maakte van de moeilijkheden, waarin de Compagnie verkeerde, gebruik door met zijn legerscharen een inval in Koetsjin te doen. De Compagnie, die op geen hulp van Batavia kon rekenen, werd van twee zijden bestookt, zóó in het nauw gebracht, dat zij gedwongen werd onmiddellijk vrede te sluiten met den Travankoorschen vorst en wel op zeer vernederende voorwaarden. Zij moest zich daarbij verbinden nooit meer tusschenbeide te komen ten gunste van welken staat ook, waarmede Travankoor in oorlog was; haar eigen vazallen mocht zij derhalve niet meer beschermen; ook het recht op de bescherming van de christelijke bevolking van Travankoor, die zij altijd had uitgeoefend, moest zij prijs geven. Financieel was het vredes-

tractaat met den Maharadja niet zoo onvoordeelig; met den peperhandel kon de Compagnie nog heel wat geld verdienen, maar eervol was het allesbehalve [1]).

In weinige jaren wel een heel groote verandering in hare positie aan de Westkust! Daarbij kwam, dat de oorlog tegen Kalikoet ook niet gunstig verliep. Het was voor de Compagnie een ware verademing, dat in 1758 zoowel Martanda Varma als de Zamorin kwamen te overlijden en door minder strijdlustige vorsten werden opgevolgd. Maar al gaf dat haar voorloopig wat rust; haar prestige had een geweldigen knak gekregen. Een overwegende rol heeft zij daarna in Malabaar niet meer gespeeld. In de daarop volgende jaren heeft zij in den oorlog tusschen Kalikoet en Travankoor ternauwernood hare neutraliteit kunnen handhaven. In de jaren zeventig, toen Hyder Ali, de nieuwe heerscher in Hindoestan, na de verovering van Kalikoet, ook Travankoor met onderhoorige rijkjes wilde aantasten, was zij zelfs daartoe niet meer in staat. Toen den Hindoestanschen veldheer niet dadelijk doortocht door Koetsjin werd toegestaan, veroverde hij verschillende Nederlandsche forten en vestigde zich zelfs in de residentie te Koetsjin. Doordat Hindoestan met de Engelschen in oorlog geraakte, werd de Compagnie voor het oogenblik nog gered. Zij heeft echter een groot deel van haar bezittingen toen maar aan Travankoor verkocht, omdat zij ze toch niet houden kon. Door de verovering van de stad Koetsjin door de Engelschen in 1795 kwam aan het eens zoo roemvolle bewind over Malabaar voor goed een einde.

Behalve een groot aantal grafsteenen, waarover later meer, vindt men in Koetsjin nog verschillende gebouwen of overblijfselen daarvan, die aan het Nederlandsche bewind herinneren. De St. Franciscuskerk, hoewel reeds door de Portugeezen als Katholieke kerk gebouwd, werd door de Nederlanders in gebruik genomen en voor den Protestantschen eeredienst ingericht. Ook het Britsche residentiegebouw op het eiland Bolghotty, en de kazerne, is volgens Sir Evan Cotton, die de voorrede van het boek van Panikkar heeft geschreven, in 1774 door Nederlanders gesticht. Volgens denzelfden schrijver is de woning van den militairen commandant

1) Belangrijke gegevens omtrent die periode zijn aanwezig in de Bibliotheek van het Kon. Inst. voor Indische Land- en Volkenkunde. Men vindt daar o.m. het „Dagboek der gebeurtenissen gedurende den oorlog met den Zamorijn"; gecopieerd door den Eerw. Heer P. Groot (Madras 1910). (Selections from the Records of the Madras Government. Dutch Records No. 8); en het „Dagregister D. E. Captain J. Hackert gedurende den veldtocht tegen den koning van Travancoor, tijdperk 18 Oct. 1739–8 Juni 1740". Gecop. door A. J. v. d. Berg (Madras 1909). (Selections als voren No. 10).

Pl. 117. Grafgedenkteeken voor Van Rheede tot Drakesteijn te Soerate (naar een foto van Maurits Wagenvoort).

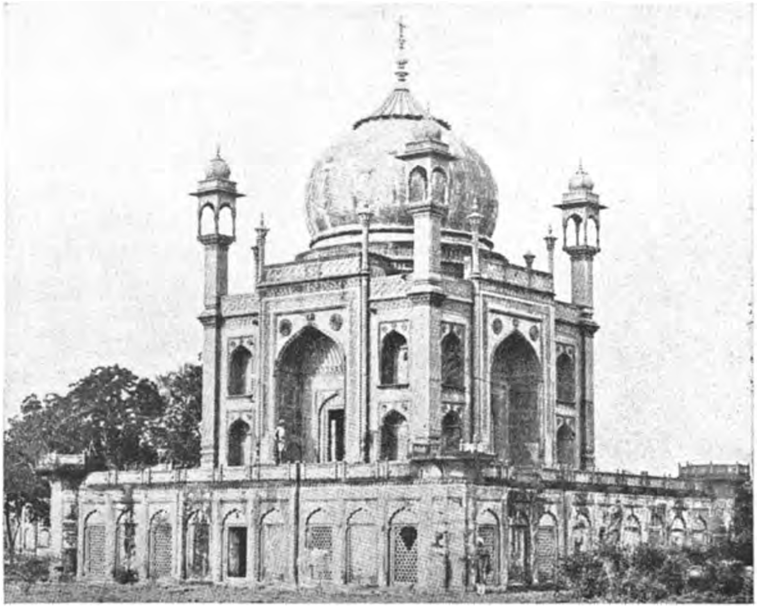

Pl. 118. Grafgedenkteeken voor Jan Willem Hessing te Agra (naar een foto van Maurits Wagenvoort).

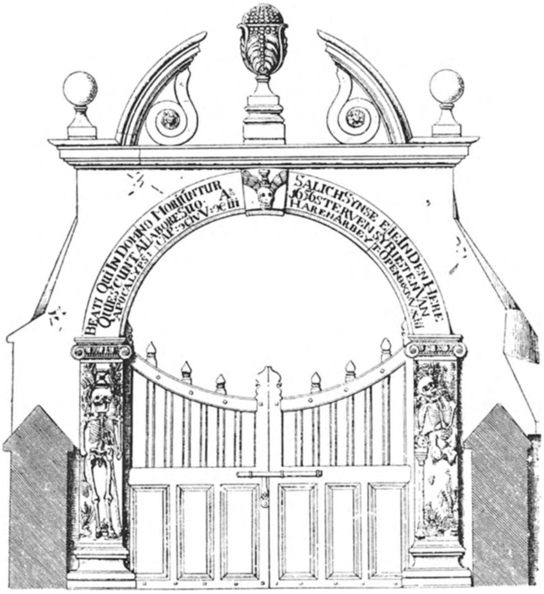

Pl. 119. Toegangspoort van het Nederlandsche kerkhof te Paliakata (Alex Rea, „Monumental remains of the Dutch Eash-India Company”).

eveneens nog aanwezig, terwijl van de vroegere gouverneurswoning nog twee poorten zijn overgebleven dicht bij het gebouw van de Engelsche club. Ook van de vroegere vestingwerken in Malabaar waren, althans eenige jaren geleden, hier en daar nog overblijfselen te zien.

De geschiedenis van de Oostkust – Benggala als reeds vroeger besproken, blijft hier buiten beschouwing – is minder romantisch geweest dan die van Malabaar. Daar zijn de handelsbelangen altijd verre overwegend geweest. In de tweede helft der 18de eeuw is spoedig verval ingetreden. Den strijd tusschen de Engelschen en Franschen tijdens den Oostenrijksche successie-oorlog en de groote beroering in Zuidelijk Voor-Indië kort daarna, waarvan de Directeur van Pondisserie, Dupleix, gebruik maakte tot het stichten van een groot rijk, dat spoedig door Robert Clive weder werd te gronde gericht, kwam de Compagnie gelukkig door. Maar in den Vierden Engelschen oorlog zijn alle, aan zee gelegen, kantoren door den vijand bemachtigd, zelfs het sterke Negapatnam. Alle fut was er uit! Wel zijn bij den vrede van 1784 de bezittingen hier, behalve Negapatnam, aan ons terug gegeven; doch in 1795 zijn zij opnieuw genomen, en later bij het tractaat tot definitieve grensregeling voor goed in Engelsche handen gebleven.

Ook het kantoor Soerate is, na een wisselvallige geschiedenis van bloei en verval, ten slotte in Engelsche handen overgegaan.

Het einde van de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie in Voor-Indië is wel heel droevig geweest. Een treffend voorbeeld van ondergang door verval van krachten! De eenige troost daarbij is, dat zij althans bijna anderhalve eeuw een eervolle plaats heeft ingenomen; dat zij in dat tijdperk vele schoone bladzijden aan onze koloniale krijgsgeschiedenis heeft toegevoegd, en dat haar bewind, met name in Malabaar, in menig opzicht een zegen voor het land geweest is, waarvan de herinnering, blijkens het boek van Panikkar, zelfs nu nog niet is verloren gegaan.

Alvorens een overzicht te geven van de nog aanwezige stoffelijke overblijfselen van de heerschappij der Compagnie in Voor-Indië, moge ik hier nog eenige mededeelingen doen omtrent enkele merkwaardige Nederlanders, die niet in dienst van de Compagnie, maar van Aziatische vorsten een rol van beteekenis gespeeld hebben.

In de eerste jaren van het Compagniesbewind moet ik dan noemen Cornelis Claesz Heda, van de bekende Haarlemsche schil-

derfamilie. Volgens Dr. Alfred von Wurzbach „Niederländisches Künstler-Lexikon", is hij vrij zeker een broeder geweest van Willem Claesz Heda, van wien een prachtig stilleven hangt in het Mauritshuis te 's-Gravenhage. Het was een echte zwerversnatuur. In zijn jonge jaren is hij o.a. in dienst geweest zoowel van den Zweedschen koning Karel IX, als van den Sjah van Perzië, als kunstschilder. In laatstgenoemd land is hij door de Portugeezen - om welke reden is mij niet bekend - gevangen genomen en naar de hoofdplaats Goa van hun Indische rijk vervoerd. Van daar wist hij echter te ontsnappen en kwam hij terecht in het rijk van Widzjapoer, waar hij een toevlucht vond aan het hof en in staatsdienst aldaar, als raadsman van den Sultan tot groot aanzien kwam. Uit den aard der zaak zeer gebeten op de Portugeezen, heeft hij toen aanraking gezocht met zijn landgenooten, en aan de Compagnie jaren lang groote diensten bewezen, zoo wel op handelsgebied als op politiek terrein.

Een dergelijke rol heeft later vervuld de chirurgijn Pieter de Lange, die als hofarts bij den Sultan van Golconda in dienst is geweest.

Ook bij de keizers van Hindoestan heeft voorliefde bestaan voor Europeesche dienaren. Veel omtrent de geschiedenis van dat rijk is op schrift gesteld door Europeanen in hunnen dienst. Zoo door den Franschen geneesheer, lijfarts van den keizer, Bernier, en door den Italiaan Manucci, die aan het hoofd stond van de artillerie. Dat die vorsten gaarne Europeanen in dienst hadden, van wie zij wisten, dat hunne onderdanen wat zouden leeren, behoeft ons allerminst te verwonderen; want afgezien van Oostersche wreedheid, stonden velen van hen en een deel van hun volken op een hoog beschavingspeil. De prachtige bouwwerken, schilderijen, weefsels en voortbrengselen van kunstnijverheid uit dien tijd zeggen genoeg. Enkelen van die vorsten zijn ook letterkundigen van beteekenis geweest [1]). Bijzonder waren zij gesteld op Hollandsche konstabels voor het bedienen van het geschut en om daarbij als leermeesters van hun soldaten op te treden. Die voorliefde was dus lang niet altijd in het belang der Compagnie, want door het gevolg geven aan die wenschen, wapende men soms die vorsten tegen zich zelf. Toch heeft men dit meermalen gedaan om die groote heeren te vriend te houden of een belangrijke handelsvergunning van hen te kunnen verkrijgen. De meesten van die menschen zijn natuurlijk anonymi, van wier verdere geschiedenis men niets weet. Maar een

1) Zie hiervoor Binyon and Arnold. „The Court-Painters of the Grand-Moguls". 1921.

uitzondering daarop maakt Jan Willem Hessing, uit den laatsten tijd der Compagnie, te wiens eere te Agra een prachtig grafmonument in Moorschen stijl is opgericht; van dit koninklijk mausoleum heeft Maurits Wagenvoort in zijn meergenoemd artikel „De Hollanders in Noordelijk Indië" een foto opgenomen[1]). Hij was – zooals Wagenvoort zegt – nog van het oude slag dienaren der Compagnie.

In 1739 te Utrecht geboren, kwam Hessing in 1757 op Ceilon, nam daar deel aan de inneming van Kandy onder Lubbert Jan Baron van Eck in 1765 en vertrok daarna naar het vaderland. In Indië teruggekeerd nam hij niet weder dienst bij de Compagnie, maar bij een der Indische vorsten. In dien dienst van den Mahratta-vorst Madho Rao Sindhia onderscheidde hij zich bijzonder in den slag van Bhandagaon bij Agra, in 1787; werd toen tot kapitein bevorderd en eenige jaren later tot kolonel, bevelhebber van den grootschen burcht te Agra, door den beroemden keizer Akbar en zijn kunstzinnigen kleinzoon Sjah Sjahan gesticht. Die burcht is tijdens zijn bevelhebberschap door de Engelschen belegerd; maar hij heeft het voorrecht gehad de overgave niet te beleven; hij stierf vóór dien tijd op 21 Juli 1803. Een lang grafschrift vermeldt het leven van den man, „die geteld mag worden onder de laatste Hollanders, die de Vereenigde Oost-Indische Compagnie in Noordelijk Indië eer aandeden."

Onder die Nederlanders – want het geldt hier geen Hollander, maar een Vlaming – die de Compagnie eer aandeden, mag ook genoemd worden Eustachius Benedictus de Lannoy, al heeft zij heel wat meer verdriet dan plezier van hem beleefd. Hij was luitenant in dienst der Compagnie en werd in den ongelukkigen veldtocht tegen Martanda Varma, in 1741 door deze gevangen genomen. Hij nam toen het aanbod van den Maharadja aan, in zijn dienst over te gaan. Begaafd met groote militaire talenten, uitmuntend organisator en onverschrokken en beleidvol aanvoerder, heeft hij zijn nieuwen meester uitstekende diensten bewezen. Een groot deel van de successen, die de vorst in zijn volgende oorlogen te boeken heeft gehad, zijn in hoofdzaak aan de kranige leiding van De Lannoy te danken geweest.

Ook als vestingbouwkundige was hij een vakman van meer dan gewone beteekenis. Van een lange fortenlinie, door hem tot verdediging van het rijk van Travankoor aangelegd, bestaan volgens Panikkar nog vele overblijfselen. Bij de bevolking van Malabaar leeft De Lannoy's naam nog voort als „Istach" (verbastering van

1) Zie Pl. 118.

Eustachius), de „Valia Kappithan" (groote veldoverste), en de plaats, waar hij begraven ligt, het fort Udayagiri, en waar zijn graftombe staat, wordt nog steeds in eere gehouden.

De „List of inscriptions on tombs or monuments in Madras" van J. J. Cotton, 1905 vermeldt volledig het Latijnsche grafschrift:

„Siste viator. Hic jacet Eustachius Benedictus de Lannoy qui tanquam dux generalis militiae Travancoridis praefuit ac per annos XXXVII ferme summa fidelitate regi inserviit cui omnia regna ex Caincolam usque ad Cochin vi armorum ac terrore subiecit. vixit annos LXII mensis V et mortuus est die Juni MDCCLXXVII.

Requiescat in pace.

(*Vertaling:*

„Sta stil, wandelaar. Hier ligt Eustacius Benedictus de Lannoy, die als algemeen aanvoerder de krijgsmacht van Travankoor heeft gecommandeerd en gedurende ongeveer 37 jaar met de grootste trouw den koning heeft gediend; aan wien hij alle rijken van Caincolam tot aan Cochin door wapengeweld en verschrikking heeft onderworpen. Hij heeft geleefd 62 jaar en 5 maanden en is gestorven den ..... dag van Juni 1777.

Hij ruste in vrede".)

Onder dit grafschrift wordt het herhaald in de Tamilsche taal. Boven het wapenschild staan de motto's: „Hoc signum erit in coelo cum dominus ad judicandum venerit" en „Nos autem gloriari oportet in cruce."

(*Vertaling:*

„Dit zal het teeken zijn in den hemel, wanneer de Heer zal komen om te oordeelen" en „Wij echter roemen in het kruis".)

Bij zijn graftombe zijn de graven van twee zijner bloedverwanten Jean Eustace de Lannoy, overl. 14 September 1765 en Margareta de Lannoy, overleden 11 September 1782.

Groot is het aantal grafmonumenten en grafsteenen op de ten deele nog goed onderhouden begraafplaatsen, die aan de Compagnie herinneren.

Voor wat het presidentschap Madras, het Zuidelijk deel, betreft, vindt men daarvan een uitgebreide verzamelopgave in de al meer genoemde „List of inscriptions" van J. J. Cotton.

Het merkwaardigste Nederlandsche kerkhof in Zuidelijk Voor-Indië is dat van Paliakata. Het heeft een toegangspoort van het jaar 1656, geflankeerd door twee menschelijke geraamten, en dragende het opschrift: „Beate qui in domino moriuntur. Quiescunt

ad labore suo. Apocalyps cap XIV–V–XIII. Salich synse die in den Heere sterven; sy rusten van haren arbeyt" [1]). Van de beide geraamten draagt het eene een zandlooper op het hoofd; naast het andere is afgebeeld een doodshoofd op een zuil. Het kerkhof is gelegen aan een meer op de plaats van het vroegere fort „Geldria". Aan de andere zijde van het meer ligt het dorpje Coromandel, waaraan vermoedelijk de geheele kust haar naam ontleend heeft.

Cotton vermeldt in zijn opgave niet minder dan 80 grafschriften; sommige van personen of familiën, die in de geschiedenis der Compagnie op den voorgrond zijn getreden; zoo onder meer van Elisabeth Pit, overleden 21 Augustus 1656, dochter van den bekenden gouverneur van Coromandel Laurens Pit; van Jaques Caulier, overleden 5 November 1679, in leven „gouverneur-directeur van der kuste van Coromandel en den aankleve van dien" [2]); van Dirk Both, in leven „coopman ende opperhoofd te Paliakata", vrij zeker een familielid van den eersten gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië Pieter Both; van Pieter Boreel, overleden 1 Juli 1643, in leven „Extraordinaris Raedt van India", bekend door zijn zending naar Goa, om met de Portugeezen over den wapenstilstand te onderhandelen, en broeder van den bekenden diplomaat Willem Boreel, pensionaris van Amsterdam, die zoo vaak als gezant der Staten-Generaal is opgetreden; van Arent Gardenijs, overleden 16 Juli 1643, „Ordinaris Raet van India", verdienstelijk gouverneur-directeur van Coromandel, reeds vroeger genoemd; en van vele anderen [3]).

Onder de minder bekende namen komt voor die van Abraham Mendis, overleden 5 April 1684, in leven vrij-koopman, dus niet in dienst van de Compagnie. Diens grafsteen is merkwaardig, omdat daarop voorkomt een afbeelding van het fort „Geldria", omringd door een gracht met lotussen enz.; aan den Westkant ziet men de huizen der burgers buiten den wal. (Zie Pl. 121).

In de „Monumental remains" van Alex. Rea trof ik ook een afbeelding aan van een zerk op het graf van Vrouwe Petronella Jacoba Leembruggen, huisvrouwe van Nicolaas Tadama, een wel verre van sierlijk, maar zeer rijk behouwen steen [4]). Ik acht het van belang van dezen grafsteen melding te maken, omdat de genoemde dame, die volgens het grafschrift te Colombo is geboren, vrij stellig tot de familie behoort van den heer H. U. Leembruggen, den voor-

1) Zie Pl. 119.
2) Zie Pl. 120.
3) Havart heeft in zijn meergenoemd werk levensbeschrijvingen gegeven van de meeste Coromandelsche overheidspersonen der Compagnie.
4) Zie Pl. 122.

laatsten voorzitter van de „Dutch Burgher Union of Ceylon", die enkele jaren geleden ons land heeft bezocht, om de banden met het oude moederland te versterken.

Te Sadras, op pl.m. 40 mijlen ten Zuiden van Madras is ook een nog in vrij goeden toestand verkeerend Nederlandsch kerkhof. Cotton vermeldt hier vijftien grafsteenen met Nederlandsche opschriften, en op het gouvernementskerkhof nog zes (de meeste hier van lateren tijd). Een van die grafsteenen is op Pl. 123 afgebeeld.

Ook te Matsjlipatnam is nog heel wat bewaard gebleven. Het Nederlandsche kerhof ligt daar in de onmiddellijke nabijheid van het „Collector's Office" en is omringd door een gemetselden muur. Vele grafsteenen verkeeren nog in vrij goeden staat; van een aantal zijn de opschriften echter gedeeltelijk vernield en daardoor onleesbaar geworden. Cotton heeft er 13 opgenomen, die nog goed leesbaar zijn; onder deze is er een, dekkende het graf van twee verloofden, Catharina van den Briel, overleden 3 Oct. 1678 en Johannes Kruijff, overleden 1 Jan. 1679, dat ik hier noem om het eigenaardige grafschrift. Het luidt als volgt:

„Een vrijer en een maegd bedeckt dees eene steen;
Haer beijder mening was van twee te worden een,
Maar de overwrede Dood belette het vergaren;
Eerst gaf den Briel het op, en doe wierd Kruyff een lijk.
Haer lijven rotten hier, maer in des hemels ryck
Zal God de zielen van de twee gelieven paren."

In de vroegere raadskamer van de Nederlandsche factorij noemt hij den grafsteen van Christina Pit, overleden 20 September 1651, eene andere dochter van den hierboven genoemden Laurens Pit.

Verder vermeldt hij nog dien van Frederik Braun, overleden 19 April 1680, ook al weer met een eigenaardig grafschrift, luidende:

„Den ongelukkigen en ouden Frederik
Rust onder dese Zarck en wordt tot stof en slik.
Hij was een drollig man en vol van snaakse kuren,
Hier in de wandeling geheten Vader Frits.
De dood ontsag hem niet, maar nam een pijl seer spits
En ging zijn lijf in d'aard, sijn siel naar boven stuuren."

Op de oude paradeplaats te Matsjlipatnam ligt nog een grafsteen – misschien de oudste in geheel Indië – voor Jacob Dedel, overleden 29 Augustus 1624, in leven „Raet van India ende opperhooft te water en te lande over de Nederlantse E. Comp. deser Cust Coromandel." Hij is de man geweest, die in 1621 aan het hoofd van de z.g. „Vloot van defensie", dus oorlogsvloot, ten deele uit Engelsche schepen bestaande, naar Indië werd gezonden.

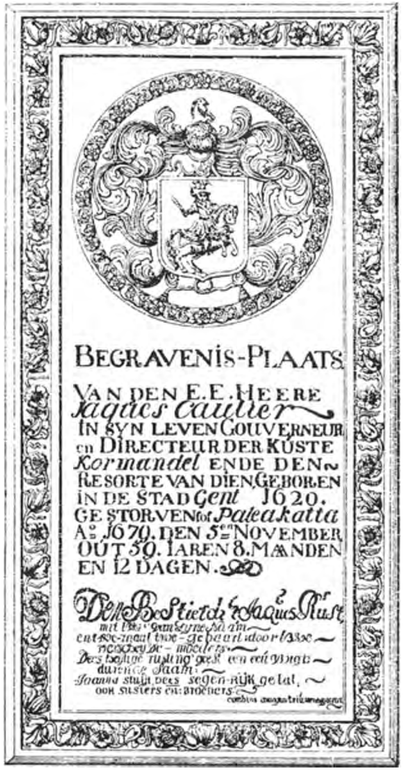

Pl. 120. Grafsteen van Jaques Caulier op het Nederl. kerkhof te Paliakata. (Alex. Rea, „Monumental remains”).

Pl. 121. Grafsteen van Abraham Mendis op het Nederl. kerkhof te Paliakata (Alex Rea, „Monumental remains”).

Pl. 122. Grafsteen van Mevr. Tadema-Leembruggen op het Nederl. kerkhof te Paliakata. (Alex. Rea. Monumental remains").

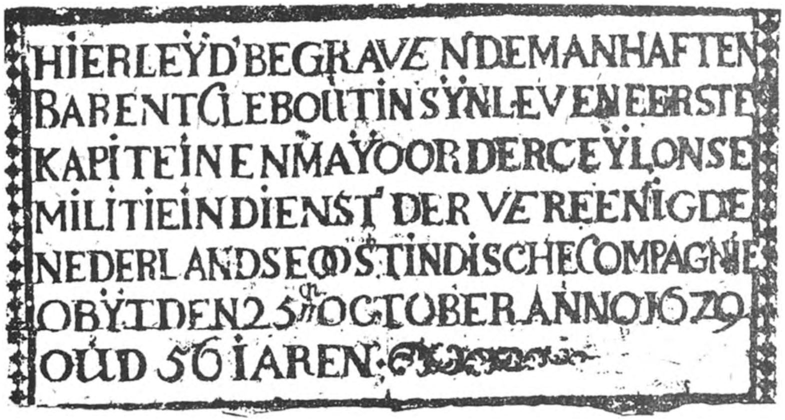

Pl. 123. Grafsteen op het Nederlandsche kerkhof te Sadras (Alex Rea, Monumental remains).

Te Bimlipatnam, waar de meest Noordelijke factorij van Coromandel gevestigd is geweest, vermeldt Cotton 13 grafsteenen op het vroegere Nederlandsche kerkhof en nog twee op het „Flagstaffcemetery" aldaar.

Een veel grooter aantal gave grafsteenen is te Negapatnam te vinden. Nabij de „Salt Factory" worden er in de lijst vier vermeld en op het „Karicop Cemetery" 57. Eenige van die graven zijn groote grafkelders. In een daarvan rusten Catharina en Johanna Mossel, overleden de eerstgenoemde op 7 Juni 1738, als dochter, en de laatstgenoemde op 18 Juni 1743 als echtgenoote van Jacob Mossel, opperkoopman en secunde voor Coromandel en hoofdadministrateur te Negapatnam, later gouverneur-generaal van Ned.-Indië geworden als opvolger van Van Imhoff.

Ten slotte worden in de lijst, wat Coromandel betreft, nog eenige grafsteenen vermeld te Porto Novo en te Toeticorijn, in het Zuidelijk deel van Madoera, tegenover Ceilon; de meeste van betrekkelijk jongen datum, n.l. uit het begin der 19de eeuw.

Aan de Westkust worden uit den aard der zaak de meeste grafsteenen te Koetsjin aangetroffen. Alleen in de Sint Franciscuskerk aldaar, beschrijft Cotton er 19. Onder deze is er een voor Balthasar de Meter, overleden 18 Maart 1666, een van de eerste predikanten te Koetsjin; voor Isaäc van Dielen, overleden 25 December 1693, „Commandeur en opperbevelhebber van de Custe van Malabaar, Canara en Wingoerla"; voor de echtgenoote van Jacob de Jong, die van 1724 tot 1731 gouverneur van Koetsjin is geweest; voor Gustaaf Willem Stein van Gollenese, overleden 30 Maart 1739, zoon van Julius Valentyn Stein van Gollenese, die van 1735–1743 gouverneur van Koetsjin is geweest en daarna van Ceilon, waar zijn naam te lezen staat op den gevel der Wolvendaalskerk te Colombo; voor Abraham Cornelis de la Haye, 5 October 1752 (van 1750–1751 gouverneur van Koetsjin). Op het Nederlandsche kerkhof te Koetsjin vond Cotton acht grafsteenen. Waarschijnlijk zijn er wel meer, doch de namen zijn onleesbaar geworden.

Voorts komen in de lijst nog enkele grafsteenen elders voor, als te Kananoor op den wal van het fort S. Angelo, voor de echtgenoote en de twee kinderen van Godfried Weijerman, die van 1761–1764 gouverneur was in Koetsjin; en te Tangasseri, een klein Britsch gebied aan de kust, op twee mijlen van Kailong, het graf van den in 1779 daar overleden Nederlandschen commandant van het fort S. Thomas, oorspronkelijk een bezitting der Franschen, die hun door Van Goens in 1674 ontnomen werd.

Talrijk zijn ook de nog bestaande graven in Noordelijk Voor-Indië. Van den oud-Hollandschen eenvoud is daar weinig te bespeuren. Vele van die grafmonumenten zijn kleine tempels of paleizen, alle in Moorschen stijl. Het was een wedijver met de prachtlievende keizers van Hindoestan en hunne vazallen, in het tentoonspreiden van pracht en praal, dien de Nederlanders en Engelschen, zelfs nog na den dood voortzetten, om indruk te maken op de Indische bevolking en om aan hun eigen ijdelheid te voldoen! De Compagnie was er goed voor dat alles te betalen! De meeste van die graven zijn uit de 18de eeuw; de oudere zijn verdwenen. Het is een heel verschil, wanneer men de eenvoudige grafzerken elders van die krachtige mannen uit het heldentijdperk der Compagnie vergelijkt met de trotsche mausoleums, obelisken en grafhuizen, die voor zoovele onbeduidendheden in haar tijdperk van verval zijn opgericht. Dat de opschriften van vele door den tand des tijds of door vernielzucht zijn verdwenen, en men niet meer weet, wier stoffelijk overschot zij dekken, is geen groot verlies.

Wat Benggala betreft zijn nog een groot aantal Nederlandsche graven aanwezig te Zjinsoera, te Dakka, te Koringa, te Kasimabazaar en Moersjedebad, ver in het binnenland.

Vele nog leesbare opschriften zijn reeds geruimen tijd geleden verzameld in de „List of inscriptions on tombs or monuments in Bengal" van C. R. Wilson 1896. (Indian monumental inscriptions in Bengal. Vol. I). De lijst is echter volgens den schrijver onvolledig. De meeste Nederlandsche overblijfselen vindt men te Zjinsoera. Wilson vermeldt in de eerste plaats een aantal wapenborden, opgehangen in het voormalige Hollandsche kerkje aldaar, reeds vroeger besproken (zie blz. 235). Onder die wapenborden is wel het belangrijkste dat van George Louis Vernet, oud-directeur van Benggala, overleden 13 December 1775, omdat hij tenminste een van die mannen is geweest, die, ook zonder groote machtsmiddelen, nog krachtig voor de Compagniesbelangen durfde opkomen, al gaf het dan ook niet veel meer.

Vernets naam wordt ook herdacht in een medaillon, geplaatst boven den oostelijken ingang van het kerkje, waarvoor hij een torenspits heeft laten bouwen, die echter door storm vernield is.

Verder vindt men aldaar de wapenborden van Vernets opvolger Versélwel Faure en van diens echtgenoote, in 1770, zeer kort na Faures dienstaanvaarding, beiden aan de pokken gestorven.

Van het Nederlandsche kerkhof te Zjinsoera zijn in de lijst 44 grafschriften opgenomen; het oudste is van 1743 en betreft Cor-

nelius de Jonge, „in leven gedesigneerd directeur dezer Directie". Een groot aantal zijn van betrekkelijk jongen datum, uit de 19de eeuw. Ook van de grafschriften uit de 18de eeuw, hoewel betrekking hebbende op zuivere Nederlanders, zijn er verscheidene in het Engelsch; zelfs dat van de weduwe van Vernet, den man die nog hooghartig genoeg geweest was om tegen den Engelschen directeur nooit Engelsch te spreken. Ook zelfs dat kerhof bewijst de karakterloosheid van velen dier Hollanders!

Volgens Maurits Wagenvoort is het oudere Nederlandsche kerkhof te Zjinsoera al in den Compagniestijd opgeruimd; waarschijnlijk wegens plaatsgebrek; op dat vroegere kerkhof moet gestaan hebben een prachtig mausoleum voor den directeur Maarten Huisman (1683–1685); dat is evenwel bij die gelegenheid nog niet opgeruimd, maar door een van zijn opvolgers ingericht als kruitmagazijn. Men sprong in dien tijd raar om met de graven!

Te Koringa – bij Zjapra – staat op het Ned. kerkhof nog een rijk mausoleum voor Jacob van Hoorn, opperhoofd van Patna, overleden 26 Juni 1712, dus nog uit den goeden tijd. In tegenstelling met dit praalvertoon, luidt het opschrift niet anders dan: „J. V. H. Obiit 26 Juni. A.D. 1712". [1])

Ook van de Hollandsche begraafplaats te Kasima-bazaar[2]) heeft Wagenvoort een paar mooie afbeeldingen gegeven; hij telde er nog 21 graven; maar er moeten er meer geweest zijn. Slechts 5 droegen nog namen, geen van alle voor de geschiedenis der nederzetting van belang. In de „List of „inscriptions" is dit kerkhof vermeld als de „Old Dutch cemetery, Kalkapur, Murshidabad"; de schrijver noemt daarin zes grafschriften, maar een daarvan is, naar den naam te oordeelen, van een Deen; dat klopt dus geheel met Wagenvoorts mededeeling.

In Noordwestelijk Voor-Indië te Soerate, Barotsj, Ahmedabad, zijn de Hollandsche graven ook nog talrijk. Evenals in den Noordoosthoek zijn het ook hier meest trotsche mausoleums in Moorschen stijl, indrukwekkend en geweldig. Maar de meeste namen zijn onleesbaar geworden of geheel verdwenen.

Te Soerate noemde ik reeds (zie blz. 250) het trotsche graf-

1) Volgens mededeeling van Mevr. A. den Hertog-Bartelink, wonende te Patna, is bij een aardbeving in 1934, dat kerkhofje grootendeels verwoest. Het monument voor Van Hoorn is daarbij wel ernstig beschadigd, doch blijven staan en thans gerestaureerd. Het puin van de overige graven, waarvan de opschriften reeds langen tijd verdwenen waren, is van overheidswege opgeruimd. De bovenbedoelde grafsteen is door de bemoeiïngen van Mevr. den Hertog, met toestemming van de Engelsche regeering, naar Batavia vervoerd, terwijl een nieuw grafschrift op het monument is aangebracht. (Zie Pl. 123bis).

2) Zie Pl. 124.

monument van Van Reede tot Drakesteyn, dat verreweg het belangrijkste is. Het is een koepelgebouw van twee verdiepingen, steunende op zware kolommen, zich openende in sierlijke bogen. Maar het verkeert in verwaarloosden toestand; de kunstig gesneden Moorsche ramen in den binnenbouw zijn op één na verdwenen, en het overgeblevene bevat niets meer van het veelkleurige glas, dat eertijds een rijk licht naar binnen moet hebben gelaten; de schilderingen al fresco zijn grootendeels gewit; de wapenschilden zijn verdwenen en de grafkelder is ledig. Waarschijnlijk zijn hier inlandsche grafschenders aan het werk geweest.

Daar binnen hangt nog Van Reedes grafbord, wit op zwart geschilderd; vermeldende zijn naam, titels en waardigheden en zijn sterfdag.

Volgens Wagenvoort zijn in dezen graftempel ook de grafschriften te vinden van een paar personen, die met Van Reede niets te maken hebben gehad en treft men er aan dat van „De Eerbaare Deugtrijcke juffrouw Magdalena Hayers, In Haer Leven Huisvrouwe van D. E. Hr. Directr. Paulus Croocq, overleden den 29 November Ao. 1642, sijnde oudt 27 Jaren"; haar echtgenoot is een dier vele krachtige figuren van meer bescheiden rang geweest, die de Compagnie groot hebben gemaakt, zonder daarom bijzonder in het oog te vallen.

In dien tempel is ook het grafschrift te lezen van Paulus de Roo van Aldewelt (Alderwereld?), in leven „Commissaris van Wegens de belangen der Vereenigde Nederlandse geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie in Souratta, en langs de Custe Mallabar, mitsgaders Geëligeert Gouverneur van het weijt uijtgestreckte Eyland Ceylon", overleden 9 Aug. 1695, en in denzelfden graftempel bijgezet.

Verder vermeldt Wagenvoort nog onder de grafschriften te Soerate die van „Bastina Theodora D. le Boucq, gemalinne van den E.E. Agtb. Heer Jan Schreuder, Directeur en Oppergebieder van wegens den Staat der Vereenigde geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie in de Rijken van Goa, Souratta en Hindoestan, met den aankleve van dien", (later gouverneur van Ceilon, een zeer verdienstelijk krachtig man, naar wiens goeden raad de Hooge Regeering te Batavia niet heeft willen luisteren, en die toen het misliep, door die regeering tot zondebok gemaakt is voor haar eigen fouten en tekortkomingen), overleden den 7 Mei 1743; en uit een lateren tijd dat van „Christina Hendrietta en Geertruida Cornelia, dochters van den boekhouder en Eerste beswooren klercq van Politie Abraham Leopoldus Bratiaan", overleden 29 Nov. 1787 en

Pl. 123bis. Graftombe van Jacob van Hoorn op het Hollandsche kerkhof te Chapra (Britsch-Indië).

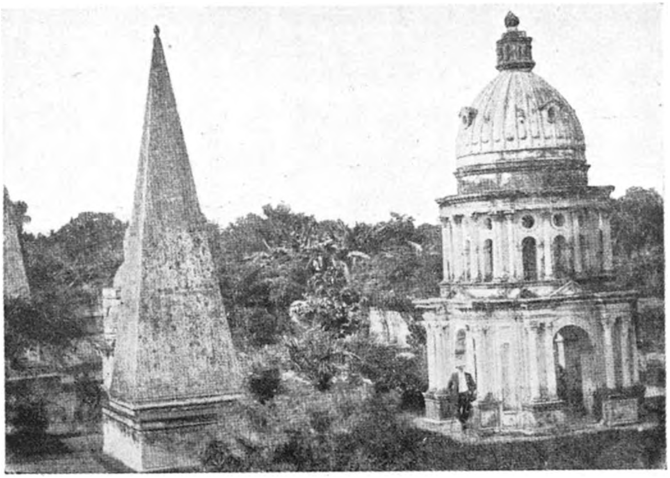

Pl. 124. Nederlandsch kerkhof te Ksaima-bazaar (Maurits Wagenvoort, „De Nederlanders in Noordelijk Voor-Indië).

Pl. 125. Graaf Johan Maurits van Nassau.

Pl. 126. Kaart van Noord-Oostelijk Brazilië.

12 Sept. ... (jaartal ontbreekt). Als het laatste Hollandsche grafschrift noemt hij dat van Hendricus Sissingh, eersten geneesheer van de Nederl. O. I. Comp. van het jaar 1801. De latere zijn in het Engelsch [1]).

Ook Barotsj heeft nog een Hollandsch kerkhof, met verschillende mooie grafmonumenten, die in vrij goeden staat verkeeren; evenals elders zijn hier vele namen onleesbaar geworden; hetzelfde geldt voor Ahmedabad, waar een kleine groep koepels en obelisken, op een hoogte gebouwd, de plaats aanwijst, waar onze kooplieden begraven liggen. Zoowel te Barotsj als te Ahmedabad is alles wit gekalkt.

Bij de bespreking van Agra heb ik reeds vroeger, zie blz. 255, melding gemaakt van het prachtige grafmonument van Jan Willem Hessing, oud-bevelhebber van den burcht aldaar, als in dienst zijnde van den toen heerschenden Mahratta-vorst. In Agra is het oude Hollandsche kerkhof verdwenen, maar enkele grafzerken zijn indertijd opgegraven en overgebracht naar de begraafplaats van het Protestantsche Sint-Paulskerkje. Het oudste grafschrift is van 1647 en heeft betrekking op Jan de Boeck, in leven assistent; twee andere betreffen onderscheidenlijk Johan Tack, in leven opperkoopman te Agra, overleden 11 Januari 1663, en zijn echtgenoote, overleden 19 October 1649; het laatste is dat van Pieter de Leeuw, in leven boekhouder, overleden 29 Maart 1679.

Deze grafschriften worden, behoudens het laatste, ook genoemd door den Engelschen schrijver E. A. H. Blunt in zijn „List of inscriptions on the christian tombs and tablets of historical interest in the United Provinces of Agra and Oudh".

Als een bijzonderheid omtrent de ridderlijke gezindheid der Hollandsche kooplieden te Agra deelt Blunt daarin mede, dat in een tijdperk van groote oneenigheid tusschen de Nederlandsche en Engelsche factorijen, dezen toch toestonden, dat de Engelsche kooplieden Offley en Drake op het Hollandsche kerkhof hun laatste rustplaats vonden.

Veel omtrent die Nederlandsche graven in Voor-Indië heb ik, als gezegd, ontleend aan artikelen van Maurits Wagenvoort, waarin hij onder meer heeft medegedeeld, dat die graven tegenwoordig

1) Te dezer dagen is in het „Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde" 1938, een artikel verschenen van Dr. A. J. Bernet Kempers, waarin verschillende mededeelingen omtrent den huidigen toestand van dat kerkhof. Eenige fraaie afbeeldingen van grafmonumenten en een plattegrond van het kerkhof zijn in het artikel opgenomen. Alles wordt volgens mededeeling van den schrijver thans goed onderhouden. Volgens dien schrijver bevindt zich het grafschrift van Mej. Hayers niet in den graftempel van Van Reede, maar in een ander grafmonument.

door de Engelsche regeering worden onderhouden. Ik moge dit opstel besluiten met eenige treffende woorden, door dezen warmen vaderlander, die de graven heeft bezocht, aan dit onderwerp gewijd.

„Maar wederom," schrijft hij, „vraag ik, of wij het niet aan onze nationale eer schuldig zijn de graven, die ik bezocht heb, en de andere, die ik op mijn weg door Indië hoop te bezoeken, zooals een vroom pelgrim de graven zijner heiligen bezoekt, terug te vragen van de Engelsche regeering? Ik ben overtuigd, dat deze het wel zou willen toestaan.

Het is haar allerminst een oneer, dat de Hollandsche natie haar macht heeft verloren. Maar het is een schande, dat zij de gedenkteekenen harer vroegere grootheid, waar die over de wereld te vinden zijn – en 't is waar, over geheel de Oostersche wereld liggen zij verspreid! – laat vervallen. En die schande brandt ons te dieper in het geweten, wanneer andere volken het de moeite waard vinden ze te onderhouden."

XII. DE NEDERLANDERS IN BRAZILIË

WELDRA ZULLEN WIJ SCHRIJVEN 1937 [1]), EN ZAL het 300 jaar geleden zijn, dat Graaf Johan Maurits van Nassau [2]), door de Staten-Generaal en de Bewindhebbers der West-Indische Compagnie aangesteld als gouverneur over die gewesten, daar het bewind aanvaardde. Een goede aanleiding om de geschiedenis van de Nederlandsche nederzettingen in dat land weder eens in de herinnering terug te roepen.

„Het verloren Braziel", zooals Onno Zwier van Haren het heeft genoemd, is ook alweer een van die landen, waar eens onze voorouders stevig hun voetstappen in den bodem hebben gedrukt, en die toch voor goed voor den Nederlandschen stam verloren zijn gegaan. In wat een korten tijd heeft zich dat drama of dat avontuur – hoe men het noemen wil – afgespeeld. In 1624 begon het met de verovering van Sao Salvador aan de Allerheiligenbaai, door Willekens en Piet Heyn. Dertig jaar later zien wij reeds het einde: de overgave van het Reciff van Pernambuco, ons laatste steunpunt, aan de Portugeesche opstandelingen. Het is haast onbegrijpelijk dat in zoo weinige jaren een toestand zoo kan verkeeren: de geweldige geestkracht, waarmede men in de eerste jaren de zaak heeft aangepakt; de beschamende slapheid, waarmede men haar tenslotte heeft laten verloopen.

Die korte geschiedenis is eigenlijk voor ons volk bijzonder leerzaam en zou verdienen, dat men daaraan wat meer aandacht schonk. Zij geeft in een kort tijdsbestek een duidelijk beeld van al de goede en al de slechte eigenschappen van ons volk; hoe nu weder de eene, dan weer de andere overheerschten. Wij zien bij de bestudeering

1) N.B. Dit opstel werd geschreven tegen het einde van 1936; later is het op enkele plaatsen eenigszins aangevuld.

2) Zie Pl. 125.

tal van voorbeelden van schitterenden heldenmoed, maar ook van groote lafhartigheid en schandelijk plichtverzuim; van groote offervaardigheid en onbaatzuchtige toewijding, aan den anderen kant van inhaligheid, vuig eigenbelang, onverschilligheid en corruptie; van wijs staatsmansbeleid naast groote bekrompenheid, bedilzucht en kleinburgerlijke benepenheid.

In vele opzichten mogen wij trotsch zijn op wat door die oude Hollanders met bescheiden middelen is tot stand gebracht; aan den anderen kant moeten wij ons voor hen schamen, hoe zij een zoo grootsch en met zooveel geestkracht begonnen werk, op ellendige wijze in den steek hebben gelaten.

Merkwaardig is het, dat de Brazilianen, de afstammelingen van de Portugeezen, aan dat korte Hollandsche tijdperk in de geschiedenis van hun land zoo veel meer aandacht wijden dan wij, en dat zij die nog altijd als een van de belangrijkste tijdperken beschouwen. Niet zonder reden zijn zij er trotsch op, dat het hun na 30-jarigen, hardnekkigen strijd gelukt is den vreemden indringer van hunnen grond te verdrijven. De Portugeezen hebben daarmede getoond, dat, hoewel zij hun bloeitijd al achter den rug hadden, zij toch nog allesbehalve tot de „nations éteintes" behoefden te worden gerekend.

Wat daarbij vooral treft, is dat de Braziliaansche geschiedschrijvers van den lateren tijd en ook ontwikkelde Brazilianen met zooveel waardeering spreken over dat Hollandsche, toch hun vijandige, bewind, en over den in menig opzicht goeden invloed door dat bewind uitgeoefend. Vooral van den gouverneur-generaal Graaf Johan Maurits wordt herhaaldelijk met grooten lof en zelfs met groote sympathie gewag gemaakt. Hij wordt gerekend tot de groote mannen in de geschiedenis van het land.

Mr. W. J. van Balen haalt in zijn mooie studie „Het Nederlandsche Rijk in Brazilië", in het Aprilnummer 1930 van het „Haagsche Maandblad", verschillende voorbeelden daarvan aan.

Hij vertelt daarin o.a. van een Pernambucaan, dien hij had hooren zuchten: „och, was Graaf Maurits maar gebleven, of hadden we er nu nóg zoo een"; hij vermeldt de sympathieke wijze waarop door den, van huis uit Oostenrijkschen, geschiedschrijver van Brazilië, Adolf Varnhagen, later door keizer Dom Pedro in den adelstand verheven, in zijn „Historia das Lutas comos Hollandezes no Brazil" (Geschiedenis van de worstelingen met de Hollanders in Brazilië) over de periode van Johan Maurits wordt geschreven, en dat nog wel tijdens den oorlog met Paraguay, toen het patriottisme in Brazilië hoog oplaaide; hij doet aanhalingen uit een boek van

Pl. 126bis. Gedenkpenning van Piet Hein (Het nemen van de „Zilvervloot" in 1628).

Pl. 127. Joost van Trappen, gen. Bankert (Scheurleer, „Herinneringen uit de Nederlandsche Zeegeschiedenis).

Pl. 128. Hendrik Cornelisz Loncq.

een anderen Braziliaanschen schrijver, M. Thomas Alves Nogueira, „O principe de Nassau, Conde Joao Mauricio, governador do Brasil Neerlandez”, in 1900 verschenen, waarin deze Maurits noemt „een der grootste staatslieden, die ooit op het politieke tooneel van ons land verschenen zijn” en ergens anders weer „den held van Pernambuco”. In gelijken geest uit zich de schrijver Rocha Pombo, in een beknopte geschiedenis van zijn land „Historia do Brazil” in 1920 uitgegeven, in de boekerij van het A. N. V. aanwezig, waarin hij den graaf schetst als „een van de edelste typen onder degenen, die in de geschiedenis der kolonisten van Amerika zijn opgetreden”.

Wel een bewijs voor de onpartijdige wijze, waarop die schrijvers hun werk hebben opgevat; maar ook een bewijs, dat er daar door die oude Hollanders heel wat is verricht, waarmede wij gerust voor den dag mogen komen!

Nog onlangs heb ik ook Prof. Vening Meinesz in een voordracht over de vermaarde reis van de K XVIII, hooren vertellen hoe men tegen hem te Pernambuco, tijdens het bezoek van dien oorlogsbodem, met lof gesproken had over het Hollandsche bewind aldaar; vooral over den gouverneur Graaf Maurits.

Zoo vaak moeten wij Nederlanders van den vreemdeling leeren waardeering te hebben voor wat door onze eigen volksgenooten is tot stand gebracht! Kritiek is dikwijls zeer heilzaam, maar men kan ook al te kritisch zijn aangelegd! Dat geldt niet alleen voor ons, maar ook voor de Staten en voor de Bewindhebbers der West-Indische Compagnie in den tijd van Maurits. Waren zij wat billijker en minder scherp geweest in hun kritiek op hun wijzen en trouwen dienaar, de geschiedenis der Nederlandsche kolonie in Brazilië zou misschien heel anders verloopen zijn!

In mijn artikelen over de Nederlanders in Zweden heb ik reeds het een en ander vermeld over het na een lange lijdensperiode in 1621 tot stand komen van de West-Indische Compagnie, als geesteskind van Willem Usselincx, maar hoe die maatschappij toen lang niet in alle opzichten beantwoordde aan hetgeen die beroemde idealist zich daarvan had voorgesteld.

Intusschen zij was dan toch eindelijk tot stand gekomen en het moet gezegd worden, dat zij vooral de eerste jaren van haar bestaan getoond heeft, dat zij er zijn mocht, en dat het haar niet aan levenskracht en geestkracht ontbrak. Lezen wij in de „Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen” van Mr. J. C. de Jonge, dat zij alleen in de jaren 1624 en 1625, dus slechts kort na hare oprichting, vier vloten in zee heeft gezonden, van te zamen 72 oorlogsschepen – en

dan voor dien tijd tamelijk groote – bewapend met 1200 à 1300 stukken geschut en bemand met 9000 zeelieden en soldaten, dan slaan wij de handen ineen voor zóó'n krachtsinspanning bij één enkele maatschappij! En die bewondering wordt nog grooter, wanneer wij lezen, dat zij in 13 jaren tijds, n.l. tusschen 1623 en 1636 meer dan 800 schepen heeft uitgezonden, voor een groot deel ten oorlog, bemand met ongeveer 67.000 zeelieden en soldaten, en dat zij in dat tijdperk tal van volksplantingen, steden en sterkten, en ongeveer 600 oorlogs- en koopvaardijschepen heeft vermeesterd; dat er jaren zijn geweest, dat zij 24.000 man in haren dienst had.

Vergelijkt men hare uitrustingen met die van hare oudere zuster, de Oost-Indische Compagnie in datzelfde tijdperk, dan zijn zij ongetwijfeld veel krachtiger geweest; maar dat ligt voor de hand. Was de Oost-Indische Compagnie in de eerste plaats een handelslichaam, dat slechts oorlog voerde tot verdediging van hare handelsbelangen, en voor zoover dit, met het oog op die belangen, onvermijdelijk was, de West-Indische Compagnie is in de eerste plaats een oorlogslichaam geweest, opgericht met het voornaamste doel den Spanjaarden en Portugeezen in hunne Amerikaansche en West-Afrikaansche bezittingen afbreuk te doen, hun rijke retourvloten van daar te bemachtigen, en door den te behalen buit niet alleen zich zelf te verrijken, doch tegelijkertijd den vijand de geldmiddelen voor het krachtig voeren van den krijg tegen de Nederlanden te ontnemen. Om die reden zijn dan ook de betrekkingen tusschen de W.I.C. en de Landsregeering nauwer geweest dan bij hare zustercompagnie en heeft de Regeering in haar meer zeggenschap gehad dan in de laatste. Zij heeft eigenlijk alleen gebloeid, zoo lang de oorlog met kracht gevoerd werd; na den vrede met Portugal, en eenige jaren later met Spanje, is zij gaan kwijnen en eindelijk aan verval van krachten te gronde gegaan, lang vóór hare zustermaatschappij in Oost-Indië. Dat andere karakter is ook oorzaak geweest, dat zij, wat aangaat het verkrijgen van grondbezit, heel anders is opgetreden dan de Oost-Indische Compagnie. Is de laatste, vooral in den beginne er slechts schoorvoetend en door de omstandigheden eigenlijk gedwongen, toe overgegaan, vreemde landen te bezetten, de West-Indische Compagnie is er van het eerste oogenblik af aan juist op uit geweest vaste punten te bezetten en landstreken te veroveren, omdat dit voor het bereiken van haar doel noodig was. Jammer dat zij evenwel later de consequentie van haar oorspronkelijk streven niet heeft willen of kunnen aanvaarden, zoodat nagenoeg al hare bezittingen in verloop van tijd weder verloren zijn gegaan, terwijl de Oost-Indische Compagnie juist den

grondslag heeft gelegd voor een machtig, uitgebreid koloniaal rijk.

Wat aangaat het verkrijgen van grondbezit, heeft men het 't eerst voorzien gehad op de Portugeesche bezittingen in Brazilië, staande, sedert de verovering van Portugal door de Spanjaarden, onder het opperbewind van den Spaanschen koning. De bedoeling daaromtrent was niet alleen zich meester te maken van de inkomsten, welke dit rijke suikerland aan zijne bezitters opleverde, doch ook om vaste punten te hebben, van waaruit men met goed gevolg jacht zou kunnen maken op de schatten, die jaarlijks door de zilvervloten, uit Mexico (Nova Hispania), naar het Spaansche moederland werden vervoerd.

Het Portugeesch-Spaansche bezit in Brazilië, dat zich in hoofdzaak tot de kuststrook bepaalde – het binnenland was weinig toegankelijk en door wilde volksstammen schaars bevolkt – was administratief verdeeld in kapiteinschappen of capitania's, waarvan de belangrijkste waren van Noord naar Zuid gaande, die van Rio Grande, van Parahyba, van I Tamaraca, van Pernambuco en van Bahia [1]).

De stad Saô Salvador aan de Allerheiligenbaai, in de laatstgenoemde capitania, was het voornaamste steunpunt van den vijand en daarop werd in 1624 de eerste aanval gedaan. En met succes, want het viel na betrekkelijk geringen weerstand op 9 Mei den admiraal Jacob Willekens in handen, dank vooral zij zijn kranigen vice-admiraal Piet Hein, meer bekend als den overwinnaar van de Zilvervloot in de baai van Matanzas, vier jaren later [2]). De vreugde over het bezit van deze belangrijke vesting is echter van korten duur geweest, want reeds in het volgende jaar is de stad door een Spaansch–Portugeesche vloot onder Don Fr. de Toledo hernomen en weder zonder veel moeite. De slechte geest van de bezetting, na het vertrek van de vloot van Willekens en het sterven van den militairen commandant Van Dorth, gesteld onder de bevelen van een dronkaard, is de oorzaak geweest van dat beschamend feit. Later zijn verschillende pogingen tot herovering van de stad aangewend, vooral op aandringen van de Bewindhebbers, maar zij zijn alle mislukt.

Uitvoerige beschrijvingen van de krijgsverrichtingen der Compagnie, niet alleen wat Brazilië, maar ook wat West-Indië en de West-Afrikaansche kust betreft, zijn opgenomen in „Historie ofte Jaerlijck Verhael van de Verrichtinghen der Geoctroyeerde West Indische Compagnie" in 13 Boeken, loopende van 1623–1636, door

1) Zie Pl. 126.
2) Zie Pl. 126bis.

Johan de Laet, Bewindhebber der Comp.ie (Uitg. Elsevier 1644), in de laatste jaren opnieuw uitgegeven door de „Linschoten-Vereeniging".

Na het verlies van Saô Salvador heeft men zich de eerste jaren niet gewaagd aan nieuwe veroveringen te land, maar zich bepaald tot kruistochten en het buit maken van vijandelijke schepen, hetgeen aan de Compagnie geen windeieren bracht.

Het nemen van de zilvervloot in 1628 bracht onder meer de voor dien tijd geweldige som van ongeveer 14 millioen gulden in het laatje, een bedrag dat aan de Nederlanden zeer goed te stade kwam, en dit nog te meer, omdat het voor de berooide Spaansche schatkist een gevoelige slag was, die den koning moeite genoeg gaf den strijd tegen de Republiek met kracht voort te zetten.

In 1629 werd een nieuwe aanslag op het Braziliaansche grondgebied op touw gezet, ditmaal gericht tegen Olinda, de hoofdstad van Pernambuco; met het bevel over de vloot was belast de admiraal Pieter Adriaansz. Ita, die in de West-Indische zeeën zijne sporen reeds had verdiend; vice-admiraal was Joost van Trappen, gesegt Banckert [1]), een voorzaat van den lateren, ook beroemden Banckert, rechterhand van De Ruyter; het krijgsvolk was gesteld onder het bevel van den kolonel Jhr. Diederigh van Waerdenburgh; terwijl als „generaal" met de algemeene leiding was belast de admiraal Hendrik Loncq [2]). Het uitzeilen van de volledige vloot ondervond belangrijke vertraging, tengevolge van den inval der keizerlijken, tijdens het beleg van 's Hertogenbosch; Loncq heeft maanden lang bij de Kaapverdische eilanden op de beloofde versterking van zijn vloot moeten wachten; en dat heeft hem heel wat dooden, tengevolge van ziekten, gekost. Maar zoodra die vesting genomen was en het invalsleger ons grondgebied ontruimd had, werd doorgezet; met het gevolg dat in de laatste dagen van Februari en de eerste dagen van Maart Olinda met de bijbehoorende forten in onze handen vielen.

De nauwe samenhang tusschen de verovering van Olinda en van 's-Hertogenbosch is tot uiting gebracht in den gedenkpenning, die ter eere van die gelegenheid is geslagen en door de W.I.C. aan den Stadhouder Frederik Hendrik aangeboden. Deze vertoont n.l. aan de eene zijde het borstbeeld van Zijne Hoogheid, tegen een achtergrond, voorstellende het veroverde 's-Hertogenbosch; aan de keerzijde den Leeuw met het wapen der Republiek, tusschen twee zinnebeeldige figuren en daaronder vier schilden met de

1) Zie Pl. 127.
2) Zie Pl. 128.

Pl. 129. Gedenkpenning betreffende de verovering van 's-Hertogenbosch. Groenlo, Wezel en Pornambuco. (In het Koninklijk Penningkabinet te 's-Gravenhage.)

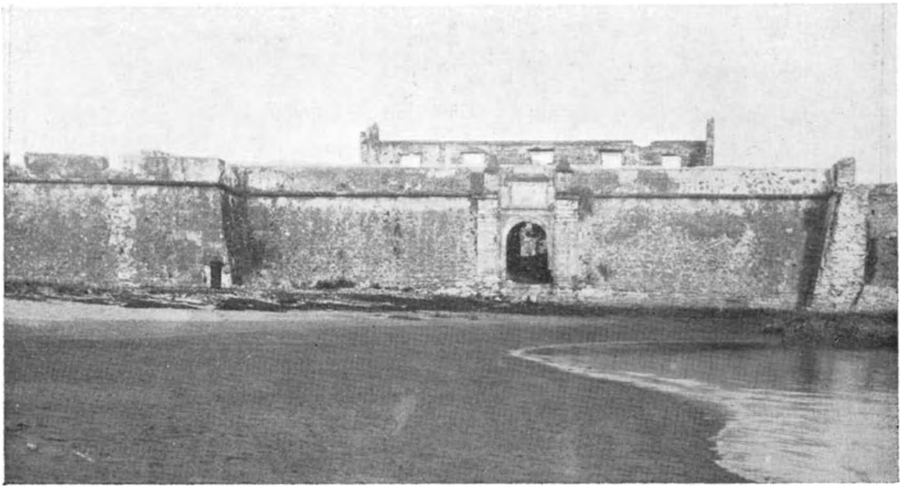

Pl. 130. Ruïne van het fort „De Bruijne'' (Forte do Brum). (naar een foto).

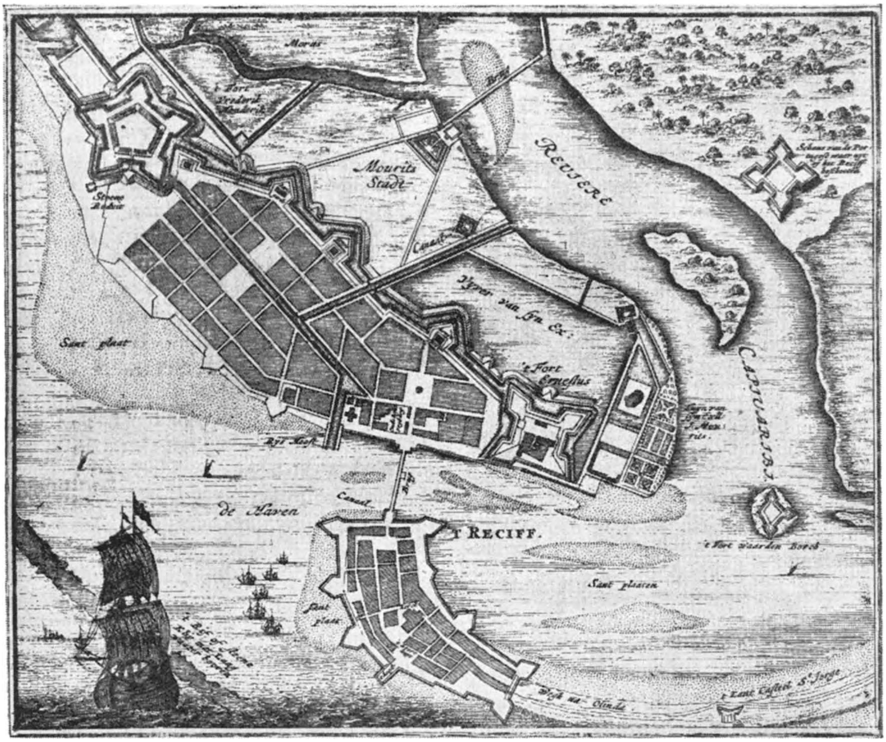

Pl. 131. Recief en Mauritsstad. (Dr. P. Geijl, „Geschiedenis van de Nederlandsche Stam". Cliché „Wereldbibliotheek".)

afbeeldingen van drie veroverde vestingen, Grol, Wezel en Pernambuco, en de veroverde zilvervloot (de laatste waarschijnlijk toegevoegd omdat die verovering de geldmiddelen verschafte). Deze penning is in het Rijks Penningkabinet te 's-Gravenhage aanwezig [1]). De vermeestering van Olinda is van buitengewoon groot belang geweest, omdat van daar uit alle verdere handelingen zijn geschied.

De capitania Pernambuco werd aan de Noordzijde begrensd door die van Itamaraca en in het Zuiden door de Rio S. Francisko, die haar afscheidde van de capitania Bahia, een afstand van pl.m. 60 geographische mijlen, dus ongeveer 450 K.M.

Zij was in concessie gegeven aan Don Duarte d'Albuquerque uit het beroemde, historische Portugeesche geslacht en werd in zijn naam beheerd door zijn bloedverwant Matthias d'Albuquerque als gouverneur.

De hoofdstad Olinda was een belangrijke stad met verschillende Roomsch Katholieke kerken en drie kloosters (tezamen 130 geestelijke personen). Behalve dezen woonden er 2000 Europeanen, waarvan velen in den wapenhandel geoefend waren of beroepsmilitair en een groot aantal welgestelde kooplieden.

Van de stad liep tusschen de rivier de Bibiribe en de zee een smalle landtong, lang pl.m. een mijl, aan het einde waarvan op een verbreeding gelegen was het sterk bevolkte dorp Reciff, waar de goederen werden geladen en gelost. Een rif met verschillende bevaarbare openingen liep langs en op eenigen afstand van de kust; tusschen dit rif en de landtong vonden groote schepen een veilige ankerplaats.

Olinda lag in het meest noordelijk gedeelte van de capitania. Verdere nederzettingen van de Portugeezen bevonden zich onder andere in het vlek Garassu, ten Noorden van Reciff, tegenover het eiland Itamaraca, te S. Antonio do Cabo nabij Kaap St. Augustijn, ongeveer 8 mijlen ten Zuiden van Reciff, te Porto Calvo op ongeveer 25, te Algoa del Nort op ongeveer 40 mijlen en te Algoa del Sul nog iets meer ten Zuiden van Reciff [2]).

Het landschap bevatte een groot aantal suikermolens. Jaarlijks voeren 80 à 90 met suiker volgeladen schepen naar Portugal. Ook zeer goede weiden voor vee werden vooral in het Zuiden aangetroffen. Het werd om zijn vruchtbaarheid genoemd het Paradijs van Brazilië. Als werkkrachten werden in hoofdzaak gebruikt negers; de inlandsche bevolking, hoewel bruikbaar als soldaat, was

1) Zie Pl. 129.
2) Zie de kaart Pl. 126.

over het algemeen lui, werkschuw en drankzuchtig en daarom voor geregeld werk weinig geschikt.

Behalve suiker bracht het land ook Brazilië-hout (waarvan verf werd gemalen), tabak, fijne houtsoorten, katoen voort, terwijl ook huiden en confituren tot de uitvoerproducten behoorden.

Het bleek al dadelijk, dat men met de vermeestering van Olinda en de forten het pleit nog lang niet gewonnen had. De dappere d'Albuquerque was n.l. niet genegen zich aan het Nederlandsche gezag te onderwerpen, maar week met een groot deel van de Portugeesche bevolking naar het binnenland uit, en begon, gesteund door duizenden Brazilianen, een verwoeden krijg, waarbij hij zich verschanste in het z.g. Arrayal do Bon Jezus, en aan de onzen telkens groote verliezen toebracht.

Een van de eerste zorgen van den tot gouverneur benoemden, door een „Politieken Raad" bijgestanen, gouverneur Jhr. van Waerdenburgh, is dan ook geweest het bevorderen van de veiligheid door den aanleg van versterkingen en andere militaire maatregelen. Omdat Olinda met de beschikbare troepen niet te verdedigen was, werden tal van huizen afgebroken. Verder werd op de landtong ten Noorden van Reciff een nieuw fort gebouwd, dat naar het lid Mr. Johan de Bruijne, lid van den Politieken Raad, den naam van Fort De Bruijne kreeg. Van dit fort, waarvan de naam door de Portugeezen verbasterd is tot fort „Brum", bestaan nog vele overblijfselen [1]). Op het tegenover Reciff [2]) gelegen eiland Antonio Vaz, omspoeld door de rivieren de Bibiribe en de Capjuaribi, werd een groot fort gebouwd met vijf bastions of punten, dat genoemd werd naar den Stadhouder Frederik Hendrik; bij de Portugeezen stond het bekend als het Forte das Cinco Pontas. Het bestaat nog, doch is verbouwd en ingericht voor kazerne. Die versterkingen zijn in later jaren nog belangrijk uitgebreid, door den bouw van een fort Ernestus, een gesloten linie van gebastionneerde fronten, die de beide forten op Antonio Vaz aan de landzijde met elkaar verbond, en door een dergelijke linie aan de zeezijde; door den aanleg van twee hoornwerken ten Zuiden van het fort Frederik Hendrik, voorts door den bouw in het water bij den overgang van de Bibiribi in de Capjuaribi van een fort met drie bastions, het fort Waerdenburgh, naar den eersten gouverneur genoemd, ook bekend als Forte das Tres Pontas; van deze werken zijn, volgens ingewonnen inlichtingen, geen ruïnes meer aanwezig. Daarentegen bestaan er nog wel overblijfselen van den sterken gebastionneerden vesting-

1) Zie Pl. 130.
2) Zie Pl. 131.

wal, die langs den geheelen omtrek van Reciff werd aangelegd [1]).

Jaren verliepen, gedurende welke de bezetting van Reciff en Antonio Vaz hardnekkig had te vechten tegen de troepen te land en ter zee, van elders door de Spanjaarden en Portugeezen tegen hen in den strijd gezonden. Gelukkig kwamen van tijd tot tijd uit Nederland schepen en versche troepen om de geleden verliezen aan te vullen. Ook op zee hadden verwoede gevechten plaats tusschen de Nederlandsche scheepsmacht en de Spaansche strijdkrachten. Op 30 September 1631 leed de admiraal Pater een nederlaag, maar eene, die roemrijker was dan menige overwinning, tegen de vloot van d'Oquendo, den lateren man van Duins. Met zijn macht van 16, meest kleine, schepen had hij de Spaansche vloot van 17 galjoenen en 36, ten deele bewapende koopvaarders, vermetel aangetast. Door 10 van zijne kapiteins, wien bij het zien van de geweldige macht het hart in de schoenen was gezonken, lafhartig in den steek gelaten, had hij met 6 schepen den strijd moeten voeren.

Tegen die overmacht was hij natuurlijk niet bestand; maar toch kostte het den vijand twee galjoenen, die in den grond werden geschoten en één galjoen, dat genomen werd, en 250 gevangenen.

Pater sneuvelde, terwijl zijn schip verbrandde; de verdere leiding berustte bij zijn wakkeren vice-admiraal Marten Thijssen, dien wij reeds in het artikel over Zweden hebben besproken, als den commandant van De Geers hulpvloot in 1644, en die later, geadeld als Anckarjhelm in Zweedschen krijgsdienst is overgegaan.

Ook deze strijd is vereeuwigd door een, op last van de W.I.C. geslagen, gouden penning. Hierop is tevens herdacht de aanval door vier Hollandsche schepen op de naar het vaderland terugkeerende vloot van d'Oquendo, die bij die gelegenheid geducht werd toegetakeld. De trotsche Spaansche admiraal heeft de voorproefjes gesmaakt van wat hem nog later van die Hollandsche pikbroeken te wachten zou staan! De in het Rijkspenningkabinet aanwezige penning vertoont aan de voorzijde het borstbeeld van den Stadhouder Frederik Hendrik als opperadmiraal; aan de keerzijde den Hollandschen leeuw, die tracht twee zuilen (de Zuilen van Hercules) om te werpen, met het onderschrift „Concvssit vtramove". (Hij heeft ze beide doen waggelen, 1631!) en het randschrift „Hercvleas vltra extvlit colvinas", doelende op de uitzetting van de landspalen voorbij de zuilen van Hercules (Straat van Gibraltar)[2]).

1) Verschillende afbeeldingen van ruïnes van die oude vestingwerken en ook inlichtingen daaromtrent zijn mij verstrekt door onzen consul te Reciff, den heer Frederick von Söhnsten, door bemiddeling van onzen gezant in Brazilië, den heer C, H. J. Schuller tot Peursum.

2) Zie Pl. 132.

Eigenaardig dat de Spanjaarden het gevecht met Pater als een luisterrijke overwinning beschouwd hebben en naar aanleiding daar van een penning hebben doen slaan, die ook bij Van Loon, IIe Deel, is afgebeeld.

Voor het aantasten van d'Albuquerque in zijne schansen gevoelde men zich nog te zwak, hoezeer daarop door de Bewindhebbers werd aangedrongen. Wel werden expeditiën, verkenningen en strooptochten ondernomen naar verschillende landstreken als naar Itamaraca, Parahyba en elders, soms met grooter, soms met kleiner succes, waarbij groote verwoestingen werden aangericht, om de bewoners en den vijand te ontmoedigen en tot overgave te bewegen; tevens als vergeldingsmaatregelen tegen de ruwe wijze van oorlogvoeren van d'Alberquerque. Eerst jaren later zijn de Nederlandsche troepen er echter in geslaagd het Arrayal te veroveren, en wel onder de leiding van den dapperen Poolschen commandant Arciszewski, door de Hollanders Artichofski genoemd, zoodat er eindelijk wat meer lucht kwam. Ook dit wapenfeit is herdacht, door een gouden penning met keten, door de Heeren XIX uit dankbaarheid aan dezen bekwamen en moedigen officier vereerd. (Zie Pl. 133).

Op zee werden door de kruisende eskaders der Compagnie heel wat Spaansche koopvaarders vermeesterd, zoowel in West-Indië als nabij de Zuid-Amerikaansche kusten. Zoodoende werden de hooge kosten van het onderhoud van een groote zee- en landmacht ongeveer goed gemaakt, ook al is men er niet in geslaagd andermaal een geheele zilvervloot te bemachtigen.

Geleidelijk aan kreeg men bovendien op tal van plaatsen buiten Reciff, in de capitania's Pernambuco, Itamaraca, Parahyba en Rio Grande, vasten voet, en werd door het bezetten van bestaande Portugeesche of nieuw gebouwde versterkingen, het Nederlandsche gezag bevestigd. Ook tal van deze Nederlandsche forten zijn nog overblijfselen aanwezig. Van den genoemden consul te Reciff ontving ik ook foto's van de ruïnes van een oud fort op het eiland Itamaraca, vermoedelijk het oude fort „Oranje"; zoomede van een der forten bij den ingang van de haven van Parahyba, waar ook nog eenige oude Hollandsche ijzeren kanonnen te zien zijn. (Zie Pl. 134 en 135).

Toen dan ook in 1637 door de Compagnie het gouverneur-generaalschap werd opgedragen aan Graaf Johan Maurits van Nassau, om daar een man van hoogen rang en groot gezag aan het hoofd te hebben, was het oogenblik gekomen om het Nederlandsch gezag in de nieuwe kolonie te consolideeren en de staatkundige en

economische ontwikkeling daarvan krachtig ter hand te nemen[1]).

Hij kreeg den titel van „gouverneur-capiteyn ende admiraal-generaal over de plaatsen bij de W.I.C. in Brazilië geconquesteert ende noch te conquesteeren, alsmede alle macht te lande en te water, die deselve aldaer hout ofte sal houden".

In de keuze van een opperhoofd, wat aangaat groote gaven van hoofd en hart, had men moeilijk gelukkiger kunnen zijn. Groot zouden waarschijnlijk ook op den duur de resultaten van den arbeid van Maruits, bijgestaan door kranige helpers, gelijk de Duitsche kolonel Schoppe als bevelhebber van de troepen te land en de admiraal Lichthart als commandant van de zeemacht, zijn geweest, wanneer de bedilzieke overheden in het moederland, die alles beter meenden te weten, hem niet aldoor op alles wat hij noodig achtte, hadden beknibbeld en telkens hadden tegengewerkt.

Die beknibbeling begon al bij zijn uitzending. De hem oorspronkelijk toegezegde vloot van 32 schepen werd terug gebracht tot 12; de groote toegezegde troepenmacht ter versterking tot 1200 man; zoodat hij bij zijn aankomst slechts te beschikken had over een krijgsmacht van in het geheel plm. 6000 man, zoowel voor offensieve doeleinden als voor de talrijke garnizoenen en de bemanning van de schepen, die voor plaatselijke beveiliging noodig waren. Toch zette de Graaf de aanvaarding van zijn nieuwe ambt flink in door reeds twee maanden na zijne aankomst Porto Calvo in het Zuidelijk deel van Pernambuco te veroveren en den vijand tot over de Rio Sao Francisko, de grens van de capitania, terug te drijven; aan die rivier werd een fort gebouwd, naar hem Maurits genoemd.

In het meergenoemde werkje „Historia do Brazil" komt een aardige teekening voor van dien aanval op Porto Calvo, die tegelijk een goeden kijk geeft op het Braziliaansche landschap. (Zie Pl. 139).

In hetzelfde jaar werd bovendien de, Noordwestelijk aan Rio Grande grenzende, Capitania Siara bezet, een schaars bevolkt gebied, waar de inlandsche bevolking, de Tapoeiers, al herhaaldelijk op een bondgenootschap met de Compagnie, tot verdrijving van de Portugeezen hadden aangedrongen. Niet lang daarna veroverde men op last van de Staten, ook het eiland Maranhao, behoorende tot de nog meer Noord-Westelijk gelegen capitania Maragnan. Aan het bezit van dat eiland werd vooral groote waarde gehecht met het oog op ondernemingen tegen de Antillen.

Een in het voorjaar 1638 gedane poging om Sao Salvador aan de Allerheiligenbaai, de hoofdstad van het Spaansch-Portugeesche

1) Zie Pl. 136.

rijk te nemen, mislukte echter. De strijdkrachten waren te zwak; de voorbereiding was onvoldoende geweest; het aangebroken regenseizoen veroorzaakte heel veel ziekten. De onderneming moest worden opgegeven.

In het volgend jaar heeft de graaf, zeer tegen zijn zin, maar op krachtig aandringen van de Staten en de Bewindhebbers der Compagnie, een nieuwe poging gedaan. Maar hoewel men hem eenige versterking had gezonden, is ook deze aanval mislukt. Voor de Staten en de Heeren XIX is dat een groote teleurstelling geweest; men had grootere verwachtingen gekoesterd. Zelf deed men wel uit bezuinigingsoverwegingen half werk, maar van den gouverneur verlangde men toch het volle pond!

Die ontstemming is wel heel duidelijk gebleken uit de houding door hen aangenomen tegen den graaf, in het geval Arciszewski, die in het begin van 1639, aan het hoofd van versterkingen, uit Nederland naar Brazilië kwam. Met het oog op zijne groote militaire verdiensten, werd Arciszewski, die ook vroeger aan het hoofd van de troepen had gestaan, belast met het oppertoezicht over het krijgswezen. Weliswaar stond hij onder de bevelen van den gouverneur, maar deze was zelf commandant van alle machtsmiddelen. Zoo kreeg men dus eigenlijk twee kapiteins op één schip.

Niet ten onrechte zag de gouverneur daarin een inbreuk op zijn rechten; en kregen hijzelf en zijn Raad den indruk, dat men hen niet vertrouwde en een spion of dwarskijker had gezonden om de moederlandsche Regeering achter hun rug in te lichten. Al heel spoedig kwam het tot zoo hevige botsingen, dat Maurits den eisch stelde, dat Arciszewski zou verdwijnen of dat hij anders zelf heen zou gaan. Aan dien eisch heeft de Regeering in Nederland toen gevolg gegeven, maar met tegenzin [1]).

De Graaf heeft getoond, dat de leiding van de krijgsoperaties gerust aan hem kon worden overgelaten en dat daarvoor geen dwarskijker van de Heeren Staten en de Bewindhebbers noodig was. Hij heeft gewoekerd met de bescheiden middelen, die te zijner beschikking werden gesteld. De groote verbeteringen aan de versterkingen, niet alleen op Reciff en Antonio Vaz, maar ook elders, zijn in hoofdzaak aan zijn persoonlijke bemoeiïngen te danken geweest; en de vloot van Willem Cornsz. Loos, die er in vier gevechten in de eerste helft van Januari 1640 in geslaagd is, met 41 groote en kleine schepen de Spaansche armada van 93 zeilen,

1) Deze onverkwikkelijke geschiedenis is uitvoerig beschreven in het beroemde mooi geïllustreerde, standaardwerk van Bartaeus „Geschiedenis van Brazilië", door wijlen den oud-kapitein ter zee l'Honoré Naber, uit het latijn vertaald en uitgegeven.

onder den admiraal Mascarenhas beslissend te verslaan, is op zijn last en ingevolge zijn opdracht, met dit doel uitgezeild.

Bij de beoordeeling van dit schitterend wapenfeit, één der glansrijkste in onze zeegeschiedenis, dat helaas aan den wakkeren admiraal het leven heeft gekost, heeft men den gouverneur althans in zijn waarde erkend. De op last van de W.I.C. geslagen gedenkpenning draagt aan de vóórzijde het borstbeeld van den Graaf, die de onderneming op touw had gezet, met het randschrift: „Johan Maurits, graaf van Nassau, generaal van Braziel"; de andere zijde geeft een voorstelling van het zeegevecht en draagt het opschrift: „God sloeg 's vijands hoogmoed den 12, 13, 14 en 17 January 1640".

Aan elk der kapiteins van de overwinnende schepen werd een exemplaar van den penning uitgereikt [1]).

Van misschien nog meer belang dan zijne prestatiën op militair gebied, zijn de verrichtingen van Johan Maurits geweest op staatkundig en economisch terrein. Maurits was n.l. niet alleen een krijgsman van beteekenis, doch daarnaast een wijs, gematigd regent, een – niettegenstaande hij als het noodig was, tegen strenge maatregelen niet op zag – in den grond van zijn hart zachtmoedig en vredelievend man; daarbij een groot beminnaar en bevorderaar van kunst en wetenschap; een man van hooge geestesbeschaving, die in dat opzicht ver boven de meesten zijner tijd- en ranggenooten uitstak. Op zijn karakter krijgt men een goeden kijk door zijn „Politiek testament", bij zijn aftreden als gouverneur nagelaten, waarbij hij zijn meening over een groot aantal onderwerpen heeft uitgesproken. Het is in Barlaeus' boek opgenomen.

Over de behandeling van de ingezetenen sprekende, zegt hij onder meer: „Ik houd van gemengde toepassing dezer beide deugden (clementie en gestrengheid); en gelijk het noodlottig is andere deugden als beleid, rechtvaardigheid, liefde voor ondergeschikten, en dergelijke bij enkel zachtmoedigheid achter te stellen, zoo zou het ook tyranniek en hoogst onvoorzichtig zijn nimmer de gestrengheid aan de rechtvaardigheid op te offeren". Hij was dus geen „Principienreiter".

Merkwaardig is ook een uiting van hem over „Belastingen", waarin hij blijk geeft zijn Pappenheimers terdege te kennen.

„Het is ongelooflijk," zegt hij, „hoe in de ooren van het gemeen dit hard klinkend woord „Belasting" tot woelingen bijdraagt. Zoo zij van ouden datum zijn en men er aan gewoon is, verzwaart ze niet, zelfs niet als zij tot aflossing van de openbare schuld geïnd worden. Legt geen nieuwe belastingen op de gewesten; zij onder-

1) Zie Van Loon, Deel II, p. 254 voor de afbeelding.

mijnen den landsvrede, meer als gevolg van de inhaligheid van den fiscus, dan omdat het onlijdelijk is er aan te voldoen. Als het echter onvermijdelijk is, schept dan de voorhanden vermogens met mate af, maar verzwelgt ze niet; scheert het schaap wel, doch vilt het niet, want het is een met rede begaafd dier, dat te dien aanzien woest en wild is en dat, waar het in toorn ontbrandt, de door deugden en diensten achtbaarste mannen aan kant zet en hun, waar het voor beangst moet wezen, angst aanjaagt".

Elders in het bijzonder over de Nederlanders sprekende, zegt hij: „Zoo gij met ons eigen volk te doen hebt, onthoudt U van het aanraken van hun have en goed als waren zij heilige voorwerpen, daar de menschen nu eenmaal liever hebben, dat men hun naar het leven staat, dan naar hun geldtrommeltje, hetwelk zij hooger stellen dan den appel hunner oogen."

Voor 's Graven liefde voor kunst en wetenschap leveren het bewijs de mannen, die hij in zijn gevolg naar Brazilië medenam: de gebroeders Post, Frans en Pieter [1]); de eerste welbekend om zijn talrijke schilderijen en teekeningen van Braziliaansche landschappen de laatste ook schilder, maar meer bekend als bouwmeester, onder andere van het Mauritshuis te 's-Gravenhage, dat hij voor Johan Maurits als paleis gebouwd heeft; daarnaast de bekende Duitsche natuurkenner Markgraf, den schrijver van „Historia Naturalis Braziliae", een werk, dat nu nog van waarde is.

Op het eiland Antonio Vaz werd een nieuwe stad gebouw, Mauritsstad, teneinde de, in Reciff veel te dicht opgehoopte, bevolking behoorlijk onder dak te brengen.

Buiten de omwalling der stad werd voor den gouverneur gebouwd een mooi paleis „Vrijburg", als gouvernementsgebouw; het had twee hooge ver zichtbare torens, die ook aan de scheepvaart bij het invaren van de haven als bakens konden dienen; één van die torens werd bovendien door Markgraf als sterrewacht ingericht [2]). Een fraai park werd daarbij aangelegd; oude boomen werden daarin overgeplant; tegenwoordig is dat zoo bijzonder niet meer, maar in dien tijd was dat iets zeer buitengewoons. In dat buitengoed, aan het water, verrees voor den graaf een fraaie particuliere woning „Schoonzicht" of „Boa Vista". In de gebouwen werden aangebracht schilderstukken van Frans Post en fraaie meubelen, vervaardigd van in de kolonie groeiende kostbare hout-

1) Of Pieter Post, de bouwkundige raadgever van Johan Maurits, inderdaad in Brazilië is geweest, wordt door veel geschiedschrijvers betwijfeld. Zekerheid schijnt daaromtrent niet te bestaan.

2) Zie Pl. 137.

Pl. 132. Gedenkpenning betreffende gevechten van de scheepsmacht der West-Indische Compagnie tegen de Spaansche vloot van den Admiraal d'Oquendo 1631.

Pl. 133. Gedenkpenning aangeboden aan den Poolschen Kolonel Areiszewski.

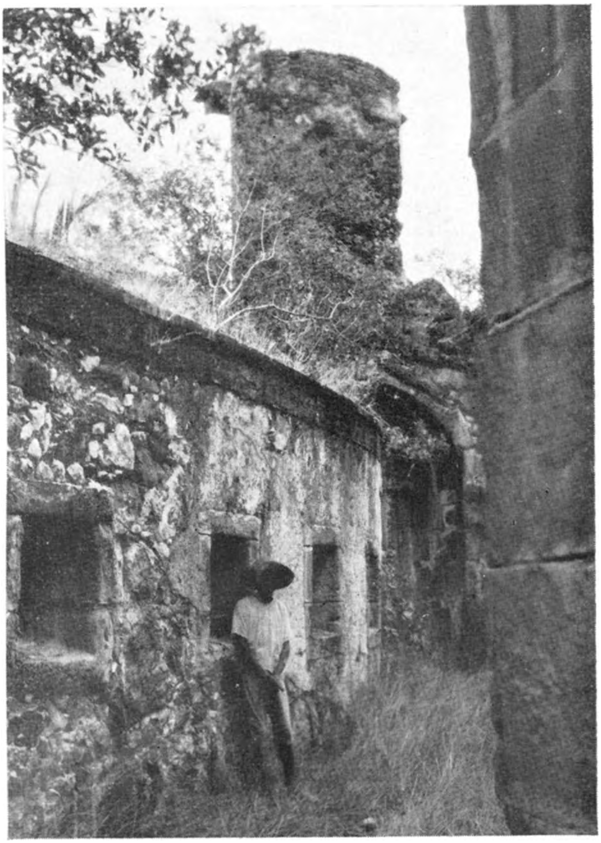

Pl. 134. Ruïne van een oud fort op het eiland Itamaraca (naar een foto).

soorten; verder een verzameling van alles wat de kolonie op het gebied der land- en volkenkunde, de flora en fauna voor merkwaardigs aanbood. Naast het park werd een uitgebreide vischvijver aangelegd. Al deze kostbare werken heeft de Graaf zeker niet alleen gesticht om aan zijne prachtlievende neigingen te voldoen; maar ook tot verhooging van het prestige der Nederlandsche regeering tegenover de bevolking.

In het moederland dacht men daar echter anders over en beschouwde men dit alles als noodelooze verkwistingen! Hoe heeft men indertijd aan Van Reede tot Drakesteyn het maken van dergelijke fraaie werken in Voor-Indië niet kwalijk genomen!

Johan Maurits bekostigde dit alles grootendeels uit eigen middelen, en aangezien men dit wel wist, begon men er toen over te praten zijn civiele lijst te verminderen.

Het is jammer, dat al dat schoons bij de langdurige belegering van Mauritsstad verloren is gegaan. Ook de bruggen, die de Graaf heeft doen maken tot verbinding van Antonio Vaz met Reciff en met den vasten wal bestaan niet meer. Een der beide moderne bruggen, die nu Reciff met Sao Antonio verbinden, draagt echter den naam „Maurice-de-Nassaubrug" en houdt zijn naam bij het nageslacht levend.

Van de schilderijen, op last van den graaf vervaardigd, zijn er nog heel wat over; onder meer bevinden er zich eenige in het National-Museum te Kopenhagen, van den schilder Van den Eeckhout, leerling van Rembrand, indertijd door Maurits aan koning Frederik III ten geschenke gegeven.

Minder gelukkig uit een diplomatiek oogpunt is het geweest, dat de gouverneur Mauritsstad in hoofdzaak heeft laten bouwen met de steen van afgebroken gebouwen, ook kerken en kloosters te Olinda. Veel geloovige katholieken en vooral de vele, in het land achtergebleven, priesters en kloosterlingen hebben dit beschouwd als een heiligschennis en hebben er een welkome aanleiding in gevonden om den haat der Portugeezen en van het katholieke deel der inlandsche bevolking tegen het kettersche bestuur te onderhouden of aan te wakkeren. Deze wijze van handelen heeft bovendien eigenlijk niet gepast in zijn regeeringsstelsel, dat er juist op gebaseerd was, zich ook de Portugeezen en Portugeesche Joden tot vrienden te maken. Vrijheid van godsdienstuitoefening is, met het oog daarop, door den gouverneur in den beginne toegelaten, mits geen gevaar voor de veiligheid van den Staat opleverend. Dat vrijzinnig standpunt heeft hij echter op den duur niet kunnen handhaven. Onder den invloed der streng cal-

vinistische predikanten, zoowel in de kolonie, als in 't moederland, is hij wel gedwongen geweest om katholieke processies langs den openbaren weg en openbare godsdienstoefeningen door de Joden te verbieden. Ook het sluiten van huwelijken door katholieke priesters werd niet meer toegestaan; huwelijken tusschen Christenen en Joden werden verboden. Kinderen uit gemengde huwelijken moesten, bij het overlijden van de ouders, aan christelijke verwanten ter opvoeding worden gegeven. Altemaal maatregelen, waarmede hij het in beginsel niet geheel eens was.

Ten aanzien van de eigendommen der ingezetenen werd als stelsel aangenomen, dat de vervallen en door de werklieden verlaten suikermolens aan den Staat kwamen en ten bate van dezen werden verkocht of verpacht. Die verkooping bracht het aanzienlijke bedrag van 2 millioen gulden in de schatkist. De kolonisten, die op hunne plantages of bij hunne suikermolens waren blijven wonen, mochten evenwel in het bezit van hunne eigendommen blijven. Wel werden door het gouvernement tienden geheven van de opbrengst. Daar de suikeroogsten de eerste jaren gunstig waren, brachten deze zooveel in de schatkist, dat de oorlogskosten daaruit grootendeels konden worden betaald.

Met krachtige hand trachtte de landvoogd de economische toestanden in het land te verbeteren. Hij richtte scholen op; verbeterde het armwezen; reorganiseerde het muntwezen. Hij trad streng op tegen plichtsverzuim en corruptie bij ambtenaren, van wie er ook hier velen de spreuk waren toegedaan, dat „onder den evenaar geen zonde bestond". In verband ook daarmede werd het rechtswezen uitstekend geregeld, waarbij recht werd gesproken volgens het in de Nederlanden gebruikelijke Romeinsche recht en verder naar de Nederlandsche gewoonten. Voor de contrôle op de financiën werd een Rekenkamer ingesteld.

De gouverneur liet verder geen poging onbeproefd om door een rechtvaardige en welwillende behandeling de Portugeezen op zijn hand te krijgen. Zijn streven was er op gericht hen te doen begrijpen, dat hun eigen belang meebracht het Nederlandsche bewind te steunen. Bij de Portugeesche Joden slaagde hij daarin vrij spoedig; maar de door hunne geestelijken opgezette katholieke Portugeezen bleven het kettersche bewind met vijandige blikken aanzien en schikten zich alleen noodgedwongen in den nieuwen toestand.

In Nederland was men over die humane behandeling van de Portugeezen maar matig te spreken en verweet men den Graaf zijne zachtzinnigheid tegenover hen.

Wat de slaven – in hoofdzaak negers van de West-Afrikaansche kust – betreft, drong hij aan op menschelijke behandeling, ook omdat de tot wanhoop gedreven, weggeloopen slaven een zeer gevaarlijk element vormden. Op den overtocht uit Afrika liet de behandeling van die slaven soms veel te wenschen over, en was de sterfte buitengewoon groot; voor de Compagnie, die dien menschenhandel geheel aan zich gehouden had, was dat dus een belangrijke schadepost; terwijl de prijzen van inkoop n.l. gemiddeld ongeveer 50 gulden bedroegen, werden die slaven voor 200 à 500, soms zelfs 600 à 800 gulden verkocht. Jaarlijks waren er in de goede jaren ongeveer 3000 noodig voor aanvulling van het verloop in de kolonie. Er viel met dien handel dus aardig wat te verdienen.

Men kan het den gouverneur niet ten kwade duiden, dat hij dien menschenhandel duldde en zelfs bevorderde. Niemand vond in dien tijd daar iets onredelijks in; zelfs de predikanten niet. Men had bovendien die slaven dringend noodig voor den landbouw en de industrie. De vermeestering van Sao Paulo de Loando[1]) en van het eiland Sao Thomé in Afrika is dan ook voornamelijk geschied ten einde den inkoop van slaven meer in de hand te hebben en op voordeeliger wijze te doen geschieden.

Tegen die vermeestering is door de Portugeezen hevig geprotesteerd, omdat zij heeft plaats gehad toen de vredesonderhandelingen met Portugal, dat in 1640 het Spaansche juk had afgeworpen, reeds lang aan den gang waren, en de vrede al gesloten was. De Staten rechtvaardigden hunne handeling met de verklaring, dat de vrede nog niet was afgekondigd. Van dien formalistischen uitleg hebben zij niet veel plezier beleefd, want het nog steeds niet geheel gebroken verzet van de Portugeezen in de, onder de Compagnie behoorende, gebieden is er door aangewakkerd, en heeft hun moederland er toe gebracht dit in het geheim te ondersteunen.

Bij het, in dat jaar, voor 10 iaar gesloten, vredesbestand bleef iedere partij in het bezit van wat zij op het oogenblik van de afkondiging bezat; de grenzen werden, voorzooveel noodig, scherp afgebakend. Alle inwoners van Brazilië verkregen in alle Portugeesche landen in Europa gelijke handelsrechten en vrijdommen als de Nederlanders. Ook de rechten en verplichtingen der bewoners werden geregeld.

Een eigenaardige bepaling was de, uit vrees voor den gemeenschappelijken vijand, Spanje, gesloten overeenkomst, dat de schepen, wat grootte en bewapening betreft, aan bepaalde eischen moesten voldoen, teneinde de kans op vermeestering door den

1) Zie Pl. 138.

vijand, ten nadeele van de eigenaars der lading, te verminderen.

De handelsquaestie gaf aanleiding tot veel wrijving tusschen den gouverneur en zijn lasthebbers. Maurits was voorstander van den vrijen handel. Een van de redenen voor die opvatting was, dat daardoor de welvaart der ingezetenen zou worden bevorderd en zij er van zelf toe gebracht zouden worden, zich als rustige, met de regeering samenwerkende burgers te gedragen; ook in het belang van de kolonisatie door Nederlanders, een uitstekend middel om het regeeringsgetrouwe element te versterken, achtte hij vrijen handel gewenscht. Door dat middel zou volgens hem op den duur op de krijgsmacht aanmerkelijk bezuinigd kunnen worden. Maar dan moest men de menschen ook in de gelegenheid stellen om zich in de kolonie een behoorlijk bestaan te verwerven.

Bij de Compagnie overheerschte, in tegenstelling met den, door den gouverneur voorgestanen, vrijen handel, de zucht om vast te houden aan het strenge monopoliestelsel, met het oog op de dividenden der aandeelhouders. Alweer hetzelfde bekrompen egoïstische standpunt, waarmede ook Coen in Oost-Indië zoo veel te sukkelen heeft gehad!

Door al die verschillen in opvatting werd de verstandhouding tusschen den Graaf en de Bewindhebbers hoe langer hoe onaangenamer. De bedilzucht der Compagnie nam vooral toe, omdat na het sluiten van den vrede er veel minder buit viel te behalen, en er geen winst meer werd gemaakt, doch de kolonie geld kostte, waardoor men er toe kwam bezuiniging te verlangen tot elken prijs. Reeds in 1642 vond de gouverneur den toestand zoo ondraaglijk, dat hij zijn ontslag vroeg. Omdat men geen geschikten opvolger voor hem wist, heeft hij er in toegestemd nog een tijd te blijven; maar einde 1643 hernieuwde hij zijn aanvrage, die toen werd ingewilligd. De Hollandsche kooplieden en planters zagen de zaken donker in als hij weg ging; ook de Portugeesche Joden, die in hem een machtigen beschermer verloren. Teekenachtig is een door hen aan den Graaf gericht verzoekschrift, waarin zij verklaren, „dat bij aldien Syne Excellentie slegts met eenig dinch ter wereld om in dese landen te blijven, konde gecocht worden, dat geen prijs, al was 't ook eijgen bloet te swaer vallen soude om hem te coopen en te mogen hebben".

In Mei 1644 is de gouverneur vertrokken. Een opvolger werd niet benoemd, doch het bewind opgedragen aan den Politieken Raad.

Een ellendige toestand is toen aangebroken. Nog tijdens het verblijf van Johan Maurits was op het eiland Maranhao de Portugeesche en een deel der inlandsche bevolking in opstand gekomen.

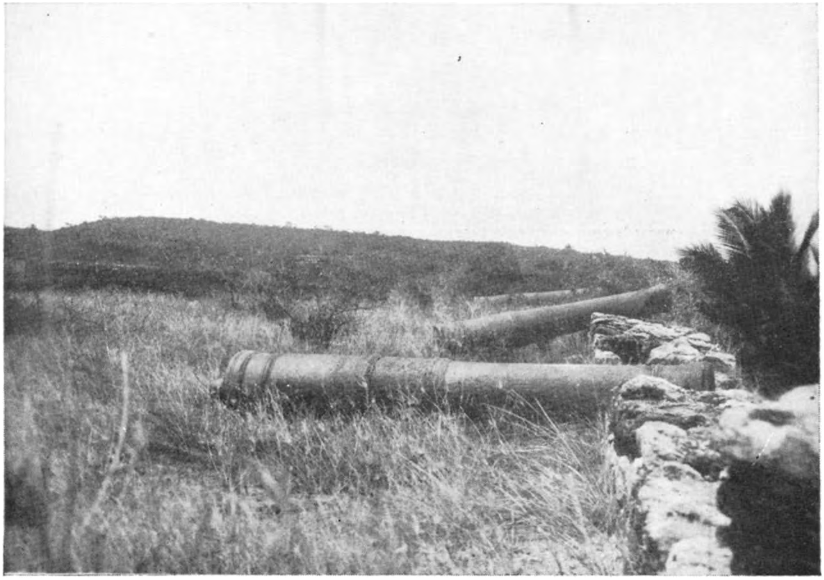

Pl. 135. Oude Hollandsche kanonnen op de overblijfselen van een oud fort aan de haven van Parahybe (Naar een foto).

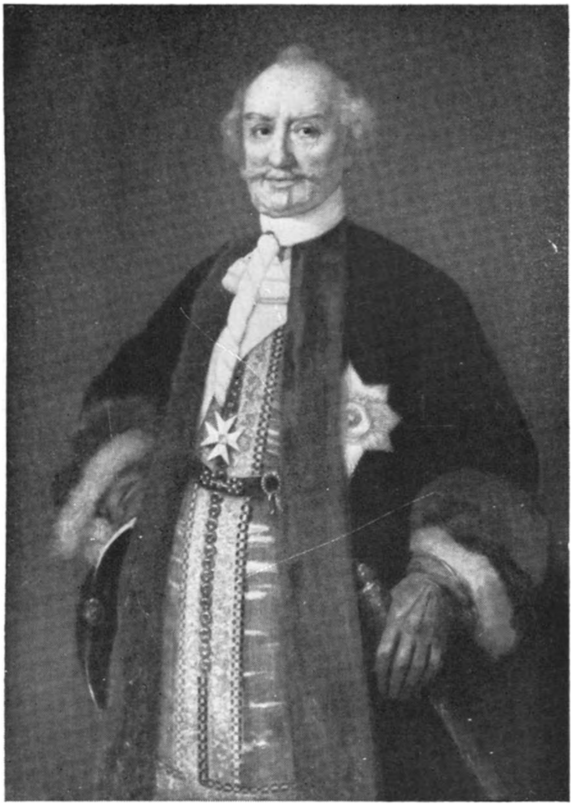

Pl. 136. Foto van een schilderij betr. Graaf Johan Maurits

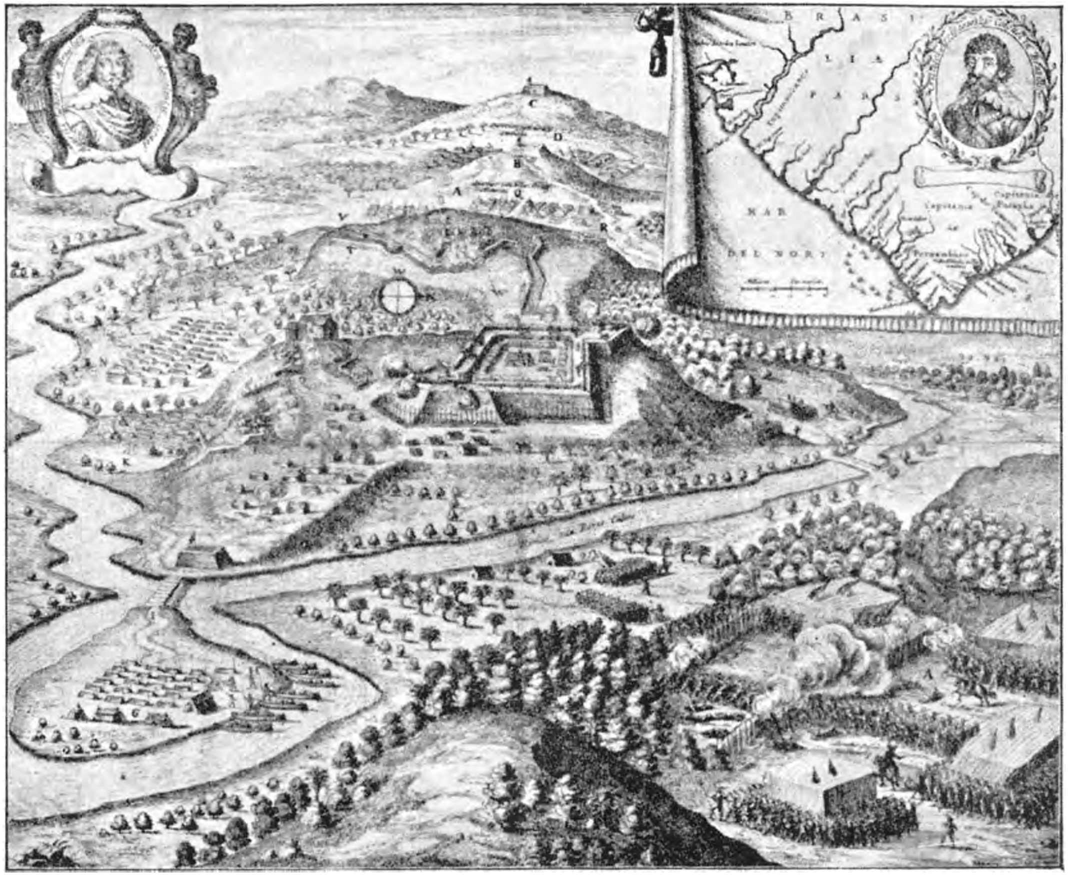

Pl. 137. Verovering van Porto Calvo, 1637 (Naar een oude prent).

Die opstand sloeg over naar de Noordelijke districten, en breidde zich, omdat geen voldoende strijdkrachten beschikbaar waren om hem te dempen, spoedig verder uit. Voedselschaarschte verhoogde de opstandigheid der bevolking. Daarbij kwam, dat de meeste Portugeesche industrieelen, die de suikermolens gekocht of gepacht hadden, diep in de schuld zaten bij het gouvernement of particulieren en zeer gebelgd waren over de harde wijze, waarop het gouvernement bij het innen van achterstallige schuld tegen hen optrad, in het gelukken van den opstand het eenige middel zagen om aan het terugbetalen van dien ondraaglijken schuldenlast te ontkomen.

Het duurde dan ook niet lang of de opstand was algemeen; in tal van kleine gevechten tegen de overal opduikende guerillabenden, leden de Hollandsche troepen, onder wie vele ontevreden, onbetrouwbare elementen waren, de nederlaag. De eene sterkte na de andere viel in 's vijands handen en reeds in 1645 werd zelfs Mauritsstad aan de landzijde door den vijand ingesloten. De troepen in het Portugeesche deel van Brazilië hielden zich wel, op last van Lissabon, officieel onzijdig, maar ondersteunden metterdaad de opstandelingen. De W.I.C., in de eerste jaren zoo energiek, zag werkeloos toe en trachtte vruchteloos hulp te krijgen bij hare Oost-Indische zuster-compagnie, die er niets voor voelde haar geld te steken in de mislukte onderneming. Een in 1647 door de Staten – de Compagnie had daarvoor de geldmiddelen niet meer – met eenige hulp van de O.I.C. uitgezonden vloot onder Witte de With bracht geen ontzet, maar keerde grootendeels, wegens voedselnood aan boord, op eigenmachtig bevel van haren bevelhebber, terug.

De Nederlanders, ten langen leste, op het Reciff opgesloten, en door het in 1652 uitbreken van den oorlog met Engeland, geheel aan hun lot overgelaten, moesten – door den honger gedwongen – zich ten slotte wel overgeven. Op 27 Januari 1654 werd de capitulatie geteekend. Wel bleef de Republiek nog hare rechten op de kolonie handhaven, doch in 1661 werden deze bij verdrag met de Portugeesche Regeering voor 8 millioen gulden afgekocht.

Dat was het einde van het in 1624 met zoo groote geestdrift en energie begonnen avontuur.

De door de Compagnie en door de moederlandsche Regeering vervulde rol is daarin, behalve in de eerste jaren, over het algemeen niet fraai geweest; maar velen harer onderdanen hebben eervolle plaatsen in 's Lands historie verkregen.

Alvorens dit artikel te besluiten, wensch ik nog eenige regelen te wijden aan de, weliswaar niet groote, maar zeer belangrijke tentoonstelling betreffende het Nederlandsche bewind in Brazilië, die in Jan.-Febr. in het Nederl. Hist. Scheepvaart-Museum te Amsterdam werd gehouden, georganiseerd door den Heer W. Voorbeijtel Cannenburg, directeur van het museum.

Zij bevatte een groot aantal hoogst merkwaardige exemplaren van boeken, brochures, oude kaarten en prenten betreffende dat tijdperk. Van het beroemde boek van Barlaeus, door Frans Post geïllustreerd, waarvan, zooals bekend een Hollandsche vertaling is verschenen van de hand van den onlangs overleden oud-kapitein ter zee S. P. l'Honoré Naber, was er onder meer een met uit de hand gekleurde teekeningen; ook een uiterst zeldzaam exemplaar van de „Mauritiados", een lofdicht op rijm op den gouverneur-generaal, door zijn hofpredikant Fransickus Plante samengesteld. Natuurlijk vond men er de portretten, in olieverf of als gravure, van de meeste mannen, die daar bijzonder op den voorgrond zijn getreden: Graaf Johan Maurits, Piet Hein, Diederik van Waerdenburgh, Hendrik Loncq, Arciszewski en anderen.

De kunstschilder Frans Post was er vertegenwoordigd door eenige Braziliaansche landschapstukken, in hoofdzaak uitgevoerd tijdens zijn verblijf in Brazilië. Vele van zijne schilderijen zijn n.l. gemaakt eerst na zijn terugkeer in het vaderland, dus zijn fantasiën of later uitgewerkte schetsen. Verder waren er van hem een groot aantal teekeningen in Barlaeus' werk of als afzonderlijke prenten.

Van de schilderijen op land- en volkenkundig gebied van Albert van den Eeckhout, aanwezig in het National Museum te Kopenhagen, waren er foto's van bijna de volledige verzameling. Die schilderijen zijn in 1654 door Johan Maurits ten geschenke gegeven aan Koning Frederik III van Denemarken. Men vindt er in afgebeeld merkwaardige typen van Portugeezen, halfbloeden en inlanders; de laatsten waren ten deele nog menscheneters. Eene afgebeelde Indiaansche vrouw draagt bijv. een korf op den rug, waaruit een menschenvoet steekt, blijkbaar een lekkernij, door haar voor het gezin medegenomen.

Het trof mij op de tentoonstelling de origineele kaarten en prenten te vinden, waarvan verkleinde reproductiën voorkomen in het door mij hiervoor herhaaldelijk vermelde werk van Rocha Pombo, „Historia do Brazil"; onder meer de prent van de verovering van Porto Calvo, opgenomen op Pl. 137. Die prenten en kaarten zijn ware meesterstukken van graveerkunst. Ik heb ook vroeger melding gemaakt van Hollandsche kanonnen op de over-

blijfselen van een oud fort aan de haven van Parahyba. Bij mijn tentoonstellingsbezoek is mij echter gebleken, dat er in Brazilië nog heel wat meer van die oude Hollandsche kanonnen te vinden zijn. Zoo liggen er nog in het zand aan het strand te Olinda. Op de binnenplaats van het Fort Frederik Hendrik zijn er in den grond geplant; in het Archeologisch Geographisch Instituut te Pernambuco is er een op rolpaardaffuit liggend, opgesteld. Al deze vuurmonden verkeeren nog in goeden staat en dragen nog de letters W.I.C. der Compagnie. Fraaie foto's van die kanonnen en van overblijfselen van oude Hollandsche vestingwerken waren op de tentoonstelling ingezonden door den heer A. Vreugdenhill, oud-gezagvoerder der Kon. Holl. Lloyd.

Tenslotte wil ik nog de aandacht vestigen op een alleraardigst album, getiteld: „Johan Maurits van Nassau en de korte bloeitijd van Hollandsch Brazilië 1636–1644"; het bevat een levendige beschrijving van het wedervaren der kolonie en is buitengewoon rijk geïllustreerd. Het is samengesteld door Mevr. C. Molengraaff-Gerlings, naar aanleiding van een, eenige jaren geleden door haar aan Brazilië gebracht bezoek. Van verschillende van de hierboven bedoelde foto's zijn ook in dit album reproducties opgenomen. Het was op de tentoonstelling voor een zeer gering bedrag verkrijgbaar gesteld en verdient in veler handen te komen. Ook deze schrijfster begint haar verhaal met te spreken over de groote waardeering van de meeste Brazilianen voor dezen edelen vertegenwoordiger van het Nassausche vorstenhuis, van wien nu nog in Brazilië gezegd wordt, „dat zijn naam met gulden letters gegrift is in de geschiedenis van het land".

XIII. DE NEDERLANDERS OP CEILON

MIJN VORIGE ARTIKEL HANDELDE OVER HET verloren Brazilië; het daaraan voorafgaande over de verloren kusten van Malabaar en Coromandel. Nu het verloren Ceilon, eens het „kostelijk juweel" der Vereenigde Oost-Indische Compagnie. Onwillekeurig schieten mij de woorden te binnen van Multatuli in zijn verhaal over Saïdja en Adinda: „Ja lezer, ik weet, dat mijn verhaal eentonig is."

Er is iets zeer weemoedigd in het terugdenken aan al die verloren bezittingen. Wij krijgen een gevoel, of die heldenfiguren uit een grooten tijd ons verwijtend aanstaren en vragen: „Wat hebt gij gemaakt van de erfenis, die wij in harden strijd verworven hebben en aan U hebben nagelaten?" Ons wordt als het ware een spiegel voorgehouden van het verleden, zooals Busken Huet zoo aangrijpend heeft gedaan in zijn „Land van Rembrand."

Toch is het goed, vaak aan die tijden terug te denken en vooral in tijden van nationale inzinking, omdat wij er dan telkens aan herinnerd worden, dat wij telgen zijn van een edel geslacht; niet om ons te verhoovaardigen op iets, waaraan wij niets hebben bijgedragen, maar omdat het ons doet gevoelen, dat adeldom verplichtingen oplegt.

Op Ceilon vinden wij heel veel van die herinneringen. Nergens zijn de stoffelijke overblijfselen van den Nederlandschen tijd zoo talrijk als daar.

Wij treffen er nog aan verscheidene kerken uit den tijd der Oost-Indische Compagnie, waarin nog steeds de leer verkondigd wordt van de Nederlandsch Hervormde Kerk en haar gebruiken in eere worden gehouden; wij vinden er nog talrijke vestingwerken als getuigen van den dapperen strijd, dien onze vaderen daar gevoerd hebben; in de kerken, op de kerkhoven en op andere plaatsen

kunnen wij nog de namen lezen van tal van historische persoonlijkheden naast die van vele anderen van meer bescheiden rang, die lang vergeten zijn, maar die toch allen daar geleefd, geleden en gestreden hebben.

Dat vele van die monumenten van den Nederlandschen tijd van Ceilon thans met piëteit worden onderhouden, is vooral te danken aan het opgekomen Nederlandsche bewustzijn van een aantal afstammelingen van die oude kolonisten en dienaren der Compagnie. Zij hebben meer en meer hun stambewustzijn gevoeld en tegelijk daarmede de behoefte aan aaneensluiting, en deze tot uiting gebracht door het, einde 1907, stichten van eene vereeniging „The Dutch Burgher Union of Ceylon", waarin onze warme vaderlander Maurits Wagenvoort een belangrijk aandeel heeft gehad. Hoewel de meesten der leden hunne vroegere moedertaal niet machtig zijn, hebben zij toch tot devies gekozen de oud-Hollandsche spreuk „Eendracht maakt macht". Het aantal leden der vereeniging is, in verhouding tot dat der bevolking, uit den aard der zaak, niet groot en kan ook niet groot zijn, beperkt als het lidmaatschap volgens de statuten is tot de afstammelingen der Nederlanders en Compagniedienaren van andere, blanke nationaliteit. Toch heeft de vereeniging, dank zij de leiding van eenige geestdriftige mannen voor den Nederlandschen stam reeds veel gedaan, waarvoor wij haar dankbaar moeten zijn. Zij bevordert het stam- en samenhoorigheidsgevoel harer leden op verschillende wijzen: door het houden van bijeenkomsten in haar vereenigingsgebouw „The Dutch Burgher Union Hall" te Colombo, waar door bekwame sprekers voordrachten worden gehouden op allerlei gebied, voor de „Burghers" van bijzonder belang; door het ondersteunen van behoeftige leden der vereeniging; door het houden van cursussen om de kennis der Nederlandsche geschiedenis en taal te bevorderen; door het aanknoopen van betrekkingen met vereenigingen in Nederland, als bijv. het „Algemeen Nederlandsch Verbond"; door het houden van kinderfeesten, ten einde de herinnering aan hun Nederlandsche voorouders levendig te houden en aan te kweeken – zoo wordt het Sint Nicolaasfeest er geregeld met geestdrift gevierd – terwijl de vereeniging ook een driemaandelijksch tijdschrift uitgeeft „Journal of the Dutch Burgher Union of Ceylon", dat met groote zorg wordt geredigeerd en de lezing overwaard is. Behalve de gewone gebruikelijke rubrieken in dergelijke tijdschriften; als personalia, overzicht van in het afgeloopen tijdperk verrichte werkzaamheden of voor de vereeniging voorgevallen belangrijke gebeurtenissen, bevat het blad geregeld zeer belangrijke artikelen, in hoofdzaak op

historisch gebied, waarin met groote zakenkennis en piëteit gebeurtenissen en groote mannen in de geschiedenis van het Nederlandsche volk, voornamelijk in Indië beschreven worden. Zoo zijn daarin opgenomen levensbeschrijvingen van vele gouverneurs van Ceilon, als Coster, Maetsuycker, Van Goens en anderen; maar daarnaast worden gebeurtenissen in Nederland als de Willem-de-Zwijgerherdenking, niet vergeten.

Herhaaldelijk zijn in het tijdschrift ook artikelen opgenomen tegen onware geschiedschrijving, waarin het Nederlandsche koloniale bewind onverdiend in een kwaad daglicht wordt gesteld.

Onder de hoofdmannen van de „Dutch Burgher Union", meest tevens medewerkers aan het blad, zijn er die zich ook op andere wijze voor het oude moederland hoogst verdienstelijk hebben gemaakt. De oud-voorzitter en stichter, R. G. Anthonisz.[1]) eertijds gouvernements-archivaris van Ceilon, heeft een volledige geschiedenisbeschrijving van het Nederlandsche Ceilon ter hand genomen; helaas is het voorloopig bij het eerste Deel van zijn werk „The Dutch in Ceylon", uitgegeven in 1929, loopende tot 1658, de verovering van Jaffnapatnam, gebleven; de dood heeft hem in 1930 uit zijn nuttigen werkkring weggenomen en het vervolg van zijn mooie boek is nog niet verschenen. De advocaat F. H. de Vos, lid der Nederlandsche Maatschappij van Letterkunde te Leiden, heeft naar aanleiding van het reeds in 1877 verschenen „Lapidarium Zeylanicum" door Leopold Ludovici, (een beschrijving van een groot aantal op het eiland aanwezige grafsteenen met afbeeldingen daarvan), dien arbeid voortgezet en belangrijk uitgebreid in de „Monumental Remains of the Dutch East Indian Company of Ceylon" het licht doen zien, en ook verder hoogst belangrijke genealogische studiën gepubliceerd betreffende de Nederlandsche families op het eiland. Anthonisz' opvolgers als voorzitter, achtereenvolgens de heeren L. A. Prins, H. U. Leembruggen en E. H. van der Wall zijn in de voetsporen van hun voorganger getreden en hebben eenige jaren geleden opzettelijk ons land bezocht, teneinde zich beter van de Nederlandsche taal op de hoogte te stellen en ter plaatse Nederlandsche toestanden te bestudeeren.

Mijns inziens wordt bij ons te lande aan het edel streven van de vereeniging niet die aandacht gewijd, welke zij verdient.

Dat sterke rassympathieën toch zeer goed vereenigbaar zijn met trouw aan hun tegenwoordige regeering, hebben die „Burghers" in den grooten oorlog van 1914–1918 op schitterende wijze getoond.

De „Roll of Honour", een groote koperen plaat in het ver-

1) Zie Pl. 141.

eenigingsgebouw geplaatst, vermeldt, niettegenstaande het, zooals gezegd, vrij beperkt aantal leden, niet minder dan 150 namen van vereenigingsleden, die in den oorlog hun koning, als vrijwilliger, met de wapenen hebben gediend. Verscheidenen van hen zijn gesneuveld of aan bekomen verwondingen overleden.

In de volgende regelen zal ik de geschiedenis der vestiging van ons bewind op Ceilon in het kort in de herinnering terugroepen en, voor zoover daartoe aanleiding bestaat, ook de stoffelijke overblijfselen van den Nederlandschen tijd ter sprake brengen.

Ik wil niet lang stilstaan bij de eerste kennismaking van onze landgenooten met Ceilon: de aankomst in 1602 van den vermaarden Joris van Spilbergen te Baticaloa, op de Oostkust van het eiland en zijn opwachting bij den Maharadja van Kandi; hoe hij zich daar aanmeldde als gezant van den „Koning van Holland", Prins Maurits, en namens dien krijgsheld, zijn portret in olieverf aan den Ceilonschen vorst aanbood, die daarmede ten hoogste verblijd, den wensch te kennen gaf, dat de „Hollandsche koning" hem met schepen te hulp zou komen, om de Portugeezen uit zijn rijk te verjagen [1]); ook niet over het tragisch lot van den kort daarna aangekomen vice-admiraal Sebalt de Weert, die eerst vriendelijk ontvangen, later met een deel van zijn volk verraderlijk werd vermoord, misschien wel eenigszins door eigen schuld: ontactvol optreden en het kwetsen van de bevolking in haar godsdienstige gevoelens. Over Marcelis de Boshouwer, die door de Regeering later op het eiland geplaatst werd om voeling met den Maharadja te houden, en zijn wedervaren, heb ik in mijn artikel over Denemarken reeds het een en ander medegedeeld.

Al heeft, als uit het voorafgaande blijkt, de Compagnie, in de eerste jaren van haar bestaan, Ceilon wel in het oog gehouden als een gewest, dat voor haar van beteekenis zou kunnen worden, zoo heeft zij zich toch voorloopig weinig aan het eiland gelegen laten liggen; zij had genoeg te doen om elders haar gezag te bevestigen. In 1636 kwam daarin verandering. De gouverneur van Coromandel, Carel Reinierse, gevestigd te Paliakata, ontving een brief van den toenmaligen vorst, Radja Singha, een krachtig, nog maar kort aan de regeering gekomen prins, waarin deze dringend om hulp vroeg tot uitdrijving van de Portugeezen. Hun macht was voor hem

1) Zie hiervoor: „'t Historiael Journael van de Voyagie ghedaen met drie schepen, ghenaemt den Ram, het Schaep ende het Lam, ghevaren uyt Zeelandt, van der Stadt Comp. Vere naer d' Ooost Indiën, onder 't beleijt van den Heer Admirael Joris van Spilbergen, gedhaen in de Jaren 1601, 1602, 1603 ende 1604." (Zie Pl. 142).

onduldbaar geworden, reden waarom hij besloten had, „om zoo lang zon en maan duren zullen, zich met wapenen te zullen maken tot een Broeder van den Koning der Hollanders". Dit verzoek was de Regeering te Batavia zeer welkom, omdat men juist begonnen was met het bestoken van de Portugeezen op eigen terrein, het blokkeeren van hun hoofdvestiging te Goa, op de Westkust van Voor-Indië, hetgeen vele jaren is voortgezet; telkens zoo lang de moesson dit veroorloofde, van ongeveer October tot einde Maart.

De Portugeezen beheerschten in dien tijd vrijwel de geheele kuststrook van Ceilon, met behulp van 7 groote vestingen of forten en een aantal kleinere, waardoor zij den Maharadja als het ware hielden opgesloten.

Aan den admiraal der blokkadevloot, Adam Westerwolt [1]), werd nu opgedragen in het voorjaar 1638, na afloop van de blokkade van Goa, naar Baticaloa te zeilen en daar de Portugeesche vestiging, al of niet met behulp van de Singhaleesche troepen, te bemachtigen. Die onderneming slaagde en wel in zeer korten tijd, en Westerwolt – als zoo veel officieren der Compagnie tegelijk goed koopman en goed diplomaat – wist van de overgroote vreugde van den Kandischen vorst over dit succes handig gebruik te maken door met hem, namens de Compagnie, een voor deze buitengewoon voordeelig verdrag te sluiten, dat lang de basis gebleven is, waarop de verhouding tusschen den vorst en de Compagnie gevestigd was. Dat verdrag behelsde, buiten de belofte van de Compagnie gewapenden bijstand te verleenen aan den koning tot het verdrijven van de Portugeezen, groote handelsvoordeelen, n.l. de vergunning om over het geheele eiland tolvrij handel te drijven en de waren kosteloos naar de havens te vervoeren, waarbij de koning zich bovendien verbond, alleen aan de Compagnie, met uitsluiting van alle andere natiën, handelswaren te leveren. Al de kosten voor de uitrusting van schepen en troepen ten behoeve van den vorst aangewend, met inbegrip van de betaling van het personeel enz., zouden voor rekening van den vorst zijn, te vergoeden in den vorm van de levering van kaneel en peper en andere handelswaren; de op de veroverde forten gemaakte buit zou tusschen beide partijen gelijkelijk worden verdeeld, de forten zouden met Nederlandsche troepen bezet worden, waarvan het onderhoud verder zou geschieden door de zorg van den vorst, evenals de levering van de materialen, welke ter verbetering van de versterking noodig mochten zijn. Hierbij valt op te merken, dat ten aanzien van de bezetting van de forten door Nederlandsche troepen in het oorspronkelijk ontwerp,

1) Zie Pl. 143.

in het Portugeesch gesteld, dat aan den koning getoond was, de bepaling had gestaan, dat zulks zou geschieden „wanneer Zijne Majesteit het noodig oordeelt" en dat in het latere officieel geteekende stuk die woorden niet voorkwamen. Of dit een nalatigheid is geweest, dan wel met opzet is geschied, is niet bekend; maar deze aangelegenheid heeft telkens weer aanleiding gegeven tot strubbelingen over de uitlegging van het contract; en is oorzaak geweest dat de Maharadja herhaaldelijk zijn verdragsplichten niet nakwam, onder voorwendsel dat de Compagnie hem bedrogen had.

Door de verovering van Baticaloa had men nu vasten voet op het eiland gekregen. In de daarop volgende jaren 1639 en 1640 werden ook Trinconomale, aan de Oostkust, Negombo en Gale genomen, waardoor men reeds in het bezit was geraakt van 4 der 7, vroeger door de Portugeezen bezette groote forten. Vooral de verovering van Negombo en Gale, gelegen aan de Westkust en aan de Zuidkust van het eiland was van groote waarde met het oog op de ligging nabij de rijke kaneellanden, waarom het de Compagnie voornamelijk te doen was. Colombo, de hoofdvestiging der Portugeezen, bleef echter voorloopig in hun handen, ten deele ook wegens het uitblijven van de door Radja Singha toegezegde hulptroepen om een aanval door de Compagnie aan de landzijde te ondersteunen; zulks niettegenstaande hij herhaaldelijk op het belegeren van die sterke vesting had aangedrongen. Over de hulp van den vorst was men ook overigens slecht te spreken; meestal deden de hulptroepen niets, of verschenen op den dag der verovering ter plaatse, alleen om de aanspraken van den koning op zijn deel in de buit of op de veroverde sterkte te doen gelden. Ook zijn verplichting tot het voorzien van de bezettingen met levensmiddelen en andere behoeften kwam hij zoo slecht na, dat er soms hongersnood dreigde te ontstaan, vooral omdat de Portugeezen van Colombo uit af en toe de omstreken geheel beheerschten. De wakkere commandeur Jacob Willemsz Coster[1]), de veroveraar van Gale, naar Kandi gereisd om zich over het zoo slecht nakomen van zijn verplichtingen door den koning, bij hem te beklagen, heeft zijn krachtig opkomen voor de belangen der Compagnie met den dood moeten bekoopen; hij is – zooals het heette buiten medeweten van den vorst – verraderlijk vermoord [2]). Het pleit niet voor het

1) Zie Pl. 144.

2) Volgens de Vos „Monumental remains", 2de suppl. No. 48 was Coster geboren te Akersloot in Noord-Holland. Een van de bastions van het fort Gale is blijkbaar naar zijn geboorteplaats genoemd. De Vos vermeldt in zijn boek een steen boven den ingang van het oude militaire hospitaal in de Hospitalstreet te Gale, die het opschrift draagt: „Akersloot, A° 1750".

eergevoel van de Regeering, dat zij zulk een groote beleediging ongestraft gelaten heeft; men liet echter het belang vóór alles gaan, en dat verzette zich op dat oogenblik tegen een openlijke vredebreuk met den Maharadja, omdat men vreesde hem dan in de armen der Portugeezen te zullen drijven, wier macht met de zijne vereenigd ons te sterk zou zijn geweest.

De strijd op het eiland werd het eerstvolgende paar jaren weinig gelukkig gevoerd; Negombo ging weder aan de Portugeezen verloren en werd eerst begin 1644 door François Caron opnieuw veroverd; een vroeger gedane poging om Colombo te nemen was mislukt.

Het heroveren van Negombo was, wat den krijg op Ceilon betrof, het voornaamste lichtpunt, maar door de gevolgen dan ook inderdaad van groote beteekenis.

In 1645 werden de vijandelijkheden gestaakt, in verband met het inmiddels in Den Haag tusschen Portugal en de Republiek gesloten bestand voor den tijd van 10 jaar. Eigenaardig is het dat, terwijl reeds geruimen tijd vrede was gesloten in Europa, de oorlog in Indië toch maar ongestoord voortgang heeft gehad. En toch is dat begrijpelijk. De zaken stonden er in 1640 voor de Compagnie veel gunstiger voor dan voor de Portugeezen. Dat de laatsten naar vrede verlangden lag voor de hand; zij hadden daarbij alleen te winnen. De Compagnie zag echter in, dat zij bij den vrede meer verliezen dan winnen zou. Zij was dus niet genegen den oorlogstoestand te doen eindigen vóór dat men uit Den Haag den stelligen last zou hebben ontvangen de vijandelijkheden te staken, en weigerde daarom aan een daartoe strekkend verzoek van den Portugeeschen onderkoning te Goa te voldoen. Wel zijn toen Portugeesche onderhandelaars uit Goa te Batavia ontvangen, omdat men dit moeilijk weigeren kon; dezen zijn echter onverrichterzake teruggekeerd.

Toen uit het afschrift van het in Europa voorloopig gesloten tractaat, dat in Februari 1642 per schip te Batavia aankwam, bleek dat de vredestoestand in Indië eerst een jaar na de rectificatie van het verdrag zou ingaan en dat volgens een der artikelen elke partij dan in het bezit zou blijven van hetgeen zij op het tijdstip van de afkondiging bezat, hoopte men nog vóór dien tijd een flinken slag te kunnen slaan en zelfs Colombo nog te kunnen nemen; dat de uitkomsten beneden de hooggespannen verwachting zouden blijven kon men niet voorzien. In October 1642 kwam het definitieve tractaat te Batavia aan met de opdracht nu den vrede ten spoedigste overal af te kondigen. Maar aangezien de regeering in Holland

Pl. 138. Gezicht op „Vrijburg" (Vignet van een oude kaart van Brazilië.)

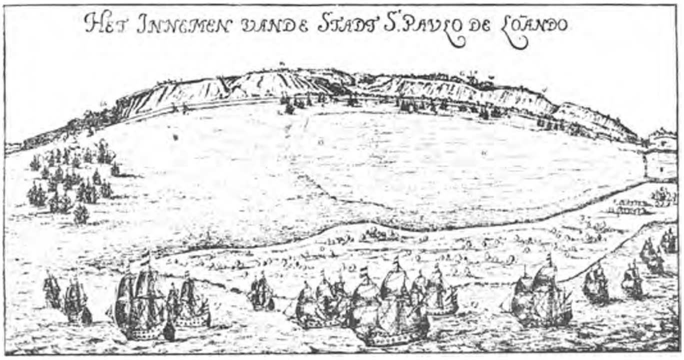

Pl. 139. De inneming van S. Paulo de Loando (Naar een oude prent).

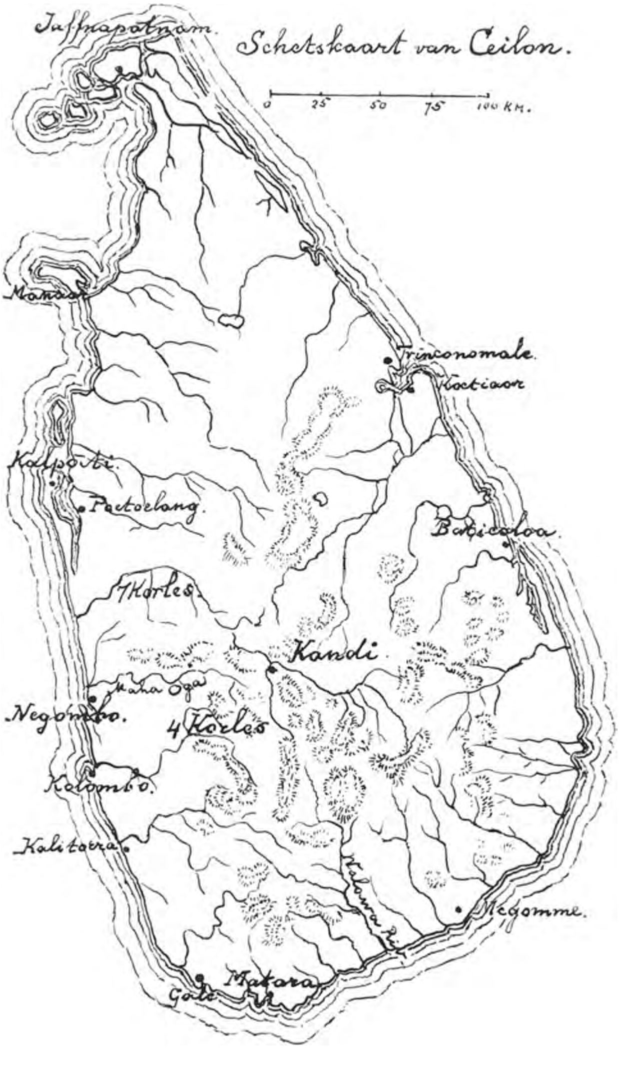

Pl. 140. Schetskaart van Ceilon.

wegens plaatselijke onbekendheid allerlei detailregelingen wel aan de regeering te Batavia moest overlaten, zijn er toch nog ruim twee jaar verloopen vóór dat overal de wapenen waren nedergelegd. Ik zal hier niet uitweiden over het verloop van de onderhandelingen, welke men toen wel opnieuw met de Portugeezen moest aanknoopen; deze zijn uitvoerig beschreven in het academisch proefschrift van Dr. W. van Geer „De opkomst van het Nederlandsch gezag over Ceilon"; genoeg zij het hier te vermelden, dat de verschillen in hoofdzaak geloopen hebben eerst over de grensregeling in de kaneellanden en na de verovering van Negombo ook over de teruggave van deze stad: en dat het vooral aan het groote beleid van Meatsuycker, die door de regeering te Batavia met het voeren daarvan belast was, te danken is geweest, dat de Compagnie bijna in alles haar zin heeft gekregen en ook het belangrijke Negombo heeft behouden, hoewel het – op grond van het tusschen de regeeringen in Europa overeengekomene – zeer twijfelachtig was, of zij op het behouden daarvan inderdaad wel recht had. Zij had er dit op gevonden, dat zij steeds volhield Negombo niet voor zich, maar voor den Maharadja te hebben veroverd, die ook in het vredesverdrag was ingesloten, en dat zij het derhalve niet *kon* teruggeven aan de Portugeezen. Op uitdrukkelijk beding van de Portugeezen werd de quaestie Negombo echter aan de eindbeslissing van de regeeringen in Europa overgelaten.

Na het sluiten van het bestand brak voor de Nederlanders een zeer lastige tijd aan. Zoo lang als er oorlog was geweest met de Portugeezen, had men kunnen rekenen op een eenigszins vriendschappelijke, althans niet bepaaldelijk vijandige houding van onzen „bondgenoot" Radja Singha, hoewel hij in het nakomen van zijn verdragsverplichtingen bijna doorloopend was te kort geschoten, met name wat betreft het op zijn kosten onderhouden van de bezettingen der forten en het terugbetalen van de door de Compagnie voorgeschoten groote sommen voor de krijgstoerustingen. Nu was dat in zekeren zin een voordeel voor de Compagnie, omdat zij daarin een uiterst geschikt argument vond om vestingen en landstreken, die zij zoogenaamd voor den koning op de Portugeezen had bemachtigd, voorloopig te behouden als onderpand tot de groote schuld zou zijn afbetaald.

Radja Singha had echter langzamerhand – niet ten onrechte – de overtuiging gekregen, dat de Nederlanders niet van plan waren zijn eiland te verlaten en dat het er eigenlijk op neer kwam, dat hij nu voor de Portugeezen in de plaats andere meesters gekregen had, al waren dezen ook te verkiezen boven de Portugeezen. Nu er,

door het sluiten van den vrede, geen buit meer te behalen viel en hij voorloopig voor de Portugeezen niet bang meer behoefde te zijn, was het voordeel van het bondgenootschap voor hem zeer twijfelachtig geworden. De Compagnie begreep dit ook zeer wel en zag in dat de eenige manier om van Radja Singha de groote schuld binnen te krijgen, gelegen was in het zelf in exploitatie nemen van de rijke kaneellanden, die juridisch tot het gebied van Gale en Negombo behoorden, zooals de Portugeezen dat vroeger gedaan hadden en bleven doen in het aan hen verbleven gebied. Zij had met het oog daarop met de Portugeezen een, voor den Maharadja geheim gehouden, overeenkomst getroffen, elkaar daarbij niet in de wielen te rijden, maar zoo noodig zelfs te helpen tegen Radja Singha. De gouverneur van Ceilon Jan Thyszen Payaart had, in opdracht van de regeering, voor die exploitatie reeds de noodige maatregelen getroffen en de bevolking in die gebieden aan het werk gezet. De Maharadja, over dat optreden alles behalve gesticht, had tegenmaatregelen getroffen door de bevolking door zijn agenten te doen overhalen de lage landen te verlaten en in de bergstreken terug te trekken en zelfs gewapenden gezonden om diegenen, die dit niet goedschiks deden, daartoe met geweld te dwingen; hij hield zich daarbij echter of hij van niets wist. De Compagnie, op het gebied van listig beleid, tegen dien Oosterschen potentaat opgewassen, hield zich nu eveneens van den domme en stuurde patrouilles uit om als vriend en bondgenoot van den koning, zijn „goedwillende onderdanen" tegen die „struikroovers en kwaadwilligen" te beschermen. Misschien zou dat een heelen tijd zoo zonder openlijke vredebreuk hebben kunnen voortgaan, wanneer Thijszen – meer oprecht dan beleidvol – niet de onhandigheid gehad had, geheel tegen de opdracht van de regeering in, den vorst openlijk den oorlog aan te zeggen, die nu ook open kaart kon spelen. Daarbij kwam nog dat Thijszens openlijk vijandig optreden tegen den vorst heel ongelukkig begon, want deze maakte bij een gevecht bijna 500 gevangenen, w.o. de commandant Adriaan van der Stel.

Nu was Holland in last! Een openlijke vredebreuk met den koning kon tot allerlei complicaties aanleiding geven! Men had Negombo, geheel op eigen verantwoording, niet aan de Portugeezen willen terug geven, omdat men het voor den Maharadja in bewaring had genomen; dat kon men toch moeilijk volhouden, wanneer men met hem in oorlog was! Ook niet tegenover de Bewindhebbers en de Staten-Generaal, die misschien heel anders daarover dachten. Bovendien bestond er ernstige vrees, dat Radja

Singha nu met de Portugeezen één lijn zou gaan trekken tegen de Compagnie.

Thijszen werd nu door de Regeering te Batavia gedesavoueerd en Maetsuycker [1]), die bij de onderhandelingen met de Portugeezen zijn sporen verdiend had, te zijner vervanging, als gouverneur naar Ceilon gezonden om die zaak weder in het reine te brengen.

Met meesterlijk beleid is deze er in geslaagd de onderhandelingen zoowel met den Maharadja, als met de Portugeezen, die natuurlijk opnieuw met hun aanspraken op Negombo voor den dag kwamen, jaren lang sleepende te houden en te voorkomen, dat dezen het met elkaar eens werden. Het geluk heeft hem tenslotte gediend. De opstand in Brazilië veranderde den toestand. De oorlog tegen Portugal brak opnieuw uit en gaf in Indië lucht. Tegelijk kwam er weer eenige verandering ten goede in de houding van Radja Singha, die inzag, dat hij nu misschien van zijn bondgenootschap met de Hollanders weer voordeel zou kunnen hebben.

De krijgsgevangenen werden dan ook vrijgelaten. Een ander gevolg van de door Maetsuycker en zijn opvolger met den Maharadja gevoerde onderhandelingen is geweest, dat in het district Matara een Hollandsch ambtenaar als dessave [2]) is aangesteld. Wel een zeer eigenaardige verhouding, want deze dessave was in naam stadhouder van den koning, maar zijn voornaamste feitelijke plicht was de bevordering van de belangen der Compagnie. Het heeft dan ook heel wat voeten in de aarde gehad den Maharadja daartoe te krijgen. Later zijn er in nog andere districten van die Hollandsche dessaves aangesteld. De Compagnie beschouwde hen geheel als eigen ambtenaren.

Begin 1650 werd Maetsuycker afgelost door Jacob van Kittensteyn, om zelf het bewind te aanvaarden als gouverneur-generaal. Bij zijn aftreden liet hij aan zijn opvolger een memorie na, waarin een uitvoerig overzicht van den toestand op het eiland, van hetgeen door hem in de afgeloopen bewindsperiode was verricht en een aantal nuttige wenken, waarmede zijn opvolger zijn voordeel zou kunnen doen. Dit voorbeeld is later, op last van de Regeering, geregeld gevolgd, niet alleen op Ceilon, maar ook in andere gebieden. Het is gewenscht hierbij een oogenblik stil te staan, omdat die talrijke memoriën en instructies tijdens den Compagniestijd een waardevolle bron hebben gevormd en nog vormen voor de bestudeering van het Nederlandsche bewind in Indië, die ook de bewondering hebben opgewekt van buitenlanders, die ambtshalve

1) Zie Pl. 145.
2) Een „dessave" was de gouverneur van een dessavani of provincie.

of om studieredenen later met die documenten hebben kennis gemaakt. Als een bewijs daarvoor heeft de heer E. H. van der Wall, toen bestuurslid van de „Dutch Burgher Union", in een, enkele jaren geleden, voor die vereeniging gehouden voordracht, eenige aanhalingen gedaan uit een officieel, door de Gouvernementsdrukkerij te Madras uitgegeven geschrift „The Dutch in Malabar", waarin de gunstige meening van de Engelsche autoriteiten over de Nederlandsche administratie wel heel sterk tot uiting komt.

„The Directors of the English Company", wordt daarin gezegd, „long held the Dutch system up as a model to their subordinates in the chief offices in their settlements and sometimes their designations were borrowed from the Dutch system. In the early days the advisability of imitating the Dutch was freely acknowledged and many Dutchmen were introduced to enter the English Company-service. So in 1687 Governor Yale of Madras (afterwards founder of Yale University), having sent the Directors „a book containing the Dutch methods", they observed that they had found in it „not much more than some of us understood of their affairs, but as there appears in this great wisdom and policy, we recommend to you the frequent reading and consideration of what is contained in those papers, which the oftener you read, the more you will discover the wisdom of those persons, who contrived those methods. Our design on the whole is to set up the Dutch Government among the English in the Indies (than which a better cannot be invented) for the good of posterity and to put us upon an equal footing of power of them to offend or defend, or enlarge the English dominion, and unite the strength of our nation under one entire and absolute command subject to us, as we are and ever shall be dutifully to our own sovereign" [1]).

Een paar jaar later schreven die directeuren: „The wise Dutch in all their general advices that we have seen, write ten paragraphs concerning their government, their civil and military policy, war-

1) *Vertaling.* „De Directeuren van de Engelsche Compagnie stelden langen tijd het Nederlandsche stelsel ten voorbeeld aan hunne ondergeschikten in de voornaamste ambten in hunne nederzettingen en somtijds werden hunne voorschriften aan het Nederlandsche stelsel ontleend. In de eerste dagen werd de wenschelijkheid de Hollanders na te volgen openlijk erkend en vele Hollanders werden voorgedragen om in Engelschen Compagniesdienst te treden. Toen in 1687 Gouverneur Yale van Madras (de latere stichter van de Yale-Universiteit) aan de Directeuren een boek had toegezonden over de Nederlandsche methodes, merkten zij op, dat zij daarin niet veel meer hadden gevonden, dan sommigen van ons van hunne zaken wisten, maar dat, wijl daaruit groote wijsheid en groot beleid blijken, wij U het herhaaldelijk lezen en overdenken van den inhoud van deze geschriften aanbevelen; hoe meer men deze geschriften leest, des te meer komt men tot de ontdekking van de wijsheid der menschen, die deze methodes bedachten. In het algemeen is het ons voornemen het

fare and the increase of their revenue, for one paragraph they write concerning trade" [1]).

Een grootere lofspraak van bekwame zaakkundige tijdgenooten van den bloeitijd is moeilijk denkbaar. Wel een heel groote tegenspraak van de tegenwoordig zoo vaak gehoorde oordeelvellingen over die Compagnie, als zou zij nooit anders dan een kortzichtige kruideniers-politiek hebben gevoerd! Wij zullen later gelegenheid hebben hierop terug te komen.

Hoe groote waarde ook de tegenwoordige Engelsche machthebbers nog aan die staatsstukken der Compagnie hechten, blijkt wel hieruit, dat in de laatste jaren een vrijwel volledige verzameling van vertalingen in het Engelsch van die documenten, op Ceilon betrekking hebbende, is aangelegd, en dat voor de ordening der archieven nog niet lang geleden ook de hulp van twee Nederlandsche geleerden en hoofdambtenaren in Indië, Prof. Mr. J. van Kan, Lid van den Raad van Indië en Prof. Dr. E. C. Godée Molsbergen is ingeroepen.

Onlangs heeft een Indische dame mij verteld, dat het Ceilonsch gouvernement tegenwoordig een Hollandsche dame in dienst heeft voor het ordenen van de oude archieven, het vertalen van missiven en contracten enz. op een hoog salaris.

Ook particulieren hebben ijverig uit die bescheiden geput; het in 1929 verschenen boek „The Dutch Power in Ceylon, 1602–1670" van Dr. Paul E. Pieris bevat b.v. een schat van in het Engelsch vertaalde, oorspronkelijke documenten, ter staving van zijn verhaal opgenomen.

Keeren wij na deze uitweiding tot ons onderwerp terug. De oorlog tegen de Portugeezen werd dus hervat. De eerste jaren werd hij maar slap gevoerd, maar nadat de groote Rijcklof van Goens met het bevel over alle „navale en militaire strijdkrachten" was belast, werd krachtig doorgetast. In 1655 nam Gerard Hulfft Kaloetara in; in Mei 1656 viel, tot uitbundige vreugde van Radja Singha, Colombo na een heldhaftige verdediging van 7 maanden, grootendeels door honger tot de overgave gedwongen; terwijl in 1658 de

Nederlandsche bewindstelsel onder de Engelschen in Indië toe te passen (want een beter kan niet bedacht worden) tot heil van het nageslacht en teneinde ons zelf, zoowel ten aanval als ter verdediging, of ter uitbreiding van het Engelsche gebied, op een even stevig voetstuk te stellen als het hunne, en de kracht van onze natie te vereenigen onder één alles omvattend en volstrekt gezag, onderworpen aan ons, zooals wij zijn en altijd zullen moeten zijn aan onzen eigen souverein."

1) *Vertaling.* „De verstandige Hollanders nemen in alle algemeene adviezen, die wij gezien hebben, tien paragrafen op over hun bewind, hun burgerlijk en militair beheer, oorlogvoering en de vermeerdering hunner inkomsten, tegen één paragraaf over den handel."

kroon op het werk gezet werd door de verovering van het eiland Manaar en van Jaffnapatnam, eveneens na hardnekkigen weerstand.

Deze belegeringen, behoorende tot de schitterendste wapenfeiten in onze Indische krijgsgeschiedenis, zijn boeiend beschreven in een tweetal werken van den lateren tijd: in het reeds meer genoemd werk van R. G. Anthonisz „The Dutch in Ceylon" en in de studie over Rijcklof van Goens van Dr. J. Aalbers (daar alleen de verovering van Manaar en Jaffnapatnam) om van oudere werken, als het beroemde boek van Baldaeus niet te spreken.

Beide krijgstochten kostten ons zware offers. Vóór Colombo sneuvelde, slechts enkele dagen vóór de overgave, de Nederlandsche commandant, de ridderlijke Gerard Hulfft[1]), oud-secretaris van Amsterdam, ook door Vondel, die hem stellig persoonlijk gekend heeft, bezongen als „Een klau aen Holland's waterleeu, Geverft met Engelsch bloedt", wegens zijn deelname aan den Eersten Engelschen zeeoorlog op het schip van Witte Cornsz. de With. Om zijn dapperheid en zijn edel karakter werd hij zelfs door de Portugeezen hoog geacht.

Door de verovering van Jaffnapatnam en eenige kleinere sterkten waren de laatst overgebleven vaste punten aan de Portugeezen ontrukt en was voor goed aan hunne heerschappij op het eiland een einde gemaakt. Het werk, dat de Compagnie, volgens het door Admiraal Westerwolt met den Maharadja gesloten verdrag, zou verrichten, was volbracht.

Het compagniesgebied omvatte toen: in het Noorden het geheele koninkrijk Jaffnapatnam met Manaar en een smalle kuststrook tot nabij Trinconomale; in het Zuiden het lage land tusschen de Walawarivier en de Maha Oya, insluitend de dissawani Matara, het grootste deel van de dissawani Sabaragamoean, de 4 Korles en de 7 Korles; te land begrensd door de forten Sitawaka, Angoerowatoa en Katoeana. Wel waren al die streken zoogenaamd voor den koning veroverd, maar de Compagnie was ongenegen ze aan hem terug te geven, zoo lang hij de groote schuld wegens de door de Compagnie uitgegeven oorlogskosten niet aan haar had terug betaald.

Van Goens begreep, dat wilde de Compagnie voordeel trekken uit het door haar bezet gebied, nu in de eerste plaats aan de bevolking een redelijk bestaan moest worden verschaft.

Door het langdurig tijdperk van oorlog was zij erg verarmd en verwilderd; vruchtbare landouwen waren in wildernissen en woestenijen veranderd; overal heerschte tengevolge van den langdurigen oorlogstoestand armoede en ellende. Van Goens was, om-

1) Zie Pl. 146.

dat de gouverneur Adr. van der Meijden, naar zijn oordeel ongeschikt was voor die betrekking, er in geslaagd in 1662 zelf met het gouverneurschap te worden belast. Hij is met het bewind belast gebleven tot in het voorjaar van 1675, toen hij het gouverneurschap heeft overgedragen aan zijn zoon. In een tusschenperiode van 26 December 1663 tot April 1665 is het bewind, wegens afwezigheid van Van Goens, tijdelijk gevoerd door Jacob Hutstaart en na dezen door Adr. Roothaas.

Alvorens te gaan bespreken wat de Compagnie verricht heeft om het eiland tot ontwikkeling te brengen, acht ik een kort overzicht van de verdere geschiedenis gewenscht; meer in het bijzonder komt daar bij dan de eigenaardige verhouding ter sprake van de Compagnie ten opzichte van den koning en van de bevolking.

Dat de verhouding ten opzichte van Radja Singha, die vroeger de hulp tegen de Portugeezen had ingeroepen, niet zeer vriendschappelijk kon zijn, ligt voor de hand. De zaken waren heel anders geloopen dan hij zich had voorgesteld. Hij was er inderdaad ongelukkig aan toe en was in het binnenland opgesloten. Van zijn talrijke havensteden had hij alleen nog wat te zeggen te Poetoelang in het Westen en te Kottiaar in het Oosten. In alle andere was de Compagnie de baas. En ook zelfs die beide genoemde havensteden hadden voor hem al heel weinig waarde, want de haven te Poetoelang werd al spoedig beheerscht door een te Calpentijn gebouwd fort en die van Kottiaar van uit Trinconomale. Al het andere, door de Compagnie bezette gebied, was wel zoogenaamd voor den koning veroverd, maar zij gedroeg zich daar als heer en meester. Jarenlang heeft hij toen alle betrekkingen met de Compagnie verbroken. Aan zijn onderdanen heeft hij streng verboden handel met haar te drijven. Hij trok zich terug in zijn door ondoordringbare oerwouden beschermd gebied, waarin hij de weinig toegangswegen zorgvuldig liet afsluiten of versperren.

Maar al was dit voor de Compagnie onaangenaam en geldelijk nadeelig, voor zijn eigen onderdanen, wien daardoor de toevoer van allerlei levensbehoeften werd afgesneden, was het veel erger. Door armoede en ellende tot wanhoop gedreven kwamen zij tegen hem in opstand, waarbij hij er ternauwernood het leven afbracht. In zijn nood heeft Radja Singha toen weder de hulp van de Compagnie ingeroepen, die in 1665 van die gelegenheid gebruik heeft gemaakt nieuw gebied te bezetten en daar forten te bouwen, „om hem tegen zijn onderdanen te beschermen". Toen die opstand met behulp van de Hollanders onderdrukt was, en de vorst door gruwelijke wreedheid zijn wraak aan de opstandelingen had gekoeld,

gevoelde hij zich echter weer sterk en deed opnieuw op allerlei wijzen van zijn ontstemming tegen de Compagnie blijken. De meest hoffelijke brieven van de Regeering bleven onbeantwoord; geschenken werden niet aanvaard; hare gezanten jarenlang vastgehouden. De Compagnie wenschte echter vooral vrede en liet in den beginne de meeste van die beleedigingen over haren kant gaan. Nu moet het vasthouden van die gezanten misschien niet alleen als een beleediging van de zijde van den vorst worden opgevat. Dit deed hij n.l. niet alleen tegenover de Hollanders, maar ook tegenover andere naties. Volgens Pieris was het een „hobby" van den Maharadja Europeanen te verzamelen, evenals hij een groote menagerie had van zeldzame dieren. Zoo heeft hij den Engelschman Robert Knox [1]) 19 jaar bij zich gehouden; den Franschen graaf de Lanarolle [2]) ook een tijd lang; en zoo honderden anderen. Velen van die vreemdelingen zijn op 's konings verzoek in zijn dienst getreden; hij heeft zelfs een geheele compagnie Europeesche soldaten in dienst gehad.

Intusschen was die verhouding erg lastig; de Compagnie heeft zelfs aangeboden het door haar in 1665 bezette gebied weder te verlaten; ook daarop werd geen acht geslagen. 's Konings gramschap werd zoo groot, dat hij in 1675 zelfs gewapend tegen de Compagnie optrad, maar die poging werd met kracht teruggewezen.

Tenslotte werd hij door den gouverneur Pijl, die hem als „des konings trouwe en nederige gouverneur", van uit Colombo „zijn koninklijk en onoverwinnelijk kasteel", schreef, dat het geheele eiland aan den koning behoorde en dat het eenige doel van de Hollanders nooit anders was geweest dan zijn kusten te verdedigen, weder „in goed humeur" gebracht; er werden hun niet lang daarna verschillende concessies beloofd; maar vóór dat die onderhandelingen haar beslag hadden gekregen (1687), stierf de oude vorst,

1) Knox heeft na zijn terugkomst uit Kandi in een merkwaardig boek zijn ervaringen neergelegd.

2) De Lanarolle was gezant van koning Lodewijk XIV op de vloot van den Franschen admiraal de la Haye en François Caron. Deze oud-Raad van Indië, veroveraar van Negombo in 1644, had als meer Nederlanders, nadat hij oneenigheid met de Bewindhebbers der Compagnie had gekregen, dienst genomen bij een vreemden souverein en was in 1664 directeur geworden van de Fransche Oost-Indische Compagnie. Bij een in 1672 door de Fransche vloot ondernomen expeditie tegen Ceilon, was de Lanarolle aan wal gezet en naar Kandi gereisd, om met den koning te onderhandelen, met het resultaat, dat deze hem, wegens zijn verwaand optreden, had doen gevangen nemen. De onderneming van de la Haye en Caron mislukte; Caron kwam op de terugreis bij een schipbreuk op de Portugeesche kust om het leven. De Lanarolle is later met een Singhaleesche vrouw getrouwd en in dienst van den Maharadja getreden.

Pl. 141. Wijlen R. G. Anthonisz, oprichter van de „Dutch Burgher Union of Ceylon".

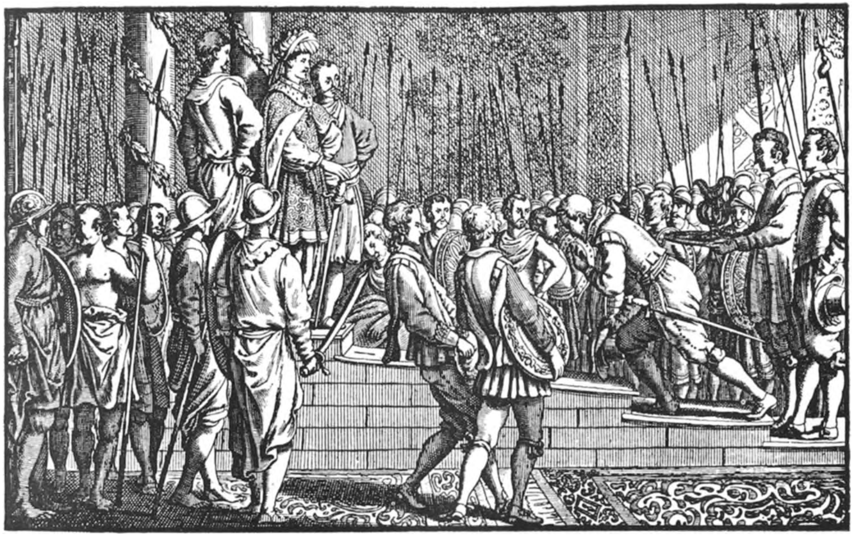

Pl. 142. Ontvangst van Joris van Spilbergen door den koning van Ceylon, 1602 (Uit Baldaeus' „Beschrijving van Ceylon").

na ongeveer een halve eeuw te hebben geregeerd. De Compagnie was daarmede van een lastigen, energieken tegenstander bevrijd en heeft het geruimen tijd, wat de verhouding met het Hof betreft, veel gemakkelijker gehad. Wel waren er in de eerste jaren nog moeilijkheden met den opvolger van Radja Singha, omdat de Compagnie zich niet verplicht achtte, alle met den overleden vorst gemaakte voorloopige afspraken na te komen; maar de nieuwe koning was een zeer vredelievend man, met wien men tot een overeenkomst kwam, die beide partijen bevredigde. Dank zij deze gezindheid van den koning en van zijn opvolger, en de omstandigheid, dat het gouverneurschap langen tijd in handen geweest is van verstandige, flinke mannen, als Becker, Rumpf, Van Imhoff, is het nieuwe tijdperk over het geheel gunstig geweest, zoo wel voor de Compagnie als voor de bevolking, waarvan de welvaart belangrijk toenam.

Het wanbeheer van den beruchten Petrus Vuijst, die deswege op het schavot is onthoofd, en een rommelige tijd onder zijn opvolgers, die er niet dadelijk in slaagden den desolaten boedel te beredderen, deed aan den gang der zaken wel kwaad, maar over het geheel konden beide partijen daarover tevreden zijn. Vooral ook omdat de hiervoren genoemde bewindvoerders er ernstig naar gestreefd hebben Europeesche en inlandsche ambtenaren aan hun plicht te houden en knoeierijen en machtsmisbruik, voor zoover zulks mogelijk was, krachtig te keeren.

Intusschen was het standpunt, dat door de Bewindhebbers der Compagnie, en op hun last door de Regeering te Batavia ten opzichte van den koning en ook van de bevolking werd ingenomen, terecht naar de meening van verschillende gouverneurs, alles behalve in overeenstemming met de waardigheid van de Compagnie en ook niet met de redelijkheid. Haar bijna eenige doel was geld verdienen en daarvoor moest alles wijken. Wat den kaneeloogst betreft, was met den vorst overeen gekomen, dat men op de tot zijn domein behoorende gedeelten der lage landen dezen mocht binnenhalen; jaarlijks werd hem daarvoor een zekere subsidie betaald ver beneden de waarde; maar de Compagnie moest dan telken male een gezantschap zenden om hem op de meest onderdanige wijze vergunning daarvoor te vragen. De kaneelschillers, de Chalia's, altijd een zeer woelig volkje, verkregen voor de werkzaamheden, welke zij voor de Compagnie verrichtten, een uiterst karige betaling. Ook de overige bevolking werd door de verplichte levering aan de Compagnie van producten zoo slecht betaald, dat de vervoerkosten nauwelijks werden goed gemaakt. De kaneel-

boomteelt was bovendien voor de geheele bevolking een groote last. Het omhakken van kaneelboomen, zelfs op particulier terrein, werd zwaar bestraft; tegen kraaien, die nuttig waren voor het overbrengen van de zaden, mochten de bewoners niet optreden, hoeveel schade die vogels ook aan hun overige gewassen toebrachten. De geheele bevolking had daarom van dien teelt een hartgrondigen afkeer. Van Imhoff[1]) heeft herhaaldelijk tegen zijn overheden met klem betoogd, dat dit op den duur niet goed zou kunnen gaan. Het bijna slaafs optreden tegenover den koning moest noodzakelijk afbreuk doen aan het prestige der Compagnie; de slechte betaling en het hardhandig optreden van de Compagniesdienaren, die reeds herhaaldelijk tot onlusten onder de kaneelschillers en de overige bevolking aanleiding hadden gegeven, zou op den duur tot de grootste moeilijkheden moeten leiden. Zijn overtuiging was dat men moest trachten met den vorst tot een overeenkomst te geraken, waarbij de Compagnie met haar kennis en hulpmiddelen zijn land tot ontwikkeling zou brengen, en de producten tegen behoorlijke prijzen van hem zou koopen. Ook aan de bevolking moest meer vrijheid worden gelaten en zij moest voor haar producten redelijke prijzen krijgen. Op die wijze zouden de belangen van alle partijen, onder de leiding van de Compagnie gebaat worden. Dit achtte hij – ook voor den koning – van veel meer beteekenis dan openstelling van de haven van Poetoelang, waarop door dezen reeds zoo vaak was aangedrongen, en welke hij ook niet wenschte.

De Regeering bleef doof voor die verstandige raadgevingen, en hield aan het oude stelsel vast. De loop van zaken heeft geleerd, dat Van Imhoff de zaken juist had ingezien. Onder zijn opvolgers bleek hoe langer hoe meer de verkeerdheid van het gevolgde stelsel. Steeds meer wendde de bevolking van het Compagniesgebied, getuige van de slaafsche houding, door de hoogste Compagniesautoriteiten tegenover den koning aangenomen, zich tot den vorst, en beschouwde hem als haar oppersten heer, in plaats van de Compagnie.

De toenemende invloed van de Madoereesche en Malabaarsche bloedverwanten der vorstelijke familie en die der Boeddhistische geestelijken werkten daartoe krachtig mee; daarbij de achteruitgang in het gehalte der ambtenaren!

Onder den gouverneur Jan Schreuder, een man bezield met de beste bedoelingen, genegen om aan alle redelijke verlangens van den koning en van de bevolking tegemoet te komen, maar tevens een krachtige handhaver van de belangen der Compagnie, kwam

1) Zie Pl. 147.

het, nadat door de koningspartij reeds jaren lang, een onduldbare houding tegenover de Compagnie was aangenomen, in 1761 tot een geweldige uitbarsting. Ook voor zijn betoogen was de Regeering doof gebleven, en hij werd de zondebok voor de tekortkomingen en verkeerde inzichten van zijn chefs en voorgangers.

Bij nieuwe woelingen onder de bevolking der kaneellanden, die daarbij een beroep op den koning deden, trok deze openlijk partij voor de opstandelingen. Tegelijk trachtte hij hulp te krijgen bij de Engelschen en bij zijn Voor-Indische bloedverwanten. Uitgezonden troepen werden verslagen. De opstand breidde zich snel uit. 's Konings troepen drongen ver in het Compagniesgebied door. De door langdurigen vredesdienst verweekelijkte, bijna geheel ongeoefende en slecht aangevoerde soldaten, bleken vrijwel onbruikbaar te zijn. Zelfs de steden werden bedreigd. Een poging tot bemiddeling door den Gouverneur-Generaal Van der Parra werd met minachting beantwoord. Geweld gebruiken was nu voor de Compagnie de eenige weg. In 1762 werd Schreuder ontslagen en vervangen als gouverneur door Lubbert Jan Baron van Eck, die een goeden naam had als soldaat, en die een flinke troepenmacht tot zijn beschikking kreeg om den opstand te bedwingen. Gaarne had de Hooge Regeering ook toen gezien, dat de nieuwe gouverneur was gaan onderhandelen en gewelddadig ingrijpen had vermeden. Maar daarvoor was Van Eck niet te vinden. Zijn eerste expeditie tegen de hoofdstad Kandi was echter een groote mislukking; zijn onervaren, slecht geënkadreerde troepen in de dichte bosschen van alle kanten door de Singhaleezen bestookt, moesten met groote verliezen terugtrekken. Een tweede tocht in 1765 slaagde beter. Des konings leger werd teruggedreven, de hoofdstad bezet; de vorstelijke familie wist echter te ontkomen. Na het achterlaten van een garnizoen in de veroverde hoofdstad trok Van Eck met zijn troepen terug; op dien tocht ook weder geweldig door de Singhaleezen bestookt. Met groote verliezen kwam de troepen weder te Colombo aan. Van Eck zelf overleed aan de gevolgen van den tocht. Eigenlijk was ook deze expeditie een halve mislukking, althans een Pyrrhus-overwinning. Maar het geluk diende de Compagnie. In 's konings rijk was het namelijk nog ellendiger gesteld; een hongersnood dreigde uit te breken en dwong den vorst tot onderhandelen. Falck, de opvolger van Van Eck, wist daar handig gebruik van te maken en den koning in het volgend jaar te dwingen tot het verdrag van Colombo, dat zeer voordeelig was voor de Compagnie. Ik zal de 25 artikelen van dat verdrag hier niet bespreken. Maar de zaak kwam in hoofdzaak hierop neer, dat de Compagnie daarbij het

bezit verwierf van de geheele kuststrook; dat de koning zich verbond met geen enkele Europeesche of Indische macht een verdrag te sluiten, waartegenover de Compagnie zich verbond hem te beschermen tegen aanvallen van buiten.

Verder kreeg zij den alleenhandel in een aantal producten van het land en werden de zaak van den kaneeloogst en een aantal andere aangelegenheden, die vaak tot verschil van opvatting aan leiding hadden gegeven, nu definitief geregeld.

De positie der Compagnie was veel beter geworden, maar zij had dit gekocht met groot verlies aan menschenlevens en geld, zware verliezen in den handel, achteruitgang van de cultures, en had voortaan een aanzienlijke, kostbare krijgsmacht op het eiland te onderhouden, wijl het verdrag den vorst als het ware met het mes op de keel was afgedwongen. De gouverneur Falck en ook zijn opvolger De Graaf, die in 1785 aan het bewind kwam, hebben veel gedaan voor het scheppen van orde en het herstellen van de rampen van den oorlog. Ook aan verbetering van de administratie en de rechtspraak hebben zij veel zorg besteed. Edoch de jaren der Compagnie waren geteld. In den vierden Engelschen oorlog heeft zij, dank zij de hulp van een Fransch eskader onder De Suffren, het eiland kunnen behouden. Maar de verovering door de Engelschen in 1796 bracht haar bewind op Ceilon ten einde.

Een van de middelen om na het verdrijven van de Portugeezen de verwildering van de bevolking tegen te gaan, is geweest de prediking van het Christendom onder de inboorlingen, waarbij uit den aard der zaak de leer der Nederduitsch Hervormde Kerk werd verkondigd. Daaraan heeft vooral krachtige leiding gegeven de bekende Philips Baldaeus, tevens schrijver van de vermaarde „Beschrijving van het eyland Ceylon”. Tal van kerken zijn in den Compagniestijd opgericht; ook een groot aantal scholen, waarin naast ander onderwijs groote aandacht werd gewijd aan het godsdienstonderwijs, en die vaak ook voor het houden van kerkdienst gebruikt werden. Volgens Van der Wall waren die scholen over het algemeen sterk bevolkt en werd het onderwijs door een groot deel van de bevolking op prijs gesteld. Vele van die scholen telden meer dan 500 leerlingen. Tusschen 1750 en 1780 heeft de bevolking dier scholen in de gezamenlijke districten Colombo, Gale, Matara, Jaffna, Manaar, Trinconomale en Baticaloa soms meer dàn 90.000 leerlingen bedragen; in verband met de toen veel minder talrijke bevolking dan thans, een zeer groot aantal!

Geheel vrijwillig zal dit onderwijs wel niet altijd gevolgd zijn.

Volgens R. E. Pieris: „Ceylon and the Hollanders" waren ten tijde van Philips Baldaeus alle Christenen in Jaffna verplicht de preek bij te wonen op straffe van een geldboete. Die geldboeten strekten dan tot betaling van de schoolmeesters. Volgens mededeelingen van denzelfden schrijver – die echter den Hollanders niet overal welgezind is en een scherpe kritiek op het bewind der Compagnie heeft uitgeoefend – zijn de vruchten van dit onderwijs niet heel groot geweest en heeft de ijver en toewijding van de schoolmeesters en van de boven hen gestelde schoolraden soms veel te wenschen overgelaten.

Het onderwijs werd in de scholen in de inlandsche talen gegeven. In de kerken werd in den beginne alleen in het Nederlandsch, maar later ook in de Singhaleesche en Tamilsche talen voor de inlanders gepreekt. Een groot aantal inboorlingen werd tot catechiseermeesters en onderwijzers opgeleid; enkele inlanders zelfs in Holland tot predikant. Te Colombo en ook een tijd lang te Jaffna, heeft zelfs een seminarium bestaan, voor de opleiding, ook van inboorlingen, tot predikant, waar zelfs het Latijn, het Grieksch en het Hebreeuwsch tot de vakken van onderwijs behoorden. Dat seminarium werd ook aan de opleiding van schoolmeesters, hoofden en tolken dienstbaar gemaakt. De ijver, door Philips Baldaeus en zijne medestanders in de eerste jaren aan den dag gelegd, is bij zijn latere opvolgers lang niet in die mate aanwezig geweest. Zij hebben dan ook niet kunnen verhinderen, dat het gros der bevolking, ook in het Compagniesgebied, aan zijn bestaanden Hindoe- of Mohammedaanschen godsdienst is trouw gebleven, en dat de Roomsch Katholieke godsdienst, niettegenstaande veel tegenwerking van de Compagnie, in stede van te verdwijnen, zelfs meer veld heeft gewonnen.

Het onderwijs aan de, in beperkt aantal aanwezige, Nederlandsche scholen was goed; er zijn hooge ambtenaren geweest, zelfs een gouverneur, die geen andere opleiding dan die op het eiland hebben genoten en daarmee konden volstaan. Ook door de invoering van de drukpers in het jaar 1736 heeft het Nederlandsche bewind tot de ontwikkeling van de inlandsche bevolking bijgedragen. De Bijbel en andere godsdienstige werken zijn in de Singhaleesche en Tamilsche talen gedrukt en onder de bevolking verspreid.

Ontwikkelde Singhaleezen hebben werken uit andere talen in hun eigen taal overgebracht. Het laatste kan men echter niet alleen op de creditzijde van het Nederlandsche bewind stellen, maar is vooral te danken geweest aan een geleerden Boeddhist Saranankara,

die in de eerste helft der 18de eeuw een zeer grooten invloed op de herleving van den oorspronkelijken godsdienst in het rijk en daarmede ook van de ontwikkeling der Ceilonsche bevolking heeft uitgeoefend. De Compagnie heeft daartoe medegewerkt door bij meer dan een gelegenheid een schip beschikbaar te stellen om Boeddhistische priesters uit Voor-Indië naar het eiland te doen reizen om den vorst te vriend te houden.

Vaak is tegen de Nederlanders op Ceilon aangevoerd, dat zij zoo onverdraagzaam waren op godsdienstig gebied. Bewijzen voor het tegendeel zijn genoegzaam voorhanden; verschillende, niet tot de Nederd. Herv. Kerk behoorende personen zijn in belangrijke betrekkingen benoemd. En dat zegt heel wat voor dien tijd, al zal wel de voornaamste reden voor die benoemingen geweest zijn, dat men op dat oogenblik geen andere geschikte candidaten had. Dat men intusschen tegen Roomsch-Katholieke geestelijken en monniken, van Portugeesche afkomst of met de Portugeezen sympathiseerende, die tegen het Nederlandsche gezag ijverden, af en toe hardhandig optrad, lag voor de hand; het was een onvermijdelijke daad van zelfbehoud, waarbij men echter op den duur weinig baat heeft gevonden.

Ten opzichte van ras en kleur nam men een voor dien tijd zeer vrijzinnig standpunt in. Inboorlingen van de hoogere kasten werden ook tot hooge betrekkingen toegelaten. Er zijn voorbeelden van dat ontrouwe Europeesche ambtenaren bij ontslag wegens wangedrag door verdienstelijke inheemschen werden vervangen.

Predikanten van inheemsche afkomst preekten in de kerken zelfs voor blanken. In de landraden zaten regegeld ook ervaren Singhaleezen. Het binnenlandsch bestuur werd, onder de leiding van de Europeesche hoofdambtenaren, bijna geheel uitgeoefend door inheemsche patriciërs. Elke koraal (onderdeel van een dessawani of provincie) werd bestuurd door een „modliar", die tevens het bevel voerde over de Lascarins of Singhaleesche militie in dienst der Compagnie. Dit stelsel, door de Compagnie in het leven geroepen om op weinig kostbare wijze in het bestuur te voorzien en de bevolking aan zich te binden, heeft ook zijn nadeelen gehad. Het aantal van die inlandsche ambtenaren is een tijd lang veel te hoog opgevoerd, waardoor baantjesjagerij in de hand gewerkt is, en veel te veel aan salarissen en andere bestuursuitgaven werd besteed. Bovendien waren velen van die inlandsche ambtenaren – evenals trouwens hunne Europeesche collega's – alles behalve onbaatzuchtig en gingen daardoor groote inkomsten voor de Compagnie verloren. Door de gouverneurs Van Imhoff en Gollenese is dan ook

Pl. 143. Admiraal Adam Westerwolt (Journal of the Dutch Burgher Union of Ceylon).

Pl. 144. Jacob Willem Coster, commandeur van Ceilon.

Pl. 145. Johan Maetsuijcker.

Pl. 146. Gerard Hulfft.

terecht hun aantal zeer beperkt en zijn ook een aantal landen, die voor niets of ver onder de waarde aan die menschen waren geschonken of in gebruik gegeven, weder onder het rechtstreeksch bestuur van de Compagnie gebracht.

Van de vroeger zoo talrijke Nederlandsche kerken zijn er thans niet veel meer over. In goeden staat verkeeren nog de Wolvendaalskerk te Colombo [1]), de kerk te Gale, die te Matara en die te Jaffna; de eerste drie zijn nog bij de „Dutch Reformed Church" in gebruik; de kerk te Jaffna is in 1872 aan het gouvernement verkocht en heeft nu een andere bestemming. In het nummer van Januari 1928 van het „Journal of the Dutch Burgher Union" vond ik nog een afbeelding met beschrijving van een klein oud Nederlandsch kerkje op Calpentyn, gelegen in het oude Nederlandsche vestingwerk; het schijnt thans in gebruik te zijn voor den Anglicaanschen eeredienst. De schrijver van het artikel maakt ook melding van eenige aardige huizen, die hem bij het doorwandelen van de straten van het stadje troffen door hunnen oud-Hollandschen bouwtrant.

Blijkens „Dutch Monumental Remains" van De Vos bestaat ook nog een kerk te Baticaloa. Waarschijnlijk zijn er nog wel een paar meer over.

De „Reformed Church" op Ceilon beschikt nog wel over eenige andere kerkgebouwen, waar geregeld dienst wordt gehouden, maar deze dagteekenen van lateren tijd. Tot ongeveer het midden van de vorige eeuw werd in de kerken in het Nederlandsch gepreekt; toen is de Nederlandsche taal door de Engelsche vervangen. In het kerkelijk leven is de opleving van het Nederlandsche stambewustzijn ook duidelijk merkbaar. Zoo bleek mij uit een paar afleveringen van het door de kerk uitgegeven maandblad „The Herald", dat zij in de jaren 1927 en 1928 voeling gezocht heeft met de Algemeene Synode der Nederl. Herv. Kerk in Nederland en hare hulp heeft verzocht om zoo mogelijk in de behoefte aan predikanten te voorzien.

De kerk te Gale [2]), heeft op 12 Augustus 1927 haar 175sten verjaardag gevierd, na in den loop van dat jaar een belangrijke herstelling te hebben ondergaan. De kerk te Wolvendaal is van het jaar 1750, toen de oude bouwvallig geworden kerk door een nieuwe werd vervangen. Zij verkeert in goeden staat, terwijl de fraaie meubileering nog geheel een oud-Hollandschen stempel draagt. De huwelijks- en doopregisters zijn sedert 1743 volledig bijgehouden; die van vóór dat jaartal zijn onvolledig; de oudste gaan niet verder

1) Zie Pl. 149.
2) Zie Pl. 150.

terug dan tot 1700. De kerk bezit nog talrijke, mooie, oud-Hollandsche bijbels.

Wat deze kerken en de bijbehoorende kerkhoven voor ons nog meer merkwaardig maakt zijn de talrijke grafmonumenten en grafzerken, waarvan ik reeds in het begin van het artikel melding maakte. Uit den aard der zaak zijn er daarvan vele, betrekking hebbende op menschen, die nooit een rol van eenige beteekenis hebben vervuld; maar men vindt er ook de grafsteenen van hoogst verdienstelijke gouverneurs en andere hoofdambtenaren en -officieren.

Gerard Hulfft, als begraven in de Wolvendaalskerk, noemde ik reeds. Verder treft men in diezelfde kerk de graven aan van de volgende gouverneurs: Gerrit de Heere, overl. 1702; Isaäc Augustyn Rumpf, een lid van de beroemde familie Rumpf – naar ik meen uit Nassau afkomstig – die ons vaderland hoogst verdienstelijke staatslieden en mannen van wetenschap heeft geschonken, overl. 11 Juni 1723; Johannes Hertenberg en Gerard Joan Vreeland, beiden overleden in 1725; Lubbert Jan Baron van Eck, bekend als dapper krijgsoverste, veroveraar van Kandi, overl. 13 Mei 1765; Iman Willem Falck bekwaam bewindsman en bevorderaar van de welvaart der bevolking, overl. 6 Februari 1785; ook dat van den laatsten gouverneur Johan Gerard van Angelbeek, aan wien het treurig lot beschoren is geweest het eiland aan de Engelschen te moeten overgeven en over wien heel verschillend geoordeeld is; hij is na de overgave in 1796 op Ceilon blijven wonen en daar in 1799 overleden.

In dezelfde kerk vindt men de graven met grafschriften van Jacomine Rosegaard en Esther de Sollemne, met wie Rijcklof van Goens (de Oude) achtereenvolgens gehuwd is geweest; van een kind van G. W. Baron van Imhoff; en die van tal van opperkooplieden, dessaves en andere hooge ambtenaren of hun familieleden.

Ook de kerken te Gale, Matara en Jaffna bevatten een groot aantal van die zerken, terwijl er zich verder nog vele bevinden op de kerkhoven en elders verspreid. Belangstellenden op dit gebied moge ik verwijzen naar de reeds vroeger genoemde werken: „Lapidarium Zeylanicum" van Leopold Ludovici en „Dutch monumental remains" van F. H. de Vos, met de supplementen, alsmede naar „Nederlands verleden uit steen en beeld" van R. P. van den Bosch. (In laatstgenoemd werk vindt men de grafschriften, die in het werk van F. H. de Vos in het Engelsch vertaald zijn, in het oorspronkelijke vermeld; het bevat echter geen reproducties van de wapen-

schilden op de grafsteenen, en geen mededeelingen omtrent de familiebetrekkingen der overledenen zooals dat van De Vos). Het aantal van die monumenten, alleen in die werken genoemd en beschreven, loopt ver over de honderd.

De Wolvendaalskerk bezit nog een andere belangwekkende herinnering aan Rijkclof van Goens dan den bovenvermelden grafsteen, n.l. een groot zilveren doopbekken, met het opschrift: „Door Rycklof van Goens en Esther de Solemne zijne huysvrouw is dit becken aen de Colombose kerk vereert tot gedagtenis van haer dogter Esther Ceylonia van Goens die d' eerste hier uyt den H. Doop is ingelijft. Is gebooren den XIV en gedoopt den XVII Juny A° MDCLXVII wege Ropy $206^{3}/_{4}$ 1).

Buiten de bevordering van het Christendom en van de ontwikkeling van de bevolking, was een voornaam punt van zorg de versterking van het Europeesche element. Huwelijken met kleurlingen werden ongewenscht geacht. Het concubinaat werd verboden en krachtig bestreden.

De bevolking van het eiland was zeer gemengd; het Noorden was in hoofdzaak bewoond door Tamils, het Zuiden door Singhaleezen, van wie die in de lage landen zich voor een gedeelte vermengd hadden met Portugeezen; die van mannelijke Portugeesche afkomst droegen in het algemeen Portugeesche namen, spraken verbasterd Portugeesch en werden Toepas genoemd. Verder woonden op het eiland een vrij groot aantal Mooren (Arabieren), een over het algemeen zeer gevaarlijk deel van de bevolking, wijl zij zich overal wisten in te dringen en te verrijken, ten koste van de Europeanen en de inlanders; op hunne uitbanning heeft daarom Van Goens ook herhaaldelijk aangedrongen; om hun mededinging als handelaars in het land zoo goed mogelijk tegen te gaan, mochten zij uitsluitend in den landbouw of bij de scheepvaart werkzaam zijn. Dan vond men er nog Maleiers en anderen van de naburige kustlanden overgekomen, en door de Portugeezen ingevoerde slaven van verschillenden landaard, ten deele vrijgemaakt en dan gewoonlijk „Libertynen" genoemd.

Ter versterking van het Europeesche element werd het trouwen van de compagniesambtenaren en Europeesche militairen met Portugeesche meisjes aangemoedigd. Er is zelfs wel beweerd, dat in het verdrag van overgave van Jaffnapatnam een geheime bepaling was opgenomen, dat de Portugeesche jonge dochters en weduwen niet naar elders zouden worden overgebracht, maar daar zouden

1) Dat wil zeggen het gewicht van de schaal.

achterblijven om aan de Hollandsche ambtenaren en militairen te worden uitgehuwelijkt! Voor de waarheid kan ik niet instaan. Maar dat er velen van haar met Hollanders getrouwd zijn, is zeker.

Bij het in dienst nemen van personeel in Nederland achtte men het een voordeel wanneer die menschen getrouwd waren en hunne gezinnen meenamen; deze genoten dan vrij vervoer op de Compagnieschepen. Ook werden vaak meisjes in Nederland overgehaald naar Ceilon te gaan voor Compagniesrekening, om daar een huwelijk te sluiten.

De kolonisatie op Ceilon is bij reglement van Mei 1669 officieel geregeld geweest; in 1670 is er zelfs door de Heeren Bewindhebbers een algemeen reglement voor het stichten van volksplantingen vastgesteld; men had toen inderdaad het voornemen een vrijen burgerstand te vormen, ook een der lievelingsdenkbeelden van Jan Pietersz. Coen. De burgers mochten een zeker kapitaal meenemen om daarmede handel te beginnen. Bij wisseling van inzicht ten aanzien van den vrijen handel is men helaas daarvan eenige jaren later teruggekomen en heeft aan die vrije burgers het handeldrijven verboden. Velen zijn toen tot armoede vervallen of hebben het land verlaten. Anderen zijn in Compagniesdienst overgegaan.

Op administratief en rechtskundig gebied is heel wat tot stand gebracht. Het landbezit werd nauwkeurig geregistreerd onder aanteekening van alle op de gronden rustende lusten en lasten.

Dat was natuurlijk een zeer tijdroovend werk en is ook niet dadelijk ter hand genomen. Voor een vernieuwing van die registers, de z.g. „Tombo" alleen van het district Colombo heeft men 17 jaar noodig gehad; en toen men eindelijk in 1759 daarmee gereed was, werd opdracht gegeven weer een nieuwe te maken! Ook overigens is het opmaken van die registers lang geen onverdeeld succes geweest, hoe goed ook bedoeld. Bij de woelige toestanden op het eiland en bij een bevolking, bij wie de zucht tot procedeeren in het bloed zat, waren die registers een voortdurende bron van moeilijkheden. Bekend is een uitdrukking van Van Imhoff, dat als er één punt van administratie, wat betreft de inboorlingen op Ceilon, ingewikkeld en bijna niet te ontwarren was, het de quaestie was van landbezit en de verpanding daarvan. En voor de oplossing van die ingewikkelde vraagstukken zagen zich gesteld ambtenaren, die met tal van andere werkzaamheden belast waren en gewoonlijk niet eens de taal van het volk behoorlijk machtig waren, zoodat zij in hooge mate van hunne inlandsche, vaak alles behalve onbaat-

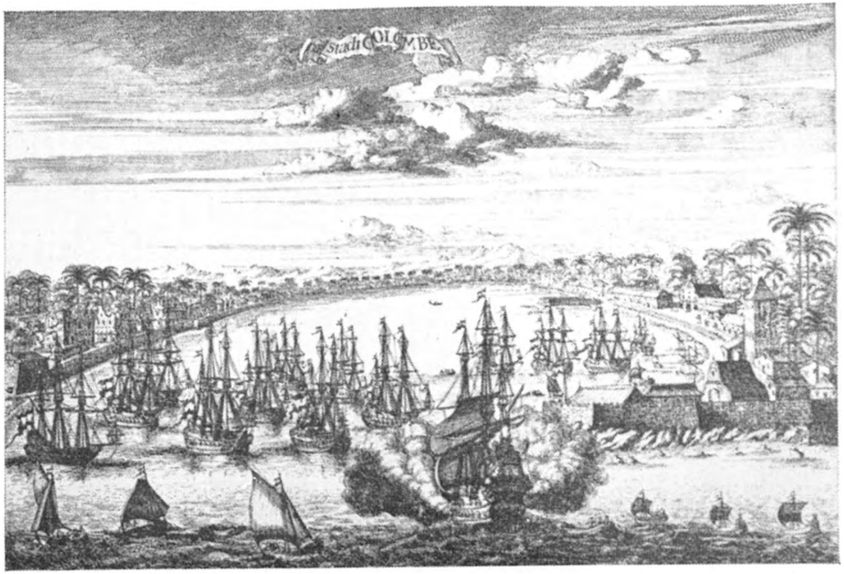

Pl. 146bis. De stad Colombo (afb. uit Schouten: Oost-Indische Voyage 1676).

Pl. 147. Gustaaf Willem Baron van Imhoff.

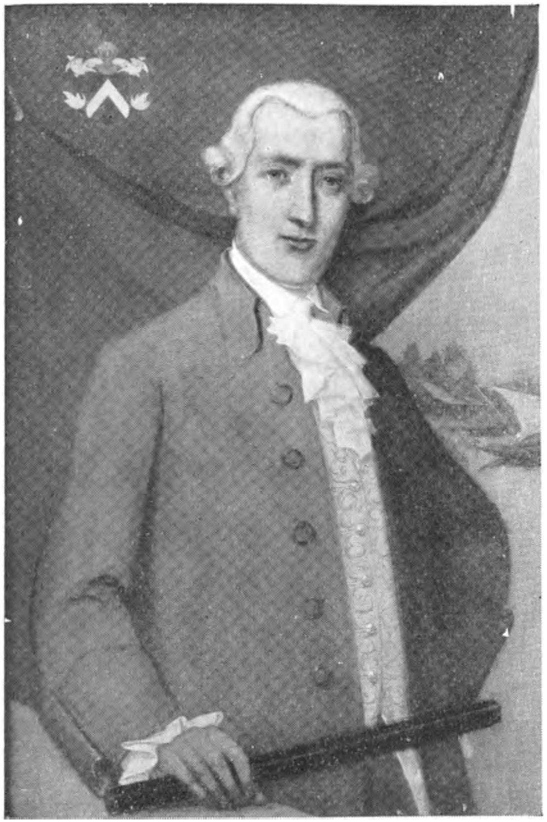

Pl. 148. Iman Willem Falck, Gouverneur van Ceilon.

zuchtige, raadslieden afhankelijk waren. Dat er dus dikwijls beslissingen werden genomen, die geheel in strijd waren met het rechtsbegrip van de inwoners was onvermijdelijk. Hoe groot soms de haat tegen de „Tombo" was, is bij den opstand in 1761 heel duidelijk aan den dag gekomen. De bevolking heeft toen het gebouw van den Landraad te Gale, die belast was met de beslissing in de geschillen over die aangelegenheden, verbrand.

Om de goede verzorging van de gronden te bevorderen werd een groot gedeelte daarvan aan inboorlingen, vooral Singhaleesche militairen, in dienst bij de Compagnie, in feodaal bezit overgedragen. Zij hadden dan alleen een zeer dragelijke belasting te betalen, in hoofdzaak bedoeld als recognitie of erkenningsrecht. Inboorlingen, die zich tegenover de Compagnie bijzonder verdienstelijk hadden gemaakt, werden soms met uitgestrekt landbezit begiftigd, waardoor een soort nieuwe landadel werd in het leven geroepen, die zoowel door eigen belang als door gevoelens van erkentelijkheid aan de Regeering gebonden werd. Vele tegenwoordige aanzienlijke inheemsche families stammen nog uit dien tijd.

Ook werden door de Compagnie wel woeste gronden aan de bewoners in z.g. „half-eigendomschap" gegeven, met de verplichting deze in cultuur te brengen; de helft mochten zij dan, na het gereedkomen, behouden; de andere helft bleef aan de Compagnie.

In de onder beheer van de Compagnie staande gebieden werd het Nederlandsch-Romeinsche recht ingevoerd, dat nog steeds op Ceilon geldig is. Ook de codificatie van de wetten, bij de Tamils in gebruik, vooral betrekking hebbende op het erf- en het pandrecht, werd door een Nederlandsch rechtsgeleerde, Claas Isaacsz, dessawa van Jaffna, in den Compagniestijd tot stand gebracht.

Het rechtswezen werd voor dien tijd goed geregeld. Te Jaffna, Gale en Trinconomale waren landraden ingesteld; in de binnenlanden rechtscolleges van lagere orde. En boven alles stond de Raad van Justitie te Colombo.

Aan de weeskamers, belast met het administreeren en registreeren van de eigendommen van Christenweezen, werd veel zorg besteed. Een andere belangrijke schepping op sociaal gebied is geweest de stichting van het leprozenhuis te Hendela, een inrichting, die tot heden ten dage is blijven bestaan.

Hoe fraai veel van deze zaken op papier geregeld waren, leert de geschiedenis intusschen dat de practijk vaak heel wat te wenschen heeft overgelaten. De klachten, ook in de officieele documenten, over onbekwaamheid, onbetrouwbaarheid en laksheid van de ambtenaren, die al die, in beginsel goede, regelingen hadden uit te

voeren of na te komen, zijn vele geweest. Verschillende gouverneurs, als Becker, Rumpf, Van Imhoff, Schreuder, hebben erg hun best gedaan om verbetering in die toestanden te brengen, maar zijn er toch niet in geslaagd een blijvende verbetering te verkrijgen. Het tijdperk van verval was voor ons ingetreden. „Where there is no vision, the people perish", zooals Pieris heeft geschreven vóór in zijn boek over de Hollanders op Ceilon tusschen 1658 en 1796. En voor dien naderenden ondergang waren de voorteekenen ruimschoots aanwezig!

Veel verdienstelijk werk heeft de Compagnie verricht op het gebied van den landbouw en aanverwante vakken. Dat daarbij in de eerste plaats gedacht is aan de kaneel en de peper, – uit het vorenstaande is wel gebleken te veel – is begrijpelijk. Het verkrijgen toch van den alleenhandel in die producten is de voornaamste reden geweest, waarom zij hare blikken naar het eiland gericht heeft Maar toch ook op ander gebied heeft zij veel gedaan. Tal van smakelijke vruchten zijn door de Hollanders in Ceilon ingevoerd. Ook de cacao. Omtrent de koffie bestaat geen zekerheid, maar in alle geval is de koffieteelt onder het Nederlandsche bewind zeer in omvang toegenomen. Europeesche groenten werden reeds tijdens het Nederlandsche bewind in Ceilon gekweekt. Verschillende worden nog door de Singhaleezen met den Nederlandschen naam aangeduid; zij spreken nog van „boontjes, peterselie, selderij, vitte kola (witte kool)". De kalender „Groot Nederland" van het Algemeen Nederlandsch Verbond bevatte in haar blad betreffende de week van 14 t/m. 20 April 1935 een groot aantal Nederlandsche woorden die ongewijzigd of met geringe wijziging in de Singhaleesche taal zijn overgenomen. De indigo-teelt, thans verlaten, wegens het opkomen van de chemische bereiding van verfstoffen, maar langen tijd een belangrijke bron van bestaan, is aan de Hollanders te danken geweest. Ter bevordering van de binnenlandsche tabaksteelt werd van ingevoerde tabak een hoog recht geheven.

De onmetelijke bosschen cocospalmen, die zich langs de geheele Zuidwest-kust van het eiland uitstrekken, zijn in den Compagniestijd aangelegd. Toen Van Imhoff in 1736 als gouverneur optrad, was een groot gedeelte van het eiland ten Zuiden van Colombo nog woest. Hij heeft toen veel van die gronden onder de bevolking verdeeld, onder de verplichting ze met cocospalmen te beplanten.

De rijstcultuur, van buitengewoon groot belang voor de bevolking ten einde voedselgebrek te voorkomen en haar zoo mogelijk vrij te maken van den invoer van buiten, is een punt van voort-

durende zorg van de Regeering geweest. Duizenden slaven zijn ten dienste daarvan van elders aangevoerd en aan het werk gezet. Voor dien tijd geweldige bevloeiingswerken zijn ten behoeve van de rijstcultuur aangelegd; andere, die tijdens het Portugeesch bewind verwaarloosd waren, hersteld en verbeterd. Een van de belangrijkste werken is geweest de Urubokka-stuwdam met het bijbehoorend kanaal in het district Matara, uitgevoerd om het aldaar overtollige water, dat bij overstroomingen vaak groote verwoestingen aanrichtte, te leiden naar Tangalla, waar men dikwijls watergebrek had. Een ander groot werk was de Mulhiriyawa-vijver, een reusachtig versch-waterbekken. Ten dienste van het vervoer van de landbouwproducten en andere zaken heeft men een kanaal gegraven van Colombo naar Poetoelang, de plaats van de zoutpannen, 80 mijlen lang; dat kanaal is nog altijd in gebruik en bewijst nog uitmuntende diensten. Het heeft zelfs heel lang geduurd vóór dat men daar een spoorweg ging aanleggen. Men achtte dat overbodig, want het kanaal voorzag reeds in de behoefte. Die werken werden door de inboorlingen onder de hoofden uitgevoerd, van wie er velen zich met grooten ijver aan de totstandkoming hebben gewijd. Aan personen, die zich bij de uitvoering bijzonder verdienstelijk hadden gemaakt, betuigde de Compagnie hare erkentelijkheid door toekenning van een gouden medaille met inscriptie. F. H. de Vos heeft er in zijn „Dutch monumental remains" verschillende beschreven, die nog in het bezit van Ceilonsche familiën zijn. Zoo vermeldt hij er een met het opschrift: „Ter gedagtenisse van de doorgraevinge en vaert over Nendoenmale in het lak van Morottoe, begonnen en voleindigt in den jaere 1771 onder de regeering van den weledelen groot achtbaren Heere Mr. Iman Willem Falck[1]), Raad extra-ordinaris van Nederlands India, Gouverneur en Directeur van het eyland Ceylon en den ressorte van dien wordt met dit teeken van eere en erkentenisse begunstigd Don Daniël Alvis Goenitilcke Samenere-singe, modliar van de Salpitty Corle, over en van wegens zijnen gedurende het gansche werk betoonden onvermoeijten vlijt en arbeid".

Dergelijke onderscheidingen werden ook uitgereikt ter aanmoediging van den aanplant en de levering van kaneel en andere gewassen en van de olifantenjacht of voor op andere wijze bewezen trouw aan het gouvernement. Ook hiervan geeft De Vos in zijn geschrift vele voorbeelden.

De Engelsche regeering heeft de grootsche irrigatiewerken, tot groote schade van het rijk en van de bevolking, in de eerste halve

1) Zie Pl 148.

eeuw van haar bewind over het eiland, uit verkeerde zuinigheid geducht verwaarloosd. De heer Van der Wall, aan wiens mededeelingen in een voordracht voor de Dutch Burgher Union gehouden, ik veel van het hier boven gestelde omtrent het Nederlandsch bewind op het eiland, wat den landbouw aangaat, heb ontleend, heeft eenige woorden aangehaald, door den nieuwen gouverneur van Ceilon Sir Henry Wood, op 28 Juli 1858 in zijn openingsrede voor den Wetgevenden Raad gesproken.

„The most thrifty of our predecessors, the Dutch," zegt hij o.a.: „found it good economy to encourage the agriculture of the low country by costly works, which we have allowed to fall in decay; and I say it with regret as an Englisman, in traversing the Giruwa Patta and the fertile districts of the neighbourhood of Tangalla, the least observant traveller may trace the markline, where the Dutch irrigation-system has ceased to exercise its benificient influence. One third of the rice-grounds between the mountains and the coast has been overthrown out of cultivation since 1837 by the destruction of the dams at Urubokka and Kirama, with a loss to the government of £ 20.000 a year in tithe, and to the population of ten times that amount in seed, labour and agricultural capital. I propose to remove that blot from our escutcheon by restoring the works both of Urubokka and Kirama" [1]).

In een stuk betreffende de Oost-provincie maakt hij over een dorp in het district Baticaloa de volgende opmerking:

„Karenhotative, the principial village of Achrapatto, stands at the commencement of that magnificent large range of paddylands, nearly 15.000 acres in extent, which has servived the destructions of the old irrigationworks, though the crops are exposed to many risks from the too extensive draughts and inundations, against which the Dutch had succesfully guarded them" [2]).

1) *Vertaling.* „De zuinigsten van onze voorgangers, de Hollanders, vonden het goede economie den landbouw in de lage streken te bevorderen door den aanleg van kostbare werken, die wij tot verval hebben doen geraken; en, ik zeg het als Engelschman met spijt, dat, bij het doortrekken van de Giruwa Patta en de vruchtbare districten in den omtrek van Tangalla, de minst opmerkzame reiziger de scheidingslijn kan aanwijzen, waar het Nederlandsche bevloeiingsstelsel heeft opgehouden zijn gezegenden invloed uit te oefenen. Een derde gedeelte van de rijstgronden tusschen de bergen en de kust is sinds 1837 aan de cultuur onttrokken door de vernieling van de stuwdammen te Urubokka en Kirama, wat aan het gouvernement een verlies gekost heeft aan tiendrecht van £ 20.000 per jaar, en aan de bevolking tienmaal dat bedrag aan zaad, arbeid en landbouwkapitaal. Ik ben voornemens dien smet op ons wapenschild uit te wisschen, door zoowel de werken van Urubokka als die van Kirama te doen herstellen."

2) *Vertaling.* „Karenhotative, het voornaamste dorp van Achrapatto, ligt aan het begin van de prachtige breede strook rijstlanden – bijna 15.000 acres groot – die de vernieling van de oude bevloeiingswerken hebben overleefd, hoewel de oogsten zijn

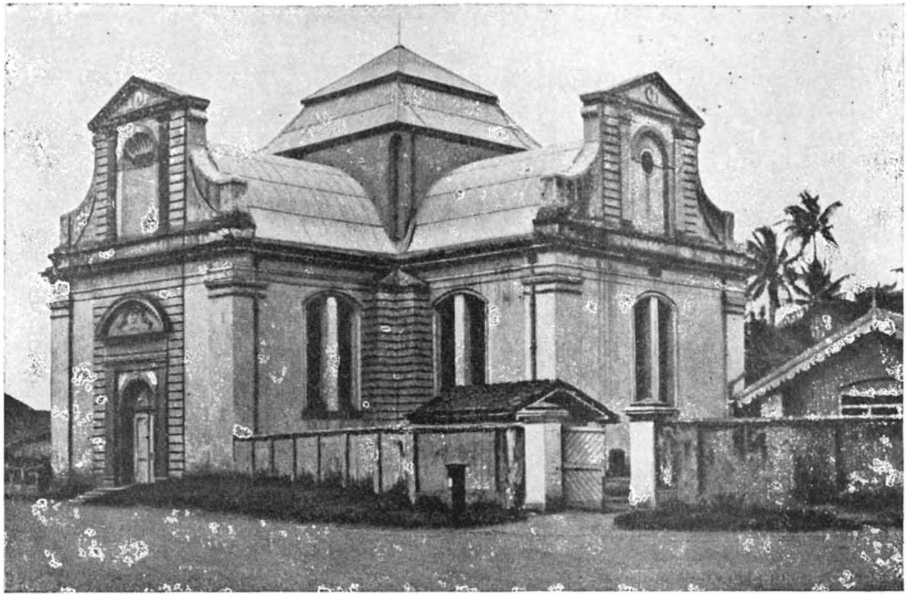

Pl. 149. Wolvendaalskerk te Colombo.

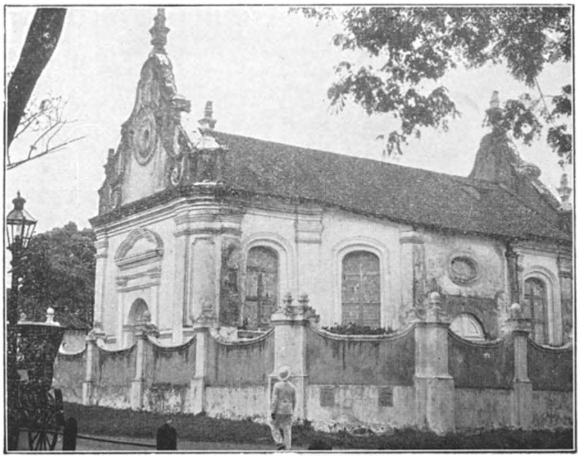

Pl. 150. Hollandsche kerk te Gale.
(Gedenkboek A.N.V. 1923)

Pl. 151. Havenpoort te Gale
(Gedenkb. A.N.V. 1923).

Inderdaad een vleiend getuigenis voor het wijs beleid en de energie van de Nederlandsche bewindvoerders en nog wel voor werkzaamheden voor een groot deel uitgevoerd in een tijdperk van verval, de 2de helft der 18de eeuw.

Neemt men bij het bovenstaande nog in aanmerking, dat ter bevordering van de zijde-industrie en de weefnijverheid, de Compagnie de zijde-rups uit Bengalen heeft overgebracht; dat zij de paardenfokkerij en de parelvisscherij heeft aangemoedigd; dat zij vee van elders heeft binnengevoerd om den veestapel weder op peil te brengen; dat de meubelmakerij en de verdere huisindustrie, met gebruikmaking van fijne houtsoorten onder het Compagniesbewind zeer zijn bevorderd; dat nog lang na den overgang van het eiland, bij den woningbouw het model van de tijdens de Compagnie gebouwde woonhuizen werd gevolgd, omdat deze zoo aangenaam en doelmatig waren ingericht; dan zal ieder onbevooroordeelde moeten toegeven, dat het Nederlandsche bewind, trots alle gebreken, die daaraan gekleefd hebben, de vergelijking met dat van andere koloniale mogendheden, gerust kan doorstaan en in menig opzicht een zegen voor het eiland geweest is.

Uitvoerige mededeelingen omtrent de cultures zijn opgenomen in het meergenoemde werk van Dr. P. E. Pieris „Ceylon and the Hollanders", welks schrijver, hoewel hier en daar niet malsch in zijne kritiek op het Nederlandsche beleid, erkent dat de Compagnie gedurende haar bewind veel goeds op Ceilon heeft tot stand gebracht.

Van het oude huisraad uit den tijd der Compagnie zijn in de huizen der aanzienlijken nog vele stukken overgebleven. De meeste oude huizen zijn natuurlijk door andere vervangen of verbouwd. Toch zijn er hier en daar nog vrij goed in hun vroegeren staat bewaard gebleven; hier boven maakte ik reeds melding van een artikel in het „Journal of the Dutch Burgher Union" over Calpentijn, waar de schrijver spreekt over een aantal oud-Hollandsche geveltjes, die daar zijne aandacht hadden getrokken. Ook in Jaffna vindt men er nog heel wat; o.a. het gouvernementshuis, waarin thans nog een gerechtshof gevestigd is.

Meer is er overgebleven van de vestingwerken der Compagnie. Te Gale, Matara, Jaffna, op Manaar en te Baticaloa zijn nog groote gedeelten in goeden staat aanwezig. Die van Jaffna zijn de belangrijkste, maar ook die van Gale [1]) en Manaar, geheel gesloten werken,

blootgesteld aan veel gevaren tengevolge van de zich te ver uitbreidende toevoerkanalen en overstroomingen, waartegen de Hollanders ze met zoo goeden uitslag hadden beveiligd."

1) Zie Pl. 151.

geven nog een goed beeld van den vroegeren toestand. Ook van de kleinere forten – ook die in het binnenland – zijn nog resten aanwezig. Calpentijn besprak ik reeds vroeger. In het „Journal" van October 1925 vond ik een aardige penteekening van het oude grensfort Katoeana in de Giruwa-Patta, dus niet ver van de groote bevloeiïngswerken. De schrijver van het artikel heeft er een boeiend verhaal bij verteld, hoe de commandant met zijn kleine bezetting zich maanden lang tegen een belegering door de koninklijke troepen heeft staande gehouden en eindelijk in bangen nood verkeerend, door een krijgslist zijn sterkte voor de Compagnie heeft weten te redden. Ook van de Redoute Van Eck, genoemd naar den veroveraar van Kandi, zijn de overblijfselen nog te zien.

Van de vestingwerken van Colombo aan de landzijde is heel weinig overgebleven. Ten behoeve van de uitbreiding van de stad zijn zij nagenoeg geheel opgeruimd. Slechts een ruïne van de hoofdpoort en het wachthuis zijn blijven staan; de aangrenzende gebouwen, thans bij de politie in gebruik, zijn wel oorspronkelijk compagniesgebouwen geweest, maar zeer veranderd en verbouwd. De fortificatiën aan de zeezijde bestaan nog wel, maar natuurlijk verbeterd en gemoderniseerd.

Geeft Ceilon evenals Voor-Indië ons een beeld van opkomst, van bloei, van verval en ondergang, gelukkig kunnen wij zeggen, dat ook daar de latere geslachten heel wat aan onze Nederlandsche voorouders te danken hebben. Dat ook de Ceilonsche regeering nog niet zeer lang gelden die verdiensten heeft erkend, blijkt wel uit het volgende.

Het had onzen gezant Dr. Hendrik Muller, die omstreeks 1908 op Ceilon vertoefde, getroffen, dat in het gouvernementsgebouw te Colombo wel afbeeldingen aanwezig waren van verschillende Portugeesche bestuurders, maar van geen enkelen Nederlander. Zijn opmerking ter zake heeft den toenmaligen Ceilonschen gouverneur aanleiding gegeven hem te verzoeken te trachten voor gouvernementsrekening afbeeldingen te verzamelen van de Nederlandsche gouverneurs van het eiland, en daarvan copieën te doen vervaardigen, tot het vormen van een portretten-galerij van die Nederlandsche bewindvoerders. Dr. Hendrik Muller heeft dat verzoek toen aanvaard en het gouvernement heeft de fondsen daarvoor beschikbaar gesteld, met het gevolg dat thans in het gouvernementsgebouw olieverfportretten op groote schaal: 60 bij 90 c.M., aanwezig zijn van zeven Nederlandsche gouverneurs of bewindvoerders van het eiland, zoomede een groot schilderij, waarop de oud-

gouverneur Rycklof van Goens met zijn familie, dus inbegrepen zijn zoon en opvolger Rijcklof van Goens Jr. – de laatste op 14-jarigen leeftijd – zijn afgebeeld.

Weliswaar is, aangezien er 32 Nederlandsche bewindvoerders over Ceilon geweest zijn, die verzameling verre van volledig, doch het bijeenbrengen van deze beperkte verzameling heeft Dr. Muller reeds een geweldige moeite gekost; en wij mogen hem erkentelijk zijn dat, dank zij zijn rusteloozen, belangeloozen arbeid, het tijdperk van het Nederlandsche bewind over het eiland in de schilderijenverzameling thans op behoorlijke wijze vertegenwoordigd is.

Dat het zooveel moeite gekost heeft gegevens bijeen te krijgen, vond zijn oorzaak in hoofdzaak in de omstandigheid, dat de Oost-Indische Compagnie indertijd wel portretten heeft doen maken van de gouverneurs-generaal, maar niet van de gouverneurs over de verschillende gewesten. Dientengevolge zijn hier te lande en in Indië in verschillende officieele gebouwen wel de afbeeldingen aanwezig bijv. van Maetsuycker en den ouderen Van Goens, die na hun gouverneurschap over Ceilon tot gouverneur-generaal zijn, benoemd, maar niet van de overige bestuurders.

Deze afbeeldingen moesten derhalve worden opgespoord in oude boeken en prentenverzamelingen of in verzamelingen van familieportretten bij particulieren. Dat dit een zeer tijdroovend werk geweest is en ook vaak tot teleurstellingen geleid heeft, valt licht te begrijpen.

Van de tenslotte bijeen verzamelde afbeeldingen zijn toen door bekwame leerlingen der Rijks-Academie voor Beeldende Kunsten te Amsterdam, onder leiding van den toenmaligen Directeur, Prof. Der Kinderen, fraaie copieën gemaakt, die ingelijst op de gebruikelijke oud-Hollandsche wijze, door Dr. Hendrik Muller aan de Ceilonsche regeering zijn toegezonden, die hem daarvoor hartelijk dank heeft gezegd en ter herinnering een groote gedreven zilveren schotel van fraai Ceilonsch handwerk, met toepasselijk inschrift, heeft aangeboden.

De in mijn artikel opgenomen portretten van Willem Jacobsz. Coster, Gustaaf Willem Baron van Imhoff en Iman Willem Falck, zijn afkomstig van fotografische reproducties van bovenbedoelde schilderijen, door Dr. Muller welwillend ter beschikking gesteld.

XIV. NEDERLANDSCHE INVLOED IN ESTLAND

ONLANGS TROF IK IN „HET NATIONALE DAGblad" een bijzonder belangwekkend artikel aan over Nederlandschen invloed op bouwkundig gebied in Estland. Het was mij wel bekend, dat in Reval (Tallin) het grafmonument aanwezig is van den Nederlandschen oud-marine-officier Graaf van Heiden, die in 1827 het Russische eskader commandeerde, dat deel uitmaakte van de Engelsch-Fransch-Russische vloot, in den slag bij Navarino en zich daarbij met roem overdekte, maar ik wist niet, dat ook in dezen Oostzeestaat nog zooveel sporen van den invloed der 17de eeuwsche Nederlanders bewaard zijn, als mij uit dat artikel is gebleken.

De Nationaal-Dagbladschrijver heeft in zijn artikel in het bijzonder de aandacht gevestigd op een kort geleden verschenen boekwerk van den Estlandschen Professor Sten Karling, getiteld: „Narva, eine baugeschichtliche Untersuchung". Dit rijk geïllustreerde boek bevat zooveel interessante, minder bekende bijzonderheden omtrent den Nederlandschen invloed op bouwkunstig gebied, dat ik er prijs op stel daaromtrent hier het een en ander mede te deelen.

De betrekkelijk kleine stad Narwa heeft een zeer bewogen geschiedenis gehad. Weinig steden hebben in verloop van tijd zoo veel van oorlogsrampen te lijden gehad en zijn zoo vaak geplunderd en verbrand of op andere wijze verwoest. Hare ligging op de grens van het Germaansche en het Russische gebied is daarvan de voornaamste oorzaak geweest.

In zeer korte trekken moge ik hare geschiedenis hier even aangeven.

Gebouwd in een moerassige streek aan den westelijken oever van de, in de Finsche golf uitmondende, Narowa, op ongeveer 12 K.M. van de kust, was Narwa al in de 13de eeuw een belangrijk

Pl. 152. Toegang tot het huis van Laurents von Numen te Narwa. (Sten Karling, „Narva, Eine baugeschichtliche Untersuchung").

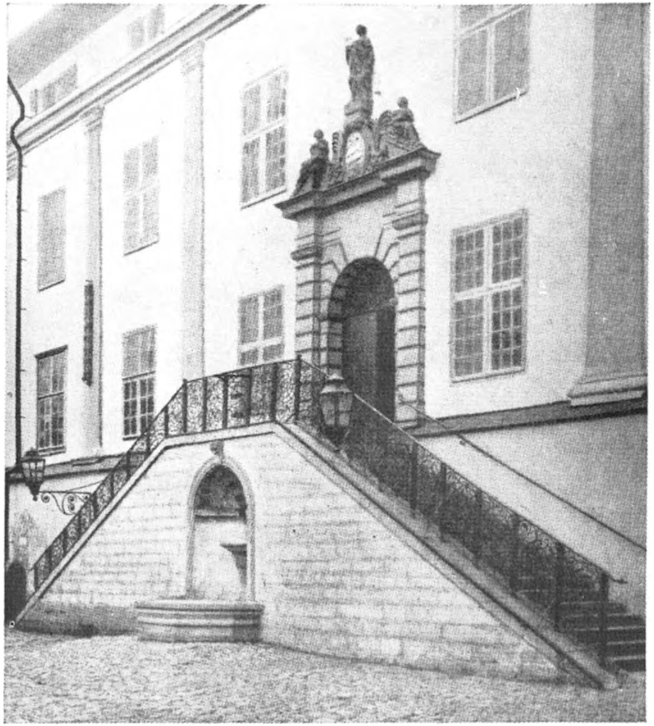

Pl. 153. Stadhuis te Narwa (Sten Karling, „Narva, Eine baugeschichtliche Untersuchung").

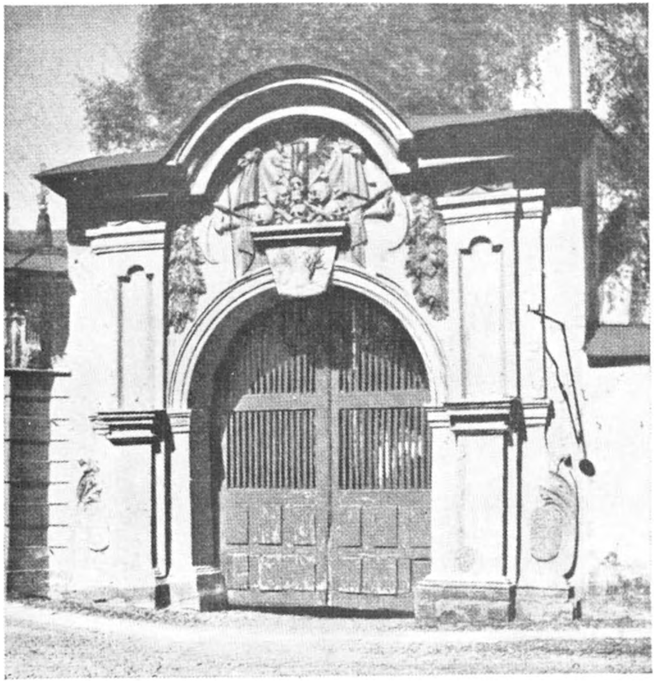

Pl. 154. Toegangspoort van het kerkhof te Narwa. (Sten Karling „Narva, Eine baugeschichtliche Untersuchung").

station aan den grooten Noord-Estlandschen handelsweg, langs welken de te Reval (Tallin) aangevoerde koopwaren der Duitsche Hanze naar de groote stapelplaats Nowgorod in West-Rusland werden vervoerd. Estland behoorde toen aan Denemarken en het recht tot het over Narwa vervoeren van die goederen was door koning Erik Menwed aan de Duitsche zeesteden verleend. De Deensche regeering heeft ook de groote, nog bestaande burcht doen bouwen, om de stad tegen aanvallen der Russen te beschermen en de bevolking gelegenheid te geven zich daar in veiligheid te stellen. De stad zelf was toen nog niet versterkt. Eerst nadat zij in de laatste jaren der 13de eeuw en de eerste helft der 14de eeuw tot driemaal toe door de Russen was verwoest, is men er toe overgegaan haar met muren en torens te omringen.

In 1346 verkochten de Denen hunne geheele Estlandsche bezitting aan de Ridders der Duitsche orde, die Narwa als een voorpost tegen Rusland handhaafden.

In tegenstelling met andere Baltische steden als Riga, Reval (Tallin) en Pernau, was de stad niet aangesloten bij de Duitsche Hanze. Bij de rechtstreeksche vaart op hare reede ondervond zij van dat machtige verbond veel tegenwerking. Meermalen heeft die vaart tot vijandelijkheden tusschen de schepen der Hanze en die van niet daarbij aangesloten Hollandsche en andere steden aanleiding gegeven.

Toen in de 16de eeuw de Duitsche kooplieden het te Nowgorod hoe langer hoe moeilijker kregen, zij na de verovering van die stad door den Grootvorst Iwan II, haar moesten verlaten en velen van hen zich te Narwa vestigden, werden de bestaansvoorwaarden van Narwa zeer verbeterd. De Grootvorst zag in, dat de handel op Narwa voor zijn rijk van groot nut kon zijn. Hij trachtte dien handel zoo veel mogelijk tot zich te trekken en stichtte tot bescherming aan den Oostelijken oever van de Narowa, tegenover de bestaande burcht, een andere groote burcht op zijn gebied, naar hem Iwangorod (Iwanstad) genoemd. Ook deze burcht bestaat nog.

De ontwaakte handelsgeest bij de Engelschen bracht hen er toe te trachten langs den weg van de Witte Zee handel op Rusland te gaan drijven, teneinde zich onafhankelijk te maken van de Hanze en van de Denen, die de oevers van de Sont beheerschten. Tegen het einde der 16de eeuw hebben de Hollanders dat voorbeeld nagevolgd.

In 1558 kwam Narwa en geheel Oostelijk Estland in Russische handen; Reval (Tallin) met het omliggend gebied kwam toen aan Zweden; de Zuidelijke provinciën kwamen aan Polen.

Voor den Narwaschen handel brak nu een voorspoedige tijd aan. De groote macht der Hanze was afgenomen. Vele Lubecksche kooplieden vestigden zich in de stad. Narwa's handel nam snel toe ten koste van dien van het Zweedsche Tallin.

Maar lang duurde dit gunstige tijdperk niet; in 1581 werd de stad door de Zweden aangevallen en veroverd en weder grootendeels verwoest. Dit is het begin geweest van het Zweedsche tijdperk, dat geduurd heeft tot 1704, toen de stad door Tsaar Peter den Groote veroverd werd en andermaal aan Rusland kwam.

De eerste tientallen jaren van het Zweedsche bewind zijn voor de stad een ellendige tijd geweest. De Zweedsche regeering bevorderde n.l. zoo veel mogelijk den handel en de welvaart van Tallin. De stad had bovendien veel te lijden van de onrustige, politieke toestanden en werd in 1610 door brand grootendeels vernield. Gelukkig kwam de Zweedsche regeering echter langzamerhand tot het inzicht, dat Narwa voor den handel op Rusland veel gunstiger gelegen was dan Tallin, zoodat, wenschte men te concurreeren tegen den handel op Rusland, dien de Engelschen en Hollanders met zoo veel succes te Archangel dreven, men aan Narwa meer aandacht moest schenken. De gevolgen van dat veranderde inzicht zijn niet uitgebleven; en het, in het eerste kwartaal der 17e eeuw in zoo treurigen toestand verkeerende, Narwa is vrij spoedig tot grooten bloei gekomen.

Voor ons Nederlanders is dit van belang, omdat de economische en cultureele uitstraling op allerlei gebied, die juist in dat tijdperk van de Nederlanden uit naar Zweden heeft plaats gevonden, via dat land, ook in Estland haren invloed heeft doen gevoelen.

De bevolking van Narwa bestond aan het einde der 16de en in het begin der 17de eeuw grootendeels uit Duitschers, maar vrij zeker moeten daaronder ook een aantal Nederlanders worden verstaan. Althans was de man, die in de eerste jaren der 17de eeuw met den aanleg van nieuwe fortificatiewerken voor de stad belast is geweest en in 1610 burgemeester der stad werd, een Hollander van geboorte, Daniël Brandt. De door hem aangelegde werken droegen nog een eenigszins middeleeuwsch karakter. Bij de latere uitbreiding van de stad heeft men ze in hoofdzaak in stand gehouden. Eerst ver in de 18de eeuw heeft men ze opgeruimd; voor een gedeelte zelfs nog later.

Tegen het midden der 17de eeuw is van Zweedsche zijde overwogen of het niet wenschelijk en mogelijk was, met het oog op de voortdurende aangroeiing van de zandbanken vóór den riviermond, de geheele stad naar de kust te verleggen. Vooral de rijks-

kanselier Axel Oxenstjerna was daarvan een voorstander. Hij heeft aan den toenmaligen chef van het fortificatiewezen opdracht gegeven „einen Platz am Meeresstrande aus zu ersuchen an dem eine Stadt angelegt werden könnte”. Ook deze chef van het fortificatiewezen was een Nederlander, n.l. Johan van Rodenburg. In een vroeger artikel over de Nederlandsch-Zweedsche betrekkingen heb ik zijn naam reeds vermeld. Hij behoorde tot een oude Vlaamsche adellijke familie; hij had veel gereisd; was als militair-ingenieur eerst in dienst geweest van Frederik Hendrik; daarna in Russischen dienst, en in 1637 aangesteld bij het Zweedsche fortificatiewezen. Eenige jaren later is hij benoemd tot generaal-ingenieur van Lijfland en Ingermanland en belast geworden met de opperleiding van den geheelen fortificatiedienst in de Zweedsche Baltische provinciën.

Tegen de door Rodenburg, in opdracht van den rijkskanselier, opgemaakte plannen had men te Narwa, omdat men ze te radicaal en daardoor te kostbaar vond, overwegende bezwaren. Rodenburg heeft toen, in mededinging met Georg von Schwenglen, een nieuw, meer bescheiden plan opgemaakt voor de noodzakelijke uitbreiding van de stad en den aanleg van vestingwerken tot hare beveiliging, waarbij van de verlegging naar de zee werd afgezien. In het Zweedsche krijgsarchief zijn de gegevens betreffende die nieuwe plannen nog aanwezig. Maar ook deze plannen zijn maar gedeeltelijk uitgevoerd. Vóórdat de vestingwerken voor de nieuwe voorstad gereed waren, hebben n.l. de Russen bij een uitgebroken oorlog, de geheele voorstad in 1659 verbrand.

Bij den daarop gevolgden wederopbouw is men volgens andere dan Rodenburgs plannen te werk gegaan. De Zweedsche ingenieur Erik Dahlberg heeft daarbij de leiding gehad, zoowel wat aangaat de voltooiïng van het vestingstelsel als den stadsaanleg. Ook toen is van verlegging van de stad naar de kust niets gekomen. Hebben dus Nederlanders een belangrijk aandeel gehad in den aanleg van vestingwerken ter beveiliging van de stad, niet minder groot is de Nederlandsche invloed geweest bij den bouw van overheidsgebouwen en patriciërshuizen in de 17e eeuw. Dit is niet alleen een uitvloeisel geweest van het Zweedsche bewind, dat in dien tijd op kunstgebied sterk Nederlandsch georiënteerd was, maar ook van de drukke Hollandsche scheepvaart op de Oostzee, welke toen, zooals bekend, die van alle natiën overtrof, waardoor de inwoners van Narwa van de Hollandsche zeelieden veel over Holland hoorden en van de toestanden aldaar goed op de hoogte waren. Wel zijn de toen in Narwa op den voorgrond getreden bouwmeesters

meest Duitschers of Zweden geweest, maar uit hunne werken blijkt duidelijk, dat de meesten van hen ijverig de werken der groote Nederlandsche bouwmeesters hebben bestudeerd en hen vaak tot voorbeeld hebben genomen.

Groote voorliefde heeft een tijdlang bestaan voor den Germaanschen barokstijl, die in Nederland en Noord-Duitschland zooveel is toegepast en grootendeels afkomstig is van den beroemden Duitsch-Friesch-Vlaamschen schilder-architect Hans Vredeman de Vries, over wien ik in een vroeger artikel uitvoerige mededeelingen heb gedaan. Vredemans vader was een Duitsch militair in Nederlandschen dienst; hijzelf werd geboren in Friesland, waar hij zijn jeugdjaren heeft doorgebracht; zijn technische en aesthetische vorming heeft hij in hoofzaak gekregen in Brabant en Vlaanderen. In Antwerpen is hij belast geweest met de verbetering en uitbreiding van de fortificatiewerken; na den val van die stad in 1585 heeft hij de Nederlanden verlaten en is een zwerversleven begonnen in Duitschland: Brunswijk, Dantzig, Praag, Hamburg en andere steden. Op zijn ouden dag is hij weder naar de Nederlanden teruggekeerd, waar hij moeite heeft gedaan om een aanstelling te krijgen als hoogleeraar. Toen hij daarin niet slaagde, is hij naar Hamburg vertrokken en kort daarna overleden. Wel een levensloop vol afwisseling!

Een mooi voorbeeld van den Vredemanstijl heeft Karling in zijn werk opgenomen n.l. de monumentale toegang tot het huis van Laurents von Numen, burgemeester der stad. (zie Pl. 152). De bouwmeester is geweest de Duitsche architect Zacharias Hoffman, maar de deuromlijsting zou in menige Noordnederlandsche stad volkomen op haar plaats zijn.

Er zijn in Narwa veel burgerpatriciërshuizen gebouwd, een gevolg van het karakter der stad. Narwa was n.l. evenals de Noordnederlandsche steden en de vrije Duitsche rijkssteden, een koopmansstad, waar niet de hooge adel, maar de rijke burgers den toon aangaven.

Toen tegen de helft der 17de eeuw, zoowel in Holland als in Zweden, de klassicistische bouwstijl meer en meer in zwang kwam, heeft men dien ook in Narwa gevolgd. Bij den wederopbouw van de in 1659 verbrande voorstad is op den voorgrond getreden de Duitsche bouwmeester Georg Teuffel, die ook in zijn werk sterk onder Nederlandschen invloed heeft gestaan. Herhaaldelijk heeft hij de Nederlanden bezocht, waar hij met de werken van Hendrik de Keyser, Jacob van Campen, Pieter Post en de Vingboonsen bekend is geweest. Hij heeft onder meer het plan

gemaakt voor het nieuwe raadhuis, dat door de toepassing van pilasters, de bordestrap, de rijk versierde toegangspoort en den sierlijken daktoren duidelijk den Nederlandschen invloed verraadt. (zie Pl. 153). Om aanschouwelijk te maken hoe ook in den algemeenen opzet de architect te rade is gegaan met andere, door Nederlandsche bouwmeesters gebouwde raadhuizen, heeft Karling naast een afbeelding van Teuffels raadhuis, in zijn boek afbeeldingen van het stadhuis te Bolsward en van het door Antonius van Opbergen gebouwde „Altstädtische Rathaus" te Dantzig opgenomen. De schrijver had echter mijns inziens beter gedaan het stadhuis te 's-Hertogenbosch – naar ik meen van Pieter Post – als vergelijkingsobject te kiezen, waarmede het Narwasche raadhuis veel grooter overeenkomst vertoont.

Ook in Zweden werd in dien tijd veel in dien geest gebouwd en als voorbeeld van den Zweedsch-Nederlandschen stijl vindt men in Karlings boek een afbeelding van het vroegere huis van Lodewijk de Geer te Stockholm. Dit heeft wel niets met Narwa uit te staan, maar ik maak er hier melding van als een herinnering aan dezen beroemden Nederlander, over wien ik in mijn artikel over Zweden uitvoerige mededeelingen heb gedaan.

Aan den bouw van het Narwasche raadhuis hebben ook wel Nederlandsche kunstenaars persoonlijk aandeel gehad. De beelden boven den toegang zijn n.l. van de hand van Nicolaas Millich uit Antwerpen, een leerling van den bekenden Rombout Verhulst, den beeldhouwer van De Ruyters grafmonument in de Nieuwe kerk te Amsterdam. Millich heeft ook in Zweden gewerkt en daar veel naam gemaakt als schepper van grafmonumenten, o.a. dat voor den admiraal Erik Fleming in de kerk te Sorunda.

De Nederlandsche invloed op het gebied der bouwkunst en beeldhouwkunst te Narwa is gedurende de geheele 17de eeuw en nog wel later blijven bestaan.

Tegen het einde der 17de eeuw is vooral op den voorgrond getreden de uit Saksen afkomstige Johann Georg Heroldt, wiens werk sterk Vlaamsch aandoet. Karling houdt het voor zeker, dat Heroldt niet alleen ernstige studie gemaakt heeft van de Nederlandsche beeldhouwkunst in Duitschland, doch ook in de Nederlanden gereisd heeft. Hij heeft samengewerkt met Jacobus van der Capelle, een kunstenaar wiens naam alreeds wijst op zijn Nederlandsche afkomst.

De nog bestaande kerkhofpoort (zie Pl. 154) is een voorbeeld van den gemeenschappelijken arbeid van Heroldt en Van der Capelle. Later is Van der Capelle zelfstandig gaan werken en de

ontwerper en uitvoerder geweest van de rijk versierde toegangen van verschillende patriciërshuizen. Hij moet heel veel te doen hebben gehad en dientengevolge wel eens wat te veel aan zijn helpers of leerlingen hebben moeten overlaten. Enkele van de, op zijn naam staande, beeldhouwwerken wijzen daarop door minder artistieke en minder zorgvuldige bewerking.

IJverig hebben de architecten in Narwa blijkbaar gestudeerd in het boek van Philips Vingboons „Gronden en afbeeldingen der gebouwen". Een door Karling gegeven foto van „Von Kochens Haus" is vrijwel een copie van een gevelontwerp in Vingboon's werk.

Merkwaardig is ook het bij den overgang van de 17de naar de 18de eeuw gebouwde beursgebouw [1]), om de groote overeenkomst, die het vertoont met het door Jacob van Campen te Amsterdam gebouwde raadhuis, thans koninklijk paleis op den Dam.

Wel staat het, uit den aard der zaak, wat betreft de veel meer bescheiden afmetingen en de veel minder rijke afwerking bij „het achtste wereldwonder" van Van Campen verre achter, maar de bouwmeester heeft stellig het beroemde Amsterdamsche bouwwerk tot voorbeeld genomen. Karling heeft, om dit aan te toonen, afbeeldingen van beide bouwwerken in zijn boek opgenomen. Hij heeft daar nog aan toegevoegd een afbeelding van een oorspronkelijk vóórontwerp van 1697; volgens dat ontwerp zou het tympanon van het frontespies rijk met beeldhouwwerk worden versierd, en zouden op de kroonlijst daarvan, in het midden en aan elk der uiteinden fraaie groote beelden worden aangebracht, juist als bij het Amsterdamsche paleis. Ook de monumentale schoorsteenen in dat ontwerp komen bijna geheel overeen met die te Amsterdam. De beschikbare geldmiddelen hebben de tot stand brenging van de bedoelde beeldhouwwerken blijkbaar niet toegelaten, niet ten voordeele van het kunstwerk. Jammer ook dat de, in 1875 nog bestaande koepelvormige daktoren, in dat jaar wegens bouwvalligheid is gesloopt en niet weder opgebouwd. Het karakter van het gebouw heeft daardoor zeer veel verloren.

Dat men ook nog in veel later tijd Nederlandsche voorbeelden heeft nagevolgd, bewijst het waaggebouw van omstreeks 1740. Het is vrijwel een vereenvoudigde copie van de waaggebouwen te Leiden en Gouda. De bouwmeester moet stellig die gebouwen in natura of in afbeeldingen gekend hebben. (zie Pl. 156).

Na het gereedkomen van dit artikel las ik in één der groote bladen dat in den laatsten tijd door Estlandsche geleerden in verschillende

1) Zie Pl. 155).

Pl. 155. De Beurs te Narwa (vóór 1875). (Sten Karling, „Narva, Eine Baugeschichtliche Untersuchung").

Pl. 156. De Waag te Narwa (Sten Karling, „Narva, Eine baugeschichtliche Untersuchung.")

P. 157. Gedenkplaat ter herinnering aan Willem de Vlaming.

Nederlandsche archieven, vooral in die van Amsterdam nasporingen gedaan zijn omtrent gegevens, voor de Estlandsche geschiedenis van belang. Dit behoeft ons allerminst te verwonderen. De Nederlandsche handel op de Oostzeehavens, ook op die van Estland, is in vroeger tijd hoogst belangrijk geweest. Bovendien hebben tijdens de regeering van Tsaar Peter den Groote, in het eerste gedeelte der 18de eeuw, de Nederlanders een zoo belangrijke rol gespeeld bij de pogingen van den keizer om zijn rijk nieuw op te bouwen op westersche leest, en hebben zij een zoo groot aandeel genomen in de schepping van de Russische oorlogsvloot, die een factor van beteekenis is geweest bij het veroveren van de Zweedsche Baltische provinciën en het verkrijgen van het overwicht aan de Oostzee, dat de Nederlandsche archieven daaromtrent tal van belangrijke gegevens moeten bevatten.

Het is merkwaardig, dat, in welken hoek van de wereld men ook terecht komt, men overal Nederlandsche namen uit de 16de en 17de eeuw tegen komt, of scheppingen op allerlei gebied, onder Nederlandsche leiding of Nederlandschen invloed ontstaan. Wat zijn die voorzaten van ons toch kerels geweest!

XV. DE NEDERLANDERS IN AUSTRALIË

DE LEZERS VAN „NEERLANDIA" ZULLEN ZICH misschien nog wel herinneren, dat in het begin van 1936 in het blad was opgenomen een kort artikel „Willem de Vlaming gehuldigd", waarin mededeeling werd gedaan van het oprichten door de Australische regeering van een gedenkteeken op het eiland Rottnest, om de nagedachtenis te eeren van dien kloeken zeevaarder, die op 30 December 1696 daar landde. In het artikel was ook opgenomen een afbeelding van de bronzen gedenkplaat, die bij die gelegenheid door de Groep Ned.-Indië van het Verbond aan de Australische regeering is aangeboden om aan het monument te worden aangebracht. (zie Pl. 157).

Het doet prettig aan te ontwaren, dat de Australische bevolking, die bij den tocht van „De Uiver" van de K.L.M. bij gelegenheid van de „Melbourne-race" zoo groote belangstelling voor de Nederlandsche luchtvaart aan den dag heeft gelegd, door het oprichten van dit gedenkteeken op zoo duidelijke wijze getoond heeft ook groote waardeering te hebben voor onze Nederlandsche zeevaarders uit de 17de eeuw, die door de ontdekking van „het vijfde werelddeel" aan de beschaafde wereld zulk een onschatbaren dienst hebben bewezen.

Want inderdaad, al is een aantal eilanden vroeger of later door anderen ontdekt, de ontdekking van het Australische vasteland met de nabij gelegen voornaamste eilanden, Tasmania en Nieuw-Zeeland, is aan de Nederlanders te danken. Beweringen omtrent de ontdekking reeds vóór de komst der Hollanders, door andere volken, zijn gebleken geen steek te houden. Het zijn Nederlandsche zeelieden geweest, die op het reusachtige eiland, dat het vasteland van Australië uitmaakt, het eerst voet aan wal hebben gezet en

daaraan den naam van Nieuw-Holland hebben gegeven. Aan hen komt ook de eer toe te hebben bewezen, dat dit niet samenhing met het geheimzinnige „Terra incognita Australis", waarvan hunne Spaansche en Portugeesche voorgangers op de wereldzeeën reeds lang te voren het bestaan hadden vermoed, van welk vermoeden de ontdekkingsreizigers van den laatsten tijd, Shackleton, Peary en anderen, de juistheid hebben bewezen. Ook de eerste beschrijvingen en kaarten van de kusten, en vele gegevens omtrent de gesteldheid der kustlanden en hunne bevolkingen zijn aan Nederlanders te danken geweest.

Aanlokkelijk zijn die ontdekte landen voor de mannen der Oost-Indische Compagnie, die er in de eerste plaats uit een handelsoogpunt belang in hebben gesteld, niet geweest. Men heeft niet veel anders gevonden dan dor, onherbergzaam, onvruchtbaar land, slechts schaars bevolkt door wilde, onbeschaafde, doodarme inboorlingen, dat geen waardevolle producten opleverde. Dat is de reden geweest, waarom de belangstelling voor die landen al spoedig is verflauwd; en dat is jammer geweest. Had men meer aandacht gewijd ook aan het onderzoek van het vruchtbare Zuid-Oostelijke deel van het vaste land, dan zou waarschijnlijk ook Australië een Nederlandsche kolonie zijn geworden. Maar al heeft dat niet zoo mogen zijn, toch houden nog een groot aantal namen op de kaart in die streken de herinnering aan de eerste Nederlandsche ontdekkers levend.

Het is een verblijdend teeken, dat ook in ons vaderland in de laatste jaren de belangstelling voor de verrichtingen van die kloeke pioniers zeer is toegenomen. Tal van oude scheepsjournalen zijn weder uit de archieven opgediept, ijverig bestudeerd, en – meestal van kantteekeningen, ter verklaring, voorzien – in overzichtelijken vorm verzameld, uitgegeven. Vooral de Linschoten-vereeniging heeft zich daarbij bijzonder verdienstelijk gemaakt. Hoe belangrijk uit een wetenschappelijk oogpunt dergelijke werken zijn en van hoe groote waarde voor degenen, die zich aan een grondige studie van die onderwerpen wijden, komen echter de meeste, ook reeds met het oog op de groote kosten daarvan, niet in de handen van het groote publiek. En daarom is het zoo gelukkig, dat in de allerlaatste jaren verschillende deskundige schrijvers en uitgevers bezig zijn bewerkingen samen te stellen en uit te geven van den schat van historische gegevens over belangrijke gebeurtenissen of perioden in onze zeegeschiedenis, in beknopten vorm, waardoor het ook aan die belangstellenden, die slechts over een bescheiden beurs beschikken en geen gelegenheid hebben om zich in bibliotheken of

archieven in de bestudeering daarvan te verdiepen, mogelijk is toch een helderen kijk daarop te krijgen.

Wat Australië betreft, is onlangs in de reeks monografieën van „Patria" zulk een overzicht verschenen van de hand van den bekenden historicus op Oost-Indisch gebied Dr. F. W. Stapel „De Oost-Indische Compagnie en Australië". De schrijver geeft ons in dit boekwerk van beknopten omvang een goed inzicht omtrent de oorzaken, die tot de ontdekkingen geleid hebben, de beweegredenen, welke bij de overheden bij het uitzenden van opzettelijke expeditiën hebben voorgezeten; de avonturen, welke die kloeke zeelui hebben beleefd; de gevaren en ontberingen, die zij hebben uitgestaan. Sommige gedeelten zijn zoo levendig beschreven, dat zij zich laten lezen als een boeiende roman.

Ik moge hieronder, aan de hand van dit mooie boek, het een en ander over de merkwaardige, daarin beschreven ontdekkingsreizen mededeelen.

Wat men omtrent Australië op de zeetochten aan de weet is gekomen, is ten deele te danken geweest aan opzettelijke ontdekkingstochten, op last van de Bewindhebbers der Oost-Indische Compagnie of van de Indische regeering ondernomen, doch ook voor een niet onbelangrijk deel aan toevallige omstandigheden, doordat uit het vaderland naar Indië varende schepen bij ongeluk op de West-Australische kust verzeild zijn geraakt, sommige met rampspoedige gevolgen.

Ook zelfs de journalen of rapporten van schipbreukelingen, die er het leven hebben afgebracht, bevatten namelijk meermalen waardevolle gegevens, niet alleen over de oorzaak van de ramp, maar ook over de gesteldheid van het land en de bevolking over een uitgebreid gebied.

De eerste ontdekkingstocht is geweest een opzettelijke, die heeft plaats gehad in de jaren 1605 en 1606, dus slechts weinige jaren na „de eerste schipvaart naar Oost-Indië", onder bevel van Cornelis de Houtman. De opdracht daartoe is gegeven door den President van het Nederlandsche kantoor te Bantam, Jan Willemz Verschuur. De zucht tot ontdekken zat toen in de lucht. Wijl de specerijeilanden in de Molukken voor de Compagnie in de eerste jaren eigenlijk de belangrijkste zijn geweest van den geheelen Archipel, en men met het bestaan van het niet ver afliggende Nieuw-Guinea bekend was, lag het voor de hand, dat men de kennis omtrent dat groote land wenschte te vermeerderen.

Voor dien tocht is aangewezen het jacht „Het Duijfken", een

beroemd scheepje, dat behoord had tot de vloot van Cornelis de Houtman, en ook deel genomen had aan de beroemde reis van Steven van der Haghen in 1603–1604. Op 28 November 1605 uitgezeild onder bevel van den schipper Willem Janszen, heeft het de Zuidkust van Nieuw-Guinea verkend en ook aanraking gezocht met de bevolking. Die aanraking is niet van aangenamen aard geweest. De Zuidkust volgende, eerst in Zuid-Oostelijke, later in Zuidelijke richting, is men tenslotte terecht gekomen in de groote baai, die later naar den gouverneur-generaal Pieter de Carpentier, de golf van Carpentaria genoemd is, welken naam zij nog draagt. Men is daar ook aan land gegaan, nog altijd denkende met Nieuw Guinea te maken te hebben; de straat de Torres, die dit eiland van het vasteland afscheidt, is men n.l. voorbij gevaren zonder te bemerken, dat daar een doorgang was. In werkelijkheid was men echter beland op een geheel nieuw vastland, dat later Nieuw-Holland is genoemd. Het jaartallenboekje, waaruit ik in mijn kinderjaren leerde: „1606 Nieuw-Holland door Willem Janszen ontdekt", sprak dus waarheid!

De schipper is doorgezeild langs de kust tot aan een punt gelegen op 13° 45′ Z.B. en toen, met het oog op komend gebrek aan levensmiddelen, teruggekeerd. Dat punt heeft hij genoemd „Keerweer". Het klinkt onwaarschijnlijk in de ooren, dat men, voortdurend langs de kust varende, die zeestraat is voorbij gezeild, zonder dat te bemerken. Maar enkele jaren later, n.l. in 1623 is dat ook aan Jan Carstensz., den eersten ontdekker van het Carstenzgebergte op Nieuw-Guinea overkomen. Hij is ook langs de Zuidkust ver in Oostelijke richting doorgezeild en vlak bij dien doorgang geweest. Toen bevindende, dat de zee hoe langer hoe ondieper werd, en zelfs gevaar voor de scheepvaart opleverde, heeft hij gemeend met een baai en niet met een doorgang te maken te hebben. Nog sterker is, dat de beroemde Abel Tasman, op zijn tweede ontdekkingsreis in 1644, waarbij hem bepaaldelijk was opgedragen nauwkeurig te onderzoeken of er een doorgang was of niet, gerapporteerd heeft dat deze niet bestond. De nauwkeurigheid van dat onderzoek door den overigens hoogst verdienstelijken ontdekkingsreiziger heeft in dat opzicht zeker heel wat te wenschen overgelaten. De Indische regeering heeft toen ter tijd uit Tasmans verslag ook dien indruk gekregen en hare ontstemming over de oppervlakkigheid van dat onderzoek niet onder stoelen of banken gestoken.

Op de ontdekking van die zeestraat schijnt een fatum gerust te hebben, want nog merkwaardiger is het volgende. De Engelsche geleerde Alexander Dalrymple heeft in 1763 in het archief van

Manilla gevonden, dat de Spanjaard De Torres in 1607 met het schip San Pedro, komende uit het Oosten, de geheele Zuidkust van Nieuw Guinea langs is gezeild, zonder in zijn verslag iets omtrent het bestaan van een vastland aan bakboordzijde te melden. Hij is dus blijkbaar die zeestraat doorgezeild zonder te weten, dat het een straat was. Eerst Cook heeft in 1770 het bestaan officieel vastgesteld en aan haar den thans nog altijd geldenden naam van Torres-straat gegeven.

Wanneer men de kaart bekijkt, komt het op het eerste gezicht verwonderlijk voor dat zooveel schepen,van de Kaap naar Indië varende, op de zoover afgelegen Australische kust zijn te land gekomen. Maar dat zat hem zoo: In den eersten tijd zeilden de Nederlandsche schepen, die den weg naar Indië van de Portugeezen geleerd hadden, van de Kaap af in den regel Oostelijk om Madagascar heen – omdat de Straat van Mozambiek, waar de Portugeezen versterkingen bezaten, onveilig was – naar Mauritius, waar de Compagnie een verdedigbare ververschingsplaats had ingericht, en vandaar in ongeveer rechte lijn naar Straat Soenda. Tegen dien zeeweg bestonden verschillende ernstige bezwaren. Niet alleen kostte het veel moeite en tijd om tegen den daar heerschenden Z.-O. passaat op te laveeren, maar ook had men vaak te sukkelen met langdurige windstilten, die maakten, dat men in het geheel niet opschoot. De geweldige hitte, die men dan aan boord ondervond, was bijna ondraaglijk. Daardoor en door de onmogelijkheid langen tijd achtereen zich van versche levensmiddelen te voorzien, was de gezondheidstoestand hoogst ongunstig en de sterfte geweldig groot; ook in verband met een en ander was de geest van de bemanning aan boord ellendig; ernstige muiterijen kwamen herhaaldelijk voor. Het lag dus voor de hand, dat overwogen werd, of niet langs een anderen koers Indië te bereiken zou zijn. (zie Pl. 158).

Het initiatief nu, een anderen weg te volgen, waar men die bezwaren in veel mindere mate zou ondervinden, is uitgegaan van den hoogst bekwamen Hendrik Brouwer, den lateren gouverneur-generaal (in 1632–1636), ook bekend door zijn vloottocht van West-Indië door de straat van Magellaans naar het toen in Spaansche handen zijnde Chili, op welke reis hij in 1643 is overleden. Hij had, tijdens een reis naar Indië, die hij in 1606, onder de bevelen van den admiraal Paulus van Caerden had medegemaakt, van zeelieden gehoord, dat in de strook, van de Kaap, tusschen 36° en 40° Z.B., naar het Oosten leidende, steeds gunstige Westenwinden woeien, waarvan men voor reizen naar Indië een goed gebruik kon maken, al was de weg, in mijlen gemeten, ook wat langer dan die

recht toe. In het vaderland teruggekeerd, heeft hij dit onder de aandacht van de Bewindhebbers gebracht, die hem in 1610 in de gelegenheid hebben gesteld om de juistheid van zijn voorstellen te bewijzen. Daarin is Brouwer uitstekend geslaagd, want hij kwam met zijn schip in minder dan 6 maanden tijds uit Holland te Bantam aan, terwijl anderen daar soms een jaar over deden, met betrekkelijk weinig ziekten en slechts een paar sterfgevallen. Nog een paar reizen, waarbij dezelfde route werd gevolgd, gaven even gunstige resultaten. Ook uit Indië werden Brouwers' plannen krachtig gesteund. En dat heeft er toe geleid, dat de nieuwe koers bij „Seijlbrief" of „Seyleasorder" van 15 Augustus 1617 voor alle naar Indië varende schepen verplicht werd gesteld.

Ten aanzien van de breedte, waarop men Oostwaarts moest varen, werd aan de schippers eenige speling gelaten, maar zij moesten dien weg over een lengte van minstens 1000 geografische mijlen volgen om dan naar het Noorden te wenden. Er werden premiën uitgeloofd aan de schippers, die de reis binnen 6, en binnen 7 maanden volbrachten. Dit voorschrift, waarvan Dr. Stapel enkele belangrijke artikelen woordelijk aanhaalt, is voor dien tijd een meesterlijk stuk, getuigende voor het beleid, de doortastendheid en voortvarendheid, die zoowel de bewindhebbers der Compagnie, als de Indische regeering in die dagen hebben gekenmerkt. Bij den toenmaligen stand der wetenschap en der techniek was echter die regeling, hoe goed ook in beginsel, lang niet volmaakt. Men beschikte n.l. toen noch over zuivere chronometers, noch over goed geconstrueerde sextanten; de lengte-bepaling geschiedde alleen met de vrij primitieve loglijn voor de bepaling van den afgelegden afstand, en met zandloopers voor de tijdsbepaling. Door onvoldoende kennis van de snelheid der zeestroomen kon ook daarmee niet behoorlijk rekening worden gehouden. Daardoor werden in de lengtebepaling soms groote fouten gemaakt. Daar kwam nog bij, dat een schipper, die de voorgeschreven 1000 mijlen van den koers naar het Oosten eenige graden Zuidelijker had genomen, na het volbrengen daarvan heel wat meer Oostelijk was geraakt, dan wanneer hij de vaart naar het Oosten wat Noordelijker had genomen. Dientengevolge zijn in de 17de eeuw heel wat schepen toevallig op de West-Australische kust verzeild geraakt, het een met minder, het ander met meer ongelukkig gevolg. Ook Jan Pietersz. Coen heeft dat op een reis van Holland naar Indië in 1627 ondervonden; ternauwernood is hij aan een schipbreuk ontkomen. Naar zijn eigen mededeeling was men toen volgens de bestekken der stuurlieden nog 300 à 350 mijlen van land! In de 18de eeuw,

toen men over betere zeekaarten beschikte en over meer theoretische kennis op zeevaartkundig gebied, zijn dergelijke ongevallen een hooge uitzondering geworden.

Alle opzettelijke ontdekkingstochten zijn door Dr. Stapel min of meer uitvoerig behandeld. Die van Willem Janszen met „Het Duijfken" in 1606, en die van Carstensz met de „Pera" en de „Arnhem" in 1623 vermeldde ik reeds. Aan Carstensz' ontdekking van de sneeuwtoppen van het naar hem genoemde gebergte hebben volgens Dr. Stapel velen langen tijd niet willen gelooven. Sneeuwtoppen bijna onder den evenaar vonden zij te onwaarschijnlijk. Zooals bekend is, zijn die bergen eerst in 1909 door Lorentz en Van Nouhuys gedeeltelijk in kaart gebracht [1]).

Ook in 1622 en 1636 zijn op last van de Indische regeering expeditiën uitgezonden, die echter door verschillende oorzaken geheel of gedeeltelijk mislukt zijn, en daarom verder onbesproken blijven [2]).

Van groot belang zijn evenwel geweest de reizen, door Abel Tasman, in de jaren 1642–43 en 1644 op last van den energieken en kundigen gouverneur-generaal Anthony van Diemen ondernomen. Tasman had als practisch zeeman een uitmuntenden naam en stond bij den gouverneur-generaal hoog aangeschreven. Volgens zijn instructie is hij met het jacht „Heemskerck" en het fluitschip „Zeehaen" uitgevaren eerst naar Mauritius en van daar naar het Oosten „tot de ontdekkingh van 't onbekende en gevonden Zuydlandt, de Zuyd-Oostcust van Nova-Guynea, mitsgaders d'eylanden daaromtrent gelegen". Van Mauritius eerst Zuidwaarts koersende tot op 52 à 54° Z.B., moest hij dan den steven Oostwaarts wenden en zoo doorgaan tot hij land vond. „Alle landen, eylanden, hoecken, bochten, inwijcken, bergen, rivieren, drooghten, bancken, sanden, clippen en rudsen etc., die (hij) bejegenen en passeeren zou, moest hij perfect carteren en beschrijven". Met het oog daarop was hem de hoogst bekwame theoreticus Françoys Jacobsen Visscher als stuurman-majoor toegevoegd, die over een specialen teekenaar beschikte. Op 8 October 1642 van Mauritius vertrokken, heeft Tasman op raad van Visscher niet de voorgeschreven breedte gevolgd, maar een meer Noordelijk gelegen weg. Op 24 November zag hij op ongeveer 42° Z.B. het eerst land, waaraan hij den naam

1) Hierbij moet echter worden opgemerkt, dat reeds in zijn in 1596 verschenen „Itinerario", Jan Huijgen van Linschoten, aan de hand van buitenlandsche schrijvers, melding heeft gemaakt van sneeuw op de bergen in de tegenwoordige Zuid-Amerikaansche republiek Columbia, nabij Santa Martha; ook niet ver van den evenaar.

2) Op den tocht van 1636 werd de bevelhebber Pool, bij het aan land gaan, door inboorlingen vermoord.

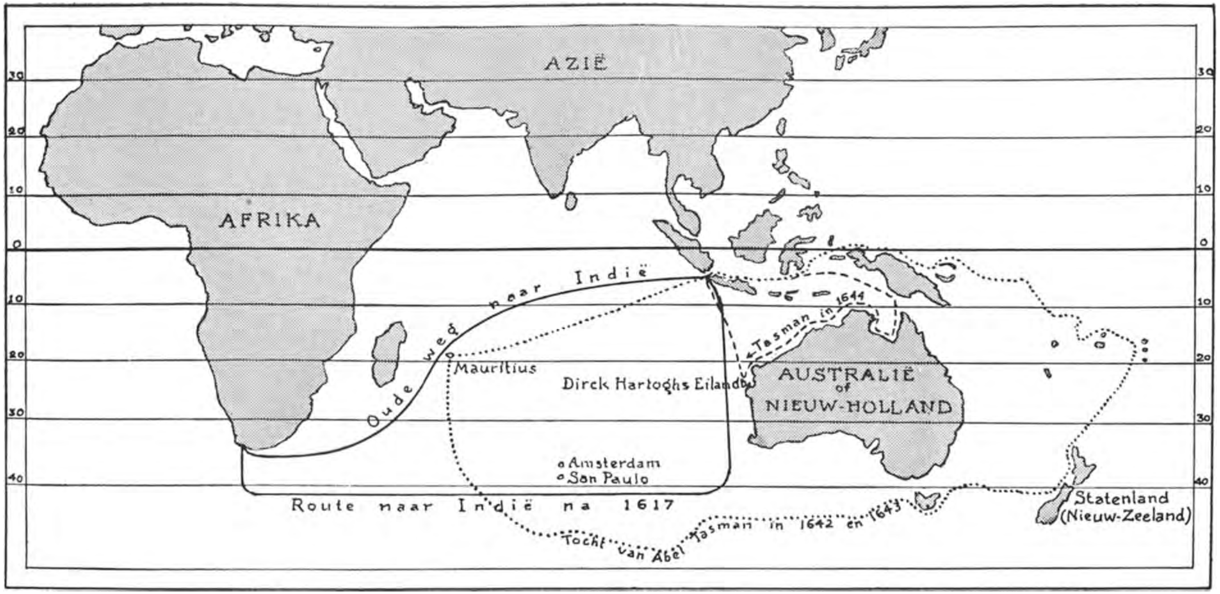

Pl. 158. Overzichtskaart: Vaart van de Kaap naar Indië. (Dr. F. W. Stapel, „De Oost-Indische Compagnie en Australië").

Pl. 159. Scheepsschotel van het schip „De Eendracht" 1616. (Dr. F. W. Stapel „De Oost-Indische Compagnie en Australië").

Van Diemensland heeft gegeven. In den laatsten tijd is die naam op verzoek van de Engelsche kolonisten veranderd in Tasmania. Het eerst heeft men twee hooge bergtoppen gezien. De Engelsche kapitein Matthew Flinders, die 150 jaar later die bergtoppen in kaart heeft gebracht, is zoo ridderlijk geweest ze te noemen „Mount Heemskerck" en „Mount Zeehaen", naar Tasmans schepen. Zoo heeten zij nog ten huidigen dage. (zie Pl. 160).

Tasman heeft 11 dagen langs de kust van Van Diemensland gezeild, af en toe aan wal gaande om het land te verkennen, en is op 5 December weer in zee gestoken en in Oostelijke richting verder gezeild. Hij heeft niet onderzocht of hij met een eiland, dan wel met een gedeelte van een vastland te maken had. Op 13 December, na een reis over de zee, die op de Engelsche kaarten nog wordt aangeduid als „Tasmansea", werd weder land gezien, n.l. de Westkust van het tegenwoordige Nieuw-Zeeland. Tasman noemde het „Statenlandt", in de meening verkeerende, dat het deel uitmaakte van een groot Zuidelijk vastland, zich uitstrekkende tot aan het in 1616 door Willem Schouten en Jacques le Maire ontdekte land nabij kaap Hoorn, aan de Zuidpunt van Amerika, dat men ook Statenlandt genoemd had. Het is jammer dat Tasman de „Zeehaensbocht", waarin hij terecht is gekomen, niet verder onderzocht heeft. Had hij dat gedaan, dan zou hij de zeestraat hebben gevonden, die het Noordelijk deel van Nieuw-Zeeland van het Zuidelijke scheidt, en na het doorzeilen van die straat misschien zijn vergissing bemerkt hebben. Nu heeft eerst 130 jaar later Cook dien doorgang gevonden. Van de N.W.-punt van Nieuw-Zeeland, waaraan Tasman, uit beleefdheid tegenover den gouverneur-generaal, den naam van diens echtgenoote Maria van Diemen gegeven heeft, is hij in N.O. richting gezeild en heeft daar een heele groep eilanden aangetroffen, die hij naar Nederlandsche steden: Amsterdam, Rotterdam enz. genoemd heeft. Op het eerste eiland van de groep, dat men in het gezicht gekregen had, had men veel pijlstaarten zien vliegen, men heeft het daarom „Pijlstaarteylandt" gedoopt, een naam dien dat eiland nog draagt.

De op deze groep eilanden met de bevolking gevonden aanraking is van geheel anderen aard geweest dan die elders ondervonden. Tot dan had Tasman niet anders aangetroffen dan schuwe en vijandige inboorlingen, tegen wie hij zelfs gevechten heeft moeten leveren, die aan een aantal van zijn mannen het leven hebben gekost. Een van de baaien op Nieuw-Zeeland heeft hij daarom den naam gegeven van „Moordenaarsbaai". Op deze groep eilanden trof hij daarentegen aan een buitengewoon vriendelijke, zacht-

zinnige bevolking, waarmee een drukke ruilhandel is gedreven, wat bij het approviandeeren van zijn schepen zeer goed te pas is gekomen. Cook, die in de jaren 1773 en '77 ook die eilanden bezocht heeft, heeft dezelfde ervaring opgedaan en ze daarom de „Vriendschapseilanden" gedoopt. Tijdens Cooks bezoek is hem ook gebleken, dat de herinnering aan de schepen van Tasman nog in gedichten bij de bevolking was blijven voortleven. Zijn reis voortzettende vond Tasman op 1 Februari 1644, wat Noordelijker, de eilanden, thans Fidsji-eilanden geheeten. Daar heeft men hachelijke oogenblikken doorleefd, doordat de schepen bijna op onderzeesche koraalriffen zijn geloopen.

Na een periode van tegenwind en een van windstilte zag hij eerst op 22 Maart weer land, n.l. een groep kleine eilanden aan de Noordkust van N.-Guinea, op ongeveer 5° Z.B. Hij was toen in niet meer geheel onbekend vaarwater gekomen; Schouten en Le Maire waren daar al geweest op hunne reis van Kaap Hoorn naar Indië. Toch heeft Tasman daar nog enkele onbekende eilanden ontdekt, welke hij voor deelen van Nieuw-Guinea heeft gehouden. Ook hier is hij eenige malen aan land gegaan. De opening tusschen Nieuw-Guinea en het vaste land is hij ongemerkt voorbij gezeild. Op 15 Juni keerde hij behouden in Batavia terug.

Hoewel de resultaten van Tasmans reis wetenschappelijk zeer belangrijk zijn geweest, hadden zij toch grooter kunnen zijn. Zij zijn dan ook den gouverneur-generaal Van Diemen tegengevallen, die ook gaarne had gezien, dat gegevens waren verzameld nopens de gelegenheid om uit Indië via de Australische wateren naar Amerika te komen. Dat was een zaak, waarvoor men toen juist bijzonder groote belangstelling had; het was n.l. de tijd van de vlootreis van Hendrik Brouwer uit de West naar Chili. Ook de economische resultaten waren weinig bemoedigend. Hoewel niet geheel voldaan heeft Van Diemen toch zijn erkentelijkheid betuigd door aan alle opvarenden een geldelijke belooning toe te kennen.

Het volgend jaar is Tasman op zijn last opnieuw uitgezeild; nu met de jachten „Limmen" en „Zeemeeuw" en de galjoot „Bracq", met opdracht: van uit het Westen komende, een nauwkeurig onderzoek in te stellen of er een doorgang bestond tusschen Nieuw-Guinea en Nieuw-Holland of niet en of Van Diemensland deel uitmaakte van het vaste land, dan wel een eiland was. Voor het geval het niet mogelijk mocht blijken Australië in de richting van West naar Oost te omzeilen, moest hij oversteken naar de golf van Carpentaria en verder de Westkust volgen tot aan de vroeger ontdekte „Abrolhos" - zeer gevaarlijke riffen; alles nauwkeurig onder-

zoeken en in kaart brengen; verder had hij nog een paar bij-opdrachten te vervullen. Zooals reeds vroeger vermeld, zijn de resultaten van dezen tocht teleurstellend geweest en heeft Van Diemen zijn ontevredenheid daarover duidelijk te kennen gegeven.

In 1645 overleed Van Diemen en aangezien zijne opvolgers minder gevoelden voor verdere ontdekkingstochten of te veel aandacht aan andere zaken hadden te schenken, zijn er ruim 50 jaren voorbij gegaan vóórdat een nieuwe ontdekkingstocht in Australië werd ondernomen [1]).

Alvorens die belangrijke reis, onder leiding van Willem de Vlamingh, te bespreken, eerst het een en ander over eenige schepen, die bij ongeluk op de Australische kusten zijn beland en tot het verkrijgen van meer bekendheid met het land hebben bijgedragen.

Het eerste, uit Holland gezeilde schip, dat, door te laat naar het Noorden wenden, met de West-Australische kust in aanraking is gekomen, is geweest „De Eendracht", onder schipper Dirck Hartogsz, met aan boord de opperkoopman Gillis Mibas of Mibaise. Op 25 October 1616 heeft men op ongeveer 25° Z.B. land ontdekt en is daar voor anker gegaan achter een onbewoond eilandje waar een zeer goede reede werd aangetroffen. Dit eiland en die reede heeft men „Dirck Hartogsz' eiland" en „Dirk Hartogsz' ree" genoemd; en zoo heeten zij nog. Bij het vertrek heeft de schipper op het eiland een paal opgericht met een daaraan bevestigden platgeslagen tinnen scheepsschotel, waarin de volgende woorden werden gekrast: (zie Pl. 159).

Den 25 October 1616 is
hier aengecomen het schip
D'Eendracht van Amsterdam.
De opperköpman Gilis Mibais
van Luyck, Schipper Dirck Hätichs van
Amsterdam. Den 27 dito te seil gegh-n
naar Bantam. De ondercoopman
Jan Stins. De opperstier-
man Pieter Doekes
van Bil.

Die schotel is een historisch document van groote waarde. Tachtig jaren lang is hij daar op die eenzame plaats aan weer en wind blootgesteld geweest, waarschijnlijk door geen menschelijk wezen

1) Bij Valentyn in zijn „Oud en Nieuw Oost Indiën" wordt nog gewag gemaakt van een tocht in 1663 door de sloepen „Walingen" en de „Garnaal" van Banda uit naar Nieuw-Guinea; en van een dergelijken tocht in 1678 met de jachten „Roch" en „Spiering". Hoewel die reizen wel van beteekenis zijn geweest ter vermeerdering van de kennis van land en volk, zijn zij eigenlijk niet te rekenen tot de „ontdekkingsreizen", want tusschen de bewoners der Molukken en die van Nieuw-Guinea bestond toen reeds eenig verkeer. Stapel heeft ze dan ook in zijn boek niet vermeld.

opgemerkt, en eindelijk door Willem de Vlamingh op zijn ontdekkingsreis gevonden. De Vlamingh heeft den schotel naar het vaderland gezonden. Hij wordt daar in het Rijksmuseum bewaard.

Na het weder onder zeil gaan heeft Hartogsz de kust tot 22° Z.B. zoo goed mogelijk verkend en in kaart gebracht. Dat verkende land heeft hij, naar zijn schip genoemd „Eendrachtsland", een naam, die langen tijd op de kaarten bewaard is gebleven.

In de jaren 1617 en 1618 zijn weder een paar schepen „De Zeewolff" en de „Mauritius" in die omgeving verzeild geraakt. Die ontmoetingen zijn evenwel voor de volgende jaren niet van groote beteekenis geweest.

Van veel meer belang is geweest de kennismaking met die kust door Frederik de Houtman, als commandeur over de „Dordrecht" en de „Amsterdam", omdat bij die gelegenheid zijn gevonden de zeer gevaarlijke koraalriffen „De Houtmans Abrolhos" ('n Portugeesch woord voor riffen), die nu nog als „Houtmansrocks" bekend staan. Frederik de Houtman een broeder van Cornelis de Houtman, maar van een veel edeler type dan deze, had deelgenomen aan „de eerste schipvaart der Hollanders naar Oost-Indië", door J. C. Mollema zoo boeiend beschreven, die ook verschillende bijzonderheden omtrent zijn avontuurlijke loopbaan heeft medegedeeld. Aan boord van de „Amsterdam" bevond zich nog een andere bekende persoonlijkheid, n.l. de Raad van Indië Jacob Dedel, dien ik indertijd in mijn artikel over Voor-Indië al genoemd heb als commandant der z.g. Vloot van Defensie, samengesteld uit Nederlandsche en Engelsche schepen, en wiens grafsteen te Matsjlipatnam aan de kust van Coromandel nog te vinden is. Het toen verkende land werd, naar dien hoofdambtenaar genoemd „Dedelsland", later (foutief) meest geschreven „d'Edelsland".

Nog enkele andere, in volgende jaren op de kust van het Zuidland verzeilde, schepen hebben namen op de kaart gebracht. Zoo het schip „De Leeuwin", dat in 1622 zijn naam gegeven heeft aan „Kaap Leeuwin", nabij de Z.W.-punt van Nieuw Holland; het schip „De Tortelduijff", dat zijn naam heeft gegeven aan het op 29° 10' Z.B. gelegen „Turtle-Dove-Island"; het op de Zuidkust belande schip „'t Gulden Seepaert", schipper François Thijssen, met aan boord den Raad van Indië Pieter Nuyts; de schipper noemde het ontdekte land naar die autoriteit. Ook de in de nabijheid gelegen eilanden St. Françoys en St. Pieter zijn vrij zeker oorspronkelijk niet naar die heiligen, maar naar François Thijssen en Pieter Nuijts genoemd.

Omstreeks dienzelfden tijd is op de N.W.-kust verzeild, en wel

op de thuisreis naar het vaderland – het eenige geval van dien aard – het schip „de Vianen", schipper Gerrit Frederiksz. de Witt, dat gestrand is op een rif, maar door lossing van een groot deel van de lading weer vlot is gekomen. De plaats van die stranding droeg sedert den naam van „Gerrit de Wittsland".

Zeer groote beroering is niet lang daarna in het vaderland nog te weeg gebracht door den ongelukkigen tocht van drie schepen onder bevel van den verdienstelijken commandeur François Pelsaert, uit Antwerpen, die, zich bevindende op het schip „Batavia", een groot schip met 300 koppen, waaronder een aantal vrouwen en kinderen, door zorgeloosheid van den schipper, in Mei 1629, op de „Abrolhos" of „Houtmansklippen" schipbreuk heeft geleden. Pelsaert heeft toen dadelijk de leiding genomen, nagenoeg alle opvarenden, met een hoeveelheid victualiën, drinkwater enz. op een paar eilandjes voorloopig in veiligheid gebracht. Toen die zaken geregeld waren is hij den 8sten Juni in een open boot, bemand met den schipper, een bootsman en een aantal flinke matrozen, in zee gestoken om te trachten zoo Batavia te bereiken en hulp te halen. Na een moeilijke, avontuurlijke reis zijn die kranige zeelui op den 5den Juli behouden te Batavia aangekomen, waar men ten spoedigste een schip, de „Saerdam", voor hulpverleening gereed heeft gemaakt. Op den 15den derzelfde maand is Pelsaert daarmee uitgezeild, maar door tegenwind heeft hij eerst op den 17den September de eilandjes der schipbreukelingen bereikt.

Wat zich op de eilandjes, in hoofdzaak door toedoen van den schurkachtigen onderstuurman, Jeronimus Cornelisz, had afgespeeld, is bijna ongelooflijk. Pelsaert heeft bij het aan wal gaan bevonden, dat een groot aantal van de opvarenden, toen de voorraad levensmiddelen sterk verminderde, door Cornelisz en zijn handlangers was vermoord. De schavuiten zijn gelukkig hun rechtmatige straf niet ontkomen. Cornelisz en eenigen van de ergste belhamels zijn, na kort recht, op het eiland opgehangen, en de andere schuldigen zijn als gevangenen, met de overblijvenden meegevoerd naar Batavia, om daar te worden berecht. Bij het onderzoek is gebleken, dat Cornelisz, reeds tijdens de reis, met een groot deel van de bemanning een samenzwering had gesmeed, om het schip af te loopen, en na vermoording van Pelsaert en de hem trouw blijvenden, er mee naar St. Helena te stevenen en van daaruit op zeeroof uit te gaan. Door de schipbreuk was dit plan niet tot uitvoering gekomen. Ik heb die vreeselijke gebeurtenissen maar met enkele regels vermeld; de boeiende beschrijving, die Dr. Stapel daarvan heeft gegeven, moet men in zijn boek zelf lezen!

Het pleit wel voor de plichtgetrouwheid van Pelsaert, dat hij, niettegenstaande al de ondervonden wederwaardigheden, toch zoowel gedurende de reis met de sloep, als die met de „Saerdam", een groot deel van de West-Australische kust tusschen 30 en 22° Z.B. nauwkeurig heeft beschreven en in kaart gebracht.

Een tegenhanger van de ramp van de „Batavia" is geweest de schipbreuk van „De Gulden Draeck", die op 28 April 1656 op ruim 30° Z.B. eveneens op een rif vóór de West-Australische kust is vergaan. Ook deze schipbreuk en de daarmee samenhangende reddingspogingen hebben een aangrijpend drama gevormd.

Kort na de stranding zijn ook hier een zestal matrozen onder bevel van den onderstuurman, wiens naam helaas is verloren gegaan, in een klein vaartuigje naar Batavia gezeild, om hulp te halen, en op 7 Juni in uitgeputten toestand daar aangekomen. De Indische regeering heeft toen met spoed twee schepen uitgezonden om een onderzoek naar de schipbreukelingen in te stellen en zoo mogelijk hulp te bieden; maar beide pogingen zijn mislukt. Tevens heeft zij den gouverneur van de Kaap, Jan van Riebeeck, aangeschreven aan alle, daar ververschende schippers, op weg naar Indië, op te dragen naar de schipbreukelingen uit te zien. De voortvarende en menschlievende gouverneur heeft het daar niet bij gelaten, maar ook op eigen initiatief, op 1 Januari 1658, twee schepen, „De Waeckende Boeij "en „Emeloort" uitgestuurd om een reddingspoging te wagen. De tocht van de „Emeloort" heeft geen resultaat opgeleverd. „De Waeckende Boeij" is op de plaats der schipbreuk aangekomen; men heeft sporen daarvan ontdekt, doch van de schipbreukelingen niets terug gevonden. Waarschijnlijk zijn dezen het land ingetrokken en hebben daar den dood gevonden. De reis van „De Waeckende Boey" is vooral merkwaardig omdat zij aanleiding heeft gegeven tot een nieuwen tocht in een open boot door den stuurman Leeman en eenige matrozen; ditmaal niet vrijwillig, maar noodgedwongen ondernomen, om Batavia te bereiken. Leeman en zijn mannen, met de boot naar den wal gezonden voor een verkenningstocht, zijn namelijk door den schipper, toen storm dreigde, in den steek gelaten, zoodat hun geen andere weg overbleef; in het onherbergzame land zou hun een zekere dood hebben gewacht.

Ik zal mij weder onthouden van een beschrijving van de ellende, door die mannen op deze reis uitgestaan en verwijzen naar Dr. Stapels boek. Al vroeger is deze tocht beschreven door wijlen den kapitein ter zee S. P. l'Honoré Naber in het Marine-blad 1910–1911: „In een open sloep van Australië naar Java".

Bijna drie eeuwen lang heeft men van de schipbreukelingen van „De Gulden Draeck" niets meer vernomen, tot het ochtendblad van de N.R.C. van Donderdag 5 Februari 1931 een telegram bevatte uit de West-Australische stad Perth, waarin vermeld werd, dat aan den mond van de Moore-rivier een menschelijk skelet en munten van de jaren 1618 tot 1648 gevonden waren, die volgens het vermoeden, afkomstig moesten zijn van het indertijd daar op de kust gestrande Hollandsche schip „De Gulden Draeck".

Wat de opzettelijke ontdekkingsreizen betreft, is – zooals ik hierboven reeds meedeelde – na een halve eeuw van rust op dat gebied, in 1696 wederom een Australische expeditie uitgerust, bestaande uit het fregat „De Geelvinck", den hoeker „De Nijptangh" en de galjoot „'t Weseltje", tezamen onder bevel van den commandeur Willem de Vlamingh, een bekend wetenschappelijk zeeman. De eer daaraan den stoot te hebben gegeven komt toe aan den beroemden burgemeester van Amsterdam en bewindhebber der V.O.C. voor de Kamer Amsterdam, Nicolaas Witsen. Over zijn verdienste als schrijver van werken over het toen nog weinig bekende Rusland en over den scheepsbouw en ook op ander gebied, heb ik in mijn artikel over de Nederlandsch-Russische betrekkingen al vroeger gesproken. De eigenlijke aanleiding is geweest, het, tusschen de kaap de Goede Hoop en Indië, spoorloos verdwijnen van het uit Amsterdam uitgezeilde schip „De Ridderschap van Holland", waaromtrent men wilde probeeren wat aan de weet te komen. De Vlamingh kreeg opdracht op de heenreis de eilandengroep Tristan d'Acunha in den Atlantischen oceaan te verkennen; onderweg van de Kaap naar het Oosten een onderzoek in te stellen op San Paolo en Amsterdam in den Indischen oceaan omtrent eventueele gegevens betreffende het verongelukte schip, en nauwkeurige opnemingen te verrichten van de West-Australische kust; het laatste ook in verband met het vermoeden, dat die kust misschien westelijker was gelegen, dan op de kaarten stond aangeteekend.

Het eerste gedeelte van de reis leverde weinig merkwaardigs op. Den 24sten December 1696 kreeg men de Australische kust in het gezicht. Men is daar tot den 21sten Februari met opnemingen bezig geweest om toen de reis naar Batavia te vervolgen. Van „de Ridderschap" heeft men noch te San Paolo en Amsterdam, noch in Australië een spoor gevonden.

Als een bijzonderheid zij hier vermeld, dat de „crancke-besoeker" Victor Victorsz een niet onverdienstelijk teekenaar en schilder was en onderweg een aantal schilderijen van het land heeft vervaardigd.

Deze zijn echter verloren geraakt en nog niet teruggevonden. Dr. Stapel onderstelt dat Valentijn, wiens werk „Oud en Nieuw Oost-Indiën" een aantal schetsen betreffende De Vlamingh's reis bevat, ze gekend heeft en er gebruik van heeft gemaakt.

Verschillende namen, door De Vlamingh aan de door hem ontdekte landen of wateren gegeven, zijn nog altijd bewaard gebleven. Zoo heet bijv. een eilandje, waarop men een groot aantal dwergkangaroes aantrof, door het scheepsvolk „boschrotten" genoemd, nog altijd „Rottenest" of „Rottnest", en een nieuw ontdekte rivier, waarin veel zwarte zwanen werden gezien, de „Zwanenrivier" of „Swan-river".

Op den 4den Februari heeft men, zooals ik reeds hiervóór heb medegedeeld, den schotel van Dirck Hartogsz gevonden. De Vlamingh heeft toen op die plaats een paal in den grond doen slaan en er een anderen scheepsschotel aan doen bevestigen, waarop vermeld de aankomst van Hartogsz' schip „De Eendracht" op 25 October 1616 en daaronder de aankomst van zijn eigen schip „De Geelvinck" en eenige bijzonderheden daaromtrent.

Meer dan honderd jaar later heeft een door den toenmaligen Eerste-consul Napoleon Bonaparte uitgezonden expeditie den schotel van De Vlamingh terug gevonden; de paal was toen vergaan. De Fransche kapitein Hamelin heeft toen de ridderlijkheid gehad een nieuwen paal te doen inslaan en den schotel opnieuw daaraan te doen bevestigen. Het medenemen daarvan zou, volgens hem, heiligschennis geweest zijn.

Een latere expeditie, in 1817 door Lodewijk XVIII uitgezonden, heeft dezelfde plaats bezocht en ook den schotel daar aangetroffen. De commandant dier expeditie, die als adelborst, Hamelin's reis had medegemaakt, heeft zich toen heel wat minder ridderlijk gedragen; hij heeft den schotel medegenomen als curiositeit en hem aan het „Institut de France" afgedragen, waar men kans heeft gezien hem zoek te doen geraken. Wel een scherpe tegenstelling met de Italiaansche Regeering, die onlangs eenige, in de straat van Messina opgevischte, kanonnen van De Ruyters vloot aan onze Regeering ten geschenke heeft aangeboden; en met de Australiëers, die om de nagedachtenis van de Hollandsche ontdekkers te eeren, monumenten voor hen hebben opgericht! [1])

1) Ik heb in Dr. Stapels boek niet vermeld gevonden, dat in het laatst van 1923 de inwoners van Tasmania de nagedachtenis van Abel Tasman hebben gehuldigd door het oprichten van een gedenkteeken – een vier meter hooge obelisk – op eenigen afstand van Blackman's Bay (eertijds Frederik Hendrik Baai), aan de Oostzijde van het eiland. (Zie Tijdschrift Kon. Aardrijksk. Genootschap, Maart 1924).

De 18de eeuw is voor ons Nederlanders op het gebied van Australische ontdekkingen minder merkwaardig geweest. In 1705 is het bekende fregat „De Geelvinck" nog eens uitgezonden, met een paar kleine scheepjes, en wel naar Nieuw-Guinea, omdat men bang was, dat de Engelsche ontdekkingsreiziger, oud-zeeroover, William Dampier trachtte de Compagnie onder hare duiven te schieten; maar die expeditie heeft weinig nieuws opgeleverd. De verkenningen hebben de bestaande ongunstige meening omtrent het land en zijn bevolking bevestigd. De belangstelling is toen spoedig geheel verflauwd. Die verflauwing is ook wel ten deele daaraan toe te schrijven geweest, dat het Hollandsche pioniersinstinct, dat langen tijd zoo sterk gesproken had, begonnen was in te slapen.

Wel is in de jaren 1721 en '22 vanwege de West-Indische Compagnie een ontdekkingstocht georganiseerd onder Jacob Roggeveen, die op zijn reis om de wereld, op 10° Z.B. en tusschen 150° en 160° O.L., de Manahitigroep, ook bekend als de „Roggeveenseilanden", heeft ontdekt; ook is in 1756 door den Gouverneur-Generaal Mossel en den Raad van Indië nog een laatste expeditie uitgezonden, ditmaal naar de golf van Carpentaria; maar geen van beide tochten is van groote beteekenis geweest. Jacob Roggeveens reis wordt in Dr. Stapels boek niet genoemd; vermoedelijk omdat zij niet is uitgegaan van de Oost-Indische, maar van de West-Indische Compagnie. Roggeveen heeft bij zijn aankomst in Oost-Indië dezelfde onaangename ervaring opgedaan als ongeveer een eeuw vroeger Jacques le Maire, n.l. dat men beslag heeft gelegd op zijn schip, omdat hij langs een verboden weg – om de Zuidpunt van Zuid-Amerika – naar Indië was gekomen.

Schipbreuken en verzeilingen op de West-Australische kust zijn in de 18de eeuw, niettegenstaande de levendige scheepvaart op Indië, zeer weinig meer voorgekomen. In 1728 is het schip „Zeewijk", dat veel geld aan boord had, op de Abrolhos vergaan.

Het grootste gedeelte van de bemanning is aan wal weten te komen en heeft tenslotte, met een uit het wrakhout zelf gebouwd jachtje, de reede van Batavia bereikt; ook de gelden zijn gered. Het is een avontuurlijke geschiedenis geweest, waarbij de bemanning blijk gegeven heeft van kranige zeemanschap en groote handigheid om zich in moeilijke omstandigheden te redden, maar uit een ontdekkingsoogpunt is die reis niet van groot belang geweest.

Ik teeken hierbij eindelijk nog aan, dat Dr. Stapel aan het slot van zijn werk, als „Verantwoording" heeft opgenomen een rijke literatuuropgave, bevattende onder meer een aantal werken, die in het bijzonder aan de ontdekkingstochten afzonderlijk zijn gewijd.

XIV. DE NEDERLANDERS IN HET MIDDELLANDSCHE-ZEEGEBIED

OOK MET HET MIDDELLANDSCHE-ZEEGEBIED hebben de Nederlanders al heel lang in betrekking gestaan.

Reeds onder de eerste Romeinsche keizers hebben de Bataafsche kohorten een zeer gewaardeerd onderdeel gevormd van hunne legermacht. Tijdens de regeering van Karel den Groote waren de Friezen in Italië bekend als handelslieden en hebben daar Friesche nederzettingen bestaan; onder Friezen dan te verstaan de bewoners der kust, ongeveer van den Wezermond af tot in Vlaanderen. Wel hebben die Friezen, volgens Prof. P. J. Blok, lang niet zulk een belangrijke rol gespeeld als Jac. van Lennep hen in zijn aardige novelle „De Friezen te Rome" in „Onze Voorouders" heeft laten doen bij gelegenheid van den opstand tegen Paus Leo III; maar toch heeft hij in zijn gelijknamig stuk in „Onze Eeuw" 1902, met stelligheid verklaard, dat omstreeks het midden der 9de eeuw te Rome bestaan heeft een Friezenkerk, met daaraan verbonden pelgrims- en ziekenhuis (een z.g. hospitale) van de „Schola Frisorum", gewijd aan St. Michael en St. Magnus. Dat kerkje bestaat nog heden ten dage, al is door allerlei restauraties van het oorspronkelijke bitter weinig bewaard gebleven. In zijn artikel heeft de hoogleeraar een aantal bijzonderheden omtrent de aan het kerkje en de Friesche broederschap verbonden geschiedenis medegedeeld. Door de welwillendheid van Dr. G. J. Hoogewerff, Directeur van het Nederlandsch Historisch Instituut te Rome ben ik in staat gesteld van het tegenwoordige kerkje met zijn romaanschen toren, dagteekenend uit de 12de eeuw, een afbeelding op te nemen. (Zie Pl. 161).

Er zijn nog meer aanwijzingen omtrent den Frieschen invloed in zeer ouden tijd. Hoogstmerkwaardige mededeelingen heeft de Duitsche schrijver Julius Ficker daaromtrent gedaan in „Unter-

suchungen zur Erbfolge der ostgermanischen Rechte". Deze geleerde schrijver heeft namelijk bij het bestudeeren van de stadsrechten der Siciliaansche steden gevonden, dat deze zóó groote overeenkomst vertoonen met het oude Friesche recht, dat daartusschen met stelligheid een vrij nauw verband moet hebben bestaan. Hij is van oordeel, dat de Noormannen, die van uit Normandië in de 11de eeuw in Apulië en Sicilië een rijk hebben gesticht, daarbij den schakel hebben gevormd, doordat aan die tochten waarschijnlijk op ruime schaal is deelgenomen door menschen, afkomstig uit gebieden, waar het Friesche erfopvolgingsrecht geldig was. Onmogelijk is dat lang niet, wanneer men in aanmerking neemt, dat de belegering van Parijs en de daarop gevolgde inbezitneming van Normandië is geschied door een groot leger van in de Nederlanden gevestigde Noormannen, die om wraak te nemen over den moord op hertog Godfried, van daar uit naar Frankrijk zijn getrokken.

Onder de pelgrims, die het Heilige Land bezochten, zijn ook talrijke Nederlanders geweest, en aan de kruistochten hebben ook Nederlandsche vorsten als Robert en Boudewijn van Vlaanderen en Willem I van Holland met hunne landgenooten, een belangrijk aandeel genomen. Wat Willem I aangaat, denke men aan de „Damiaatjes" in den toren van de oude St. Bavokerk te Haarlem.

Die voorbeelden zouden, wat den ouden tijd betreft, nog met verscheidene andere zijn te vermeerderen.

In den lateren tijd zijn die betrekkingen belangrijk toegenomen.

Vele Nederlanders, in den beginne vooral Vlamingen en Brabanders, die op een hooger cultuurpeil stonden dan de Noord-Nederlanders, hebben vooral Italië bezocht; omgekeerd hebben tal van Italianen, met het oog op de handelsbelangen, in de rijke Vlaamsche en Brabantsche steden, vooral Brugge, Gent en Antwerpen, verkeerd. Langen tijd zijn de Italiaansche bankiers en geldschieters onmisbaar geweest voor de Nederlandsche vorsten en kooplieden. Vlaamsche goudsmeden en tapijtwerkers, ook andere kunstenaars, hebben reeds vroeg in Italië hun bedrijf uitgeoefend en zijn daar in aanzien geweest; terwijl ook Nederlandsche boekdrukkers zich bij het vermenigvuldigen en uitgeven van kostbare documenten verdienstelijk hebben gemaakt. [1])

1) Onder die boekdrukkers heeft zich vooral beroemd gemaakt Laurents Leenaertsz van der Beke (Laurentius Torrentinus), die van 1547 tot 1563 uitgever geweest is in dienst van den hertog van Toscane. Van der Beke heeft daarbij veel samengewerkt met een anderen Nederlander, Aernout van Eyndthouts, (Arnoldus Arlenius Peraxylos), een Brabander van geboorte, grondig kenner der oude talen; in Italië is hij als humanist beroemd geweest, maar in zijn vaderland is hij lang geheel uit het oog verloren en eerst door studiën van Dr. Hoogewerff weder naar voren gebracht.

Ook onder de namen der bisschoppen en andere kerkelijke hoogwaardigheidsbekleeders zijn er verscheidene van Nederlandschen klank. Onder die bisschoppen is Paulus van Middelburg, bisschop van Foscombione, in de laatste helft der 15de en de eerste helft der 16de eeuw, een beroemd wiskunstige en sterrekundige geweest [1]), terwijl Paus Adriaan VI, de eenige Nederlander, die ooit den Heiligen Stoel bezet heeft, heeft behoord tot de beste kerkvorsten van zijn tijdperk. Werken van Nederlandsche kunstenaars, schilders en beeldhouwers, in den eersten tijd uitsluitend op kerkelijk gebied, zijn in Italië ook zeer talrijk aanwezig.

Maar toch kan in het begin van den nieuweren tijd – de 16de eeuw – niet gesproken worden van een belangrijke uitstraling op cultureel of economisch gebied, van uit de Nederlanden naar het Zuiden, zooals het Nederlandsche bloeitijdperk ten aanzien van de Scandinavische landen en Noord-Duitschland, langs de Oostzee heeft te zien gegeven. Wel zijn er in de 15de en het begin der 16de eeuw eenige groote Nederlandsche schilders geweest, wier meesterstukken van echt nationale kunst aan de Italianen tot navolging hebben gestrekt; zoo is het werk van de Van Eijcken zelfs van grooten invloed geweest op het in Italië invoeren van het gebruik van olieverf, ter vervanging van lijm- en eiwitverf [2]); maar al spoedig is van navolging door de Zuidelijke kunstbroeders geen sprake meer, doch hebben dezen juist een zeer overwegenden invloed op de Noordelijke kunst uitgeoefend, zooals reeds eeuwen vroeger, tijdens de kruistochten, door de Westersche volken op allerlei gebied veel van de beschaafde volken van het Oostersch Romeinsche rijk en de Moorenrijken was overgenomen. De in grooten getale van de Nederlanden naar Italië gestroomde Vlamingen, Brabanders en Hollanders hebben zoo zeer het overwicht gevoeld van de bewoners der toen op een toppunt van beschaving en bloei staande staten, dat zij er hoe langer hoe meer naar gestreefd hebben de ideeën en de vormen der van daar uitgaande rennaissance-kunst in zich op te nemen. Een tijdlang is men daarbij zelfs zoo ver gegaan, dat men de oorspronkelijke, op een hoog peil staande, nationale kunst als minderwaardig is gaan beschou-

1) Paulus heeft onder meer een belangrijk aandeel gehad in de herziening van den Juliaanschen kalender (de bekende opschuiving van 10 dagen in de dagteekening). De „Mededeelingen van het Nederl. Histor. Instituut te Rome" van 1925 bevatten een uitvoerig artikel over dezen merkwaardigen Zeeuw van Dr. D. J. Struik.

2) Volgens Carel van Manders „Schilderboek" zijn zij de uitvinders geweest van het schilderen met olieverf. Al hebben ook nieuwere onderzoekingen geleerd, dat de olieverf reeds vóór hun tijd is uitgevonden, zoo neemt dit toch niet weg, dat zij onder de eersten hebben behoord, die die kunst hebben toegepast en wier naam tot in Italië is doorgedrongen en ook daar beroemd is geworden.

wen en het zich tot het hoogste ideaal heeft gesteld de groote Italiaansche meesters zoo goed mogelijk na te volgen; daarbij de beteekenis van de nagevolgde vormen soms maar half begrijpende.

Onprofijtelijk is dit voor velen dier kunstenaars niet geweest. In het moederland waardeerde men die kunst [1]); en ook in Italië hebben velen van die Nederlandsche schilders en ook beeldhouwers, die zich daar gevestigd hadden, grooten naam gemaakt, en zijn door wereldlijke en kerkvorsten en andere aanzienlijken met belangrijke opdrachten belast geworden. Zoo is bijv. het prachtige ruiterstandbeeld voor Cosimo I de Medici te Florence een schepping van den reeds in een vroeger artikel genoemden Vlaamschen beeldhouwer Jan van Boulogne – in Italië bekend als Giovanni di Bologna. Onder de leden der in 1577 door Paus Gregorius XIII opgerichte „Academia de San Luca" te Rome, een instituut, ingesteld om richting in katholieken zin aan de kunst te geven, en op die wijze tevens propaganda voor de kerk te maken, zijn vrij wat Vlamingen geweest, van wier diensten voor het maken van nog bestaande fresco-schilderingen, altaarstukken enz. voor de versiering van de kerken en de paleizen der kerkvorsten een veelvuldig gebruik is gemaakt.

Maar hoe verdienstelijk veel van wat die Nederlandsche kunstenaars in Italië gewrocht hebben, moge zijn, als echte Nederlandsche kunst kan het meeste niet beschouwd worden; eerder als werk van Nederlandsche kunstenaars, die met meer of met minder succes, Italiaansche kunst hebben beoefend. Al ontbreekt aan die werken nationaal karakter, toch hebben de meesten van die kunstenaars op het gebied van algemeene vakkennis, de compositie van hunne stukken, technische vaardigheid, in Italië een uitmuntende leerschool doorloopen en heel veel geleerd, wat aan hen zelf en aan hun leerlingen en navolgers later in hooge mate is ten goede gekomen. Zonder die leerschool zou de latere, echt Nederlandsche kunst der 17de eeuw misschien nooit haar hooge vlucht hebben genomen.

Op enkele andere kunstgebieden – meer die der kunstnijverheid zooals de goudsmidskunst en de tapijtweverij – ook in de graveerkunst en op het gebied van het landschapschilderen is door de

1) In zijn „Schilderboek" schrijft bijv. Carel van Mander over den Luykschen schilder Lambert Lombardus, naar aanleiding van diens bezoek aan Italië en zijn studie van de antieken, „dat hij de rauwe, plompe, barbaarsche manier van schilderen vervangen heeft door de juiste schoone, antieke wijze, waarom hij niet weinig dank en roem verdiende"; terwijl hij den Kleefschen schilder Jan van Calcar buitengewoon prijst, omdat deze Titiaan zoo navolgde, dat de beste kunstkenners niet wisten te onderscheiden wie de maker van een schilderij was geweest.

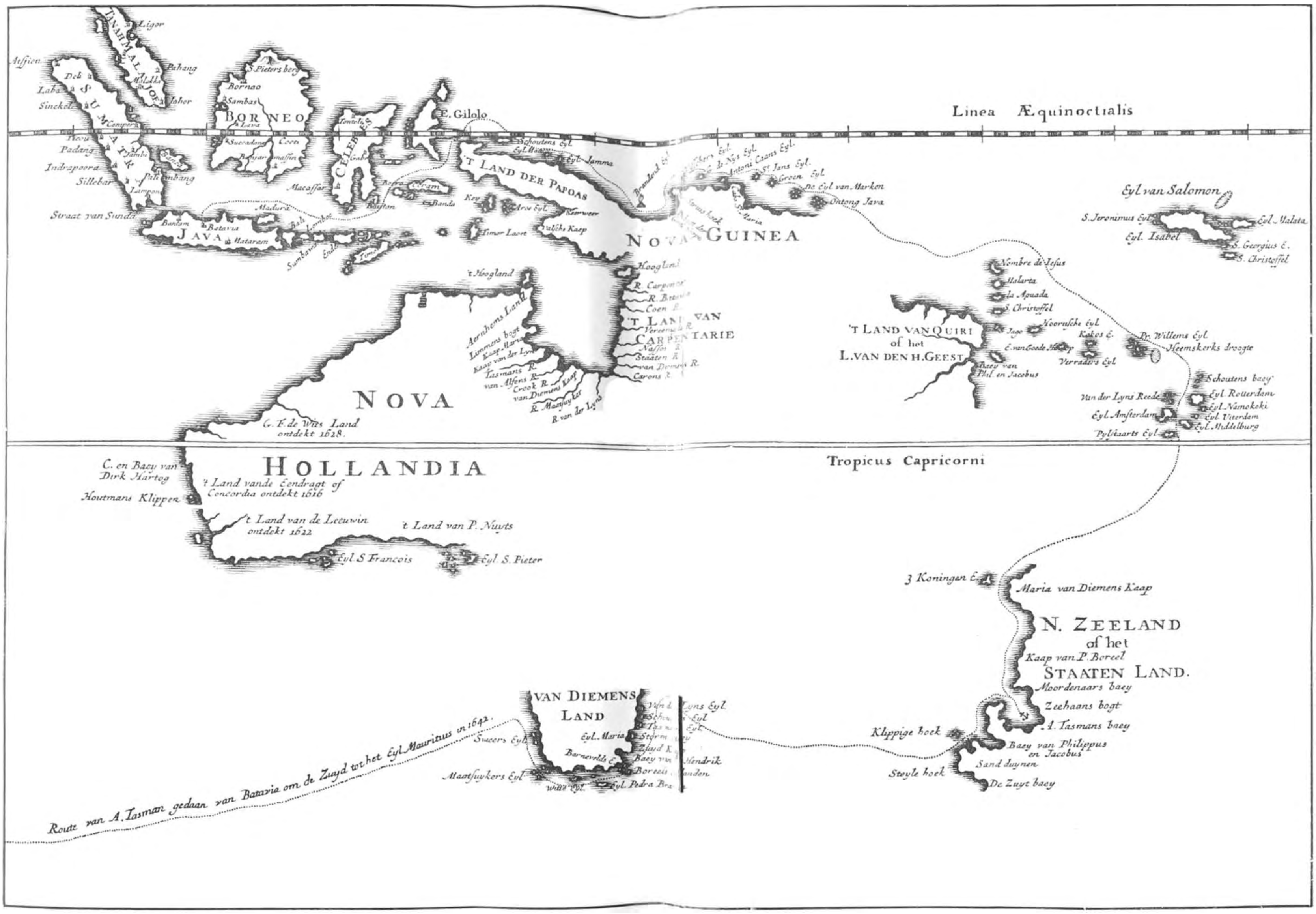

Pl. 160. Tasman's reizen om Australië in 1642 en 1643 (Naar een kaart in Valentijn: „Oud en Nieuw Oost-Indiën").

Nederlanders in Italië wel degelijk leiding gegeven. Een mooi voorbeeld van tapijtkunst bevindt zich in het Nationaal Museum te Napels, naar een ontwerp van den beroemden Brabander Barend van Orley, voorstellende een episode uit den slag van Pavia, de gevangenneming van den Franschen koning Frans I. (Zie Pl. 162.)

Een buitengewoon belangwekkende studie is aan deze onderwerpen gewijd door Dr. G. J. Hoogewerff in zijn academisch proefschrift, getiteld „Nederlandsche schilders in Italië in de XVIde eeuw (De Geschiedenis van het Romanisme)" 1912.

In deze, door prachtige foto's verduidelijkte, studie worden de werken van de beroemde en ook minder bekende Nederlandsche meesters uit dat tijdperk en de Italiaansche invloed, dien zij hebben ondergaan, uitvoerig besproken en vindt men ook tal van aardige bijzonderheden omtrent hun particuliere leven.

Over de Nederlandsche – meest Vlaamsche en Brabantsche-tapijtwevers heeft Dr. Hoogewerff belangwekkende mededeelingen gedaan in zijn artikel „De Nederlanders in Italië", in het Gedenkboek bij het 25-jarig bestaan van ons verbond; alsmede in een serie artikelen in de „Mededeelingen van het Ned. Histor. Instituut te Rome", onder den titel „Prelaten en Brusselsche Tapijtwevers", waarin hij de groote waardeering van die kerkvorsten voor onze vroegere tapijtwevers duidelijk doet uitkomen. Die tapijtwevers zijn in hoofdzaak gevestigd geweest in de Noord-Italiaansche steden: Florence, Perugia, Ferrara, Genua, Urbino, Milaan, Bologna en Modena; doch in geheel Italië hebben zij, voor het „stoffeeren" van de kasteelen en paleizen der grooten, een geweldigen opgang gemaakt. Aan het slot van het artikel in het Gedenkboek was opgenomen een zeer mooie afbeelding van een Vlaamsch wandtapijt van Jan Roost, die op verlangen van Cosimo I de Medici, te Florence werkzaam is geweest. (Zie Pl. 163).

Evenals op kunstgebied in de 16de eeuw, hebben ook op wetenschappelijk gebied de Italianen aan de Nederlanders veel meer gegeven dan van hen ontvangen. Hebben wij vroeger gezien, hoe in de 17de eeuw uit de Scandinavische landen honderden studenten de Nederlandsche universiteiten bezochten; in de 16de eeuw was men nog lang zoo ver niet! Wel zijn daarentegen in dien tijd tallooze landgenooten naar Italië gestroomd om aan de hoogescholen aldaar hun kennis te verrijken. Vooral Bologna werd zeer druk bezocht [1]). Langen tijd heeft het tot de opvoeding van iederen

1) Overblijfselen daarvan zijn nog aanwezig. Te Bologna verkregen de Nederlandsche studenten n.l. in de 17de eeuw hun eigen college, het „Collegio dei Fiam-

beschaafden jongen Nederlander behoord, die daartoe de middelen bezat, een min of meer langdurig bezoek aan Italië te brengen.

De werken van bijna al onze letterkundigen van naam in de eerste helft en het midden der 17de eeuw: Hooft, Huygens, de Heinsiussen, Vossius, wijzen onmiskenbaar op hun korter of langer verblijf in dat land; terwijl ook Vondel, hoewel hij er nooit geweest is, in niet geringe mate van uit het Zuiden is beinvloed geworden.

Dat op bouwkundig gebied de Nederlandsche bouwmeesters heel wat aan de, van Italië uitgegane, renaissance ontleend hebben, is van algemeene bekendheid. Minder bekend is, dat de Italiaansche vestingbouwkundigen, die langen tijd zoo'n grooten naam gehad hebben en van wie de Nederlandsche vestingbouwers ook veel hebben geleerd, toch verschillende verbeteringen in het fortificatiewezen, als de toepassing van grachten om de werken, waardoor men de ringmuren niet meer zoo hoog behoefde te maken, en van bolwerken voor de toegangspoorten, oorspronkelijk aan Nederlandsche voorbeelden hebben ontleend.

Op het gebied van den Nederlandschen handel en de Nederlandsche scheepvaart was er in de 16de eeuw een groot verschil tusschen de Middellandsche-Zeelanden en die aan de Oostzee. Wemelde het, om zoo te zeggen, in de Oostzee van Nederlandsche schepen, in de Middellandsche Zee werd onze vlag niet gezien.

Tegen den overgang van de 16de naar de 17de eeuw komt daarin verandering. De jonge Republiek, gestaald door haren hardnekkigen strijd tegen Spanje, is zich haar kracht bewust geworden en vertoont een onweerstaanbare neiging haar wieken naar alle kanten verder uit te slaan. Tot nu toe hadden de Nederlandsche kooplieden en schippers hunne blikken naar het Zuiden niet verder uitgestrekt dan tot Lissabon, toen een der voornaamste zetels van den wereldhandel. Daar heen of naar dichter bij huis gelegen havens werden de, uit de Oostzeehavens en van elders gehaalde, koopwaren, bestemd voor het Pyreneesche schiereiland en voor de Middellandsche-Zeestaten gebracht, om voor zooveel noodig, dan door Portugeesche, Genueesche, Venetiaansche en andere schepen te worden afgehaald en verder vervoerd, terwijl omge-

minghi"; uit welks fondsen aan eenige studenten tijdelijk onderkomen en middelen konden worden verstrekt. Het bestaat nog heden ten dage, en geeft nog steeds beurzen aan daarvoor in de termen vallende studenten, die volgens het testament van den stichter te Brussel of te Antwerpen geboren, of ten minste Brabanders moeten zijn. De stichter is geweest de uit Brussel herkomstige, rijke goudsmid Jacobs. Zijn portret wordt nog ter plaatse aangetroffen.

keerd de Indische en Middellandsche-Zeeproducten, te Lissabon aangevoerd, door de Nederlandsche schepen naar het Noorden werden gebracht, en daar gedistribueerd. Na de annexatie van Portugal door den Spaanschen koning Philips II was echter de vaart op Lissabon – al werd zij door de Spaansche overheden, omdat men dien handel niet geheel missen kon, in veel gevallen oogluikend toegelaten – bijna even gevaarlijk geworden als die op de Spaansche havens. In 1585 werd zelfs op alle Nederlandsche schepen beslag gelegd. Dat was dus een leelijke streep door de rekening en het lag voor de hand, dat men trachtte door rechtstreeks op de Middellandsche-Zeehavens te gaan varen, daaraan tegemoet te komen. Een andere reden is geweest het, na den val van Antwerpen, naar het Noorden uitwijken van vele rijke Zuid-Nederlandsche kooplieden, die belangrijke handelsbetrekkingen hadden met de Italiaansche en Levantijnsche steden, welke verbroken werden toen, door het sluiten van de Schelde, vreemde schepen niet meer in Antwerpen konden binnenkomen. Ook hun belang bracht mede zelf de vaart op de Italiaansche en Levantijnsche markten ter hand te nemen; en men kwam daar nog te eerder toe, omdat in de Middellandsche-Zeestaten de vroegere geestkracht op handel- en scheepvaartgebied was verflauwd en daarmede de geneigdheid zelf nieuwe verbindingen te zoeken.

Aan voorlichting, ook door landgenooten, die in de Middellandsche-Zeehavens bekend waren, ontbrak het niet. Verschillende Nederlanders hadden daar in Portugeeschen of Spaanschen dienst de noodige kennis opgedaan. Busken Huet heeft in zijn „Land van Rembrand" omtrent het leven van een van hen, den beroemden Steven van der Haghen, die ook als schipper eener Nederlandsche reederij een reis naar de Middellandsche zee gemaakt heeft, een alleraardigste beschrijving gegeven, aan de hand van door Van der Haghen zelf gemaakte aanteekeningen.

De Nederlandsche regeering heeft het streven van die kooplieden en reeders krachtig gesteund en zich niet daartoe beperkt, doch al spoedig ook politieke doeleinden nagestreefd; een natuurlijk gevolg van haar groeiend zelfvertrouwen en machtsbewustzijn.

De voornaamste Middellandsche-Zeestaten, waarmee men toen te maken kreeg, waren, behalve Spanje, waarmee men in oorlog was, Frankrijk, dat onder de regeering van Koning Hendrik IV der Republiek zeer welgezind was, Genua, Toscane, de republiek Venetië, Napels en Sicilië, beide staande onder de Spaansche kroon, het Turksche rijk, dat wat aangaat de kustlanden, omvatte het geheele Balkanschiereiland, den Griekschen Archipel, Klein Azië,

Syrië, Egypte en de Barbarijsche Staten Tripoli, Tunis en Algiers; en ten slotte het van Turkije onafhankelijke Marokko.

Nadat enkele pioniers, als Steven van der Haghen, waren voorgegaan, voeren volgens Velius, den schrijver van de „Kroniek van Hoorn", in 1590 15 of 16 Nederlandsche schepen de Straat van Gibraltar door; zij maakten goede zaken en daarom volgden spoedig velen hun voorbeeld. Bor deelt mede, dat in 1597 Holland en Zeeland al meer dan 400 koopvaardijschepen voor de Straatvaart uitreedden. Al is dat aantal, bij vergelijking met andere gegevens over latere jaren – betrouwbare statistieken ontbreken – misschien overdreven opgegeven, vast staat in elk geval, dat de vaart in enkele jaren zeer sterk is toegenomen. In datzelfde jaar zijn ook Hollandsche schepen de rechtstreeksche vaart van de Oostzee op de Middellandsche Zee begonnen [1]).

Teneinde het gevaar voor de Nederlandsche schepen in en nabij de straat, voor de Spaansche oorlogsschepen en kapers te verminderen, hebben de Staten zich reeds in 1596 in verbinding gesteld met den Sjerif van Marokko om te trachten met dezen een verdrag van vriendschap te sluiten, hun toegang gevende tot de havens van dat rijk, als toevlucht voor hunne schepen, wanneer daarop door de Spanjaarden jacht werd gemaakt; maar vooreerst zonder resultaat. Die mislukking was te verwachten; men wist bijna niets van dat rijk en van de ongeregelde toestanden, die daar heerschten; alleen dat het een geliefkoosd verblijf was voor zeeroovers. Eenige jaren later heeft men de poging herhaald en daartoe Pieter Maartens Coy er heen gezonden. Hij kreeg opdracht niet alleen te trachten toegang te verkrijgen voor Hollandsche koopvaardijschepen maar ook voor oorlogsschepen. Na de deelneming van het Hollandsche eskader onder Van Duvenvoorde aan de expeditie van den Engelschen admiraal Lord Essex tegen Cadix, einde 1596, waren de Staten n.l. brutaler geworden. Er zijn toen zelfs plannen gemaakt om op groote schaal aanvallend ter zee tegen de Spanjaarden op te treden en de Spaansch-Portugeesche kusten geregeld te blokkeeren. Het bezit van een operatiebasis op de Afrikaansche kust was daarbij van overwegend belang en de vriendschap van Marokko, al was het ook een zeerooverstaat, noodig. Al is het begin van uitvoering weinig succesvol geweest, omdat men voorloopig niet sterk genoeg was, toen de Engelschen daaraan niet geregeld

1) Tot mijn spijt is het artikel van Dr. J. H. Kernkamp in de „Mededeelingen van het Ned. Historisch Instituut te Rome", 1936, over de scheepvaart- en handelsbetrekkingen met Italië, dat vooral over de eerste jaren der Middellandsche Zeevaart belangwekkende bijzonderheden bevat, eerst na het afdrukken van mijn artikel, te mijner kennis gekomen.

meededen, geheel opgegeven had men die plannen toch niet. De onderhandelingen met Marokko werden dus voortgezet. Wel zijn deze ook toen alles behalve vlot verloopen en zijn er, gedurende die onderhandelingen heel wat Nederlandsche schepen door Marokkaansche zeeroovers gekaapt, maar toch is einde 1610 een verdrag gesloten, waarbij aan de meeste Hollandsche wenschen werd tegemoet gekomen. De schitterende overwinning bij Gibraltar in 1607, die aan onzen admiraal Heemskerck het leven heeft gekost, had het prestige der Staten zeer verhoogd en is op het sluiten van dat verdrag van invloed geweest.

Bij die overeenkomst werd de toegang voor oorlogs- zoowel als koopvaardijschepen toegestaan; wederzijds werd handelsvrijheid en teruggave van buitgemaakte schepen en goederen gewaarborgd; Hollandsche slaven zouden worden uitgeleverd en er zou een verbod worden uitgevaardigd tegen het zich vergrijpen aan Hollandsche eigendommen en het in slavernij brengen van Hollandsche zeelieden.

De Sjerif heeft het misschien eerlijk bedoeld; maar bij de chaotische toestanden, die in zijn rijk heerschten, had hij bitter weinig macht over zijne onderdanen. Van de nakoming van de verdragsbepalingen is tenminste niet veel terecht gekomen. Zeeroof was nu eenmaal in dat land een hoofdmiddel van bestaan, men ging daarmee voort, en menig reeder of koopman heeft dat in zijn beurs en menig zeeman aan den lijve moeten ondervinden. Voor zoover zij niet krachtig bewapend waren, hadden de logge Hollandsche „dikbuiken" tegen de vlugge Moorsche galeiën weinig in te brengen; aan ontzeilen viel in veel gevallen niet te denken!

Het waren lang niet alleen geboren Barbarijers, die zich aan dat zeerooversbedrijf schuldig maakten; lieden van allerlei natiën deden er aan mede. En het moet helaas gezegd worden, dat een aantal van onze eigen landgenooten daarbij in het voorste gelid hebben gestaan en enkelen op dit gebied zelfs leermeesters geweest zijn!

Salee was het voornaamste zeerooversnest en aan die stad zijn de namen van verschillende Hollandsche zeeschuimers verbonden: Claes Gerritsz Compaen, Jan Jansen uit Haarlem en anderen.

Claes Gerritsz. Compaen, uit Oostzaan bij Amsterdam, is een zeer populair zeeroover geweest. Zijn levensbeschrijving „Begin, Midden en Eynde der Seerooverijen van den allerfameusten Zee-Roover Claes Gerritsz. Compaen van Oostzanen", in 1659 uitgegeven, is tal van malen herdrukt, terwijl nog in den allerlaatsten tijd door Dr. G. J. Geers is uitgegeven een verhaal over Compaens

ontmoeting met Wybrandt Schram, toen commandeur van een vlootje Oost-Indië-vaarders.

Jan Jansen heeft niet minder naam gemaakt. Hij heeft als „Morato Reis" zelfs den titel gevoerd van „admiraal van Salee". Volgens den Franschen schrijver Adrien Mathan heeft de stad Salee een tijd lang zijn bloei aan hem te danken gehad: „c'était un des pirates les plus audacieux de Barbarie, et Salé doit presque exclusivement à lui seul la grandeur et l'importance que cette ville acquit dans la suite comme principal repaire des corsaires de Barbarie."

Men kan het intusschen den Hollandschen zeelieden niet al te kwalijk nemen, dat zij zich soms bij de Barbarijsche zeeroovers aansloten. Zij werden vaak door de overheid zeer hondsch behandeld. Bij Elias „De Vlootbouw in Nederland" lezen wij o.a. dat Simon Maartensz. Stuijt (van Enkhuizen), die nog wel commandant geweest was van de „Swarte Galeye", een beroemd schip in den oorlog tegen de Spanjaarden, bij het buitendienst stellen van zijn schip, op straat gezet werd met 4 maanden tractement. Uit wanhoop en woede over de ondervonden behandeling, en, tengevolge van bekomen verwondingen bij het beleg van Oostende, niet in staat tot arbeiden, is hij toen naar Barbarije getogen en is daar bevelhebber geworden van een eskader piratenschepen! Bovendien moet niet vergeten worden, dat een groot deel van de Nederlandsche zeemacht in die dagen, ter besparing van kosten, bestond uit particuliere kapers, die een commissiebrief hadden ontvangen; het onderscheid tusschen zulk een kaper en een zeeroover was in de practijk niet groot; wanneer het in hun kraam te pas kwam, roofden de kapers soms net zoo goed schepen van natiën, waarmee men in vollen vrede was, als vijandelijke schepen. De kapers van andere natiën waren in dat opzicht niet beter; en de beroemde zeehelden en ontdekkingsreizigers van Koningin Elisabeth hadden zelfs een heel grooten naam op dat gebied; onze schippers uit dien tijd hebben daarover kunnen meespreken!

Zij kwamen er dus licht toe uit het kaperbedrijf officieel in het piratenbedrijf over te gaan, vooral na het sluiten van het bestand met Spanje in 1609, toen veel commissiebrieven werden ingetrokken.

Daarbij kwam nog, dat er soms groote heeren, als geldschieters achter de schermen zaten, als geheime hoofdleiders van het bedrijf, waartegen de justitie liever niet streng optrad. Merkwaardige mededeelingen kan men daarover aantreffen in de onlangs verschenen, rijk gedocumenteerde, studie van Dr. R. E. J. Weber,

„De beveiliging van de zee tegen Europeesche en Barbarijsche zeeroovers 1609–1621".

Het handeldrijven met Marokko was dus in dien tijd zeker niet aanlokkelijk!

Met dat al waren er echter toch wel ondernemende kooplieden en schippers, die zich daaraan waagden. Michiel Adriaansz. de Ruijter heeft als schipper, eigenaar van het schip „De Salamander", in de jaren tusschen 1640 en 1650 heel wat reizen naar Salee en andere Marokkaansche havensteden gemaakt en daar goede zaken gedaan. Bij die reizen heeft hij zich meestal dagreizen ver in het binnenland gewaagd. Bekend is hoe hij bij die gelegenheden heel wat christenslaven heeft vrij gekocht. (Zie Pl. 166).

In latere jaren heeft hij op grooter schaal slaven vrij gemaakt, maar toen op minder zachtzinnige manier! Men zie hiervoor Dr. P. J. Blok: „Michiel Adriaansz. de Ruijter". Die feiten zijn ook herdacht door Klaasje van der Gracht in Multatuli's Ideeën:

> „Hij heeft veel christenslaven met vrijheid overstrooid.
> Toen hebben Neerland's braven zijn glazen ingegooid"

doelende op het oproer van het Amsterdamsche gepeupel vóór De Ruijters huis kort na den moord op de De Witten.

Er is over die zeerooverij heel wat te doen geweest. Om de Nederlandsche belangen ter plaatse beter te behartigen, heeft men een consul aangesteld, maar dit heeft niet veel gebaat. Het kruisen met oorlogsschepen, het eenige middel dat had kunnen helpen, werd zeer onvoldoende toegepast, omdat men – in verband met de behoefte elders – die niet beschikbaar had of niet voor dit doel beschikbaar wilde stellen.

Met het materieel onzer eigenlijke Staatsmarine was het trouwens ook in dien tijd soms vrij droevig gesteld; onze zeemacht was niet eens altijd in staat onze visschers- en koopvaardijschepen tegen de kapers uit het zoo nabijgelegen Duinkerken behoorlijk te beschermen. Had men geen leentjebuur kunnen spelen bij de Oost- en West-Indische Compagniën en in korten tijd van een koopvaarder een oorlogsschip kunnen maken, dan zou het er meer dan eens bedenkelijk hebben uitgezien. Ook het officiers- en lager personeel bij den Rijkszeedienst liet – in de eerste tientallen jaren der 17de eeuw, vóór dat Piet Hein en zijn leerlingen Maarten Tromp en Witte de With daar orde op stelden – veel te wenschen over, in hoofdzaak omdat die dienst, wegens de slechte betaling, weinig populair was. Kaapvaart of dienst bij de Oost- en West-Indische Compagniën of bij de gewone koopvaardij was voor-

deeliger, dus trok meer aan. In de boeken over de zeevaart leest men ook herhaaldelijk van matrozen der Hollandsche vloot, die overliepen naar de Duinkerkers, omdat het hun daar beter aanstond.

Merkwaardig is ook wel, dat de uitzending van oorlogsschepen door de Republiek, tot beteugeling van den zeeroof, soms meer het gevolg is geweest van klachten en dreigementen der neutralen over het optreden van Nederlandsche zeeschuimers - dikwijls uit den band gesprongen commissievaarders - dan van klachten van haar eigen onderdanen.

De scheepvaart met het Osmaansche rijk ging, ook wat de Levant betreft, in den beginne met veel moeilijkheden gepaard. Door de voorspraak van Koning Hendrik IV verkreeg men echter in 1598 vergunning de havens van het rijk te bezoeken, varende onder Fransche vlag; later mocht dit, met toestemming van de Porte en Koningin Elisabeth, ook onder Engelsche vlag geschieden. Over de betaling van de consulaatsrechten aan de vertegenwoordigers dier natiën werd een regeling getroffen. Van groote beteekenis is die handel echter de eerste jaren niet geweest; van de vreemde consuls ondervond men - wat niet te verwonderen was, want de Nederlanders kwamen daar als mededingers - weinig medewerking. Eerst langzamerhand nam die handel in omvang toe.

Aan het gedwongen varen onder vreemde vlag kwam een einde na het door de Staten vestigen van een gezant bij de Porte, te Constantinopel, in het jaar 1612. Het verzoek daartoe is eigenlijk van Turksche zijde uitgegaan en was aan de regeering der Republiek zeer welkom; niet alleen omdat de aanwezigheid van een gezant zeer in het belang van den handel zou kunnen zijn, maar ook uit een politiek oogpunt. Weliswaar was er met Spanje voor 12 jaar vrede gesloten, doch aan een vriendschappelijke verhouding met den Sultan, die op vijandigen voet met de Habsburgers, zoowel den Keizer als den Spaanschen koning, stond, hechtte de regeering groote waarde, omdat er alle kans bestond, dat de oorlog met Spanje over eenige jaren zou worden hervat.

In de keuze van den eersten gezant, Cornelis Haga [1]), bekend als een hoogst bekwaam diplomaat, is men bijzonder gelukkig geweest. Hij kreeg den titel van „orateur". Bij zijn reis naar Turkije was hij vergezeld door Cornelis Pauw, zoon van den Amsterdamschen burgemeester Reijnier Pauw, die, zoodra de zaken geregeld

1) Pl. 167.

Pl. 161. Het Friezenkerkje te Rome.
(Naar een lithographie van M. C. Escher.)

Pl. 162. Wandtapijt van Barend van Orley, voorstellende de gevangenneming van den Franschen koning Frans I in den slag bij Pavia. (Dr. G. J. Hoogewerff, „Nederlandsche Schilders in Italië in de XVIde eeuw.")

waren, is aangesteld tot consul te Aleppo, dat – met de havenstad Alexandretta – eenigen tijd voor de Nederlanders de voornaamste handelsmarkt in de Levant is geweest. (Zie Pl. 168).

Haga's zending naar Constantinopel is door den Keizer en Spanje, en ook door de Republiek Venetië, die eveneens op gespannen voet met de Porte stond, met groot wantrouwen gezien. Voor wat de eerstgenoemden betreft, zeker niet ten onrechte! Haga heeft n.l. gedurende zijn 26-jarig verblijf in de Turksche hoofdstad grooten invloed uitgeoefend en heeft geen moeite gespaard om de slechte verhouding van den Sultan ten opzichte van de Habsburgers in het belang van zijn vaderland te bestendigen en het sluiten van een vrede met die mogendheden, waartoe vooral door de Spaansche regeering een tijd lang ernstige pogingen zijn gedaan, te verijdelen. Dat de Sultan na het uitbreken van den 30-jarigen oorlog steeds op de hand gebleven is van de tegen den Keizer opstandige Duitsche vorsten, en zelfs den woelzieken, eerzuchtigen vorst van Zevenburgen, Bethlen Gabor, die hunne zijde gekozen had, met troepen ondersteund heeft, is voor een groot deel aan Haga toe te schrijven geweest. Hij heeft daarbij langen tijd samengewerkt met den Engelschen gezant Sir Thomas Roe, dien wij ook in Voor-Indië, in Soerate, zijn tegen gekomen, – maar toen minder als vriend van de Hollanders en die ook in de Oostzeelanden als behartiger van de Engelsche belangen is opgetreden [1]).

Voor Venetië's wantrouwen, met het oog op den twistappel, het eiland Kandia, heeft weinig grond bestaan. Toen n.l. later de langdurige oorlog tusschen Turkije en Venetië om het bezit van dat eiland officieel is uitgebroken, hebben de Venetianen van de Nederlanders – al zijn de Staten daarbij in naam onzijdig gebleven – heel wat hulp ondervonden; het heeft toen den Nederland-

1) Onder Haga's opvolgers is de toestand heel anders geweest. Tijdens het stadhouderschap van Prins Willem III waren Spanje en de Keizer, inplaats van vijanden, vrienden en bondgenooten van de Republiek. De gezant Justinus Colyer en zijn zoon Jacobus, die van 1668–1725 – het glansrijkste tijdperk in de geschiedenis van de Nederlanders in de Levant – de Republiek bij de Porte hebben vertegenwoordigd, hebben er juist ernstig naar gestreefd de belangen van den Keizer bij den Sultan te behartigen. Jacobus Colyer hielp in 1699 den vrede van Carlowitz bemiddelen. Uit erkentelijkheid voor zijn bewezen diensten is hij toen door den Keizer tot graaf verheven. Ook de consul te Smyrna, de Hochepied, familielid van Colyer, stond te Weenen in hoog aanzien; hij is in den Hongaarschen adelstand opgenomen.

Ook tegenover de Turksche regeering heeft Colyer zich zeer verdienstelijk gemaakt, vooral op wetenschappelijk gebied. Hij heeft bijv. gezorgd voor geneeskundige werken en ook voor in Holland vervaardigde kaarten en globes met namen en opschrift in Turksche letters, waaraan groote behoefte bestond. Die kaarten zijn bij de latere Turksche krijgstochten goed te pas gekomen.

schen gezant veel beleid gekost een vredebreuk met de Osmaansche regeering te voorkomen.

Volgens het in 1612 gesloten verdrag werd aan de Nederlandsche schepen toegestaan alle havens van het Turksche rijk, onder eigen vlag te bevaren en in het gansche rijk vrij handel te drijven, mits tegen betaling van een - zeer matig - tolrecht van 3 % van de waarde van den invoer en van den uitvoer.

De toegestane privilegiën kwamen overigens vrijwel overeen met die van de Engelschen en Franschen. Er werden Nederlandsche consuls toegelaten met uitgebreide administratieve en rechterlijke bevoegdheden; alle gevangenen van Nederlandsche nationaliteit zouden worden vrijgelaten, terwijl er een streng verbod zou worden uitgevaardigd tegen het in slavernij brengen van Nederlandsche onderdanen.

De Engelschen en Franschen hebben erg hun best gedaan om het toestaan van handelsvoorrechten aan de Nederlanders tegen te werken, maar het is hun niet mogen gelukken.

In theorie was het voor Haga dus inderdaad een schitterend succes. De practijk zou hem weldra anders leeren! Hij heeft in Constantinopel een geweldig moeilijken tijd gehad; en men moet eerbied hebben voor de toewijding, de bekwaamheid, den moed en de volharding, waarmede hij zoo veel jaren de Nederlandsche belangen behartigd heeft, ook bij belastering en verguizing zoowel van de zijde zijner landgenooten als van vreemden. Haga was ook een veelzijdig man; naast zijn vele beslommeringen op diplomatiek en economisch terrein heeft hij nog tijd gevonden voor allerlei andere werkzaamheden. Zoo heeft hij bijv. een groot aandeel gehad in de vertaling van het Nieuwe Testament in het nieuw-Grieksch en in de oprichting van de eerste drukpers te Constantinopel.

Een van de punten van het verdrag, de vrijlating van de Nederlandsche slaven, heeft hem al dadelijk voor groote moeilijkheden geplaatst. Wat hij op dat gebied bereikt heeft, heeft lang niet opgewogen tegen de daaraan bestede moeite en kosten. Reeds het opsporen van de plaatsen, waar die menschen zich bevonden, was uiterst lastig, want de Turksche overheden werkten weinig mede, vaak zelfs tegen. Wist hij de vrijlating van die menschen te bewerken, dan kwamen zij in den regel halfnaakt en uitgehongerd bij hem aan en moest hij hen geruimen tijd op eigen kosten onderhouden tot er een schip kwam, dat hen naar het vaderland terug kon voeren. In de Barbarijsche Staten, Tripoli, Tunis en Algiers, viel op dit gebied vrijwel niets te bereiken; men stoorde

zich daar in het minst niet aan de bevelen van den Sultan; ook niet wat aangaat het verbod tot het in slavernij brengen van Nederlandsche schepelingen door de talrijke zeeroovers en vrijbuiters in die landen. Ook aan de verdere, bij de capitulatie bedongen voorwaarden hielden vele Turksche overheden zich niet. Afpersingen kwamen veelvuldig voor; en wanneer men de hulp van die heeren noodig had, moest men altijd beginnen met het aanbieden van geschenken, quasi als beleefdheidsvorm. Die moeilijkheden werden niet alleen door den gezant, maar ook door de consuls ondervonden [1]).

Allerlei bedragen, in het belang van hunne landgenooten uitgegeven, moesten die ambtenaren uit eigen middelen voorschieten. Bovendien hadden zij groote uitgaven te doen om overeenkomstig hun rang te leven; de gezant had er een kleine hofhouding op na te houden en een lijfwacht voor de veiligheid van het gezelschap. Men heeft het wel eens voorgesteld, of dat ijdelheid van Haga is geweest, maar die lijfwacht is soms hard noodig gebleken!

De uitgaven overtroffen dan ook menigmaal verre de inkomsten, waardoor die ambtenaren danig in de schuld geraakten en gedwongen waren bij Joodsche of Turksche woekeraars geld op te nemen tegen een rente van vaak 18 %! Talrijk zijn de klachten daarover ingediend bij de vaderlandsche overheden, maar deze trokken zich in den regel daarvan eerst wat aan, wanneer de toestand bepaaldelijk onhoudbaar was geworden.

Eigenaardig was ook, dat de consuls geen vast salaris van de Staten genoten, maar door de kooplieden betaald moesten worden. Zij genoten n.l. een zeker deel van de waarde der goederen in de Nederlandsche schepen; de consuls 2 % zoowel van den uitvoer als van den invoer in hun ambtsgebied; de gezant genoot $1^1/_2$ % van den invoer, benevens een zeer bescheiden vast salaris van den Staat. In de Italiaansche steden als Genua, Livorno en Venetië, waar vrij veel schepen binnen kwamen, ging dat wel, maar in het Turksche rijk, waarmede het handelsverkeer in den beginne veel minder druk was, stonden zij er slecht voor; met name was dat het geval te Constantinopel. Te Aleppo had de consul Pauw het wel wat beter, maar daar ging, om later te vermelden redenen, het eerst zeer bevredigend handelsverkeer spoedig achteruit.

Als nu de Nederlandsche kooplieden en schippers altijd maar behoorlijk hadden betaald wat zij verschuldigd waren! Maar daar

1) In enkele consulsdistricten was zelfs een kas gevormd, waarin de kooplieden een zeker percentage van hunnen omzet stortten om daaruit de afpersingen te bestrijden.

haperde veel aan. Velen hebben een virtuositeit aan den dag gelegd in het ontduiken van de tol-, gezantschaps- en consulaatrechten. Eindelooze twisten zijn daarover geweest tusschen de kooplieden en hun vertegenwoordigers met Haga en de consuls. Allerlei kunstmiddelen zijn ook door de eersten wel toepast: varen onder vreemde vlag, vervalsching van de scheepspapieren, enz. Van Haga en Pauw zijn brieven aan de Staten-Generaal bekend, waarin zij klagen, overtuigd te zijn, dat de kooplieden en schippers dooreen genomen veel minder declareerden dan het werkelijk verschuldigde bedrag, soms waarschijnlijk niet meer dan de helft; en men ging daarbij zoo listig te werk, dat maar zelden het bewijs van hun geknoei geleverd kon worden. Onder hun opvolgers was het niet beter. [1])

Bij verschillende gelegenheden traden de schippers bovendien met groote driestheid op en stoorden zich niet aan de verordeningen, door den Sultan voor het rijk vastgesteld. Zoo had deze bijv. in 1614 een bepaling gemaakt, dat alleen met zijn vergunning koren uit het rijk mocht worden uitgevoerd. Toen echter eenigen tijd later in Spanje en Italië korengebrek bestond, waarin door toevoer uit de Oostzeelanden niet voldoende werd voorzien, charterden kooplieden in Genua, Turkije en op de Grieksche eilanden, van allerlei nationaliteit, vooral Nederlandsche schepen, met opdracht in de Osmaansche havens zoo veel mogelijk het koren op te koopen, dat naar Spanje en Italië te vervoeren en daar met groote winst te verkoopen. Natuurlijk gaf zulks, waar de Turksche autoriteiten daarvan kennis kregen, aanleiding tot botsingen met dezen. Zij legden beslag op die schepen of lieten er jacht op maken en ze opbrengen. Omgekeerd gingen nu de Hollandsche schippers zich uit weerwraak vergrijpen aan Turksche eigendommen. Een en

1) Wat de Levant betreft, is de consul te Smyrna, Mr. Jacob van Dam, die van 1668–1688 daar geplaatst is geweest, er na een hardnekkigen, jaren langen strijd in geslaagd een regeling ingevoerd te krijgen, volgens welke de kooplieden de z.g. „ambassaats- en commerciegelden" in een kas moesten storten, waaruit aan den gezant (resident) te Constantinopel en den consul te Smyrna een vast inkomen werd betaald. Op die wijze werden zij tenminste onafhankelijk van de kooplieden.

Door toedoen van Van Dam is eenige jaren later aan de kooplieden en schippers, op de Levant varende, ook de verplichting opgelegd tot het afleggen van een eed omtrent de juistheid hunner verklaringen in zake den inhoud der schepen, om zoodoende aan het geknoei daar een einde te maken. Maar wat hij daarbij met die kooplieden, dit „volck van ongemeene weerbarsticheijt en obstinaatheyt" te stellen heeft gehad, is bijna ongelooflijk geweest. Uitvoerige mededeelingen zijn daaromtrent gedaan door W. E. van Dam van Isselt in de „Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde", Deelen VI, VII en VIII en van 1916 en 1917, waarin hij op onderhoudende wijze het wedervaren van zijn voorzaat heeft verteld; evenals Haga een man uit één stuk, onwrikbaar op de bres staande voor de belangen en de eer van zijn land, te midden van een wereld van bedrog en corruptie.

Pl. 163. Wandtapijt van Jan Roost. (Gedenkboek van het Algem. Nederl. Verbond. 1923.)

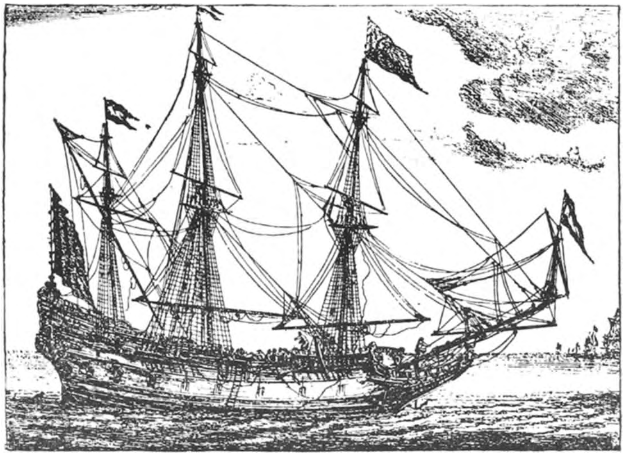

Pl. 164. De Vergulde Dolphyn een Straets-Vaerder. (Naar een oude prent.)

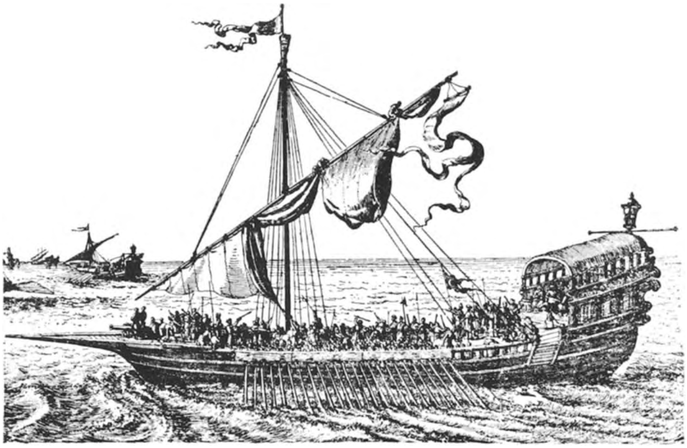

Pl. 165. Moorsche zeerooversgalei. (Dr. P. J. Blok, „Michiel Adriaansz de Ruyter”.)

ander leidde soms tot geregelde zeegevechten tusschen gewapende Hollandsche koopvaarders en Turksche galeien. De daardoor te Constantinopel veroorzaakte verbittering is zoo groot geweest, dat Haga en de, in de stad wonende, Nederlanders meer dan eens in levensgevaar hebben verkeerd, en dat het gezantschap met overvalling en plundering bedreigd is geworden. Wel hebben toen de Staten-Generaal, die prijs stelden op de vriendschap van de Porte, op raad van Haga, strenge bepalingen gemaakt tegen die verboden korenvaart en aan de consuls te Genua en Livorno opgedragen aanteekening te houden van de namen en woonplaatsen der schippers, die zich aan dat bedrijf schuldig maakten; maar die controle trof in vele gevallen geen doel; de weinig nauwgezette, maar onverschrokken zeevaarders bleven dat winstgevend bedrijf voortzetten, niettegenstaande al de daaraan verbonden gevaren en risico's.

Dat Haga bij al die moeilijkheden 26 jaar lang op zijn post gebleven is, getuigt wel voor zijn vaderlandsliefde, plichtbesef en volharding!

Zooals hierboven gezegd, was in de eerste jaren Aleppo met zijn voorhaven Alexandretta, de voornaamste marktplaats voor de Nederlanders in het Oosten. Het was een middelpunt voor den handel met Klein Azië, Arabië en Perzië, welke landen in hoofdzaak over Aleppo hun producten den weg naar de Middellandsche Zee deden vinden.

Verschillende omstandigheden zijn oorzaak geweest, dat daarin vrij spoedig verandering kwam en dat de Alepposche handel achteruitging. In de eerste plaats is daarop van invloed geweest, dat, in navolging van de Portugeezen, de Engelsche en de Nederlandsche Oost-Indische Compagnieën de vaart zijn begonnen op de Perzische golf en de Roode Zee, waardoor zij in staat werden gesteld tal van Perzische en Arabische voortbrengselen in de havensteden daar veel voordeeliger in te koopen, dan nadat deze langs lange en gevaarlijke karavaanwegen naar Aleppo waren vervoerd. Een andere nadeelige factor voor den handel is geweest de in het jaar 1617 tusschen Turkije en Perzië uitgebroken oorlog. Deze heeft jaren lang den handel met Perzië nagenoeg tot stilstand gebracht. Bovendien is het doortrekken en soms overwinteren van de ongedisciplineerde Turksche legerscharen in Aleppo en omgeving, voor de bewoners een ware ramp geweest. Nu is wel na het sluiten van den vrede verbetering ingetreden, maar Aleppo is toch nooit weder tot zijn vroegeren bloei gekomen. De Perzen hebben n.l. gedurende den oorlog een anderen handelsweg, en wel

over Smyrna gezocht en gevonden om aan de Middellandsche Zee te komen. En toen later Peter de Groote, ook op aansporen van Nederlandsche raadslieden, o.a. Nicolaas Witsen, er toe overgegaan is over de Kaspische Zee aanraking met Perzië te zoeken, is dat voor Aleppo een nieuwe slag geweest. Aleppo is dan ook door Smyrna overvleugeld, dat de voornaamste havenstad in de Levant is geworden en dat ook lang is gebleven. (Zie Pl. 169).

Smyrna bood als woonplaats het groote voordeel aan, dat het door de stadhouders van den Sultan veel vrijzinniger werd bestuurd dan de meeste steden van het rijk. De vreemdelingen genoten er een veel hoogere mate van vrijheid en stonden veel minder bloot aan afpersingen en daden van willekeur door de overheden dan elders. Daardoor was het een aangename verblijfplaats [1]). Aldaar zijn ook spoedig Nederlandsche consulaire ambtenaren geplaatst om de handels- en andere belangen te behartigen; eveneens op Cyprus, dat wel onder het Turksche bewind sterk achteruit was gegaan, maar toch nog altijd een land van beteekenis was gebleven. Ook met eenige Syrische havensteden is handel gedreven, maar deze was toch van veel minder belang.

Smyrna is vooral van belang geweest als invoerhaven voor de Nederlandsche textielnijverheid. De Nederlandsche kooplieden hadden er pakhuizen ,volgestapeld met Leidsch laken, dat van daar uit over geheel Klein-Azië werd gedistribueerd. Omgekeerd kocht men daar Perzische zijde, Angora-wol, allerlei weefsels, fijn leder, koffie, tabak, zuidvruchten enz. Tot ver in de 18e eeuw is de handel druk gebleven; na den vierden Engelschen oorlog is hij achteruit gegaan en tijdens het revolutietijdperk heeft hij zelfs geheel stil gestaan, om na de aanvaarding van het koningschap door Willem I weder – zij het op meer bescheiden schaal – te worden hervat.

In verband met den belangrijken handel op Smyrna in de 17de eeuw was daar ook een Nederlandsche kolonie gevormd. Tijdens het consulaatschap van den reeds vroeger genoemden Daniël de Hochepied (1688–1723) heeft die kolonie het meest gebloeid.

Al geruimen tijd had daar toen ook bestaan een protestantsche kerkelijke gemeente.

De eerste predikant is geweest Thomas Coenen, die in 1657 daar is aangesteld. Men had toen nog wel geen kerkgebouw, maar tot de verplichtingen van den consul behoorde het zorgen voor

1) Dat de hooge heeren echter ook daar – althans in een later tijdperk – alles behalve afkeerig zijn geweest van knevelarijen, kan men lezen in de hiervoren genoemde artikelen van Van Dam van Isselt.

een geschikt lokaal tot het houden van godsdienstoefeningen. De consul had verder ook te zorgen voor het onderhoud van den predikant, wien hij een bepaald salaris moest uitbetalen en woning en tafel te zijnen huize moest aanbieden, dan wel een geldelijk bedrag voor het geval de predikant zelf in zijn onderhoud wenschte te voorzien. De kosten moesten worden bestreden uit de opbrengst der consulaatrechten en uit de bijdragen van de gemeente; een regeling, die herhaaldelijk door de Staten Generaal gewijzigd is geworden en jaren lang tot hoogst onverkwikkelijke verhoudingen tusschen consul, predikant en „natie" aanleiding heeft gegeven. Eerst na 1688, het jaar van de groote aardbeving, die de stad grootendeels heeft verwoest, is een ordelijke toestand ingetreden [1]). Sedert dat jaar zijn ook de registers omtrent alle, voor de gemeente belangrijke, gebeurtenissen, als het doopen van kinderen, het sluiten van huwelijken, enz., hetgeen de predikant volgens zijne instructie moest doen, geregeld bijgehouden tot aan het jaar 1801. Over het daaraan voorafgaande tijdperk zijn veel gegevens te vinden in het archief van het Smyrnasche consulaat in het Rijksarchief. De bovengenoemde bescheiden bevatten ook veel bijzonderheden betreffende de geschiedenis der kolonie.

Omstreeks 1675 is vanwege de gemeente een Nederlandsch hospitaal gesticht, dat in 1739 uit een particulier fonds belangrijk is verbeterd en vergroot. Later is ook een kapel gebouwd, die in 1763 afbrandde en eenige jaren later werd herbouwd.

Gedurende het grootste deel van de 18de eeuw heeft de kerkelijke gemeente gebloeid. Zij was toen een bolwerk van het Protestantisme in de Levant. Hare lidmaten waren niet alleen Nederlanders, maar ook Duitschers, Franschen, Engelschen, Scandinaviërs; tot in onze eeuw is dat zoo gebleven.

In de tweede helft der 18de eeuw zijn de Nederlanders hun taal gaan verwaarloozen; een teeken van nationale inzinking, dat in dien tijd bij onze landgenooten bijna overal is waargenomen; de meesten zijn toen Fransch gaan spreken, ook thans nog de meest gangbare taal onder de Europeanen in de Levant. Gaandeweg is toen het Fransch ook de gewone kerktaal geworden.

Kerk en hospitaal, hoewel niet in de oorspronkelijke gebouwen, hebben tot in onzen tijd bestaan. In 1908 is, vooral door bemoeiingen van den Nederlandschen consul Jhr. Mr. de Sturler en den

1) Uitvoerig zijn al die strubbelingen beschreven door W. E. van Dam van Isselt in zijn artikel in het „Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis", Deel XIII, Afl. 1 (1916), getiteld: „Een en ander omtrent onze predikanten te Smirna in de 2de helft der 17de eeuw".

toenmaligen predikant der gemeente Le Bouvier, met steun van de „Gustaaf Adolf-vereeniging" en een aantal particulieren, een nieuw kerkgebouw gesticht, benevens een nieuw hospitaal, beter beantwoordende aan de moderne eischen, dat naar onze Koningin, den naam heeft gekregen van „Wilhelmina-Hospitaal". Een lang leven is aan dat hospitaal niet beschoren geweest. Bij den grooten brand van 1922, die Smyrna grootendeels verwoest heeft, is ook het hospitaal in vlammen opgegaan. Die ramp is tevens het einde geweest van de eens zoo bloeiende Hollandsche kolonie.

De Koninklijke Nederlandsche Stoombootmaatschappij, die in het geheele gebied der Middellandsche Zee een zeer goeden naam heeft, en ook te Smyrna geregeld onze vlag vertoont, is vrijwel de eenige, die nog de herinnering levend houdt aan de belangrijke positie, die wij in die stad éénmaal hebben ingenomen.

Met de Barbarijsche Staten van het Osmaansche rijk viel eigenlijk geen handel te drijven. Daar heerschten, als vroeger gezegd, chaotische toestanden, terwijl men er, wat het buitenland betreft, grootendeels leefde van zeerooverij.

Hoogst belangrijk zijn daarentegen geweest de betrekkingen met eenige der grootere onafhankelijke Italiaansche staten: Genua, Toskane en Venetië. Met Genua en Toskane zijn het bijna alleen handels- en cultureele betrekkingen geweest, met Venetië ook vele op politiek terrein. Dat de betrekkingen met de Spaansche kroonlanden Napels en Sicilië, en ook met den Kerkelijken Staat, vooral gedurende de eerste helft der 17de eeuw, van anderen aard zijn geweest, spreekt van zelf. Ook later zijn de handelsbetrekkingen met die staten nooit zoo belangrijk geweest als met de hierboven genoemde.

In de middeleeuwen waren de handel en de scheepvaart in het Middellandsche Zeegebied voor het grootste gedeelte in handen geweest van de Genueezen en de Venetianen. Door de opkomst van de Portugeezen als eersterangs zeevarend volk en het door hen beginnen van de vaart op Oost-Indië, was de beteekenis van de Italiaansche zeevaarders afgenomen. De handel in Oostersche producten vroeger bijna geheel over de landengte van Suez in handen van de Venetianen, was n.l. verloopen, doordat de Portugeezen, langs den zeeweg, de door hen in het land van herkomst gekochte producten, tegen veel billijker prijzen op de Europeesche markten konden leveren. De latere komst van de Engelschen en Nederlanders, die als jonge, in den strijd geharde, volken, de zaken flinker aanpakten en op billijker voorwaarden voeren, dan de,

Pl. 166. De Ruyter te Salée. (Naar een oude prent.)

Pl. 167. Cornelis Haga.

door langdurige groote welvaart, verwende Italianen, heeft dezen langzamerhand nog meer teruggedrongen. Een tijd lang hebben zij zich als het ware onmisbaar gemaakt, niet alleen doordat zij de verbinding vormden met de Oostzeelanden en Noord-West Europa, maar ook als vrachtvaarders voor de volken om de oude wereldzee. Later zijn ook de Franschen krachtig aan die vaart gaan deelnemen en is Marseille weder, evenals in de oudheid, een der belangrijkste Middellandsche-zeehavens geworden. Ook op deze stad en de overige Provençaalsche havens werd door de Nederlanders een levendige handel gedreven; den handel in Oostersche producten hebben de Franschen echter zooveel mogelijk in eigen handen trachten te houden. Het verkeer is dan ook niet zóó druk geweest als met de groote Noordelijke Italiaansche havensteden.

Betrekkingen van de Nederlanders met Venetië waren niets nieuws. Reeds in de middeleeuwen werd langs den landweg een drukke handel gedreven. In verband daarmede was al sedert 1383 daar een Nederlandsche broederschap gevestigd, die een eigen kapel bezat.

In de laatste jaren der 16de eeuw hebben de Staten getracht nadere betrekkingen met de Doge-republiek aan te knoopen. Er bestond een zekere sympathie tusschen beide, eensdeels een gevolg van overeenkomst in regeeringsvorm – een uitvloeisel van de geestesgesteldheid der volken: republieken waren in dien tijd een zeldzaamheid – anderdeels omdat beide voortdurend bedreigd werden door dezelfde machten: den Paus en de Habsburgers met hun bondgenooten. De bedoelde pogingen hebben voorloopig niet veel succes gehad; eerst door een geschil over het buit maken van eenige Venetiaansche schepen, dat eerst na veeljarige onderhandelingen tot oplossing werd gebracht; daarna door de schroomvalligheid van Venetië zoowel om een bindende overeenkomst aan te gaan, als om de Nederlandsche koopvaarders vrij in de havens toe te laten; men deed integendeel in den aanvang zijn best ze zooveel mogelijk te weren, uit vrees voor hun mededinging.

Wel schoten onderhandelingen in 1609, door bemiddeling van Koning Hendrik IV gevoerd, wat beter op, maar tot een verdrag kwam men nog niet. Toen echter in 1616 Venetië in oorlog geraakte met aartshertog Ferdinand van Oostenrijk, den lateren keizer, was men daar zeer dankbaar, dat de Staten aan hun ervaren generaal Graaf Johan Ernst van Nassau vergunden tijdelijk in

Venetiaanschen dienst over te gaan en met 4000 man troepen te hulp te komen en ook eenige hulp ter zee hebben geboden. Zoowel de graaf als een groot deel van zijn troepenmacht hebben daarbij het leven ingeschoten.

De bij deze gelegenheid verleende hulp en de ernstige moeilijkheden, welke Venetië daarna van de zijde van den onderkoning van Napels bedreigden, maakten de hooghartige, voorzichtige republiek meer verlangend naar een verdrag, dat dan ook eindelijk in 1619/20 tot stand is gekomen. Bij dit – politiek – verdrag beloofden beide landen elkaar in geval van oorlog wederkeerig bij te staan. Venetië zou de Nederlanden bijstaan met een maandelijksche subsidie van *f* 50.000,—, vóór dien tijd een aanzienlijk bedrag; de Nederlanders zouden helpen met schepen of een daaraan geevenredigde geldsom, naar verlangd werd. De meer gedetailleerde bepalingen van dit verdrag en de terzake gevoerde onderhandelingen zijn uitvoerig beschreven in het bekende werk van De Jonge „Nederland en Venetië". Voor het sluiten van een handelsverdrag was de zeer behoudende Venetiaansche staat met zijn monopoliepolitiek ook toen nog niet te vinden.

Een aantal jaren hebben de Venetianen hun woord gestand gedaan en de beloofde subsidiën geregeld betaald, wat aan de Staten, bij de hervatting van den oorlog met Spanje, goed te stade is gekomen. Op den duur bleek echter de Venetiaansche Republiek geen aangename staat te zijn om zaken mee te doen. Vrij spoedig kwam er achterstand in de betalingen, toen Venetië blijkbaar minder voordeel zag in het verdrag en de geldmiddelen zelf hard noodig had. Het slot van jarenlange, onverkwikkelijke onderhandelingen over de betaling van de achterstallige gelden is geweest, dat de Staten in 1636 het gezantschap hebben opgeheven en nadien alleen consuls voor de handelsbelangen daar gelaten hebben.

In 1640 brak de al lang dreigende oorlog uit tusschen Venetië en Turkije, om het bezit van het eiland Kandia. Aangezien de Venetianen niet over genoeg schepen beschikten, hebben zij toen een groot aantal schepen van andere natiën, vooral Nederlandsche, gecharterd om als transportschepen, en zoo noodig ook als oorlogsschepen, te gebruiken. Meermalen is daarbij eenige dwang uitgeoefend. Aan de Nederlandsche regeering was dit, vooral met het oog op de gewenschte vriendschappelijke verhouding tegenover de Porte, zeer onwelgevallig. Zij heeft maatregelen getroffen om de deelneming van Nederlandsche schepen, zeelieden en soldaten

aan den oorlog te voorkomen, maar dat is haar niet gelukt. Heel wat Nederlandsche zeelieden en soldaten hebben toch in dien krijg op de Venetiaansche vloten of in de legers op Kandia tegen de Turken gevochten. De meesten hebben daarbij den dood gevonden; in hoofdzaak tengevolge van ziekte en uitputting, waaraan de slechte verzorging door de Venetianen veel schuld heeft gehad. De Jonge heeft in zijn verhaal over dien oorlog verschillende Nederlanders genoemd, die zich onderscheiden hebben: Franciskus de Weert, een militair ingenieur, geboren te 's Gravenhage, die in den strijd is gesneuveld, heeft zich met roem overdekt; eveneens de kolonel Gilles de Haas, die echter om ernstige onaangenaamheden met de Venetiaansche regeering, den dienst heeft verlaten. Ook de later als ingenieur-vestingbouwkundige beroemde Hendrik Ruse (later Deensch baron van Rusenstein), reeds vroeger meer uitvoerig door mij besproken, om de diensten door hem aan den Grooten Keurvorst en den Deenschen koning bewezen, heeft in zijn jonge jaren met de Venetianen tegen de Turken gestreden.

Onder de scheepsofficieren, die zich ter zee hebben onderscheiden, heeft de Jonge er ook enkelen met name genoemd. Hij vermeldt o.a. Johan Gottard en vooral Koert Sieuwertsz (of Koert Adelaar). De laatste was eigenlijk geen Nederlander, maar een Noor. Hij is gehuwd geweest met een dochter van Maarten Harpertsz Tromp, die zijn leermeester is geweest. Het grootste deel van zijn leven heeft hij in Nederlandschen zeedienst doorgebracht; later heeft hij aan het hoofd gestaan van de geheele Deensche zeemacht; in mijn artikel over Denemarken heb ik hem vroeger besproken.

Al was het meedoen van zooveel Nederlandsche mannen en schepen tegen den zin der regeering, populair is die strijd bij vele Nederlanders toch zeker geweest! De zeeslag bij Smyrna in 1649, dus heel kort na het sluiten van den vrede van Munster, heeft bijv. Vondel vol geestdrift doen zingen:

„De Leeu van Hollant, niet gezint
  Meer Kristensch bloet te storten,
Loopt met Sint Marcus Leeu voor wint
  Den Turck zijn vleughels korten,
En geeft hem, onder Uwe vlagh
  By Smirne trots den Koninghsslagh."

Maar hoe flink Venetië zich in dien langdurigen krijg ook geweerd heeft, uit alles is toch gebleken, dat de machtige Dogerepubliek haar besten tijd gehad had. Haar scheepsbouw, en in

verband daarmede ook haar eigen scheepvaart, waren lang niet meer wat zij eens geweest waren; en de Hollanders en Engelschen hebben daarmee hun voordeel gedaan door zich als vrachtvaarders in haar dienst te stellen.

De Nederlandsch-Venetiaansche betrekkingen zijn volstrekt niet alleen van materieelen aard geweest. Ook hier hebben n.l. tal van Nederlandsche schilders gewerkt. De meesten van hen hebben getracht Tintoretto na te volgen; zij zijn, hoewel talentvolle kunstenaars, aan hun eigen nationale kunst ontrouw geworden en, zooals Dr. Hoogewerff het heeft uitgedrukt, „echte Venetianen" geworden.

Veel eer hebben geoogst de Nederlandsche toonkunstenaars. De Bruggenaar Willaert, in 1527 aangesteld tot kapelmeester van San Marco, is in geheel Italië beroemd geweest; zijn opvolger Cipriaan de Rore, ook een Zuid-Nederlander, genoot een bijna even groote vermaardheid. De groote Orlando Lasso (Roland de Lattre, uit Bergen in Henegouwen), heeft te Venetië zijn eerste composities doen drukken. Ook Sweelinck heeft te Venetië gewoond, waar hij zijn opleiding heeft ontvangen van Zarlino, een leerling van Willaert.

Venetië is echter lang niet de eenige Italiaansche stad, waar de Nederlandsche musici grooten opgang hebben gemaakt; Lasso, Rubijn (Rubino di Friandra) en anderen zijn in hoofdzaak te Rome werkzaam geweest; Jacob Obrecht werkte te Napels; Jacob van den Oever te Mantua; om alleen enkelen der beroemdsten te noemen.

De belangrijkste haven voor het Nederlandsche scheepvaartverkeer in de geheele Middellandsche Zee is langen tijd geweest Livorno. In tegenstelling met de meeste andere Italiaansche havensteden was Livorno nog een zeer nieuwe stad. Zij heeft haar opkomst te danken gehad aan den groothertog Ferdinand I, die in de laatste jaren der 16de eeuw uit een onbeduidend visschersplaatsje een nieuwe stad, voorzien van uitstekende havenwerken, heeft doen opbouwen. Dat hij daarbij een goeden kijk heeft gehad, bleek uit de zeer snelle ontwikkeling.

Spoedig groeide zij uit tot de voornaamste handelsplaats aan de Middellandsche Zee; de bemiddelaarster van den handel tusschen het Westelijk en het Oostelijk bekken. Tot die snelle ontwikkeling heeft in hooge mate bijgedragen, dat de stad een „vrijhaven" was, waar dus geen in- of uitvoerrechten behoefden te worden betaald.

Pl. 168. Gezicht op Meppo. (Prof. Ed. Heyck, „Die Kreuzzüge und das Heilige Land".)

Pl. 169. Gezicht op Smyrna. (Naar een oude teekening van Cornelis Bruijn.)

De omstandigheid dat Livorno tegelijk een „vrijhaven" was voor allerlei lieden, die wat op hun boekje hadden staan en het daarom geraden achtten hun eigen land zoo snel mogelijk te verlaten, maakte het verblijf aldaar niet in alle opzichten even aangenaam! De stad was n.l. ook berucht om het groot aantal boeven, dat zij huisvestte; intusschen mag dat ongunstige oordeel waarschijnlijk wel ten deele op rekening gesteld worden van den naijver van hare mededingsters.

De Nederlandsche schepen voeren maar zelden rechtstreeks op de Levantijnsche havens. De meeste kwamen met goederen beladen naar Genua of Livorno, verkochten daar hunne lading en zeilden dan met de daarvoor ontvangen Spaansche realen (een reaal van achten was ± *f* 2.40), de meest gangbare munt in de Levant – als trouwens in het geheele Oosten –, daar heen om inkoopen te doen. Na den vrede van Munster werd ook Spanje in dat kettingbedrijf ingeschakeld. Op de terugreis deden zij weder Livorno aan, om ten deele op dezelfde wijze als boven, in omgekeerde volgorde, te handelen. Hadden zij geen gelegenheid op hunne retourvaart waardevolle producten in te laden, dan laadden zij dikwijls marmer, dat daar een tijdlang zoo weinig waarde had, dat het wel voor ballast gebruikt werd. Het veelvuldig gebruik van marmer door de Nederlandsche bouwmeesters in die dagen voor de versiering van huizen wordt vaak daaraan toegeschreven.

Dat geregeld Livorno aandoen had echter nog wel een andere reden, te weten de onveiligheid van de zee, vooral de Straat van Gibraltar en het Westelijk deel der Middellandsche Zee, door zeeroovers en kapers. Zoolang de oorlog met Spanje duurde, had men niet alleen te stellen met de Barbarijers, maar ook met de Spaansche kapers. Na den vrede van Munster had men wel de laatsten niet meer te vreezen, maar inmiddels waren een aantal Fransche zeelieden zich op dat voordeelig bedrijf gaan toeleggen. In den beginne geschiedde het op bescheiden schaal; maar toen, gedurende de onderhandelingen te Munster over den vrede met Spanje, en na het sluiten van dien vrede, de Fransche regeering, gebelgd over het haar in den steek laten door den Hollandschen bondgenoot en het handel drijven op haren vijand Spanje, die zeeschuimerij niet alleen oogluikend toeliet maar ook wel heimelijk bevorderde, nam zij groote afmetingen aan. Het lag dus voor de hand, dat men gezamenlijk ging varen om elkaar bij aanvallen te kunnen bijstaan. Men zeilde dus te zamen naar Livorno en wachtte daar op de terugreis elkaar weer in. Vroeger had men dat ook wel te Malta gedaan.

Met het oog op dien drukken handel waren er te Livorno heel wat Nederlandsche kantoren gevestigd. De Hollandsche consul aldaar gold als consul-generaal voor de geheele Middellandsche Zee; hij droeg den weidschen titel van „Commissarius generalis classicum belgicarum".

Aan de drukke Nederlandsche scheepvaart herinnert nog altijd de Hollandsche „loskade (lo Scalo Olandese)". Die scheepvaart is evenwel, hoe gunstig de ligging van Livorno ook was, niet zoo druk gebleven. Haar concurrent Genua heeft zich geweldig ingespannen om haar een groot deel van het verkeer te ontnemen en naar zich toe te trekken. Dank zij een handige tarievenpolitiek is Genua er tegen het einde der 17de eeuw in geslaagd het te winnen en is toen de voornaamste handelsplaats der Middellandsche Zee geworden, ook voor de Nederlanders. Omstreeks 1720 had de Hollandsche scheepvaart op Livorno nog maar weinig meer te beteekenen.

De herinnering aan de Hollanders wordt ook nog bewaard door een kerkgebouw, dat in de wandeling bekend is als de „Chiesa Olandese (Hollandsche kerk)". Uiterlijk is het een weinig interessant gebouw, in den nuchteren, ook hier te lande een tijd lang veel toegepasten, nieuw-gothischen stijl gebouwd in het jaar 1864. De naam is op het oogenblik geheel oneigenlijk, want de kerk is gesticht door de Duitsche Luthersche gemeente, in samenwerking met de Fransche Protestantsche Congregatie, en er wordt nooit in het Nederlandsch, maar alleen in het Duitsch en het Fransch gepreekt. Zij heeft echter haar ontstaan te danken aan de voormalige, in 1606 georganiseerde, „Nazione Olandese-Allemana", een Nederlandsch-Duitsche broederschap. In de eerste eeuw na de stichting hebben daarin de Nederlanders de meerderheid gevormd. In verloop van tijd is die echter geheel verloren gegaan.

Oorspronkelijk is het geweest een katholieke stichting, die hare godsdienstoefeningen hield in een, haar in gebruik en onderhoud afgestane, kapel van de Franciskaner kerk, bekend als de „Chiesa della Madonna"; onder die kapel was een ruime grafkelder, waarin de leden begraven werden. De instelling had ook een liefdadig doel: het verplegen van zieke schepelingen en het verleenen van onderstand aan behoeftige Nederlanders en Duitschers behoorde tot haren werkkring. Al spoedig werden als leden van die stichting ook protestanten toegelaten; voor dien tijd zeker een bewijs van groote verdraagzaamheid. Men kwam daartoe, doordat het ziekenhuis ook voor protestantsche schepelingen openstond; en met het oog daarop elk Hollandsch schip, dat te Livorno binnen viel, een

zeker bedrag placht te storten ten bate van de stichting: kapel en ziekenhuis. Later werd die aangelegenheid door de Staten officieel geregeld. Die bedragen werden afgedragen aan den Hollandschen consul, die langzamerhand de leiding kreeg; het aantal protestantsche leden nam ook hoe langer hoe meer toe. Practisch is het een tijdlang, zoowel wat de taal, als wat de geldmiddelen betreft, een Hollandsche instelling geweest. Een bewijs daarvoor is wel, dat de nog steeds bestaande marmeren biechtstoel in de kapel der „Chiesa della Madonna", gekroond is met het wapen van de Vereenigde Provinciën. Het zelfde is het geval met een in die kapel aangebracht orgel. (Zie Pl. 170).

De protestantsche godsdienstoefeningen werden natuurlijk niet gehouden in de katholieke kapel, doch ten huize van den consul; terwijl ook de protestantsche dooden niet in den grafkelder onder de kapel werden begraven, doch op een afzonderlijk kerkhofje; eerst is dat geweest een tuintje, buiten de stad, later een ander ommuurd terrein. In dat tuintje zijn ook oorspronkelijk ter aarde besteld het hart en de ingewanden van onzen admiraal Jan van Galen, die in 1652 in den slag bij Livorno tegen de Engelschen gesneuveld is en voor wien zich een grafmonument bevindt in de Nieuwe Kerk te Amsterdam.

In 1840 is het bestaande kerkhof vervangen door een nieuw „Hollandsch kerkhof", dat echter, met het oog op de uitbreiding van de stad, in de jaren 1920/21 is onteigend. De „Congregazione Olandese-Allemana" heeft toen, hoewel er al vele jaren geen enkel Nederlander meer deel van uitmaakte, de piëteit gehad de zerken van het onteigende kerkhof zorgvuldig te doen weg nemen en overbrengen naar het door haar gestichte nieuwe kerkhof.

Meer uitvoerige mededeelingen omtrent de stichting en hare geschiedenis, aan de hand van de door hem ingestelde onderzoekingen, zijn te vinden in een artikel van Dr. Hoogewerff „De Nederlandsch-Duitsche Gemeente te Livorno en haar kerkhof", deel uitmakende van de „Mededeelingen van het Nederl. Hist. Instituut te Rome, VII 1927". Een volledige lijst van de Nederlanders, wier grafzerken op het kerkhof worden bewaard, is aan het artikel toegevoegd.

Hoewel Algiers bekend stond als een zeerooversstaat, heeft de Nederlandsche regeering toch in den beginne veel moeite gedaan om met dat land op goeden voet te geraken, evenals met Marokko.

Tot verlichting van Haga's taak heeft men te Algiers een consul aangesteld, Wynant de Keijser, aan wien onder meer werd opge-

dragen de vrijlating van de Hollandsche slaven en de nakoming van de overige bepalingen van het met de Porte gesloten verdrag zooveel mogelijk te bevorderen. De Keijser is heel wat jaren in Algiers geweest. Over zijn prestaties wordt niet onverdeeld gunstig geoordeeld. Zijn taak was echter zeer moeilijk. In 1617 slaagde hij er in een overeenkomst te sluiten met de Algerijnsche regeering, maar het was er een, die niet pleitte voor het prestige, dat de Nederlanders in die dagen hadden verworven. Volgens die overeenkomst behoorde tot de voorwaarden, dat de Algerijnen het recht zouden hebben Nederlandsche koopvaarders in volle zee aan te houden en inzage te nemen van de scheepspapieren. Zij eischten het recht op zoogenaamde „Spaansche goederen" – Algiers was met Spanje in oorlog – in beslag te nemen. Verder moesten alle scheepspapieren door den Prins van Oranje zijn geteekend, omdat de zeeroovers de wapens en zegels van de verschillende steden en provinciën niet kenden. Om de bepaling betreffende die Spaansche goederen hebben de Staten dat verdrag niet willen ratificeeren.

Zooals te voorzien was, trokken de piraten zich van de bepalingen van het verdrag met de Porte en van de nieuwe voorloopige overeenkomst met de Keyser heel weinig aan. Onder allerlei nietige voorwendsels brachten zij schepen op en namen de bemanningen gevangen; vaak werden deze mishandeld en in slavernij gebracht. Het is zelfs voorgekomen, dat onder het oog van den consul Hollandsche slaven op de markt te koop werden aangeboden. Van kostelooze invrijheidstelling, welke de consul, op grond van het verdrag met de Porte, had mogen eischen, was geen sprake. Loskooping of inwisseling tegen, door de Hollandsche kapiteins gemaakte, gevangenen was het eenige middel om die menschen in vrijheid te krijgen. De consul is zelf, als maatregel van weerwraak, toen een Hollandsch schip een Algerijnschen vrijbuiter in den grond had geboord, een tijdlang gevangen gehouden en eerst tegen grof geld weer vrij gelaten.

Als het de spuigaten uitliep heeft de Republiek wel eenige malen een scheepsmacht gezonden om indruk op de Algerijnen te maken. Men verkeerde een tijdlang met Algiers officiëel op voet van oorlog. De commandeur Lambert Hendriksz, (Moij Lambert) heeft in 1618 zelfs opdracht gekregen „met continuele tochten de roovers te soucken, gantsch en gaer te destrueren ofte onder hen sodanigen schrik ende vrese te veroorsaecken, dat zij hen nyet meer op zee sullen durven begeven", maar hoewel hij hen nabij Gibraltar flink heeft toegetakeld, heeft dat geen blijvend effect gehad.

In het moederland bleef men halve maatregelen nemen. Voort-

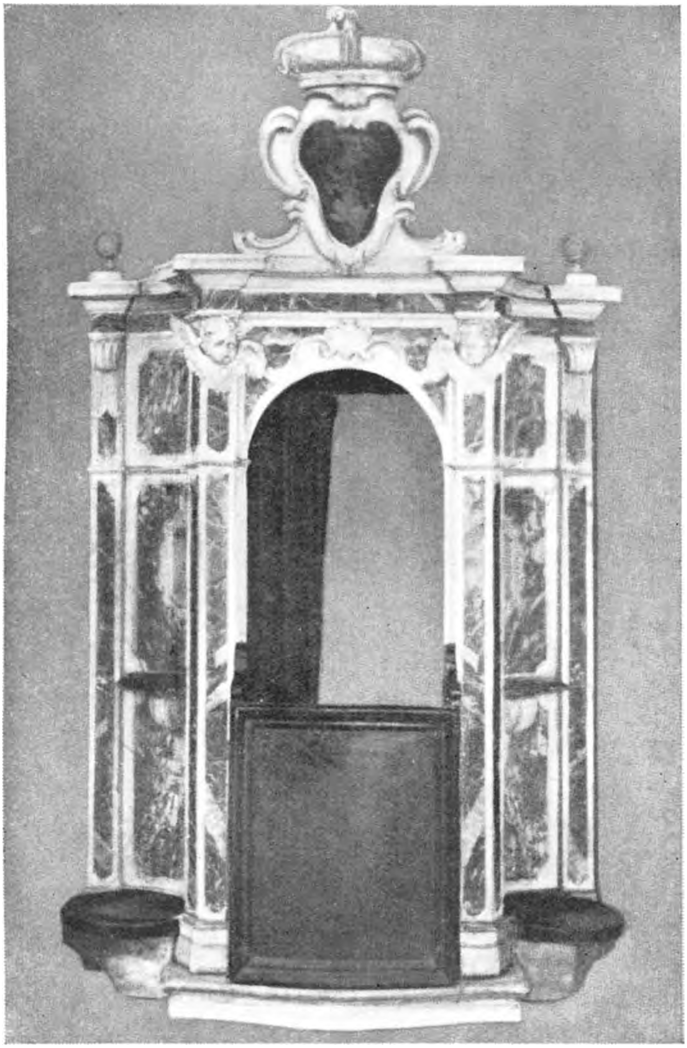

Pl. 170. Biechtstoel in de kapel der Chiesa della Madonna te Livorno. (Dr. G. J. Hoogewerff, „De Nederlandsch-Duitsche Gemeente te Livorno en haar kerkhof").

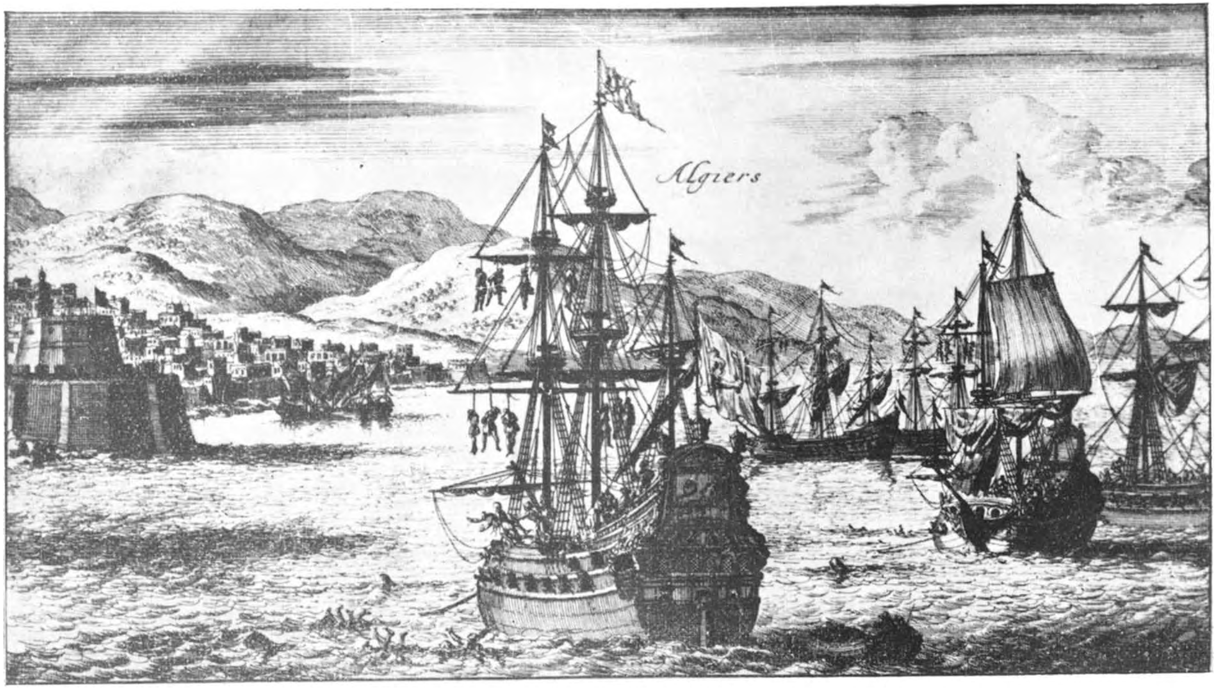

Pl. 171. Lambert Hendriksz. (Moy Lambert) vóór Algiers. (Cliché „Historia".)

durend een scheepsmacht in de Middellandsche Zee te onderhouden bleek te kostbaar. Men bepaalde zich daarom tot het beschikbaar stellen van eenige schepen voor convooidiensten en tot het af en toe uitzenden van een expeditie. Het uitgezonden materieel was daarbij in den regel te log om de vlugge Algerijnsche schepen te achterhalen. Ook de leiding is, hoewel kranige zeelieden aan die tochten hebben deel genomen, niet altijd even handig geweest.

Er kwam ook wel bij, dat de Nederlandsche regeering er tegen opzag alles op haren en snaren te zetten uit vrees dan in moeilijkheden te geraken met den Sultan, als oppersten heer over Algiers; vooral toen het bestand met Spanje op een eind ging loopen.

Nadat men enkele jaren met Algiers op voet van oorlog had gestaan, is men maar weer aan het onderhandelen gegaan en heeft zoogenaamd vrede gesloten, omdat verdrijving van de Algerijnen van de zee toch onmogelijk was gebleken.

In het jaar 1622 is professor Pijnacker, een grondig kenner der Arabische taal, naar Algiers gezonden, om over een verdrag te onderhandelen. Hij is er in geslaagd een verdrag te sluiten, waarbij Algiers de vrijlating van de Nederlandsche slaven beloofde en het bezoeken van de Algerijnsche havens toestond, op voorwaarde, dat de Republiek den smokkelhandel op Spanje zou verbieden en de piratenschepen met rust zou laten. Ook met Tunis is zulk een verdrag gesloten. Zeer eervol waren die verdragen ook al weer niet. De Engelsche koning Jacobus I heeft echter toch, hoewel met tegenzin, ons voorbeeld gevolgd.

Van practische waarde is dit verdrag evenmin geweest als vroegere overeenkomsten. De Algerijnen, wier macht sterk was toegenomen, roofden er al spoedig weer even lustig op los als voordien. Volgens berichten uit dien tijd is er zelfs een kaperkapitein, Samson, geweest, die een heel eskader van 8 gekaapte Hollandsche schepen onder zijn bevelen had, waaronder een schip van 40 stukken!

Dat het bij een treffen tusschen onze schepen en de Barbarijers allesbehalve zachtzinnig in zijn werk ging, ligt voor de hand. Gevangenen werden afgemaakt, tenzij men er voordeel in zag hen in het leven te houden om hen als slaven te verkoopen of tegen door de tegenpartij gemaakte gevangenen in te wisselen, of dacht een groot losgeld voor hunne vrijlating te kunnen bedingen.

Plaat 171 heeft het feit vereeuwigd, dat de gevreesde Moij Lambert meer dan honderd gevangen genomen Mooren, in het gezicht van de stad Algiers, aan boord van zijn schip aan de raas liet ophangen of twee aan twee aan elkaar gebonden in zee deed werpen.

Maar ook zoo'n strafoefening werkte op den duur niet afschrikkend. De zeeroovers bleven een geweldige plaag. Was het plan van Cornelis Schapekaes de Witte, over wien ik in mijn artikel over Denemarken gesproken heb, om de geheele stad Algiers met al de, in de haven liggende schepen, in de lucht te doen vliegen, tot uitvoering gekomen, dan zou dat voor onze goedwillende landgenooten een zegen zijn geweest!

Ik zeg daar met opzet „goed willende", want evenals in Marokko zijn er ook onder de Algerijnsche en Tunesische zeeroovers Nederlanders geweest, die daar een voorname plaats innamen. Zoo was omstreeks 1617 Salomon of Soliman Reis – alias „de Veenboer" – admiraal der Algerijnen; een andere Nederlander Josef Reis, eigenlijk Gerrit Jacobsz, uit Enkhuizen, was in de zestiger jaren admiraal van Tunis. Van Tunis heeft men echter lang niet zooveel last ondervonden als van Algiers, omdat de vereenigde Fransche en Spaansche vloot het in 1609 een slag heeft toegebracht, waarvan het zich nooit volkomen hersteld heeft. Maar Algiers is in verloop van tijd hoe langer hoe sterker geworden. Die toename in kracht heeft het ook alweer voor een deel te danken gehad aan een anderen Nederlander, den Dordtenaar Simon de Danser, een zeer bekwaam zeeman, die zich beroemd – of berucht – gemaakt heeft bij het moderniseeren van de Algerijnsche vloot. Potgieter heeft indertijd een aardig novelletje geschreven, handelende over de gevangenneming van den nog zeer jongen Maarten Harpertszoon Tromp door dien geduchten zeeroover.

Een aantal bijzonderheden over het leven van den Veenboer en van Simon vindt men in het meer genoemde werk van Dr. Weber over de beveiliging der zee tegen Europeesche en Barbarijsche zeeroovers. Toonbeelden van braafheid zijn het zeker allesbehalve geweest, maar toch hebben die kerels wat aantrekkelijks gehad door hun ondernemingszucht en hun onverschrokkenheid. Het waren mannen, al was het dan misschien in de boosheid!

Niettegenstaande al die troebelen werd er toch, ook door Nederlanders, wel eenige handel op Algiers gedreven; maar die handel bestond dan in hoofdzaak in de levering van allerlei krijgsbenoodigdheden en uitrustingsstukken voor schepen, die dan ook tegen onze eigen landgenooten werden gebruikt! Het was een weinig edele wijze van zaken doen, maar wat kon men anders verwachten in een tijd, waarin zelfs burgemeesters van Amsterdam, terwijl het land in vollen oorlog met Spanje was, geheele schepen uitrustten om den vijand van krijgsbehoeften te voorzien! Anders doen anderen het, was de redeneering; laten wij dan ten minste zorgen,

dat wij de winst opstrijken. Zelfs van Regeeringswege heeft men dien handel op Spanje verdedigd of toegelaten, omdat deze heel wat geld in het land bracht, noodig om den krijg krachtig voor te zetten.

Dit handel drijven met den vijand in krijgsbehoeften was trouwens geen speciaal Nederlandsche liefhebberij; kooplieden van vrijwel alle natiën deden dat, wanneer het hun door hunne regeeringen niet belet werd.

Al de gevaren en risico's, aan de Straatvaart verbonden, deden gaandeweg de kooplieden en reeders inzien, dat wilde men, nu men van staatswege niet voldoende ondersteund werd, daaraan toch zoo goed mogelijk het hoofd bieden, samenwerking noodig was. Wel bestond ernstig bezwaar tegen een monopolistische maatschappij als de Oost-Indische Compagnie, maar men begreep toch, dat het zóó niet langer ging en dat men de handen ineen moest slaan.

Als gewoonlijk ging het initiatief daartoe uit van Amsterdam. Aldaar werd in 1625 een Directorium van den Levanthandel in het leven geroepen, bestaande uit 7, later 8 leden, allen aanzienlijke burgers. Het doel was controle uit te oefenen op de uitrusting van de schepen; op den staat der cognossementen en andere scheepspapieren, op het onderhoud van de, in het morgenland werkzame gezanten en consuls, en meer aangelegenheden.

Op Tessel en Vlieland werden commissarissen aangesteld om alle uitgaande Straatvaarders te visiteeren en er streng op te letten, dat de door elk vaartuig verschuldigde gelden betaald werden. Het beheer van de kas werd opgedragen aan een z.g. „rendant". Hoewel oorspronkelijk een zuiver stedelijke instelling, kreeg het college toch, door de volmachten en rechten, daaraan door de Staten-Generaal verleend, eenigszins het karakter van een generaliteitslichaam. Tot 1644 bleef de leiding uitsluitend in handen van Amsterdam; nadien zijn ook andere directoria ontstaan, en wel te Hoorn (waarin ook vertegenwoordigd Enkhuizen en Medemblik); te Rotterdam (tevens voor Leiden en Dordrecht) en eindelijk, in 1696 ook te Middelburg. De eerstgenoemde drie directoria zijn spoedig gaan samenwerken; Middelburg is, bij den van oudsher bestaanden naijver tusschen Holland en Zeeland, altijd geheel zelfstandig gebleven. Amsterdam heeft tot het einde toe (het directorium daar is eerst in 1826 opgeheven) overwegenden invloed uitgeoefend.

Tot bestrijding van de vele uitgaven van het college werd van elken uitvarenden Straatvaarder geheven een z.g. „lastgeld", d.w.z.

een belasting, berekend per last ($\pm$ 2000 kg) lading; later is het vervangen door een percentage van de waarde van alle, uit het Middellandsche zeegebied ingevoerde, waren en kreeg het den naam van „Levantrecht". Van dat geld moest $^2/_3$ betaald worden door den bevrachter; $^1/_3$ door den schipper of den reeder. Wie de quitantie niet vertoonen kon, kreeg geen pas. Op ontduiking stond een hooge geldboete. In de eerste jaren werd die belasting geïnd door de admiraliteit; later door het directorium zelf.

Het was een goede regeling, die uitstekend gewerkt zou hebben, wanneer men uitsluitend met plichtmatige, goed willende menschen te doen had gehad. Edoch vele kooplieden en schippers hebben het het Directorium zeer lastig gemaakt, doordat zij, met hun gewonen „vrijheidszin", zich niet aan controle wenschten te onderwerpen; talrijken hebben ook hier dezelfde virtuositeit aan den dag gelegd in het ontduiken van de betalingen als ten opzichte van de tol- en consulaatsgelden. Wel werd aan de consuls in de voornaamste Middellandsche Zeehavens, Genua, Livorno, Venetië, opgedragen het lastgeld in te vorderen, dat de schippers eventueel niet of te weinig betaald hadden, maar dan wisten dezen zich in veel gevallen wel te redden door te varen onder een andere vlag of door geknoei met de scheepspapieren. Soms ook weigerden zij botweg! En wat moest de consul zonder machtsmiddelen in het vreemde land dan doen?

Vooral dat varen onder vreemde vlag heeft heel veel onaangenaamheden veroorzaakt. Dikwijls was dat een gevolg van het bevrachten van de schepen door vreemde kooplieden, die wenschten, dat het schip, dat hunne goederen vervoerde, onder hunne natievlag zou varen. Vaak deed de schipper dit dan, niettegenstaande het hem verboden was.

De gezant Haga heeft een hardnekkigen strijd tegen dat misbruik gevoerd; niet alleen omdat daardoor de controle op de schepen zeer werd bemoeilijkt en het zich onttrekken aan de betaling van de verschuldigde gezantschaps- en consulaatsgelden in de hand werd gewerkt; maar ook omdat zijn vaderlandsch hart in verzet kwam tegen deze onwaardige, alleen door winstbejag ingegeven, handelwijze.

Maar met sommigen van die schippers viel op dat gebied niet te praten. Teekenachtig is het antwoord, dat een schipper gaf, toen hem het varen onder een andere vlag dan de Nederlandsche verweten werd: „Wij vragen niet naar God, niet naar paus, noch naar duivel, noch koning; zullen wij dan nog naar Nederland vragen?" Een heele boel van hen waren in hun hart even groote

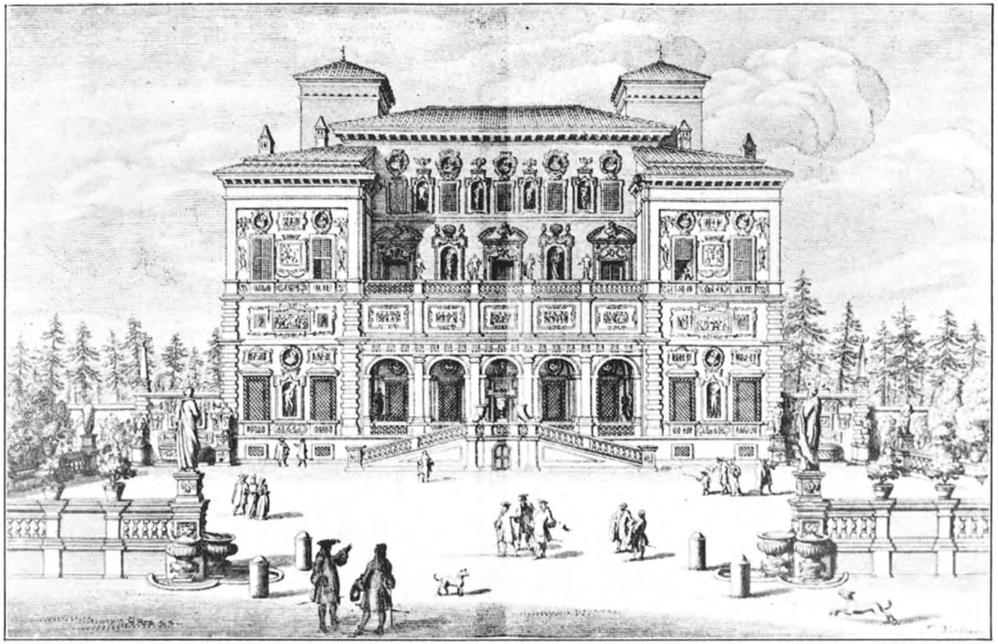

Pl. 172. Villa Borghese. (Gedenkboek van het Algem. Nederl. Verbond. 1923.)

Pl. 173. Het inwendige der Kerk Santa Maria dell' Anima te Rome. (Gedenkboek van het Algemeen Nederlandsch Verbond. 1923.)

rabauwen en zeeschuimers als de Barbarijsche zeeroovers, tegen wie zij hadden op te tornen. Geld verdienen, onverschillig op welke manier, is voor velen het eenige doel geweest, waarvoor zij alles waagden; want het moet tot hun eer gezegd worden: de meesten waren onverschrokken kerels, die inderdaad hel noch duivel vreesden; anders waren zij trouwens als commandant over hun vaak zeer woeste scheepsvolk onbruikbaar geweest. Men moge van die kerels denken wat men wil, het pleit zeker voor de kracht en de avontuurlijke gezindheid van onze zeelieden in die dagen, dat er nooit gebrek was aan lieden, bereid in dat gevaarlijke bedrijf hun leven te wagen.

Tengevolge van die ongeregelde toestanden had het Directorium al even dikwijls met geldgebrek te sukkelen als de consuls; waarbij nog kwam, dat de Staten-Generaal er aardig den slag van hadden allerlei lastige uitgaven maar op dat college af te schuiven.

Tot bevordering van de veiligheid was, reeds vóór het bestaan van het Directorium, van hoogerhand aangedrongen op het door de Straatvaarders gezamenlijk, z.g. „in admiraalschap" varen. Bij de behandeling van het scheepvaartverkeer te Livorno, heb ik daarover reeds gesproken. Bij dat „in admiraalschap" varen trad – tenzij de schepen onder convooi voeren – in den regel de commandant van het sterkst bewapende schip als „admiraal" op, wiens bevelen de andere schippers hadden op te volgen. Volgens het bestaande „Straatvaardersreglement" van 1621, zouden de verzamelde koopvaarders, bij het varen door de Straat van Gibraltar, zooveel mogelijk door oorlogsschepen „geconvoyeerd" worden. Uit vele klachten is echter gebleken, dat men in dat opzicht zeer vaak in gebreke is gebleven. Dikwijls hebben de kooplieden aan de Staten-Generaal hunne ontevredenheid er over te kennen gegeven, dat zij wel convooigelden moesten betalen, maar er niets voor kregen. Wanneer men bij Elias „De Vlootbouw in Nederland in de eerste helft der 17de eeuw" en in andere werken over onze zeemacht uit dien tijd, leest, hoe droevig de admiraliteitscolleges er met hunne geldmiddelen soms voorstonden en wat een nijpend gebrek aan oorlogsschepen er soms was, is het laatste ook al weer te begrijpen!

Bij het afloopen van het Twaalfjarig Bestand hebben een aantal Amsterdamsche kooplieden een ernstige poging bij de Staten-Generaal gedaan om deze aangelegenheid behoorlijk geregeld te krijgen. Zij hebben daartoe een uitgewerkt voorstel ingediend, maar men heeft er geen afdoend gevolg aan gegeven. Bij de uiterst ingewikkelde inrichting van het bestuur, waar bij het marinewezen

bezorgd werd door vijf van elkaar geheel onafhankelijke admiraliteitscolleges, die bovendien een hooge mate van zelfstandigheid bezaten ten opzichte van de centrale regeering, liet de samenwerking veel te wenschen over, en was het snel nemen van beslissingen in de meeste gevallen bijna onmogelijk.

De reeders waren toen wel genoodzaakt in hoofdzaak zelf voor de veiligheid hunner schepen te zorgen, door deze geschikt te maken tot zelfverdediging. Wel waren al in de eerste jaren van de „Straatvaart" vele koopvaardijschepen met geschut uitgerust, maar dit was lang niet met alle het geval geweest. Om daarin verbetering te brengen werd in 1627 een reglement vastgesteld voor de Middellandsche Zeevaart, bevattende onder meer allerlei eischen, waaraan de Levantvaarders, wat aangaat sterkte van de bemanning en de bewapening, in verband met de grootte van het schip, moesten voldoen. Daarin was ook bepaald, dat ongewapende schepen geen verzekering mochten sluiten, om de reeders op die wijze te dwingen tot bewapening van hun schepen. De eigengereidheid en verkeerde zuinigheid van vele kooplieden heeft echter weer gemaakt, dat die goede bepalingen niet ten volle tot haar recht zijn gekomen. Lang niet allen hebben zich daaraan gehouden; menig schip is dientengevolge onnoodig verloren gegaan, hoeveel moeite het Directorium zich ook gegeven heeft om aan de nakoming van de bepalingen de hand te doen houden.

Ook godsdienstige redenen hebben daarvoor wel bestaan. Onder de reeders en schippers zijn er namelijk wel geweest, die zoo dweepziek Doopsgezind waren, dat zij weigerden hun schip en bemanning te bewapenen, omdat hun geloof hun dit verbood.

Intusschen werden ook zelfs krachtig bewapende schepen nog wel eens een prooi van de piraten. Meermalen is dat het gevolg geweest van muiterij van het eigen scheepsvolk, dat soms voor een gedeelte uit lieden bestond, die op zeeroof belust waren. In de geschiedenis van onze zeevaart uit die dagen zijn daarvan voorbeelden genoeg te vinden. Men trachtte zich daarom ook op andere wijze tegen de geldelijke risico's te dekken. Verzekering was een middel, maar dat was zeer kostbaar. De premiën, die men aan de verzekeringsmaatschappijen had te betalen, waren geweldig hoog. Voor een schip naar de Levant moest betaald worden 16 tot 18 % van de waarde van schip en lading; voor een naar Venetië 15 à 16 %. Voeren de schepen samen met Engelsche koopvaarders, die meestal sterker bewapend waren dan de Nederlandsche, dan waren de premiën wel aanmerkelijk lager, maar het bleef toch altijd een heel kostbare zaak.

Met het oog op die hooge verzekeringspremiën heeft men dus nog naar een ander middel uitgezien om de risico's te verminderen, en heeft dit gevonden in het verdeelen door de bevrachters van de vrachten over verschillende schepen. Elk schip vervoerde dan in den regel goederen, behoorende aan meer dan één eigenaar. Ging het verloren, dan werd het verlies niet door één, maar door meer personen gedragen, dus liep voor ieder minder in de papieren. Men zette niet meer alles op één kaart.

Bij den Middellandsche-zeehandel waren inderdaad groote bedragen gemoeid. Men herinnere zich, hoe Pepys, de secretaris van de Britsche admiraliteit, geoordeeld heeft over de Levantvloot, die in 1665, te zamen met een kleine Oost-Indische retourvloot onder Pieter de Bitter, een schuilplaats had gezocht in de Noorweegsche haven van Bergen en daar toen door Lord Sandwich is aangevallen. In zijn bekend „Diary" heeft hij toen gesproken van „the greatest treasure, that ever was together in the world". Er viel dus voor de Barbarijsche en Fransche zeeroovers en kapers heel wat te verdienen, wanneer zij er in slaagden zoo'n paar schepen buit te maken; en zij maakten er heel wat buit!

In de mooie, vooral wat den handel betreft, zeer rijk gedocumenteerde studie van Prof. Hermann Wätjen: „Die Niederländer im Mittelmeergebiet zur Zeit ihrer höchsten Machtstellung", waaraan ik veel gegevens omtrent den handel en de scheepvaart in de Middellandsche Zee in de eerste helft der 17de eeuw heb ontleend, is als bijlage opgenomen een letterlijk weergegeven rapport omtrent de Nederlandsche schepen, die in de jaren 1641–1657 alleen door Fransche piraten zijn buit gemaakt, opgesteld volgens de aangiften van de reeders en bevrachters van het Directorium van den Levanthandel in Amsterdam. Van de meeste schepen zijn de namen der schepen en der schippers vermeld en de per schip geleden schade. Telt men de afzonderlijke opgaven bijeen, dan komt men tot 110 schepen en een schade van ± 10 millioen gulden, voor dien tijd een geweldig hoog bedrag!

Een artikel in het prachtwerk „Amsterdam in de 17de eeuw" vermeldt zelfs nog een veel grooter aantal schepen; n.l. 328, als door Fransche zeeroovers buit gemaakt in het tijdperk 1648–1657[1]). De gemiddelde waarde per Straatvaarder wordt daarin opgegeven

1) Het verschil in lengte van het tijdvak zal hier niet van veel invloed zijn geweest, aangezien de Fransche zeeschuimerij eerst na het sluiten van den vrede van Munster groote beteekenis heeft gekregen. In 1658 bij het sluiten van den vrede van de Pyreneeërs is zij ongeveer opgehouden.

als te bedragen ongeveer *f* 40.000.–, dus aanzienlijk minder dan uit de eerste opgave valt af te leiden. Echter ontbreekt hier elke specificatie of andere aanduiding, in tegenstelling met de opgave van Prof. Wättjen.

Het sluiten van den vrede van Munster maakte, dat men meer schepen vrij kreeg voor het bestrijden van de zeeschuimerij in de Middellandsche Zee, die toen ook krachtiger is ter hand genomen. In de volgende kwarteeuw zien wij daar onze beste admiraals optreden. Even voor den eersten Engelschen oorlog de oude Maarten Tromp; gedurende dien oorlog Jan van Galen; herhaaldelijk De Ruyter; in 1670 Van Gendt en de jonge Cornelis Evertsen, toen zelfs in samenwerking met een Engelsche scheepsmacht.

Edoch het kwaad bleek onuitroeibaar!

Maar al is het succes, dat de Republiek bij haar optreden in al die jaren tegen de zeeschuimers bereikt heeft, niet van blijvenden aard geweest, zij heeft hen in elk geval af en toe stevig weten aan te pakken en dan tijdelijk den schrik onder hen te brengen. Aan kranige kerels, die Hollands naam geacht of gevreesd hebben gemaakt, heeft het in alle geval niet ontbroken! Dat zou helaas niet zoo blijven!

De wijze, waarop onze Staat zich, na de ingetreden verwaarloozing van onze zeemacht in de 18de eeuw, door de Barbarijers heeft laten ringelooren, is van dien aard geweest, dat men daarover maar liever niet spreekt. De kapitein ter zee Schrijver is in de jaren 20 een paar malen op de ouderwetsche manier tegen hen opgetreden en heeft eenige successen kunnen boeken. Maar dat zijn dan ook langen tijd de eenige lichtpunten geweest!

Na de restauratie der Oranje's is men weer krachtiger gaan optreden; getuige de toevoeging van een Nederlandsch eskader onder Baron van der Capellen aan de Engelsche vloot onder Lord Exmouth, die in 1816 de stad Algiers heeft gebombardeerd. Na een eeuw van slapheid hebben wij toen eindelijk weder aan de Algerijnen getoond, dat wij niet langer met ons lieten spelen! Een paar jaren later hebben die onverbeterlijke zeeroovers echter toch het hoofd weder opgestoken.

Het is voor de zeevaart een geluk geweest, dat eindelijk de Fransche regeering aan het bestaan van dien roofstaat, de eeuwenlange plaag van geheel West-Europa, een eind gemaakt heeft door het land te veroveren en tot een Fransche kolonie te maken.

Met Tunis heeft men het in de latere jaren minder moeilijk gehad. Op het einde der 18de eeuw was de verhouding zelfs vriend-

Pl. 174. Grafmonument voor Paus Adriaan VI in de Kerk Santa Maria dell' Anima te Rome. (Naar een foto van Dr. G. J. Hoogewerff.)

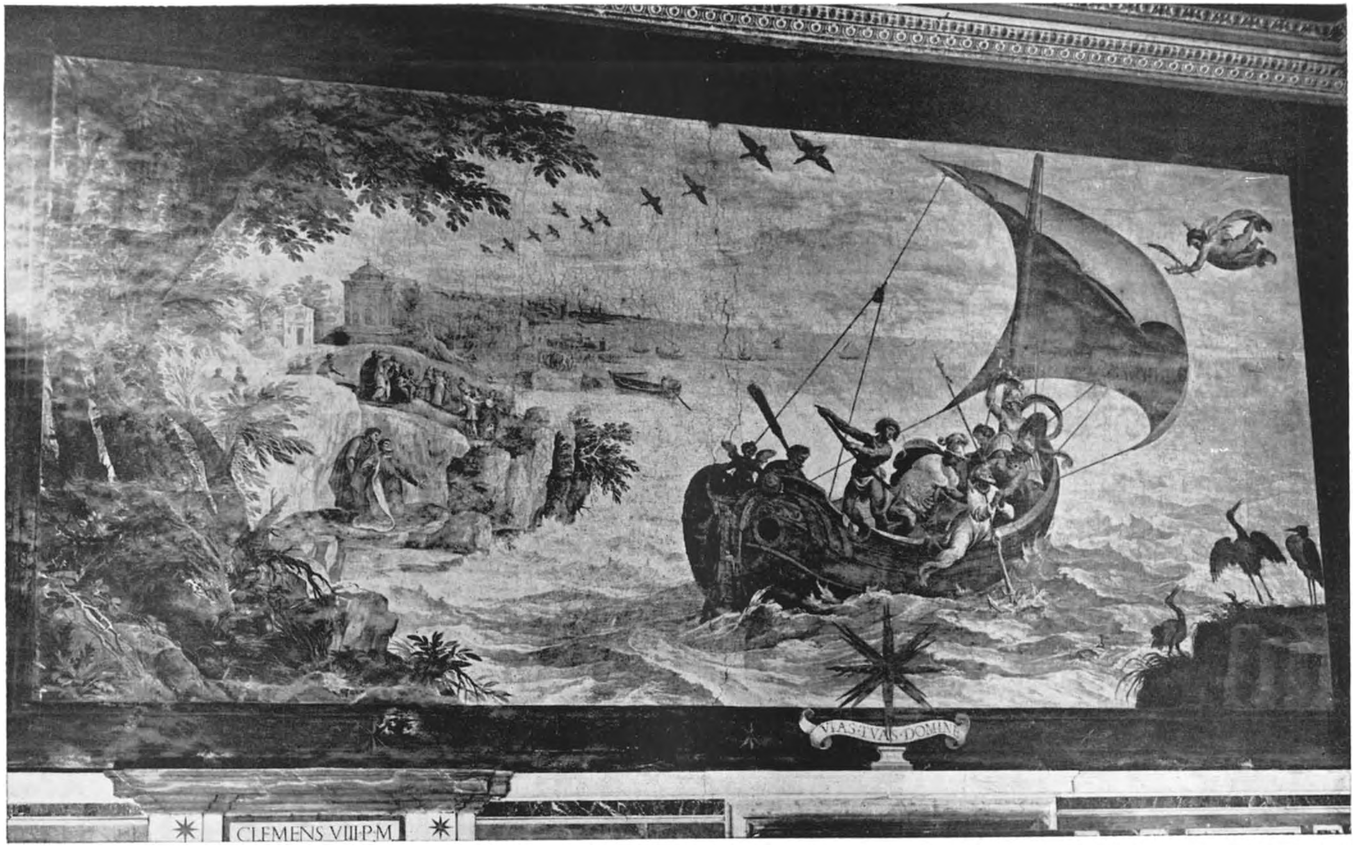

Pl. 175. Wandschildering van Paulus Bril in het Vaticaan te Rome, voorstellende het martelaarsschap van St. Clemens. (Carel van Manders „Schilderboek", uitgave van de „Wereldbibliotheek".)

schappelijk. In 1795 zijn door de Regeering der Republiek, op verzoek van den Beij, 3 officieren uitgezonden voor den aanleg van havenwerken en de bevestiging van de stad Goletta. Een hunner, Humbert, is met het oog op den staatkundigen toestand in het vaderland lang in Tunis gebleven en eerst na de restauratie in 1813 teruggekeerd. In 1820 is hij opnieuw naar het Zuiden getrokken en heeft zich daar verdienstelijk gemaakt op archeologisch gebied, door onderzoekingen in Barbarije, Griekenland en Italië. Vooral aan Karthago heeft hij veel aandacht gewijd en van daar veel Punische overblijfselen naar Europa gevoerd. Later in Italië is hij herhaaldelijk door den beroemden archeoloog Niebuhr geraadpleegd.

Van Tripoli uit is in 1868 de dappere, edelaardige Nederlandsche freule Tinne de woestijn ingetrokken, die bij haar wetenschappelijk, tevens menschlievend, werk den dood heeft gevonden. Nog niet lang geleden is dit in verschillende bladen herdacht. De Engelsche kerk in het Bezuidenhoutkwartier te 's Gravenhage, is aldaar opgericht om de nagedachtenis van haar en van twee harer bloedverwanten, eveneens vermaard als weldoeners der menschheid, te eeren. Hare beeltenis te paard bevindt zich in het Haagsch Gemeentelijk Museum (Zie „History of the English Church at the Hague. 1586–1929" door Fred. Oudschans Dentz).

Hebben wij in het vorenstaande gezien hoe in de 17de eeuw de Nederlanders in verschillende Middellandsche-Zeelanden op economisch en politiek terrein een domineerende positie zijn gaan innemen, ook op cultureel terrein, waarop zijn in Italië in langen tijd bijna geheel tot de ontvangenden hebben behoord, zijn zij daar een meer zelfstandig nationaal standpunt gaan innemen en ook tot de gevenden gaan behooren. De Nederlandsche schilders, die in de 16de en het begin der 17de eeuw Italië hebben bezocht, waren bijna zonder uitzondering volgelingen geweest van de academische richting en hadden zich daar in hoofdzaak toegelegd op het schilderen van allegorische of heroïsche voorstellingen en gestyleerde landschappen, zooals zij dat van de groote Italiaansche meesters hadden gezien. In de 17de eeuw komt daarin verandering.

Wel zijn de jonge schilders, die tegen het einde van het eerste kwartaal dier eeuw te Rome de „Schildersbent" hebben gesticht, bekend om de vroolijke en ook nog al eens ongebonden wijze, waarop het bij hunne „doopfeesten" toeging, in den beginne onder den invloed gebleven van de antieken, maar velen van hen zijn al spoedig een richting gaan volgen tegengesteld aan de academische,

en hebben zich meer aangetrokken gevoeld tot het schilderen van het volksleven, het binnenhuis en het landschap, zooals zij het in werkelijkheid zagen.

Het gevoel voor eigen bloed en bodem heeft ook daar, evenals in het moederland, een echt nationale Nederlandsche schilderkunst doen opbloeien.

En de Italianen zijn, niettegenstaande den tegenstand van Pauselijke zijde, niet blind gebleven voor die nieuwe kunstrichting, maar hebben haar zelfs hoog gewaardeerd en ook wel nagevolgd.

Tot in de 18de eeuw, toen de Hollandsche en Vlaamsche schilderkunst reeds in verval was geraakt, is de belangstelling daarvoor blijven bestaan.

Die voorliefde voor de Nederlandsche kunstenaars heeft zich niet beperkt tot de schilders (voor de graveurs en de tapijtwevers heeft zij, als vroeger gezegd, altijd bestaan) maar ook Nederlandsche bouwmeesters hebben in dien tijd een zeer goeden naam gehad. De Utrechtsche architect Jan van Santen bouwde bijv. voor den kunstzinnigen kardinaal Scipio Borghese, denzelfde, die zich ten opzichte van de Nederlandsche tapijtwevers zoo verdienstelijk heeft gemaakt, de beroemde „Villa Borghese" [1]), later is Van Santen zelfs tot pauselijk bouwmeester aangesteld en heeft in die hoedanigheid nog verscheidene werken uitgevoerd.

De Nederlandsche geleerden hebben zich evenmin op den duur tevreden gesteld met leerlingen te zijn van de groote Italiaansche vakgenooten, en met het in zich opnemen van wat dezen hun te vertellen hadden; maar zijn zelf in de catacomben der oudheid afgedaald om daar zelfstandig archeologische onderzoekingen in te stellen.

Philips van Winghe, in 1560 te Leuven geboren, uit een familie van theologen en archelogen, heeft zich in zijn kortstondig leven – hij is al op 35-jarigen leeftijd overleden – grooten naam verworven als christelijk archeoloog en ontdekker van catacomben.

Een tijdgenoot van hem, Hendrik de Raeff, (Henricus Corvinus), een Delftsch apotheker, tevens oudheidkundige en kunstkenner, die vijftig jaren in Italië heeft doorgebracht, heeft de beroemde catacomben van Domitilla ontdekt. Om zijn groote, veelzijdige bekwaamheid heeft hij te Rome in hoog aanzien gestaan en is bevriend geweest met Rubens en verschillende beroemde medici.

Dr. Hoogewerff heeft aan beide geleerden, in de „Mededeelingen van het Nederl. Histor. Instituut te Rome", uitvoerige artikelen gewijd, waarin o.m. opgenomen reproducties van een portret van

1) Zie Pl. 172.

Van Winghe door den graveur Hendrik Goltzius en van een schilderij van Rubens betreffende Corvinus en zijn vrienden.

Het zou wel te verwonderen zijn geweest, wanneer de Nederlandsche waterbouwkundigen zich op dit bij uitstek vaderlandsch gebied onbetuigd hadden gelaten. Den Alkmaarder Cornelis Schapekaes de Witte heb ik al vroeger genoemd. Deze Schapekaes is, na eindelooze onderhandelingen met de autoriteiten, in de jaren 1637–1639 met een aantal, om den geloove uit de Nederlanden geweken, katholieke landgenooten met het droogmaken van de Pontijnsche moerassen begonnen; hij heeft dat werk gestaakt, omdat de malaria onder zijn metgezellen te veel slachtoffers maakte en de zaken ook geldelijk nog niet voldoende geregeld waren. In October 1639 is Schapekaes overleden en in de Santa Sophia te Padua begraven.

Een ander Nederlander, Nicolaas van der Pellen, heeft ± 20 jaar later van Paus Alexander VII patenten voor dat werk gekregen; hij is daar wel mee begonnen, maar veel resultaat heeft hij niet bereikt.

In het laatste kwartaal der 17de eeuw zijn nieuwe plannen ontworpen door den Hollandschen ingenieur Cornelis Meyer, die een grooten naam had als waterbouwkundige en zich ook reeds verdienstelijk had gemaakt door verbetering van de Tiber en hare zijrivier de Anienne of Teveronne en door het maken van plannen voor de verbetering van de Arno van Pisa tot aan de zee.

Krachtig gesteund door den Paus, heeft Meyer dat werk met groote energie aangevat. Na zijn dood in 1701, heeft zijn zoon, eveneens een bekwaam waterbouwkundige, zijn werk voortgezet. Veel zegen heeft er echter niet op gerust. Reeds tijdens de werkzaamheden van Cornelis Meyer had men, evenals bij de Nederlandsche inpolderingen in Frankrijk, op initiatief van Koning Hendrik IV ondernomen, veel last ondervonden van de tegenwerking van de bevolking, die de gemaakte dammen vernielde en vijandig optrad tegen de arbeiders. Paus Inocentius XII had daarbij de inpolderaars krachtig gesteund, maar zijn opvolger, die minder voor het werk gevoelde, is voor het verzet gezwicht, zoodat de werkzaamheden na enkele jaren moesten worden gestaakt. Een verslag omtrent een grondig onderzoek door Pauselijke deskundigen ingesteld naar het werk der ingenieurs Meyer, heeft echter met grooten lof gewag gemaakt van de uitstekende wijze, waarop zij werkzaam zijn geweest.

Meer bijzonderheden terzake zijn te vinden in een verhandeling in de „Mededeelingen van het Nederl. Histor. Instituut te Rome

1926", van de hand van J. Korthals Altes, die zich bij de bestudeering van inpolderingen door onze voorouders, ook elders, zoo verdienstelijk gemaakt heeft.

Ik moge hierbij aanteekenen, dat al veel vroeger Nederlandsche waterbouwkundigen in Italië werkzaam zijn geweest, die Alexander Farnese, hertog van Parma, de bekende Spaansche landvoogd in de Nederlanden, naar zijn hertogdom had doen overkomen.

In de Rijks-Geschiedkundige Publicatiën van de laatste jaren zijn de namen opgenomen van een groot aantal – onder dezen ook vele minder bekende – Noord- en Zuid-Nederlanders, die bij het onderzoek in de archieven aan den dag zijn gekomen. Het zijn geweest kardinalen, bisschoppen, kanunniken, juristen, beeldhouwers en beeldsnijders, schilders en glasschilders, goudsmeden, tapijtwevers, kooplieden; kortom menschen in allerlei functiën of bedrijven werkzaam.

Ten slotte nog eenige aanteekeningen betreffende Nederlandsche kerkhoven, grafmonumenten en grafsteenen. Die te Livorno, een tijdlang den hoofdzetel van den Nederlandschen handel in de Middellandsche zeestaten, zijn hiervoor reeds in het kort besproken. Ook te Rome is op dat gebied heel wat te vinden, terug gaande tot lang vervlogen tijden.

Een groot aantal opgaven omtrent oude Nederlandsche graven te Rome is opgenomen in een boekwerk van Victor Gaillard van 1853, getiteld „Epitaphes des Neerlandais (Belges et Hollandais) enterrés à Rome". Het boek bevat een korte beschrijving van ruim 140 grafmonumenten en grafzerken, alle in oude kerken; alle grafschriften zijn in de Latijnsche taal. Het oudste heeft betrekking op den kardinaal Walterus de Mérode, overleden omstreeks 1300; het grafmonument is echter van veel jongeren datum; het bevindt zich in de Basiliek van St. Pieter.

De personen, over wie het geschrift handelt, hebben meest kerkelijke waardigheden bekleed, maar onder hen zijn ook diplomaten, kunstenaars, kooplieden en anderen. De meeste van die grafschriften betreffen Zuid-Nederlanders: meest Vlamingen en Brabanders; echter ook eenigen uit het Walenland. De Noord-Nederlanders zijn minder sterk vertegenwoordigd.

De schrijver heeft in zijne opgave eenige personen genoemd, die er mijns inziens niet in thuis behooren, omdat het Duitschers, Oostenrijkers of Franschen zijn, die wel door hunne betrekking op eenigerlei wijze tot de Nederlanden in verbinding hebben ge-

Pl. 176. Medaille ter herinnering aan het sneuvelen van den Admiraal Michiel Adriaansz de Ruijter.

staan, maar geen Nederlanders geweest zijn. Zoo noemt hij bijv. een graaf Kaunitz, broeder van den beroemden Oostenrijkschen diplomaat ten tijde van Keizerin Maria Theresia; ook een priester Henricus Welhebinck, geboren te Anholt, bij Emmerik, dat hij bij vergissing tot Nederland heeft gerekend; en zoo zijn er nog enkelen. Daarentegen heeft hij in zijn opgave verzuimd op te nemen enkele bekende Nederlanders, die in die kerken begraven liggen.

Het meest belangwekkende – hoewel niet door een Nederlander gemaakte – grafmonument is dat van Paus Adriaan VI in de kerk van „Santa Maria dell' Anima" [1]). Zooals men weet, is Paus Adriaan geboren te Utrecht, waar het bekende „Paushuize" naar hem genoemd is, uit een eenvoudige familie; na verschillende hooge waardigheden te hebben bekleed en onder meer de leermeester te zijn geweest van Karel V, is hij in 1522 tot paus verkozen en heeft toen onmiddellijk zijn krachtig hervormingswerk niet alleen op kerkelijk gebied, maar ook op wereldlijk gebied in zijn Staat aangevat. Lang heeft hij zich daar niet aan kunnen wijden, wijl hij reeds kort daarna, op 14 September 1523 is overleden. Hij is toen begraven in de basiliek van St. Pieter, van waar zijn stoffelijk overschot, later, met groote plechtigheid, naar zijn tegenwoordige rustplaats is overgebracht.

In diezelfde kerk bevinden zich de meeste graven der Noord-Nederlanders, in het boekwerk vermeld; de overigen, behoudens een paar uitzonderingen, in de kerk van „Santa Maria in Campo Santo". De meeste Vlamingen zijn begraven in de, ook naar hen genoemde kerk „San Giuliano dei Fiamminghi"; de meeste Brabanders in dezelfde kerken als de Noord-Nederlanders.

Het was – als reeds vroeger vermeld – in de middeleeuwen de gewoonte van elke „natie" om zich in de Zuidelijke landen, in de stad hunner vestiging, tot een broederschap te vereenigen en daar een kerk te stichten, gewoonlijk verbonden met een pelgrims-, tevens ziekenhuis. In die kerk lieten zij zich bij voorkeur begraven. Verschillende van die zeer oude stichtingen zijn tot in onzen tijd blijven bestaan.

De kerk „Santa Maria dell Anima" wordt ook wel genoemd de „Santa Maria der Duitschers". Zoo vindt men ook de „Santa Maria" der Mooren en die van de Armenieërs; de „San Antonio" van de Portugeezen; de reeds genoemde „San Giuliano" van de Vlamingen en nog vele andere, genoemd naar de natie, die de kerk gesticht had of deze in gebruik had bekomen.

1) Zie Pl. 173.

De kerk „Santa Maria dell' Anima" [1]) is, volgens een officieele bul van Paus Bonifacius IX van 9 November 1398, eenige jaren vroeger gesticht door een Hollander Johannes Pieterse uit Dordrecht, en zijne echtgenoote Catharina. Tot de stichting behoorden, als gebruikelijk een pelgrims- en een ziekenhuis. Zij was bestemd door het echtpaar voor de gezamenlijke „natio allamanorum" (Duitsche natie); waartoe zij zich indien tijd natuurlijk rekenden te behooren. In 1425 werd de kerk door den Brabander Koenraad van Hal herbouwd. Door schenkingen, vooral van Brabanders, Stichtenaren – en ook Duitschers – kwam de stichting tot bloei; vooral ten tijde van Paus Adriaan is zij tot grooten voorspoed geraakt door toedoen van des pausen vriend, den Brabandschen kardinaal Willem van Enckevoort. Deze heeft o.a. de kerk doen vergrooten door aanbouw van de nationale kapel der Brabanders, die hij door zijn landgenoot Michiel Coxcie met fresco's heeft doen versieren. Coxcie was te Rome zeer gezien en werd in zijn tijd zelfs den „Vlaamschen Raphael" genoemd; hij is de eerste Nederlandsche schilder geweest, die opgenomen werd in de vroeger genoemde „Academia de San Luca". In een van de fresco's is Van Enckevoort door hem in beeld gebracht, als wordende door de Heilige Barbara, schutspatrone der kapel, aan de Heilige Drievuldigheid gepresenteerd. Evenals Barend van Orley en anderen, heeft ook Michiel Coxcie zich grooten naam verworven als ontwerper van tapijten. Van Enckevoort, die evenals de Paus, in de kerk begraven ligt, heeft ook het kostbare grafmonument voor Paus Adriaan doen oprichten.

Tal van bekende katholieke Nederlanders hebben tot de broederschap „dell Anima" behoord; onder meer Philips Willem van Oranje, oudste zoon van Willem den Zwijger; Sasbout Vosmeer, de apostolische vicaris, die bij den aanvang der 17de eeuw, in de beweging der contra-reformatie een groote rol heeft gespeeld.

Door een samenloop van omstandigheden is de stichting in het begin der 18de eeuw in handen overgegaan van de keizerlijke Oostenrijksche regeering, terwijl zij nadien geheel in Rijks-Duitsche handen is geraakt. De eerste Directeur van het Nederlandsch-Historisch Instituut te Rome, wijlen Mgr. Dr. Gisbert Brom, heeft krachtige pogingen aangewend om de Nederlandsche rechten hersteld te krijgen tegenover de Duitsche bezitters, die hunne aanspraken in hoofdzaak grondden op de omstandigheid, dat de Duitscher Dietrich von Nieheim, die met het echtpaar Pieterse heeft samengewerkt, belangrijke sommen aan de stichting heeft

1) Zie Pl. 174.

toegelegd; en dien zij daarom als den voornaamsten stichter beschouwden. In de boekerij van het Algemeen Nederlandsch Verbond is aanwezig een exemplaar van Dr. Brom's brochure „Der niederländische Anspruch auf die deutsche Nationalstiftung Santa Maria dell' Anima in Rom" 1909, waarin hij, onder samenvatting van verschillende zijner Nederlandsche publicatiën over dit onderwerp, den Duitschen geschiedschrijver der kerk, Dr. Joseph Schmidlin, bestrijdt en waardevolle argumenten voor de Nederlandsche rechten aanvoert.

Volgens door Dr. Hoogewerff verstrekte inlichtingen is nadien een pauselijke commissie benoemd om te onderzoeken, in hoever ook Nederland en België op kerk en hospitum rechten konden doen gelden, met de opdracht aan den Paus een regeling voor te stellen, waarbij alle belangen zooveel doenlijk zouden worden geëerbiedigd. Weliswaar is bij de beslissende uitspraak erkend, dat Nederland rechten kon doen gelden; het bereikte resultaat is evenwel niet in overeenstemming met het belangrijke aandeel, dat ons land in vroeger eeuwen in de stichting heeft gehad.

De kerk bevat, behalve het pauselijk praalgraf, nog andere fraaie grafmonumenten van de hand van Nederlandsche beeldhouwers; zooals dat voor den kardinaal Adriaan van Oostenrijk en voor den hertog van Kleef, door Nicolaas Mostaert of Nicolaas van Atrecht en Gillis van den Vliete. Die Gillis van den Vliete (Egidio de la Riviera) schijnt in zijn tijd een man van gezag te zijn geweest. Dr. Hoogewerff vertelt althans in zijn boek over de Nederlandsche schilders in de 16de eeuw, dat hij – hoewel vreemdeling – regent is geweest van de broederschap der „Virtuosi al Pantheon", een soortgelijk lichaam als de vroeger besproken Academie van St. Lucas te Rome, maar al ruim 30 jaar vroeger gesticht. Ook in verscheidene andere kerken en kapellen te Rome worden nog beeldhouwwerken van hem aangetroffen.

Ook de kerk „Santa Maria in Campo Santo" heeft een zeer oude geschiedenis. Zij is ontstaan uit de door Karel den Groote gestichte „Schola Francorum", bestemd voor den gehelen Germaanschen stam. Nog tot in de 17de eeuw was het bestuur van de stichting verdeeld onder de twee „naties": de Hoogduitsche en de Nederlandsche. Hoewel de Nederlanders indertijd hunne rechten hebben opgegeven, zijn toch Vlamingen en Hollanders nog altijd in den raad van beheer der instelling vertegenwoordigd.

Eenige bladzijden te voren heb ik de opmerking gemaakt, dat Gaillard in zijne opgave verschillende Nederlanders verzuimd heeft op te nemen. Ik heb hier het oog op de gebroeders Bril,

Matthijs en Paulus, die niet worden genoemd en die volgens Dr. Hoogewerff in de kerk begraven liggen. Van die beide broeders, schilders, is vooral Paulus, overleden in 1626, een beroemd landschapsschilder geweest. Omtrent zijn levensgeschiedenis vindt men in het meergenoemd werk van dien schrijver, „De Nederlandsche schilders in Italië in de XVIde eeuw" en in Carel van Manders „Schilderboek" uitvoerige mededeelingen. In opdracht van verschillende pausen heeft hij een groot aantal fresco-schilderwerken in kerken en paleizen uitgevoerd, terwijl nog talrijke andere schilderstukken van hem in Italië, en ook in Spanje, bewaard zijn.

Een van zijn grootste en voornaamste werken is een muurschildering in het Vaticaan te Rome, voorstellende het martelaarschap van St. Clemens, die, aan een anker gebonden, in zee wordt geworpen; een stuk van meer dan 20 Meter lengte. (Zie Pl. 175).

De derde, hiervoren genoemde, kerk „San Giuliano dei Fiamminghi", is eveneens uit een historisch oogpunt zeer belangrijk. Gaillard deelt mede, dat zij volgens de legende reeds in 713 zou zijn gesticht door Pepijn van Herstal, hofmeier van een der Merovingische koningen en later door Robert van Vlaanderen, een der voornaamste aanvoerders in den eersten kruistocht, rijk beschonken. Daarover zijn de meeningen evenwel verdeeld; er wordt ook beweerd, dat zij eerst tijdens de kruistochten gesticht is. Het tegenwoordige gebouw dagteekent van 1681; de gewelfschilderingen zijn aangebracht in 1715 voor rekening van een rijken apotheker en kunstminnaar Nicolaas van Haringen uit Yperen, die er ook begraven ligt. Boven het hoofdaltaar hangt een schilderij, vervaardigd door den Hollandschen schilder Dirk Helmbreker uit Haarlem, die te Rome woonde; ook een schenking van Van Haringen.

Maria Theresia heeft als Landsvrouwe aan de kerk het predicaat „koninklijke" gegeven. In 1785 zijn nog verschillende marmeren versieringen aangebracht. Ook deze kerk bevat eenige fraaie grafornamenten.

In verloop van tijd heeft de stichting zich ontwikkeld tot een Belgische nationale instelling met een ruim terrein van geestelijke en weldadige werkzaamheid.

Behalve de hiervoren genoemde zijn er in de drie hier besproken kerken nog vele Nederlandsche kunstwerken aanwezig. Hiervoor moge ik verwijzen naar een artikel van Dr. T. H. Fokker in de „Mededeelingen van het Nederl. Histor. Instituut", jaargang 1925, getiteld „Noord- en Zuid-Nederlandsche kunstwerken in kerken te Rome en in den voormaligen Kerkelijken Staat".

Sprekende over onze dooden in het Middellandsche-Zeegebied, wil ik dit artikel besluiten met een woord van eerbiedige hulde aan den grootsten en besten Nederlander, wiens naam met dat gebied verbonden is, den admiraal Michiel Adriaanszoon de Ruijter.

Na in tallooze gevechten op bijna alle Europeesche zeeën voor het vaderland gespaard te zijn gebleven, heeft hij op zijn ouden dag bij het eiland Sicilië den dood gevonden. Eervol als zijn geheele leven is ook zijn heengaan geweest; maar minder eervol voor de vaderlandsche regeering, die het heeft durven bestaan den ouden held, tegen zijn ernstig advies in, met een veel te zwakke scheepsmacht uit te zenden. De merkwaardige woorden, door hem, naar aanleiding daarvan, vóór zijn vertrek uit het vaderland gesproken: „Daar de Heeren Staten hunne vlag betrouwen, zal ik mijn leven wagen", zijn ons nog steeds bekend als een lichtend voorbeeld. (Zie Pl. 176).

Mogen die woorden, ook in de toekomst, aan allen voor oogen staan, die in den vreemde de eer van onze vlag hoog hebben te houden; maar moge het Vaderland dan ook zorgen, dat hun de middelen daartoe niet worden onthouden!

LITERATUUR-OPGAVE

——— Amager Musaeet (Festskrift ved musaeets aabning den 14 Juni 1932).
Aalbers, Dr. J. Rijcklof van Goens.
——— Amsterdam in de 17de eeuw.
Anthonisz, R. G. The Dutch in Ceylon.
Bakhuyzen v. d. Brink, D. C. Isaäc le Maire (Studiën en schetsen 4e deel).
Baldaeus, Ph. Beschrijving van het eyland Ceylon.
Balen, Mr. W. J. van. Het Nederlandsche Rijk in Brazilië. (Haagsch Maandblad April 1930.)
Barlaeus, C. Geschiedenis van Brazilië. (Uit het Latijn vertaald door S. P. l'Honoré Naber.)
Bellasis, A. F. An account of the old tombs in the cemeteries of Surat.
Below, G. von. Das ältere deutsche Städtewesen und Bürgertum.
Bergau, R. Inventur der Bau- und Kunst-Denkmäler in der Provinz Brandenburg.
Berg, Wilhelm. Samlingar till Göteborgs historia.
Bernet Kempers, Dr. A. J. De Hollandsche Grafmonumenten te Surat. (Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde. 1938. Afl. 1.)
Binyon & Arnold. The courtpainters of the Grand-Moguls.
Blok, Prof. Dr. P. J. De Geschiedenis van het Nederlandsche volk.
„ Verslag onderzoek archieven in Duitschland en Oostenrijk 1886–1887.
„ De Nederlandsche stam in Noord-Duitschland en de Oostzeelanden. (Gedenkboek van het Algemeen Nederlandsch Verbond 1923.)
„ Michiel Adriaansz de Ruijter.
„ De Friezen te Rome. (Onze Eeuw Mei 1902.)
Blunt, E. A. H. List of inscriptions on the christian tombs and tablets of historical interest in the United Provinces of Agra and Outh.
Borchgrave, E. de. Histoire des colonies belges, qui s'établirent en Allemagne pendant le douzième et le treisième siècle.
Bosch, R. P. van den. Neerlands verleden uit steen en beeld.
Bölke, Pastor. Geschichte eines Flämingsdorfes.
Boissevain, Ch. Leven en streven van L. R. Koolemans Beijnen.
Brom, Dr. G. Der niederländische Anspruch auf die deutsche Nationalstiftung Santa Maria dell' Anima in Rom.
Burgh, Mr. A. H. H. v. d. Gezantschappen door Zweden en Nederland wederzijds afgevaardigd gedurende de jaren 1592–1795.
Bückman (H. J. A.). Een Russisch admiraal van Hollandsche afkomst. (Onze Vloot Mei 1929.)
Busken Huet, C. Het land van Rembrand.
Calmeijer, M. R. H. Onze stamverwanten in de Oekraine. (Bataviaasch Nieuwsblad 7 Januari 1922.)
Conway, Sir Martin. Noman's land.
Cotton, J. J. List of monumental inscriptions in the Madras Presidency.
Cuny, Georg. Danzigs Kunst und Kultur im 16ten und 17ten Jahrhundert.
„ Antonius van Obbergen. (Zeitschr. für Bauwesen 1906.)
C., E. M. I. De taal der Doopsgezinden in het vroegere Rusland. (Zondagsbode 8 September 1908.)

Dam van Isselt, W. E. Eenige artikelen in de „Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde", Dln. VI, VII, VIII, 1916 en 1917.
„ Een en ander omtrent onze predikanten te Smyrna in de 2de helft der 17de eeuw. (Nederl. Archief voor Kerkgeschiedenis. Dl. XIII. Afl. 5. 1916).
Elias, Jhr. Dr. J. E. De vlootbouw in Nederland.
Ehrenberg. Die Kunst am Hofe der Herzöge von Preussen.
Emants, Marcellus. Reis naar Zweden.
Fabius, A. N. J. Johan Maurits de Braziliaan.
„ Sigbritta Willemsz, een Amsterdamsche vrouw in het Noorden. (Oudheidk. Genootschap 1903.)
Feith, R. A. Nederlandsche nederzettingen. (Tijdschr. voor Geschiedenis en Aardrijkskunde 1898.)
Ficker, Dr. Julius. Untersuchungen zur Erbfolge der ostgermanischen Rechte.
Fleischer, Dr. F. C. Van Nederlandschen bloede in de steppen. (Gedenkboek van het A. N. V. 1923.)
Fruin, Prof. Dr. R. Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog.
Gaillard, Victor. Epitaphes des Neerlandais (Belges et Hollandais) enterrés à Rome.
Galland, Prof. Dr. G. Geschichte der holländischen Baukunst.
„ Die ersten Baubeamte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm. (Zeitschrift für Bauwesen 1896.)
„ Der Grosze Kurfürst und Moritz von Nassau.
„ Hohenzollern und Oranien.
Gebhart, J. F. Jr. Het leven van Nicolaas Cornelisz. Witsen.
Geer, J. L. W. de. Lodewijk de Geer. Een bijdrage tot de handelsgeschiedenis van Amsterdam.
Geer, Dr. W. van. De opkomst van het Nederlandsch gezag over Ceilon.
„ De Nederlanders op Ceilon. (Gedenkboek van het Algem. Neder. Verbond 1923.)
Geyl, Prof. Dr. P. Geschiedenis van den Nederlandschen stam.
Gorter, Dr. S. K. H. De Duitsch-Russische vluchtelingen. (Algem. Handelsblad ... April 1930.)
——— Hanauisches Magazin. (Monatshefte für Heimatkunde, 5de Jaargang 1926 No. 4/5.)
Hamel, Prof. Mr. J. A. van. Een Nederlander als de geniale organisator van de Pruisische zee- en koloniale macht. Benjamin Raule. (Historia, 2de Jaargang No. 8.)
Havart, D. Op- en ondergangh van Coromandel.
Hedicke, R. Cornelis Floris und die Floris-Dekoration.
Heeringa, Dr. K. De Nederlanders in de Levant. (Gedenkboek A.N.V. 1923.)
Häpke, R. Der deutsche Kaufmann in den Niederlanden. (Pfingstblätter des Hans. Gesch. Vereins Bl. VII 1911.)
Heyck, Prof. Dr. Ed. Kaiser Maximilian I.
„ Der Grosze Kurfürst.
Hinte, Dr. J. van. Een Nederlandsche nederzetting in Denemarken – Store Magleby. Het Hollandersdorp op Amager. (Tijdschr. Kon. Ned. Aardrijksk. Genootsch.ap 1938.)
Hoche, J. G. Historische Untersuchungen über die Niederländischen Kolonien in Niederdeutschland.
Hoogewerff, Dr. G. J. De Nederlandsche schilders in Italië in de XVIe eeuw.
„ De Nederlanden en Italië. (Gedenkboek A.N.V. 1923.)
„ De Nederlandsch-Duitsche Gemeente te Livorno en haar kerkhof.
„ Een aantal artikelen in de „Mededeelingen van het Nederl. Historisch Instituut" te Rome.
Horst, Prof. Dr. C. Die Architectur der Renaissance in den Niederlanden und ihre Ausstrahlung. Erste Abteilung.
Hoefer, F. A. Indrukken van een reis naar Rusland.
Holberg, L. Dänische Reichshistorie.

Jonge, Jhr. Mr. J. C. de. Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen.
„ Levensbeschrijving van Johan en Cornelis Evertsen.
„ Nederland en Venetië.
Jonge, Jhr. Mr. J. K. J. de. De opkomst van het Nederlandsche gezag in Oost-Indië.
——— Journal of the Dutch Burgher Union of Ceylon (verschillende nummers).
Kalff, S. De Maecenas van Malabar. (Elseviers Maandschrift 1905.)
„ West-Indische Gedenkpenningen. (West-Indische Gids.)
Karling, Prof. Sten. Narva. Eine baugeschichtliche Untersuchung.
Kernkamp, Prof. Dr. G. J. De sleutels van de Sont.
„ Baltische Archivaliën.
„ Scandinavische Archivaliën.
„ De Nederlanders op de Oostzee. (Vragen des Tijds 1909.)
„ Memoriën van Ridder Theodorus van Rodenburg. (Bijdr. en Meded. van het Histor. Genootschap 1902.)
Korthals Altes, J. Enkele episoden uit de stichtingsjaren der Remonstrantenstad Friedrichstadt a/d. Eider. (Historia, 3de Jaargang No. 10.)
Klapheck, Richard. Die Meister von Schloss Horst im Broiche.
„ Die Baukunst am Nieder-Rhein.
. Der Dom zu Xanten und seine Kunstschätze.
„ Kalkar am Nieder-Rhein.
Laet, Johan de. Historie ofte Jaerlijck Verhael van de Verrightinghen der Geoctroyeerde West-Indische Compagnie.
Lem, M. H. De kolonisten van Friedrichstadt.
Lemoine, M. L. Abrégé de l'historie de Suède.
Ligtenberg, Prof. Dr. G. Willem Usselincx. (Utrechtsche bijdragen voor Letterkunde en Geschiedenis IXe Jaargang.)
Loon, G. van. Beschrijving der Nederlandsche historiepenningen.
Ludovici, Leopold. Lapidarium Zeylanicum.
——— Luitenant-Admiraal Jan Hendrik van Kinsbergen. (Onze Vloot, Mei 1935.)
Mac Leod, N. De Oost-Indische Compagnie als zeemogendheid in Azië.
Macaulay. Lord Clive. (Essays, Biographies &c.)
Mander, Carel van. Het Schilderboek.
Marcy, Arthur de. Les horticulteurs hollandais de l'Isle d'Amack à Copenhague.
Massa, Isaäc. Histoire des guerres de la Moscovie (1601–1610) publiée pour la première fois d'après le texte hollandais original de 1610.
——— Mededeelingen van het Ned. Histor. Instituut te Rome (een groot aantal artikelen).
Mogens, Strunge. Jernskiaegs Amagerrim. 1693.
Molengraaff, Gerlings, Mevr. C. Johan Maurits van Nassau en de korte bloeitijd van Hollandsch Brazilië (1636–44).
Muller, Dr. H. P. N. Nederlandsche historische rechten op Spitsbergen. (Tijdschr. Kon. Nederl. Aardrijksk. Genootschap 1919.)
Muller, Dr. S. De Noordsche Compagnie.
Muller, Dr. P. J. Onze Gouden Eeuw.
Meulen, Dr. R. van der. Peter de Groote en het Hollandsch. (Onze Eeuw 1913.)
„ De Hollandsche zee- en scheepstermen in het Russisch. (Verh. van de Kon. Academie van Wetenschappen, Afd. Amsterdam.)
Nanninga, Dr. J. G. Het handelsverkeer der Oosterlingen door Holland in de 13e eeuw.
Neckelmann & Mehldal. Denkmäler der Renaissance in Dänemark.
Novik, Dmitri et Victor Llona. Pierre le Grand.
Panikkar, K. M. Malabar and the Dutch.
Pieris, Dr. R. E. The Dutch Power in Ceylon.
„ Ceylon and the Hollanders.
Perk, Ds. M. A. De Nederlandsche Protestantsche Gemeente te Smyrna.
Pont, Dr. F. Friedrichstadt a/d. Eider. Die holländische Kolonisation und die gottorpische Handelspolitik in den letzten Jahren des spanisch-niederländischen Krieges.

Quarles v. Ufford, Jhr. Ir. W. De oudste Staatsbank der wereld. (Historia 3e Jaar gang No. 9.)
Ockel, Prof. Dr. Heinz. Bayerische Geschichte.
Odhner, C. F. Kolonier Nya Sveriges Grundläggning.
Raptschinsky, Dr. Boris. Czaar Peter de Groote in Holland.
Rea, Alex. Monumental Remains of the Dutch East-Indian Company in the Presiedency of Madras.
Redslob, Edwin. Architectur und Kunstgewerbe in Alt Dänemark.
Rieu, Dr. W. N. du. Deensche studenten aan Nederl. Universiteiten. (Handelingen en Mededeelingen der Maatschappij van Letterkunde 1874.)
Rocha Pombo. Historia do Brazil.
Roever, Mr. N. de. Twee concurrenten van de Eerste West-Indische Compagnie (Oud Holland Jaargang VII 1889.)
Rudolph, Dr. Theod. Die Niederländischen Kolonien in der Altmark.
Sax, Dr. C. D. Frederikstad a/d. Eider. (N.R.C. 2 September 1921.)
Schäfer, Dr. D. Die deutsche Hanse.
„ Die Sundzollrechnungen als internationale Geschichtsquelle. (Intern. Zeitschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik, 1e Jaarg. No. 12 en 13.)
Scheltema, Jac. Rusland en de Nederlanden.
„ Peter de Groote, Keizer van Rusland, in Holland en te Zaandam in 1697 en 1717.
Schelven, Prof. Dr. A. A. van. Onze Stam in de verstrooiing. (Gedenkboek van het A.N.V. 1923.)
„ Het zeereglement van Peter den Groote.
Scheurleer, Dr. D. F. Herinneringsdagen uit de Nederlandsche Zeegeschiedenis.
Schmidt, Dr. Harry. Bilder aus der Geschichte der Stadt Friedrichstadt a/d. Eider.
Schröder, Richard. Die Niederländischen Kolonien in Nord-Deutschland.
Schumacher, Dr. Bruno. Niederländische Ansiedelungen im Herzogtum Preussen, zur Zeit des Herzog Albrechts.
Slothouwer, Prof. Dr. D. F. Bouwkunst der Nederl. Renaissance in Denemarken
Stadelman, Dr. R. Preussens Könige in ihrer Tätigkeit für die Landescultur.
Stapel, Dr. F. W. De Oost-Indische Compagnie en Australië.
„ Geschiedenis van Nederlandsch-Indië.
Stoppelaar, Mr. J. H. de. Balthazar de Moucheron.
Struck, Dr. Rudolph. Das alte bürgerliche Wohnhaus in Lübeck.
Szper, Dr. Felicia. Nederlandsche nederzettingen in West-Pruisen gedurende den Poolschen tijd.
Terpstra, Dr. H. De opkomst der Westerkwartieren van de Oost-Indische Compagnie. (Suratte, Arabië, Perzië).
„ De vestiging van de Nederlanders aan de kust van Coromandel.
Uhlenbeck, Prof. Dr. C. C. Verslag aangaande een onderzoek in de archieven van Rusland ten bate van de Nederlandsche Geschiedenis.
Ulldal, F. Nederlandsche kerkklokken in Duitschland, Zweden en Denemarken.
Valentijn, François. Oud en Nieuw Oost-Indiën.
Vollbehr, Friedel. Die Holländer und die deutsche Hanse. (Pfingstblätter des Hans. Gesch. Vereins. Blatt XXI, 1930.)
Vermeulen, F. Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst.
Veth, Prof. Dr. P. J. Hendrik Adriaan van Reede tot Drakestein. (De Gids 1887.)
Vos, Dr. F. H. de. Monumental Remains of the Dutch East-Indian Company, on Ceylon.
Vrijman, L. C. Zeer aenmerkelijke reysen van Jan Erasmus Reyning.
Wagenaar. Geschiedenis van Amsterdam.
Wagenvoort, Maurits. De Hollanders in Noordelijk Voor-Indië.
„ Zoekende het voetspoor der Vaderen. (Neerlandia 1907.)
„ In het voetspoor der Vaderen. (Indrukken van modern Hindoestan.)
Warnsinck, J. C. M. De retourvloot van Pieter de Bitter.
„ Drie zeventiende-eeuwsche admiraals.
Wätjen, Prof. Dr. H. Brazilië. (Gedenkboek van het A.N.V. 1923.)

Wätjen, Prof. Dr. H. Die Niederländer im Mittelmeergebiet zur Zeit ihrer höchsten Machtstellung.
Weber, Dr. R. E. J. De beveiliging van de zee tegen Europeesche en Barbarijsche zeeroovers. (1609–1621.)
Wersebe, A. von. Ueber die niederländischen Colonien, welche im nördlichen Teutschlande im zwölften Jahrhundert gestiftet worden sind.
Wilson, C. R. List of inscriptions on tombs and monuments of Bengal.
Witt, P. de. Louis de Geer. Un patricien du XVIIième siècle.
Wolff, Dr. Emil. Studier röranda Göteborgs äldsta forfättning.
„ Göteborgs formyndare ordnung af den 10 December 1640 och dess källa.
Wrangel, Prof. E. De betrekkingen tusschen Zweden en Nederland.
Wijmans, R. H. - L. S. G. graaf van Heiden. (Onze Vloot December 1929.)
Zuiden, Dr. D. S. van. Bijdragen tot de kennis van de Hollandsch-Russische relaties in de 16de–18de eeuw.
„ Nieuwe bijdragen als voren.

NAMENREGISTER

Aalbers, Dr. J. 228, 241, 244, 298.
Abrolhos (de) of Houtman's klippen 334, 336, 337, 341.
Academia de San Luca 346, 384, 385.
Adriaanse, Pieter 93.
Agra 228, 234, 241, 255.
Ahlefeld 178.
Ahmedabad 241, 242, 261.
Akersloot 291.
Aken, Gabriël van 93.
Albrecht, hertog van Pruisen 22, 23 t/m 26, 27, 28, 184.
Albrecht de Beer 10, 13, 20.
Albrecht van Mecklenburg 70.
Albuquerque, familie d' 272, 274.
Aleppo 354, 357, 359, 360.
Alexis Michaelowitsj 196.
Algiers 163, 356, 369 t/m 373, 378.
Allerheiligenbaai 269, 270, 275.
Altmark 7, 13, 14, 20, 41, 43.
Amager (Amagermuseum) 148, 149, 152 t/m 155.
Amsterdam 46, 51, 64, 70, 72, 77, 82, 103, 107, 130, 136, 151, 166, 200, 205 213, 339, 373.
Anckarcreutz 114.
Anckarjhelm 114.
Anckarstjerna 114, 213.
Anhalt 8, 13, 102.
Anienne (of Teveronne) 381.
Angelbeek, Gerard van 308.
Anthonisz, R. G. 288, 298.
Antonio Vaz 272, 273, 276, 278, 279.
Antwerpen 78, 86, 88, 122, 193, 344, 349.
Archangel 78, 194, 197, 199, 201, 204, 208, 320.
Arciszewski 274, 276.
Arnt Johannessen 53, 59.
Arrayal do Bon Jezus 272, 274.
Augustijn, kaap Sint 271.
Atrecht, Nicolaas van 385.
Atushof te Dantzig 29, 90, 96.
Aurengzebe 236, 249.
Azof 205, 208, 210, 212.
Australië 326 t/m 343.
Backerwerd Willem 57.
Badis Buis, Johan 56.
Bahia 269.
Bakhuizen van den Brink 231.
Baldaeus, Philips 298, 304, 305.
Balen, Mr. W. J. van 266.
Bang, Nina Ellinger 79 t/m 82.
Bantam 158, 240, 328.
Barents, Willem 165, 168, 169, 170.
Barlaeus, C. 276, 284.
Baroda (Brodera) 241.
Barotsj (Brotsja) 241, 263.
Barth, Willem 94, 96.
Bas, Diederik 196.
Basken 167.
Bastiaanse, Willem 180.
Batavia 334, 337, 338, 341.
Batavia (schip) 337.
Baticaloa 289, 290, 291, 307, 314, 315.
Beaumont, Adam 87.
Becker, gouverneur van Ceilon 301, 312.
Becker, Christiaan 63.
Belcum, Geraert van 45, 46.
Beke van der, Laurents Leenaertsz 344.
Below, G. von 92, 93.
Benggala 234, 235, 236, 237, 238, 249, 260.
Bentheim, Luder van 91.
Berchem, Wemmer van 156, 227, 239.
Berg, Wilhelm 114, 119, 120.
Bergau, R. 105.
Bergen (in Noorwegen) 71, 72, 73, 74, 145, 147, 177, 179, 377.
Bergenvaardersgilde 72.
Berlijn 41, 42, 45, 46, 102, 103, 104, 105.
Besche (familie de) 110, 133, 134.
Bibiribe (rivier) 271, 272.
Bidloo, Govert 206, 207.
Bimlipatnam 231, 259.
Bitter, Pieter de 177, 178, 377.
Bitterfeld 15, 16.
Binck, Jacob 27, 87, 184.
Blunt, E. A. H. 263.
Block, Abraham van den 27, 96.
Block, Isaäc van den 90, 96.
Block, Jacob van den 96.

Block, Willem van den 27, 94, 95, 96, 97.
Bloemaert, Samuel 113, 126, 127, 128, 129.
Bloementroost, Laurentius 207.
Blok, Prof. Dr. P. J. 40, 47, 158, 343, 353.
Blon, Michel le 127, 128, 162.
Boa Vista 278.
Bogaert, Caspar 186.
Bohemer Woud 13.
Boissevain, Charles 170.
Bologna, 347, 348.
Bombaja (Bombay) 245.
Bommelius, Elisaeus 192.
Borchgrave, E. de 5, 6, 9, 14, 15, 16, 19.
Boreel, Jacob 200.
Boreel, Pieter 257.
Borman, Jan 86.
Boshouwer, Marcelis de 156, 157, 289.
Bosch, R. P. van den 308.
Bosch, Hendrik van den 44.
Both, Dirk 257.
Both, Pieter 257.
Boulogne, Jan van 111, 346.
Boyen, Willem 110, 111.
Braam, Johan 167.
Brandenburg 6, 8, 13, 26, 41 t/m 50, 55, 88, 98, 101 t/m 105, 172, 173.
Brandenburgsche O.-I. Compagnie 47, 48.
Brandenburgsche Guinea-Compagnie 49.
Brandkeuren in West-Pruisen 37, 38.
Brandt, Daniël 320.
Brandt, Jan (Anckarcreutz) 114.
Brandt, Karsten 200, 214.
Brandijn, Philips 87, 184.
Brazilië 265 t/m 285, 295.
Brederode, Reinout van 192, 196.
Bremen 7, 9, 10, 11, 16, 19, 91.
Bril, Paulus en Matthijs 385, 386.
Broecke, Pieter van den 240, 241, 242, 243, 244.
Brom, Dr. Gisbert 384.
Brömsebro 137, 179.
Brotsja (Barotsj) 241.
Brouwer, Hendrik 330, 331, 334.
Brugge 68, 69, 72, 73, 77, 78, 81, 344.
Brunel, Olivier 164, 193.
Brunswijk 9, 47, 78, 90.
Bruyn, Cornelis 208, 215.
Bruijne, fort de 272.
Burg, Laurens van den 208.
Busken Huet, C. 8, 349.
Butter- und Käse-Akademie 43.

Cabelieau, Abrham 49, 113, 117, 118, 119, 120, 122, 125, 138, 139, 146.
Cabo Corso (Cape Coast Castle) 131.
Cadix 350.
Calf 206, 209.
Calmeijer, M. R. H. 219, 220.
Calcar 46, 53, 55, 57, 58, 59.
Calcarsche school 58, 60.
Calcutta 234.
Calmar Nyckle (schip) 128.
Calmar, Calmar-oorlog 74, 76.
Campen, Henric van 106.
Campen, Jacob van 99, 100, 101, 322, 324.
Calpentijn 299, 307, 315.
Capelle, Jacobus van der 323.
Capellen, Baron van der 378.
Capjuaribi (rivier) 272.
Carloff, Hendrik 130, 131, 155.
Caron, François 292, 300.
Carpentier, Pieter de 329.
Carpentaria, golf van 334, 341.
Carstensz, Jan 329, 332.
Catharina II van Rusland 38, 217, 219.
Caulier, Jacques 257.
Ceilon 156, 157, 245, 247, 248, 249, 286 t/m 317.
Chalia's 301.
Chili 330, 334.
Charlottenburg 104.
Christiaan II van Denemarken 74, 75, 146 149, 150, 152, 155, 185.
Christiaan III van Denemarken 76, 150, 164, 184.
Christiaan IV van Denemarken 77, 111, 136, 157, 158, 159, 161, 162, 164, 166, 183, 185, 186.
Christiaan V van Denemarken 47, 180.
Christina van Zweden 111, 114, 135, 138, 141.
Claas Isaäcsz 311.
Claessen Arent 192.
Claessen, Johan 112.
Claesz, Aris 92, 112.
Cleve, Joost van 57.
Clive, Robert 236, 237, 238, 253.
Coecke van Aelst, Pieter 89.
Coen, Jan Pietersz. 310, 331.
Colins, Alexander 88.
Coenen, Ds. Thomas 360.
Colycr, Justinus en Jacobus 355.
Colijn de Nole 56, 60, 87, 93.
Collegium medicum 116.
Colombo 257, 287, 291, 292, 297, 298, 303, 305, 307, 310, 311, 313, 316.
Compaen, Claes Gerritsz 351.
Coninxloo, Gillis en Adriaan van 54.
Constantinopel 354, 355, 356, 357, 358.
Conway, Sir Martin 168, 170.
Cook 330, 333, 334.
Coppens, Robert 88.
Cornies, Johan 220, 221.
Cornelisz, Jeronimus 337.

Coromandel 156, 157, 227, 228, 229, 233, 234, 249, 257, 259, 289, 336.
Cosimo I de Medici 346, 347.
Coster, Jacob Willemsz 291, 317.
Cotton, Sir Evan 252.
Cotton, J. J. 256, 258, 259.
Coulster, Ludolf van 247.
Coxcie, Michiel 384.
Coij, Pieter Maartensz 350.
Coyett, Julius 199.
Coyett, P. J. 112.
Cruijs, Cornelis 206, 208, 209, 213, 214.
Cuny, Georg 39, 94, 95, 99.
Curzon, Lord 241.

Daatzerom 231.
Dahlberg, Erik 321.
Dakka 235, 260.
Dalrymple, Alexander 329.
Dam, Mr. Jacob van 358.
Daman 239.
Dampier, William 341.
Dannemora 135.
Dansborg (fort) 157.
Dantzig 22, 24, 27, 28, 29/31, 32, 37/39, 72, 77, 88, 89, 90, 93 t/m 100, 143, 172.
Dantziger Werder 32, 33, 38.
Dathenus, Petrus 53.
Dedel, Jacob 243, 258, 336.
Deensche Afrikaansche Compagnie 131, 155.
Deensche Oost-Indische Compagnie 156, 158, 162.
Deensche studenten 145, 181, 182.
Deensche walvischvaarders 166, 167.
Dehio 19, 84, 94.
Demminck, Fred. 121.
Dendermonde, Jan van 87.
Deutsche Brücke te Bergen 72.
Dielen, Isaäc van 259.
Diemen, Anthony van 235, 244, 332, 334, 335.
Diemensland, van 333, 334.
Dietterlin, Wendel 91, 187.
Dioe 239, 245.
Directorium van den Levanthandel 373, 374, 375.
Deijnsen, van 239.
Dnjepr (rivier) 38, 209, 219.
Doesborch, Joh., Cornelis van 44.
Dorne, Paul van den 97.
Dorothea, hertogin van Pruisen 27, 86.
Douvermann, Heinrich 57, 58, 59.
Drottningholm 111, 187.
Duyfken (schip Het) 328, 332.
Duitsche orde, Ridders der 8, 21, 22, 74, 319.
Dupheix 236, 253.
Duren, Adan van 109.
Dusart, Frans 104.
Dutch Reformed Church 307.
Dutch Burgher Union of Ceylon 258, 287, 288, 296, 314.
Duveken 146, 147, 148, 189.
Duvekenshuis 147.
Duvenvoorde, admiraal van 350.
Dyck, Jacob van 112, 121, 124.
Dijkman, Jacob 112.
Dzindzji 226.
Dwina-kroniek 193.
Dijkswezen van de kolonies in West-Pruisen 37, 38.

Eck, Lubbert Jan baron van 303, 308.
Eeckhout, Albert van den 284.
Eendracht (schip De) 335, 340.
Eendrachtsland 336.
Egen, Gert van 185.
Eggers, Bartholomeus 101, 103.
Ehrenberg 27.
Elbe (rivier de) 10, 11, 13, 14, 41, 46.
Elbing 23, 31, 32, 95, 96, 172.
Elfsborg 119.
Elias, Jhr. Dr. Joh. E. 352, 375.
Elisabeth van Engeland 354.
Elisabeth, Prinses 146, 147, 148.
Elseneur (Helsingör) 97, 149, 183, 185.
Elst, Jeronimus van der 92.
Emants, Marcellus 67.
Emden 50, 51, 87, 111, 126, 185.
Enckevoort, Willem van 384.
Enkhuizen 82, 373.
Erik XIV van Zweden 109.
Estland 218, 318 t/m 325.
Evertsen, Cornelis (de Oudere) 177.
Evertsen, Cornelis (de Jongere) 378.
Eijck, Gebrs. van 345.
Eijloff, Johannes 192.
Eijnhoudts, Aernout van 344

Fabius, A. N. J. 151.
Falck, Iman Willem 303, 304, 308, 313, 317.
Falsterbö 70, 71.
Feith, R. A. 8, 14, 40, 105.
Fellowship of Merchants Adventurers 192.
Felix König (Polyphemus) 23.
Ferdinand I van Toscane 366.
Ferdinand van Oostenrijk 363.
Ficker, Dr. Julius 343.
Finspong 135, 139.
Flämingsdorf, Flemhude, enz. 6, 9, 14, 15, 16.
Flämings-Societät 15, 16.
Fleischer, Ds. F. C. 219, 220.

Flensburg-Murwick 51.
Flinders, Matthew 333.
Florence 346, 347.
Floris, Cornelis 27, 51, 53, 60, 86, 87, 88, 89, 110, 184.
Frans I van Frankrijk 347.
Franeker 115, 181.
Frankenthal 54.
Frankfort a/d Main 51, 53, 55, 85.
Fransche kapers en zeeroovers 367, 377.
Frederik Hendrik 40, 47, 64, 102, 104, 136, 159, 270, 273.
Frederik Hendrik (fort) 272, 285.
Frederik I van Pruisen 42, 99, 102, 103.
Frederik Wilhelm I van Pruisen 26, 42.
Frederik Wilhelm, de Groote Keurvorst 40, 42, 46 t/m 49, 104, 180.
Frederik II (de Groote) van Pruisen 26, 38, 44, 104.
Frederik I van Sleeswijk-Holstein 75, 76, 87, 150, 152, 184.
Frederik III van Sleeswijk-Holstein 62, 197.
Frederik II van Denemarken 97, 184.
Frederik III van Denemarken 46, 154, 172, 176, 178, 284.
Frederiksborg (slot) 111, 183, 186.
Freiburg 88.
Friedrich-Wilhelmskanaal 46.
Friedrichstadt a/d Eider 60 t/m 65, 197.
Friedrich, aartsbisschop 9.
Friesch recht 344.
Friborg, Jurgen 186.
Frische Haff 32.
Friezen 8, 69, 70, 109, 343.
Friezenkerkje te Rome 343.
Funen 143, 159, 175.

Galland, Dr. G. 43, 44, 45, 46, 100, 101, 103, 104.
Gaillard, Victor 382, 385, 386.
Gale 291, 294, 307, 308, 311, 315.
Galen, Jan van 369, 378.
Gardenijs, Arent 229, 257.
Gebhart, J. F. Jr. 204, 215, 216.
Gedenkpenningen 117, 137, 139, 142, 177, 179, 269, 270, 273, 274, 277, 313.
Geelkerk, Isaäc van 189.
Geelvinck (schip De) 339, 340, 341.
Geer, Laurens de 131.
Geer, Lodewijk de 49, 112, 125, 130, 132 t/m 139, 146, 158, 159, 160, 323.
Geer, Louis de 137, 139.
Geer, J. L. W. de 137.
Geer, Dr. W. van 293.
Geertruidakerk (Sint) 67, 108.
Geldria (fort) 227, 257.
Gendt, Jozef Willem, baron van 378.
Gent 344.
Genua 357, 358, 362, 367, 368, 374.
Gerrit Jacobsz 372.
Gerrit de Wittsland 337.
Gibraltar 350, 351, 367, 370, 375.
Giruwa Patta 314, 316.
Glückstadt 145, 158.
Godée Molsbergen, Dr. E. C. 297.
Goens, Rijcklof van 228, 245, 246, 247, 248, 249, 297, 298, 299, 308, 309, 317.
Goeree 240, 241.
Gnapheus (Willem de Volder) 23, 24, 31.
Goa 239, 243, 244, 245, 290.
Goedzjerat 224, 239, 241.
Golconda 226, 227, 228, 230, 231, 232, 233, 249, 254.
Goldene Aue 14.
Goletta 379.
Gordon 203, 207.
Gollenese, J. V., Stein van, en famillie 259, 306.
Gorter, Johannes en David de 207.
Gothenburg (Göteborg) 112, 113, 115, 116 t/m 121, 126, 127, 130.
Gothland 66, 67, 69, 70, 179.
Gothlandvaarders 67.
Gottard, Johan 365.
Groenland 164, 165, 167.
Groningen 67, 69, 115.
Groot-Mogel 226, 239, 241, 243, 249.
Groot, Hugo de 112, 137, 140, 141, 145, 166, 212.
Guinea, Kust van 130, 155, 162.
Gulden Draeck (schip De) 338, 339.
Gulden Seepaert (schip 't) 336.
Gullberg, 110
Gustaaf Adolf van Zweden 111, 113, 114, 116, 118, 120, 121, 122, 124, 140, 141.
Gustaaf Wasa van Zweden 75, 109, 110, 112, 151.
Gustavus (fort) 237.
Gucht, van der 111.
Güstrow 85, 87, 184.
Gijsels, Arnold 47, 48, 50.

Haas, Gillis de 365.
Habsburgers 354, 355, 363.
Haen, Johan de 61.
Haga, Cornelis 354, 355 t/m 359, 374.
Haghen, Steven van der 226, 238, 328, 349, 350, 369.
Hal, Koenraad van 384.
Halmstad 111.
Hamburg 8, 10, 51, 52, 64, 68, 69, 90, 92, 145, 158.
Hameln 60, 86, 91.
Hamelin 340.

Hamel, Mr. J. A. van 50.
Hanau 54, 55.
Hanze (Duitsche) 66 t/m 82, 144, 319.
Harderwijk 115.
Häpke, R. 78.
Haringen, Nicolaas van 386.
Hartsinck, Willem, Carel 233.
Hartogsz, Dirck 335, 336, 340.
Havart, D. 227, 228, 230, 233, 249, 257.
Havel (rivier de) 13, 40, 43.
Haye, admiraal de la 300.
Haye, Abraham de la 189, 259.
Heda, Cornelis Claesz. 253.
Heere, Gerrit de 308.
Hedicke, Robert 86, 87.
Heemskerck, Jacob van 165, 351.
Heemskerck (schip) 332.
Heiden, Lodwijk, Sigismund, Gustaaf graaf van 218, 219, 318.
Heilbronn 92.
Hein, Piet 265, 269, 353.
Heinsius, Daniël 114, 140, 141.
Heinsius, Nicolaas 114, 141, 142.
Helmbreker, Dirk 386.
Helmold (Kroniek van) 11, 12, 13.
Hendela 311.
Hendrik IV van Frankrijk 349, 354, 363.
Hendrik de Leeuw 10, 11, 12, 13, 16, 66.
Hendrik Gerritson (Sjöhjelm) 114.
Herald (The Dutch) 307.
Heroldt, Johann Georg 323.
Hertenberg, Johannes 308.
Hessing, Jan, Willem 255.
Heussen, Van 230.
Heuten, Wouter 240.
Heijck, Prof. Ed. 42, 45, 48.
Hildesheim 9, 85.
Hindoestan 226, 228, 233, 242, 252, 254.
Hinte, Dr. J. van 155.
Hoche, J. G. 5.
Hochepied (familie De) 355, 360.
Hoefer, F. A. 214.
Hoegli 234, 235.
Hoffmann, Zacharias 322.
Hoffwen, Lodewijk van 110.
Holberg, L. 146, 147, 178.
Hollandsch recht 11, 12, 17.
Holländerbruch 40.
Holländereien 42.
Hollanderschat 12.
Hollandsche hoeve 11, 34.
Hollandsche hofpartij 23, 26.
Hollandsche kerk te Livorno 368, 369.
Hollandsch kerkhof te Livorno 369.
Hoochkamer 129.
Holstein 11, 12.
Hoogewerff, Dr. G. J. 54, 163, 343, 344, 347, 369, 380, 384, 386.
Hoofman (Gillis van Eyckelenberg, gezegd) 193.
Hoorn 82, 373.
Hoorn, Jacob van 261.
Horn, Parridon van 117, 118, 138.
Horst (slot) 52, 59, 60.
Horst, Prof. C. 85, 87.
Hortus Malabaricus 225, 248.
Houtman's klippen 337.
Hoven, Willem van den (van Wedde) 62, 64.
Houtman, Cornelis de 328, 329.
Houtman, Frederik de 336.
Hullft, Gerard 297, 298, 308.
Huffue, Hendrik van der 110.
Hulst, Zacharias van der 202, 207, 215.
Humbert 379.
Hutstaart, Jacob 247, 299.
Hyder Ali 252.
Hyderabad 232.
Hunte (rivier de) 10.

Ides, Evert IJsbrandsz 202, 204, 205.
Imhoff, Gerard Willem, baron van 251, 301, 302, 306, 308, 310, 312, 317.
Ingermanland 112, 117.
Ingrische Compagnie 117.
Innsbruck 87, 88.
Istria 198.
Ita, Pieter Adriaansz. 270.
Itamaraca 269, 271, 274.
Italië 343 t/m 348, 358, 362 t/m 369, 379 t/m 386.
Iversen, Thor 171.
Iwan de Verschrikkelijke 192.

Jacobus I van Engeland 239, 371.
Jaffnapatnam 233, 298, 305, 307, 308, 309, 311, 315.
Jan Maijen-eiland 169, 171.
Jansen, Dirck 153, 154.
Janssen, Quirijn 57.
Janszen, Jan, 351.
Janszen, Willem 329.
Jernskiaeg, M. H. 153.
Jever 87.
Joachimi, Albert 196.
Joest, Jan 57.
Johan Maurits van Nassau 44, 45, 46, 55, 100, 101, 265, 266, 267, 274 t/m 285.
Johann Casimir van de Palts 54.
Johan III van Zweden 96, 109, 110.
Jonge, Jhr. Mr. J. C. de 113, 177, 180, 267, 364, 365.
Joost van Cleve 57.
Jörgen Jörgensen 152.
Journal of the Dutch Burgher Union of Ceylon 287, 307, 315.

Jovis, Denys 199.
Jozef Reis 272.
Jüterbock 13, 14.

Kailong (Quillon) 245, 247, 259.
Kalff, S. 248.
Kalikoet 226, 238, 245, 246, 250, 251, 252.
Kailpatnam 238.
Kalmar (slot) 109, 110.
Kaloetara 297.
Kaluga 198.
Kampen 57, 60, 69, 81.
Kan, Mr. J. van 297.
Kananoor 245.
Kanara 226.
Kandi 291, 300, 302.
Kandia 364, 365.
Karel de Groote 9, 144, 343, 385.
Karel V (keizer) 22, 75, 76, 80, 147, 151.
Karel II van Engeland 178.
Karel IX van Zweden 109, 117.
Karel X August van Zweden 172, 173, 174.
Karel XII van Zweden 114, 212.
Karling, Prof. Sten 318, 322, 324.
Karenhotative 314.
Karnataka 226, 227, 229, 230, 231.
Kasima Bazaar 235, 260, 261.
Kaspische Zee 194, 200, 208.
Kassel 87.
Katoeana 298, 316.
Keller, J. W. baron van 201.
Kellerman, Thomas 160, 198.
Kemp, Nicolaas de 44, 46.
Kerken, Friesche en Brandenburgsche baksteen- 19, 20.
Kerkklokken, Nederlandsche 105, 106, 144.
Kernkamp, Dr. G. W. 29, 30, 31, 34, 71, 79, 99, 116, 117, 126, 129, 135, 152, 158, 161, 163.
Keulen 51, 52, 53, 56, 58, 70, 85.
Key, Lieven de 91, 185.
Keyser, Hendrik de 91. 92, 96, 98, 111, 186, 322.
Keulen, Van 209.
Keyser, Wynandt de 369, 370.
Kiel 12.
Kinsbergen, Jan, Hendrik van 217.
Kittensteyn, Jac. van 295.
Kirama 314.
Kirchgang 14, 15.
Klapheck, Dr. Richard 52, 58, 59.
Kleef 43, 45, 55, 56, 57, 100, 101.
Klenck, Koenraad van 195, 198, 201, 204.
Knox, Robert 300.
Koburg 95.
Koert Adelaar 146, 179, 365.
Koetsjin (Cochin) 224, 226, 239, 245, 246, 250, 251, 252, 259.
Koningsbergen 8, 25, 26, 27, 28, 86, 95, 184.
Königshorst 43.
Koolemans Beijnen, L. R. 169.
Kopenhagen 46, 70, 76, 111, 114, 149, 152, 172, 173, 176, 183, 188, 189, 284.
Koper-compagnie 122, 125.
Koperen, schout bij nacht van 212.
Koringa 260, 261.
Korles, de 4, 298.
Korles, de 7, 298.
Korthals Altes, J. 62, 382.
Kottiaar 299.
Kramer, Hans 94, 99.
Kranganoor 224, 246.
Krape 157.
Kronenburg (slot) 98, 173, 183, 185.
Kulm (Culm); Kulmsch recht 8, 9.
Kulmsche hoeven 10, 33.
Kurmark 43.
Küsrin 46, 97, 98, 102.
Kuyl, Johan 112.

Lafer 239.
Laet, Johan de 270.
Lambert Hendriksz (Moij Lambert) 370, 371.
Lanarolle, Graaf de 300.
Lange, Pieter de 254.
Langethal 6.
Langerveld, Rutger van 45.
Lannoy, E. B. de 255, 256.
Lapidarium Zeylanicum 288, 308.
Lasso, Orlando 366.
Lastgeld 373.
Lauenburg 12.
Lausitz 8, 14.
Leeman (stuurman) 338.
Leembruggen, H. U. 257, 288.
Leeuwin, kaap (ook schip) 336.
Leiden 115, 141, 142, 181, 182.
Lefort, François 203.
Leopold Ludocivi 288, 308.
Leufsta 134.
Levant 206, 349, 355, 361, 367, 373 en vlg.
Levantrecht 374.
Lichthart 275.
Ligtenberg, Dr. G. 122.
Linden, Erik Larsson van der 112, 128.
Lissabon 348, 349.
Livorno 357, 359, 366 t/m 369, 374, 382.
Llona, Victor 211, 216.
Loes, Rudolf 57.
Loncq, Hendrik 270.
Londen 68, 81.
Loon, G. van 274, 277.

Loos, Willem, Cornelisz. 276.
Lorentz 332.
Louise Henriette van Oranje 40, 102, 148.
Lubeck 52, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 92, 109, 151.
Lund 109, 116, 141, 151.
Lus Ackema, Syon 194.
Lijfland 73, 112.
Lystrup (slot) 189.

Maagdenburg 13, 86.
Mac Leod, N. 47, 156, 227, 229, 244.
Macaulay, Lord 238.
Madagascar 240, 330.
Madoera 226, 238, 259.
Madras 227, 230, 256, 258, 296.
Maetsuycker, Mr. Johan 295, 317.
Magellaans (straat) 330.
Maha-Oya 298.
Maharadja van Kandi 289, 293, 298.
Maire, Jacques le 162, 333, 334, 341.
Maire, Isaäc le 162, 194, 231.
Mainz 86, 95.
Malabaar 223, 224, 225, 226, 227, 245, 246, 247, 248, 250, 251, 252, 253, 255.
Manaar 238, 298, 315.
Mander, Carel van 345, 346, 386.
Mannhardt 30, 34.
Maragnan 275.
Maranhao 275, 282.
Marcelis, Gabriël 146, 158, 159, 160, 198, 199.
Marcelis, Pieter 158, 159, 200, 202.
Maria Theresia van Oostenrijk 383, 386.
Marienburger Werder (Groote en Kleine) 33, 34, 35, 37.
Markgraf 278.
Marokko 350 t/m 353, 372.
Marseille 363.
Marshal Smith, Charles 164, 193.
Martanda Varma 225, 251, 252, 255.
Massa, Isaäc 195, 200, 204.
Matara 295, 307, 308, 313, 315.
Mathan, Adrien 352.
Matsjlipatnam 226, 231, 233, 239, 240, 258, 336.
Matwej Spiridonef 196, 197.
Maximiliaan I, keizer 87, 88.
Mauritius 240, 330, 332.
Mauritiusbaai 166, 167.
Maurits, Prins 166, 226.
Mauritsstad 278, 279, 283.
Mecklenburg 8, 12, 13, 184.
Meissen 13, 14.
Meister Arnt 57.
Memel 25, 45.
Memhardt 44, 104.
Mendis, Abraham 257.
Mennonieten 24, 26, 31, 34, 38, 219, 220, 221.
Mérode, Waltherus de 382.
Meteren, van 80.
Meyden, Adriaan van der 299.
Meijer, Cornelis en Otto 381, 382.
Meulen, Dr. R. van der 202, 209, 215.
Meursius, Johannes 141.
Middellandsche zee 343 en vlg.
Middelburg, Paulus van 345.
Milde, De 243.
Millich, Nicolaas 323.
Minuit, Peter 126, 127, 128.
Moersjedabad 235, 260, 261.
Moka 224, 240, 241, 243, 244.
Molengraaff, Gerlings Mevr. C. 285.
Moll, Tilleman de 112.
Mollema, J. C. 336.
Momma, Abraham, Jacob, en familie 113.
Monumental remains of the Dutch E. I. Compy. of Ceylon 288, 307, 308.
Montague (admiraal) 174.
Moordenaarsbaai 333.
Morato Reis 352.
Moscou 159, 198, 199, 200, 201, 202, 207, 210, 216.
Mossel, Jacob en familie 259, 341.
Moucheron, Balthazar de 78, 194.
Moucheron, Hendrik de 115, 129.
Moucheron, Melchior de 78, 194.
Mount Heemskerck 333.
Mount Zechaen 333.
Mozambiek 330.
Muller, Dr. H. P. N. 170, 316, 317.
Muller, Dr. P. L. 197.
Muller, Dr. S. 168.
Muller, Warnar 198, 204.
Mulhiriyawa-vijver 313.
München 93.
Münster 60, 67, 91, 365, 367.

Naber, S. P. l'Honoré 276, 284, 338.
Nagelwanza 231.
Nanninga Dr. J. G., 69.
Napels 347, 362, 366.
Narssius (Van Naerssen) 114, 140.
Narwa 192, 318 t/m 325.
Nason, Peter 101.
Nassau, Graaf Johan Ernst van 363.
Nautilus (schip) 171.
Navarino 218.
Neckelmann en Mehldal 187.
Neder-Rijnland 55 t/m 60.
Nederl. Hervormde Kerk 51, 216, 286, 307.
Nederl. Historisch Instituut te Rome 343, 347, 350, 369, 380, 381, 386.

Nederl. Historisch Scheepvaart Museum 170, 284.
Nederlandsche kerkklokken 105, 106.
Nederlandsche schilders in Italië 345, 346, 347, 379, 380.
Nederl. tapijtwevers in Italië 346, 347, 380.
Nederl. toonkunstenaars in Italië 366.
Nederl. waterbouwkundige enz. in Dantzig 39, 100.
Nederl. waterbouwkundigen in Italië 381, 382.
Nederl. waterbouwkundigen in Zweden 112.
Negapatnam 228, 234, 245, 250, 253.
Negombo 291, 292, 293, 294.
Nieheim, Dietrich von 384.
Nieuw-Guinea 328, 329, 330, 334, 341.
Nieuw-Holland 327, 329, 334.
Nieuw-Zeeland 326, 333.
Nizampatnam 226.
Noordsche Compagnie 165, 166, 168.
Noormannen 144, 344.
Noot, Thomas van der 112.
Norköping 135.
Noteborch 212.
Nouvhuys, Van 332.
Noik, Dmitri 211, 216.
Nowgorod 67, 68, 192, 319.
Nuyts, Pieter 336.
Nya Sverige (Nieuw Zweden) 128.
Nyeschans 212.

Obernberg, Hercules van 185.
Obrecht, Jacob 366.
Ockel, Dr. H. 93.
Odhner, C F. 130.
Oekraïne 219, 220.
Oever, Jacob van den 366.
Oldenbarneveld 123.
Oldenburg 10, 83, 87.
Olearius 197.
Olinda 270, 271, 279.
Oliva 48, 95.
Ommelandsvaart 69, 70.
Onze Vloot (maandblad) 219.
Oost-Indische Compagnie 47, 78, 122, 123, 132, 156, 162, 179, 227, 239, 253, 268, 286, 327, 328, 341, 373.
Oost-Pruisen 19, 21, 22,t/m 28, 34, 47, 78, 83.
Oost-Friesland 50, 51, 53, 71, 75, 81, 83, 87.
Oostenrijk, Adriaan van 385.
Oostzee, 32, 66, 68, 69, 71, 77, 78, 82, 109, 145, 172, 210, 212, 325, 348.
Opbergen, Antonius van 39, 90, 94, 96 t/m 98, 184, 185, 323.
Oquendo d' 273.
Oranje, Philips Willem van 384.
Oranienbaum (slot) 102.
Oranienburg (slot) 102.
Oranienstein (slot) 102.
Oranjevorsten 102, 104.
Orley, Barend van 347, 384.
Oslo (Christiania) 147.
Osmaansche rijk 349, 354 t/m 362.
Overbeek, Adriaan van 57.
Oxenstjerna, Axel 110, 124, 135, 140, 321.
Oxe, Torben 146, 147.

Paaske, Hans 185.
Paliakata 226, 227, 229, 230, 233, 250, 256, 289.
Palicol 231, 234.
Pallas Athene 100.
Palts, de 51, 54.
Panikkar K. M. 223, 224, 225, 252.
Parahyba 269, 274, 285.
Parma, hertog van 382.
Parra, P. A. van der 303.
Parridon van Horn 117, 118, 138.
Pater, admiraal 273.
Patna 235, 261.
Paus Adriaan VI 345, 383.
Paus Bonifacius IX 384.
Paus Gregorius XIII 346.
Pauw, Cornelis 354, 357, 358.
Payaart, Jan Thyssen 294, 295.
Pellen, Nicolaas van der 381.
Pelsaert, François 337, 338.
Pepys' diary 177, 377.
Pepijn van Herstal 386.
Perceval, Peter van 38.
Pernambuco 265, 270, 271, 274, 275, 285.
Perth 339.
Petapoeli 226.
Perzië 122, 195, 197, 200, 201, 240, 244, 359.
Peter de Groote van Rusland 191, 200, 202 t/m 217, 320, 325, 360.
Pfaueninsel 42.
Pieris, Dr. Paul E. 297, 305, 315.
Pieterse, Johannes 384.
Pillau 44, 49, 50.
Pisa 381.
Pit, Laurens 233, 257, 258.
Poerakhad 226, 247.
Poetoelang 299, 302, 313.
Polen 21, 22, 35, 44, 172, 319.
Polyphemus (Felix König) 23.
Pommeren 8.
Pondisserie (Pondichéry) 236, 253.
Poolsch Pruisen 19, 22, 24, 29 t/m 39.
Pontijnsche moerassen 381, 382.
Porto Calvo 271, 275, 284.

Porto Novo 234, 259,
Portugeezen 225, 227, 230, 244, 245, 246, 265 en vlg., 283, 289 en vlg., 362.
Portugeesche Joden 279, 280.
Post, Frans 278, 284.
Post, Pieter 45, 100, 101, 278, 322, 323.
Potsdam 104, 105.
Praag 88.
Premonstratenzers 8, 20.
Protestantsche kerk te Smyrna 360, 361, 362.
Pruisisch Holland 8, 23.
Pijlstaart-eiland 323.

Quellinus, Artus 100, 103.
Quesne, admiraal du 233.

Radja Singha 289, 291, 293, 294, 295, 297, 299, 301.
Raeff, Hendrik de 380.
Ranst, Pieter 194.
Raptschinsky, Dr. Boris 205.
Raule Benjamin 48, 49 t/m 50.
Ravesteyn, Pieter Gillis van 239, 240, 241.
Razjimahal 235.
Rea, Alex 257.
Réau, Louis 84, 94.
Rechtspraak 18, 36.
Reciff 265, 271, 273, 274, 276, 278, 279, 283.
Redslob, Edwin 189.
Reede tot Drakesteyn, H. A. van 228, 230, 247 t/m 250, 262.
Regnier 39, 93, 94.
Reinierse, Carel 235, 289.
Reval (Tallin) 67, 218, 318, 319, 320.
Richter, Wilhelm 96, 99.
Riebeeck, Jan van 338.
Riddarhuset 110.
Riddarholm 111, 120.
Ridderschap van Holland (schip De) 339.
Rieu, Dr. W. N. du 182.
Rio Grande 269, 274.
Rocha Pombo 267, 284.
Robert van Vlaanderen 344, 386.
Rochelle, la 163.
Rodenburch, Theodorus 146, 160 t/m 163.
Rodenburg, Johan van 112, 321.
Roe, Sir Thomas 126, 239, 240, 243, 355.
Roever, Mr. N. de 130.
Roggeveen, Jacob 341.
Roggeveens-eilanden 341.
Romand 43.
Rome 343, 346, 380, 382/386.
Roode Zee 224, 240, 244, 359.
Roost, Jan 347.
Roothaas, Adr. 299.
Roskilde 172, 175, 188.
Rore, Cipriaan de 366.
Rosegaard, Jacomine 308.
Rosenborg (slot) 183, 187.
Ross 237.
Rottnest 340.
Roy, Arent de 110.
Rozeneiland 192.
Rubijn 366.
Rudolph, Dr. Theod. 7, 13, 19.
Rumpf, Christiaan Constantijn 113, 117.
Rumpf, Isaäc Augustijn 301, 308, 312.
Ruse, Hendrik 45, 46, 47, 189, 365.
Rutgersius, Johannes 112, 121.
Ruijsch, Dr. Frederik 207.
Ruijter, Michiel Adriaansz. 143, 153, 174, 175, 176, 177, 353, 378, 387.
Ryckwaert, Cornelis 45, 46, 101.

Sadraspatnam 234, 258.
Saksen 8, 13.
Salee 352.
Salomon Reis 372.
Salzwedel 13, 14.
Samson 371.
San Francisko (Rio) 271, 275.
San Guilliano dei Fiaminghi 383.
San Thomé 227, 230.
Sandwich, Lord 177.
Santa Maria dell' Anima 383, 384, 385.
Santa Maria in Campo Santo 383, 385.
Santen, Jan van 380.
Sao Paolo de Loando 281.
Sao Salvador 269, 270, 275.
Saranankara 305.
Schäfer, Dr. D. 69, 72, 82.
Schapekaes de Witte, N. C. 163, 372, 381.
Scharf, Willem 199.
Scheidius, Frederik 207.
Scepper, Cornelius 152.
Scheltema, Jacobus 159, 199, 203, 205, 207, 209.
Schelven, Dr. A. A. van 52, 53, 214.
Schlüter, Andreas 99, 102.
Schöneberg 24.
Schmidlin, Dr. Joseph 385.
Scholz Francorum 385.
Schola Frisorum 343.
Scholten, Joost van 190.
Schoonzicht (Boa Vista) 278.
Schoppe, kolonel 275.
Schouten, Willem 333, 334.
Schreuder, Jan 262, 302, 303, 312.
Schröder, Richard 6, 8, 9, 10.
Scorel, Jan van 109, 111.
Schumacher, Dr. Bruno 7, 10, 23, 25, 33.
Schumacher, Dr. graaf van Griffenfeld 182.
Schrijver, kapitein ter zee 378.

Schwerin 88.
Seba, Albertus 207.
Sebalt de Weert 156, 225, 234, 289.
Seegersz van der Brugge, Jacob 169.
Semb, Johan 189.
Siara, (capitania) 275.
Sibinga Mulder, J. 171.
Siegen 101.
Sicilië 344, 362, 386.
Sigbrit Willemsz. 146, 147, 148 t/m 151.
Silezië 8.
Simon de Danser 231, 372.
Singhaleezen 303, 305, 309, 312.
Sint Franciskuskerk 252, 259.
Sint Goar 89.
Sint Françoys (eiland) 336.
Sint Nicolaaskerk 189.
Sint Pieter (basiliek van) 382, 383.
Sint Pieter (eiland) 336.
Sint Petersburg 195, 203, 211, 213, 214.
Sjöhjelm 114.
Skonen, Skonenvaarders 70, 71, 108, 111, 137, 180.
Slaghek, Diederik 149, 151, 152.
Sleeswijk 61, 86, 87, 106, 144.
Slothouwer, Dr. D. F. 110, 111, 186, 187.
Smeerenburg 166, 168, 169.
Smids, Michaël, Matthias 46, 102.
Smyrna 358 t/m 362, 365.
Soenda (straat) 330.
Soerate 224, 234, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 250, 253, 261, 355.
Sonnenberg (slot) 101.
Solemne, Esther de 308.
Sont, Sonttollen, enz. 50, 69, 70, 73, 75, 76, 77, 79 t/m 82, 109, 126, 145, 173, 174, 213, 319.
Sophia 202, 203.
Sorö 141, 183.
Sorgen, Leenaert van 113.
Spanje 48, 61, 63, 180, 348, 349, 354, 358, 364, 367, 372.
Speelman, Cornelis 230.
Spieringh, Fr. Aerts 111.
Spieringh, P. (Silvercroen) 111, 112, 128.
Spiers 145.
Spilbergen, Joris van 231, 289.
Spitsbergen 165, 166, 167, 168, 169, 170.
Spree (rivier de) 40, 46.
Stade 10.
Stadelman, Dr. R. 43.
Statenlandt 333.
Stapel, Dr. F. W. 328, 331, 332, 337, 340, 341.
Stavornius 237.
Steenwinckel, Hans van, de Oudere 111, 184, 188.
Steenwinckel, Hans van, de Jongere 111, 184, 185, 186.
Steenwinckel, Laurens van 52, 184, 185, 188.
Steffens, Haye 45.
Stel, Adriaan van der 294.
Stoppelaar, Mr. J. H. de 78, 194.
Stockholm 74, 75, 109, 110, 116, 126, 136, 142, 151, 323.
Straatsburg 93.
Straatvaart 350 en vlg. 373/378.
Straatvaardersreglement 375.
Struck, Dr. Rudolph 92.
Stuijt, Simon Maertensz. 352.
Stuijfesant, Pieter 129.
Suffren, admiraal de 304.
Suyder Compagnie 124, 125.
Sweeden, Johan van 199, 200, 204.
Sweelinck 366.
Szper, Felicia 29 en vlg.

Tadema-Leembruggen, Mevr. 257.
Tallin, (Reval) 218, 318, 319, 320.
Tamils, Tamilsche taal 305, 309.
Tangalla 313, 314.
Tandzjaoer 226.
Tasman, Abel 329, 332, 333, 334. 340
Tasmania 326, 333.
Tegenapatnam 226, 234.
Termond, Johan 200, 202.
Terpstra, Dr. H. 227, 243.
Terwesten 105.
Teuffel, Georg 324.
Thesing, Johan 206, 208, 209.
Thulden, Theodoor van 104.
Thuringen 8, 14.
Thys, Diederik Cornsz. (Anckarstjerna) 114.
Thijssen, François 336.
Thyssen, Marten 114, 137, 273.
Thorn 8, 22, 95, 98.
Tieleman Lus Ackema 198.
Tiendrechten 17, 18.
Timmerman, Frans 202.
Tilsit 26.
Tinne, freule 379.
Tintoretto 366.
Tombo 310, 311.
Toeticorijn 238, 245, 259.
Torresstraat 330.
Toscane 362.
Trappen, Joost van (gesegt Banckert) 270.
Travankoor 225, 226, 246, 251, 252, 255.
Trankebaar 47, 157.
Tricht, Arnold van 57, 58.
Trier 92.
Trinconomale 291, 298, 299, 311.

Trip (familie) 113, 132, 137, 138, 146, 160, 196.
Tripoli 356, 379.
Tromp, Cornelis 143, 179, 180, 181.
Tromp, Klaas Jansz. 208, 210.
Tromp, Maarten Harpertsz. 146, 353, 372, 378.
Tunis 356, 378, 379.
Turtle-dove-island 336.
Tweenhuysen, Lambert van 165.
Trolle, Herluf, admiraal 184.

Uhlenbeck, Dr. C. C. 194, 198, 206.
Ulldal 106.
Unie van Calmar 74.
Upsala 110, 111, 116.
Urubokka-stuwdam 313, 314.
Usselincx, Willem 112, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 140, 267.
Utrecht 13, 19, 55, 57, 67, 69, 212, 383.

Vaillant, Jacob 104.
Valentijn, François 335, 340.
Valpien 224, 246.
Velius (Kroniek van Hoorn) 79, 350.
Venetië 46, 355, 357, 362, 363 t/m 366, 374, 376.
Verbrugghen, Pieter 111.
Vermeulen, F. 19, 20, 52, 84, 87, 89, 91, 93, 185, 187.
Vernet, George, Louis 237, 260, 261.
Veth, Dr. P. J. 248.
Vernukken, Willem 53, 59, 88.
Verschuier, Lieven 49.
Verschuur, Jan Willemsz. 328.
Versélewel Faure 237, 260.
Verwilt, Dominicus 109.
Victor Victorsz. 339.
Villa Borghese 380.
Vingboons, Justus 110, 322.
Vingboons, Philips 99, 322, 324.
Visscher, François Jacobsen 332.
Vlaamsch recht 8, 14, 17.
Vlaamsche hoeven 10, 15.
Vlamingh, Willem de 326, 335, 336, 339, 340.
Vliete, Gillis van den 385.
Vollbehr, Friedel 70.
Vondel, Joost van den 121, 141, 365.
Vos, F. H. de 308, 313.
Vossius, Gerard 114, 142.
Vossius, Isaäc 114, 141.
Vosmeer, Sasbout 384.
Vreeland, Gerard, Joan 308.
Vreugdenhill, A. 285.
Vriendschapseilanden 334.
Vries, Adriaan de 111, 187.
Vries, Hans Vredeman de 27, 39, 60, 88/91, 95, 97, 322.
Vroom, Frederik Hendriksz. 39, 94, 98.
Vroom, Gerard Hendriksz 39, 94.
Vrijburg 278.
Vuyst, Petrus 301.

Waal, Adolf van de 62, 63.
Waardenburgh, Jhr. D. van 270, 272.
Wagenaar 70.
Wagenvoort, Maurits 231, 235, 237, 241, 261, 263, 287.
Waeckende Boey (schip De) 338.
Walawa-rivier 298.
Wagrië 8, 11.
Wall, E. H. van der 288, 296, 304, 314.
Walle, Jan van de 193.
Walle, Jacob van der 55.
Warnsinck, J. C. M. 178.
Warren Hastings 237.
Wassenaar van Obdam (baron van) 114, 143, 172, 173, 174, 175, 177.
Wätjen, Dr. Hermann 377, 378.
Weber, Dr. R. E. J. 352, 372.
Weerdt, Lucas van der 111.
Weert, Franciskus de 365.
Weghenens, familie 106.
Weichsel (rivier de) 32, 34.
Wersebe, A. von 7, 8, 9, 13.
Wesick, Jan van 227.
West-Indische Compagnie 49, 78, 123, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 267 t/m 285, 341.
Westfalen 59, 60, 91.
West-Pruisen 19, 21, 29 t/m 39, 43, 219.
Westerwolt, Adam 290, 298.
Weyerman, familie 259.
Wezer, (rivier de) 9, 10, 11.
Widzjapoer 226, 254.
Wilhelm, Paul de 160
Wilhelmina-hospitaal 362.
Willaert 366.
Willem I, graaf van Holland 344.
Willem I, Koning 360.
Willekens, admiraal Jacob 269.
Wilson, C. R. 260.
Witsen, Nicolaas 195, 200.
Winghe, Philips van 380, 381.
Wingoerla 244.
Winius, Andreas 200, 202.
Wisby 67, 68, 108.
Wismar 87.
Witsen, Nicolaas 80, 194, 204, 206, 208, 211, 215, 216, 339, 360.
Witt, Gerrit Frederiksz de 337.
Witmond 192.
With, Witte Cornelisz de 79, 82, 136, 173, 283, 353.

Wittmaker, Hans (Palmstruch) 113.
Witte, Pieter de 93.
Witte Zee 193, 319.
Wolff, Dr. Emil 118, 120.
Wolff, De 239.
Wolffenbüttel 88.
Wollenwever, Jurgen 76.
Wolvendaalskerk 307, 308, 309.
Wood, Sir Henry 314.
Woronesj 205, 210.
Wou, familie van 57, 106.
Wrangel, Prof. E. 108, 140.
Wullenius, Johannes 114.

Xanten 55, 58.

Yale 296.
Yemen 243.

Zaandam 45, 203, 205, 206.
Zaanlandsch museum van oudheden 168.
Zamorin (van Kalikoet) 226, 227, 245, 246, 250, 251, 252.
Zeehaen (schip De) 332.
Zeereglement 214.
Zeewijk (schip) 341.
Zerroen, Anton van 88.
Zeven Hollandersbaai 171.
Zevenburgen 95.
Zjinsoera 235, 260, 261.
Zuiden, D. S. van 194, 199, 204, 208.
Zwanenrivier 340.
Zweedsche Afrikaansche Compagnie 129, 130, 138.
Zweedsche geneeskundigen 116.
Zweedsche Oost-Indische Comp. 132.
Zweedsche studenten 114, 115, 143.
Zweedsche Teercompagnie 132.
Zweedsche West-Indische Comp. 126, 127, 130.
Zwolle 57, 69.